OBČINE DOMŽALE

ZBORNIK OBČINE DOMŽALE

DOMŽALE 1979

908(497.12 Domžale)

OBČINSKA MATIČNA KNJIŽNICA DOMŽALE

D 1187/89

D 1187/89

UVODNA BESEDA

Letos praznujemo pomembni 60-letni jubilej ustanovitve Komunistične stranke Jugoslavije, revolucionarnih sindikatov in komunistične mladinske organizacije SKOJ. Tej veliki obletnici smo sklenili posvetiti publikacijo »Pomniki revolucionarnega delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja v domžalski občini«, ki so jo pripravili občinski odbor Zveze združenj borcev NOV, Svet za razvijanje tradicij NOB in spomeniško varstvo pri občinski konferenci SZDL ter Kulturna skupnost Domžale. S tem delom želijo družbenopolitične organizacije še poživiti negovanje in razvijanje revolucionarnih tradicij zlasti med mladino v domžalski občini.

Delovni ljudje in občani domžalske občine pa letos praznujemo še svojo lokalno obletnico. Pred 20 leti se je z združitvijo občin Domžale, Mengeš in Moravče izoblikovala domžalska komuna v sedanjem obsegu. Temu dogodku posvečamo »Zbornik občine Domžale« kot prvo delo, ki zajema posamezne probleme iz različnih zgodovinskih obdobij za vse območje sedanje domžalske občine. Ob tem moramo poudariti, da je po osvoboditvi že izšlo več del, ki nam osvetljujejo posamezna območja sedanje domžalske občine. Opozorim naj na »Mengeški zbornik« I. in II., na kroniki Ihana in Doba, pred izidom pa je tudi delo te vrste za Moravško dolino. Prav tako je precej zgodovinskih člankov objavilo tudi glasilo občinske konference SZDL Občinski poročevalec, precej publikacij z zgodovinsko vsebino so izdala tudi posamezna društva ob svojih jubilejih. Tudi Kamniški zbornik je objavil več zgodovinskih prispevkov za območje domžalske občine, nekaj jih je objavila tudi Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino. Seveda pa je zgodovinska problematika domžalske občine prikazana tudi v številnih monografijah in razpravah, ki sicer obravnavajo širšo problematiko. Prav tako je izšlo nekaj zanimivih poljudno-zgodovinskih del o problematiki sedanje domžalske občine še tudi v predvojnem obdobju.

Zbornik občine Domžale je razdeljen na dva dela. V prvem so objavljeni referati s prvega znanstvenega posvetovanja slovenskih zgodovinarjev o krajevni zgodovini, ki ga je 19. in 20. maja 1977 ob 40-letnici ljudskofrontnega shoda na Taboru nad Ihanom in ob 25-letnici izhajanja Kronike, organiziralo Zgodovinsko društvo za Slovenijo. Znanstveno posvetovanje je bilo zasnovano tako, da so zgodovinarji obravnavali splošne probleme slovenske krajevne zgodovine in dosedanje raziskovalne rezultate na tem področju. Največ referatov pa je obravnavalo problematiko zgodovine sedanje domžalske občine od antike do revolucionarnega narodnoosvobodilnega boja. Ti referati, ki so jih napisali znani slovenski zgodovinarji, nam razkrivajo nekatere značilnosti v razvoju območij sedanje domžalske občine v vseh različnih zgodovinskih obdobjih.

Drugi del Zbornika pa glede na svoj jubilejni značaj obravnava nekatere posebnosti v demografskem, upravnem in samoupravnem, gospodarskem ter družbenem razvoju sedanje domžalske občine v zadnjih dvajsetih letih. Ti kratki prispevki, ki osvetljujejo rezultate naše socialistične graditve v domžalski občini, so seveda lahko šele uvod v načrtnejše raziskovanje razgibanega razvoja po osvoboditvi, ki ostaja naša bodoča naloga.

Posebej smo si prizadevali, da bi tudi z bogatim fotografskim gradivom, zemljevidi in skicami ter s faksimili nekaterih dokumentov obogatili dokumentarno vrednost tega zbornika.

Obe deli: »Pomniki revolucionarnega delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja v domžalski občini« in »Zbornik občine Domžale« sta rezultat dolgotrajnih raziskovalnih naporov in prvo pomembno založniško dejanje v sedanji domžalski občini. Želeti bi bilo, da bi njunemu izidu sledila še nadaljnja prizadevanja za osvetlitev problematike domžalske občine v posebnih zbornikih ali samostojnih delih.

Rad bi se zahvalil Zgodovinskemu društvu za Slovenijo in Zgodovinskemu arhivu Ljubljana za plodno sodelovanje pri pripravi tega zbornika. Ugotoviti moram, da je Kulturna skupnost prav z izdajo obeh navedenih publikacij začela uspešno izpolnjevati tudi svoje založniške naloge. Zahvaljujem se vsem piscem razprav in člankov ter članom uredniškega odbora za njihov pomembni prispevek pri izidu teh del. Prav posebej se iskreno zahvaljujem dr. Miroslavu Stiplovšku za njegovo prizadevnost, saj je dal idejo, da je bilo prvo znanstveno posvetovanje slovenskih zgodovinarjev prav v Domžalah, dal pobudo za pripravo obeh del in vložil veliko prizadevnega dela, da sta obe deli lahko izšli.

JERNEJ LENIČ
PREDSEDNIK SKUPŠČINE OBČINE

I.
REFERATI S PRVEGA ZNANSTVENEGA POSVETOVANJA SLOVENSKIH ZGODOVINARJEV O KRAJEVNI ZGODOVINI

Ignacij Voje

PRVI SIMPOZIJ SLOVENSKIH ZGODOVINARJEV O KRAJEVNI ZGODOVINI V DOMŽALAH

V okviru Zgodovinskega društva za Slovenijo deluje sekcija za krajevno zgodovino. Zanimanje za krajevno-zgodovinsko problematiko je vsepovsod zelo veliko. Mnogo pobud prihaja neposredno s terena, ljudje hočejo spoznati preteklost svojega kraja.

Zgodovinsko društvo se zaveda, da ima množično bazo na področju krajevne zgodovine tako glede piscev kot glede uporabnikov, bralcev. Zaveda se, da je bilo na tem področju veliko narejenega, vendar ugotavlja, da so pri delu in raziskovanju marsikdaj prevladale stihija, nenačrtnost, nestrokovnost in težnja po senzacionalnosti. Da ugotovi stanje na področju krajevne zgodovine, pregleda opravljeno delo, nakaže skupna metodološka izhodišča in določi smernice za nadaljnje delo, se je na sestanku sekcije za krajevno zgodovino, ki je bila v okviru zborovanja slovenskih zgodovinarjev v Kranjski gori oktobra 1976, izoblikovala zamisel o organiziranju posebnega simpozija o krajevni zgodovini.

Ni naključje, da je bil prvi specializirani simpozij o krajevni zgodovini, ki je edinstven tudi v jugoslovanskem prostoru, prav v Domžalah v dneh 19. in 20. maja 1977. Na eni strani so občinska skupščina Domžale, njena kulturna skupnost in družbenopolitične organizacije v Domžalah, in še posebej predsednik občinske skupščine Jernej Lenič pokazali izredno razumevanje za potrebe in načrte slovenskih zgodovinarjev. Nastopili so v vlogi uporabnika in zato z gmotno podporo omogočili brezhibno organizacijo in potrebno delovno vzdušje. Lahko govorimo o podružbljanju konkretne akcije slovenskih zgodovinarjev, ki je dala koristne in uporabne rezultate. In končno, če se na drugi strani vprašamo, zakaj so si slovenski zgodovinarji izbrali prav Domžale za kraj prvega simpozija o krajevni zgodovini. S tem simpozijem so hoteli dati določen poudarek 40-letnici ljudsko-frontnega shoda na Taboru nad Ihanom ter se na ta način vključiti v proslavo partijskih jubilejev. Po drugi strani pa gre pri Domžalah za izredno zanimivo področje, ki sicer nima urbane tradicije in je celo z vidika krajevnega zgodovinopisja v nekem smislu atipično, vendar so raziskovalci na tem ozkem področju odkrili toliko specifičnosti, da je ves zgodovinski razvoj vreden posebne pozornosti in obravnave. Poleg tega je osrčje obravnavanega področja po osvoboditvi skoraj povsem spremenilo svojo zunanjo podobo.

Sekcija za krajevno zgodovino je v program simpozija vnesla dve komponenti.

Na eni strani si je postavila za cilj izdelati model čimbolj celovite obravnave določenega ožjega področja z vseh razvojnih zornih kotov, na drugi strani pa na podlagi opravljenega obračuna dosedanjega dela izdelati metodološka napotila za nadaljnjo obravnavo. Na simpoziju so aktivno sodelovali poleg vodilnih slovenskih zgodovinarjev tudi mlajši raziskovalci, celo iz študentskih vrst.
Simpozij je ob veliki udeležbi zgodovinarjev iz vse Slovenije (okrog 200) odprl predsednik sekcije za krajevno zgodovino in predsednik pripravljalnega odbora dr. Jože Žontar. Pozdravil je ugledne družbenopolitične delavce, ki so se simpozija udeležili in s svojo navzočnostjo dali priznanje naporom slovenskih zgodovinarjev. Posebej je omenil člane sveta federacije Lidijo Šentjurc, Miho Marinka, Branka Babiča, Franca Kimovca-Žigo in dr. Jožo Vilfana ter predsednika odbora za razvijanje revolucionarnih tradicij pri RK SZDL Alberta Jakopiča-Kajtimira.
Kot prvi je stopil na govorniški oder predsednik skupščine občine Domžale Jernej Lenič, ki je toplo pozdravil udeležence in goste, se zahvalil zgodovinarjem-referentom za pripravljenost, da obdelajo zgodovinski razvoj domžalskega območja ter v svojem referatu podal celovit pregled sodobnega razvoja domžalske regije. Njegov referat je tehten prispevek k preučevanju domžalske problematike po drugi svetovni vojni.
Dopoldanski del prvega dne je imel slavnostni značaj. Referat dr. Miroslava Stiplovška je pomenil uvod v proslavo 40-letnice ljudsko-frontnega shoda na Taboru nad Ihanom, ki je bil 23. maja 1937 (objavljen v »Kroniki«, časopisu za krajevno zgodovino, letnik 25, št. 2, Ljubljana 1977, str. 81—93). Stiplovškov referat je primer zanimive znanstvene mikro študije, v kateri je orisal bogato preteklost delavskega gibanja na domžalskem območju in opozoril na krepitev vloge partije v njem. Preučevanje predvojnega revolucionarnega delavskega gibanja na posameznih območjih Slovenije, zlasti od srede tridesetih let dalje, je neogibno potrebno, da lahko pojasnimo in razumemo številne posebnosti v začetkih NOB na Slovenskem.
Posebna pozornost je bila posvečena razvoju NOB na domžalskem območju in to povsem upravičeno. Zato je bil v dopoldanski del prvega dne simpozija uvrščen referat dr. Metoda Mikuža o specifičnostih v razvoju NOB na domžalskem in kamniškem območju.
Sklepni del dopoldanskega zasedanja je bil posvečen proslavi 25-letnice izhajanja Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino. Odgovorni urednik dr. Jože Žontar je v slavnostnem govoru orisal razvojno pot Kronike (objavljen v Kroniki, letnik 25, št. 2, Ljubljana 1977, str. 77—80).
Ob tej priložnosti je predsednik skupščine občine Domžale Jernej Lenič podelil dve občinski priznanji. Eno je občinska skupščina Domžale podelila Zgodovinskemu društvu za Slovenijo ob jubileju Kronike za uspešno in požrtvovalno delo pri raziskovanju in populariziranju krajevne zgodovine, posebej za objave prispevkov o zgodovini domžalske regije, in za organizacijo simpozija. Drugo priznanje je prejel dr. Miroslav Stiplovšek, predsednik skupščine kulturne skupnosti Domžale, za uspešno delo na kulturnem področju in pri organizaciji preučevanja krajevne zgodovine.
Ko se je predsednik Zgodovinskega društva dr. Ignacij Voje zahvalil za podeljeno priznanje, je omenil, da je to priznanje toliko dražje, ker ga daje tista naša družbena skupnost, ki je za razvoj krajevnega zgodovinopisja najbolj zainteresirana.
Popoldansko zasedanje prvega dne je bilo v celoti posvečeno zgodovini domžalskega območja. Referentom (Mirina Zupančič, dr. Ferdo Gestrin, dr. Jože Žontar, dr. Vasilij Melik, Katica Kobe-Arzenšek, Ivan Vidali, dr. Tone Ferenc) je

Prvi simpozij slovenskih zgodovinarjev o krajevni zgodovini 19. in 20. maja 1977 v Domžalah

uspelo razgrniti zgodovinski razvoj domžalskega območja od prazgodovine do najnovejšega časa. Nekatere praznine v tem časovnem okviru so sicer opozorile, da nam za nekatera obdobja ali zgodovinske panoge primanjkuje kadrov ali podrobnejših, temeljnih raziskav. Referenti so vsak iz svojega zornega kota opozorili na posebnosti v razvoju in prikazali domžalsko regijo v novi, bolj konkretni luči, kot smo jo imeli doslej pred seboj. Vsi referati so tiskani v pričujočem zborniku. Zbornik bo koristen priročnik učiteljem zgodovine in drugim ljubiteljem lokalne zgodovine.

Drugi dan simpozija je bil posvečen metodologiji preučevanja krajevne zgodovine in njeni problematiki. Sodelovalo je pet referentov: Olga Janša-Zorn, Marjan Matjašič, dr. Janko Prunk, dr. Milan Ževart in Jera Vodušek. Vsi referati so tiskani v Kroniki (letnik 25, št. 2, Ljubljana 1977, od str. 93—117). Doslej slovenski zgodovinarji nismo imeli tako celovitega orisa metodološkega pristopa za proučevanje krajevne zgodovine. Ni naključje, da je pripravljalni odbor simpozija posvetil največjo pozornost najnovejši dobi, saj se s tem obdobjem ukvarja danes največ profesionalnih in neprofesionalnih zgodovinarjev.

V uvodnem, zelo preglednem referatu je Olga Janša-Zorn podala prerez raziskovalne dejavnosti na področju slovenske krajevne zgodovine. Opozorila je, da je bilo opravljeno veliko delo, več, kot se tega zavedamo, da pa niso bila vsa področja niti vse panoge enakomerno pokrite. Prispevki o krajevni zgodovini so objavljeni na različnih mestih, bodisi kot samostojne publikacije, bodisi v zbornikih, ali so raztreseni po različnih revijah in krajevnih časopisih. Pomembno vlogo pri tem kot usmerjevalec ima Kronika — časopis za krajevno zgodovino.

Zelo koristen in po tematiki specializiran je bil prispevek Marjana Matjašiča, ki je obdelal gospodarsko in socialno zgodovino v delih krajevne zgodovine.

Ugotovil je, da je na tem področju raziskovanje pokrajinsko in tematsko zelo neenakomerno razporejeno. Janko Prunk se je v referatu dotaknil problematike krajevnozgodovinskih orisov za obdobje stare Jugoslavije s posebnim poudarkom na delavskem gibanju in navrgel precej misli za diskusijo.

Problemsko najbolj dognan in za vsakdanjo prakso izredno uporaben je bil referat Milana Ževarta o problematiki orisov NOB za območje Slovenije. Poudaril je, da je obravnava lokalne zgodovine potrebna predvsem zato, ker lahko mladim rodovom prikažemo zgodovino NOB najprej na lokalnih dogajanjih. Analiziral je poglavitne značilnosti in slabosti dosedanjega raziskovanja zgodovine NOB na manjših območjih. Zgodovinsko društvo za Slovenijo je zelo zgodaj spoznalo aktualnost teh raziskav, saj je že na zborovanju v Murski Soboti leta 1959 posvetilo posebno razpravo o zbiranju in obravnavanju gradiva za zgodovino delavskega gibanja in NOB (referent M. Ževart). Referent je tudi poudaril, da je krajevna zgodovina o narodnoosvobodilnem boju v primerjavi z obravnavo partizanskih vojaških enot močno zanemarjena. Prav ti lokalni orisi naj bi bili osnova za celovito sintezo NOB na Slovenskem.

Vedno bolj prihaja v ospredje potreba po preučitvi slovenske zgodovine po letu 1945. Bogato, več kot tridesetletno življenje v socialistični Jugoslaviji ni obdelano, kot bi želeli. Smo šele na začetku obravnave, pravzaprav šele pri projektu. Medtem ko se zgodovinarji iz objektivnih in subjektivnih vzrokov in končno tudi zaradi neizdelanih metodoloških prijemov še niso sistematično lotili preučevanja sodobne zgodovine, morajo naši učitelji zgodovine v okviru predpisanih učnih načrtov obravnavati to obdobje pri pouku zgodovine. Jera Vodušek-Starič je prevzela zelo nehvaležno nalogo, ko se je v svojem referatu lotila problematike krajevnozgodovinskih orisov za obdobje po osvoboditvi. Opravila je pionirsko delo in poudarila, da ne gre toliko za vprašanje metodologije pisanja zgodovine same, kot za metodologijo zbiranja in sortiranja podatkov in analizo problemov razvoja novejšega časa. Pravilno je ugotovila, da ne bomo mogli zanemariti interdisciplinarnih prijemov, kakor tudi ne krajevno in časovno ožjih raziskav. Poleg tega je krajevna zgodovina za zdaj še edino področje, ki ni povsem deficitarno za obdobje po letu 1945.

Pomemben je bil diskusijski prispevek štirih diskutantov, ki so opozorili na nekatere nove dimenzije krajevnega zgodovinopisja. Lidija Šentjurc je pozdravila simpozij v imenu družbenopolitičnih organizacij in še posebej komisije predsedstva CK ZKS za preučevanje zgodovine ZKS in koordinacijskega odbora aktivistov nekdanjih okrožij OF. Menila je, da naj metodološka napotila za pisanje zgodovine partije in delavskega gibanja kakor tudi za zgodovino NOB ne bi služila samo predvojnim komunistom in nekdanjim borcem ter aktivistom pri pisanju spominov. V raziskovanje novejše zgodovine in pisanje zgodovinskih razprav iz tega najnovejšega obdobja naj bi se intenzivneje vključili tudi strokovnjaki zgodovinarji, ki pa bodo svojo nalogo dobro opravili, če bodo ob pomanjkljivem arhivskem gradivu upoštevali spominsko gradivo neposrednih udeležencev in akterjev takratne revolucionarne dejavnosti. Poudarila je, da simpozij nakazuje novo etapo v teh prizadevanjih, kajti družbena klima postaja vedno ugodnejša za takšne raziskave. Izrazila je posebno zadovoljstvo, da so razen primarnih arhivskih virov dobila na tem posvetovanju tehtno mesto tudi pričevanja. Opozorila je tudi, da je naše zgodovinopisje preučevanje povojnega obdobja predolgo zanemarjalo. Minilo je že 36 let, ne da bi se kaj dosti vprašali, kakšen je bil ta razvoj vsaj v globalnih črtah in kje so mejniki med posameznimi fazami. Zato čaka raziskovalce povojnega obdobja težka naloga ne le v metodološkem pogledu, marveč tudi pri zbiranju arhivskega gradiva. Pri vseh

teh raziskavah ima krajevna zgodovina pomembno mesto (objavljeno v Kroniki, l. 25, št. 2, Ljubljana 1977, str. 123—125).
Ana Štucin iz Cerknega je v diskusiji poudarila, da pogreša referat o vlogi krajevne zgodovine v šoli (objavljeno v Kroniki, l. 25, št. 2, Ljubljana 1977, str. 125—126). France Filipič je navedel primer šole v Ribnici na Pohorju, ki je uspela postaviti majhen muzej krajevne zgodovine, dr. Jože Koropec pa je obdelal v krajšem prispevku osebna imena Domžalčanov.
Ob koncu simpozija so udeleženci simpozija sprejeli sklepe, ki naj bi ustvarili pogoje in možnosti za še hitrejši, kvalitetnejši in bolj organiziran razvoj raziskav na področju krajevnega zgodovinopisja. Simpozij o krajevni zgodovini v Domžalah je brez dvoma pomemben mejnik pri preučevanju krajevne zgodovine, zgodovinarje pa postavlja pred nove, še zahtevnejše naloge. Domžalčani so bili kot gostitelji izredno gostoljubni ter so udeležencem pripravili prijetno tovariško srečanje.

Vinjeta iz urbarja gospostva Jablje iz srede 18. stoletja

Mirina Zupančič

ARHEOLOŠKI NAJDIŠČI TROJANE IN MENGEŠ

Ozemlje, ki ga danes zajemamo v meje družbenopolitične skupnosti, označeno s pojmom občina Domžale, je izrazito prehodno ozemlje, na katerem so se srečevale, dotikale, prekrivale različne kulture različnih obdobij. Številna arheološka najdišča so logična posledica — materialni zapis o ljudeh, ki so na tem teritoriju izživeli svoje življenje, a ga skozi arheološko gradivo skušamo razložiti danes.

Na območju občine Domžale si sledijo arheološka najdišča[1] od paleolitika (Babna jama), neolita in eneolita (Domžale - Šumberk, Količevo, Trzin), bronaste dobe (Domžale - Šumberk, Ihan), kulture žarnih grobišč (Domžale, Mengeš), halštata (Mengeš, Dol pri Pečah, Gradišče pri Lukovici, Kompoljski hrib, Trnjava - Gusinov grič, Brdo pri Lukovici), latena (Domžale, Lukovica, Mengeš, Moravče), rima (Mengeš, Drnovo, Groblje, Ihan - Dobrava, Vir, Trzin, Št. Ožbolt, Trojane, V zideh, Podzid, Prevoje, Vrba), obdobja preseljevanja ljudstev (Mengeš), poselitve Slovanov (Mengeš, Hudo pri Radomljah).

Med naštetimi najdišči se po pomembnosti odlikujeta Trojane in Mengeš, na katerih je prišlo v zadnjih letih do nekaj novih odkritij.

Trojane - Atrans

Trojane (563 m) leže na naravnem prehodu med dvema kotlinama, Ljubljansko in Celjsko, na razvodnici treh potokov, ki odtekajo v tri doline: Radomlja v Črni graben, Orehovica v dolino Izlak in Bolska proti Vranskemu. Antični Atrans lociramo na Trojane zaradi najdb, razdalj, ki ustrezajo itinerarskim, zaradi tam spričanega lokalnega boštva Atrans[2] ter z napisi dokazane mitnice: statio Atrantina.[3] Slovensko ime Trojane je izpeljano iz antičnega lokativa.[4]

Atrans je stal ob antični cesti Aquileia - Emona - Carnuntum, na jugovzhodni noriški meji. Kot poštno postajo Adrante mansio ga omenja It. Ant. 129,3, v It. Hier. 560, 9 mansio Hadrante fines Italiae et Nor(i)ci; Tab. Peut. omenja Adrante. O Atransu spregovore od sredine drugega stoletja dalje epigrafski spomeniki. Od konca drugega stoletja dalje pa je v Trojanah verjetno tudi beneficiarska postaja.[5]

Že v 16. stoletju, točneje leta 1507[6] je bil najden in se tudi ohranil napis s Trojan (CIL III, 5120). Valvasor nam v svojem prisrčnem pretiravanju omenja s Trojan kar na tisoče novcev, bronastih, srebrnih in zlatih, omenja pa tudi na-

pisni kamen.[7] Prvi raziskovalec, ki ga omenjajo različni avtorji, je bil župnik Dornik, ki je kopal na Stojčevem leta 1846. Takrat izkopane najdbe podrobno našteva Müllner[8]: novci — Nero, Domitian, Hadrian, Crispina, Commodus, Gratian, Tacitus, Julian, Diocletian, Constantin, Magnencij, Constans, Constantinus, Gratian. Dornik je poslal novce Zgodovinskemu društvu, najdeni napisni kamen pa naj bi ostal v Zideh. Leta 1874 je Müllner odkril na Trojanah šest novih napisov, leta 1876 pa še dva.[9]

Dimitz omenja najdbo opeke z žigom: Leg. II. Ital.[10]. Naslednji, ki je kopal na Trojanah, je bil Jernej Pečnik, ki je na Konjškovih vrtovih odkopal »več sob z lepo slikarijo«[11], na Brvarjevem vrtu pa kopališče z marmornim tlakom.[12] Pečnik o najdbah sporoča: »Leta 1886 sem izkopal sobo, slikano rdeče, črno in zeleno, naslikane so bile tudi rože.«[13] Istega leta je našel Pečnik del bronastega kipa. O najdbi delov bronaste plastike govori Rutar določneje: piše, da so kmetje našli v potoku Orehovica pod Učakom dele bronaste konjske statue. Ložar je analiziral ohranjena dva fragmenta konjskega gobca in štiri fragmente konjskega trupa ter na podlagi analogij predvideval, da gre za kip imperatorja na konju, po vsej verjetnosti za Marka Avrelija.[14] Spomenik naj bi stal na njivi Antona Medveščka pod hribom Učakom.

Pri kopanju temeljev za svinjak so leta 1937 odkrili na parceli Štefana Brvarja, vulgo Stojc, hypokavst, fragmentirane tegule z žigi, omet, keramiko in novce. Ko je Ložar prišel na Trojane, je bilo že vse porušeno, ohranilo pa se je nekaj fotografij. Predmeti so danes v Narodnem muzeju.[15]

V oktobru in novembru leta 1941 je na Trojanah kopal W. Schmid.[16] Odkril je dve hiši, ostanke tretje samo delno, ter tlorise dveh hiš, nad katerimi stojijo nove hiše. »Na bregu« (prisojno pobočje) omenja pošto, dolgo 29,30 m × 16,35 m, ki je imela ob cestni strani tri gostinske prostore, h katerim je vodil 1,35 m širok koridor. Dva kuhinjska prostora sta mejila na gostinsko sobo na južni strani. Omenja ostanke amfor, polžev. V sosednji hiši je našel opeke z žigi II. legije Ital., in sklepa, da je bila tam vojašnica manjšega vojaškega oddelka. Schmid ugotavlja starejšo in mlajšo gradbeno fazo v izmeri objekta 18,80 m × 15,60 m, v kateri je bilo bivališče vojakov, kuhinjsko ognjišče, kovačnica z mehom, svetišče in oficirski prostori, poslikani rdeče in belo.

Prazen prostor je ločil vojašnico od najbolj impozantnega poslopja v izmerah 39 m × 14,80 m. Objekt je ležal delno pod cesto in gospodarskim poslopjem. Veliki sobi s pestro stensko slikarijo so bile priključene še tri sobe. Preseneča debelina zidov: 1,65 m (!) in zelo globoki temelji. To naj bi bila po mnenju Schmida carinarnica.

Trdnjavo na Učaku je kopal Schmid leto kasneje.

Pri kopanju za temelje so leta 1949 zopet pri Brvarju (Trojane 7) odkopali več zidov in luknje za bruna.[17]

Tudi leta 1950 so najdbe pri Brvarju, in sicer del napisnega kamna (danes v PM Celje), katerega druga polovica je vzidana v Zideh.[18] Napis govori o dograditvi stavbe na Trojanah, najbolj verjetno v drugi polovici leta 168, torej v času vlade Marka Avrelija in Lucija Vera, v času, ki so ga plemena v severni in srednji Germaniji izkoristila za širjenje pritiska proti jugu in rimski meji na Donavi. Mark Avrelij se je že pred kritično situacijo odločil, da si zagotovi mir na obrobju. Zbral je novo rekrutirano vojsko pri Akvileji. Leta 168 je skupaj z Lucijem Verom odšel v nemirne mejne kraje. Takrat je verjetno enkrat ali dvakrat prekoračil Trojane. Mogoče so v zvezi z njegovim prihodom popravili na Trojanah kakšno poslopje.

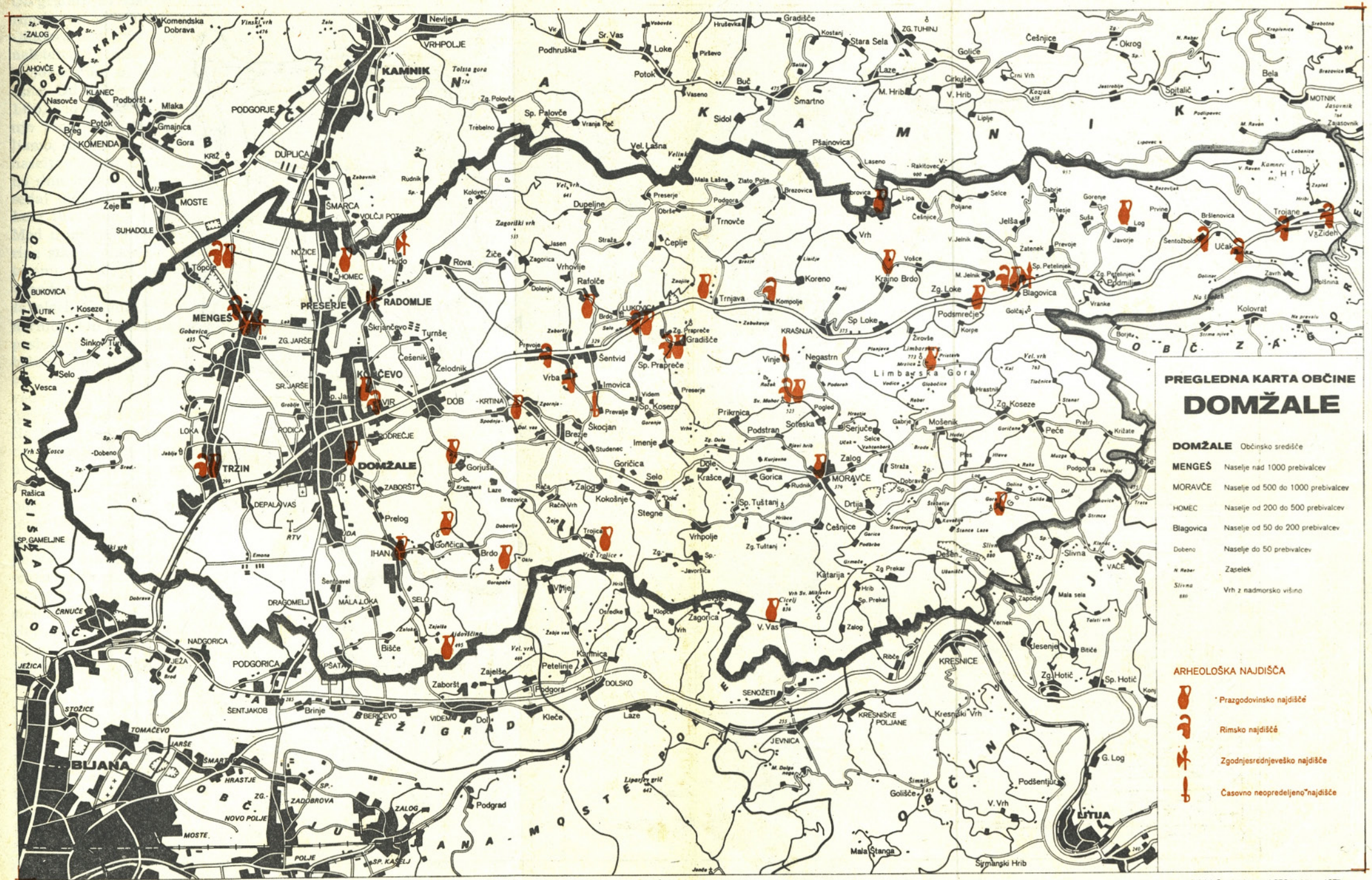
PREGLEDNA KARTA OBČINE
DOMŽALE
DOMŽALE Občinsko središče
MENGEŠ Naselje nad 1000 prebivalcev
MORAVČE Naselje od 500 do 1000 prebivalcev
HOMEC Naselje od 200 do 500 prebivalcev
Blagovica Naselje od 50 do 200 prebivalcev
Dobeno Naselje do 50 prebivalcev
N. Reber Zaselek
Slivna 880 Vrh z nadmorsko višino
ARHEOLOŠKA NAJDIŠČA
Prazgodovinsko najdišče
Rimsko najdišče
Zgodnjesrednjeveško najdišče
Časovno neopredeljeno najdišče
KAMNIK
RADOMLJE
PRESERJE
MENGEŠ
DOMŽALE
TRZIN
MORAVČE
LJUBLJANA
BEŽIGRAD
ŠENTJAKOB
BIČE
SENOŽETI
KRESNICE
JEVNICA
LITIJA
ŠMARCA
DUPLICA
MOSTE
SUHADOLE
KOMENDA
VRHPOLJE
PODGORJE
PODGORICA
DOBENO
ŠMARTNO
ZG. TUHINJ
STARA SELA
ČEŠNJICE
OKROG
MOTNIK
ŠPITALIČ
LIPLJE
PŠAJNOVICA
VEL. LAŠNA
MALA LAŠNA
ZLATO POLJE
DUPELJNE
TRNOVČE
ČEPLJE
RAFOLČE
TRNJAVA
KORENO
KRAJNO BRDO
ZG. LOKE
SP. LOKE
PODSMREČJE
BLAGOVICA
KOLOVRAT
KRAŠNJA
VINJE
NEGASTRN
LIMBARSKA GORA
ZG. KOSEZE
SP. KOSEZE
PRAPREČE
GRADIŠČE
ŠENTVID
VRBA
IMOVICA
PRIKRNICA
PODSTRAN
SOTESKA
SERJUČE
MOŠENIK
PEČE
ZALOG
GORICA
DOLE
KRAŠCE
GORIČICA
SELO
IMENJE
BREZJE
ŠKOCJAN
STUDENEC
KOKOŠNJE
STEGNE
VRHPOLJE
ZG. TUŠTANJ
SP. TUŠTANJ
DRTIJA
ČEŠNJICE
DEŠEN
SLIVNA
VAČE
KATARIJA
ZG. PREKAR
SP. PREKAR
V. VAS
ZAGORICA
RIBČE
ZALOG
MALA SELA
ZAPODJE
VERNEK
JESENJE
BITIČE
ZG. HOTIČ
SP. HOTIČ
G. LOG
PODŠENTJUR
GOLIŠČE
V. VRH
ŠIMNIK
MALA ŠTANGA
ŠIMANSKI HRIB
KRESNIŠKE POLJANE
KRESNIŠKI VRH
LAZE
DOLSKO
PETELINJE
ZAJELŠE
ZABORŠT
PODGORA
KAMNICA
VIDEM
DOL
KLEČE
BRINJE
ŠENTJAKOB
STOŽICE
TOMAČEVO
JARŠE
ŠMARTNO
HRASTJE
ZG. ZADOBROVA
NOVO POLJE
MOSTE
POLJE
ZALOG
SP. KAŠELJ
PODGRAD
LIPARJEV GRIČ
ČRNUČE
DRAGOMELJ
MALA LOKA
ŠENTHAVEL
SELO
BIŠČE
NADGORICA
JEŽICA
PŠATA
IHAN
GORIČICA
PRELOG
ZABORŠT
DEPALAVAS
RTV
SP. GAMELJNE
RAŠICA
LOKA
RODREČJE
ZG. JARŠE
SR. JARŠE
ŠINKOV TURN
SELO
VESCA
BUKOVICA
UTIK
KOSEZE
TOPOLE
ŽEJE
NOŽICE
HOMEC
HUDO
ROVA
ŽIČE
ZAGORICA
VRHOVLJE
DOLENJE
ŠKRJANČEVO
TURNŠE
ČEŠENIK
ŽELODNIK
DOB
KRTINA
GORJUŠA
ZABORŠT
ZG. PODBOREČ
SP. PODBOREČ
PODBOŠT
MLAKA
GMAJNICA
GORA
BREG
POTOK
KLANEC
NASOVČE
LAHOVČE
ZALOG
KRANJ
OBČINA
OBČINA
OBČINA

Leta 1953 so pri gradnji zadružnega doma naleteli na rimsko kulturno plast, zidove in najdbe, profile je zrisal J. Šašel.[19]
Ob gradnji avtomobilske ceste so naleteli v profilu 136, v globini 90 cm, na tlak rimske ceste. Med profiloma 104 in 105 je bilo odkritih nekaj grobov.[20]
Oktobra leta 1966 so na parceli 4/2 k. o. Trojane, ob gradnji hiše (črna gradnja) naleteli na rimsko zidovje. Stavba v velikosti 7 × 12,80 m, z delno ohranjenim hypokavstom in kanalom je bila ohranjena le v temeljih, na južni strani odorana. Od hišnega vhoda (severozahodni vogal hiše) sta vodili dve poti (širine 1 m), ena do sosednjega objekta, druga do glavne ceste, ki je tekla pod današnjo Trojane—Zide. Iz ohranjenega arhitekturnega kompleksa in najdb ugotavljamo, da gre za kasnoantični objekt, ki je stal na vzhodnem mejnem področju naselja Atrans, na terenu, kjer ni bilo predhodnih gradbenih faz. Novci, odkriti na dnu hypokavsta in zidovih, datirajo kompleks v čas 270 do 354. To je do sedaj tudi edini kompleks, na katerem ni bilo predhodnih gradbenih faz.[21]
Leta 1970 smo s sondami presondirali Ržunov vrt in odkrili več gradbenih faz. Med njimi je prav gotovo najbolj zanimiva impozantna stavba dolga 20 m, širine stavbe nismo mogli točno določiti, ker teče pod gospodarsko poslopje, po terenu sodeč pa je verjetno merila stavba v širino najmanj 20 m. Debelina vzhodnega zidu je 1,5 m (!). Po primerjavi s podatki, ki jih je o izkopavanjih zabeležil Schmid,[22] gre morda za poslopje, ki ga opredeljuje Schmid za carinarnico. Ob opisu omenja, da je objekt delno pod cesto in pod gospodarskim poslopjem, dalje omenja izmere 39,90 × 14,80, izredno globoke temelje in debelino zidov 1,65 m. V nadrobnostih se sicer mere ne ujemajo z našimi opazovanji, upoštevati pa moramo, da je Schmid le sondiral na tej parceli (po pripovedovanju domačinov) in celotnega kompleksa ni odpiral. Takšne debeline zidov (prek 1 m) pa doslej nismo odkrili na nobeni drugi parceli.
Na Ržunovem vrtu sledi proti zahodu kompleks dveh lončarskih peči (brez zidane konstrukcije), od katerih ena je že na parceli Zdravka Brvarja. Lončarski peči in prostor med njima so delno uničili s črno gradnjo leta 1975. V profilih so ugotovljive tri glavne faze prireditve lončarskih peči. Na jugu zapira kompleks delavnic sušilnica za keramiko, ki je bila lesena. V gradbenem materialu temeljev za sušilnico je bil odkrit napis na bazi iz kristaliničnega marmorja, fragmentirana desna roka v komolcu, prav tako iz kristaliničnega marmorja, polovico marmornega stebra (ohranjena višina 34 cm, premer 30 cm), fragmenti marmornih plošč za oblogo; vse močno ožgano. Keramično gradivo — terra sig. Diag. 25, fragmentirane oljenke tipa I po Ivanyi, fragmentirane steklenice 1. stoletja, koščene igle, stenski omet, as Avgusta, kovan 3/2 pr. n. št., RIC 197, as Nerona, kovan 66—68, RIC 329, pa so zgodnje najdbe, ki so se pojavljale ob zahodnem profilu izkopne jame. Najdbam pripadajočo arhitekturo moramo iskati zahodno od kompleksa peči in pod nivojem temeljev za sušilnico. Schmid omenja, da loči »carinarnico« od manjše vojašnice s svetiščem »svoboden prostor«.[23] Schmid niti drugi raziskovalci nikjer ne omenjajo, da bi odkrili lončarske peči. »Svoboden prostor« (po Schmidu) pa lahko pomeni, da je Schmid s sondami kompleks peči sicer presondiral, vendar s sondiranjem prenehal, ko je naletel na lapor. V globini 30 cm je namreč celotni kompleks nad pečmi pokrivala plast laporja, ki je na Trojanah sicer sterilna plast. Lapor v tej gobini in najdbe pod njim kažejo na izredno dinamiko dogajanj na platoju. Lapor so namreč uporabili za niveliranje terena ob zadnji gradbeni fazi v 4. stoletju, ki je bila takoj pod rušo in z oranjem v glavnem uničena. Prav lapor pa je lahko zavedel Schmida, ki je verjetno mislil, da je na sterilni plasti. Najnižji nivo lončarske peči je v relativni globini 1,30 m. Sušilnica je razmeroma ozka (1,60 m), ob samem južnem robu terena, ki strmo pada do spodnje terase.

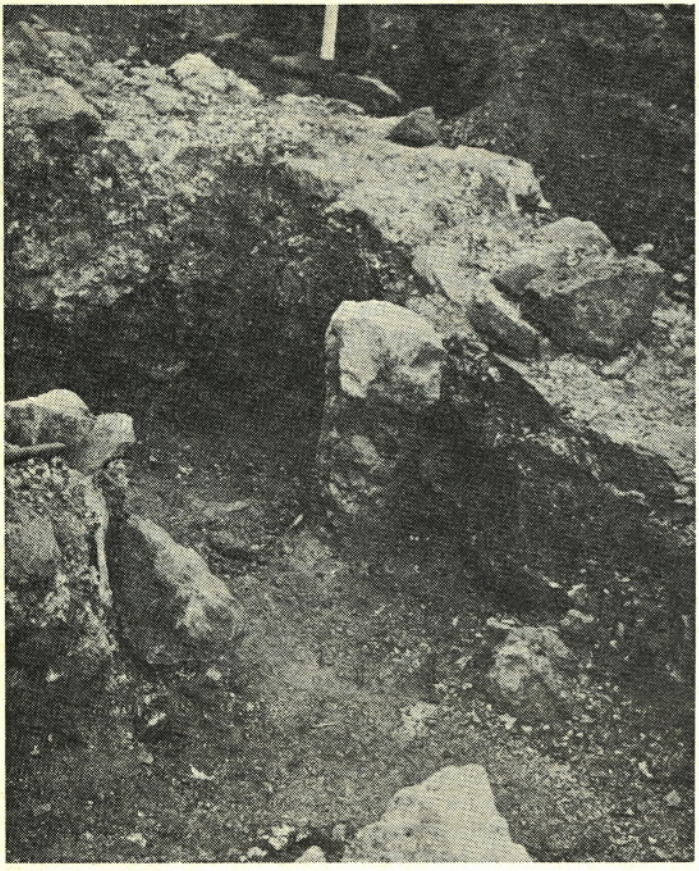

Izkopavanja na Trojanah (antični Atrans) leta 1972

Ob zahodnem profilu, pod nivojem sušilnice, je bil izkopan tudi stenski omet: rumene vrtnice na temnosivi podlagi. Omet omenjam posebej na tem mestu zato, ker o podobnem ometu govori Pečnik[24] in ni izključeno, da je Pečnik kopal prav na tej parceli.

Napis na bazi iz kristaliničnega marmorja:

-] . . -] er [-
-] Sa tvrn [-
-] C · AV [-

Saturn je prav gotovo del cognomena, v moški ali ženski obliki[25] (Saturnus, Saturna, Saturninus, Saturnius). Po vsej verjetnosti gre za odlomek baze s počastilnim napisom s cognomenom Saturninus v dativni obliki, torej Saturnino, v naslednji vrstici je verjetno dedikant. Ni izključeno, da je fragment desnega komolca del kipa, ki je stal na bazi. Tudi ta napisni kamen govori za to, da se približujemo kompleksu z izrednim ambientom (svetišče in vojašnica po Schmidtu).

Najdba keramičnih delavnic na tej višini je precej presenetljiva. Vendar je bilo verjetno še vedno lažje pripeljati glino, kot pa občutljivo keramiko čez klance iz smeri Medije ali pa prek Učaka. Odkrili smo tudi izvir vode, ki je za keramično obrt nujno potrebna v večjih količinah. Odprto pa ostaja vprašanje, od kod so vozili glino, ker je v bližnji okolici ni.

Na Učaku je kopal trdnjavo Schmid leta 1942. Po pripovedovanju domačina je prekopal Učak z 0,5 m širokimi in 15 m dolgimi jarki. Dobil je zidove in drobne

najdbe.[26] Tloris trdnjave na Učaku je na terenu lepo viden. Zanimiv je podatek, da so ob gradnji gradu Brdo pri Lukovici ok. leta 1530 dovažali kamnite kvadre prav s trdnjave na Trojanah,[27] kar pomeni, da je bila v 16. stoletju trdnjava na Učaku še delno ohranjena.
Arhivski viri, napisni kamni, novci, arhitektura, keramične najdbe, nakit, steklo, topografski rezultati počasi dopolnjujejo podobo Atransa, ki je bil prav gotovo večji, kot smo si prvotno predstavljali. Nadaljnja sistematična dela bodo dala odgovor na vprašanje odnosa Trojane—Zide, zapornega sistema v Podzidu, odcepa ceste proti Mediji itd., presek teras od današnje ceste Trojane—Medija do Orehovice pa tudi odgovor na vprašanje o velikosti in strnjenosti antične poselitve prisojenega pobočja današnjih Trojan.[28]

Mengeš

Mengeš leži nekoliko vstran od prastare poti med vzhodom in zahodom, ob prometni žili, ki je vezala podonavske dežele z Italijo in jug s severom. Povezan je že v prazgodovini z dolino Save pri Kranju, skozi Bled in Bohinj v Soško dolino, prek Ljubelja pa tudi s severom. Prek Moravškega in Vač ga vežejo vezi z Dolenjsko. Da so te poti dobro poznala že ljudstva v prazgodovini, nam nazorno dokazujejo najdbe.[29]
Najstarejše najdbe v Mengšu segajo v kulturo žarnih grobišč.[30] Bronasta igla, najdena v kamnolomu na Gobavici, je pomaknila najstarejšo datacijo najdb v Mengšu v Ha A.
Halštatsko utrjeno gradišče je verjetno nekje na Gobavici. Najdbe seliščnega značaja so redke.[31] Številnejše so grobne najdbe, ki se pojavljajo na več mestih v Mengšu: Puščava — žgan pokop,[32] Staretova drevesnica — žgan pokop,[33] na tem področju je bilo uničenih več grobov ob kopanju razbremenilnika za Pšato.
Leta 1957 so se prvič pojavili skeletni grobovi (najmanj 6) ob Zadružni cesti.[34] V sklop istega grobišča sodijo očitno tudi trije žgani grobovi, ki so bili najdeni ob Partizanski cesti.[35]
Januarja leta 1977 je kopalo Vodnogospodarsko podjetje Ljubljana izkop za kanalizacijo na Zadružni cesti. Pri tem je bilo delno uničenih 9 grobov — 5 žganih in 4 skeletni.[36] Keramika iz žganih grobov je krašena z bronastimi gumbi in šrafiranimi trikotniki in se tako pridružuje keramiki iz že znanih grobov iz Staretove drevesnice.[37]
Sežiganje mrtvih in pokop pepela v planih grobovih kot tradicija kulture žarnih grobišč je karakteristično za svetolucijsko oz. venetsko skupino. Na Dolenjskem pa je znan skoraj dosledno skeletni pokop v gomili. Sporadično so sicer tudi na Gorenjskem najdene gomile, vendar le z žganimi grobovi.[38]
Mengeško grobišče sodi v isto vrsto kot Kranj, Bled, Ljubljana, začetek Vač, Mokronoga. Z dvema načinoma pokopov istočasno ali morda z enim malo mlajšim pa nam bo morda Mengeš ob sistematičnejši raziskavi dal odgovor na vprašanje paralelnosti oziroma stičišču obeh halštatskih skupin, ki sta značilni za slovensko ozemlje, svetolucijsko z žarnim pokopom in dolenjsko s skeletnim pokopom.
Leta 1970 je Jože Ogrin našel v kamnolomu na Gobavici bronasto iglo z bikonično glavico (T. I, 9).[39]
Leta 1973 je izkopal Rudi Kunstelj, Zadružniška 8, v severozahodnem delu parcele št. 570/10, bronasto večglavo iglo.[40]
Z dvema najdbama: železen udarni meč in železna latenska sulica ter nekoliko problematično vsebino grobov v Staretovi drevesnici, se Mengeš uvršča tudi med latenska najdišča.[41]

Rimske najdbe iz Mengša so v virih omenjene že leta 1847,[42] ko so na Drnovem (severno od Mengša, na levi strani ceste proti Kamniku), odkrili zidovje, dele stebrov in napisno ploščo.[43] V Drnovo postavljajo nekateri avtorji postajo »Ad Quatro decimo«.[44]

V Kranju vzidan rimski nagrobni kamen je verjetno iz Mengša.[45]

Leta 1968 so pri prezidavanju notranjosti cerkve sv. Mihaela med kamenjem odkrili tudi fragment rimskega napisnega kamna, ki je danes vzidan v zid, zahodno od cerkvenega stolpa. Ohrajen napis:

L · C [-
\A F [-
C [-

Z najdbo tega napisa postane verjetnost izvora nagrobnika CIL III, 3895 iz Mengša večja.

Leta 1939 je poslal Stare v Narodni muzej fibulo (inv. št. NM 8090), ki jo je našel v enem izmed obeh skeletnih grobov v drevesnici.

Leta 1947 so pri planiranju severozahodne strani travnika, onkraj drevoreda, ki pelje v Mengeški grad, odkrili stavbni kompleks, ki je bil v profilu lepo viden. Najdbe: terra sig., bronasta oljenka.[46] Na istem prostoru so leta 1952 delno uničili nekaj žarnih rimskih grobov iz 2. stoletja. Najdbe s tega območja omenjajo tudi starejši avtorji.[47]

Rimske najdbe so znane tudi iz okolice župne cerkve.[48] Na Muljavi 9, pri Orož, so pri kopanju zajčnika odkrili tri žgane grobove, obdane s kamni. Pridatkov ni bilo.[49]

Leta 1971 so pri kopanju za vodovod pred hišo Kersnikova 1, v globini 1 m našli sivo žgan lonček, v katerem je bila žganina,[50] T. I, 6.

Na parceli št. 568/2 k. o. Mengeš, Mengeške skupine 13, je Janez Šuštaršič v severozahodnem vogalu izkopa za temelje stanovanjske hiše odkril rimski žgan grob.[51] Opis groba:

Žgan grob.[52] Pokop v kamnitem pravokotnem zaboju, pokritem s ploščo (zdrobljena na 6 kosov). V kamnitem zaboju je bila žganina, kosi oglja in pridatki:

1. Svetlozelena polkrožna steklena skodelica z vertikalnimi rebri. Velikost: višina: 3,4 cm, premer 14 cm.
2. Balzamarij iz svetlo zelenega stekla. Viš.: 7 cm.
3. Balzamarij iz svetlo zelenega stekla. Viš.: 7,2 cm (fragmentiran).
4. Železen nož, zarjavel. Dolž.: 23,5 cm.

Fragmente keramike so odvrgli in jih pri pregledu terena nismo našli.

Datacija groba: 1. polovica 2. stoletja.[53]

Rimske najdbe se pojavljajo skoraj po vsem Mengšu, ki je prav gotovo tudi v tem času odigral svojo vlogo. Iz sporadičnih najdb si ne moremo ustvariti prave podobe antičnega Mengša. K naštetemu naj opozorim še na razvaline kapele sv. Lovrenca (!), pod katerimi je na spodnji terasi opazen tloris dela polkrožne stavbe.[54]

Iz obdobja preseljevanja ljudstev je bila ob Zadružni cesti, tik pod površino, najdena gotska fibula.[55] Ob cerkvi pa sta bili izkopani dve pasni sponi, polihromni stil, iz začetka oziroma sredine 6. stoletja.[56]

Pri gradnji župnišča so leta 1898 odkrili slovansko nekropolo.[57] Pridatke sta Anton Stare in župnik Janez Zorc dala v Narodni muzej. Nekaj obsenčnih obročkov je novembra 1907 dal muzeju Niko Sadnikar, ki jih je dobil od Zorca.[58]

Leta 1968 smo sondirali v vrtu današnjega župnišča. Okolica župnišča je daleč okrog prekopana, ker je današnje župnišče manjše od prejšnjega.[59] Da-

našnje župnišče je podkleteno. Odgovor na vprašanje obsega slovanske nekropole bi dala, zaradi številnih prekopov okoli župnišča, le sistematična izkopavanja, ki bi jih bilo treba razširiti tudi na plato pred cerkvijo in prostor med cerkvijo in župniščem. Samo v sondi A smo naleteli na grobno jamo z ostanki človeških kosti, brez pridatkov (rel. gl. 1,20 m). Grob je bil vkopan v rečni prod. V sondi A smo v globini 1,30 m odkrili zid, debeline 1 m (!) in ga sledili še v sondi D in K. Zid bi morda lahko povezali s preverjenim podatkom, da je župno cerkev obdajalo obzidje turškega tabora. Prosto stoječi cerkveni zvonik je bil vklopljen v obzidje.[60] V sondi K, ob cerkvenem stolpu, v prekopani plasti je bil najden slovanski obsenčni obroček,[61] T. I, 8.

OPOMBE

[1] Našteta najdišča z opisi in literaturo glej v: Arheološka najdišča Slovenije, Ljubljana 1975. K tam naštetim navajam še Prevoje, kjer je bil odkrit rimski vodovod. Cevi hrani Kamniški muzej.
[2] CIL III, 5117.
[3] CIL III, 5121, 5123, 13522.
[4] Ramovš, Kratka zgodovina slovenskega jezika, 1936, 27.
[5] CIL III, 11676.
[6] A. Müllner, Emona, Ljubljana 1879, 82.
[7] Valvasor, Vojvodina Kranjska II, 125.
[8] A. Müllner, op. cit., 83.
[9] A. Müllner, op. cit., 83.
[10] A. Dimitz, Geschichte Krains, I. del, Ljubljana, 1874, 56, op. 5.
[11] F. Orožen, Vojvodina Kranjska, Ljubljana 1902, 20.
[12] F. Orožen, op. cit., 20.
[13] J. Pečnik, Prazgodovinska najdišča na Kranjskem, Izvestja muzejskega društva za Kranjsko 14, 1904, 131.
[14] S. Rutar, Prazgodovinska in rimska razkopavanja na Slovenskem, l. 1889. Letopis Matice Slovenske za leto 1890, 121; R. Ložar, Ostanki bronaste konjske statue s Trojan, Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva 18-21, 1937 — 40; NM Lj. inv. št. 1811 a, b; 1812 a-d.
[15] R. Ložar, Rimska ogrevalna naprava na Trojanah, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo XVIII, Ljubljana 1937, 54 ss.
[16] W. Schmid, Rimska obmejna postaja v Trojanah, Jutro št. 276, 25. 11. 1941.
[17] J. Šašel, Arheološko-topografske novosti s področja Colatia in Atransa, Arheološki vestnik 5/1, Ljubljana 1954, 160.
[18] V letu 1979 je predvideno rušenje objekta, s čimer bo dana možnost, da se ta kamen in še ostali, ki so vzidani v hišo, shranijo v lapidarij. J. Klemenc, Trije novi napisi iz Celja in okolice, Arheološki vestnik II/1, Ljubljana, 1950; J. Šašel, Ad CIL III, 11675 Atrans, Živa antika IV, Skopje 1954.
[19] J. Šašel, op. cit., AV 5/1, 160.
[20] A. Bolta, Arheološki spomeniki 1959, Varstvo spomenikov VII 1958/59, 343; PM Celje inv. št. 1431—1438; sarkofag je v Kamniškem muzeju.
[21] Novci, izkopani na parceli 4/2 k. o. Trojane:
Claudius II., ant, Roma, 268—270, pol. žigov ↑↖, ohr. 3, oks. 3, kv. IX
Konstantin I., folis, Arelate, 322—323, pol. žigov ↑↓, ohr. 2, oks. 1 signatura $\frac{|}{\text{TARL}}$, Bruun, p. 88, 10, rever $\frac{\hat{\text{VOT}}}{\text{PR}}$, kv. XIV
Konstancij II, maiorina, Roma, 346—350, pol. žigov ↑↑ , ohr. 1, oks. 1, signatura $\frac{|}{\text{R} * \in}$ RBC 603, kv. VIII/4.
Konstancij II., centen, 351—354, pol. žigov ↑↑ oks. 1, ohr. 1, RBC tip 1202, rever tip FEL TEMP REPARATIO FM (3), kv. IX.
[22] W. Schmid, Jutro, št. 276, 25. 11. 1941.
[23] W. Schmid, Jutro, n. n. m.

[24] J. Pečnik, Prazgodovinska najdišča na Kranjskem, Izvestja muzejskega društva za Kranjsko 14, 1904, 131.
[25] P. Wissova, RE, pod geslo S; F. Lochner - Hüttenbach, Die antikennamen aus Ig bei Ljubljana, Situla 8, 1965, 40; A. Mocsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen, Budapest 1959, 189.
[26] J. Šašel, op. cit., AV 5/1, 164.
[27] Dr. F. Ogrin, S Kamnika na Brdo pri Lukovici, Planinski vestnik, junij 1930, št. 6, 126.
[28] Arheološko gradivo in dokumentacijo raziskav na Trojanah hrani Kamniški muzej. Material je v pripravi za objavo.
[29] S. Gabrovec, Arheološka podoba Mengša, 800 let Mengša, 7.
[30] Ha A igla z bikonično glavico; primerjaj iglo iz groba 1, Bled — Žale; S. Gabrovec, Prazgodovinski Bled, SAZU 12, Lj., 1960, T. II.
[31] S. Gabrovec, Kamniško ozemlje v prazgodovini, Kamniški zbornik X, Kamnik 1965, T. 5, 9—10; NM Lj. inv. št. P 8860—8864; P 10151 a-c; A. Müllner, Argo 6, 1898, 56.
[32] S. Gabrovec, Kamniški zbornik X, T. 6, 12—13; NM Lj. P 4360 a-b.
[33] S. Gabrovec, Kamniški zbornik X, T. 1, T. 2, T. 3.
[34] S. Gabrovec, Kamniški zbornik X, T. 3, T. 6.
[35] S. Gabrovec, Kamniški zbornik X, 98.
[36] Gradivo iz grobov, najdeno na Zadružni cesti, bo objavljeno v Varstvu spomenikov.
[37] S. Gabrovec, Kamniški zbornik X, T. 1, T. 2.
[38] S. Gabrovec, Mesto Kranj v prazgodovini slovenskega ozemlja, 900 let Kranja, Kranj 1960, 15.
[39] Iglo hrani Kamniški muzej.
[40] Za podatke se zahvaljujem študentu arheologije Janezu Škrlepu iz Mengša.
[41] S. Gabrovec, Kamniški zbornik X, 103.
[42] Hitzinger, Mitteilungen des hisstorischen Vereins für Krain, Ljubljana, 1848, 18.
[43] J. Pečnik, Prazgodovinska najdišča na Kranjskem, Izvestja muzejskega društva za Kranjsko 14, 1904, 128.
[44] J. Ceperle, Kranjska dežela, Ljubljana 1899, 65.
[45] CIL III, 3895, AIJ 216; J. Šašel, Rimska doba, 800 let Mengša, 14.
[46] J. Šašel, 800 let Mengša, 14, T. I, 7, T. II, 2; NM Lj. inv. št. 8041, 8094.
[47] A. Müllner, Emona, Lj. 1879, 86; A. Koblar, Letno poročilo trorazredne ljudske šole v Mengšu 1887/8, Ljubljana, 3.
[48] W. Schmid, Carniola I, 1908, 17 ss.
[49] Terenski zapis, 15. 9. 1965.
[50] Za podatke se zahvaljujem tovarišici Idi Lužar iz Mengša.
[51] O najdbi je muzej obvestil Janez Škrlep; obema se za gradivo zahvaljujem.
[52] T. I, 1—5.
[53] Balzamarija: C. Isings, oblika 28 a, čas: sredina in 2. polovica prvega stoletja; M. Vanderhoeven, oblika 18 — 2. polovica 1. stoletja, začetek 2. stoletja; F. Fremersdorf, T. 82 g, sredina prvega stoletja; S. Petru, Antično steklo iz dolenjskih grobov, Razprave SAZU VI, Lj. 1969, T. 2, 11. Z Emone je znanih le 7 grobov s pokopom pepela v kamnitem zaboju: L. Plesničar, Severno emonsko grobišče, Ljubljana 1972; D. Srejović, Rimske nekropole ranog carstva u Jugoslaviji, Starinar NS, XIII—XIV, 1962—1963, Beograd, 1965.
[54] Tloris mengeškega starega gradu z domnevno apsido (?) je objavljen v Kamniškem zborniku XII, 1969, 57.
[55] Za podatek se zahvaljujem Ivanu Vidaliju iz Mengša.
[56] Za podatke se kolegu Marjanu Slabetu najlepše zahvaljujem.
[57] W. Schmid, Carniola 1908, 33.
[58] Pri odkupu arheoloških predmetov Sadnikarjeve zapuščine smo dobili le en fragment belobrdskega uhana, brez najdiščnih podatkov.
[59] Tloris starega župnišča, iz kat. mape iz leta 1898, povečan na 1 : 200 smo aplicirali na današnje župnišče in s tem dobili izhodišča za sonde.
[60] Rezultati raziskav turških taborov v letih 1969/70, ki jih je opravila ekipa Kamniškega in Gorenjskega muzeja in Zavoda za spomeniško varstvo v Kranju.
[61] Primerjaj: A. Valič, Situla 7, T. IX, 6, 7.

Ferdo Gestrin

OBDOBJE FEVDALIZMA NA OZEMLJU DOMŽALSKE OBČINE V LUČI ZEMLJIŠKEGA GOSPOSTVA JABLJE

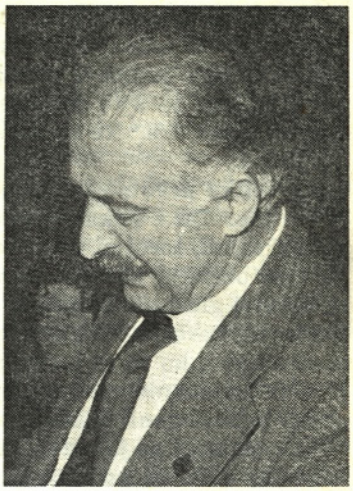

Območje današnje domžalske občine oziroma celotna vzhodna Gorenjska je doživljala najzgodnejšo dobo širjenja frankovskih fevdalnih odnosov že v 9. stoletju. Ta razvoj je začasno zaustavil prihod Madžarov, ki so skoraj eno stoletje obvladovali ta del slovenskega ozemlja, ki je ležal ob njihovih poteh proti Italiji. Pospešeno pa se je začela uveljavljati fevdalizacija na tem prostoru po zavrnitvi Madžarov, utrditvi oblasti nemške države nad slovenskim ozemljem in njegovi upravno-politični ureditvi v znanih prvotnih mejah. Obdobje do 12. stoletja je bilo čas, ko je tod, tako kakor povsod drugje na Slovenskem prevladala in se utrdila fevdalna družba.[1]

Nemški vladarji so od prehoda v 11. stoletje in dalje podeljevali velike sklenjene dele slovenskega ozemlja posameznim gospodom v fevd (npr. freisinškim škofom vse ozemlje Poljanske in Selške Sore z delom Sorškega polja, briksenškim škofom obsežno posest okoli Bleda). Upravičena je domneva, da je vse vzhodnogorenjsko območje (z ozemljem sedanje domžalske občine) že kmalu potem, ko se je Kranjska kot samostojna mejna krajina od začetka 11. stoletja naglo dvigala, postalo od krone podeljena fevdalna posest kranjskih mejnih grofov, ki so še tja do 12. stoletja imeli svoj sedež v Kranju (Creina). Morda so to ozemlje dobili v fevd že krajišniki iz rodbine Sempt-Ebersbergov. Vsekakor je bil fevdni lastnik širnega, skoraj v celoti sklenjenega ozemlja od prelazov pri Motniku in na Trojanah pa vse do Kokre, Kranja in Smlednika že prvi in edini kranjski krajišnik iz rodbine Weimar-Orlamünde Ulrik (1058—1070). Po izumrtju teh fevdalcev v začetku 12. stoletja (1101) so Andeški grofje dobili zgoraj označeno posest kot svojo dediščino. Bertold II. Andeški se je namreč poročil s Sofijo, hčerjo Popona, zadnjega moškega potomca rodbine. Središče te zemljiške posesti je tedaj postal Kamnik, kjer je bil občasno tudi sedež in dvor samega Andeškega grofa; tako se že Bertold II. označuje kot kamniški grof (»comes de Stein«).[2] Andeški so namesto oglejskih patriarhov (kot njihovi namestniki) upravljali kranjsko mejno marko in so imeli kot oglejski fevd deželno upraviteljstvo na Kranjskem obenem s sedežem kranjskega krajišnika, Kranjem.[3]

Po izumrtju zadnjih Andeških, če izvzamemo oglejskega patriarha Bertolda iz te rodbine, Henrika (1228) in Otona (1231), se je ta posest s poroko Agneze, hčere Otona, znašla v rokah Friderika Babenberškega, avstrijskega vojvode, a po njegovi smrti si je babenberške fevde na Kranjskem pridobil Ulrik Špan-

hajmski. Po izumrtju Španhajmov in po obdobju medvladja ter bojev Otokarja Češkega z Rudolfom Habsburškim, ki je postal nemški kralj, so postali fevdni gospodje tega območja goriško-tirolski grofje. S smrtjo Henrika Majnhardinca pa je po letu 1335 to ozemlje prešlo v posest Habsburžanov, novih deželnih gospodov Kranjske.[4] Ti so poslej zemljo na tem območju dajali v fevd različnim gospodom.

Toda velika prvotna posest kranjskih krajišnikov na vzhodnem Gorenjskem se je v nasprotju z nekaterimi drugimi velikimi fevdalnimi posestmi začela cepiti in razkrajati, torej ni ostala celovita in sklenjena. Že za Andeških grofov so bili na tem ozemlju številni ministeriali in vitezi, večinoma po rodu iz Bavarske, in njihovi gradovi: Limberk, Koprivnik (Rabenstein), Kamnik, Mengeš, Mekinje, Velesovo, Cerklje, Brnik, Breg pri Preddvoru, Kokra in drugi.[5] V času njihovih naslednikov, ko se je lastništvo naglo menjavalo, in zlasti Habsburžanov, pa se je s podeljevanjem obravnavanega ozemlja v fevd, z darovnicami, z rodbinskimi povezavami in delitvami, a tudi z nakupi nekdaj sklenjena posest vse bolj drobila in se je ustvarjala zelo pisana fevdalna posestna podoba, ki je bila nato vse obdobje fevdalizma tako značilna za vzhodno Gorenjsko. Tako imamo ob koncu srednjega veka na ozemlju sedanje domžalske občine celo vrsto gradov in fevdalnih gospodov. Naj jih po vrstnem redu omembe navedemo: Mengeški gospodje in grad,[6] Limberk (Lilienberg) na Limbarski gori,[7] Koprivnik (Rabenstein), ki so ga prej lokalizirali v Vranjo peč,[8] Kolovec (Gerlochstein), ki je verjetno obstajal že v 12. stoletju,[9] Črnelo (Rottenbichel, Rotenpohel),[10]

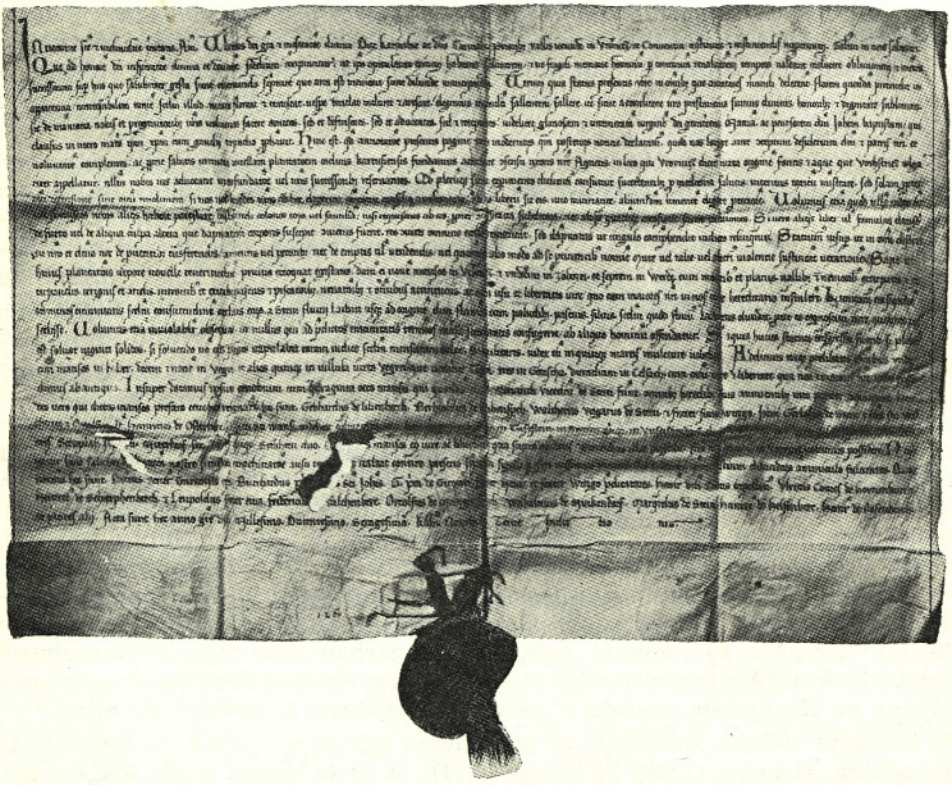

Ena najstarejših omemb Domžal (Vnheildendorf) je v listini z dne 1. novembra 1260, ki jo hrani Avstrijski državni arhiv na Dunaju

Dragomel (Dragomel),[11] Ihan (Jowchan),[12] Mala Loka pri Ihanu (Lokh),[13] Jablje (Habbach), ki je obstajal vsekakor že v 14. stoletju,[14] Rožek pri Moravčah (Rudolseck, Rudolfseck), ki se zlasti v 15. stoletju pogosto omenja,[15] Zlatenek pri Blagovici (Oberslatenick),[16] Volčji potok (Wolfspoch, Wolfsbüchel),[17] Belnek pri Moravčah (Wildenech, Wildneck), ki so ga postavili Limbarski gospodje,[18] Krumperk (Chrawperg, Kreutberg) pri Domžalah,[19] Češenik (Scherenbüchel),[20] Tustanj (Tuffstein) pri vasi, ki se omenja že leta 1238,[21] in morda tudi že grad Moravče (Morautsch), ki so ga zgradili Galli, in Kompolje (Gimpl) v Črnem grabnu.[22] Fevdalno posest so imele tudi posamezne fare, taka je bila vsekakor farna posest v Mengšu. Toda svojo posest so imela v srednjem veku na obravnavanem območju tudi še druga kar številna zemljiška gospostva (npr. križko-kamniško gospostvo, gospostvo samostana Velesovo in Mekinje, gospostvo nemškega viteškega reda [križevniška komenda] v Ljubljani in druga).

V naslednjih stoletjih se je pestrost fevdalne posesti še povečevala in v drugi polovici 18. ter v prvi polovici 19. stoletja, torej v stoletju pred zemljiško odvezo, pred odpravo fevdalnih odnosov, so imela na domžalskem območju zemljiško posest poleg večine starih še mnoga nova zemljiška gospostva, katerih sedeži so bili ali znotraj ali izven domžalskega občinskega ozemlja. Med fevdalnimi posestvi znotraj ozemlja domžalske občine se v tem obdobju nekatera srednjeveška več ne omenjajo, ker so propadla, izginila, toda še več jih je nastalo na novo (npr. namesto Mengeškega gospostva sta nastala gospostvo Novi grad in Zgornji grad; na novo se javljajo Brdo pri Lukovici, Zalog pri Moravčah, Veselka, Groblje, Češnjica, več župnijskih posesti [Ihan, Krašnja, Zgornji Tuhinj]); vsega skupaj je bilo po seznamu iz leta 1842 na ozemlju domžalske občine 22 zemljiških gospostev, ki so imela tam tudi svoj sedež. Približno toliko pa je imelo na ozemlju domžalske občine zemljiško posest tudi gospostev, katerih središče je bilo izven njenega ozemlja (npr. Smlednik, Perovo, Ponoviče, Bokalce, Bistra, Zaprice, Studenec in drugi). Na sorazmerno majhnem ozemlju domžalske občine je torej skozi večji del fevdalnega obdobja dobivalo večji ali manjši del svojih dohodkov okoli 30 zemljiških gospodov v srednjem veku in nad 40 v stoletju pred odpravo fevdalizma.[23] Breme, ki so ga nosili in težko prenašali podložniki, je bilo nedvomno skozi vse stopnje razvoja fevdalnih odnosov od pridvornega gospodarstva do različno organiziranih zemljiških gospostev vzrok neprestanim trenjem in razrednim nasprotjem med fevdalci in podložniki, ki jim moremo slediti tudi na tem delu slovenskega ozemlja.

Poglavitni vzrok za tako zelo gosto posejana fevdalna zemljiška posestva je iskati predvsem v že relativno zgodaj gosto poseljeni pokrajini in v njenih sorazmerno ugodnih agrarnih in prometno-geografskih pogojih. Toda že od poznega srednjega veka dalje jih je omogočalo tudi močnejše uveljavljanje blagovno denarnih odnosov na podeželju, torej komercializacija podeželja, ki je prav na tem prostoru dobivala večji obseg kakor marsikje drugje na Slovenskem. Podložnik pa je v procesu komercializacije zemljiškega gospostva s poseganjem na neagrarna področja gospodarstva laže zmogel tudi povečevana bremena zemljiškega gospoda.

V času naselitve Slovencev na to ozemlje, to je v času doseljevanja, je bila poselitev še redka in so nastala najstarejša naselja na vznožju ali ob vznožju hribov in deloma na hribih, ki se dvigajo iz ravnine ter na ozemlju vzdolž geografsko pogojenih prometnih smeri. Povsod je osnovo za poselitev tvorila stara že v antiki ustvarjena površina kulturne zemlje in je tudi na obravnavanem ozemlju ali v njegovi bližini mogoče ugotoviti posamezne toponime, ki dokazujejo, da so Slovenci ob naselitvi na tem prostoru še trčili na staro romanizirano prebivalstvo. O tem nam pričajo Lahovče sicer že izven ozemlja domžalske

OBČINSKA MATIČNA KNJIŽNICA
DOMŽALE
F 187 /84

občine na zahodu in Trojane na njeni vzhodni meji. Toda morda kažeta — to navajamo z vso opreznostjo — na staro prebivalstvo toponim Vošče pri Krašnji (Vošče — Vašče — Lašče, na kar kaže nemško poimenovanje Laschicz) in Račni vrh, oziroma Lačni vrh, ki je po vsej verjetnosti sprva nosil naziv Laški vrh, na kar kaže nemški toponim za ta kraj (poleg poznejšega Ratzenberg starejši Walchsperg; prim. Walchsdorf za Lahovče).[24] Poglavitna poselitev doseljenih Slovencev je bila v pasu, ki se vleče vzdolž Bistrice od Stahovice do Ihana, prav tako je bilo tedaj poseljeno vznožje hribov na območju od Trzina, Mengša proti Komendi in Lahovčam. Redkejša je bila nato poselitev v obrobju dna doline Črnega grabna proti Trojanam, a zopet gostejše po Moravški dolini, kjer na staro poselitev kažeta obe vasi Koseze.[25]

To poselitveno stanje pa se je začelo naglo spreminjati, ko se je po zavrnitvi Madžarov utrdila nad tem ozemljem oblast nemškega cesarstva. S procesom

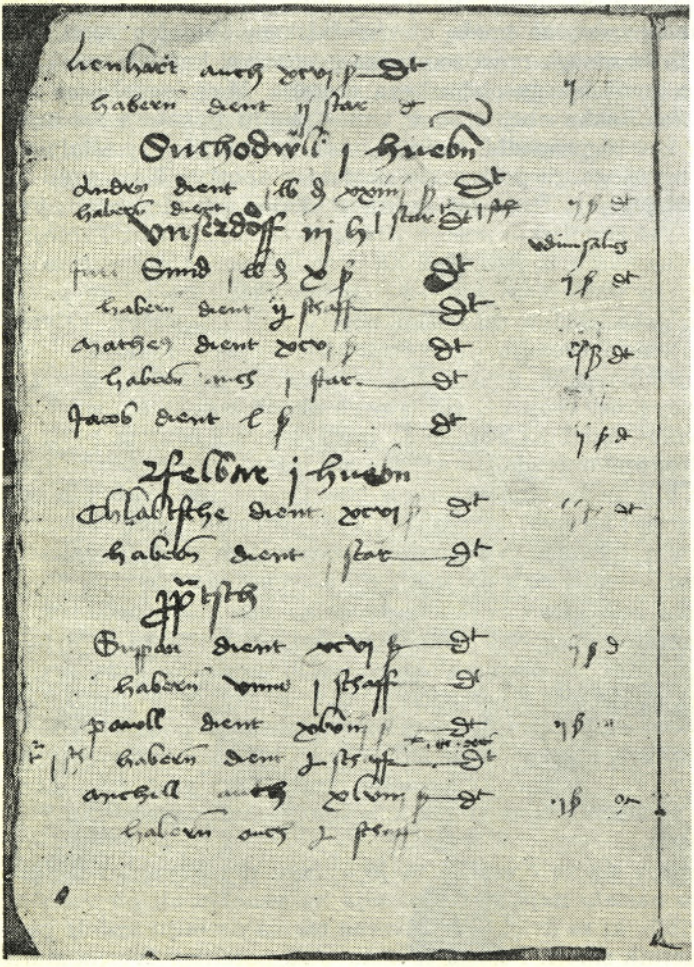

Stari stiški samostan je imel podložnike v Stobu, Študi in Domžalah. V samostanskem urbarju iz leta 1505, so Domžale omenjene kot Vnserdorff, kar je ugotovil v svoji doktorski disertaciji prof. Metod Mikuž. Urbar hrani Arhiv SR Slovenije

fevdalizacije, ki je temu sledil in ki se je zaključil do začetka 12. stoletja, je treba vezati prvo obdobje kolonizacije tega ozemlja. Pomembno vlogo pri tej kolonizaciji so imeli mejni grofje, krajišniki, ki so imeli zagotovo kot svojo poglavitno nalogo utrditi krajiško obrambno funkcijo Kranjske marke, to pa se je moglo v veliki meri storiti prav s kolonizacijo. Lahko domnevamo, da je ta najprej in morda celo najbolj prišla do izraza na ozemlju, ki so ga krajišniki obvladovali kot fevdalci, torej tudi na obravnavanem domžalskem območju. Drugo obdobje kolonizacije na tem ozemlju zaobjame kolonizacijski razmah, ki je bil prvenstveno povezan z Andeškimi grofi, utrjevanjem njihove vloge in moči na Kranjskem; trajalo je tja do zadnje tretjine 13. stoletja. Vse kaže, da se je prav v tem obdobju kolonizacije število vasi in prebivalstva na domžalskem območju v največji meri povečalo. Kolonizacija se je nato nadaljevala še v 14. stoletje, vendar je v tem času že v močnem upadanju in je bila omejena že na obrobje tedanjega poselitvenega prostora. Toda poudariti je treba, da manjšemu pridobivanju kulturnih zemljišč moremo slediti še vse do konca obravnavanega obdobja, tudi v urbarju zemljiškega gospostva Jablje do začetka 19. stoletja.

Močno je morala prevladovati tako imenovana notranja kolonizacija, kolikor je bilo naseljenih tujih kolonistov (zunanja kolonizacija), so se morali relativno hitro zlivati z novo sredino. Niso pustili večjih sledov ne v toponimih in ne v ledinskih imenih, ki so na vsem ozemlju slovenska. Posledica, lahko bi rekli, vsekakor zelo načrtne kolonizacije je bila velika zgostitev vasi in prebivalstva. Brez tako uspele kolonizacije zgoraj opisana rast zemljiških gospostev na ozemlju domžalske občine ne bi bila razumljiva niti mogoča, saj ne bi imela materialnih osnov za svoj nastanek in obstoj. Prav ob najstarejših gradovih bi mogli praviloma postavljati najgostejše poselitvene prostore.

Če poskušamo nekoliko nakazati potek kolonizacije, potem bi nedvomno mogli trditi, da se je najprej vsaj deloma odvijala na že obstoječi kulturni zemlji ob uveljavljanju natriletnega kolobarjenja. Že zgodaj začenjajo krčiti ravninski gozd, seveda izven območja poplavljanega ozemlja, katerega površina ob številnih vodotokih ni bila majhna, a prav tako tudi gozd v hribovitem področju. Gozda je bilo tudi na domžalskem območju po naselitvi Slovencev toliko, da so bili obdelovalni deli zemlje in najstarejša naselja kot otoki sredi morja gozdov. S kolonizacijo se je to stanje bistveno spremenilo v korist obdelovalne zemlje in ko je kolonizacijska vnema že pojenjavala, so fevdalci posamezne dele gozda že ščitili pred krčenjem.[25a]

Med naselja, ki so nastala v starejšem obdobju kolonizacije, je šteti vsekakor tista z nazivi po osebnih imenih, kot so npr. Mengeš, Domžale (Domsselsdorf), morda Radomlje, Škrjančevo, Količevo in vsekakor zopet Depala vas (Dipoldzdorf). Prav tako tista, ki nosijo imena po vodotokih. Mednje je šteti vasi Pšata, Rova, Studenec, Rača in še kakšno. Tudi po drevju in rastlinstvu, ki je prinašalo človeku užiten sadež, so poimenovali kolonisti vasi, ki so bile zgodaj poseljene in kultivirane; sem je šteti Češnjice pri Blagovici in Češnjice pri Moravčah, verjetno tudi vas Lipo in Čeplje. Zelo številne pa so vasi, ki nosijo imena po legi in položaju ozemlja, na katerem so nastale, po lastnosti zemljišča in podobno in jih je praviloma šteti med naselja starejše kolonizacije. Take vasi so: Brdo pri Ihanu in Lukovici, Krajno Brdo pri Krašnji, Doline pri Blagovici, Dolenje, Dole, Gorenje pri Blagovici, Gorica pri Drtiji, Gorica pri Moravčah, Goričica, Goričane blizu Moravč, Homec, Hrib, Koreno pri Krašnji, Planina pri Moravčah, Poljane vzhodno od Moravč, Podgora, Podgorica, Zlato polje, Vrhpolje, Vrhovlje, Vrh, Soteska, Zagorica, Zavrh, Obrše in Velika Raven ter druge.

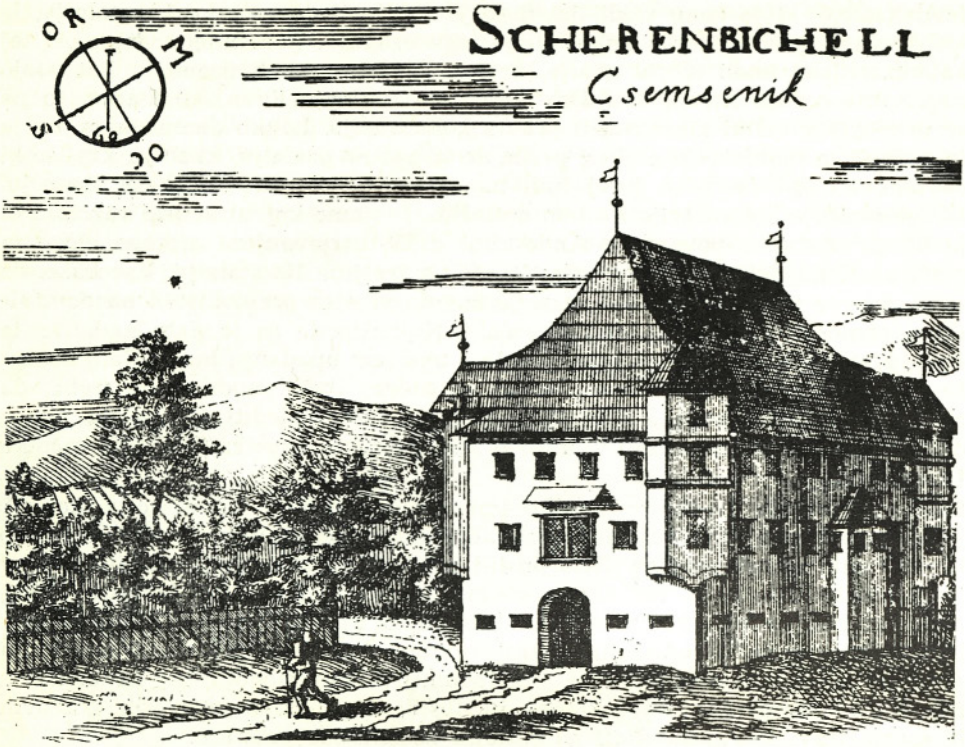

Grad Čemšenik (po upodobitvi v delu J. V. Valvasorja, Slava vojvodine Kranjske)

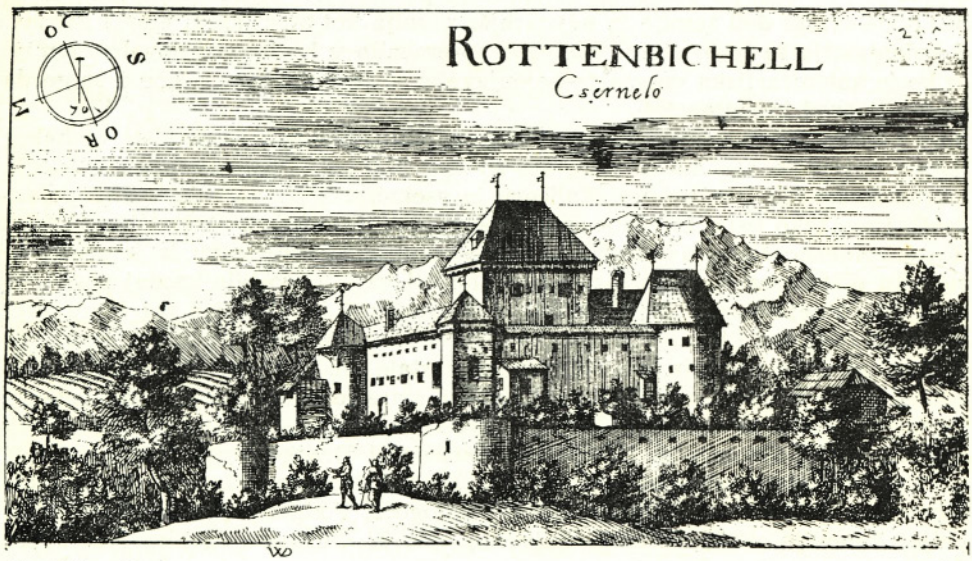

Grad Črnelo

Morda v isto obdobje sodi del kolonizacije ravninskega gozda blizu že starejše aglomeracije naselbin, kjer je bil gozd sorazmerno zgodaj izkrčen, sicer pa je vasi, poimenovane v zvezi z gozdom, z gozdnim drevjem in rastlinstvom nasploh šteti v mlajše obdobje kolonizacije. V prvo zvrst nedvomno sodi Dob, ki se v pisanih virih omenja že 1223 in je v njem cerkev s starim patronom sv. Martinom, katere podružnica je bila tudi cerkev sv. Lenarta v Češeniku.[26] Mlajša so po večini vsa naselja s tovrstnimi toponimi: Brezje pri Krtini, Brezje pri Moravčah, Brezje pri Češeniku, Brezovica pri Šmartnem v Tuhinjski dolini, Brezovica pri Domžalah, Bršlenovica, Dobovje pri Ihanu. Gabrje pri Drtiji, Gabrje pri Blagovici, Gabrovnica pri Krašnji, Hrastje in Hrastnik pri Moravčah, Javorje pri Blagovici, Jelnik in Jelše prav tam, Javoršica pri Moravčah, Želodnik blizu Doba, Žirovše, Podsmrečje in še druga.

V še mlajše obdobje kolonizacije sodijo kraji v zvezi z logom in dobravo, kot so npr. Dobrava pri Moravčah, Log pri Blagovici, Log v moravški fari, Zalog — kraj za logom — med Moravčami in Domžalami in Zalog južno od Moravč. Sem je šteti tudi sorazmerno številne kraje z vzdevki zgornji ali spodnji, od katerih je eden mlajšega nastanka. Taki kraji so: Zgornja in Spodnja Brezovica, Zgornja in Spodnja Dobrava, Zgornja in Spodnja Javoršica, Zgornja in Spodnja Loka, Zgornji in Spodnji Mengeš, Zgornje in Spodnje Prapreče, Zgornji in Spodnji Prekar, Zgornji in Spodnji Rudnik, Zgornji in Spodnji Tustanj, pa še Zgornja, Srednja in Spodnja gora ter Zgornje, Srednje in Spodnje Jarše; sem moremo prišteti tudi kraja Mali in Veliki Jelnik.

Med kraje, ki so nastajali že v zadnjem obdobju kolonizacije, je šteti vasi, ki so nastale ob gozdu, ki ga je fevdalec že ščitil in je bil izločen iz skupne, obče uporabe (Forst): taka vas je Boršt pri Moravčah ali Zaboršt pri Domžalah. V isto obdobje kolonizacije prištevamo tudi kraje, kakor so Laze, Žeje, morda tudi Selo in Selce.[27]

Zgodovinski pisani viri nam za proces kolonizacije ne dajejo ravno veliko podatkov. Po prvih omembah krajev, kar nam pove, da je tedaj vas že obstajala, se namreč med 129 kraji v domžalski občini, za katere trenutno imamo podatke, v 12. stoletju omenjata le Mengeš (1154/6) in Topole (1136), v 13. stoletju še vedno le 14 vasi (Brezje pri Krtini — 1287, Dob — 1223, Domžale — ok. 1200—1230, Homec — 1238, Ihan — 1228, Mala Loka — 1261, Mali Mengeš — 1273, Moravče — 1232, Peče — 1238, Volčji potok — 1220, Studa — 1207, Svinje — 1260, Trojane — 1229 in Tustanj — 1238), v 14. stoletju 67 krajev in v 15. stoletju 46 vasi. Ti podatki nam kot celota morejo vsaj nekoliko osvetliti proces kolonizacije, če prenesemo zgoraj opisano stanje na splošno za približno sto let nazaj.[28]

Ob tako intenzivni kolonizaciji, ki je, kakor že rečeno, zelo zgostila vasi in močno povečala število prebivalstva na ozemlju sedanje domžalske občine, so rasli pogoji za nastanek številnih fevdalnih posestev, ki smo jih spoznali že zgoraj. Eno izmed njih je bilo zemljiško gospostvo s sedežem v gradu Jablje (Habbach). Prvič se, kolikor doslej vemo, grad in gospostvo omenjata, ko je bil njun imetnik Werner Habaški (1333). Tedaj je bilo gospostvo v rokah Habaških gospodov kot fevd deželnega kneza Henrika Majnhardinca. Po mnenju B. Otorepca, ki se mu priključujemo, pa so Jablje nastale že pred 14. stoletjem.[29] Morda bi jih bilo mogoče postaviti nazaj v čas, ko so izumrli Andeški grofje, torej še v prvo polovico 13. stoletja. Sedanji grad je postavil že v novem veku (1530) Seifrid Rasp, ki je nato z večkratnimi prezidavami, zadnja je bila leta 1745, dobival današnjo podobo.[30]

Kakšna in kolikšna je bila zemljiška posest gospoščine Jablje v zgodnjem času obstoja, ne vemo. Vendar se zdi, da že od začetka ni bila sklenjena. Nimamo

Grad Krumperk

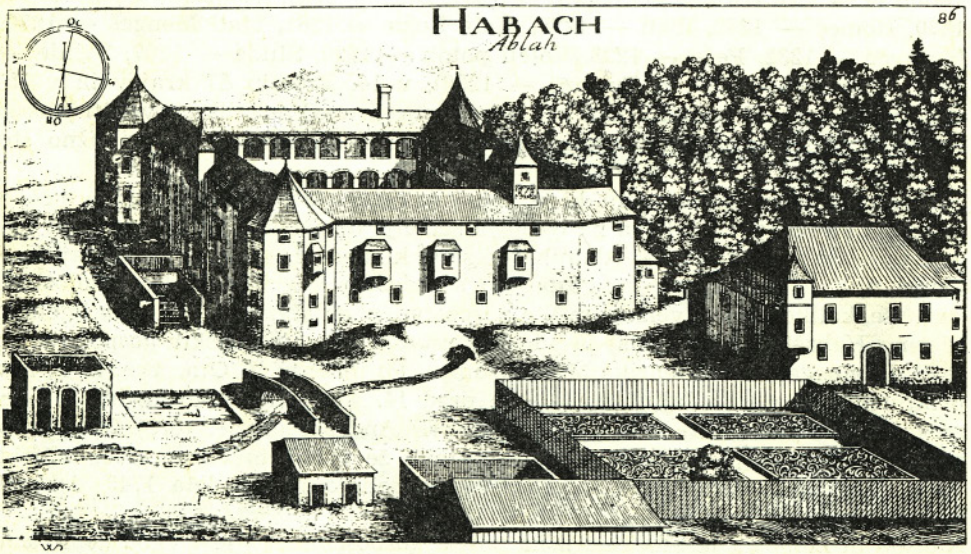

Grad Jablje

podatkov tudi za lastnike in razvoj zemljiškega gospostva. Mogli pa bi upravičeno trditi, da so delovno in naturalno rento v poznem srednjem veku gospodje Jabelj spremenili v denarno. Prav tako pa se zdi, da zemljško gospostvo ni bilo redno oddano v fevd in je bilo občasno v neposredni upravi deželnoknežjih upraviteljev. Ozemlje gospostva Jablje je v takem primeru tvorilo poseben urad (morda kriško-kamniškega gospostva). Tako je bilo tudi leta 1493, ko imamo za Jablje ohranjen urbar z naslovom Urbar jabeljskega urada.[31] Iz njega spoznamo posest zemljiškega gospostva Jablje ob koncu srednjega veka. Posest je bila zelo razdrobljena, kar za celotno obravnavano ozemlje in gospostva na njem ni bila izjema, ampak pravilo. Posest je bila raztresena v 29 vaseh, deloma na ozemlju sedanje domžalske občine [Prapreče, Rafolče, Dob, Trzin, Jablje, Dunaj pri Jabljah (am Dwnay), Mengeš, Češnik, Domžale (Dwmsall), ki se že leta 1490 v urbarju nemškega reda v Ljubljani omenjajo kot Dumsel, Brdo (Zw Ekhg bay heritsch hoff), Zalog, Brezovica (Zw Pirkh), Vir? (Zw der Way)], deloma na ozemlju izven nje [Sv. Jakob, Podgorica, Črnuče, Palovče, Tunjice, Olševek, Zduše, Uršlja gora, Kostanj, Črni potok pri sv. Križu, Stranje, Gora (Ain perg bey St. Peter), Dolenja vas, Podgorje (Pogver, Podgier) ter v Nekavniku in Stanovniku (Nekawnich, Zw Stanawnikg), ki ju nisem mogel lokalizirati]. V teh vaseh je imelo 61 podložnikov 58 celih kmetij, ker sta na kmetiji v Brdu, v Stanovniku in na Viru (?) sedela po dva podložnika, sta imela kmetijo v družabništvu, vendar je vsak plačeval dajatve od svojega dela in ne skupno. Na prvi sta bila brata Jurij in Benedikt Zidar (Mawry), na drugi brata Gregor in Peter Vovk (Wolf), a na tretji Mravlja in Jurij, ki je imel v vasi tudi mlin. Med temi kmetijami je bilo po oznakah v urbarju osem kmetij pustih (odd), vendar so bile to leto deloma zasedene, deloma pa so dajale znižane dajatve (t. j. činž [Zins]). Gospostvu pa so tedaj pripadali že omenjeni mlin v Viru (?), polje v Trzinu in v Palovčah, vrt v Mengšu in šest travnikov (v Dolenji vasi, Tunjicah, Perovem, Malem Mengšu, Gabrju in Beričevem). Toda v tem letu sta Jurij Lamberger iz Črnelega in njegova mati od deželnega kneza dobila po zapisku na koncu urbarja 20 kmetij, 4 dvorce in travnik.[32] Po zapisu ob robu urbarja pa je mogoče našteti poleg kmetij le 2 vrtova, vrt in neznano zemljišče.

Podložniki so velike dajatve, činž, plačevali v denarju, od vsake kmetije v različno visokem znesku od 1 marke šilingov do 3 marke in 30 šilingov, le ena kmetija je plačevala 100 šilingov; puste, nezasedene kmetije pa so dajale 40 šilingov. Tlake niso opravljali, kar je deloma razumljivo glede na razbitost gospostva ali pa grad ni imel dominikalne zemlje, oziroma le v tolikšnem obsegu, da tlaka ni bila potrebna. Prav tako pa zanjo tudi niso plačevali denarnih odškodnin. Pač pa so vsi podložniki plačevali denarno odškodnino praviloma v višini 40 šilingov za tovornino (Samfahrt), ki jo je graščina uveljavila ob širjenju blagovno denarnih odnosov in jo sprva vsekakor zahtevala v naturi, to je, da so podložniki tovorili blago za potrebe fevdalca. Da pa so podložniki tovorili in se ukvarjali s kupčevanjem za svoj račun, dokazuje obveznost podložnika Lenarta iz Rafolč, ki je bil dolžan dati gospodu en polovnjak soli, a podložnik Lenart Medind iz Podgorja je namesto soli plačeval 40 šilingov. Male dajatve, ki so se razlikovale po vaseh in po podložnikih, pa so podložniki dajali v piščancih (od 1 do 10), v jajcih (od 15 do 25), v jagnjetih ob sv. Juriju oziroma v denarni odškodnini zanje v višini 30 do 40 šilingov (v Dobu, Podgorju, Zalogu in Uršlji gori), v kopunih (po 2, Dunaj pri Jabljah), v ovsu (od 1 do 4 1/4 mernika v vaseh Podgorje, Nekavnik, Tunjice, Stranje, Zduše, Zalog, Olševek, Uršlja gora), v rži (1 polovnik v vasi Brdo), v pšenici (po 3 mernike v vasi Zduše), v preji (po tri šope v vasi Podgorje, oziroma po 1 sveženj v vaseh Podgorje, Nekavnik, Tunjice, Stranje,

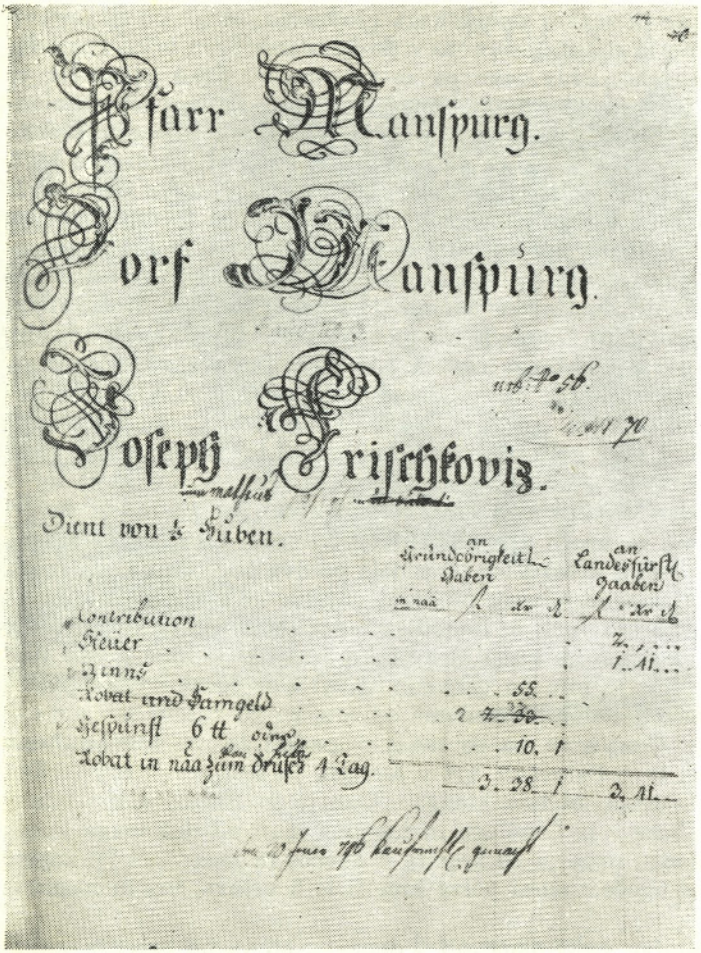

Iz urbarja gospostva Jablje

Črni potok in Uršlja gora), kar kaže na začetek v naslednjih stoletjih zelo razširjenega gojenja lanu na ozemlju domžalske občine. Poleg tega se le v Podgorju in v Zdušah pojavljata še dve neugotovljivi mali dajatvi v višini 1 merice do 1 polovnika oziroma v 3 mernikih.

Travniki, ki so bili v jabeljski posesti, so v tem letu prinašali le del običajnega dohodka, ker so bili trije izmed njih opusteli (v Tunjicah, Malem Mengšu in Gabrju). Dajali so tega leta le 1 marko 86 šilingov 1 denar ter 9 goldinarjev 36 šilingov dohodka namesto 5 mark 103 šilinge 1 denar in 7 goldinarjev.

Gospostvo je imelo dohodke tudi od desetine v različnih denarnih zneskih v vaseh Preval, Palovče, Rodica, Trzin, Veliki Mengeš, Križ in Smlednik; v celoti so te desetine leta 1493 prinesle 4 marke in 110 šilingov, 27 goldinarjev in 6 florintov. Podložniki iz Brnikov pa so morali dajati 16 mernikov pasjega ovsa (za hrano lovskih psov) kot odškodnino za uporabo grajskega gozda (Forstrecht).[33]

Če so bila to vsa bremena, potem podložniki v tem času niso bili ravno preveč obloženi z obveznostmi, ki so jih še tem laže zmogli, ker so na tem geografsko prometno važnem ozemlju v precejšnji meri posegali v neagrarno dejavnost, zlasti v tovorništvo in kupčevanje. Za nas pa je ob tem urbarju važno še enkrat

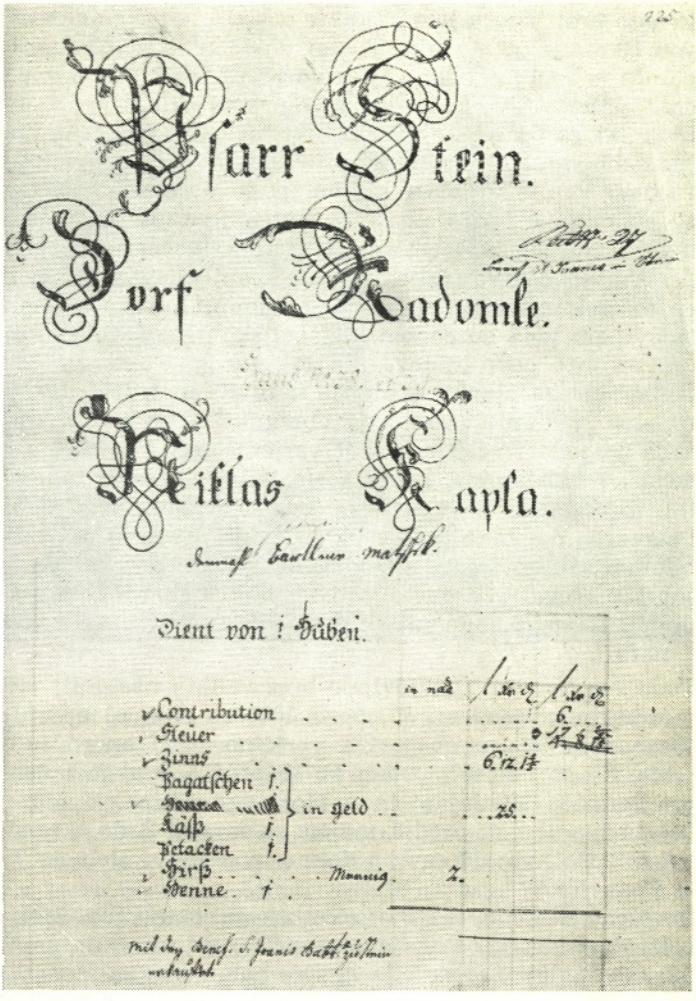

Iz urbarja gospostva Jablje

poudariti, da so bile vse dajatve z izjemo večjega dela malih dajatev spremenjene v denarne, kar kaže na povsem uveljavljen proces komercializacije v zemljiškem gospostvu Jablje.

Posebnih vesti, da so se tudi jabeljski podložniki udeležili upora leta 1515 sicer nimamo, toda dejstvo je, da so podložniki na ozemlju sedanje občine Domžale sodelovali v uporu in napadli grad Črnelo, katerega lastnik je imel, kakor smo že videli, vrsto kmetij v jabeljskem uradu ter grad Rožek v Moravški dolini.[34] V 16. stoletju se je položaj jabeljskih podložnikov nedvomno poslabševal. Med bremeni je naraščala zlasti tlaka, povezano verjetno s težnjami gospodov, da povečajo dominikalno posest. Morda je bilo tako že za Seifrida Raspa, ko je gradil novo grajsko poslopje, vsekakor pa je zelo povečeval tlako lastnik zemljiškega gospostva Jablje Viljem Lamberg ob koncu 16. stoletja. Leta 1598 so se namreč podložniki gosposk Jablje, Kamnik in Češenik pritožili deželnemu knezu zavoljo neznosne tlake, ki jo je na novo uvajal ta graščak. Deželni knez je sicer zapovedal, naj glede tlake ostane vse pri starem, vendar kmetje niso imeli urbarja, da bi mogli z njim dokazovati svoje stare pravice. Zato so se ponovno pritožili in prosili kneza za prepis urbarja.[35] Nadvojvoda Ferdinand

je nato proti koncu leta vse akte poslal kranjskemu deželnemu vicedomu Jožefu von Rabatha in mu ukazal, naj vladi in dvorni komori v Gradcu o tej stvari poroča in svetuje, kako naj se vprašanje reši. Ker o tem nimamo nadaljnjih podatkov, ne vemo, kako se je zadeva uredila.[36]

Imetniki gospostva Jablje niso mogli večati bremena podložnikom, kakor bi se jim zahotelo. Ko so namreč prevzemali gospostvo v fevd, so morali pristati na vsebino kopije urbarja, ki jim ga je deželni knez, fevdni gospod gospostva, ob podelitvi v fevd dal. Deželni knez je dajal za svoja posestva zapisati po tri kopije urbarjev, katerih eno je hranila dvorna komora v Gradcu, drugo je imel deželni vicedom, a tretjo je dobil imetnik fevda, pri čemer je moral zagotoviti, da razmer na gospostvu ne bo spreminjal. Tako je moralo biti tudi že v času tega spora med gospodom in jabeljskimi podložniki, kakor se razbere iz zgornjih pritožb podložnikov.

Iz poznejšega stanja bi mogli upravičeno trditi, da zemljiškemu gospodu ni uspelo v večji meri uveljaviti dominikalne posesti in oblik nekdanjega pridvornega gospodarstva. Tlaka se je verjetno že v 17. stoletju večinoma spreminjala v denarno odškodnino, kakor so jo tedaj plačevali tudi podložniki okolnih zemljiških posesti.[37] Toda do tega časa so podložnikom naložili plačevanje rednega državnega davka in prispevek k davku (Steuer, Contribution), kar je nedvomno bilo novo težko breme za podložnika. Mogli bi trditi, da je že v 17. stoletju kmet zopet plačeval vse obveznosti v obliki denarne rente z izjemo malih dajatev in dela tlake, ki so jo morali podložniki v posameznih vaseh opraviti za graščaka v naturi.

Toda vse to se ni uveljavljalo brez velikih nasprotij med podložnimi kmeti in zemljiškim gospodom. V uporu 1635 so namreč uporni kmetje kriško-kamniškega zemljiškega gospostva verjetno našli oporo tudi v jabeljskih podložnikih. Šli so namreč, potem ko so pred 6. majem oplenili Špitalič, proti Brdu pri Podpeči, Mekinjam in v Moravško dolino. V Moravčah so ubili tamkajšnjega župnika, že pred 8. majem so osvojili Brdo, a pred 13. majem so uporniki oplenili Dol, vso Moravško dolino in gradove Belnek, Tustanj, Zalog, Poganek in Ponoviče.[37a]

Doseženo stopnjo razvoja zemljiškega gospostva Jablje od konca srednjega veka do srede 18. stoletja nam prikazuje urbar te graščine, ki ga datiramo v začetek 50. let tega stoletja in seže nato s svojimi podatki v celoti še do začetka leta 1809, to je, do francoskih Ilirskih provinc.[38] Zemljiško gospostvo, katerega lastnika sta bila v tem času vitez Jožef Anton Janežič (do leta 1783) in vitez Franc Ksaverij von Lichtenberg Janežič (do leta 1817),[38a] je bilo v tem času mnogo večje od posesti srednjeveškega urada; nič manjša pa ni bila njegova razdrobljenost, saj je bilo brez večjega sklenjenega ozemlja. Delilo pa se je na sorazmerno majhno dominikalno posest in na daleč prevladujočo rustikalno zemljo.

Dominikalna polja gospostva Jablje so se razprostirala na območju pred gradom in so jih omejevali Pšata in dominikalni gozd, za gradom pa izkopani jarek ob loški cesti, verjetno (?) na poti Loka—Dobeno, in orno polje podložnika Martina Pletterja iz Loke (Pletterischen baufeld); le deloma so bile dominikalne njive na zgornjem polju, ki so dajale desetino mengeški fari.[39] Graščinski travniki že niso bili več v enem kosu, marveč vsak zase. Med njimi so bili travnik »Pod Lešovjem« pri opuščenem graščinskem ribniku, travnik »Pod Šipovnico« na nasprotni strani tega ribnika, travnik »Za vodo« ob Pšati, travnik »Pohanka«, travnik pri drugem opuščenem ribniku, travnik »Velika senožet« za Schwarzovim mlinom in travniki »Spašnik«, »Mala senožet« in »Hrastarca«.[40] Poleg že zgoraj omenjenega gozda za gradom se v ohranjenem besedilu urbarja ome-

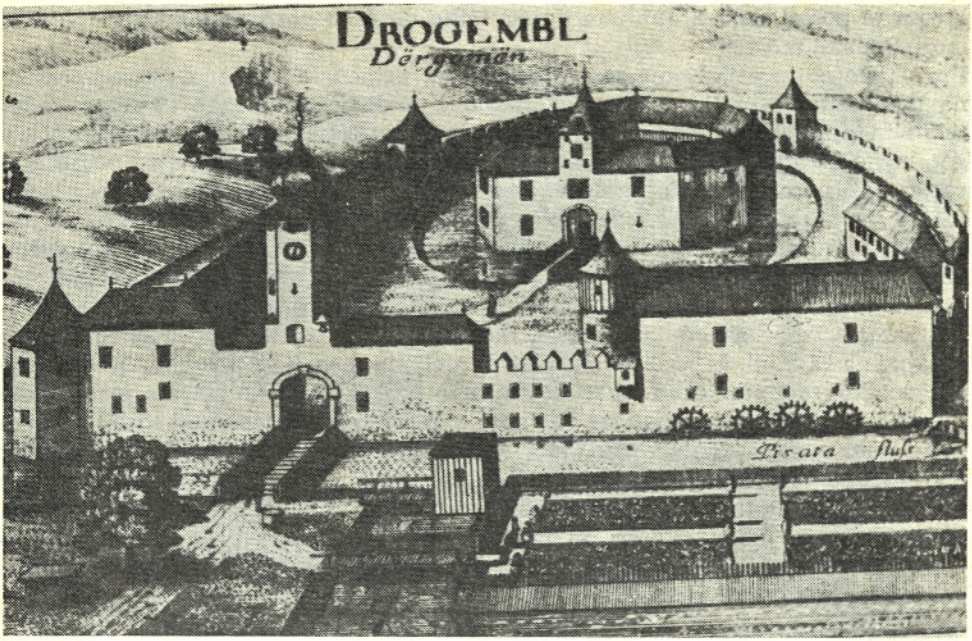

Grad Dragomelj

njata kot dominikalna gozda le gozd, ki je na področju Trzina pripadal Jabljam, in pa gozd »Smrekovec«. Vsekakor pa je imela graščina gozd tudi na območju Brnikov; od njega je grad dobival večje količine »pasjega ovsa« (Forsthafer), kakor bomo še spoznali. Graščina je dajala dele gozdov tudi v užitek po kupnem pravu. Tako je dobil mlinar Andrej Rotar iz Loke leta 1756 gozd v Smrekovcu in je za to plačeval 1 goldinar in 8 krajcarjev varščine (Schutzgeld). Pri vsaki menjavi imetnika je bilo treba plačati goldinar primščine oziroma prepisnine (Umschreibgeld), a ob eventualni prodaji svoje pravice je bil dolžan dati deseti in dvajseti pfenig prodajne vsote graščini.[41] Poleg tega je gospostvo pridobilo tudi dele nekdanjih skupnih, srenjskih zemljišč, ki so mu pripadli ob njihovi delitvi leta 1770 glede na odredbo Marije Terezije iz leta 1768. Tako je dobilo določen delež take zemlje »Pod Gradišem« in na njem je gospostvo postavilo dominikalno kajžo, dalje delež gozda ob delitvi trzinskega skupnega gozda »Na Vongarju« ter del trzinske gmajne »Pod Vongarjem« na ravnini.[42]

Nekaj dominikalne zemlje pa je imela graščina tudi na dolenjskem vinorodnem območju. Tako je imela vinograd v Prečni, na katerem so morali vsi tamkajšnji jabeljski podložniki (4 polovične kmetije in 1 dvorec) ob času desetinske trgatve polniti vinske sode z moštom in jih z živino pretovoriti v graščinsko zidanico.[43] Vendar se je ta posest krčila, kar dokazuje podatek v urbarju, verjetno iz konca 18. stoletja, da je Andrej Ulčar kupil dominikalno zidanico in vinograd na Prečni; moral pa je z dobsko cerkvijo deljivo desetino odrajtovati samo graščini Jablje.[44] Vinogradniško dominikalno posest so Jablje imele tudi na Bučki in so morali imetniki štirih pod gospostvo spadajočih dvorcev (viničarij?) poleg drugih obveznosti opravljati ročno tlako, a imetnik ene izmed dveh polovičnih kmetij je pri tem moral sodelovati s tovorno živino.[45] Gospostvo si je tod po nastanku urbarja pridobilo še štiri dvorce, ki so jih imeli Janez Pangerc, Janez in Andrej Jeruc ter Janez Jenič, a izgubilo je dominikalno zidanico. Verjetno ob istem času kakor Ulčar na Prečni je kupil zidanico na Bučki Andrej Žibert;

bil pa je poslej dolžan Jabljam dajati letno ob času gorninske trgatve po štiri mere (Maass) mošta.[46]

Prav tako so zemljiškemu gospostvu Jablje pripadale različne lovske pravice na določenem ozemlju in pravice ribolova v določenih vodah oziroma vodotokih in njihovih delih. Graščina je imela tako pravico do tri dni trajajočega gonilnega lova (Treibjagd) z goniči (ozemlje lovišča ni določeno). Vsi podložniki razen tistih, katerih kmetije so Jablje kupile od beneficije Janeza Krstnika v Kamniku, so bili dolžni iz svoje hiše poslati po enega goniča ali strelca ali nastavljavca mrež. Po kupni oziroma menjalni pogodbi, sklenjeni na gospostvu Križ leta 1772 je Jabljam pripadal veliki in mali lov z vsemi pripadajočimi pravicami v mengeški fari. Meje lovišča so zaradi poškodovanega urbarja le deloma znane. Tekle so od jabeljskega dominikalnega gozda s priključkom loške gmajne na ravnini, ki je bila leta 1770 razdeljena med člani soseske, in vključno od začetkov dominikalnih travnikov v hrib prek Ošovja po starem jarku, nato po mali mengeški vozni poti na rob gore v Starem Apnu, tako da so bile lovske meje med gospostvom Križ in Jablje tam, kjer so bile meje gozdnih deležev podložnikov iz Velikega in Malega Mengša. Odtod je šla meja lovišča navzgor na hrib Vranšica (Uranshiz), na Debeli vrh vse do fare Vodice (to je do njenega ozemlja)... do polj, ki leže ob privatni vozni poti, ki je od Mengša mimo Grobelj vodila v Stob. Do malega lova pa je imelo gospostvo Jablje po tem dogovoru pravico tudi v ihanski fari, vendar skupaj z gospostvi Križ in Češenik.[47]

Tudi ribolovne pravice zavoljo poškodovanega urbarja ne moremo do kraja določiti. Gospostvo je imelo pravico do ribolova, najprej samo, a nato skupaj z gospostvom Križ, v potoku, katerega ime se začenja s črko M..., samo pa je imelo ribolov v potoku, ki je tekel za tedaj Hrastarjevimi njivami. V Pšati, od Bistrice do mostu v Topolah in še dva lučaja kamna više, so imele Jablje ribolov skupaj z gospostvom Križ oziroma na enem delu same (od Bistrice do vrta Mihe Habeta skupaj, nato do »Offacia Tistte Kottu« [Offacia je priimek podložnika v Loki] samo, nato zopet skupaj); same na tistem delu Pšate, kjer ta teče ob dominikalnih njivah. Na potoku Mlinščica od Malega Mengša do Merjaščevega mlina je bil ribolov skupen z gospostvom Križ, a odtod dalje do Loke, kjer se je potok izlival v Pšato, pa je bil samo jabeljski. V vseh vodah trzinskih travnikov in gmajne je bilo treba ribolov deliti z gospostvom Križ, enako v potoku Srednik od dragomeljskega gozda navzgor, prav tako pa tudi v Kotljah in na Stobovskih gmajnah vse do dragomeljskega gozda in v vseh vodah na tamkajšnjih gmajnah in pašnikih. V potoku, ki je pritekel iz vodnjaka »Glajšek« (Glaischek) pod Ručigajevo hišo in je tekel za dominikalnim gozdom, pa je imelo ribolovno pravico samo gospostvo Jablje...[48]

Rustikalna, k zemljiškemu gospostvu Jablje spadajoča zemlja je bila razpršena neposredno pred nastankom Ilirskih provinc, točneje rečeno februarja 1809. leta, kar v 49 vaseh in zaselkih, ki so bili deloma na ozemlju sedanje domžalske občine (v 16 krajih), deloma na ozemlju več ali manj oddaljenem ali vendar v okolju te občine (v 28 krajih) in deloma na vinorodnem področju Dolenjske (v 5 krajih). Gospostvo se je od konca srednjega veka precej povečalo, tako po številu podložnikov kakor tudi po številu podložnih enot in po skupnem obsegu oziroma površini podložne kmečke posesti. Ob zgoraj omenjenem času so imeli jabeljski podložniki, bilo jih je 302, 304 podložne zemljiške enote, ker je v Stobu in v Jaršah imel po en podložnik dve enoti. Te zemljiške enote so bile seveda zelo različne po velikosti: od dvojnih in še večjih kmetij do posameznih njiv, travnikov, delov gozdov in celo do sadovnjaka, zelnika in vodnjaka. V njih samih, zlasti v njihovem medsebojnem razmerju se kaže zlasti notranja dife-

Gradovi v Moravški dolini

renciacija vaškega prebivalstva in drobitev kmečke posesti, a tudi velik del celotnega razvoja na gospostvu od konca srednjega veka dalje, ko so podložniki imeli praviloma še cele kmetije. Kot posledica bogatenja oziroma združevanja zemlje v kmečkih rokah je imelo tedaj 7 podložnikov (2,3 %) kmetije v velikosti od poldruge (trije) do poltretje (1). Samo 40 podložnikov (13,5 %) je imelo še celo kmetijo, a 12 (3,96 %) kmetije, ki so bile po velikosti med celo in polovično (5/6, 4/5, 11/15, 3/4, 2/3 in 7/12). Med vsemi vrstami kmetij po velikosti, ki jih srečamo na posesti, je bilo največ polovičnih kmetij, bilo jih je kar 81 (26,64 %), a manjših od njih (2/5, 1/3, 1/4, 1/5, 1/12) je bilo še 31 (10,2 %). V zemljiškem

gospostvu Jablje so torej daleč prevladovale male kmetije, kar je bilo tedaj na splošno značilno za vse ozemlje sedanje domžalske občine. Toda to razmerje v korist majhne kmečke posesti se še bistveno poveča z velikim številom kajž in drugih še manjših podložnih enot oziroma delov zemljišč. Kajž je bilo v letu 1809 na ozemlju zemljiškega gospostva 64, a dvorcev, ki jih moremo prištevati h kajžam tudi, če bi bili celi, pa so bili mnogi le njihov del, je bilo 24 (skupaj torej 28,95 %). Poleg tega so bile na gospostvu še tri podložne hiše, v katerih so bili verjetno gostači, in 1 mlin (skupaj 1,31 %), 40 posameznih kosov podložnih zemljišč (13,15 %) in 1 dajatvam podrejen podložniški vodnjak (0,34 %).

Osrednja podložna posest gospostva Jablje je bila v obravnavanem obdobju na ožjem področju okoli gradu. Največ podložnikov je bilo v Loki, kjer gospostvo ob koncu srednjega veka ni imelo še nobene posesti; vseh je bilo 48.[49]

Tedaj je gospostvo v Loki imelo 34 kmetij (ena poldruga, sedem celih, ena petšestinska, ena tričetrtinska, dve dvotretjinski, petnajst polovičnih, pet tretjinskih in dve četrtinski), en mlin kot posebno enoto, sedem kajž, a šest podložnikov je imelo še osem delov gozda in njiv. Po številu podložnikov je Loki sledil Trzin, kjer je bilo 38 jabeljskih zemljiških enot: 10 je bilo kmetij (ena dvojna, pet polovičnih, ena dvopetinska, dve tretjinski in ena petinska), 23 je bilo kajž in pet podložnikov z delom gozda (3), njivo (1) in »podložnim« vodnjakom.[50]

V Mengšu je imelo gospostvo 16 zemljiških enot, 13 kmetij (pet celih kmetij, ena tričetrtinska, pet polovičnih, ena tretjinska in ena četrtinska) in 3 kajže.[51]

Na Dobenem je graščina posedovala 8 kmetij (eno štiripetinsko, eno tričetrtinsko, eno polovično, eno tretjinsko, tri četrtinske in eno petinsko) in eno kajžo.[52]

Če vzamemo v ta sklop posesti še Depalo vas, kjer pa je gospoščina imela dohodke le v višini 41 krajcarjev, ki jih je plačeval kot činž ali desetinski denar Sebastijan Trdina in za njim Matija Kolar od neke desetine, potem je bila v najbližji okolici gradu dobra tretjina vseh podložnikov in tudi dobra tretjina vseh kmetij. Druga posest gospostva je bila še mnogo bolj raztresena in je bilo v vsaki vasi poprečno le majhno število njemu podložnih posesti.

Nekoliko bolj oddaljena od gradu, a vendar še dovolj blizu, je bila posest v naslednjih vaseh. V Stobu je bil en sam podložnik, ki pa je imel celo kmetijo in kajžo, vendar je imela kmetija svojo, kajža pa svojo številko (11 oz. 17); imetniki so v tem času bili Andrej Colnar, za njim Luka Sluga in nato njegov sin Anton. V Rodici so bile tri kmetije, ki jih je gospostvo kupilo z beneficijem Janeza Krstnika v Kamniku. Prvo, enajstpetnajstinsko kmetijo je imel Matej Lenart in drugih imetnikov urbar ne omenja. Celo in tretjinsko kmetijo s hišno številko 9 so imeli v tem času Mihael Gabrc, za njim sin Primož in nato Martin Rode. Celo kmetijo pod hišno številko 10 pa sta imela Mihael Marn in njegov sin Lovrenc. Eden izmed njiju je leta 1796 prodal Martinu Rodetu del travnika v Zaloki pri Vodi (Saloke per Vode), ki je nato plačeval pripadle obveznosti. V Jaršah je bilo pet podložnikov gospostva Jablje, ki so imeli štiri kmetije (eno celo, eno polovično in dve četrtinski) in dve kajži, a neko dobo je bila kot posebna enota še njiva, na kateri je nastala še tretja kajža.[53] V Dobu je gospostvo imelo samo dve kajži in travnik,[54] v Češeniku polovično kmetijo, h kateri sta spadali tudi dve njivi, ki jih je od 1759 oziroma od 1761 imel nekaj časa v zastavi Jakob Traven, in še del zemljišča,[55] a v Radomljah najprej le cela kmetija, ki jo je gospostvo kupilo z beneficijem Janeza Krstnika v Kamniku in nato še iz zemlje te kmetije nastalo kajžo.[56]

Na preostalem, bolj oddaljenem ozemlju sedanje domžalske občine je imelo zemljiško gospostvo Jablje podložnike še v naslednjih vaseh: v Pšati sta bila

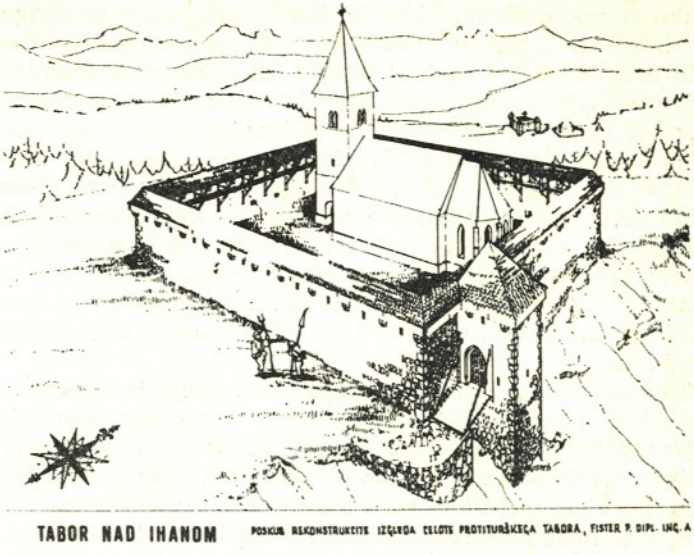

Tabor nad Ihanom (poskus rekonstrukcije izgleda celote protiturškega tabora, Peter Fister, dipl. ing. arh.

dva podložnika, oba s polovičnima kmetijama,[57] ki pa sta se proti koncu obdobja združili v eno ali bolje pod enim imetnikom, v Svinah v moravški fari tudi dva podložnika,[58] na Hudem (Hudo) so bile tri kmetije, dve četrtinski in ena polovična, vse tri kupljene z beneficijem Janeza Krstnika v Kamniku,[59] a v Praprečah je bilo osem podložnikov tega gospostva, ki so imeli šest kmetij (eno petšestinsko, eno sedemdvanajstinsko, eno polovično, eno tretjinsko, dve četrtinski), eno kajžo in eno zemljišče.[60]

V celoti je imelo zemljiško gospostvo Jablje na ozemlju domžalske občine skoraj polovico posesti in podložnikov ali okoli 45,5 % posesti in 147 podložnikov.

Drugi kompleks jabeljskih podložnikov in posesti je bil močno razmetan na ozemlju izven domžalske občine na eni strani v bližnjem okolju Ljubljane in ob Savi, dalje v vodiški fari, okoli Cerkelj in na širšem območju Kamnika. To so bile kmetije oziroma zemljiške enote v Slapah pri Polju, kjer je bilo devet podložnikov (dve polovični kmetiji, dve kajži in pet zemljišč), Dobrunjah, kjer je bila ena cela kmetija in ena kajža, Osredku pri Dobrunjah z eno četrtinsko kmetijo, v Blatni Brezovici, kjer je imel jabeljski podložnik celo kmetijo, Šentvidu nad Ljubljano, kjer je bila jabeljska ena kajža, dalje v Vižmarjih, kjer je bilo devet podložnikov s šestimi kmetijami (ena cela in dvotretjinska, ena poldruga, tri polovične in ena tretjinska), dvema kajžama in enim zemljiščem, Gameljnah, kjer je bilo sedem kmetij (ena poltretja, štiri cele in dve polovični), pet kajž in eno zemljišče, dalje v Rašici, kjer so Jablje imele le tri zemljišča, dalje v Savljah z dvema polovičnima kmetijama, Dobravi, kjer je bila jabeljska le ena kajža, Ježi s štirimi polovičnimi kmetijami in dvema kajžama, Šent Jakobu s celo kmetijo, Beričevem, kjer je imel en podložnik polovično kmetijo z mlinom, drugi pa le zemljišče, dalje v Stiški vasi, kjer so imeli trije podložniki dve polovični kmetiji in eno zemljišče, Kostanju, kjer sta bili dve celi kmetiji, Apnu z eno polovično, dvema četrtinskima kmetijama in enim zemljiščem, Lahovčah, kjer sta dva podložnika imela le po eno njivo oziroma eno zemljišče, dalje na Beli s celo kmetijo, v Bukovici s tremi polovičnimi kmetijami in dvema kajžama, Vesci, kjer sta dva podložnika imela po polovični kmetiji. V Tunjicah je imela graščina zopet nekoliko večjo posest, saj je bilo tam

kar 31 podložnikov, ki so imeli 16 kmetij (eno poldrugo, tri cele, enajst polovičnih), eno kajžo in 16 zemljišč, v Črnem potoku so bile štiri polovične kmetije in ena kajža, v Bistričici le cela kmetija, kajža in dve zemljišči, v vasi X, ki jo postavljam sem zavoljo tega, ker je v urbar vpisana v takem vrstnem redu,[61] je bilo sedem podložnikov, ki so imeli štiri kmetije (eno dvotretjinsko, dve polovični, eno tretjinsko), dve kajži in eno zemljišče, dalje v Palovčah ena cela kmetija in eno zemljišče, v Duplici podložnik z zemljiščem, a v Selu v Tuhinjski dolini dva podložnika s polovičnima kmetijama. Morda je sem šteti tudi vas Radoulle, ki je nisem mogel lokalizirati, a je v urbarju zapisana med Beričevim in Bukovico; gospostvo pa je imelo tod le celo kmetijo. V vseh teh 28 krajih izven ozemlja današnje domžalske občine je imelo zemljiško gospostvo Jablje 123 podložnikov s prav toliko zemljiškimi enotami ali okoli 40 % vse posesti.

Najmanjši del svoje podložne posesti, nanjo je odpadlo le okoli 11,5 % vse posesti, je imelo zemljiško gospostvo v vinorodnih področjih Novega mesta, Šmarjete, Mokronoga in Šentjanža. V Prečni so bile štiri polovične kmetije in en dvorec (viničarija?), v Radulji ena cela kmetija, na Bučki je bilo 22 podložnikov, ki so imeli tri kmetije (ena cela, dve polovični), 16 dvorcev, hišo z njivo, hišo in neugotovljivo zemljišče, v Leskovcu je bila ena dvojna kmetija in dve celi, a v Drenovcu pri Boštanju tri kajže. Poleg tega je imela soseska zaselka na Kiju pašnik v Radigovem rebru in je zanj plačevala 45 krajcarjev in 1 pfenig činža.

Prikazana posest je končno stanje v času, do katerega sežejo zapisi v urbarju, to je v letu 1809. V času pred nastajanjem urbarja in ob njem je bila zemljiška posest gospostva precej manjša, saj si je v teh desetletjih od okoli srede 18. stoletja dalje pridobilo večinoma z nakupi precej novih enot. V celoti gre za 34 na novo pridobljenih kmetij različnih velikosti, čeprav jih je bila večina polovičnih in večjih, dalje za 14 kajž, 1 mlin, 2 njivi in desetino v Depali vasi; torej so lastniki gospostva v tem času povečali jabeljsko posest za okoli 17 %.

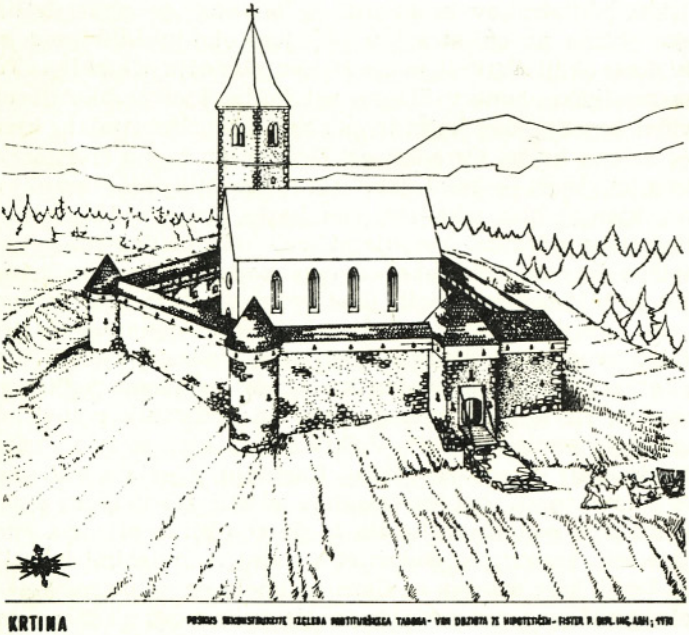

Krtina (poskus rekonstrukcije izgleda protiturškega tabora, Peter Fister, dipl. ing. arh.)

Značilno je, da so bili prodajalci v večini primerov cerkve oziroma karitativne ustanove ob njih. Tako je grad leta 1772 kupil od mengeške fare na licitaciji kajžo v Mengšu, v Trzinu pa je z zamenjavo dobil od te petinsko kmetijo in dve kajži. Od trzinske cerkve sv. Primoža in Felicijana pa je prav tako na licitaciji kupil 2 polovični kmetiji in 6 kajž v Trzinu, a od podružnične cerkve sv. Florijana desetino v Depali vasi. Največ novih podložnih posesti pa so Jablje kupile od beneficija Janeza Krstnika v Kamniku (3 kmetije v Rodici, celo kmetijo v Radomljah, 3 na Hudem, 1 v Bistričici, 2 kmetiji in kajžo v vasi X, 3 v Apnu, 2 na Selah, 2 v Kostanju, 2 v Praprečah in celo kmetijo v Svinah), ki jim je s tem pripadla tudi skrb zanj. Nekaj posesti so kupile tudi od posesti ljubljanskega špitala (1 kajžo z njivo v Kosezah, 6 kmetij in 1 kajžo v Vižmarjih, 5 kmetij v Gameljnah). Mlin v Beričevem pa so v tem obdobju na novo zgradili. Po letu 1771 je zemljiško gospostvo kupilo še tri dvorce na Bučki, v vasi Slape pa polovično kmetijo. Gospostvo je torej v tem času v nakupe investiralo sorazmerno velike vsote denarja, kar dovolj zgovorno kaže, da je zemljiška posest z izkoriščanjem podložnega kmeta dajala precejšnje dobičke.[61 a]

Prav tako pa je treba poudariti, da se je proces drobitve kmečke posesti še vso to dobo močno uveljavljal in da je bila slika v tem pogledu ob začetku urbarja ugodnejša od stanja, kakor smo ga opisali za konec obravnavanega obdobja. V to drobitev posesti so podložnika silili različni motivi in potrebe, predvsem pa gmotna stiska, korist pa je imelo od tega zemljiško gospostvo. Načini drobitve so bili seveda tudi različni. Še vedno so se posamezne kmetije delile na pol ali v drugem razmerju med brati, tudi so se iz kmetije izločale kajže, ki so jih dobili mlajši bratje in podobno. Toda še največ drobitev je nastalo zaradi prodaje večjega dela kmetije ali posameznih zemljišč. Prav to pa je dokaz za trditev, da je poglavitni vzrok za cepitev kmetij v številnih primerih stiska podložnikov. Poznamo namreč na gospostvu primer, ko je kmetija, čeprav podložna, prišla na boben: dedna kmetija Jerneja Resmana v Trzinu je leta 1797 propadla in so jo prodali na licitaciji Juriju Reclju.[62] Razkosavanje kmetij s prodajo je moglo biti tolikšno, da je kmetija razpadla, kakor se je to zgodilo s kmetijo Luke Jeranca v Slapah pri Polju. Lastnik te polovične kmetije je prodal Primožu Rožancu, Tomažu Dimniku in Juriju Zajcu po eno njivo, a Aleksu Cotmanu zemljišče. Na koncu je Luka zadržal le neko senožet, Jurij Hribar je dobil četrtinsko kmetijo, a preostanek zemlje nam že znani Tomaž Dimnik.[63]

Tako je v tem obdobju z delitvijo 8 kmetij nastalo 16 manjših, oddeljene so imele velikost od polovičnih do osminskih, a od kmetij so oddelili še kakšno desetino kajž (npr. v Loki, Praprečah, Tunjicah, Bistričici, Gameljnah). Zlasti številni pa so bili primeri drobitve kmetij s prodajami posameznih zemljišč. Tako so v tem času kot samostojne enote nastale naslednje: 22 njiv, 21 delov gozdov, 9 travnikov, 8 neopredeljenih zemljišč, 1 pašnik, 1 sadovnjak, kjer bi novi lastnik postavil kajžo,[64] 1 zelnik in 1 vodnjak.[65] Posamezne enote kmečke posesti pa so se ločevale od kmetij tudi le začasno. Imetniki podložnih kmetij so jih namreč prodajali s pridržano pravico zopetnega odkupa in znani so primeri, ko se je to tudi res zgodilo in so taki deli posesti prišli nazaj v sklop kmetije.[66]

Seveda so posamezni deli zemljišč prehajali tudi s kmetije na kmetijo,[67] ki so se na ta način večale. Toda tudi kmetije so se združevale pod istim posestnikom bodisi v enotno večjo kmetijo ali pa tako, da je imel dve kmetiji hkrati v uživanju, ki se kot enoti vodita posebej.[68]

Kolikšni so bili letni dohodki zemljiškega gospostva Jablje, ne moremo točno ugotoviti. V knjigah deželne deske so bili za to obdobje navedeni naslednji

zneski, ki jih je gospostvo moralo dajati državnim oblastem. Za leto 1759, torej ob začetku urbarja, so bile obveznosti za dominikalno posest (in dohodke) 390 goldinarjev 2 krajcarja in 1 pfenig, davka na kmečko, podložno posest 429 goldinarjev 16 krajcarjev in 3 pfenige, kontribucije pa 513 goldinarjev 26 krajcarjev in 2 pfeniga. Pred letom 1783, že z nekaterimi novimi posestmi, so bile vsote v istem zaporedju 438 - 2 - 1, 567 - 10 - 2 2/5 in 703 - 58 - 3, a pred koncem obravnavanega obdobja urbarja se te vsote zavoljo še novih pridobljenih posesti dvignejo na 476 - 33 - 0, 572 - 22 - 3 3/5 in 712 - 12 - 1.[69] Po urbarju pa smo za konec obdobja ugotovili podatke za višino davkov in kontribucije, ki so ju plačevali podložniki, in višino podložniških obveznosti; nič pa ni podatkov o neposrednih dominikalnih dohodkih. Kmetje so tedaj gospostvu plačevali 697 goldinarjev 1 krajcar kontribucije in 555 goldinarjev 3 krajcarje in 3 1/5 pfeniga davka, kar je približno vsota, zapisana na koncu v deželni deski. Razliko gre iskati v naši netočnosti pri registraciji oziroma seštevanju posameznih postavk za prek 300 podložnikov. Ti dve vsoti je torej treba v celoti črtati iz dohodkov gospostva, ki je pri tem opravljalo le funkcijo državnega urada.

Poglavitni dohodki zemljiškega gospoda so bili dohodki od kmečkih dajatev in drugih obveznosti. Večino obveznosti so v tem obdobju jabeljski podložniki plačevali v denarju, to so bile velike dajatve ali činž (census), odškodnina za večino tlake, odškodnina za tovornino, varščina. Male dajatve so z redkimi izjemami dajali še vedno v naturi, obstajala pa je, predvsem v gradu bliže ležečih vaseh, tudi obveznost podložnikov v tlaki. Višina vseh obveznosti in dohodkov z rustikalne zemlje je bila naslednja: Vsi podložniki skupaj so plačali 428 goldinarjev 50 krajcarjev 1 pfenig činža in 19 goldinarjev 24 krajcarjev varščine (Schutzgeld), dalje 941 gold. 18 kr. 2 pf. odškodnine za tlako in 89 gold. 59 kr. 3 pf. odškodnine za tovornino (Sammfahrt, Sammgeld). Vsega skupaj torej 1500 gold. 42 kr. Tlake, ki so jo še vedno opravljali podložniki, je bilo 144 dni vozne tlake in 958 dni ročne tlake, kar bi dalo okoli 220—250 goldinarjev denarne odškodnine. Male dajatve v naturi ali v denarju pa so gospostvu prinesle 148 mernikov ovsa, 10 mernikov pšenice, 23 kosov sira, 20 »Petacken«, 2 funta (kg) masla, 1425 jajc, 8 voz sena, 546 funtov (okoli 275 kg) mikane lanene preje ali v denarju 15 gld. in 18 kr., dalje 60 šopov čehulj (Zehling), lanene preje in še 4 gold. 52 kr. in 2 pf. v denarju namesto malih pravic in nekaj dohodkov od desetine, ki jo je imel neki podložnik.

Toda gospostvo je imelo dohodke še od žitne, vinske in druge desetine, od gornine in servitutnih pravic podložnikov, ki jih bomo po podatkih v urbarju podrobneje pogledali. Poleg tega je imel gospod občasne dohodke od primščine, mrtvaščine, pristojbine za pridobitev dednega zakupa po kupnem pravu, pristojbin za prepis in tako imenovani 10. in 20. pfenig od prodajne cene zemljišč.

Žitno desetino je gospostvo imelo v naslednjih vaseh. V Imovici od sedmih kmetij (dvojna kmetija Jožefa Burgerja, celih kmetij Jožefa Cenca, Matije Marinčka, Janeza Burgerja in Jurija Suše, polovični kmetiji Jakoba Smole in Jakoba Maverja), v Praprečah od treh kmetij (celih kmetij Luke Virka, Mihe Kmetiča in Primoža Rihterja), v Krtini ali Dolenji vasi od dveh kmetij (celih kmetij Simona Premeta in Antona Majhna) v Prevalcah v soseski Škocjan od treh dvorcev (kajž) oziroma cele kmetije Gašparja Lebarja (dvorci so se računali po 1/3 kmetije), v Soteski od vseh kmetij celo desetino, a od ene le dvotretjinsko desetino, v Trzinu od 22 kmetij, 1 dvorca in velike njive v Trapovčah, vendar od 6 celih kmetij in od 2 kajž šele od leta 1808 dalje, ko so Jablje desetino od njih kupile na licitaciji, v Loki od 15 kmetij in laza, ki ga je imel Jožef Oražem, v Pristavi polovica desetine od kmetije Martina Oražma (druga

polovica je pripadala župniku) in v Dobenem od laza »Pred Borštom« oziroma »Pred Lesom«, ki ga je imel Jurij Cajhen.[70]
Pravico do vinske desetine in gornino (Bergrecht, vulgo gorschena) je gospostvo imelo v vinorodnih krajih svoje dolenjske posesti: gornino v Prečni, Zaloki, Dernovici (Drenovcu?), Svibnem in na Bučki, desetino pa v Prečni, Zaloki, Dernovici (Dernowitzberg), Bičevju, Vedru in na Stari gori. V Prečni so si vinsko desetino delila gospostva Jablje, Šenkov turn in Črni potok dva vedra, grad Jama pri Novem mestu eno vedro in novomeški kapitelj prav toliko; tako naj bi ostalo, dokler bi bila ta desetina v veljavi. Ocenitev te desetine je hkrati z ocenitvijo gornine (Bergdeutung, Prauda) po dve leti pripravljal desetninar jabeljske graščine, a po eno leto gospostvo Jama; vendar je bil samo jabeljski desetninar pooblaščen razglasiti dan pobiranja desetine. Tudi gornino so v Prečni pobirali v delih: dva dela Jablje, Šenkov turn in Črni potok, tretji del pa Jama. Pobirali so jo v posebnem gorninskem vedru, ki je držalo 16 mer. V Zaloki so gornino delile graščine Jablje, Šenkov turn in Črni potok (za gornino v Drenovcu ni besedila, ker je tod urbar poškodovan). V Bičevju so desetino delila po enakih delih ista tri gospostva, gornina pa je pripadala Boštanju. To gospostvo je bilo dolžno sporočiti zgornjim trem graščinam tri dni pred pobiranjem gornine dan pobiranja, po katerem so nato one pobirale svojo desetino.
Na Stari gori je Jabljam pripadala le petina desetine. V Vedru pa so jo delili: Jablje, Šenkov turn in Črni potok 4/9, gospostvo Grm pri Novem mestu 2/9 in župnik v Krškem 3/9; vendar je Jabljam pripadala pravica ocenitve te desetine. Na Bučki je Jabljam, Šenkovem turnu in Črnemu potoku pripadala gornina v količini 83 veder po 12 mer in 4 1/2 mere vina. Zadnjima dvema gospostvoma je šlo po 13 veder po 11 mer vsaki, vse ostalo pa Jabljam. Pod Svibnim pa je dobivalo gospostvo Dvor (Weixelstein) blizu Hotemeža na področju Šentjanža 18 veder vina, ki so si ga razdelile po 6 veder vsaka graščina Jablje, Šenkov turn in Črni potok.[71]
Od desetine, ki jo vir imenuje »Jugendzehend« je imelo gospostvo dohodke v Trzinu in Loki. V Trzinu je od 16 kmetij in 1 dvorca dobivalo to desetino od satja, od šopov, čehulj, lanene preje in od »Spenfarkln« v naturi, a namesto desetine v piščancih plačajo podložniki 2 gold. in 3 kr. Leta 1808 pridobljeni dve kajži in šest kmetij pa so to desetino dajale samo v naturi. Enako desetino so pobirali do leta 1780 v Loki od 15 kmetij in laza, ki ga je imel Jožef Oražem, vendar so podložniki namesto piščancev dajali 57 krajcarjev. Po tem letu pa so Jablje to desetino zamenjale z Mengeškim gradom za žitno desetino.[72]
Podložniki v Zg. in Sp. Brniku in v Vopovljah pa so bili gospostvu Jablje — kakor deloma že ob koncu srednjega veka — dolžni za uporabo gozda, verjetno pa pašne pravice, v Potokih dajati »pasji oves« (Forst Haaber). Podložniki iz Zg. Brnika so od 30 1/2 kmetije dajali 61 mernikov (Merze — po 12 mer), a 23 dvorcev je namesto tega ovsa plačevalo po 4 krajcarje, kar je skupaj zneslo 1 gld. 32 kr. V Sp. Brniku je 20 podložnikov dajalo 39 mernikov in 9 mer, a v Vopovljah 5 in 1/4 kmetije 10 mernikov in 6 mer tega ovsa. V obeh teh dveh vaseh je 15 dvorcev dajalo za to dajatev denarno odškodnino v višini 1 goldinarja. Od tega bremena je bil oproščen samo tamkajšnji župan. Vendar Jablje niso dobivale vseh naštetih količin tega ovsa: morale so dati po pet starov ovsa gradovoma Črnelo in Češenik, a pet starov na Brdo.[73]
Toda tovrstno dajatev so dajali tudi posamezni neposredni podložniki jabeljske graščine: v Loki od 2—4 mernike, v Stobu po 4 mernike, v Jaršah od 1—4 mernike, v Palovčah 8 mernikov, v Tunjicah 2 mernika, v Črnem potoku od 1—6 mernikov, v Lahovčah 2 mernika, Apnu 1 mernik, Na Selah 2 mernika, v

Kostanju 4 mernike, Prapreč ah od 1—3 1/3 mernika in v Svinah 4 mernike. Praviloma je odpadlo na celo kmetijo po 4 mernike tega ovsa.[74]
Po približnem izračunu so vsi ti dohodki zemljiškega gospostva od podložnih kmetov, to je brez dohodkov iz dominikalnega dela gospostva, mogli letno prinesti od okoli 2200 do 2500 goldinarjev, kar je bila za tisti čas že precejšnja vsota. Ker pa ne vemo, kolikšni so bili izdatki zemljiškega gospostva, ne moremo ugotoviti čistega dohodka lastnika oziroma imetnika posestva, oziroma kolikšen odstotek je prinašala v posestvo investirana vsota.
Pravni, zlasti pa gmotni, gospodarski položaj podložnikov na gospostvu je bil zelo različen. Rekli smo že, da je obstajala v tem času znotraj kmečkega razreda na obravnavanem območju že velika premoženjska diferenciacija in da je v okviru gospostva prevladovala mala kmečka posest od polovičnih kmetij navzdol. Poleg velikosti kmetije je na gmotni položaj močno vplivala tudi kakovost zemljišča in seveda tudi lega, zlasti prometna lega kmetije.
Podložniki, oziroma po nevoljniškem patentu in odpravi nevoljništva leta 1782 posestniki (Possessor, Besitzer) podložnih kmetij so le-te držali v tem času v obliki začasnega zakupa (Mietweis) in v obliki dednega zakupa (Kaufrecht). Sredi 18. stoletja je na gospostvu močno prevladoval začasni zakup, čeprav so obstajale tudi že kmetije s kupnim pravom, ki je bil že stoletja stvar dogovora med fevdalcem in podložnikom. Vendar so bile te kmetije na gospostvu še sorazmerno redke, njihovo število je morda doseglo do 20 % vseh podložnih enot.
Število kmetij po dednem, kupnem pravu se je nato do začetka francoskega obdobja precej povečalo. Konec 60 let se je namreč začela nova akcija državnih oblasti za prehod iz začasnega v dedni zakup. Tako je leta 1769 Marija Terezija — seveda prvenstveno iz fiskalnih, vojaških in nasploh državnih koristi — predlagala deželnim stanovom tudi na Kranjskem in Štajerskem, naj bi na splošno uvedli dedni zakup, s čimer bi se posestne pravice podložnika nad kmetijo bistveno okrepile. Ob prehodu na kupno pravo naj bi po tem predlogu kmet plačal 20 % vrednosti kmetije, nato pa pri vsaki novi menjavi posestnika po 10 %. Plemstvo je tako pot zavrnilo, verjetno zavoljo tega, ker bi bilo plačevanje raztegnjeno na dolg rok. Pač pa so pristali na že uveljavljeno možnost za pridobitev kupnega prava po sporazumu med fevdalcem in podložnikom in za plačilo dogovorjene vsote. Sprva je na gospostvu šel proces spreminjanja iz začasnih v dedne kmetije precej počasi. Šele po letu 1788, ko so državne oblasti prepovedale dajati kmetije po začasnem zakupu z namenom, da bi pospešile izvajanje te reforme, je opaziti hitrejši razvoj. V letih 1775—1808 so po zapisih v urbarju spremenili v dedni zakup 25 kmetij (od celih do osminskih), 8 kajž, mlin in travnik, a do leta 1791 le na 4 kmetijah, 2 kajžah in travniku. To bi bilo vsega okoli 14 % začasnih zakupov, tako da bi bilo ob koncu obravnavane dobe na gospostvu do okoli 34 % enot po kupnem pravu.[75]
Pri spremembi kmetije v kupnopravno sta se glede plačila kupnega prava uveljavila dva načina. Praviloma je gospod zahteval plačilo od podložnika takoj. Vsote za nakup kupnega prava pa so bile kar visoke: v Vesci je podložnik za poldrugo kmetijo leta 1787 plačal 180 gld., na Hudem za osminsko kmetijo 20 gld., kar bi za celo zneslo 160 gld., v Trzinu pa je neki podložnik plačal samo 80 gld. za kupno pravo cele kmetije.[76] V vsakem primeru so bile to vsote, ki jih je kmet težko spravil skupaj. Zato se je vsaj kot izjemna oblika uporabljalo plačilo na obroke. Tako sta se leta 1795 gospod in Matija Lorenc iz Leskovca na Dolenjskem dogovorila, da bo slednji po očetovi smrti pridobil podložno kmetijo po kupnem pravu za 100 gld. plačila, ki jih naj bi poravnal v štirih letnih obrokih, plačljivih ob koncu septembra. Toda kupnina še leta 1805 ni bila pla-

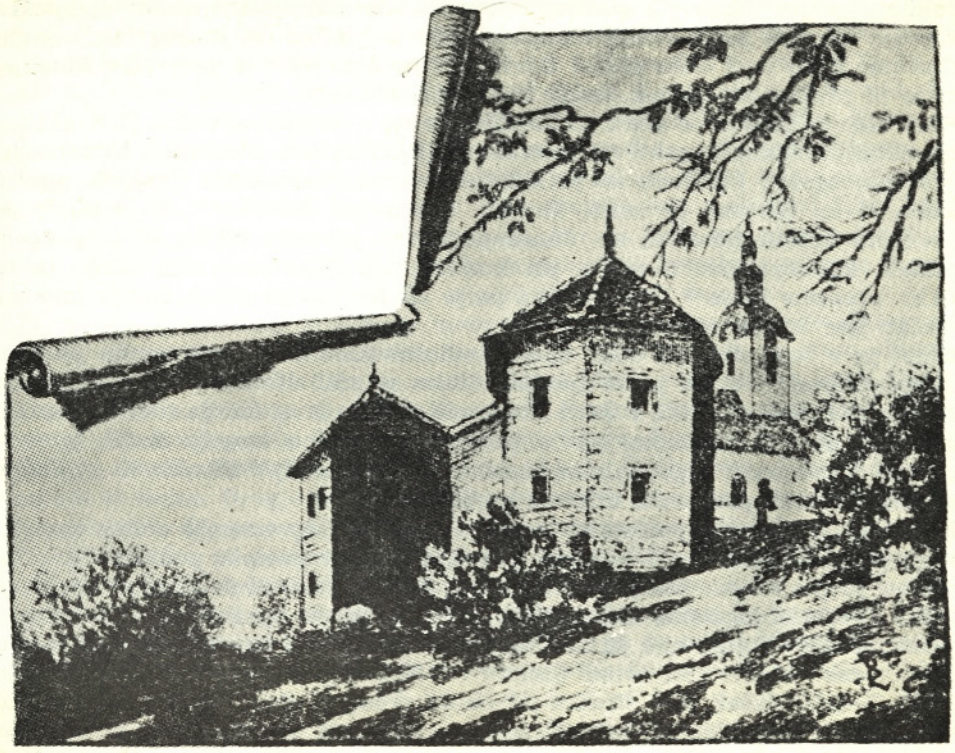

Cerkev na Goričici v Domžalah s taborskimi stolpi (iz knjige Franca Bernika, Z nekdanje Goričice)

čana, kar je vsekakor tudi dokaz, kako težko si je kmet pridobival boljše posestne pravice nad podložno kmetijo.[77]

Večje posestne pravice kmeta nad podložno kmetijo, ki si jo je pridobil po dednem pravu, se kažejo še v tem, da je lahko kmetijo ali njene dele prodal — ali nepreklicno ali s pravico ponovnega odkupa — čeprav za plačilo pristojbine gospodu, ki je znašala deseti in dvajseti pfenig prodajne cene. Vendar se zdi, da so v vsakdanjem življenju šle po isti poti tudi kmetije z začasnim zakupom. Prav tako pa se kaže večja pravica nad podložno kmetijo ne glede na obliko zakupa v pravici podložnika, da se zadolži do višine 66 % vrednosti kmetije in da zastavi dele zemlje upniku. Seveda je postajala ta pravica dvorezen nož. Na eni strani si je kmet na ta način v stiski res lahko pomagal, toda v neugodnih razmerah ga je to lahko spravilo na kant. Omenili smo že kmetijo v vasi Trzin, ki so jo na dražbi prodali. Prav tako pa je znan primer poldruge kmetije v Tunjicah, ki jo je imetnik Luka Močnik leta 1782 prodal za 150 gld. kamniškemu meščanu Fortunatu Hočevarju zavoljo svojih dolgov. Hočevar mu je bil dolžan vrniti vse zastavljene predmete in plačati 2 dukata prepisnine.[78]

Ob prevzemu kmetije je moral kmet plačati gospodu primščino (Empfach). Te so bile pri začasnem zakupu mnogo višje kakor pri zakupu po kupnem pravu. V Blatni Brezovici je za celo kmetijo Pavel Jeraj plačal 100 gld. primščine. Takih primerov bi mogli našteti še več. Tako je bila v Mengšu za celo kmetijo s prepisno takso primščina tudi 104 gld., za četrtinsko pa celo 49 gld. in 15 kr. Na Ježi je leta 1780 polovična kmetija plačala 55 gld. primščine, v Loki pa 45

goldinarjev; v Vižmarjih poldruga kmetija 135 gld., a ena in dvotretjinska kmetija celo 180 gld.[79] Precej manjše so bile primščine pri kmetijah s kupnim pravom. Tako je v Loki plačal Lovrenc Pirc leta 1782 od polovične kmetije, ki jo je prevzel za očetom, samo 26 gld. primščine.[80]

Prav tako je gospod po smrti podložnika, če ne v vsakem primeru pa vsekakor pri začasnih zakupih, zahteval mrtvaščino (mortuarium, Sterbgeld, Umschreib- oder Sterbgeld). Plačevali so jo kmetje tudi od posameznih zemljišč, npr. v Dobu Matej Škrjanc po smrti Tomaža Travna od travnika.[81] V Šentvidu je po očetu Jožetu Štruklju sin Janez plačal za prevzeto kajžo, ki je pozneje postala kupnopravna, in njivo pri kozolcu (»per Kosuze«) mrtvaščino in še 34 kr. prepisne takse.[82] V Beričevem pa je bil od novega mlina dolžan imetnik plačati kar 30 gld. mrtvaščine.[83]

Kmet je v tem obdobju dobil sprva podložno kmetijo s sprejemnim pismom (Empfachbrief), kar se je uveljavljalo, tako se zdi, zlasti v zvezi z začasnim zakupom. Pozneje (morda v zvezi z odpravo nevoljništva, morda tudi v povezavi z novim dednim zakonom) pa je posestnik podložno kmetijo dobil oziroma prevzel s posebnim zagotovilnim pismom (Gewährbrief).[84] Stroške za te listine so priračunavali prepisnini oziroma prepisni taksi.

Pri vsaki spremembi posestnika oziroma pri vsaki spremembi oblike zakupa, torej prehod v zakup po kupnem pravu, je moral imetnik podložne kmetije plačati prepis v novo stanje (Verbriefung, Schreibgeld) in še posebno prepisno takso (Verbriefungstaxe, Schreibtaxe). Prepis se je opravil verjetno v posebni računski knjigi, kjer je imel vsak podložnik svojo številko, ki so jo z rdečilom vnesli tudi v naš urbar (Reitt^{no} — Reittungsnummer). Posebej je bilo treba, se zdi, plačati tudi stroške pečatenja predajne listine. Prepisne takse in pečatenje je leta 1795 pri pridobitvi kupnega prava plačal neki posestnik kar 5 gld. in 19 kr. Prepisnina pa je za kupnopravno kmetijo npr. v Vesci bila 2 dukata, a od kajže npr. v Praprečah 34 kr.[85]

Bremena, ki jih je nosil kmet s podložnimi kmetijami, kajžami ali podložnimi zemljišči, niso bila majhna in jih je zmogel le s precejšnjimi napori. Seveda pa na vsem po velikem ozemlju raztresenem jabeljskem gospostvu ta bremena niso bila enaka.

Med bremeni, ki jih je podložnik nosil tedaj, sta šla državi kontribucija (Contribution) in davek (Steuer). Kontribucija, ki so jo dvignili za skoraj 100 % že z davčnimi recesi leta 1748, torej nekaj let pred nastankom urbarja, je bila po velikosti podložniške enote najbolj enako porazdeljena. Od cele kmetije je podložnik ne glede na različno kakovost tal, tudi velikost in lego ter kraj plačeval po 6 gld. kontribucije, enako tudi za mlin, nato pa po velikosti enote sorazmerno več ali manj. Drugače je bilo z davkom, ki so ga s tako imenovano terezijansko davčno rektifikacijo določili glede na obseg dajatev in glede na ocenitev dohodka od zemljišča; od tega so ga določili v višini 25 %. Zavoljo tega je bil davek od enako velikih enot, npr. celih kmetij, različno visok in številčno ni enako težil podložnika. Posamezne cele kmetije so plačevale od 6 gld. 45 kr. (npr. v Loki) pa do 2 gld. 56 kr. in 2 pf. ali še manj davka, polovične od 3 gld. 32 kr. 2 pf. (npr. na Pristavi) pa do tudi le 8 kr., četrtinske od 2 gld. 22 kr. (npr. v Dobenem) do 1 gld. in 8 kr., približno toliko tudi tretjinske, ki pa so plačevale tudi le 35 kr. (kakor kajže), kajže od 1 gld. 30 kr. do 16 kr. in manj, za posamezne dele zemljišč še manj, a za mlin je bil davek 1 gld. in 45 kr.

Med dajatvami, ki jih je podložnik odrajtoval gospodu, naj na prvem mestu omenimo velike dajatve, činž (census, Zins). Tudi ta dajatev je bila glede na zemljiške enote zelo različne velikosti in se je od uveljavitve denarnih dajatev v srednjem veku ves čas dajala v denarju. Cele kmetije so dajale od 8 gld. 19 kr.

3 1/5 pf. v Kostanju, prek 6 gld. 40 kr. v Radomljah (?) in 6 gld. 12 kr. 1 4/5 pf. v Radomljah vse do okoli 1 gld. in celo 33 kr. v Mengšu; polovične kmetije od 4 gld. 23 kr. 2 pf. v Beričevem in 4 gld. 18 kr. v Praprečah pa vse do 23 kr. v Loki, četrtinske kmetije od 2 gld. 54 kr. v Loki in 2 gld. 36 kr. v Svinah do samo 20 kr., približno isto so plačevale činža tudi tretjinske kmetije. Kajže so dajale od 53 kr. v Loki do 7 kr. in 1 pf. v Trzinu in 6 kr. v Bukovici, dvorci so odrajtovali okoli 1 gld., posamezna zemljišča pa zelo različno (njiva v Duplici kar 2 gld. 33 kr., a v Jaršah samo 10 kr. 1 pf., travnik npr. v Dobravi 7 kr. 2 pf. V Gameljnah so cela kmetija, mlin in žaga, kar so šteli za poltrejo kmetijo, dajali samo 4 gld. in 55 kr. činža, v Loki pa polovična kmetija z mlinom 5 gld. in 12 kr., a samo mlin (drugi) v Loki celo 10 gld. velikih dajatev.

Večje breme kakor činž je bila za mnoge podložnike denarna odškodnina za tlako in skupaj z njo v večini primerov tudi za tovornino, tj. za staro obvezo tovorjenja za gospoda. Te dajatve niso plačevali, torej niso nikdar imeli tlake, kmetje jabeljske graščine v naslednjih vaseh: Prečna (kjer so opravljali tlako le ob desetinski trgatvi), Radulja, Drenovec, Slape, Rodica, Rašica, Duplica, Radomlje, Hudo, Bistričica, Dob, Šentvid, Apno, Stiška vas, Selo, Kostanj, Prapreče in Svine. Drugje pa je zemljiško gospostvo za večino, ponekod za vso tlako zahtevalo denarno odškodnino. Tudi na tem področju dajatev so bile denarne odškodnine za posamezne podložnike zelo različno visoke. Tam, kjer je šlo za nadomestilo točno določenih dni tlake, so bili zneski nižji, tam pa, kjer so tlako obračunavali po obsegu v deželi običajne tlake, naj jo je gospod konkretno kdaj zahteval v tolikšnem obsegu ali ne, pa je bila odškodnina višja. Tako je bila v Jaršah za 7 in pol dni določena odškodnina v višini 1 gld. 12 kr. in 1 pf., a v Vižmarjih za 30 dni 4 gld. 43 kr. in 1 pf. Med gospostvom in podložniki je v takih primerih prihajalo tudi do sporazumno dogovorjene odškodnine, ki je npr. v Vižmarjih znesla za polovično kmetijo le 3 gld. 24 kr. odškodnine, a za celo kmetijo še enkrat toliko.[86] Pri obračunavanju v deželi običajne tlake (obstajala je v tem, da je gospod mogel zahtevati od podložnika s celo kmetijo tudi 6 dni tlake v tednu, od drugih pa sorazmerno manj ali več, če je imel manjšo ali večjo kmetijo) v denarno odškodnino[87] pa so šteli za celo kmetijo 100 dni tlake, za 2/3 kmetijo 60 in za polovično 50. Odškodnine za to tlako pa so bile za celo kmetijo od okoli 11 gld. 54 kr. do okoli 15 gld. 27 kr., za polovične kmetije od okoli 7 gld. 5 kr. do okoli 7 gld. 30 kr.; toda za celo in dvotretjinsko kmetijo je odškodnina znesla tudi 23 gld. 36 kr. in 2 pf.

Po rabotnem patentu leta 1782 ni bilo dosti sprememb glede tlačnih obveznosti niti glede višine odškodnine za tlako. Rektifikacija tlake na jabeljskem zemljiškem gospostvu ni dobila širše odmevnosti. Na Dobenem je npr. četrtinska kmetija namesto 7 gld. 39 kr. plačevala po rektifikaciji samo 5 gld. in 12 kr. odškodnine in je bila dolžna namesto 6 dni tlake ob mlačvi samo še 3 dni ročne tlake. Na Beli pa je imetnik cele kmetije namesto prejšnjih 15 gld. 1 kr. nato plačeval 17 gld. 34 kr., a v Vesci je polovična kmetija od 7 gld. 5 kr. prešla na 8 gld. 21 kr. in 3 pf. odškodnine za tlako.[88]

V posameznih vaseh jabeljskega gospostva pa so morali njegovi podložniki, vendar ne vsi, opravljati tudi tlako v naturi.[89] Tlaka je bila različna, delila se je na ročno in vozno, ročna pa še posebej na tlako ob času mlačve in ob času košnje. Samo tlako ob košnji, ki jo je bilo v celoti za 93 (nazadnje za 81 dni), so opravljali podložniki praviloma 12 dni na celo kmetijo, in sicer v Šentjakobu (cela kmetija, sestavljena iz hišnih št. 2 in 8 — 12 dni), Palovčah (cela kmetija, sestavljena iz hišnih št. 12 in 13 — 12 dni) in v vasi X (tretjinska kmetija — 4 dni, dvotretjinska kmetija — 8 dni). Samo tlako ob mlačvi je opravljal podložnik, kajžar, v Radomljah (2 dni) in v isti izmeri tudi podložnik v Vižmarjih, ki je

imel to obveznost od njive. Samo ročno tlako so opravljali podložniki v Osredku pri Dobrunjah (imetnik četrtinske kmetije — 3 dni), Dobrunjah (kajžar — 5 dni, pozneje le tri), Savljah (2 podložnika četrtinske kmetije — vsak po 5 dni), Jaršah (od cele kmetije 30 dni, od kajže 2 dni), na Pšati (od dveh polovičnih kmetij — po 3 dni), na Dobravi (kajžar — 2 dni), v Vižmarjih (kajžar — 2 dni), na Beli (poleg odškodnine za tlako je dajala cela kmetija še 12 dni ročne tlake) in v Vesci (dva podložnika s polovično kmetijo vsak poleg odškodnine še po 6 dni ročne tlake). Najbolj so bili obloženi s tlako podložniki v vaseh blizu Jabelj, kjer so bile tovrstne zahteve gradu največje. To so bile vasi Mengeš z 98 dnevi ročne tlake (pet podložnikov in kajžar, cela kmetija do 40 dni, kajža 6 dni) in 67 dni tlake ob mlačvi (osem podložnikov; zahtevek od cele kmetije 12 dni), Dobeno s 50 dnevi ročne in 24 dnevi tlake ob mlačvi (prvo pet, drugo dva podložnika), Loka z 78 1/2 dneva vozne tlake (21 podložnikov), 244 1/2 dneva ročne tlake (13 podložnikov) in 72 dni tlake ob mlačvi (16 podložnikov),[90] Pristava z 12, 6 in 6 dnevi tlake v istem zaporedju (od 3 podložnikov), Trzin z 19 1/2 dneva vozne, 66 1/2 dneva ročne in 6 dni tlake ob mlačvi (od 6, 12 in 2 podložnikov v istem zaporedju) in Stob s 6 dnevi vozne tlake in 6 dnevi tlake ob mlačvi (en podložnik). Poleg teh vasi pa je Ježa dajala od 4 podložnikov po štiri dni vozne tlake in po 3 dni tlake ob košnji, kajžar pa še posebej 4 dni ročne tlake, Tunjice 12 dni ob mlačvi (en posestnik) in 30 dni tlake ob košnji (pet posestnikov), Črni potok po 12 dni istih dveh tlak (po dva podložnika po 6 dni vsake), Gameljne 64 dni ročne (8 podložnikov) in 12 — prej le 6 — dni tlake ob mlačvi (1 podložnik) in Bukovica, kjer so trije podložniki dajali po 17 dni ročne tlake, en podložnik pa 6 dni tlake ob mlačvi. Na dolenjski posesti pa je bil dolžan, morda šele po rektifikaciji, en imetnik cele kmetije po 12 dni vozne tlake in 8 dni ročne. Čeprav posamezni podložniki praviloma niso bili obloženi z večjim številom tlačnih dni, je vendar skupno število tlake na jabeljskem gospostvu doseglo 144 dni vozne tlake in 958 dni ročne tlake vseh oblik. Ob koncu dobe, verjetno kot posledica rektifikacije, sta se ti dve številki znižali na 115 1/2 vozne in 937 ročne tlake.

Toda poleg teh obveznosti so imeli mnogi jabeljski podložniki v tem času dolžnost, da so tri dni sodelovali pri lovu, kakor smo že zgoraj povedali.

Tudi kar se tiče malih dajatev, so bile razlike med jabeljskimi podložniki. Niso jih dajali podložniki dolenjske posesti, ker so bili predaleč, pa tudi ne podložniki v vaseh Slape, Dobrava, Rašica, Duplica, Dob in Beričevo. Precej splošne so bile male dajatve v jajcih in perutnini, tudi v laneni preji (ki je niso dajali le podložniki v vaseh Loka, Radomlje, Hudo, Bistričica, Dob, Šentvid, Vižmarje, Beričevo, Apno, Stiška vas, Selo, Kostanj, Prapreče in Svine) in v ovsu. Manj pogoste pa so bile druge oblike malih dajatev: v mladi živini (le v Bukovici, na Beli, v Vesci, Črnem potoku, vasi X, Selu, Kostanju in Praprečah), v maslu in siru (le v vaseh Dobeno, Loka, Tunjice in Črni potok), v pogačah, siru, »petacken« in v denarju plačane male pravice (v Loki, na Ježi, v Črnem potoku in Beričevem).

Obveznosti jabeljskih podložnikov torej niso bile majhne in so zahtevale precejšen odstotek letnega donosa posamezne kmetije. Cela kmetija je v jedru jabeljskega gospostva, npr. v Loki kmetija Mihaela Zalokarja, dajala 14 gld. 33 kr. 1 pf. v denarju, dalje 40 dni ročne tlake in male dajatve; polovična kmetija Martina Vokaliča v Mengšu je dajala 9 gld. 49 kr. in 1 pf. v denarju, 6 dni tlake ob mlačvi in male dajatve, četrtinska kmetija Urbana Friškovca prav tam pa je dajala samo v denarju 4 gld. 48 kr. in pol pfeniga. Toda to niso bila največja bremena kmečkih enot. Na Dobenem sta četrtinski kmetiji dajali po 11 gld. 44 kr. in male dajatve oziroma 11 gld. 29 kr. 2 pf., 6 dni tlake ob mlačvi in

male dajatve. V Loki je dajala polovična kmetija celo 17 gld. 47 kr. 2 pf. v denarju in 1 dan vozne ter 4 dni ročne tlake; posamezne cele kmetije pa celo 35 gld. 9 kr. 2 pf. v denarju.

Kajže so le redko plačevale kontribucijo, praviloma so dajale davek, činž, posamezni kajžarji pa so opravljali tudi do največ 10 dni tlake. Posamezne kajže so dajale do 2 gld. 30 kr. v denarju in do 10 dni tlake. Redke so bile kajže, ki so bile dolžne dajati vse obveznosti, tj. kontribucijo, davek, činž in tlako. Take so bile morda kajže, ki so se neposredno ločile od kmetije in je zato nanje odpadel del bremen kmetije. V Dobenem je kajža Matije Pirnata sodila k polovični kmetiji Andreja Trojanška in je plačevala 40 kr. kontribucije, 20 kr. davka, 30 kr. činža in 6 dni ročne tlake letno.[91]

Podobno so za posamezna zemljišča imetniki običajno prispevali del davka, ki ga je plačevala kmetija, od katere se je to zemljišče izločilo, dalje je bilo zanj treba plačevati varščino v denarju, ki je znašala od 3 kr. do nekaj desetin kr. Le redkokdaj je bilo treba tudi od takega zemljišča plačevati kontribucijo. Tako je za dve podložni njivi plačeval svobodnjak (Freisass), edini na gospostvu, v Loki Valentin Pirc 1 gld. 12 kr. in 3 pf. kontribucije ter še 1 kr. in 1 pf. za nastanitev vojske.[92]

Najbolje ilustriramo te obveznosti kmetov na jabeljskem zemljiškem gospostvu, ki so bile v veliki meri izražene in tudi odrajtovane v denarju, če jih primerjamo s cenami tistega časa. V Mariboru je bila leta 1762 cena graškega četrtnjaka pšenice, tj. 66,64 kg, okoli 2 gld. 30 kr. V Ljubljani je bila istega leta cena za ljubljanski mernik pšenice 58 kr., kar da za 1 četrtnjak (= 3 merniki) ceno 2 gld. 54 kr. Če torej računamo, da je poprečna cela kmetija dajala 14—20 gld. denarnih bremen, je moral njen imetnik dati za to ok. 15—21 mernikov pšenice, a za kmetijo z največjim bremenom okoli 35 gld. kar 36 mernikov pšenice. Danes pa stane kg pšenice ok. 3 dinarje. Cent volovskega mesa žive teže je leta 1770 stal na Kranjskem 7 gld., danes približno 2000 din, torej bi po tej ceni kmet plačal za celo kmetijo po zgornjih merilih od 4000 do 10.000 din. Kos grobega sukna (okoli 32 m) je pri radovljiških tkalcih stal 28 gld. in 54 kr., kar je bilo že neko najvišje breme podložnika s celo kmetijo. Danes je to približna vrednost 5000 dinarjev. Ali še en primer: leta 1760 je stal na Kranjskem funt medu (0,56 kg) 3 do 6 kr., torej bi moral kmet za poprečno obveznost cele kmetije prodati od 140 do 280 funtov (78 do 156 kg), kar je današnja vrednost od okoli 4600 do okoli 9300 dinarjev.[93] Če postavimo te primerjave drugače, vzemimo podatke iz urbarja. Kmet bi moral dati za kritje denarnih bremen cele kmetije od 15 do 35 koštrunov po ceni 1 gld. za koštruna, oziroma 280—700 kosov sira po ceni v urbarju 3 kr. za kos.

Ob takih bremenih podložnikov nam postanejo povsem razumljivi pojavi, ki jih izkazuje v posameznih primerih sam urbar, namreč, da je prišla kmetija zavoljo zadolženosti na boben, da je z razprodajo posameznih delov kmetija razpadla, da je kmet pustil podložno kmetijo prazno in ni poskrbel za naslednika, a prav tako primeri številnih prodaj posameznih zemljišč. Toda poudariti je treba, da je kmet v tem času na območju sedanje domžalske občine poravnaval svoje obveznosti, kamor je poleg obveznosti do države in dajatev ter bremen fevdalcem prišteti še desetino, ki so jo vsi plačevali, a zanjo razen zgoraj naštetih desetin gradu Jablje nimamo podatkov, ne samo zgolj iz agrarne dejavnosti in dohodkov svoje podložne kmetije, marveč tudi z dohodki drugih dejavnosti, v katere je posegal.

Poglavitna gospodarska panoga podložnikov je bilo vsekakor poljedelstvo, povezano z živinorejo. V poljedelstvu je bilo še vedno uveljavljeno natriletno kolobarjenje, čeprav ne več v klasični obliki in se je močneje že uveljavljalo

opuščanje prahe in gojenje strniščnih kultur. Ni pa v urbarju ugotoviti sledov agrarne revolucije, ki se je tedaj začenjala tudi na slovenskih tleh. Po podatkih v urbarju so gojili vse vrste žita (kje in koliko koruze, bi bilo treba proučevati po drugih virih), prednjačila sta oves in rž, še v večji meri pa so gojili ajdo, ki so jo verjetno sejali po žetvi zgodnjih žit. Precejšnje površine polj so morale biti tudi pod lanom, ki so ga sejali zlasti v vaseh Mengeš, Dobeno, Pristava, Trzin, Stob, Jarše, Pšata, Šent Jakob, Ježa, Lahovče, Vesca, Bela, Bukovica, Gameljne, Češenik, Črni potok, Tunjice, Palovče. Nedvomno so v tem obdobju že precej sadili tudi krompir, ki ga seveda urbar ne omenja.[94] Gojili so tudi stročnice in zelenjavo, kar kaže tudi omemba zelnika v urbarju. Tudi sadjarstvo na domžalskem območju v tem času ni bilo neznano. Težišče živinoreje je bilo na govedoreji, ki so jo omogočali sorazmerno obsežni travniki in pašniki zlasti ob vodah, ki so poplavljale. Nemalo je moralo biti tudi drobnice ob številnih kajžah in posesti posameznih zemljišč. Precej je morala biti razvita svinjereja, čeprav tega po urbarju in dajatvah ne bi mogli ravno trditi. Vsekakor se je v tem času v kmetijstvu uveljavljal v večji meri tudi konj, še posebej zavoljo vključevanja kmetov v promet in kupčevanje. V reji malih živali je imelo perutninarstvo posebno mesto, toda tudi čebelarstvo je bilo razširjeno, o čemer govori podatek o desetini v satju in medu.

Dodatni zaslužek pa je kmet v tem obdobju še v povečani obliki kakor kdajkoli poprej imel z vključevanjem v promet na poglavitni prometni smeri proti morju, ki je šla prav čez ozemlje sedanje domžalske občine, in pri tem seveda tudi v kupčevanje in trgovino. Dalje je treba poudariti poseganje podeželskega prebivalstva v razno rokodelsko dejavnost. Na eni strani je bilo to celotno ozemlje področje platnarstva, ki je prav v tem obdobju prihajalo na domžalskem ozemlju v svoj višek.[95] Toda od srede 18. stoletja se pojavlja kot posebna vaška rokodelska dejavnost domžalskega območja tudi še slamnikarstvo oziroma pletenje slamnikarskih kit, ki se je v tem času širilo zlasti na ozemlju Ihana.[96] Brez vključevanja v te in še druge neagrarne dejavnosti kmet verjetno ne bi zmogel zgoraj naštetih sorazmerno velikih obveznosti in bremen, ki jih je bil dolžan fevdalcu, državi in cerkvi.

Toda ko govorimo o položaju podložnika oziroma kmeta v tem obdobju, ne smemo pozabiti, da je bil to hkrati čas reform, ki so tudi kmetu prinesle določene koristi in dvigale njegov položaj. Z nevoljniškim patentom leta 1782 se je zboljšal družbeni in pravni položaj kmeta, ki je postal tedaj osebno svoboden, se smel svobodno ženiti, se odseliti s kmetije in je imel možnost po svoji volji izbrati poklic svojim otrokom, ki jih je mogel svobodno poslati v šole, jih dati v uk obrti. Toda tudi še poslej je bil dolžan pokorščino gospodu in opravljati iz podložne zemlje, na kateri je sedel, izvirajoče obveznosti, dajati dajatve in delati tlako. Sodne reforme, ki so omejevale pravice patrimonialnega, fevdalnega sodstva, nadzorstvo državnih oblasti nad dolžnostmi podložnikov po davčni rektifikaciji (1747/57) so sicer utrjevali boljši pravni položaj kmeta, niso mu pa prinesle gmotnih olajšav. Isto velja tudi za pravico, da se je smel kmet zadolževati do 2/3 vrednosti podložne kmetije. Leta 1782 na Kranjskem uveljavljeni rabotni patent je določal tlako po velikosti kmetije in je namesto prejšnje v deželi običajne tlake, ki je lahko trajala tudi 6 dni na teden za celo kmetijo, uveljavil le po 2 dni vozne in 2 dni ročne tlake na teden ali skupno največ na 208 dni letno. Ker na jabeljskem gospostvu tlake sorazmerno ni bilo veliko in jo je bilo v naturi na podložnika praviloma le malo dni na leto, ta ukrep, kakor smo že videli, ni prinesel skoraj nikakršnih sprememb. Tudi z zakonom o dedovanju (1786), ki je kmeta poslej izenačeval z drugimi razredi, se njegov položaj od že uveljavljene vsakdanje prakse ni bistveno spremenil.

Posestno-pravne pravice podložnika so se z uveljavljanjem dednega, kupnega prava sicer bistveno premikale v korist kmeta, toda sam proces je šel, kakor smo videli, zelo počasi. Isto lahko rečemo za jabeljsko gospostvo tudi glede na odlok Marije Terezije leta 1768, naj se razen planinskih pašnikov razdeli vsa skupna zemlja, zlasti pašniki, med dosedanje uporabnike. Razen nekaj primerov, ki smo jih že zgoraj omenili na gospostvu, do tega v tem času še ni prišlo. Mogli bi torej reči, da se v vsakdanjem življenju kmeta, zlasti glede njegovega gmotnega položaja, kmetu ugodne reforme in reformni poskusi na zemljiškem gospostvu Jablje niso ravno dosti čutile, vsekakor pa zelo počasi uveljavljale, tudi po prizadevanjih fevdalca samega.

Nevoljniški patent, omejitev tlake, omejitev patrimonialnega sodstva in državna kontrola nad obveznostmi podložnikov, nova davčna določitev in davčni kataster, odlok o razdelitvi soseskine zemlje, uveljavljanje dednih zakupov in še druge reforme so sicer rahljale fevdalne odnose in tudi sam fevdalni red, niso jih pa bistveno spreminjale ali celo odpravljale. Na to je moral kmet čakati še štiri desetletja in več, ko je sam s svojimi revolucionarnimi nastopi v predmarčni dobi in zlasti v revolucionarnem letu 1848 veliko pripomogel, da so fevdalne odnose odpravili.

OPOMBE

[1] Prim. M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja, Ljubljana 1955, str. 102 sl., 137 sl.; B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda II, Ljubljana 1965, str. 136 sl.; Zgodovina narodov Jugoslavije I, Ljubljana 1953, str. 147 sl.

[2] MC III, str. 304 — 1143/47; L. Hauptmann, Krain, v Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer, Abt. I, 4. Teil, Wien 1929, str. 393; M. Kos, o. c., str. 256.

[3] M. Kos, o. c., str. 254.

[4] Prav tam, str. 275 sl., 282 sl.

[5] L. Hauptmann, o. c., str. 393; M. Kos, o. c., str. 256; B. Otorepec, Iz preteklosti Mengša, 800 let Mengša. Mengeški zbornik 1154—1954 I, Ljubljana 1954, str. 23.

[6] Gradivo IV, 338; UBSt 3, 142; M. Zupančič - M. Žontar, Gradovi na kamniško-domžalskem območju. Topografska študija, Kamniški zbornik 12, Kamnik 1969, str. 56 (poslej KZ 12).

[7] Gradivo IV, 366; M. Kos, o. c., str. 256; KZ 12, str. 57.

[8] Gradivo V, 699 — 1238 dec. 11; KZ 12, str. 63.

[9] M. Kos, Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500) I, str. 263; KZ 12, str. 58 sl.

[10] M. Kos, o. c., str. 91; KZ 12, str. 64 sl.

[11] M. Kos, o. c., str. 122: »houe dacz Dragomel« — 1312 dec. 28, »turen Dragomel« — 1386 okt. 27, »geschloss Dragomel« — 1411 avg. 24; KZ 12, str. 66 sl.; B. Otorepec, Iz zgodovine gradu Dragomelj, Kronika 10 (1962), str. 1 sl.

[12] S. Stražar, Svet pod Taborom. Kronika Ihana, Ihan 1974, str. 36 sl.

[13] »Hoff Lokh« — 1332, J. W. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain XI, 281; KZ 12, str. 74.

[14] B. Otorepec, Mengeš o. c., str. 40.

[15] »vest Rudolfsekk« — 1367 jun. 15, M. Kos, o. c., str. 529; KZ 12, str. 64.

[16] »hof gelegen ze Oberslatenick« — 1378 febr. 16, M. Kos, o. c.; str. 762.

[17] »ze Volfspoch under dem hoff« — 1380 febr. 8, M. Kos, o. c., str. 467; KZ 12, str. 70 sl.

[18] M. Kos, o. c., str. 9; KZ 12, str. 72.

[19] »den turen Chrawperg« — 1410 avg. 26, M. Kos, o. c., str. 301; KZ 12, str. 76 sl.

[20] KZ 12, o. c., str. 84

[21] M Kos, o. c., str. 656; KZ 12, str. 73.

[22] KZ 12, str. 71 in 85.
[23] AS, Provinz Illyrien, Alphabetische Tabelle aller Ortschaften des laibacher Kreises in Krain, 1842. Podatek mi je posredoval dr. Jože Žontar, za kar se mu najlepše zahvaljujem. Prim. še KZ 12, str. 53 sl.; B. Otorepec, Mengeš, o. c., str. 21 sl.; S. Stražar, Kronika Doba, Ljubljana 1970, str. 38. in 158 sl.; isti, Ihan o. c., str. 36 sl.
[24] Prim. M. Kos, o. c., str. 716 in 726: »ouf dem Walchsperg« — 1309 dec. 21.
[25] Prim. M. Kos, Istorija Slovenaca, Beograd 1960, str. 57 sl.
[25a] Za kolonizacijo tudi obravnavanega ozemlja glej M. Kos, Starejša in mlajša naselja okoli Ljubljane, Geografski vestnik 23 (1951), str. 157—177, in istega avtorja, Starejša naselitev na Kranjski ravnini, v 900 let Kranja, Spominski zbornik, Kranj 1960, str. 51—73.
[26] M. Kos, Gradivo za historično topografijo o. c., str. 79.
[27] M. Kos, Starejša in mlajša naselja o. c., str. 161; M. Kos, Starejša naselitev o. c., str. 65; S. Stražar, Dob o. c., str. 17, 22 sl.; isti, Ihan o. c., str. 19 sl.
[28] Vsi podatki so iz že navedenega dela M. Kosa, Gradivo za historično topografijo Slovenije I—III.
[29] B. Otorepec, Mengeš o. c., str. 40.
[30] KZ 12, str. 77. F. Planina v svoji razpravi Študenti iz Loke na dunajski univerzi od 14. do 17. stoletja, sicer meni, da je bil grad v Jabljah zgrajen šele leta 1530 (»... ter za Loko pri Mengšu po letu 1530, ko je bil tam zgrajen grad Habach [Jablje].«). — LR 24 (1977), str. 83.
[31] AS, V. a. F I/49 — Vrbar des Ambts zw Habbach, 1493.
[32] Prav tam: »Item aws dem obberuertem Ambtt zw Habbach ist dem Jorig Lamberger zw Rattenpuchell vnd seiner Muetterr auf koniklich Bescheid 20 hueben, 4 hofstett vnd 1 wisenn abtrettenn vnd eingeanttwurtt worden, als mann dann die selbigen Stwkg im Vrbar verzayhennt rigentlich findett.«
[33] Prav tam: »Ain Forstrecht zu Fernikh dint jerlich habern mess 16.«
[34] B. Grafenauer, Kmečki upori na Slovenskem, Ljubljana 1960, str. 120 sl.; isti, Boj za staro pravdo, Ljubljana 1944, str. 80 sl. in 103.
[35] AS, V. a. FI/49 — pritožba podložnikov iz leta 1598: »Wir arme vnndterthannen haben vnnss vor disem bey E. F. D. zum höchsten wider vnser Obrigkheit, herrn Wilhalben von Lamberg, wegen der uneristlichen Robath so er vnnss aufladen thuet, vnndterthenigist beschwärt. Darauf vnns gleichero auf E. F. D. genedigist verordnung zeugesagt werden vnns bey von alter herkomben Robath verbleiben zulassen. ... Damit wir aber rechte gewissenheit bekhumben vnnd auf zulegen haben, was vnns ... auf gericht ist worden So bitten wir samentlich E. F. D. durch gotteswillen, die wöllen vnns ein Abschrift von vnnsern Vrbarj genedigist erthaillen lassen ...«
[36] Prav tam — 1598 okt. 23, ukaz deželnega kneza vicedomu.
[37] Prim. B. Otorepec, Mengeš, o. c., str. 39 sl.
[37a] J. Koropec, Slovenski puntarji med 1573 in 1635. ČZN 46 (11), 1975, str. 32.
[38] Urbar hrani Osnovna šola Šlandrove brigade v Domžalah; je velikega formata 23 × 35 cm, vezan v usnje in ima na prednji platnici še dovolj dobro ohranjeno risbo gradu Jablje. Urbar je nastal verjetno okoli leta 1753, toda vsebuje tudi posamezne podatke nazaj do leta 1715. Seže v glavnem do konec februarja 1809, vendar ima za Vižmarje še vest iz leta 1817. Osnovno besedilo je napisano s kaligrafsko pisavo tiste dobe z lepimi inicialkami, vse poznejše spremembe in dopolnitve pa so vnašali, verjetno na gradu, pisarji z običajno pisavo.
[38a] AS, Hauptbuch der KK Landtafel in Krain, 3, f 34; AS, Der erste eisenfarbige Quatern deren Einlagen ab anno 1759, C 19.
[39] Glej urbar — sklenjeno besedilo na koncu urbarja: Die Dominikal Felder ...
[40] Prav tam: Wiesmater.
[41] Prav tam: Der Dominikal Wald Smrekouz ...
[42] Prav tam: Gemein antheille.
[43] Prav tam: Dorf Pretschina — vsak podložnik »ist dabey schuldig bey der Weinzehend Klaubung durchaus mit Samm zu erscheinen die Weinfässer zu füllen und in den herrschaftlichen bergkeller zu lifferen.«
[44] Prav tam: »Andre Ultschar hat von dem erkauften Habacher Dominikal Keller und weingarten in Pretschina berg den aichn repartierten Zehend blos an das Guth Habach zu entrichten.«

[45] Prav tam: Dorf Wutschka — vsak podložnik je bil dolžan »in natura trag und bothen Robat in berg Wutschka bey der bergrechts Klaubung«, eden izmed njih »ist dabey schuldig bey der Zehends (pravilno: bergrechts) Klaubung durchgehends mit Samm zu erscheinen klauben mitzuhelffen und in bergkeller zu lifferen.«

[46] Prav tam: »Andre Schibert hat von den erkhauften habacher Dominikal Keller in Wutska berg jährlich zur zeit der bergrechts Einhollung 4 Maass Most nach Habach zu entrichten.«

[47] Glej urbar — sklenjeno besedilo na koncu urbarja (ki je verjetno nosilo naslov Jagdrechte).

[48] Glej urbar — sklenjeno besedilo na koncu urbarja.

[49] Po hišnih številkah, ki so jih v urbar posebej vpisali z rdečilom po izvedbi numeracije leta 1771, so imeli spodaj naštete enote naslednji podložniki:

Hišna št. 1: tretjinska kmetija, imetniki: Jožef Ragl, Luka Bolte in za njim Miha in Aleks Bolte.

Hišna št. 4: polovična kmetija, imetniki: Blaž Skuk in za njim sin Mihael.

Hišna št. 5 in 6: cela kmetija, imetniki: brata Primož in Franc Oražem, ki sta plačevala obveznosti še skupaj, torej se je kmetija šele po njunem nastopu ob začetku urbarja delila na polovico. Njuna naslednika Janez Rode in Blaž Podvoršek sta že plačevala vsak svoje polovične obveznosti.

Hišna št. 7: polovična kmetija, imetniki: Franc Offacia in za njim sin Primož.

Hišna št. 8: cela kmetija, imetniki: Jurij Testen, drugih urbar ne izkazuje.

Hišna št. 8 in 14: cela kmetija (ki pa je morda nastala iz dveh polovičnih), imetniki Gašpar Hrastar in za njim sin Anton.

Hišna št. 10: četrtinska kmetija, imetniki: Janez Rozman, drugih urbar ne izkazuje.

Hišna št. 11: kajža, ki je sodila k hiši št. 8 in je nastala leta 1772 z delitvijo med bratoma Miho in Gregorjem, imetnik: Miha Testen, nasledil ga je sin Matija.

Hišna št. 16: dvotretjinska kmetija, imetniki: Luka Skerleb, drugih urbar ne izkazuje.

Hišna št. 17: polovična kmetija, imetniki: Mihael Perne in za njim Tomaž Hebath (morda Hubad).

Hišna št. 12 in 25: tričetrtinska kmetija, imetniki: Urban Kopšar, za njim Tomaž Trojanšek, ki je leta 1806 prodal četrtino kmetije Francu Tomšiču za 150 goldinarjev.

Hišna št. 19: cela kmetija, imetniki: Gašpar Regovc, za njim sin Jurij.

Hišna št. 20 in 21: dvotretjinska kmetija, imetniki: Andrej Urmoš, za njim sin Matija.

Hišna št. 24: petšestinska kmetija, katere dve šestini je graščina dokupila na licitaciji leta 1772 od mengeškega župnika, imetniki: Matija Gradišek, drugih urbar ne izkazuje.

Hišna št. 26 in 54: poldruga kmetija, imetniki: Matija Lastovec, za njim pa je po kupnem pravu dobil kmetijo Miha Škof 1806. leta.

Hišna št. 28: polovična kmetija, imetniki: Jakob Trojanšek, za njim jo je leta 1795 po kupnem pravu dobil sin Franc, a leta 1805 jo je njegov sin Gregor napravil za kupnopravno kmetijo.

Hišna št. 29: polovična kmetija, imetniki: Andrej Polak in za njim Lovrenc Jankovič.

Hišna št. 30: kajža, imetniki: Lovrenc Perše, drugih urbar ne izkazuje.

Hišna št. 31: polovična kmetija, imetniki: Aleks Pirc, za njim jo je dobil sin Lovrenc, ki je plačal 26 goldinarjev primščine, nato jo je imel Jernej Šustar.

Hišna št. 32: polovična kmetija, imetniki: Matija Penca in pozneje z njim na delu kmetije Jožef Pirc, Matiji je verjetno leta 1791, ko je kmetija postala kupnopravna, sledil sin Janez.

Hišna št. 33: tretjinska kmetija, imetniki: Urban Merhar, njemu je sledil sin Martin, a temu sin Jurij.

Hišna št. 34: cela kmetija, imetniki: Martin Podvoršek, za njim sin Primož, a temu sin Anton.

Hišna št. 35: cela kmetija, imetniki: Janez Oražem, za njim pa Jurij Šerpan.

Hišna št. 36: kajža, imetniki: Gregor Čebul, njemu je sledil sin Luka, ki je leta 1796 kajžo napravil za kupnopravno.
Hišna št. 37: polovična kmetija, imetniki: Andrej Oražem, drugih urbar ne izkazuje
Hišna št. 38: polovična kmetija, imetniki: Matej Hrastar, za njim pa Gregor Trdina.
Hišna št. 41: polovična kmetija, imetniki: Anton Šegatin, za njim je kmetijo za plačilo 45 goldinarjev primščine leta 1782 dobil sin Janez; ta pa je kmetijo leta 1805 napravil za kupnopravno in dokupil četrtino kmetije od Mateja Tavčarja.
Hišna št. 42: polovična kmetija, imetniki: Lovrenc Merkun, za njim Miha Tavčar, nato njegov sin Matija in nazadnje Matej Tavčar, ki je prodal četrtino kmetije Janezu Šegatinu.
Hišna št. 44: cela kmetija, imetniki: Primož Seršen, za njim pa sin Andrej, ki je leta 1791 pridobil kmetiji kupnopravne pravice.
Hišna št. 45: tretjinska kmetija, imetniki: Jakob Medič, nato pa sin Urban.
Hišna št. 46: tretjinska kmetija, imetniki Miha Keršič, a za njim Jožef Gasler; kmetija je leta 1791 postala kupnopravna.
Hišna št. 47: polovična kmetija, imetniki: Jožef Rogel in za njim Aleks Bolte.
Hišna št. 48: polovična kmetija, imetniki: Mihael Dečman in nato njegov sin Janez.
Hišna št. 49: cela kmetija, imetniki: Martin Fletter, za njim sin Anton in nato Antonov sin Franc.
Hišna št. 50: tretjinska kmetija, imetniki: Gašper Oražem, za njim Franc Podvoršek in nato njegov sin Anton.
Hišna št. 51 in 52: četrtinska kmetija in laz Spašnik, nato koča Ulzach; imetniki: Jožef Oražem in nato njegov sin Aleks.
Hišna št. 53: mlin, imetniki: Andrej Rotar, drugih urbar ne izkazuje. Rotar je leta 1756 pridobil pod običajnimi pogoji v uživanje dominikalni gozd Smrekovec.
Hišna št. 55: polovična kmetija in mlin, imetniki: Matevž Merjasec, drugih urbar ne navaja.
Hišna št. 57: kajža, imetniki: Štefan Cajhen, drugih urbar ne izkazuje.
Hišna št. 62: kajža od leta 1778, prej del gozda, imetnik: Jurij Lipar, drugih urbar ne izkazuje.

Brez hišne številke so bile še posamezne kajže, nastale pozneje od zapisa urbarja, in posamezni deli zemljišč. Kajžo, ki je nastala na delu kmetije Primoža Offacia, hišna št. 7, je imel Martin Bergant. Ta je ta del zemljišča kupil leta 1808. Plačeval je letno 51 pfenigov varščine in opraviti je moral dva dni ročne tlake. Andrej Rogelj je imel kajžo, ki je nastala na celi kmetiji, hišna št. 19. Plačeval je 25 pfenigov davka in 51 pfenigov činža k obveznostim kmetije in je bil dolžan dva dneva tlake ob žetvi. Posamezne dele gozda so imeli podložniki: Jakob Zemen (od 1758, prej pripadal kmetiji Luke Bolteta), Jakob Pavovc (po letu 1758 je za dva gozdna dela plačeval 51 pfenigov varščine, istega leta je dobil v uporabo del gozda pod Široko trato, ki je pripadal kmetiji pod št. 50), Gašper Vojska iz Stoba (od 1757 del gozda na Veliki Poljani), Primož Kopčar (del gozda Hrastovica). Posamezna polja so imeli naslednji podložniki: Gregor Gradišek 1 njivo (Rekel Zhes Depolski Pot), ki je do leta 1782 spadala h kmetiji hišna št. 38; svobodnjak Valentin Pirc pa je imel dve podložni njivi, ki sta prej bili deželni.

[50] Posamezne enote, naštete po hišnih številkah, so imeli v obravnavanem času urbarja naslednji podložniki:
Hišna št. 2: kajža, imetniki: Jurij Fošar, za njim Jurij Rosman in nato Anton Bramor.
Hišna št. 4: kajža, imetniki: Agneza Dolinškova, neko dobo Jurij Rosman in nato Valentin, verjetno Agnezin sin.
Hišna št. 5: kajža, imetniki: Urban Cajhen, drugih urbar ne navaja.
Hišna št. 6: polovična kmetija, imetniki: Iva Resmanova, njen sin Jernej, nato Jurij Recel, ki je leta 1797 kupil kmetijo na licitaciji, ker je prišla na kant. Že leta 1793 pa je Jernej prodal h kmetiji spadajočo njivo v Stobu Andreju Kosirniku, ki je nato plačeval namesto njega 36 krajcarjev davka.
Hišna št. 7: kajža (s pritiklinami), imetniki: Matija Zore, nato Matija Kramar in za njim Gašper Vilhar. Kajža je nastala leta 1753 z oddelitvijo od kmetije pod hišno št. 29.

Hišna št. 9: dvopetinska kmetija, imetniki: Luka Irman, za njim Luka Kunstelj.
Hišna št. 15: cela kmetija, imetniki: Jurij Starin, za njim sin Matija, ki je kmetijo napravil za kupnopravno.
Hišna št. 23: kajža, imetniki: Martin Geršol, drugih urbar ne navaja.
Hišna št. 24: tretjinska kmetija, imetniki: Matej Košir, za njim sin Lovrenc.
Hišna št. 29: polovična kmetija, imetniki: Miha Kovač, drugih urbar ne navaja.
Hišna št. 31: polovična kmetija, imetniki: Lovrenc Mušič, za njim Miha Zomer (?).
Hišna št. 28 in 32: cela kmetija, ki pa je vsekakor nastala iz dveh, imetniki: Matija Dru, ki je leta 1758 prodal njivo (z ledinskim imenom Zhes de pol pot) Luki Kovaču na hišni št. 81, za njim pa je kmetijo nasledil sin Sebastijan.
Hišna št. 19 in 20: polovična kmetija, ki jo je gospostvo kupilo na licitaciji od cerkve sv. Primoža in Felicijana v Trzinu; imetniki: Matej Močnik, drugih urbar ne našteva.
Hišna št. 21: polovična kmetija, kupljena od istega lastnika, imetniki: Gašpar Starin, nato njegov sin Andrej, ki je bil zet Simona Perovška s hišne št. 25.
Hišna št. 25: kajža in travnik z imenom »Prodeš«, imetniki: Simon Perovšek, ki je leta 1799 skupaj z zetom Andrejem Starinom prodal kajžo z gozdnim deležem v Stranjah za 80 goldinarjev Antonu Mramorju. Zase je zadržal samo travnik.
Hišna št. 26: kajža, imetniki: Andrej Auer, drugih urbar ne omenja.
Hišna št. 52: kajža, ki jo je gospostvo kupilo na licitaciji od trzinske cerkve sv. Florjana, imetniki: Jurij Vilar, za njim sin Miha.
Hišna št. 54: kajža, imetniki: Doniševi dediči, za njim Matej Vilar.
Hšna št. 56: kajža, kupljena od iste cerkve, imetniki: Matija Auer, za njim Jernej Trojanšek.
Hišna št. 57: kajža, imetniki: Jurij Auer, za njim Kasperg.
Hišna št. 59: petina kmetije, ki je bila zamenjana leta 1780 z mengeško faro; imetniki: Ahac Janežič, za njim sin Andrej, nato Gašpar Germovnik.
Hišna št. 73: kajža, zamenjana leta 1780 z mengeško faro; imetniki: Ahac Janežič in za njim sin Tomaž.
Hišna št. 74: kajža, imetniki: Jernej Purgar (Burgar), za njim sin Andrej.
Hišna št. 75: kajža, kupljena na licitaciji od podružnične cerkve sv. Florijana v Trzinu; imetniki: Jakob Cajhen, za njim Jožef Fabjan in nato tega sin Jakob.
Hišna št. 76: kajža, imetniki: vdova po Javišu? (Jauische Wittib), za njo Osvald Burger.
Hišna št. 81: tretjinska kmetija, imetniki: Luka Kovač, ki je leta 1758 kupil njivo od Matija Druja (št. 28), a leta 1763 od Mateja Gradiška trzinski gozdni delež Hrastovico; za njim je bil Primož Kopčar in nato Sebastijan Kopčar.
Hišna št. 82: kajža, imetniki: Luka Skrek, za njim sin Simon in vnuk Jurij.
Hišna št. 85: kajža, zamenjana z mengeško faro; imetniki: Janez Vertačnik, za njim pa Gregor Gradišek in Gašpar Kreč.
Hišna št. 86: kajža, imetniki: Jernej Auer, drugih urbar ne navaja.
Hišna št. 87: kajža, imetniki: Jernej Mušič, nato Jakob Vojt, za njim Jožef Mušič.
Hišna št. 88: kajža, imetniki: Gregor Gradišek, za njim Pavel Rebolj.
Brez hišne številke so bile v urbarju še štiri kajže in trije deli gozda; tri kajže je gospostvo kupilo od podružniške cerkve sv. Florijana v Trzinu, dve na licitaciji, tretjo s kupno pogodbo leta 1772; tudi en del gozda je bil nakup cerkvene lastnine, verjetno iste cerkve, imela ga je v izrabi skupnost kajžarjev v Trzinu (Kaischlere zu Tersain). Zgornje tri kajže so imeli Gašpar Ness (drugih imetnikov urbar ne omenja), Martin Jagodic (in za njim Gregor Lovše) in Peter Urmaš (in za njim Sebastijan Rakeš), četrto kajžo pa je imela soseska Trzin (Nachbahrschaft zu Tersain). Preostala dva dela gozda pa sta imela Franc Recelj in Luka Recelj.

[51] Na teh enotah, naštetih po hišnih številkah, so bili naslednji podložniki:
Hišna št. 3: tretjinska kmetija, ki je postala leta 1796 kupnopravna; imetniki: Jožef Friškovec, za njim sin Matej, tega sin Jožef in nato sin Jožefa Valentin, ki je konec februarja leta 1809 dobil v zakup tudi lokalno mitnico za 49 goldinarjev in 15 krajcarjev.
Hišna št. 19: cela kmetija, imetniki: Matija Trdina in za njim sin Jurij.
Hišna št. 20: kajža, imetniki: Matija Vervic (Fervic), drugih urbar ne omenja.
Hišna št. 21: cela kmetija, imetniki: Mihael Zalokar in za njim sin Anton.

Hišna št. 61: polovična kmetija, imetniki: Martin Vokalič in za njim Matej Per, ki je leta 1786 prodal Juriju Šuštarju gozd v Potočku.
Hišna št. 62: polovična kmetija, imetniki: Lovrenc Kališnik in za njim sin Tomaž.
Hišna št. 68: cela kmetija, imetniki: Aleks Klinc, njegov sin Matej in nato vnuk Jurij.
Hišna št. 69: četrtinska kmetija, imetniki: Urban Friškovec, za njim Valentin, verjetno sorodnik. V tem obdobju je eden izmed imetnikov prodal del gozda v Potočku Nikolaju Zabretu, kateremu je sledil sin Tomaž.
Hišna št. 70: tričetrtinska kmetija, imetniki: Jakob Cotman, nato Primož Keršič. Leta 1763 je Jakob prodal Primožu Slevcu njivo »Za grabnom« s pravico odkupa; Zupan, ki je sledil Slevcu, je njivo nazaj prodal.
Hišna št. 73 kajža, imetniki: Helena Ocepek, za njo Jurij Ocvirk, nato Jakob Črne in za njim Jakob Mihelčič.
Hišna št. 74: poldruga kmetija, imetniki: Simon Stöffel, njegov sin Jurij, nato Jakob Resman. Toda leta 1793 je imetnik prodal polovico kmetije za 300 goldinarjev Jakobu Zupanu, toda Jakob Resman je to polovično kmetijo zopet nazaj pridobil. Že leta 1785 pa je Simon odstopil del gozda Nikolaju Zapretu, ki je zato plačeval 10 krajcarjev varščine.
Hišna št. 83: polovična kmetija, imetniki: Matej Funtek in za njim sin Tomaž.
Hišna št. 84: polovična kmetija, imetniki: Nikolaj Pavlič, za njim sin Lovrenc.
Hišna št. 85: cela kmetija, imetniki: Tomaž Vahtar, za njim Egidij Hočevar s prižnitvijo, ki si je leta 1796 pridobil kmetijo po kupnem pravu.
Hšna št. ?: kajža, ki jo je gospostvo kupilo leta 1772 z licitacijo od mengeške fare; imetniki: Gašpar Narobe, drugih urbar ne omenja. Pozneje je od kajže ostalo samo še eno polje.

[52] Na njih so sedeli naslednji podložniki:
Hišna št. 2: četrtinska kmetija, imetniki: Gašpar Hanšin (Anšin) in za njim sin Andrej.
Hišna št. 3: četrtinska kmetija, imetniki: Marko Pirnat, ki je morda leta 1757 kupil od soseske Loka del gozda, ki ga je imel v užitku Blaž Sever.
Hišna št. 4: četrtinska kmetija, imetniki: Jurij Blaž (Wlasch) in za njim sin Luka in nato vnuk Jožef.
Hišna št. 5: tričetrtinska kmetija, imetniki: Jurij Šorn in za njim sin Matija.
Hišna št. 7: polovična kmetija, imetniki: Andrej Trojanšek, drugih urbar ne omenja. Od nje se je odločila kajža, ki jo je nato samostojno imel Matija Pirnat.
Hišna št. 9: kajža, imetniki: zgoraj omenjeni Matija Pirnat, ki je plačeval na kajžo odpadli del dajatev oz. bremen polovične kmetije.
Hišna št. 10 in 11: štiripetinska kmetija, imetniki: Mihael Ručigaj in za njim sin Jakob.
Hišna št. 12: petinska kmetija, imetniki: Valentin Ručigaj in za njim sin Franc.
Hišna št. 13: tretjinska kmetija, imetniki: Valentin Cajhen, nato sin Jurij. Kmetija je imela tudi del gozda na Vranšici (Uranshizberg), ki pa si ga je pridobil leta 1770 Štefan Cajhen, zato je nanj odpadla tudi varščina v višini 4 krajcarjev.

[53] Celo kmetijo in kajžo (brez hišnih številk v urbarju) je najprej imel podložnik Janez Kompare, leta 1771 mu je sledil Janez Hren, temu pa leta 1806 Jernej Cedilnik. Za Janeza Hrena urbar ugotavlja, da tedaj (verjetno takoj po letu 1771) ni sedel na kmetiji in da je dolžan do leta 1787 kmetiji zagotoviti sposobnega imetnika. Polovično kmetijo je imel Janez Kompare (morda isti?), a njemu je sledil Gregor Šešek. Iz ene teh dveh kmetij se je začasno izločila njiva, na kateri je pozneje nastala kajža. Imel jo je Janez Koncilja, vendar je nato, morda po njegovi smrti, pripadla nazaj Komparejevi kmetiji. Četrtinsko kmetijo (hišna št. 2) je imel sprva Aleks Kovač in za njim Matej Košak, kajžo (hišna št. 4), ki se je verjetno izločila iz te kmetije, pa je imel Tomaž Jagodic.

[54] Kajžo s hišno št. 26 je imel Mihael Stros (drugih imetnikov urbar ne omenja), a kajžo s hišno št. 66, h kateri je spadal tudi travnik v Prelah (Praelach), pa Matija Šumar in za njim sin Miha. Neoznačeni travnik je imel najprej Tomaž Traven in za njim Matej Škrjanc, ki je ob prevzemu plačal 2 gold. mrtvaščine in 34 kr. prepisnine.

[55] Polovično kmetijo s hišno št. 4 je imel Marko Starin in za njim sin Gregor; del zemljišča pa je imel Jakob Kapla in zanj plačeval 6 kr. davka in 9 kr. činža.

[56] Celo kmetijo s hišno št. 38 in 39 (zdi se, da je nastala iz dveh ali pa je ena številka pripadala kasnejši kajži) je imel najprej Nikolaj Kapla, a z njim sin Jurij; temu pa je na kmetiji sledil Jernej Maček. Leta 1796 pa je od tedanjega imetnika kmetije Simon Vidmar kupil (laut Kaufkontract) del zemljišča v sadovnjaku v dolžini 19 in širini 15 klafter in tam postavil kajžo.

[57] Hišna št. 2 — imetniki Anton Kovač in za njim Andrej Ulepič. Hišna št. 3 — imetnik Matija Lovada, za njim pa zgornja dva. Ta kmetja je imela tudi ribiški najem, verjetno v Pšati, in zanj gospostvu plačevala letno 5 gold. in 6 kr.

[58] Hišna št. 3: četrtinska kmetija, imetniki: Tomaž Krovec in za njim sin Tomaž. Hišna št. 7: cela kmetija, imetniki: Jurij Krovec in za njim Anton Avbelj. Obe kmetiji je gospostvo kupilo z beneficijem Janeza Krstnika v Kamniku.

[59] Hišna št. 1: četrtinska kmetija, imetnik: Luka Maček; polovico te kmetije, torej osminko, je leta 1780 dobil po kupnem pravu Lukov sin, za kar je plačal 20 goldinarjev.

Hišna št. ?: četrtinska kmetija, imetnik: Lovrenc Rojc. Ta je že leta 1738 prodal Jakobu Paglavcu njivo v Logu ob Bistrici s pravico od odkupa. To se je pozneje res zgodilo in njiva je zopet pripadla kmetiji.

[60] Hišna št. 1: četrtinska kmetija, imetnik: dediči Filipa Rakoviča, nato Filip (Rakovič, sin prvega).

Hišna št. 2: polovična kmetja, ki jo je gospostvo kupilo z beneficijem Janeza Krstnika v Kamniku; imetniki: Matej Kramar, druge urbar ne omenja. Matej je leta 1758 od kmetije prodal neko zemljišče jabeljskima podložnikoma v isti vasi Podstudenšku in Hočevarju.

Hišna št. 3: četrtinska kmetija, imetniki: Tomaž Kramar in za njim Jernej Zarinšek.

Hišna št. 4: sedemdvanajstinska kmetija, ki jo je gospostvo kupilo z gornjim beneficijem; imetniki: Matija Grošelj, drugih urbar ne omenja. Grošelj je že leta 1749 in 1772 prodal manjše dele zemlje podložnikom istega gospostva Hribarju, Podstudenšku in Jakšetu (glej hišna št. 6).

Hišna št. 6: petšestinska kmetija, imetniki: Matija Hribar, za njim Jurij Vidmar in nato Matija Kumar. Leta 1772 je Matija Hribar prodal polovico travnika »Rupoglav« Janezu Jakšetu (glej spodaj). Leto pred tem pa je kupil na preklic njivo »Udovca na Aiso« od Matije Grošlja.

Hišna št. 8: tretjinska kmetija, imetniki: Primož Podstudenšek, za njim sin Jurij, nato vnuk Tomaž. Imetnik te kmetije je kupil leta 1772 od Matije Kramarja na preklic njivo »Za bukovim hribom«, a od Matije Grošlja že leta 1749, prav tako na preklic, njivo in laz v »Starih lazih«. Od te kmetije se je že poprej odcepila kajža, ki jo je imel Janez Hočevar in za njim sin Miha. Tej kajži je pripadala njiva »Pusta njiva«, vrt, travnik »Beršnica«, gozd »Pod Velikim Cicam«. Od Matije Kramarja pa je leta 1758 Hočevar kupil njivo »Na Rovenci«.

Janez Jakše pa je imel travnik »Rupoglav«, katerega polovico je leta 1772 kupil od Matije Grošlja, drugo polovico pa od Matije Hribarja.

[61] V urbarju je vrhnji del strani, kjer je bil napis vasi, odtrgan.

[61a] Glej urbar pri omenjenih vaseh.

[62] Urbar, vas Trzin, hišna št. 6: »Laut Kaufbrief dando 15 Februarj 1797 ist diese ad incantum gekommene 1/2 Hube von Georg Rezell lizitando erstanden und bei abänderung mortis causa 3 ducaten ... und 34 kr. schreibtaxe contrahiert worden.«

[63] Urbar, vas Slape: »Dermahl ist dieser Hubteil vertheillet, ...

[64] Urbar, vas Radomlje: »Von einer aus der Hube des vorstehenden Georg Kapla excorporierten stuckgrundes in dem Baumgarten per Kaische in der länge 19 in der breite 15 klafter und darauf errichteten Kaische laut kauf-kontract dando 7. Sept. 1796.«

[65] Urbar, vas Trzin: Tomaž Traven »von gestatteter brunnen Errichtung auf der Micha Kovatschitschen Grund«. Prostor je kupil že 1758 maj 12 in zanj dal 5 gld. 10 kr. Graščini je plačeval 3 kr. priznavalnine (Erkantnus).

[66] Urbar, vas Hudo: »Lovrenc Rojc imetnik četrtinske kmetije, je že leta 1738 sept. 14 prodal Jakobu Paglavcu iz iste vasi s pravico zopetnega odkupa (auf wiederlösung) njivo v Logu pri Bistrici. Ta je nato zanjo plačeval 41 kr. davka. Toda še pred smrtjo Rojca, po nastanku tega urbarja, je njiva zopet pripadla nazaj kmetiji, in je nato Rojc plačeval celotni davek od kmetije. V Jaršah pa se je npr. od kmetije, ki jo je imel Janez Kompare do leta 1771 odcepila njiva in je na njej nastala kajža. Ko je imetnik

kajže Luka Koncilja umrl ali se odselil, je kajža padla nazaj h kmetiji (»zurück an den Kompare geffalen«).

[67] Prim. urbar: Tunjce, Prapreče in dr.

[68] Tako je bilo npr. v Pšati, kjer je Antona Kovača in Matijo Lovado, ki sta imela vsak polovično kmetijo, kot imetnik nasledil Andrej Ulepič, ki pa je še naprej plačeval obveznosti od vsake kmetije posebej.

[69] AS, Der erste eisenfarbe Quatern deren Einlagen ab anno 1759: C 19, Habbach Guth.

[70] Glej urbar, pogl. Getraid und Jugend Zehend. Nenavadno je, da v tem spisku desetine ni navedena jabeljska žitna desetina v Velikem Mengšu, ki je pripadala graščini že po urbarju 1493 in so jo pobirali še okoli leta 1740. Tedaj so po navedbi B. Otorepca, Mengeš o. c., str. 42, podložniki Jabljam dali 50 mernikov pšenice, 67 mernikov rži, 11 mernikov prosa, 3 1/2 mernika ječmena, 146 mernikov ajde, 93 mernikov ovsa in 1 3/4 mernika boba kot desetino.

[71] Glej urbar, pogl. Weinzehend.

[72] Glej op. 70.

[73] Glej urbar, pogl. Von dem Gehölz u Pottockech wird von Habach der Forst Haaber geklaubet zu Ober und Unter Verding, dann zu Oppoulle. Za Forsthaber (oz. Forsthafer): Cigale (1860) — pasji oves, Lexer III — Haber als Abgabe für das Waldungsrecht, Th. Heinsius (1828) — Hafer, welchen die Unterthanen zur Unterhaltung der Jagdhunde dem Forstherren zu geben schuldig sind, itd. Isti pomen ima tudi termin Zinshafer, prim. A. F. Schwappach, Handbuch der Forst- und Jagdgeschichte Deutschlands, 1886/8, Bd 2, 623: von den Bauern zur Fütterung des Wildes zu liefern. Za vse podatke se najlepše zahvaljujem univ. prof. dr. D. Ludviku.

[74] Nekdaj je morda morala biti ta pravica zemljiškega gospostva bolj na široko uveljavljena. V urbarju je namreč na istem mestu kot pod op. 73 navedeno še veliko kmetij, kjer naj bi gospostvo pobiralo to dajatev. Vendar je besedilo prečrtano in ob tem verjetno zapisano, da se nihče na gradu ne spominja, da je kdaj gospostvo to imelo. Po zapisu naj bi gospostvo imelo to pravico v Klečah od 2 kmetij, v Senožetih od 8 1/4 kmetije, v Zalogu pri Veliki vasi od 2 kmetij, v Veliki vasi od 6 kmetij, pri Križu od 2 kmetij, v Zagorici blizu Rov od 3 1/4 kmetije, na Vrhu od 2 kmetij, v Klopčah od 2 3/4 kmetije, v Osredku od 2 kmetij, na Hribu od 2 kmetij, v Dolini pri Tustanju od 3 kmetij, Kamenici od 1 kmetije, v Petelinah na Dolskem od 3 kmetij, v Dolskem od 8 1/2 kmetije. Vsaka cela kmetija naj bi bila dolžna dajati 1 mernik ovsa in 2 krajcarja v denarju.

[75] Besedilo, ki so ga pri tem dejanju vpisali v urbar, se v glavnem glasi: »Den ... (datum) kaufrechtlich worden«, ali »Den ... (datum) an Anton Schegatin Sohn kaufrechtlich umgeschriben«. Glej urbar npr. Loka, Pristava.

[76] Glej urbar pod navedene vasi.

[77] Plačevanje se je odvijalo takole: oktobra 1795, avgusta 1797 in septembra 1805 je Matija plačal obroke v višini 17, 24 in 54 gld., po desetih letih pa je bil še vedno dolžan 5 gl. kupnine in še dolg za prepisnino in takse v višini 5 gld. 19 kr.

[78] Glej urbar, vas Tunjice: »Den 21 Juni 1782 ist diese 1 1/2 Huben dem Fortunat Hotscheuar burger zu Stein per 150 gld. mietweis verkauft worden gegen dem der selber die Versetzte sachn zurück lösen, bey änderung der possessorn 2 ducatten umschreibgeld bezahlt worden müste.«

[79] Glej urbar pod navedene vasi.

[80] Glej urbar, vas Loka: »Den 28. Febr. 1782 hat Lorenz Pierz diese 1/2 Huben per 26 gld. an sich emphangen.«

[81] Glej urbar, vas Dob: »Hat bei Sterbfall 2 gld. mortuarium und 34 kr. Schreibgeld zu entrichten.«

[82] Glej urbar, vas Šentvid: »ist bei änderung mortis causa 15 (?) umschreibgeld und 34 kr. schreibgeld zu geben schuldig.«

[83] Glej urbar, vas Beričevo: »ist bei Sterbfällen der neurantretter schuldig 30 gld. mortuarium zu laudieren, in verkaufsfällen gebühret des 10. phenig.«

[84] Glej urbar, vas Jarše.

[85] Prim urbar, vas Dob, Vesca in Šentvid.

[86] Podobno so plačevali vse dajatve po dogovoru v določeni denarni dajatvi (Verglichene Gebühr) v Radulji pri Šmarjeti. V Prečni pa so vsi podložniki po svoji izbiri namesto tlake plačevali odškodnino zanjo (Robbatgeld auf Willkhur dermahl).

[87] Formulacija pri tem je bila v urbarju stalna: »Robat landsgebrauchig dermahl in geld.«

[88] Prim. urbar, omenjene vasi. Podobno se je po rektifikaciji zvišala odškodnina za tlako na Bučki, kjer je cela kmetija, ki jo je držal Martin Gaste, morala dajati 3 gld. 31 kr. namesto prejšnjih 1 gld. 40 kr. in opraviti še 12 dni vozne in 8 dni ročne tlake.

[89] Tlake niso opravljali jabeljski podložniki v vaseh dolenjske posesti z izjemo na Bučki in pa v naslednjih vaseh bližnje posesti: Slape, Blatna Brezovica, Rodica, Rašica, Duplica, Hudo, Bistričica, Dob, Češenik, Šentvid, Beričevo, Radovlje (?), Lahovče, Apno, Stiška vas, Selo, Kostanj, Prapreče in Svine.

[90] Največ ročne tlake je bilo 37 dni (pozneje znižanih na 12) in 30 na podložnika, največ vozne po 8 dni, toda v večini primerov po 3 in manj dni, a tlake ob mlačvi je bilo od 2 do 9 dni na podložnika.

[91] Glej urbar, vas Dobeno.

[92] Glej urbar, vas Loka.

[93] Vse podatke mi je posredoval dr. J. Šorn, za kar se mu najtopleje zahvaljujem.

[94] Prim. J. Stabej, Kruh ubogih. Kulturnozgodovinski in jezikovni začrt zgodovine krompirja na Slovenskem, Ljubljana 1977 in tam navedena literatura.

[95] Prim. o tem obširneje za prvo polovico 19. stoletja razpravo dr. Jožeta Žontarja v tem zborniku.

[96] Prim. o tem razpravo K. Kobe-Arzenšek v tem zborniku in V. Valenčič, O slamnikarski domači obrti, KZ 5 (1959), str. 167 sl.; S. Stražar, Ihan o. c., str. 183 sl.

Tone Ravnikar

DOMŽALE V LUČI GOSPOSTEV, HIŠNIH POSESTNIKOV, ULIC IN HIŠNIH ŠTEVILK (1811 do 1955)

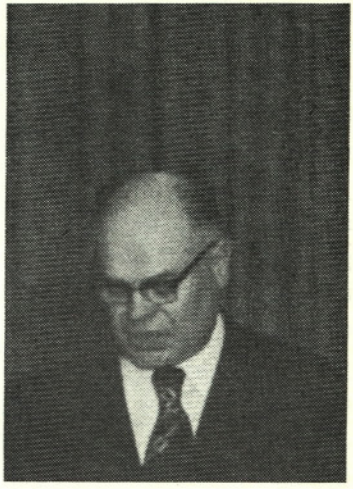

Podatki, pod katera gospostva so sodile posamezne hiše oziroma posesti, so vpisani v najstarejših mengeških statusih iz leta 1811 in iz leta 1833. Domžale so namreč do leta 1908, ko je bila tam ustanovljena fara, cerkveno spadale pod mengeško prafaro. Zato je rojstne, poročne in mrliške knjige ter status animarum (stanje duš prebivalcev) za posamezne hiše, oziroma posestnike treba iskati v teh mengeških knjigah. Podatke, o katerih govorimo v tem prispevku, je mogoče dobiti tudi v starih zemljiških knjigah na občinskem sodišču v Domžalah. V statusu iz leta 1811 imamo prvi podatek o številu prebivalstva in hiš na območju Domžal, Stoba, Štude in Depale vasi.

V letu 1811 je bilo naslednje število prebivalcev in hiš:

Zgornje Domžale	283 prebivalcev	47 hiš
Spodnje Domžale	131 prebivalcev	24 hiš
Stob	238 prebivalcev	42 hiš
Študa	152 prebivalcev	29 hiš
Skupaj	804 prebivalcev	142 hiš

In še primerjava z letom 1931:

	2298 prebivalcev	392 hiš
Depala vas 1811	194 prebivalcev	35 hiš
leta 1931	228 prebivalcev	42 hiš

Gospostva, pod katera so spadala posestva v Zgornjih Domžalah, Spodnjih Domžalah, Stobu, Študi in Depali vasi po statusu animarum župnije Mengeš iz leta 1811 oz. 1833, so bila naslednja:

Župnišče Mengeš

Zgornje Domžale
št. 16 — 1/2 grunta, 23 — 1/2 grunta, 30, 31, 35 — hiša, 37, 38, 47 — kajža

Spodnje Domžale
št. 17, 18, 19

Stob
št. 9, 10, 12, 18, 20, 22, 41, 44

Študa
št. 1 — 1/2 grunta, 4, 5, 6, 11, 12

Depala vas
št. 20, 23, 24, 25, 28

Samostan Mekinje

Zgornje Domžale
št. 13, 14, 15, 28, 34, 39

Spodnje Domžale
št. 4, 10

Graščina Križ

Zgornje Domžale
št. 19, 45

Spodnje Domžale
št. 11

Stob
št. 16 — 1/2 grunta, 39

Študa
št. 24 — kajža, 26, 27

Depala vas
št. 2 — najprej pod Komendo nemškega viteškega reda, 3, 4, 6, 7, 10, 11, 12, 15, 16, 18, 30

Graščina Mengeš — Gasperini (Gut Mannsburg)

Zgornje Domžale
št. 20

Graščina Mengeš (Hof Monspurg)

Spodnje Domžale
št. 14

Graščina Groblje

Stob
št. 29, 33

Komenda nemškega viteškega reda v Ljubljani

Spodnje Domžale
št. 7, 9, 24

Stob
št. 1, 6, 8, 13, 21, 23, 24, 28

Depala vas
št. 1, 2 — kasneje pod graščino Križ

Samostan Velesovo

Zgornje Domžale
št. 2, 3, 4, 12, 16 — 1/2 grunta, 22, 25, 29, 42

Spodnje Domžale
št. 1, 6, 8

Najstarejši posnetek Domžal s Šumberka, približno iz leta 1890

Stob
št. 19, 26, 37, 43

Študa
št. 3, 7, 8, 19 — v letu 1833 kot kajža prosta

Depala vas
št. 19, 21, 22

Graščina Čemšenik

Zgornje Domžale
št. 6, 7, 8, 9, 18, 21, 23 — grunt, 26, 27, 32, 24, 36, 40, 44, 46, 47 — 1/2 grunta

Spodnje Domžale
št. 16

Stob
št. 2, 14, 30, 32, 34, 35, 40

Študa
št. 15, 16, 17 — v letu 1833 prosta, 18

Graščina Perovo

Zgornje Domžale
št. 35 — 1/2 grunta

Župnišče Komenda

Spodnje Domžale
št. 2, 3, 23 — 1811 prosta, 1833 pa pod župnišče Komenda

Kapitelj Ljubljana

Zgornje Domžale
št. 5, 10, 11

Spodnje Domžale
št. 15

Jabornikin — Neumarkt

Depala vas
št. 5

Župnišče Kamnik

Spodnje Domžale
št. 5

Študa
št. 14 — 1/2 grunta, 20, 21, 22, 23, 25

Graščina Mala Loka

Spodnje Domžale
št. 12

Lambergov kanonikat

Spodnje Domžale
št. 13

Stob
št. 7, 25, 27, 38

Graščina Bokavce

Spodnje Domžale
št. 20, 21, 22

Študa
št. 9, 24 — 1/2 gruta, 28

Mesto Kranj

Stob
št. 3, 4, 15

Graščina Jablje (Habach)

Stob
št. 11, 17

Župnišče Ihan

Študa
št. 1 — 1/3 gruta, 2

Graščina Brdo

Študa
št. 13, 14 — kajža

Graščina Dolsko

Depala vas
št. 9, 14, 26, 29, 31, 32, 34, 35

Höffernsche Gült

Zgornje Domžale
št. 1, 17, 33

Stob
št. 5, 16 — grunt

Depala vas
št. 33

Taufern — Winsselsbach

Stob
št. 31, 36

Posest posameznih zemljiških gospostev v Domžalah se je tudi menjala. Zato zasledimo spremembe tudi v prvem in drugem mengeškem statusu, v zemljiških knjigah pa zasledimo tudi, da so večja posestva — grunti — imeli številne travnike, njive, pašnike in gozdove, ki so pripadala pod več gospostev. Zato je tudi nekaj sprememb v pričujočih navedbah glede na podatke, ki jih navaja domžalski zgodovinar Franc Bernik v knjigi »Z nekdanje Goričice« iz leta 1925.

Domžale so bile 9. avgusta 1925 razglašene za trg iz dotedanjih vasi Zgornje Domžale, Spodnje Domžale, Stob in Študa. Depala vas je bila priključena domžalski občini šele 12. septembra 1933, ko je bila ukinjena dotedanja občina v tej vasi.

Po sklepu občinskega odbora Domžale in potrdilu srezkega načelstva v Kamniku je bila leta 1929 opravljena razdelitev trga Domžale v ulice in ceste s hišnimi številkami (hišne številke so bile uvedene leta 1770, v času vladanja cesarice

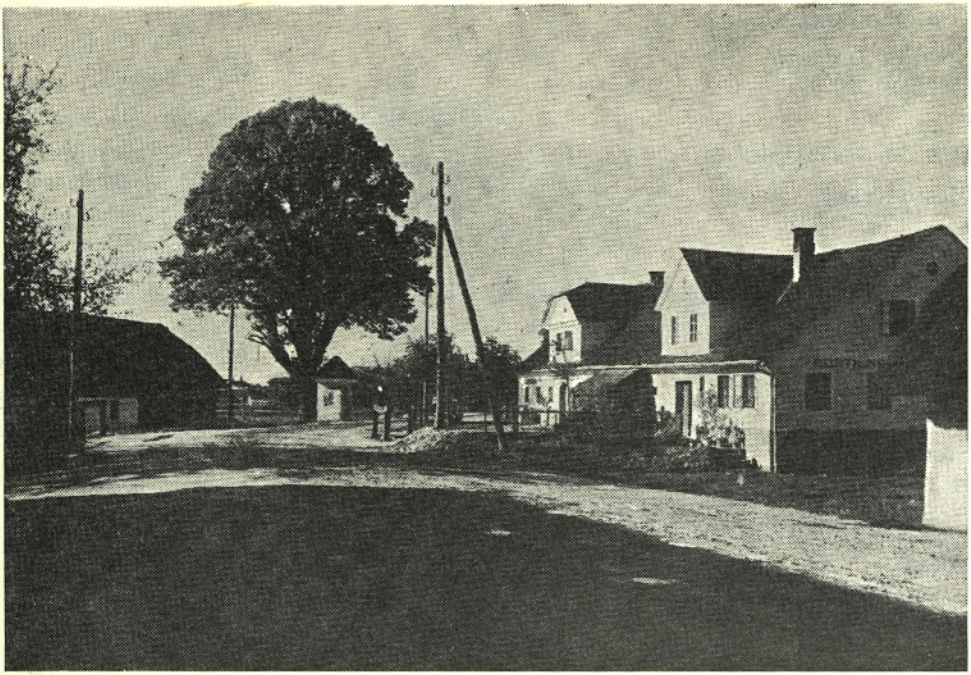

Nekdanji »Češminov konec« v Domžalah z vaško lipo (sedaj ob vhodu v tovarno Helios) z Bemovo hišo in »Svahkanovo« gostilno

Nekdanja Ladstätterjeva slamnikarska tovarna (sedaj tovarna Toko v Domžalah)

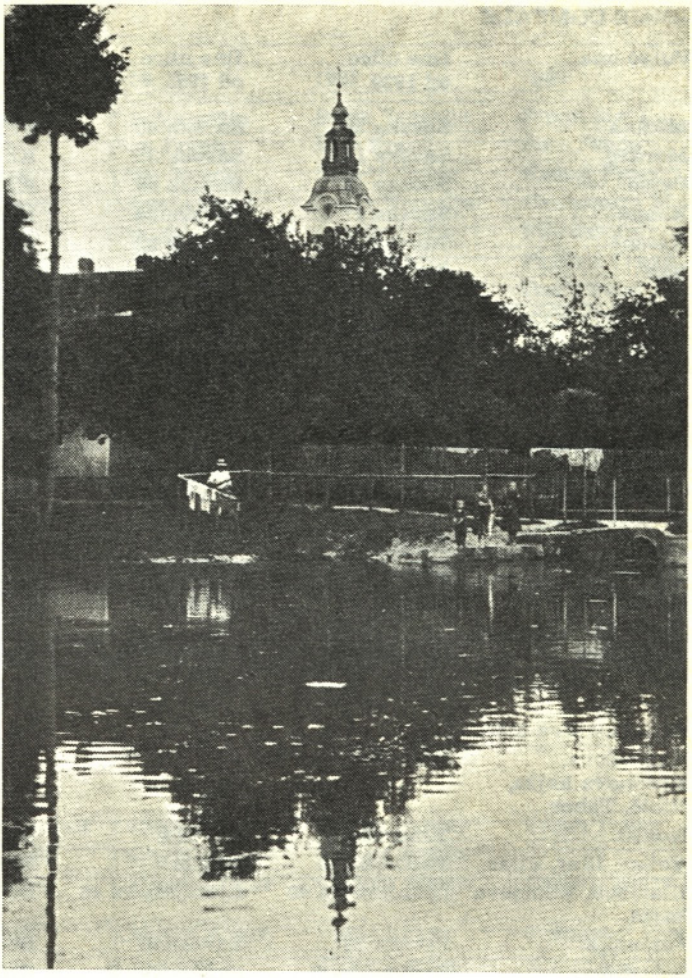

Nekdanji Stobovšak s cerkvijo na Goričici v ozdaju — sedaj zasuto

Marije Terezije); novo preimenovanje ulic in cest pa je bilo izvedeno po drugi svetovni vojni leta 1955.

V naslednjih tabelah bomo prikazali ulice in hišne številke, gospostva in lastnike od 1811 do 1955. Prvi lastniki so navedeni po prvem statusu župnije Mengeš iz leta 1811, drugi iz leta 1825 po knjigi Franca Bernika »Z nekdanje Goričice« iz leta 1925. Le-ti niso dosti različni. Tretji so iz leta 1850 povzeti iz tretjega statusa župnije Mengeš iz leta 1847, četrti iz leta 1929 po razdelitvi trga v ulice in ceste, kot jih navaja zgodovinar Franc Bernik v drugi knjigi »Zgodovine fare Domžale« iz leta 1939, zadnji podatek pa je iz leta 1955 iz navedb, ki so bile na razpolago odboru za gradnjo domžalskega vodovoda. Štuđa ima še iste številke, kot jih navaja podatek za leto 1933, Depala vas pa ulic za zdaj še nima, zato ima še vedno stare hišne številke. Za kajže imam vpisano oznako K.

SPODNJE DOMŽALE

Št.	Vulgo ime	Ime ulice od 1929	Ime ulice od 1955	Gospostvo 1811	Posest
1.	Možina	Savska 20	Savska 40	Velesovo	Kajža
2.	Markec	Savska 19	Savska 38	Komenda sv. Peter	K
3.	Perše	Savska 18	Savska 36	Komenda sv. Peter	grunt
4.	Rahne	Savska 17	Savska 34	Mekinje	grunt
5.	Keršne	Savska 16	Savska 32	Župnišče Kamnik	grunt
6.	Rak	Savska 15	Savska 21	Velesovo	grunt
7.	Mirt	Savska 13	Savska 30	Komenda Ljubljana	1/2 g.
8.	Pečnikar	Savska 12	Savska 28	Velesovo	grunt
9.	Babnik	Savska 14	Savska 19	Komenda Ljubljana	K
10.	Rahnetova, Šimnova kajža, Šimnovc	Kristjan, Krakovska 1		Mekinje	K
11.	Templov	Mlinska 11	Usnjarska 1	Križ	K
12.	Grogoričova, Dolarjova kajža	Mlinska 12	Usnjarska 3	Mala Loka	K
13.	Ovsec	Savska 11	Savska 24	Lambergov kanon.	1 1/2
14.	Dolar	Savska 10	Savska 15	Hof Mengeš	grunt
15.	Mesar Meserka	Savska 9	Savska 13	Kapitel Ljubljana	1/2 g.
16.	Menačenk	Cerkvena 9	Cankarjeva 9	Čemšenik	K
17.	Mežnar, Župn. na Goričici, Beneficiatova hiša	1923 že podrta	—	Župnišče Mengeš	
18.	Kapevčova, Antonova kajža, Ribič, Tabor	1923 že podrta	—	Župnišče Mengeš	K
19.	Novžit	Taborska 14	Tabor 9	Župnišče Mengeš	1/3 g.
20.	Vollar, Illar, Vilar	Taborska 22	podrta	Bokavce	grunt
21.	Illarjova, Vilarjeva kajža	Ljubljanska 48	Ljubljanska 48	Bokavce	K
22.	Ferjanka	Savska 23	Savska 47	Bokavce	K
23.	Tičarjova, Peršetova kajža	Krakovska 3	Krakovska 3	Komenda sv. Peter	K
24.	Mirtova kajža	Krakovska 2	Krakovska 2	Komenda Ljubljana	K
25.	Župnišče	Taborska 9	Tabor 11		
26.	Rahneč Anton	Cerkvena 1	Cankarjeva 13		
27.		Taborska 13	Tabor 10		
28.		Savska 22	Savska 46		
29.		Taborska 28	Taborska 15		
30.		Ljubljanska 58	Ljubljanska 66		

Lastniki				
1811	1925	1850	1923	1955
Možina Jurij	Možina Štefan	Flis Valentin	Bolta Terezija	Pipan Marija
Pirc Jakob	Pirc Jakob	Pirc Jakob	Šme Franc	Šme Franc
Tičar Janez	Tičar Janez	Tičar Franc	Koželj Franc	Koželj Franc
Cerar Matevž	Cerar Matevž	Cerar Andrej	Cerar Terezija	Ekonomija SLP
Keršne Matevž	Keršne Jur	Ogrinc Jožef	Ogrinc Neža	Flis Jakob
Ovca Jakob	Ovca Matija	Ovca Tomaž	Cerar Matej	Prislan Franc
Habjan Anton	Habjan Martin	Habjan Uršula	Pavli Valentin	Pavli Peter
Lap Janez	Lap Janez	Zabret Jurij	Ovca Vinko	Kralj Janez
Avsec Primož	Avsec Primož	Ovsec Uršula	Avsec Jakob	Avsec Angela
Zavoršnik Martin, gostač	Kristjan Jakob	Pirc Jurij	Cerar Terezija	—
Burja Martin	Burja Juri	Burja Jurij	Zajec Franc	Nečimer Fani
gostač	Gregorc Jožef	Gregorc Franc	Gregorc Franc	Hribar Janez
Košir Jurij,				
Romovš Boštjan	Ramovš Boštjan	Cunder Janez	Ovca Franc	Ovca Franc
Gregorič Gašper	Gregorc Jožef	Gregorc Franc	Habjan Anton	Habjan Anton
Lenart Valentin	Lenart Miha	Lenart Mihael	Habjan Jakob	Habjan Jakob
Svetlin Anton	Svetlin Anton	Cerar Gašper	Ahčin Franc	Ahčin Marija
Cotman Anton	Župnišče v taboru na Goričici	Franc Ksaver Prešeren	1923 že podrta	—
Žabnikar Jera	Tabor	Colnar Lovrenc	1923 že podrta	—
Zadergov Jurij	Zadergov Primož	Zadergov Primož	Müller Janko	Teran Ivana
Močnik Matevž	Močnik Matej	Cajhen Gašper	Müller Anton	—
Bevc Marija	Močnik Matej	Cajhen Gašper	Cajhen Matija	Cajhen Alojz
Košir Miha	Košir Miha	Knofter Jernej	Pavli Anton	Poljanšek Janez
Zadergov Marija	Tičar Janez	Tičar Franc	Tičar Marija	Bučar Marjana
Močnik Jernej	Habjan Martin	Habjan Uršula	Ovca Janez	Brodar Anton
		Župnišče	Župnišče	Župnišče
		Cerar Anton	Jenko Jakob	Jenko Janez
			Kaplanija	Župnišče
			Ulčar Terezija	Volkar Zora
			Flis Janez	Flis Janez
			Skok Anton	Potrošnik

ZGORNJE DOMŽALE

Št.	Vulgo ime	Ime ulice od 1929	Ime ulice od 1955	Gospostvo 1811	Posest
1.	Opaldar, Opolda, Flerin, Tonhovčev Jože	Ljubljanska 60	porušena	Höffernsche Gült	1/2 g.
2.	Pavli	Ljubljanska 61	Ljubljanska 77	Velesovo	grunt
3.	Hren, Hrenček	Mlinska 3	A. Skoka 4	Velesovo	1/2 g.
4.	Pavlova kajža, Anton	Krakovska 13	Krakovska 20	Velesovo	kajža
5.	Sirk, Grašek	Mlinska 5	Vodnikova 2	Kapitelj Ljubljana	1/2 g.
6.	Knez	Mlinska 8	A. Skoka 19	Čemšenik	1/2 g.
7.	Knezova kajža	Krakovska 11	Krakovska 28	Čemšenik	K
8.	Sušovc, Suša	Krakovska 12	Krakovska 30	Čemšenik	K
9.	Jožman, Krajcar	Krakovska 9	Krakovska 19	Čemšenik	K
10.	Dobovšek, Pučenk	Kolodvorska 29	Vodnikova 7	Kapitelj Ljubljana	K
11.	Ulčar	Kolodvorska 28	Vodnikova 8	Kapitelj Ljubljana	K
12.	Žužm, Jurček	Kolodvorska 27	Vodnikova 11	Velesovo	K
13.	Čedenk	Kolodvorska 26	Cesta talcev 16 a	Mekinje	1/2 g.
14.	Mihovt, Janez	Kolodvorska 25	Cesta talcev 15	Mekinje	1/4 g.
15.	Cegan	Kolodvorska 23	Cesta talcev 14 a	Mekinje	3/4 g.
16.	Brinovc, Nani	Kolodvorska 24	Cesta talcev 13	1/2 Velesovo 1/2 Župn. Mengeš	grunt
17.	Rode, Gerak	Kolodvorska 13	Savska 1	Höffernsche Gült	grunt
18.	Mrak	Industrijska 23	Cesta talcev 17	Čemšenik	K
19.	Klemenov mlin, Krača	Industrijska 22	Kidričeva 2	Križ	mlin
20.	Komatar	že 1923 podrta	podrta	Mengeš-Gasperini	grunt
21.	Mate	Industrijska 21	Kidričeva 3	Čemšenik	1/2 g.
22.	Avar, Jene	Industrijska 20	Kidričeva 5	Velesovo	grunt
23.	Rojc	že 1923 podrta	podrta	gr. Čemšenik 1/2 g. Žup. Mengeš	1 1/2
24.	Vovk	Industrijska 19	Kidričeva 4	Čemšenik	grunt
25.	Hren, Zalar	Ljubljanska 80	Ljubljanska 102	Velesovo	grunt
26.	Tolomajnar	že 1923 podrta	podrta	Čemšenik	1/2 g.
27.	Povžova kajža, Zaviršek	že 1939 podrta	podrta	Čemšenik	1/2 g.
28.	Kobasar	Industrijska 18	Kidričeva 8	Mekinje	grunt
29.	Repar	Industrijska 17	Kidričeva 11	Velesovo	grunt
30.	Povž	Industrijska 15	Kidričeva 14	Župnišče Mengeš	grunt
31.	Brinovčev malen, Tonhovec	Industrijska 16	Kidričeva 9	Župnišče Mengeš	kajža
32.	Zaviršek, Pangre, Louvrenc	Ljubljanska 84	Ljubljanska 101	Čemšenik	K
33.	Keber	Ljubljanska 88	Ljubljanska 112	Höffernsche Gült	K
34.	Arnekar, Nekar, Mlinar	Industrijska 6	Ljubljanska 114	Mekinje	grunt
35.	Gorjup	Ljubljanska 89	podrta	hiša Žup. Mengeš, 1/2 Perovo	1/2 g.
36.	Kovač, Fežnar	Ljubljanska 91	Ljubljanska 107	Čemšenik	K

Lastniki				
1811	1825	1850	1923	1955
Škerjanc Jakob	Škrjanc Jakob	Flerin Andrej	Kuralt Josip	porušena
Pavli Franc	Pavli Franc	Pavli Gašper	Kurzthaler Ivan	SLP
Hren Valentin	Hren Valentin	Hren Matevž	Likar Marjeta	Limbek Ivan
Mazovec Anton	Mazovec Anton	Mazovec Peter	Mazovec Franc	Podbevšek Franc
Merzov Jožef	Mersu Jožef	Ogrinc Franc	Grašek Anton	Vavpetič Alojz
Ogrinc Nikolaj	Ogrinc Martin	Ogrinc Janez	Ogrinc Janez	Tavčar Vinko
Wirk Jakob, gostač	Ogrinc Martin	Ogrinc Martin	Ogrinc Pavel	Ogrinc Neža
Jančigaj Tomaž	Jančigaj Tomaž	Jančigaj Valentin	Keršmanc Anton	Keršmanc Franč.
Dimnik Primož	Hribar Primož	Pavovc Jakob	Košak Jožef	Cvek Neža
Koderman Matija	Koderman, dediči	Hribar Martin	Kavka Miha	Kavka Miha
Pavlič Jernej	Pavlič Jernej	Habjan Valentin	Habjan Valentin	Bokal Ivan
Košir Jurij	Košir Jur	Šme Martin	Šme Alojz	Ogrinc Vinko
Janežič Janez	Janežič Primož	Janežič Primož	Janežič Matej	Habjan Josipina
Dolar Jožef	Dolar Jožef	Šimenc Jakob	Lacijan Ivana	SLP
Pavli Andrej	Pavli Andrej	Pavlič Janez	Zajec Karel	Zajc Karol
Žabnikar Andrej	Žabnikar Neža	Pavli Miha	Dolsan Ivana	Dolsan Vinko
Rode Jernej	Rode Jernej	Pavli Jožef	Ladstetter Peter	Grilj Anton
Mrak Matevž	Roš Janez	Kovač Janez	Fele Franc	Fele Franc
Slevc Peter	Lenček Lovre	Marovt Andrej	Kuralt Ivan	Žito Ljubljana
Pirc Anton	Pirc Anton	Pirc Matevž	podrta	podrta
Kropivnik Blaž	Koprivnik Blaž	Koprivnik Anton	Koprivnik Tit	Koprivnik Drago
Šimnovec Peter	Šimnovec Peter	Nemc Janez	Logar Alojz	Logar Alojz
Pavli Jurij	Pavli Jurij	Pavli Franc	podrta	podrta
Capuder Franc	Capuder Franc	Capuder Jožef	Oberwalder	Universale
Grošel Tomaž	Šimenc Jožef	Šimenc Martin	Adamič Josip	SLP
Cerar Andrej	Pavli Matija	Pavli Matija	podrta	podrta
Povž Primož	Povž Primož	Povž Primož	Cukale Marija	podrta
Golob Pavel	Cerar Franc	Rihtar Jožef	Rihtar Jernej	Rihtar Jernej
Hribar Jožef	Hribar Jožef	Hribar Marija	Grosslercher Jakob	Svetlin Janez
Povž Nikolaj	Povž Valentin	Hribar Valentin	Oberwalder Jožef	Oberwalder Helena
gostač Javornik Jurij,	Žabnikar Andrej	Kuralt Franc	Kuralt Ivan	SLP
Borštnik Pankrac	Štiftar Tomaž	Merzu Janez	Podboršek Marj.	Podboršek Meta
Keber Jožef	Keber Jožef	Kovač Franc	Kovač Andrej	Kovač Stane
Pintar Matija	Pintar Matija	Pintar Avguštin	Bistra	Združena kemična tovarna
Remc Matej	Remc Matej	Remc Matevž	Habjan Vinko	podrta
Gabrič Franc	Gaberč Primož	Gabrič Andrej	Gabrič Janez	Gabrič Janez

Št.	Vulgo ime	Ime ulice od 1929	Ime ulice od 1955	Gospostvo 1811	Posest
37.	Jakec, Korošček	Ljubljanska 92	Ljubljanska 114 a	Župnišče Mengeš	K
38.	Pavle, Nande	Ljubljanska 96	Ljubljanska 113	Župnišče Mengeš	K
39.	Lukel, Nandetov Johan	Bistriška 6	Bistriška 3	Mekinje	K
40.	Meke	Ljubljanska 100	Ljubljanska 134	Čemšenik	K
41.	Covska hiša, Mitnica, Cestnica	Ljubljanska 101	Ljubljanska 138		
42.	Ferbar, Krizant	Kolodvorska 30	—	Velesovo	K
43.	Martin, Mojster, Konjederc	Bistriška 8	Bistriška 8		
44.	Povlič, Klemen, Cander	Ljubljanska 87	Ljubljanska 110	Čemšenik	1/2 g.
45.	Kokšar	že 1923 podrta	podrta	Križ	K
46.	Logar, Jernač	Krakovska 10	Krakovska 29	Čemšenik	K
47.	Matiček, Fronc, Froncov Andrej	Ljubljanska 90	podrta	Župnišče Mengeš, Čemšenik	K 1/2 g.

STOB

Št.	Vulgo ime	Ime ulice od 1929	Ime ulice 1955	Gospostvo 1811	Posest
1.	Vintarjova kajža, Nacek	Ljubljanska 2	Ljubljanska 9	Komenda Ljubljana	Kajža
2.	Matevžak	Ljubljanska 4	Vojkova 1	Čemšenik	K
3.	Avarjova kajža, Lukovc	Ljubljanska 10	Ozka 1	Mesto Kranj	K
4.	Kralj, Štacuna	Ljubljanska 9	Ljubljanska 13	Mesto Kranj	K
5.	Dimnik, Bizenk	Ljubljanska 14	Ljubljanska 15	Brdo, Höffernsche Gült	K
6.	Žankarjev Miha, Mihača	Ljubljanska 15	Ljubljanska 17	Komenda Ljubljana	1/2 g.
7.	Ferniht	Ljubljanska 16	Ljubljanska 19	Lambergov kanonik.	K
8.	Lorenc, Gorenc, Odamkova kajža	Ljubljanska 17	Ljubljanska 21	Komenda Ljubljana	K, 1/2
9.	Jagoščova kajža, France	Ljubljanska 18	Ljubljanska 23	Župnišče Mengeš	K
10.	Dečman, Valenta	Ljubljanska 19	Ljubljanska 14	Župnišče Mengeš	grunt
11.	Testenova kajža, Nace	Ljubljanska 20	Ljubljanska 25	Habah	K
12.	Dečmanova kajža, Šimenkov Miha	Ljubljanska 21	Ljubljanska 27	Župnišče Mengeš	K
13.	Čebul	Ljubljanska 22	Ljubljanska 16	Komenda Ljubljana	grunt
14.	Šimenk	Ljubljanska 23	Ljubljanska 29	Čemšenik	1/2 g.
15.	Avbar, Vesovc, Oblak, Andrej	Ljubljanska 25	Ljubljanska 20	Mesto Kranj	grunt
16.	Žendar	Ljubljanska 26	Ljubljanska 33	gr. Höffernsche Gült, 1/2 gr. Križ	1 1/2
17.	Testen, Stenov, Boštaj	Ljubljanska 28	Ljubljanska 24	Habah	grunt

Lastniki

1811	1825	1850	1923	1955
Colnar Anton	Colnar Anton	Trojanšek Andrej	Cerar Alojz	Obolnar Stane
Pavlič Matija	Pavlič Matija	Kralj Jožef	Zajc Vekoslava	Zajc Alojzija
Čerin Jožef	Čerin Tomaž	Čerin Tomaž	Kralj Janez	Urankar Srečko
Borc Jakob	Borc Jakob	Nemc Martin	Petek Ferdinand	Učakar Matija
G. Leopold Baumgarten	Mitnica	Schaubel Franc	Erar, Cestni sklad	UC LRS
Fröhlich Andrej	Fröhlich Andrej	Fröhlich Jurij	Ladstätter Krizant	
Kral Martin	Kralj Janez	Kralj Frančiška	Kozina Jožef	Kozina Jože
Slevc Peter	Iglič Blaž	Iglič Blaž	Bratje Kurzthaler	Osemletka I
Resnik Matija	Lap Andrej	Pirc Valentin	že podrta	podrta
Logar Jakob	Markužič Jur	Markužič Magdalena	Vavpotič Marija	Ogrinc Neža
Šmon Matija	Trdina Franc	Trdina Franc	Trdina Andrej	podrta

Lastniki

1811	1825	1850	1923	1955
Dragar Gregor gostač	Juvan Lovrenc	Okorn Ignac	Okorn Ignac	Pavlin Janez
Žabnikar Jožef	Žabnikar Jožef	Žabnikar Valentin	Žabnikar Krist.	Žabnikar Jože
Flis Martin	Pavovec Anton	Pavovec Anton	Štrukelj Andrej	Vidali Franc
Košir Jurij	Košir Jernej	Keber Valentin	Brojan Marija	Vidali Franc
Pirc Janez	Rožič Urban	Sršen Jernej	Sršen Alojzija	Sršen Anton
Žankar Miha	Žankar Gašper	Žankar Gašper	Žankar Andrej	Žankar Marija
Dornik Jakob	Karinšek Martin	Gaber Lovrenc	Štajner Franc	Steiner Karol
Borc Jakob gostač	Borc Lovrenc	Osolin Matevž	Osolin Jožef	Osolin Ivana
Friškovc Miha, gostač	Grmek Jakob	Grmek Jakob	Kraljič Terez.	Juvan Peter
Dečman Matija	Dečman Matevž	Dečman Janez	Šlibar Valentin	Šlibar Janko
Sušar Martin, gostač	Sluga Anton	Sluga Anton	Lovše Marija	Janežič Peter
Gavtroža Jožef, gostač	Dečman Matevž	Dečman Janez	Habjan Valentin	Habjan Katarina
Čebul Jožef	Dečman Jakob	Dečman Jakob	Jerman Ivana	Termit
Fabjan Anton	Habjan Anton	Habjan Anton	Habjan Franc	Pirnat Anton
Čutnar Tomaž, gostač	Sever Lovrenc	Mušič Anton	Abe Marija	Abe Marija
Žendar Anton	Žendar Anton	Botjev Anton	Ulčar Franc	Ulčar Franc
Sluga Luka	Sluga Anton	Sluga Anton	Ogrinc Janez	Ogrinc Jože

Št.	Vulgo ime	Ime ulice od 1929	Ime ulice od 1955	Gospostvo 1811	Posest
18.	Jagodec, Jagošc	Ljubljanska 29	Ljubljanska 26	Župnišče Mengeš	grunt
19.	Bricel, Ceglar	Ljubljanska 30	Ljubljanska 39	Velesovo	grunt
20.	Povž	Ljubljanska 31	Ljubljanska 41	Župnišče Mengeš	1 1/2
21.	Fabjan- Habjan	Ljubljanska 32	Ljubljanska 28	Komenda Ljubljana	1/2 g.
22.	Matiček, Gašperček	Stobovska 6	Stobovska 13	Župnišče Mengeš	K
23.	Vintar	Ljubljanska 34	Ljubljanska 43	Komenda Ljubljana	grunt
24.	Žankar, Lukež, Logarjeva tovarna	Ljubljanska 36	Ljubljanska 34	Komenda Ljubljana	grunt
25.	Flerič, Flere, Ižanc	Ljubljanska 38	Ljubljanska 47	Lambergov kanon.	grunt
26.	Matek	Ljubljanska 39	Ljubljanska 38	Velesovo	grunt
27.	Rode	Ljubljanska 40	Ljubljanska 49	Lambergov kanon.	1 1/2
28.	Odamek	Ljubljanska 44	Stobovska 2	Komenda Ljubljana	1 1/2
29.	Kramar, Baronček	Ljubljanska 46	Ljubljanska 44	Groblje	K
30.	Plankovc, Pvanka	že 1923 podrta	—	Čemšenik	K
31.	Čednik, Korošček	Ljubljanska 47	Ljubljanska 46	Taufern, Winnselsbach (Lamberg. kanon.)	K
32.	Kramar, Sepel, Grega, Matija	Taborska 23	—	Čemšenik	K
33.	Bavant, Flis	Taborska 21	Tabor 1	Groblje	1/2 g.
34.	Markec Jurjev Lojze	Taborska 19	Tabor 3	Čemšenik	K
35.	Kovač	Taborska 18	Tabor 7	Čemšenik	K
36.	Merkec, Merkot, Janez, Tine	Taborska 15	Tabor 6	Taufern, Gut Weisslesbach (Lamberg. kanon.)	grunt
37.	Borc, Pihler	Ljubljanska 41	Ljubljanska 53	Velesovo	grunt
38.	Rodetova, Flisova kajža, Kajženk	Taborska 11	Tabor 12	Lambergov kanon.	K
39.	Joško, Jožek, Žmajd	Taborska 17	Tabor 4	Križ	K
40.	Kovač, Zeljar	Ljubljanska 24	Ljubljanska 31	Čemšenik	1/2 g.
41.	Lovšov Martin, Povž, Martinc	Ljubljanska 33	Ljubljanska 30	Župnišče Mengeš	1/2 g.
42.	Odamkova kajža, Miha	Stobovska 5	Stobovska 8		K
43.	Briceljnov Jurij, Jurčan	Ljubljanska 7	že podrta	Velesovo	1/2 g.
44.	Moravčan	Ljubljanska 35	Ljubljanska 32	Župnišče Mengeš	1/2 g.
45.	Pušava	že podrta	—		K
46.	Kušter Jaka, Dečman	Taborska 12	že podrta		K
47.	Markov Peter	že podrta	—		K
48.	Markot, Johana	Stobovska 1	Stobovska 1		K

Lastniki				
1811	1825	1850	1923	1955
Germek Jakob	Grmek Jakob	Germek Jernej	Habjan Franc	Habjan Katarina
Kreč Jurij	Kreč Jurij	Teran Janez	Jašovec Marija	Jašovec Leopold
Lovše Janez	Lovše Jur	Lovše Franc	Lovše Ignac	Lovše Ignac
Habjan Jakob	Habjan Jakob	Habjan Franc	Habjan Avgust	Habjan Avgust
Gregorc Matija	Gregorc Matevž	Lovše Martin	Cerar Marija	Klopčič Franc
Juvan France	Juvan Lovrenc	Juvan Jožef	Juvan Gašper	Juvan Matija
Žankar Jakob	Sršen Valentin	Kvas Luka	Cerar Franc	Dom onemoglih
Dečman Jaka	Dečman Matevž	Kraljič Janez	Burja France	Burja Leopold
Južina Anton	Cotman Valentin	Cotman Pavel	Jezernik Josip	Jezernik Ana
Colnar Miha	Colnar Miha	Colnar Gašper	Habjan Franc	Bregar Alojzija
Zadergov Miha	Martinak Andrej	Flerin Andrej	Flerin Karol	Flerin Ludvik
Kajžar Tomaž	Kramar Matevž	Pečnikar Martin	Mlakar Janez	Mlakar Ivan
Dimc Martin	Dimc Helena	Prelovšek Mihael	—	—
Habjan Tomaž	Habjan Tomaž	Habjan Matija	Trojanšek Avg.	Trojanšek Vinko
Kramar Matevž	Prosnik Jožef	Lisec Peter	Janežič Miha	—
Krušnik Valentin	Krušnik Valentin	Grašek Valentin	Flis Jakob	Flis Vinko
Kokal Matija	Kokalj Janez	Juvan Jurij	Juvan Ivana	Juvan Tomaž
Voiska Luka	Vojska Luka	Vojska Matevž	Vojska Franc	Vojska Franc
Novžit Primož	Novžit Jur	Vode Tomaž	Brojan Valentin	Brojan Roza
Petelin Miha	Peterlin Miha	Peterlin Jakob	Müller Anton	Gradbeno p. Dž.
Friškovec Miha, gostač	Colnar Miha	Flis Jožef	Flis Franca	Flis Karol
Flis Jernej	Flis Valentin	Bizjak Gregor	Pavlin Janez	Pavlin Marija
Premek Tomaž	Brenk Tomaž	Pavovc Jur	Kušar Franc	Kušar Jernej
Lovša Martin	Lovše Martin	Lovše Martin	Pečnik Franc	Pečnik Ana
—	—	Gavtroža Andrej	Košir Miha	Košir Ivana
—	—	Kreč Jurij	Kreč Franc	že podrta
—	—	Okorn Janez	Šuštar Janez	Zmrzlikar Pavel
—	—	Cesar Marija	že podrta	—
—	—	Kos Jakob	mežnarija	že podrta
—	—	Polž Peter	že podrta	—
—	—	Vode Tomaž	Ovca Ivana	Ovca Ivana

ŠTUDA

Št.	Vulgo ime	Ime ulice od 1929	Ime ulice od 1955	Gospostvo 1811	Posest
1.	Erklavc, Rožman	Študljanska 34		1/2 Župn. Mengeš, 1/3 Župn. Ihan	1/2 g. 1/3 g.
2.	Jaka, Spod. Cander	Študljanska 44		Župnišče Ihan	1/3 g.
3.	Zgornji Cander	Študljanska 43		Velesovo	1/3 g.
4.	Varleh	Študljanska 32		Župnišče Mengeš	1/2 g.
5.	Pipan	Študljanska 31		Župnišče Mengeš	grunt
6.	Svetlin	Študljanska 29		Župnišče Mengeš	1/2 g.
7.	Matijovc	Študljanska 30		Velesovo	grunt
8.	Dimc	Študljanska 48		Velesovo	2 grunta
9.	Vavtar	Študljanska 49		Bokavce	1/2 g.
10.	Pipanova kajža, Štemplova kajža	Študljanska 33			K
11.	Mavenčar	Študljanska 28		Župnišče Mengeš	K
12.	Premeru	Študljanska 36		Župnišče Mengeš	K
13.	Primček	Študljanska 38		Brdo	1/4 g.
14.	Jože, Primožovc	Študljanska 35		1/2 Župn. Kamnik, K Brdo	1/2 K
15.	Pavle	Študljanska 15		Čemšenik	K
16.	Čiček	Študljanska 14		Čemšenik	1/2 g.
17.	Korentova kajža	Študljanska 13		Čemšenik	K
18.	Korent, Majerjev Jože	že 1923 podrta		Čemšenik	1/2 1/3
19.	Dimčova kajža	Študljanska 12		Velesovo	K
20.	Gvastovc	Študljanska 7		Župnišče Kamnik	grunt
21.	Markuz	Študljanska 5		Župnišče Kamnik	3/4 g.
22.	Jozel, Gašper, Merkuzova kajža	Študljanska 6		Župnišče Kamnik	1/4
23.	Majar	Študljanska 8		Župnišče Kamnik	1/2
24.	Štempel	Študljanska 10		1/2 Bokavce, K Križ	1/2 K
25.	Žusem	Študljanska 23		Župnišče Kamnik	K
26.	Gorni Lesjak, Zgorni mlin, Pipanov mlin	Študljanska 6		Križ	1/4 g.
27.	Spodni Lesjak, Pri starem Lesjaku	Študljanska 46		Križ	mlin
28.	Valentin, Tomaž	Študljanska 39		Bokavce	1/2 g.
29.	Andrej	Študljanska 18			K
30.	Kovač	Študljanska 19			K

DEPALA VAS

Št.	Vulgo ime	Ime ulice od 1929	Ime ulice od 1955	Gospostvo 1811	Posest
1.	Maverpre, Mauper, Navper			Komenda Ljubljana	grunt
2.	Meklavžek, Miklavžek			Komenda Ljubljana	K

Lastniki				
1811	1825	1850	1923	1939
Erklavc Miha	Erklavc Miha	Erklavc Jakob	Erklavec Franč.	Erklavec Franč.
Košir Jakob	Košir Jakob	Janežič Jožef	Močnik Neža	Kepic Albin
Maček Jakob	Maček Jakob	Maček Anton	Banko Anton	Banko Anton
Hribar Janez	Hribar Janez	Loboda Lovrenc	Klopčič Vinko	Klopčič Vinko
Biček Tomaž	Konjič Primož	Mellitzer Pavel	Mellitzer Pavel	Hraniln. Kamnik
Gregorin Jurij	Gregorin Jur	Gregorin Jurij	Peterka Franc	Peterka Franc
Stare Matija	Grčar Andrej	Gerčar Janez	Grčar Jakob	Grčar Jakob
Kepec Janez	Kepec Janez	Vodnik Franc	Rahne Franc	Rahne Franc
Zajc Valentin	Zajc Matevž	Zajc Anton	Zajc Janez	Zajec Marija
Cerer Boštjan	Štempel Tomaž	Narobe Jakob	Narobe Jožef	Narobe Jože
Klemenc Jožef	Klemenc Jožef	Svetlin Franc	Svetlin Marjeta	Svetlin Janez
Klemenc Matija	Klemenc Matija	Klemenc Jakob	Klemenc Jožef	Klemenc Mihael
Gaberč Anton	Gaberč Primož	Gabrič Ignac	Peterca Janez	Peterca Ivan
Cotman Simon	Cotman Simon	Cotman Jurij	Dimc Franc	Dimc Leopold
Knofter Pavel	Habjan Miha	Cerar Jarnej	Loboda Franc	Loboda Marija
Knofter Andrej	Knofter Andrej	Knoftar Helena	Brilli Karolina	Brilli Frančiš.
Jeraj Matevž, gostač	Ložar Andrej	Ložar Janez	Ložar Pavel	Ložar Pavel
Kecel Martin	Ložar Andrej	Roš Jožef	—	—
Kristjan Simon, gostač	Kepec Janez	Vodnik Franc	Rahne Franc	Rahne Franc
Remc Miha	Remc Miha	Remc Jožef	Remc Avguštin	Remc Frančiška
Osolin Jakob	Osolin Jakob	Kos Matija	Kos Jernej	Kos Jernej
Osolin Gašper	Osolin Jožef	Osolin Jožef	Žle Janez	Žle Janez
Roš Luka	Roš Jakob	Roš Valentin	Roš Janez	Roš Valentin
Štempel Tomaž	Štempel Tomaž	Štempel Gašper	Beno Elija	Bahovec Josip
Jančigaj Martin	Bergant Valentin	Štempel Katarina	Štempelj Marija	Štempelj Marija
Rihtar Tomaž	Arhar Anton	Ogrinc Marjana	Mihelčič Franc	Volk Avgust
Rihtar Tomaž	Rihtar Tomaž	Rihtar Peter	Rihtar Franc	Stupica Josip
Knapič Jurij		Cotman Franc	Čad Pavel	Čad Franc
Cotman Andrej		Cotman Marija	Svetlin Jožef	Velkavrh Anton
		Cerar Katarina	Cerar Franca	Cerar Karol

Lastniki			
1811	1825	1850	1923
Kacel Tomaž	Kecelj Jožef	Kecel Mihael	Kecelj Janez
Lenart Matija	Lenart Matevž	Pavovc Gašper	Habjan Martin

Št.	Vulgo ime	Ime ulice od 1929	Ime ulice od 1955	Gospostvo 1811	Posest
3.	Abe			Križ	grunt
4.	Štefek			Križ	K
5.	Jakel			Jabornigin Neumarkt	grunt
6.	Mošenk			Križ	grunt
7.	Bavant			Križ	grunt
8.	Mavprova kajža			stanovalci prosti dajatev	K
9.	Herša, Hrša			Dolsko	grunt
10.	Pavovec			Križ	1/2 g.
11.	Zendarjeva kajža, Lukova kajža			Križ	K
12.	Zabret, Mediškova kajža			Križ	K
13.	Hršova kajža				K
14.	Katrež			Dolsko	K
15.	Mošenkova kajža, Matiček			Križ	K
16.	Medišek			Križ	1/2 g.
17.	Mošenkova kajža, Pvankovc			stanovalci prosti dajatev	K
18.	Mazovec			Križ	grunt
19.	Povle			Velesovo	K
20.	Jereb			Župnišče Mengeš	grunt
21.	Krivc, Krivec			Velesovo	1/2 g.
22.	Bramar, Kramar, Mramor			Velesovo	grunt
23.	Šetrov			Župnišče Mengeš	1/2 g.
24.	Fingrat			Župnišče Mengeš	1/4 g.
25.	Žnidar			Župnišče Mengeš	1/2 g.
26.	Pogačar			Dolsko	3/4 g.
27.	Knofter, Martnak			Oblakov grunt iz Črnuč	
28.	Kajžar			Župnišče Mengeš	K
29.	Škrlep, Rosulnik			Dolsko	3/4 g.
30.	Starbak			Križ	grunt
31.	Kerlin, Škerlep			Dolsko	1/4 g.
32.	Krištof			Dolsko	1/2 g.
33.	Rosulnik, Karlin			Höffernsche Gült	1/4 g.
34.	Kapevnik			Dolsko	K
35.	Rosulnik, Jur			Dolsko	1/2 g.

Lastniki				
1811	1825	1850	1923	1955
Kacel Jakob	Kecelj Jakob	Košak Primož	Habjan Miha	
Frele Jurij	Flere Jur	Flere Anton	Šimenc Gregor	
Abbe Martin	Abe Martin	Abe Franc	Dimc Janez	
Cajhen Gašper	Cajhen Gašper	Cajhen Franc	Cajhen Franc	
Grčar Jurij	Grčar Gregor	Gerčar Gregor	Grčar Anton	
Pavovc Luka, gostač	Kecelj Jožef	Kecel Mihael	Kecelj Marija	
Sršen Jožef	Sršen Anton	Sršen Jožef	Sršen Štefan	
Pavovc Anton	Pavovec Anton	Pavovc Valentin	Pavovec Franc	
Žendar Luka	Žendar Anton		Dimc Franc	
Ogrinc Jožef	Ogrinc Andrej	Trampuž Janez	Mediškova kajža	
Zajc Janez, gostač	Sršen Anton		Hršova kajža	
Tavčar Valentin	Tavčar Marija	Vilar Boštjan	Dimc Jože	
Colnar Matevž	Colnar Matija	Kumer Bernard, gostač	Prelovšek Miha	
Ogrinc Andrej	Ogrinc Andrej	Ogrinc Andrej	Šinkovec Anton	
Strekman Matevž, gostač	Cajhen Gašper	Dimec Jernej	Mošenkova kajža	
Pavovc Jakob	Cajhen Valentin	Cajhen Valentin	Bregar Jože	
Wojt Matevž	Bojt Matevž	Woit Janez	Vrhovnik Miha	
Stebej Gregor	Štebe Gregor	Jerman Janez	Janežič Janez	
Reklavc Janez	Erklavec Janez	Steiner Jožef	Dimc Franc	
Dimc Andrej	Dimc Jožef	Dimc Jožef	Dimc Janez	
Colnar Primož	Flere Jožef	Flere Jožef	Anžin Matej	
Janežič Anton	Janežič Anton	Janežič Franc	Urmaš Marija	
Stebej Lovrenc	Štebi Lovrenc	Štebi Jernej	Vahtar Marija	
Kolar Matevž	Kolar Jožef	Kolar Jakob	Kolar Franc	
Štupar Luka, gostač	Sever Lovrenc iz Črnuč	Ogrinc Martin	Škrlep Franc	
Bukovc Lovrenc	Brkovec Lovrenc	Bukovc Lovrenc	Košak Janez	
Škrlep Jožef	Colnar Martin	Colnar Martin	Colnar Valentin	
Cajhen Gašper	Cajhen Jakob	Cajhen Matija	Cajhen Dijoniz	
Brodnik Matija	Škrlep Jožef	Škrlep Tomaž	Škrlep Alojz	
Škrlep Luka	Škrlep Luka	Škrlep Janez	Škrlep Franc	
Kotnik Andrej	Kolar Matevž	Kolar Matija	Kokalj Franc	
Kapevnek Matevž	Hočevar Anton	Korošec Florjan	Snoj Martin	
Kotnik Andrej	Sršen Jur		Sršen Franc	

Prebivalstvo in lastniška posest v Domžalah sta se zlasti zadnja desetletja izredno hitro spreminjala, zato sem v tem kratkem prikazu skušal sedanjim prebivalcem Domžal prikazati, pod katera gospostva so spadale stare domžalske hiše, kakor tudi lastnike teh posestev v posameznih obdobjih.

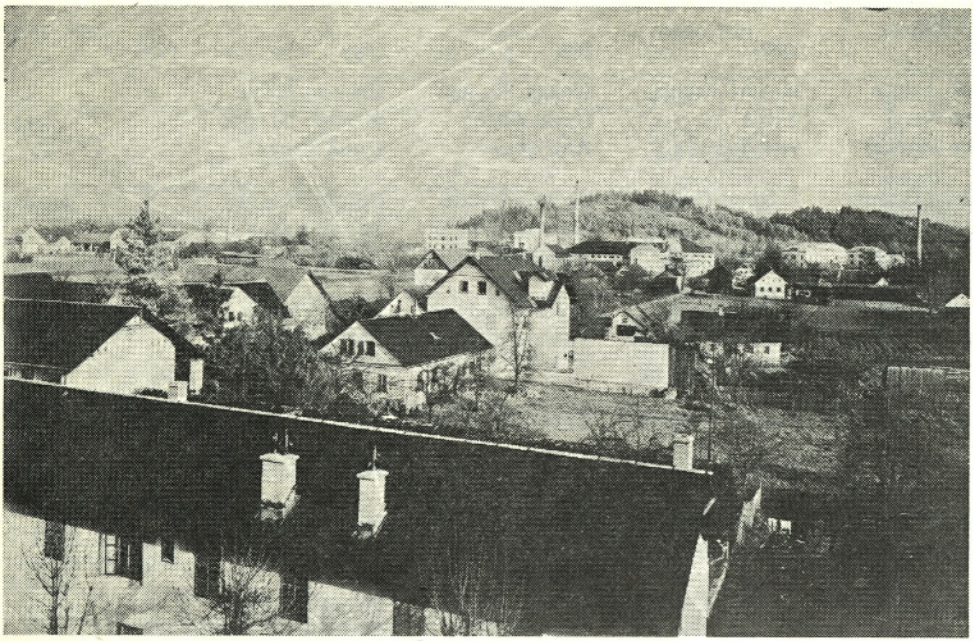

Pogled na Domžale proti Šumberku s slamnikarskimi tovarnami

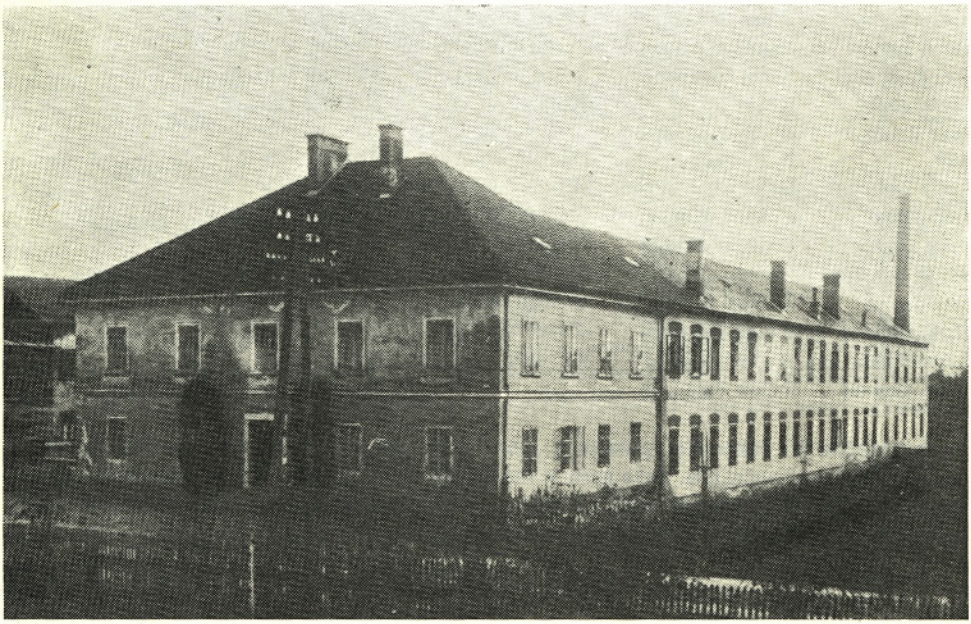

Nekdanja slamnikarska tovarna Stemberger-Mellitzer (sedanje poslopje občinske skupščine)

Vasilij Melik

O UPRAVNEM RAZVOJU NA DOMŽALSKEM OBMOČJU OD ZAČETKA 19. STOLETJA DO LETA 1941

Razpravljal bom o štirih statistično-upravnih enotah, ki so nastale v času razsvetljenega absolutizma: o številnih oddelkih oziroma krajih ali naseljih, katastrskih občinah, občinah in okrajih. Od teh enot prvi dve živita še danes, zadnja, v začetku naborni, pozneje sodni okraji, pa so po svoji ozemeljski razsežnosti (nikakor pa seveda ne po svojih funkcijah) predhodniki današnjih občin. Pri tem razpravljanju nas ne zanima vloga teh enot, temveč njihovo ozemlje. Ob značilnostih, ki veljajo za vso Slovenijo, se kažejo posebnosti po posameznih predelih. Zaradi njih in zaradi korekture splošne slike imajo take lokalne raziskave tudi svoj pomen.

I

Leta 1770 so v naših deželah izvedli oštevilčenje hiš, ki naj bi pripomoglo k boljšemu pregledu in lažji organizaciji popisa prebivalstva. Vsaka hiša je dobila svojo hišno številko. Enoto z lastno hišno numeracijo od št. 1 naprej so imenovali številni oddelek, numeracijski oddelek ali konskripcijsko občino, danes ji pravimo kraj ali naselje (v upravno-statističnem smislu besede). Imena krajev imamo zapisana na rdečih hišnih tablicah, na večjih tablah rdeče barve ob prihodu v naselje pa tudi na obcestnih prometnih znakih za začetek in konec naselja. Večja urbanizirana naselja seveda nimajo več enotnega oštevilčenja, marveč ima vsaka cesta svojo posebno numeracijo.

Kraj v upravno-statističnem smislu, enota z lastno hišno numeracijo seveda ni isto kot kraj, naselje v geografskem smislu besede: mali zaselki dostikrat nimajo svoje lastne hišne numeracije, temveč nosijo na tablicah ime bližnjega večjega kraja, so torej naselja v geografskem, ne pa v upravno-statističnem smislu besede. Krajevni leksikon Slovenije, ki zdaj izhaja in ki v svoji drugi knjigi (izšla je leta 1971) opisuje tudi domžalsko občino, daje za vsako občino posebej opis krajev po abecednem redu. Zajeti so le kraji s samostojno hišno numeracijo, torej kraji v upravno-statističnem smislu besede. Naselja brez lastne numeracije so omenjena samo med besedilom o krajih, katerih ime nosijo na svojih hišnih tablicah kot pripadajoči zaselki in samotne kmetije.

Posamezne hiše niso ohranile istih hišnih številk, kakor so jih dobile v začetku; precejkrat v teh dvesto letih je prišlo do novega oštevilčenja z drugačnim vrstnim redom hišnih številk. Vendar je prihajalo do teh sprememb večinoma v

okviru ene in iste zaključene hišne numeracije, to se pravi: posamezne hiše so sicer spreminjale svoje hišne številke, ne pa pripadnosti k številni enoti, h kraju (v upravno-statističnem smislu). Ta je ostajala ista. Število številnih enot, krajev (v upravno-statističnem smislu) se je na Slovenskem le malo spreminjalo, le malo so jih opuščali, združevali, preurejali, cepili ali ustvarjali nove. Nekaj širših preureditev je bilo po konskripcijskem patentu z dne 25. oktobra 1804, do posameznih preureditev na večjem ali manjšem ozemlju je prihajalo tudi pozneje, vendar v celoti podobe številnih oddelkov, krajev (v upravno-statističnem smislu) iz leta 1770 niso mnogo spremenile.[1]

Glede ozemlja današnje domžalske občine nam primerjava današnjega stanja s stanjem izpred 160 let, s stanjem v letu 1817, kaže precej drugačno sliko. Leta 1817 je bilo na tem ozemlju 112 naselij z lastno numeracijo, danes jih je 166, torej kar za 48 % več.[2] Bolj podrobna primerjava pa nam pokaže dokaj drugačen razvoj v zahodni in v vzhodni polovici občine.

V zahodni polovici, na področju današnjih krajevnih uradov Domžale, Mengeš in Radomlje, se je prvotna numeracija hiš dokaj lahko naslonila na dejanska naselja, vasi in vasice, skoraj vsaka je postala samostojna številna enota in le malo zaselkov so povezali s sosednjo vasjo v skupno številno enoto. Skoraj nikjer ni bilo množice prav majhnih zaselkov ali samotnih kmetij, ki bi povzročale večje težave pri numeraciji. Leta 1817 je bilo na tem ozemlju 53 krajev v upravno-statističnem smislu. Od teh jih je bilo 23 na desnem bregu Kamniške Bistrice. Na mengeškem področju so bili Dobeno, Trzin, Loka (danes s pridevkom: pri Mengšu), Veliki Mengeš, Mali Mengeš, Pristava in Topole, na radomeljskem področju Nožice, Homec in Preserje (pri Radomljah), na domžalskem področju pa Zgornje Jarše, Srednje Jarše, Spodnje Jarše, Rodica, Depala vas, Stob, Zgornje Domžale, Spodnje Domžale, Študa, Šentpavel (pri Domža-

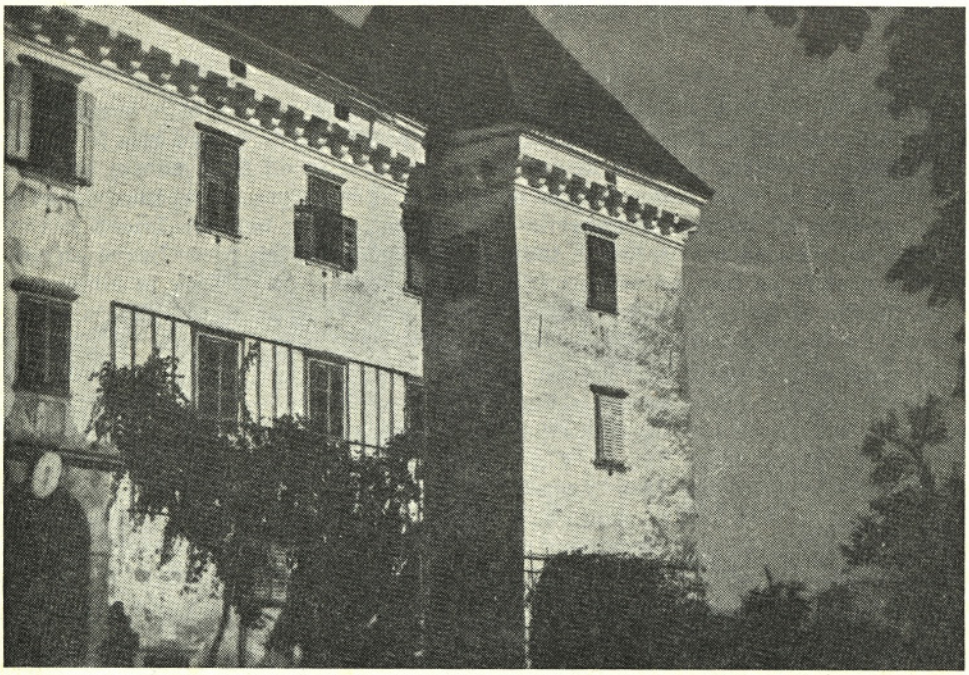

Grad Brdo, v katerem je bil pred vojno sedež okrajnega sodišča. Tu je bil rojen tudi pisatelj Janko Kersnik

lah), Dragomelj, Pšata in Mala Loka. Na levem bregu Kamniške Bistrice jih je bilo 30. Na radomeljskem področju so bili kraji Hudo, Radomlje, Škrjančevo, Rova, Kolovec, Jasen, Žiče, Zagorica (pri Rovah) in Dolenje, južneje pa: Podrečje, Vir, Turnše, Količevo, Češenik, Dob, Krtina, Brezje (pri Dobu), Studenec (pri Krtini), Žeje, Lačni vrh, Rača, Brezovica (pri Dobu), Laze (pri Domžalah), Gorjuša, Krumperk, Goropeče ali Sv. Miklavž (prvo ime so navajali v slovenskih, drugo v nemških besedilih tistega časa), Tabor, Prelog, Ihan in Selo (pri Ihanu). Popolne doslednosti v metodi numeracijskega povezovanja seveda ne bi mogli najti. Napravili so več prav majhnih številnih enot s samostojno numeracijo; najmanjša je bila Jasen s tremi hišami. Enako veliko Oklo ali Dobovje pa nista bila samostojna; šteli so ju h Goropečam. Bišče, ki so imele okrog deset hiš, so šteli k Mali Loki, pol manjša Rača in Lačni vrh pa sta bila vsak zase samostojna številna enota. Mogoče so v župniji Ihan (numeriranje hiš je bilo opravljeno po župnijah), kamor so spadali Oklo, Dobovje, Goropeče, Bišče in Mala Loka, uporabljali drugačno metodo povezovanja s težnjo, združevati manjše zaselke in ustvarjati večje številne enote, podobno kot je bilo to na vzhodu, recimo v župniji Moravče.

Sprememb od leta 1817 naprej je bilo le malo. Nastali so trije novi kraji (v upravno-statističnem smislu). Po prvi oziroma drugi svetovni vojni so osamosvojili Želodnik, ki je poprej spadal k Češeniku, Škocjan, ki je prej spadal pod Brezje, in Bišče, ki so bile dotlej del Male Loke. Pet krajev je izginilo, ko so ob proglasitvi Domžal za trg združili Stob, Zgornje Domžale, Spodnje Domžale in Študo ter ko so spojili Veliki Mengeš, Mali Mengeš in Pristavo. Nekaterim krajem so spremenili ime. Že v petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja so preimenovali kraj Krumperk v Zaboršt, Goropeče v Brdo, Tabor v Goričico (pri Ihanu). V vseh treh primerih so številni oddelek, ki se je dotlej imenoval po graščini oziroma cerkvi, poimenovali po najpomembnejšem vaškem naselju, ki je bilo v okviru enote. Po drugi svetovni vojni je Lačni vrh postal Račni vrh. S tem pa smo našteli že vse spremembe. Danes je torej v zahodnem delu domžalske občine 51 krajev, 2 manj kot pred 160 leti. Sprememb skoraj ni bilo, razvoj številnih oddelkov pa je povsem tak, kot je značilen za večino Slovenije.

Povsem drugačen je bil razvoj v vzhodni polovici občine, v Črnem grabnu z obrobnim hribovjem in na Moravškem, na področju današnjih krajevnih uradov Lukovica, Blagovica in Moravče. Tu je bilo zelo veliko majhnih zaselkov in samotnih kmetij, kar je povzročalo pri numeraciji hiš povsod velike probleme. Kako postopati? Ali napraviti vsak zaselek za posebno številno enoto in dobiti na ta način ogromno množino krajev, kar seveda za upravne namene ne bi bilo ravno preveč pripravno? Ali združevati po več zaselkov v eno številno enoto — in če tako, kako velika naj bo taka enota? Kje najti prave meje in prave povezave? Oglejmo si kot primer Blagovico z okolico. Tu so ob prvem numeriranju hiš leta 1770 napravili šest številnih enot, krajev (v upravno-statističnem smislu besede): prva: Prilesje, druga: Vošce in Jelnik; tretja: Spodnji in Zgornji Zlatenek, Hrastje in Jelša; četrta: Zgornja Loka; peta: Blagovica; šesta: Prevoje in Petelinjek.[3] Nekaj desetletij pozneje, najbrž ob preurejanju numeracije po konskripcijskem patentu iz leta 1804, so se odločili za drugačen način. Medtem so bile nastale katastrske občine (o njih bomo govorili pozneje), ki so zajemale večje ozemlje kot pa številne enote, in z jožefinskimi cerkvenimi reformami nove župnije in lokalije. Pod vplivom teh ureditev so se zdaj odločili izvesti enotno numeracijo kar za ozemlje cele katastrske občine ali nove župnije oziroma lokalije. Pri Blagovici so izvedli numeracijo v okviru nove lokalije. Ozemlje te lokalije se ujema z ozemljem katastrske občine, kakor je

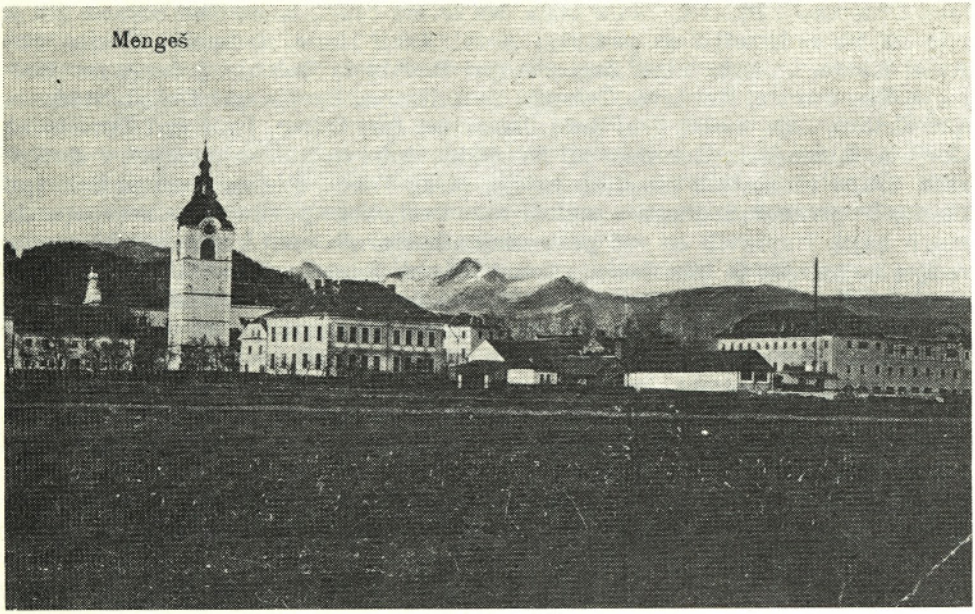

Mengeš s staro Stemberger-Mellitzerjevo slamnikarsko tovarno (sedanja tovarna Melodija)

bila vsaj od leta 1817 naprej. Namesto petih številnih enot je zdaj nastala ena sama, ki so ji dali ime Blagovica in je zajemala vse hiše (bilo jih je nad sto) tega velikega področja od Gabrja pod Špilkom do Golčaja. Toda tudi ta sistem se ni obnesel. V osemdesetih letih 19. stoletja so številni oddelek v velikosti katastrske občine opustili in ustvarili petnajst številnih enot: Gabrje, Jelša, Prilesje, Vošce, Veliki Jelnik, Mali Jelnik, Zlatenek, Prvoje, Zgornje Loke, Podsmrečje, Blagovica, Spodnji Petelinjek, Korpe, Golčaj in Vranke. Ista naselja obstajajo tudi danes.

Podobno kot pri Blagovici je bilo tudi ponekod drugod, na primer na ozemlju lokalije Šentožbolt, na ozemlju katastrske občine Limbarska gora ali na ozemlju katastrske občine Sv. Trojica. Pa tudi tam, kjer niso naslonili numeracije na katastrsko občino, so mnogokje (ali v začetku ali leta 1804) ustvarjali večje številne oddelke, ki so združevali po več vasi in zaselkov.

Pri takem ustvarjanju številnih oddelkov je bilo težko dati kraju enotno ime. Dostikrat so si pomagali s tem, da so kraj poimenovali po cerkvi, ki je stala na njegovem ozemlju — metoda, ki so jo uporabili (kakor bomo videli) tudi za poimenovanje katastrskih občin.

Tako so nastali na Moravškem kraji: Sv. Valentin ali Limbarska gora (prvo ime so navajali prvotno v nemških, drugo v slovenskih besedilih), Šmohor (v začetku v nemških besedilih imenovan Sv. Mohor in Fortunat), Sv. Trojica in Sv. Andrej. Kraju, ki je povezoval samotne kmetije in zaselke po pobočjih in višinah Slivne južno od Drtije (v katastrski občini Drtija), so dali ime po drtijski cerkvi. V nemških besedilih so pisali kraj po latinsko Mariae Virginis, v slovenskih pa Mati božja, pozneje tudi Za goro (tako v krajevnem repertoriju za leto 1910). Po prvi svetovni vojni so dali vsemu naselju po največjem zaselku ime Dešen. Niti eden od teh velikih krajev ni obdržal svoje velikosti. Vse so po prvi svetovni vojni ali po osvoboditvi razdelili na več manjših. Kraja Šmohor in Sv.

Andrej sta bila sploh ukinjena in ju danes ni več: nekdanje središče prvega spada danes v naselje Podstran, središče drugega v naselje Dole pri Krascah. Veliki števni oddelki se torej niso obdržali. Ponekod so jih opustili v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, tako pri Češnjicah, Blagovici, Šentožboltu, drugje se je to zgodilo po prvi svetovni vojni — takrat se je recimo iz kraja Čeplje osamosvojilo kot samostojen kraj Brdo pri Lukovici — marsikje pa šele po drugi svetovni vojni. Ob tej splošni tendenci razbijanja velikih, umetnih krajev (štev-nih oddelkov) v manjše, ki bi bili bliže dejanskim naseljem, se je število krajev v vzhodni polovici domžalske občine zelo povečalo: od 59 v letu 1817 na 115 v sedanjem času — torej za 95 %.

Na področju Lukovice je bilo leta 1817 25 krajev: Dupeljne, Vrhovlje, Rafolče, Prevoje (danes: pri Šentvidu), Vrba, Šentvid (pri Lukovici), Imovica, Prevalje, Gorenje, Spodnje Koseze, Preserje (pri Lukovici), Gradišče (tedaj: pri Podpeči, danes: pri Lukovici), Prapreče, Lukovica (danes: pri Domžalah), Čeplje, Trnovše, Obrše, Zlato polje, Brezovica (pri Zlatem polju), Vrh (nad Krašnjo), Krajno brdo, Koreno, Trnjava, Kompolje in Krašnja. Od teh krajev je še v prvi polovici 19. stoletja odpadlo Gorenje, ki so ga združili s Spodnjimi Kosezami, kamor spada kot nesamostojen zaselek še danes. Na novo je nastalo sedem naselij; na področju kraja Dupeljne: Straža, na področju kraja Spodnje Koseze: Videm (pri Lukovici), iz kraja Prapreče: Spodnje Prapreče in Zgornje Prapreče, na področju kraja Čeplje: Brdo pri Lukovici, na področju kraja Obrše: Preserje (pri Zlatem polju), na področju kraja Zlato polje: Podgora (pri Zlatem polju) in Mala Lašna. Danes je torej tu 31 naselij s samostojno hišno numeracijo.

Na področju današnjega krajevnega urada Blagovica je bilo leta 1817 samo 7 krajev: Žirovše, Češnjice, Blagovica, Šentožbolt, Trojane, V zideh in Hribi. Danes je krajev 35; nastalo je 28 novih. Na ozemlju Žirovš je nastal nov kraj Spodnje Loke, na ozemlju Češnjic novi kraji Lipa, Poljane (nad Blagovico) in Selce, na ozemlju Blagovice novi kraji Gabrje (pod Špilkom), Jelša, Prilesje, Vošce, Veliki Jelnik, Mali Jelnik, Prevoje, Zlatenek, Zgornje Loke, Podsmrečje, Spodnji Petelinjek, Korpe, Golčaj in Vranke, na ozemlju Šentožbolta novi kraji

Moravče z Vegovim spomenikom in Detelovo rojstno hišo

Zgornji Petelinjek, Podmilj, Javorje (pri Blagovici), Suša, Gorenje, Log, Prvine in Bršlenovica, na ozemlju Trojan nova kraja Učak in Zavrh (pri Trojanah).

Na Moravškem je bilo leta 1817 27 krajev: Križate, Pretrž, Peče, Gora (danes: pri Pečeh), Zgornje Koseze, Mošenik, Sv. Valentin ali Limbarska gora, Podoreh, Svinje, Šmohor, Moravče, Gorica, Češnjice (pri Moravčah), Drtija, Mati božja, Zgornji Prekar, Spodnji Prekar, Velika vas, Zgornji Tustanj, Spodnji Tustanj, Zgornja Javoršica, Spodnja Javoršica, Vrhpolje (pri Moravčah), Sv. Trojica, Imenje, Sv. Andrej in Krasce. Kraj Podoreh, ki je bil sestavljen iz obeh Negastrnov in Podoreha, so po prvi svetovni vojni preimenovali v Negastrn. Kraj Svinje so 1955 preimenovali v Vinje pri Moravčah. O spremembi imena kraja Mati božja (Za goro) v Dešen smo že govorili. Dva kraja sta bila ukinjena, Šmohor in Sv. Andrej, kakor smo tudi že omenili. Novih krajev je nastalo 24: na področju kraja Križate: Podgorica pri Pečeh, na področju kraja Mošenik: Hrastnik, Ples in Zgornja Dobrava, na področju kraja Limbarska gora: Zalog pri Moravčah, Gabrje pod Limbarsko goro, Selce pri Moravčah in Serjuče, na področju kraja Vinje (Svinje): Podstran in Prikrnica, na področju kraja Šmohor: Soteska pri Moravčah in Pogled, na področju kraja Gorica: Rudnik pri Moravčah, na področju kraja Dešen: Spodnja Dobrava, na področju kraja Spodnji Prekar: Hrib nad Ribčami in Katarija, na področju kraja Ribče (v litijski občini): Zalog pri Kresnicah, na področju kraja Zgornja Javorščica: Stegne, na področju kraja Trojica: Dole pod Trojico, Kokošnje in Zalog pod Trojico, na področju kraja Imenje: Dole pri Krascah, na področju kraja Sv. Andrej: Goričica pri Moravčah in Selo pri Moravčah. Tako imamo torej danes na Moravškem 49 krajev z lastno numeracijo.

II

Štirinajst let po hišni numeraciji, leta 1784 smo dobili drugo moderno, še danes pomembno enoto, katastrsko občino. Prvotne katastrske občine imenujemo jožefinske. Na Slovenskem so jožefinske katastrske občine praviloma zajele ozemlje dveh, treh ali več številnih enot (konskripcijskih občin, krajev), marsikje pa tudi ene same. V današnji domžalski občini je bilo 35 jožefinskih katastrskih občin.[4] Te občine so bile: na mengeškem področju: Rašica, Trzin in Mengeš, na področju današnjega radomeljskega in domžalskega krajevnega urada: na desnem bregu Kamniške Bistrice: Homec, Preserje, Stob, Študa in Dragomelj, na levem bregu Kamniške Bistrice: Radomlje, Rova ali Kolovec, Dob, Krtina, Brezje, Sv. Miklavž in Ihan, na področju krajevnega urada Lukovica: Prevoje, Sv. Lovrenc, Gradišče, Lukovica, Zlato polje in Krašnja, na področju krajevnega urada Blagovica: Sv. Peter, Šentožbolt in Šentgotard, na Moravškem: Sv. Mihael, Sv. Florijan, Sv. Štefan, Sv. Valentin ali Limbarska gora, Svinje, Moravče, Devica Marija ali Drtija, Sv. Miklavž, Sv. Peter ali Vrhpolje, Sv. Trojica in Sv. Andrej.

Jožefinske katastrske občine na domžalskem ozemlju so se v naslednjih treh desetletjih do časa, ko so Avstrijci zaključili svojo preureditev francoskega upravno-teritorialnega sistema, precej spremenile. Seznam podobčin (tako so tedaj imenovali katastrske občine) iz leta 1817 nam kaže na domžalskem ozemlju 44 takih enot,[5] to se pravi, da so ustvarili precej novih. Edino na Moravškem je ostalo v glavnem po starem kot v jožefinskem času. Podobčine (katastrske občine) leta 1817 so bile: na mengeškem področju: Rašica, Trzin, Loka in Mengeš, na področju radomeljskega in domžalskega krajevnega urada: na desnem bregu Kamniške Bistrice: Homec, Preserje, Jarše, Depala vas, Stob, Domžale, Študa, Dragomelj, na levem bregu Kamniške Bistrice: Radomlje, Rova, Podrečje,

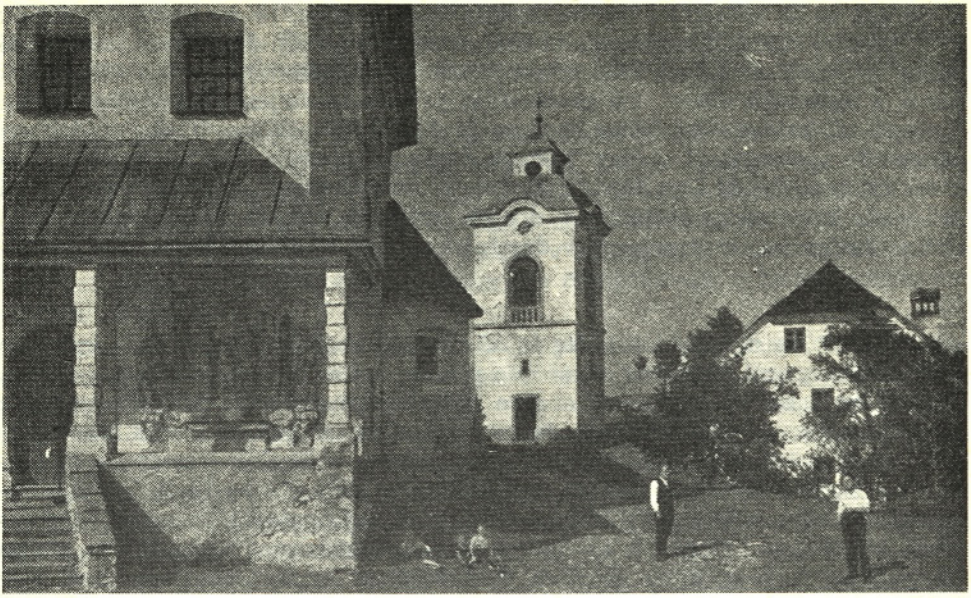

Limbarska gora

Dob, Krtina, Studenec, Brezovica, Sv. Miklavž, Ihan in Selo (občina je segala tudi na desni breg Bistrice), na področju Lukovice: Rafolče, Prevoje, Spodnje Koseze, Lukovica, Zlato polje, Koreno in Krašnja, na področju Blagovice: Žirovše, Češnjica, Blagovica, Šentožbolt in Trojane, na Moravškem: Peče, Zgornje Koseze, Sv. Valentin, Sv. Mohor in Fortunat (pozneje samo Sv. Mohor), Moravče, Drtija, Velika vas, Vrhpolje, Sv. Trojica in Sv. Andrej.

V predelih, kjer je bilo mnogo majhnih zaselkov in malo večjih vasi, so zelo pogosto dajali katastrskim občinam imena po cerkvah. Tako imamo jožefinske katastrske občine Sv. Trojica, Sv. Miklavž (na Goropečah), Sv. Lovrenc (Spodnje Koseze), Sv. Peter (Blagovica), Sv. Mihael (Peške Kandrše), Sv. Florijan (Gora pri Pečah), Sv. Štefan (Zgornje Koseze), Sv. Valentin (Limbarska gora), Devica Marija (Drtija), Sv. Miklavž (Katarija), Sv. Andrej (Dole pri Krascah), Sv. Peter (Vrhpolje), nekaj pozneje še katastrsko občino Sv. Mohor in Fortunat (pozneje imenovano samo Sv. Mohor). Katastrski občini Sv. Mihael in Sv. Florijan sta izginili pri preureditvah v naslednjih desetletjih, večino so preimenovali po vasi ali bližnji vasi že v prvi polovici 19. stoletja (Sv. Lovrenc: Spodnje Koseze, Sv. Peter: Blagovica, Sv. Štefan: Zgornje Koseze, Devica Marija: Drtija, Sv. Miklavž: Velika vas, Sv. Peter: Vrhpolje), nekatere v zadnjem obdobju (Sv. Miklavž: Brdo, Sv. Valentin: Limbarska gora, Sv. Mohor: Negastrn, Sv. Andrej: Krašče), tako da je svoje ime ohranila le še katastrska občina Trojica. Po letu 1817 je bilo le malo sprememb.[6] Ko so se v dvajsetih letih 19. stoletja katastrske občine preuredile na novo — te nove imenujemo franciscejske (po cesarju Francu, ki je tedaj vladal) — je bila na ozemlju današnje domžalske občine ena dotedanja katastrska občina opuščena (Preserje), ena pa preurejena (Dragomelj: sem je leta 1817 spadala še Pšata, ki pa so jo zdaj dodelili katastrski občini Podgorica), drugih sprememb pa ni bilo. V našem stoletju je prišlo do delitev nekaterih katastrskih občin ob preurejanju občinskih meja v tridesetih letih in po osvoboditvi. Tako so pred vojno razdelili katastrsko občino Rašica: polovica s tem imenom je danes v občini Ljubljana Šiška, druga polovica,

ki je kot nova katastrska občina dobila ime Dobeno, je v domžalski občini. Prav tako so razdelili katastrsko občino Zlato polje: večji del z istim imenom je danes v domžalski občini, manjši del je kot nova katastrska občina Pšajnovica danes v kamniški občini. Po osvoboditvi je bila razdeljena katastrska občina Trojane na katastrsko občino Trojane in katastrsko občino Učak, vendar sta danes obe v domžalski občini. Tako je danes na ozemlju domžalske občine 45 katastrskih občin, od tega 42 v celoti, 2 večinoma (Češnjica in Velika vas; manjši del obeh katastrskih občin je v drugih občinah), ena le deloma (katastrska občina Podgorica, ki ji pripada v domžalski občini ozemlje naselja Pšata).

III

Kasnejše od konskripcijskih občin in od davčnih občin so upravne ali, kakor so jih tudi imenovali, politične ali (z zelo ponesrečenim izrazom) krajevne občine. Dasi je že Jožef II. hotel dati svojim katastrskim občinam določene upravne funkcije, moramo vendarle reči, da so prave upravne občine uvedli šele Francozi.[7] Vsako občino je vodil župan s pomočniki in občinskim svetom, sestavljenim iz 12—20 članov, odvisno od tega, koliko je štela občina ljudi. Vsi ti funkcionarji in svetovalci so bili imenovani iz vrst najbogatejših in najbolj izobraženih prebivalcev.[8] Občina je nosila ime komuna (commune), županstvo pa merija (mairie) po županu, ki se je (tudi v slovenščini in nemščini) imenoval mer (maire). Občine so bile precej velike, večje kakor pozneje v času Avstrije in tudi stare Jugoslavije. Šele ko smo po osvoboditvi uvedli občine, so te v petdesetih letih po velikosti ozemlja presegle francoske občine. Na vsem Kranjskem sta le dve francoski občini šteli manj kot 2000 prebivalcev. Na ozemlju današnje domžalske občine so štele poprečno po 2500 ljudi in po osem (franciscejskih) katastrskih občin. Na tem ozemlju je bilo 8 francoskih občin: 4 so bile v celoti ali skoraj popolnoma v celoti na današnjem domžalskem ozemlju (Mengeš, Krumperk, Lukovica, Moravče), ena z dobro polovico (Šentožbolt), 3 pa samo deloma (Križ, Dol, Kandrše).[9]

Na desnem bregu Kamniške Bistrice sta bili francoski občini Mengeš in Križ. Mengeška občina je obsegala na severu Topole, na jugu Rašico, Trzin, Študo, Šentpavel in Dragomelj. Štela je 7 (franciscejskih) katastrskih občin: Rašica, Trzin, Loka, Mengeš, Depala vas, Študa in Dragomelj in imela 2546 prebivalcev. Občina Križ je zajemala naselja ob domžalsko-kamniški cesti, segala na severu tik do Kamnika, na jugu pa obsegala še stare Domžale, razen tega pa so spadale vanjo še Križ, Moste in Suhadole. Imela je 9 katastrskih občin: Stob, Domžale, Jarše, Homec, ki so danes v domžalski občini, ter Šmarca, Podgorje, Križ, Moste, Suhadole, ki so danes v kamniški občini ter 2726 prebivalcev.

Na levem bregu Kamniške Bistrice je obsegala občina Krumperk z 2475 prebivalci 8 katastrskih občin: Radomlje, Rova, Podrečje, Dob, Krtina, Studenec, Brezovica in Trojica. To je bilo v bistvu ozemlje današnjih krajevnih uradov Radomlje in Domžale, seveda samo dela na levem bregu Bistrice in brez ihanskega področja. Južno od občine Krumperk je bila občina Dol, kamor je spadalo od današnje domžalske občine samo ihansko področje (3 katastrske občine: Ihan, Selo, Brdo), razen tega pa vse ozemlje južno od današnje domžalske meje pa do Save, z Beričevim na zahodu in Senožetmi na vzhodu. Vsega skupaj je štela 12 katastrskih občin.

Francoska občina Lukovica se po svojem ozemlju skoraj povsem ujema z ozemljem današnjega krajevnega urada Lukovica. Obsegala je 8 katastrskih občin, in sicer: Rafolče, Prevoje. Spodnje Koseze, Lukovica, Zlato polje, Koreno, Krašnja, Žirovče. Štela je 2634 prebivalcev. Občina Šentožbolt je obsegala približno

ozemlje današnjega krajevnega urada Blagovica (katastrske občine Češnjica, Blagovica, Šentožbolt, Trojane), razen tega pa še katastrske občine Hrastnik, Čemšenik in Brezje, ki spadajo danes v občino Zagorje. Imela je 7 katastrskih občin in 2345 ljudi.

Francoska občina Moravče je imela 8 (franciscejskih) katastrskih občin: Zgornje Koseze, Limbarska gora, Negastrn, Moravče, Drtija, Velika vas, Vrhpolje, Krašče in 2557 prebivalcev. Od ozemlja današnjega krajevnega urada Moravče se je razlikovala predvsem po tem, da vanjo nista šteli katastrski občini Peče in Trojica. Zadnja je spadala, kot smo videli, v krumperško občino, Peče pa so bile, kot edina katastrska občina s sedanjega domžalskega teritorija, vključene v občino Kandrše.

Ko je francoska oblast propadla, so Avstrijci pravice občine in pristojnosti njenega vodstva ukinili, občino kot enoto pa ohranili. Dali so ji ime glavna občina (Hauptgemeinde). Po marčni revoluciji, v kateri je izginil fevdalni red, je leta 1849 izšel občinski zakon, ki ga je sicer izdala cesarska vlada po zmagi nad revolucijo, a se je vendarle v njem kazal vpliv revolucije. Ta zakon je pomenil za naše ozemlje prvo obnovo moderne upravne ali politične občine po času Ilirskih provinc. Še več, občinska vodstva so bila zdaj voljena. Poleti 1850 so bile na Kranjskem prve občinske volitve.

Poseben problem je bil, kako velike naj bodo občine. Občinski zakon je postavil načelo, da mora politična občina obsegati eno ali več celih katastrskih občin. To načelo je pomenilo nadaljevanje jožefinske tendence, da bi katastrska občina prerasla v politično občino. Za naše dežele, ki so bile pod Francozi, je to pomenilo odmik od koncepta večje občine, kakor so ga uveljavile Ilirske province. V

Konškova gostilna na Trojanah

praksi so se že takoj v začetku formiranja občin po novem zakonu začeli spori o tem, kakšne naj bi bile občine. Ljudje so si večinoma želeli majhne občine. Imeli so občutek, da bodo njihove želje in težnje ostale v večjih občinah neupoštevane in da bodo izigrane. Oblast je bila bolj navdušena za večje občine, češ da so edino te zmožne avtonomnega razvoja in gospodarske uspešnosti. Obe stališči sta se dolgo bojevali med seboj. Na ozemlju današnje domžalske občine so nastale v glavnem majhne občine. V začetku je bilo vseh občin 31, od teh jih je imelo 22 samo po eno katastrsko občino, 6 jih je bilo sestavljenih iz dveh katastrskih občin, tri pa iz treh (Domžale, Ihan in Krašnja).[10] To stanje se je vse do tridesetih let našega stoletja le malo spremenilo. Do prve svetovne vojne se je število občin zmanjšalo za dve, na 29, in prejšnjim trem večjim občinam sta se pridružili in jih celo prekosili še dve: Moravče in Trojane, vsaka s po štirimi katastrskimi občinami. Leta 1933 je izšel nov zakon o občinah, ki se je odločno postavil na stališče velikih občin. Sledila je obsežna komasacija občin, ki je znižala število občin v tedanji jugoslovanski Sloveniji skoraj za dve tretjini. Na pritožbe je prišlo do popravkov, ki so število občin spet nekoliko dvignili. Na ozemlju domžalske občine je bilo pred drugo svetovno vojno 12 občin (Trzin, Mengeš, Homec, Domžale, Radomlje, Dob, Ihan, Lukovica, Krašnja, Blagovica, Trojane in Moravče). Kakorkoli so se zdele te občine takrat zelo velike, pa so bile vendar še mnogo manjše od francoskih. Ena je štela poprečno (na domžalskem ozemlju) tri in pol katastrske občine, v francoskem času pa 8. Edino občina Moravče je z 9 katastrskimi občinami presegla velikost moravške občine iz Ilirskih **preovinc.**[11]

IV

Kot večje enote so se od leta 1780 naprej začeli pojavljati okraji. Prva doba je bila še hudo nebogljena. Težnje po sodobni upravi so se bile s koncepti fevdalne družbe. Skrb za okrajno službo so poverjali fevdalcem. Nove koncepte je prinesel čas Ilirskih provinc, za njim pa šele politično-sodna razdelitev, urejena

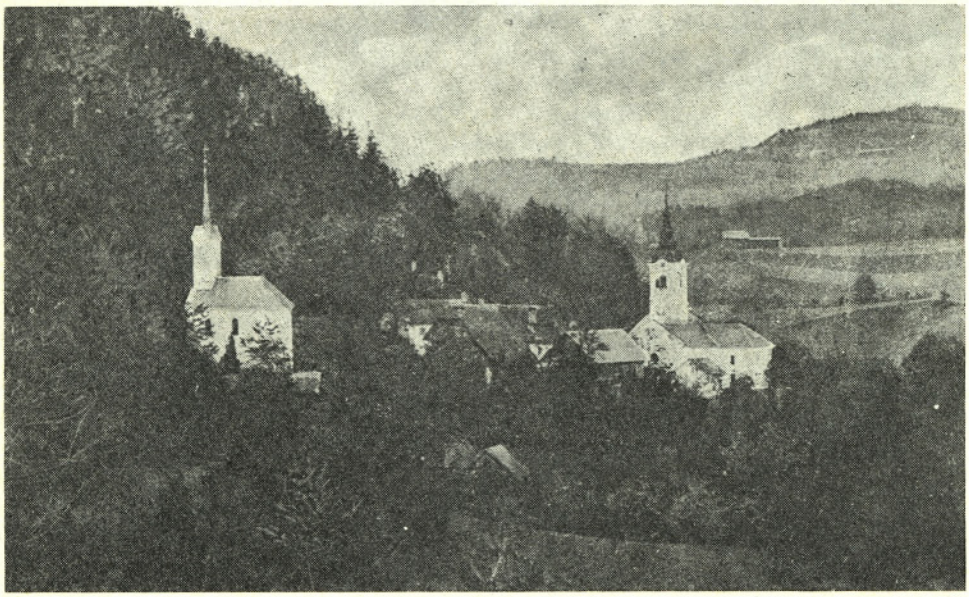

Zlato polje

po revoluciji 1848. leta. Precejšen del današnjega domžalskega ozemlja je bil zajet v en okraj že ob prvem oblikovanju tako imenovanih nabornih okrajev leta 1780. Ta okraj je imel sedež v Ponovičah in je obsegal župnije in vikariate Dob, Ihan, Dol, Moravče, Peče in Vače.[12] Omejen je bil na levi breg Kamniške Bistrice (z izjemo Male Loke in Bišč, ki so spadale v ihansko župnijo, pa so bile na desnem bregu Bistrice) in samo na spodnji del doline Radomlje, na drugi strani pa je zajel že področje Vač in segal na jugu vse do Save. Štel je 40 (franciscejskih) katastrskih občin, od tega 23 z današnjega ozemlja domžalske občine. Že čez dve leti so s preurejanjem okrajev, povečevanjem njihovega števila in zmanjševanjem njihove velikosti ta ponoviški okraj uničili.

Drugič je bila združena večina domžalske občine v francoski dobi, v okraju (kantonu) Gamberk oziroma Gamberk-Moravče, ki je obsegal komune Dol, Krumperk, Lukovica, Šentožbolt, Moravče, Kandrše, Ponoviče in Zagorje. Štel je 58 katastrskih občin, od tega 32 z današnjega domžalskega ozemlja. Zajemal je ves prostor med Črnim grabnom in Savo, ni pa segal na desni breg Kamniške Bistrice (z izjemo Male Loke, Bišč in Beričevega).

Okrajne gosposke v predmarčni avstrijski dobi so spet začele z manjšimi ozemlji: šele leta 1840 je z združenim začasnim deželnoknežjim komisariatom Brdo pri Podpeči in Krumperk (s sedežem na Brdu) tretjič nastala večja upravna enota. Komisariat je združeval nekdanje francoske občine Dol, Krumperk, Lukovica in Šentožbolt ter štel 35 katastrskih občin, med katerimi jih je bilo 23 z današnjega domžalskega ozemlja. Okraj je obsegal vse domžalsko področje na levem bregu Kamniške Bistrice (ter Malo Loko, Bišče in Beričevo z desnega brega) razen Moravškega, poleg tega pa še ozemlje južno od današnje domžalske občinske meje do Save med Beričevim in Senožetmi. Leta 1849 so ustvarili sodni okraj Brdo pri Podpeči s 34 katastrskimi občinami. Njegov obseg je bil isti kot prejšnjega komisariata, le katastrsko občino Radomlje so priključili

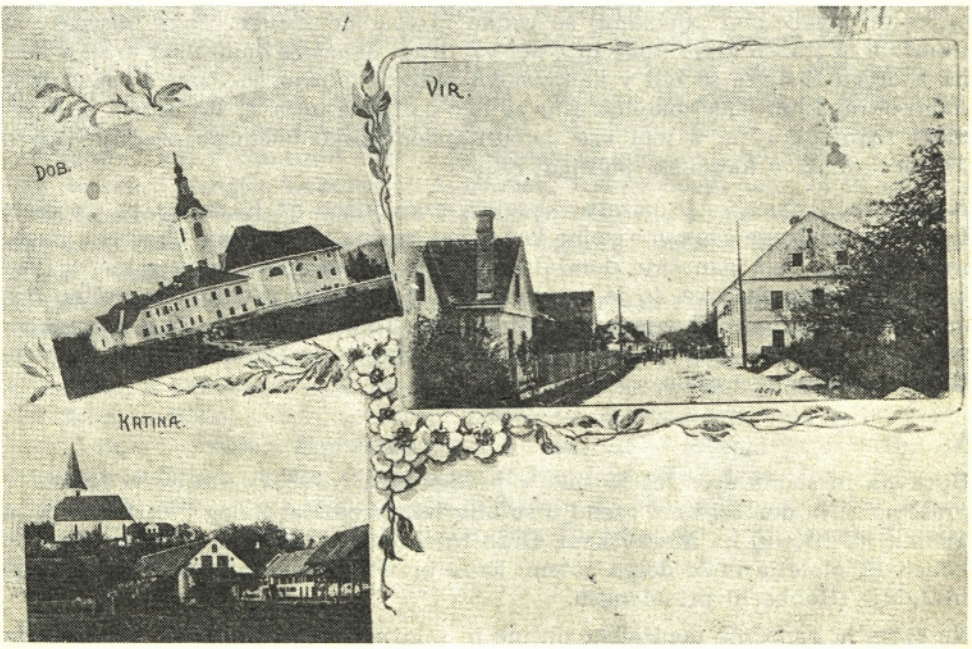

Dob, Vir in Krtina v dvajsetih letih

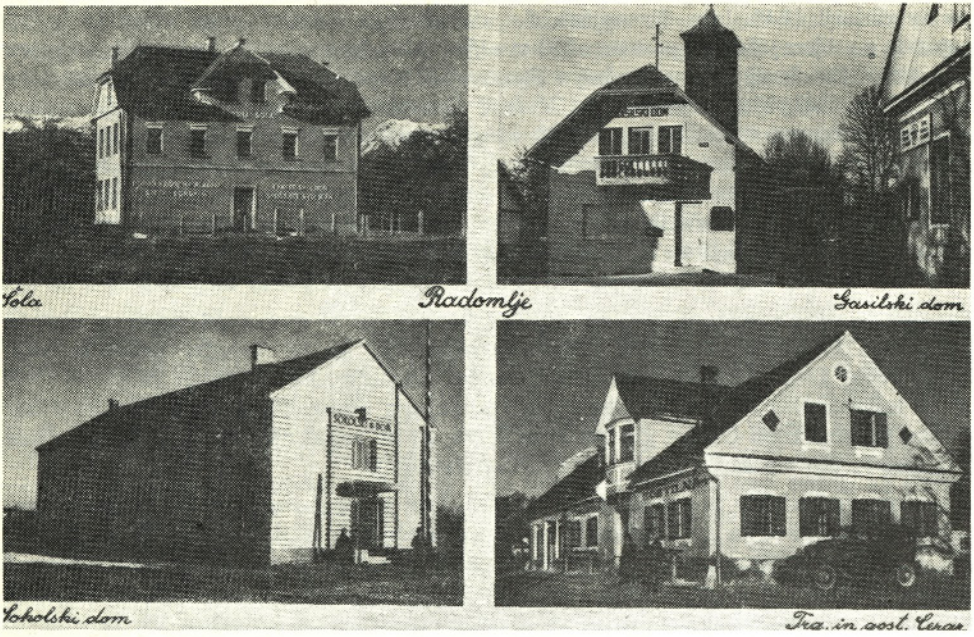

Nekateri pomembnejši objekti iz časa pred drugo svetovno vojno v Radomljah

kamniškemu sodnemu okraju. Ob upravni preureditvi čez štiri leta so ukinili sodni okraj Zalog (Wartenberg) in brdskemu sodnemu okraju priključili še moravško področje: tako oblikovani sodni okraj Brdo je ostal nespremenjen nad 80 let, vse do druge svetovne vojne. Štel je 43 katastrskih občin, od teh 31 na ozemlju današnje domžalske občine. Področje na desnem bregu Kamniške Bistrice (z navedenimi izjemami) še vedno ni spadalo zraven. Tako Mengeš kot Domžale in (razen Male Loke in Bišč) vsi drugi današnji domžalski kraji z desnega brega Bistrice so bili v kamniškem sodnem okraju, le Pšata je spadala v sodni okraj Ljubljana - okolica. Kar se tiče politične uprave, sta brdski in kamniški sodni okraj in s tem vse današnje domžalsko občinsko ozemlje (razen Pšate) spadala v kamniški politični okraj.

Kamniška Bistrica se je kazala v svojem toku južno od Kamnika pa do Male Loke vse do druge svetovne vojne kot dokaj močna mejna črta. Tradicija povezave večjega dela današnje domžalske občine v eno enoto velja samo za levi breg Kamniške Bistrice, to je, za vzhodni del bistriške ravnine, za dolino Radomlje z obrobnim hribovjem in za Moravško. To ozemlje je našlo z nastankom sedanje domžalske občine center izven sebe, toda to je bil tudi center, ki ga je dotlej vseskozi pogrešalo.

V

Upravna in sodna središča so bila v prvem času razvoja okrajev večinoma v graščinah. Na domžalskem ozemlju so bila taka središča: Zalog (Wartenberg) in Tustanj (Tufstein) na Moravškem, Brdo pri Lukovici, ali, kakor se je reklo ob koncu 18. stoletja in še dolgo potem: Brdo pri Podpeči, Krumperk (Kreutberg) in Jablje (Habbach) pri Mengšu.

Na ozemlju današnje domžalske občine ni bilo nobenega izrazitega urbanskega središča. Določeno centralno vlogo so igrali v začetku 19. stoletja predvsem kot

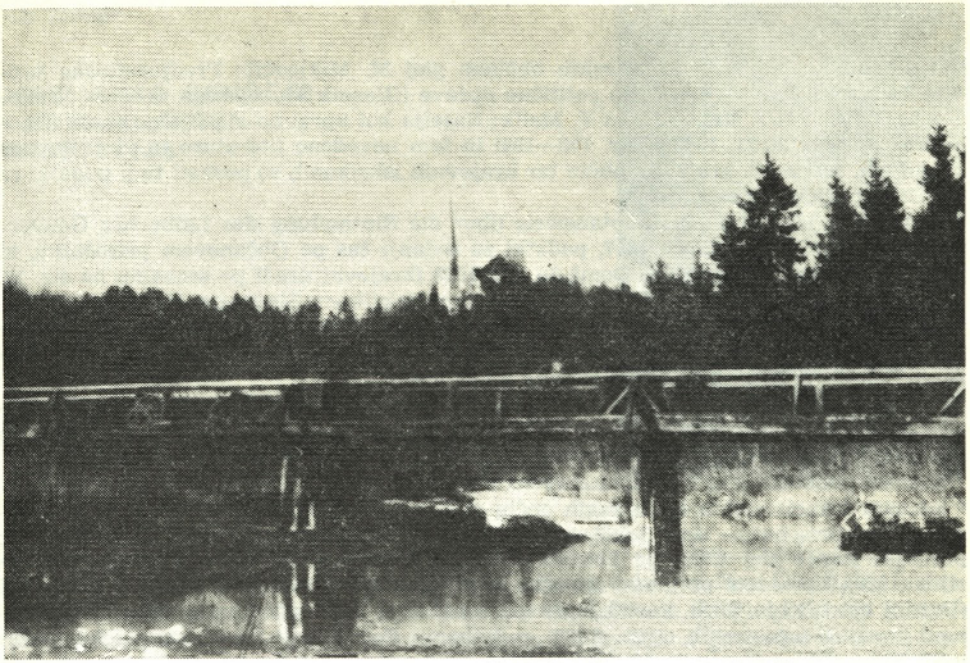

Homec s starim lesenim mostom čez Kamniško Bistrico proti Radomljam

stara cerkvena središča Moravče, Dob in Mengeš. V Dobu in v Mengšu je bil sedež dekanije nekaj let ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja. Moravče so bile večkrat sedež gorenjskega arhidiakonata, od 1824 naprej sedež dekanije.[13] Moravče so imele tudi določeno trško tradicijo, v 19. stoletju jih včasih upoštevajo kot trg, včasih pa štejejo kot vas. Mengeš si je pridobil naslov trga leta 1867. Določeno središčno vlogo si je pridobila Lukovica skupaj z Brdom. Od leta 1787 naprej je bilo v brdski graščini okrajno središče, pozneje sedež okrajnega sodišča in davčnega urada. Domžale so bile v začetku 19. stoletja še povsem nepomembne. V jožefinskem katastru se niti katastrska občina ni imenovala po Domžalah. Tudi v francoski dobi v Domžalah ni bilo središče občine, kakor je bilo recimo v Mengšu, Lukovici in Moravčah. Toda v drugi polovici 19. stoletja so se Domžale že močno povzpele. Pred prvo svetovno vojno so Zgornje Domžale že postale največji kraj na ozemlju današnje občine. Zasedle so mesto, ki ga je dotlej imel (Veliki) Mengeš.

Za leto 1910 lahko računamo središčno vlogo posameznih krajev v današnji domžalski občini po naslednjih podatkih: pošte so bile na Trojanah, v Moravčah, v Lukovici, Dobu, Domžalah in Mengšu, šole s tremi in več razredi v Moravčah, v Domžalah in v Mengšu, sodnik, notar in šef davčnega urada so bili samo na Brdu, sedeža sanitetnih distriktov na Brdu (zdravnik je bil v Lukovici) in v Domžalah. Domžalski sanitetni distrikt je obsegal jugozahodni del brdskega sodnega okraja (katastrske občine Podrečje, Brdo, Ihan in Selo) in južni del kamniškega sodnega okraja (katastrske občine Rašica, Trzin, Depala vas, Jarše, Stob, Domžale, Študa in Dragomelj).[14] Nadaljnjo afirmacijo Domžal je pomenil trški naslov leta 1925.

OPOMBE

[1] O številnih oddelkih in katastrskih občinah glej M. Miklavčič: Predjožefinske župnije na Kranjskem v odnosu do politične uprave (Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 25/26, 1944/5, str. 3—64) in V. Melik: Naselja kot upravno-statistične enote (Geografski vestnik 20/21, 1948/9, str. 153—194) in tam navedeno literaturo in vire. Po tam navedenih seznamih krajev in občin ter krajevnih leksikonih so povzeti tudi podatki za domžalsko občinsko ozemlje.

[2] Podatki za leto 1817 po Hauptausweis über die Eintheilung des Laibacher Gouvernementsgebiethes im Jahre 1817, podatki za sedanji čas po Občanovem priročniku, ki ga je izdala skupščina občine Domžale leta 1975 (krajevni uradi po seznamu na str. 12, naselja po seznamu na str. 46—52), in Krajevnem leksikonu Slovenije, II. knjiga, 1971.

[3] Tabella und Ausweyss über die in nachgesetzten Diaecesen und Archidiaconaten des Laybacher Creysses... befindlichen Pfarreyen... und Ortschaften, rokopisni seznam iz leta 1784 v Arhivu SR Slovenije v Ljubljani.

[4] Seznam jožefinskih občin glej v Miklavčičevi v op. 1 citirani razpravi ter v disertaciji Jože Žontar: Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848 (filozofska fakulteta univerze v Ljubljani 1977), priloga str. 64 in naslednje.

[5] Seznam podobčin glej v Hauptausweisu, citiranem v op. 2.

[6] Seznam franciscejskih katastrskih občin glej v H. Freyer: Alphabetisches Verzeichniss aller Ortschafts- und Schlösser-Namen des Herzogthums Krain, Laibach 1846; poznejše stanje glej zlasti po Leksikonih občin (1900), Specialnih krajevnih repertorijih (1910), Splošnem pregledu dravske banovine (1939), zakonih o upravni razdelitvi (Uradni list LRS in SRS), kartah upravne razdelitve, Zaporednem seznamu in abecednem imeniku katastrskih občin (1960), publikaciji Površine občin in katastrskih občin v SR Sloveniji po stanju 31. 12. 1975 (1977).

[7] S. Vilfan: Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 379.

[8] B. Vošnjak: Ustava in uprava ilirskih dežel, Ljubljana 1910, str. 166.

Francoska upravna razdelitev je bila objavljena v Télégraphe Officiel 1811, str. 402. Primerjaj v op 2 citirani Hauptausweis ter v op. 6 citirano Freyerjevo delo. Število prebivalcev po Ergänzungs-Sammlung der... Gesetze und Verordnungen, welche für das Herzogthum Krain... erlassen worden sind, Erster Theil, 2te Abtheilung (1814), Laibach 1836, tabela k str. 140.

[10] Landesgesetzblatt für Krain 1850, št. 92.

[11] Splošni pregled dravske banovine (1939), Krajevni leksikon dravske banovine (1937).

[12] Za oblikovanje okrajev glej za čas do 1848 v op. 4 citirano Žontarjevo disertacijo, za poznejši čas pa v op. 6 citirana dela.

[13] R. Lešnik: Dekanije v ljubljanski škofiji od leta 1788 do leta 1968 (Bogoslovni vestnik 29, 1969, str. 104—138).

[14] Specialni krajevni repertorij, Kranjska (1910).

Jože Žontar

DOMŽALSKO OBMOČJE V PRVI POLOVICI 19. STOLETJA

V tem prikazu si zastavljamo vprašanje, kakšno je bilo gospodarsko življenje v prvi polovici 19. stoletja na območju, ki ga zajema danes občina Domžale. Izbira tega vprašanja se zdi ustrezna tudi zato, ker so doživela druga področja življenja tega časa doslej že več obdelave, medtem ko je bilo o gospodarstvu napisanega še zelo malo.[1]

V prvi polovici 19. stoletja je dajalo poglavitno značilnost tudi domžalskemu območju agrarno gospodarstvo. Proces drobljenja kmetij, to je delitev kmetij v polovične ali četrtinske kmetije, je ustvaril precej neenotno strukturo kmečke posesti tudi na tem območju. V obravnavanem času so prevladovale cele kmetije v k. o. (katastrskih občinah) Lukovica (67 % kmetij je bilo celih) in Domžale (62 % kmetij je bilo celih), na splošno pa so bile polovične oziroma četrtinske kmetije v večini (k. o. Dob in Mengeš 53 %, k. o. Krašnja 62 %, k. o. Jarše 72 %, k. o. Blagovica 76 % in k. o. Češnjice celo 81 %). Pri deljenih kmetijah so močno prevladovale polovične, v k. o. Mengeš pa je šla drobitev tudi do 1/8 kmetije Z delitvijo kmetij se je znatno povečalo število gospodarskih enot, tako npr. v k. o. Lukovica in k. o. Domžale za 20 %, k. o. Mengeš za 41 %, k. o. Blagovica za 60 % in k. o. Češnjice celo za 91 %. Pri delitvah kmetij so bili odločilni različni razlogi; na splošno pa ni mogoče trditi, da bi prišlo v večjih naseljih do večje drobitve.

Precej številne so bile gospodarske enote, ki se niso preživljale samo z lastno zemljo. Tako so se razvili v večjem številu kajžarji npr. v k. o. Domžale (37), k. o. Blagovica (40), k. o. Dob (41), k. o. Moravče (47) in k. o. Mengeš (52). V Mengšu kot največji vaški naselbini na obravnavanem območju dosegajo kajžarji sicer absolutno največje število, v primerjavi s številom kmečkih gospodarskih enot pa je bilo kajž v k. o. Mengeš za 48 % teh enot, medtem ko jih je bilo npr. v k. o. Blagovici 60 %, v k. o. Krašnji 107 %, v k. o. Domžale 119 % in v k. o. Dob 136 % števila kmečkih gospodarskih enot. Kajžarji so torej ponekod celo presegli število kmečkih gospodarskih enot in prav značilno je, da je to v krajih ob komercialni cesti, ki je vodila iz Ljubljane proti Celju in je predstavljala povezavo Trsta z Dunajem. Kajže so postavljali na gmajnskem svetu, včasih pa tudi na hubah. Tako se npr. v Homcu omenjata dva kajžarja na hubi.

Poleg kajžarjev se pojavljajo še gostači. Število gostačev se giblje precej enakomerno, in sicer največkrat v razponu od 15 do 25 % vseh lastnikov hiš. To pa

seveda ne pomeni samo po sebi, da je tolikšen odstotek lastnikov hiš imel gostače, ker je bilo npr. pri enem kmetu kdaj tudi več gostačev.
V splošnem je bila podoba domžalskega območja okoli leta 1830 torej taka: imamo močno drobljene kmetije, obstoji tudi sicer precejšnje število kajž, vendar npr. v primerjavi z bližnjim kranjskim območjem nič kaj več, relativno dosti malo pa imamo gostačev, kar najbrž ni brez povezave z velikostjo kmetijskih obratov.
Razmerje med moškim in ženskim prebivalstvom je bilo okoli leta 1830 za malenkost v korist žensk, in sicer v razmerju 52 : 48 %.
Postavlja se nadalje vprašanje, koliko je bilo v tem času še kolektivne kmečke posesti. Napori absolutistične države v drugi polovici 18. stoletja so bili sicer usmerjeni v to, da se ta posest razdeli in do tega je marsikje tudi prišlo. Toda v prvi polovici 19. stoletja zasledimo na domžalskem območju še vedno zelo razširjeno skupno posest, in sicer predvsem v obliki pašnikov sosesk.
V prvi polovici 19. stoletja lahko ugotovimo tudi na domžalskem območju hitrejše naraščanje števila prebivalstva. Že na podlagi primerjave števila prebivalstva v letih 1817 in 1830, za katere imamo podatke in kar predstavlja sorazmerno kratek časovni razmah, je to dobro razvidno. Takratne Gornje in Spodnje Domžale so leta 1817 skupaj štele 381 prebivalcev, leta 1830 pa že 406, Mengeš skupaj s Topolami in Pristavo leta 1817 1070, leta 1830 pa 1220 prebivalcev. Sam Mengeš je štel leta 1817 (Veliki in Mali Mengeš) 1804 prebivalce in je bil ena največjih vasi pri nas. Na splošno pa je v navedenem časovnem razmiku naraslo na tem območju število prebivalstva poprečno za 15 %, v posameznih primerih pa tudi za 20 %.
Postavlja se seveda vprašanje, s čim se je preživljalo to prebivalstvo, pri čemer lahko ugotovimo, da je leta 1817 živelo na območju današnje občine Domžale 15.164 prebivalcev (leta 1830 pa nekaj prek 17.000 prebivalcev). Poglavitni vir za preživljanje je bilo kmetijstvo, o katerem bomo najprej spregovorili, zelo pomemben vir pa so bile tudi neagrarne panoge, ki jih je v veliki meri, kakor bomo videli, pogojevala tudi glavna komercialna cesta, ki je potekala iz Trsta prek Ljubljane na Dunaj po vsej širini domžalskega območja.
Vrste kmetijskih zemljišč po kulturah in njihova razsežnost so predvsem odvisne od naravnih pogojev. Zanima pa nas, koliko so v tem času skušali spre-

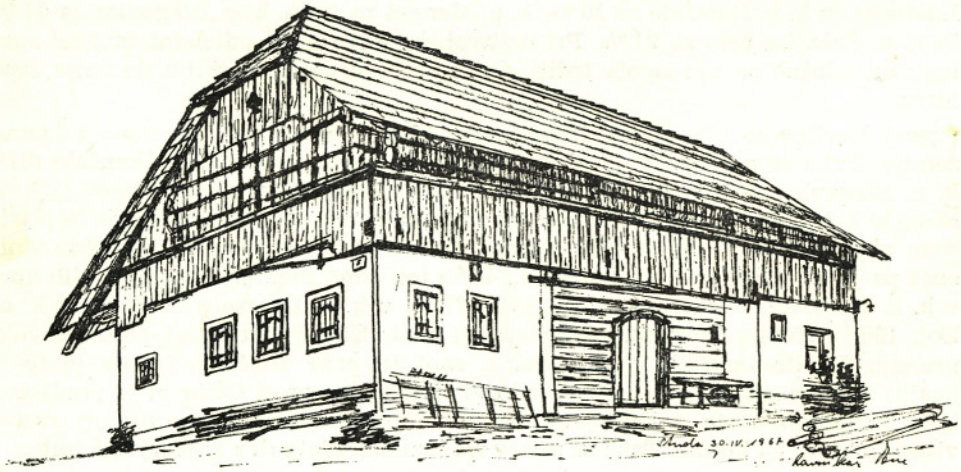

Markuzova domačija v Študi. Ob rekonstrukciji so odkrili na tramu letnico 1601 (risba Tone Ravnikar)

meniti obstoječe stanje. V glavnem do bistvenih sprememb ni prišlo s to izjemo, da so ponekod že pred 30. leti tega stoletja povečali gozdne površine. Tako so v okolici Depale vasi in Dragomlja posadili na enem njenem delu hrastov gozd. To so napravili z namenom, da bi si zagotovili potrebne količine stelje, kar je bilo povezano s prehodom na rejo živine v hlevih.

Kar zadeva sistem za obdelavo polj, je bil v sredini 18. stoletja v navadi trileten kolobar, pri katerem so pustili tretje leto njive v prahi. Na njih je tedaj rastla trava ali pa tudi že detelja. V drugi polovici 18. stoletja pa so pričeli v vedno večjih množinah sejati deteljo in opuščati praho. Ob sestavljanju jožefinskega katastra okoli leta 1785 je npr. na območju k. o. Jablje že prevladoval obdelovalni sistem po triletnem menjavanju brez prahe. V času okoli leta 1830 pa so na celotnem območju, ki ga obravnavamo, obdelovali njive po triletnem menjavanju kultur brez prahe. Na njivah so v prvem letu po gnojenju sejali pšenico (s strniščnim posevkom ajdo) ter proso. Ponekod so sejali namesto pšenice ali dela pšenice ječmen. V drugem letu so v manjši količini gnojili ali pa sploh niso gnojili ter so sejali predvsem pšenico (s strniščnim posevkom ajdo) ter rž (s strniščnim posevkom deteljo ali ajdo). V tretjem letu so ponovno gnojili v manjši meri (ponekod tudi niso gnojili) ter sejali deteljo ali pa eno izmed vrst žit (rž, ječmen, pšenico s strniščnim posevkom ajdo, ponekod tudi oves). V posameznih letih so uvrščali v kolobar — različno po posameznih območjih — tudi že krompir. Na slabših njivah so sejali deloma namesto pšenice oves (s strniščnim posevkom deteljo). Na takih njivah pa se tudi v tem času včasih še pojavljajo primeri, da so v enem letu triletnega kolobarja spomladi pustili njive v prahi, sejali pa so v tem letu samo strniščni posevek (ajdo). Ponekod naletimo pri njivah, ki so bile siromašne na humusu in so imele posebno neugodno lego (na strmih pobočjih, deloma obdanih z gozdovi) na petletni obdelovalni cikel (prvo leto ajda po prahi, drugo leto rž in oves, tretje leto detelja in krompir, četrto leto pšenica in rž, peto leto oves) ali pa tudi na šestletni obdelovalni cikel (prvo leto so navadno sejali oves, drugo in tretje leto pa pšenico, rž, ječmen in sadili krompir, četrto, peto in šesto leto pa so njive spremenili v travnik).

Na domžalskem območju so okoli leta 1830 sejali oziroma sadili predvsem pšenico, rž, ječmen in oves kot glavne in proso, ajdo, krompir in deteljo kot postranske pridelke. Ječmena in ovsa niso povsod enakomerno sejali in imamo kraje, kjer so bodisi ječmen ali pa oves sejali zelo malo. V majhnih količinah so na splošno pridelovali bob, lan, korenje, zelje, fižol in repo, ponekod tudi lečo. V primeri s kranjskim območjem je bil na domžalskem območju v tem času že razširjen krompir. Količina posameznih poljskih pridelkov je bila v stalnem sorazmerju, na splošno pa je bilo v porastu pridelovanje krompirja in detelje. Koruze še niso sadili z izjemo na pristavah graščin in še tu v zelo majhnih količinah. Tako so pridelali leta 1803 na pristavi gospostva Krumperk 13 mernikov koruze, na pristavi gospostva Čemšenik leta 1816 pa 9 mernikov koruze. Pač pa je ob koncu 18. stoletja močno nazadovalo sejanje lanu. Npr. na območju Homca in njegovi okolici je bil pred tem lan glavni poljski pridelek in glavni predmet trgovanja, v 30 letih 19. stoletja pa so ga pridelovali le še v zelo majhnih količinah.

Poljski pridelki so bili na splošno dobre kakovosti, posebej znana je bila po svoji kakovosti rž na območju Mengša. Najboljši pridelek so dajale pšenica, rž in ajda. Zanimiv je tudi podatek, koliko so pridelali poprečno na leto na pristavi gospostva Krumperk v letih 1820 do 1829: največ je bilo pšenice (245 mernikov), ovsa (251 mernikov) in ajde (202 mernika), manj pa so pridelali rži (89 mernikov), ječmena (39 mernikov) in prosa 43 mernikov). Drugačen je bil

obseg letnega pridelka na posameznih kmetijah. Kot primer smo vzeli kmetijo s 16 orali (to je 9,2 ha) obdelovalne zemlje v Velikem Mengšu, na kateri so pridelali okoli leta 1830 poprečno naslednje količine žita: največ je bilo rži (59 mernikov), pšenice (52 mernikov) in ajde (64 mernikov) — ajda je bila po količini celo na prvem mestu — manj pa ječmena (16 mernikov), prosa (14 mernikov) in ovsa (10 mernikov).

Da bi dosegli stalno dvojni pridelek, so posvečali vso skrb obdelavi orne zemlje. Posebej so pazili tudi na izbiro semena. Da ne bi bila pšenica snetljiva, so pšenico, namenjeno za seme, pred setvijo posuli z apnom. S tem so želeli doseči, da se je seme dovolj osušilo. Vso pozornost so posvečali gnojenju. Kot omembe vredno oviro pri obdelavi polj pa so šteli to, da so žitno desetino večkrat dajali v naravi in s tem kmetom niso jemali le zrnja, marveč tudi slamo, ki je bila pomembna za steljo. Prav tako naj bi bilo po mnenju sestavljalcev poročil v škodo poljem tudi to, da so ponekod uporabljali slamo za izdelavo slamnikov. Na njivah niso pasli zaradi setve strniščnega pridelka.

Za travnike so navadno skrbeli le toliko, da so jih spomladi očistili in zravnali krtine. Gnojili jih niso. Poudarili so korist, ki naj bi bila v tem, da so potoki ob večjem deževju poplavljali travnike. To naj bi prinašalo več koristi, kot pa povzročalo škode, če se seveda voda ni predolgo zadrževala na travnikih. Spomladanska ali jesenska paša na travnikih ni bila v navadi. Le na travnikih na strmih hribovitih pobočjih ali pa na slabih travnikih, ki so ležali med njivami in gozdovi, so večinoma v času druge košnje pasli in so jih torej le enkrat kosili.

Okoli hiš so navadno sadili jablane, hruške in slive; češenj na tem območju niso gojili. Sploh pa niso posvečali sadnemu drevju posebne skrbi in v poročilih se navaja, da niso odstranjevali gosenic. Drugače je bilo z vrtovi okoli gradov, kjer

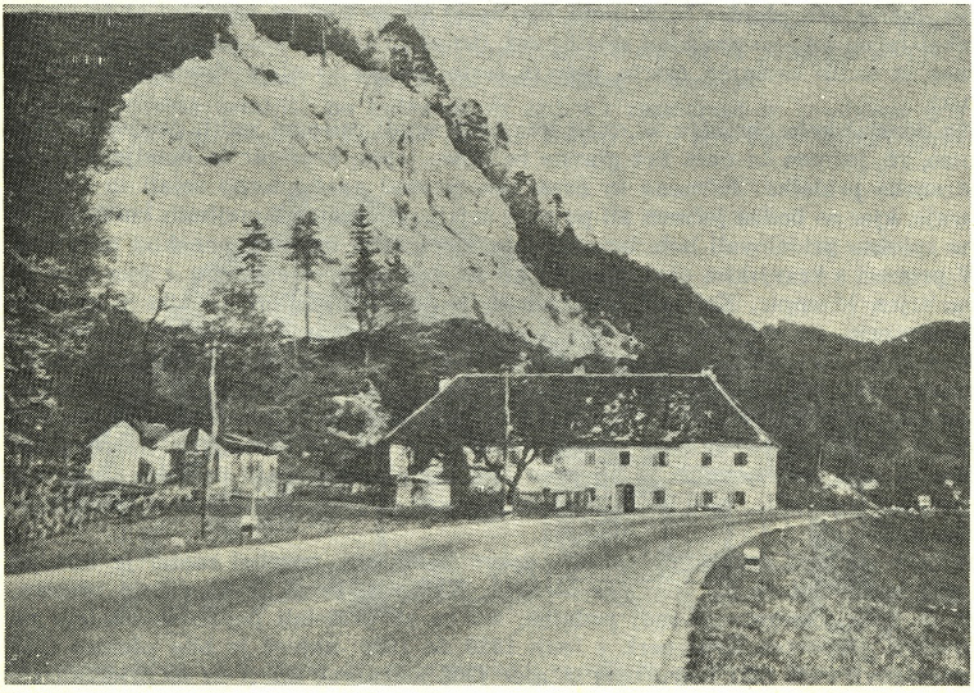

Poštna postaja v Podpeči — Lukovici

so gojili plemenite vrste sadja, kar pa ni naletelo na posnemanje pri podložnikih.

Gojili so običajno živino, od tega ovce le na najbolj hribovitih krajih. Perutnina je bila zelo malo razširjena. V Blagovici, Krašnji in Lukovici (v manjšem obsegu tudi drugod) so redili konje močne štajerske pasme, ki so jih tudi na Štajerskem kupovali. Drugod so bili konji domače vzreje ali pa so jih kupovali na Gorenjskem in so bili srednje močne rasti. Na pristavi gospostva Krumperk so kupovali konje v Ljubljani ali pa v bližnjih krajih. Goveja živina je bila domače vzreje in izredno močne rasti, Prašiče so kmetje deloma sami gojili, delom pa so jih tudi kupovali na Štajerskem in so jih le pitali za zakol. V živinoreji je bil torej na domžalskem območju znaten vpliv iz Štajerskega.

V hribovitem svetu so prevladovali voli, v ravninskem pa konji. Izrazito pomembno je veliko število konj v krajih ob glavni komercialni cesti Dunaj—Trst, kar je seveda v zvezi s prevozi in priprego. Tako je bilo npr. v k. o. Bitnje na Sorškem polju leta 1830 pri 51 gospodarskih enotah 50 konj. V občini k. o. Domžale pa pri 31 gospodarskih enotah 55 konj, ali pa v k. o. Dob pri 30 gospodarskih enotah celo 72 konj; to je v primerjavi z Bitnjem za ena in polkrat več konj. Na večjih kmetijah so na domžalskem območju redili poprečno dva konja, kar je v hribovitih krajih ustrezalo štirim volom, dve do tri molzne krave, eno do dve glavi mlade goveje živine in dva prašiča. Če izvzamemo konje, so kmetje na splošno redili sorazmerno malo živine, znatno manj kot npr. na kranjskem območju. Opaziti je, da je bilo kmetijstvo usmerjeno predvsem v pridelovanje žita.

Konje so poleti deloma krmili v hlevu (z deteljo, slamo včasih tudi z manjšimi količinami ovsa in ponekod tudi z otrobi), sicer pa so jih pasli. Ponekod se izrecno omenja, da je soseskin pašnik namenjen za pašo konj (k. o. Brezovica, k. o. Depala vas). Pozimi so konje krmili s senom, slamo in suho deteljo. Govejo živino so poleti zlasti pasli ali pa krmili s svežo krmo, pozimi pa so jo redili le s slamo različne vrste in z manjšimi količinami sena. Prašičem so dajali deteljo, travo, nekaj repe ali krompirja. Pomen paše pri reji živine je bil torej še zelo velik.

Na obravnavanem območju so bile tudi obsežne gozdne površine. Gozdove so izsekavali brez načrta, v glavnem prebiralno, včasih tudi na golosek, ne glede na to, kako si bodo zagotovili trajen prirast lesa, marveč zgolj glede na vsakokratne potrebe. Za pomlajevanje gozdov ni bilo določeno nobeno obdobje rasti, marveč so izsekovali les najrazličnejših letnikov. Do neke mere so se ozirali le na to, da je bila na razpolago potrebna stelja. V gozdovih so tudi pasli živino.

Prikazani način kmetijskega gospodarstva je zahteval ustrezno delovno silo. Na večjih kmetijskih gospodarstvih so imeli eno deklo (v nekaterih krajih tudi dve) ter hlapca in pastirja, to je nekoliko manj kot npr. na kranjskem območju. Nadaljnja delovna sila so bili gostači in kajžarji. Manjše število služinčadi in — kakor smo že ugotovili — manjše število gostačev na domžalskem območju kažejo na poprečno manjši obseg kmetijskih gospodarstev.

Kar zadeva kmetijsko orodje, so bili leta 1830 tudi na domžalskem območju v uporabi običajni pripomočki, kakor drugod v deželi.

Enonadstropne, zidane kmečke stanovanjske hiše so bile redke. V krajih ob komercialni cesti Dunaj—Trst so bile take npr. gostilne. Poleg tega so bile zidane hiše z enim nadstropjem npr. kramarske hiše v Mengšu, župnišča, šola v Dobu, ki je bila zgrajena leta 1822, če seveda izvzamemo grajske objekte. Velika večina kmečkih stanovanjskih hiš pa je bila v tem času pritličnih, deloma zidanih, deloma samo na zidanih temeljih, deloma pa v celoti lesenih. Nekatere boljše

hiše so bile krite s skodlami in skrilavcem (opeko kot kritino so uporabljali predvsem pri gradovih), pretežna večina pa je bila krita s slamo. Stanovanjski prostori kmečkih hiš niso bili prostorni in so imeli navadno majhna okna. Splošna navada je bila ta, da so bili hlevi v podaljšku stanovanja. Večinoma so bili leseni, redki so bili zidani ali pa so imeli zidane temelje. Na splošno pa so bili precej prostorni. Hlevu je sledil skedenj, ki je bil večinoma na zidanih stebrih, sicer pa lesen, včasih pa tudi v celoti lesen. Spodaj je služil kot shramba za steljo in siceršnje pripomočke. V nekaterih krajih so imeli proti požaru zavarovanih nekaj hiš, deloma pri štajerski, deloma pa pri tržaški vzajemni zavarovalnici.

Prehrana je obstajala iz zelja, močnika, ječmenove kaše, kisle repe in krompirja, ponekod tudi fižola, za spremembo so bili ajdovi žganci, mleko z mlinci ali kaša in suh kruh. Meso so jedli le ob praznikih.

Višek pridelka žit iz obravnavanega območja, in sicer pšenico in rž, v glavnem niso prodajali na sejmih v Kamniku, ki je bil vsak torek, v Kranju, kjer je bil vsak ponedeljek, ali v Ljubljani, kjer je bil sejem vsako sredo in soboto, marveč se je razvila posebna trgovina z moko. Domači žitni trgovci, to so bili tamkajšnji mlinarji ali gostilničarji ob glavni komercialni cesti, so odkupovali od kmetov viške žita, ga v mlinih pomešanega z žitom, ki so ga dobivali iz Banata, zmleli in to moko vozili in prodajali v Trstu. Ti trgovci so imeli v Moravčah glavno žitno skladišče. V Trstu pa so nato kupovali sol in jo vozili nazaj. Ta proizvodnja moke je ustvarila tudi podlago za tako številne mline, ki so se razvili na domžalskem območju. Določen pomen je imela tudi prodaja žita in sena gostilničarjem ob glavni komercialni cesti, kar so porabili za svoje goste in za konje.

Opisana trgovina s Trstom je sestavni del takratne obsežne blagovne izmenjave naših dežel s Trstom, od katere je bila posebno pomembna žitna trgovina, ki

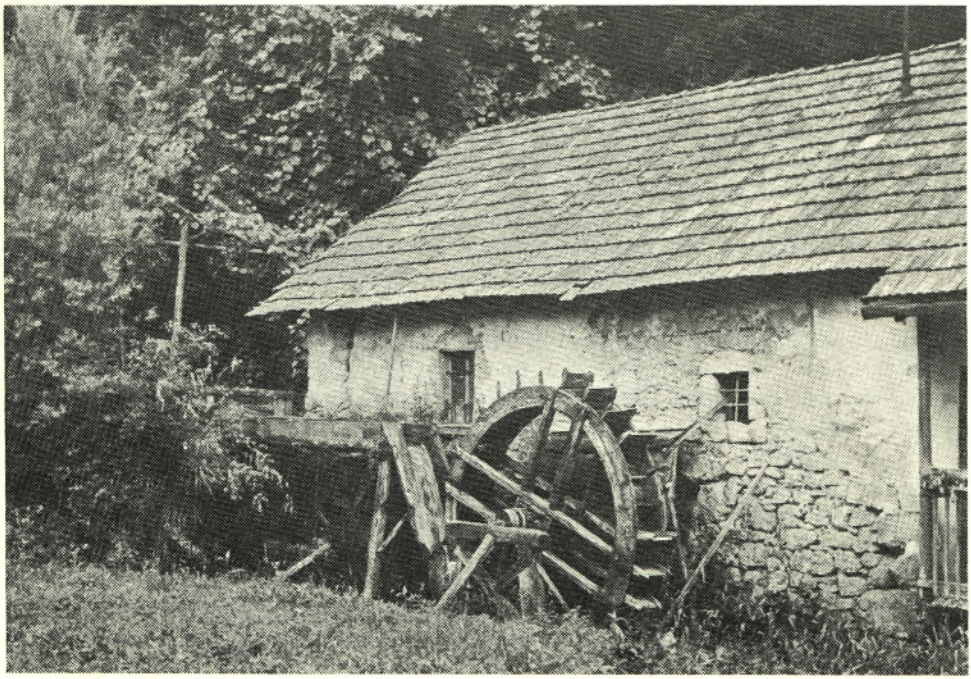

Mlin na Pšati

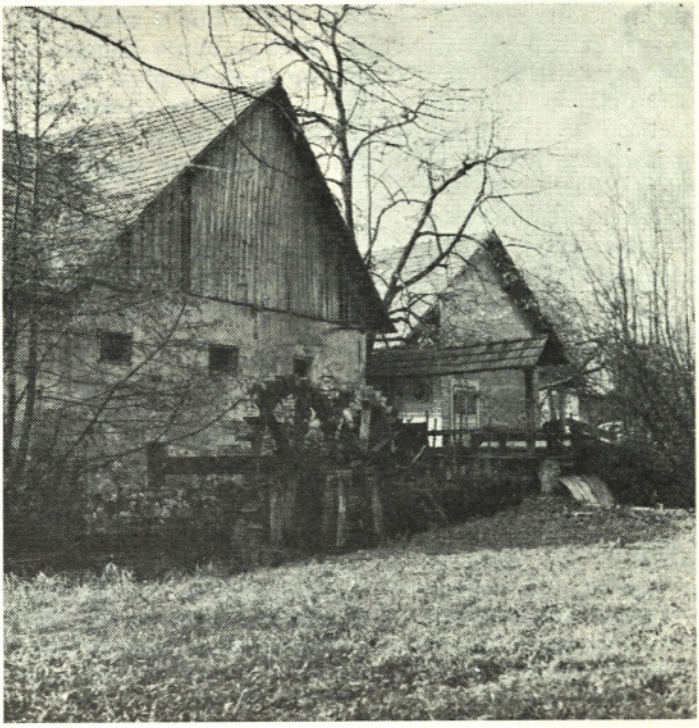

Macetov mlin ob Rači v Spodnjem Tuštanju

je imela sprva glavno središče v Ljubljani. V prvi polovici 19. stoletja pa se je ta trgovina, ki jo je v precejšnji meri zamenjala prodaja moke, iz Ljubljane preselila v okoliška območja. Vedno več je bilo tu prekupčevalcev z žitom, ki so ga občasno uvažali iz Ogrske in Hrvatske, ga zmleli ter moko preprodajali v Trst.[2] V zvezi z ostalo trgovino s Trstom pa se npr. na bližnjem kranjskem območju omenjajo kocarji, ki so prodajali svoje izdelke tudi v Trstu; kmetje z Jezerskega pa so npr. vozili les v Trst.

Od živine so na domžalskem območju prodajali zlasti žrebeta. Od tu so jih kupovali tudi kmetje drugod z Gorenjske. Krave so gojili običajno šest do sedem let za molžo in vzrejo, nato pa so jih prodajali na živinskem sejmu ali mesarjem. Vole so uporabljali tri do štiri leta pri oranju, nato pa so jih zamenjali ali pa jih prodali na živinskem sejmu. Na živinske sejme so hodili v Kamnik, deloma pa tudi v Ljubljano.

Znatnejše trgovine z lesom ni bilo. Na območju Mengša se je dogajalo, da so gozdni posestniki, ki so imeli večje gozdne površine, prodajali cele deleže gozda za izsek, nakar so jih kupci do golega izsekali. Lesni pridelek so uporabili bodisi za pripravo oglja, ki so ga prodajali kovačem — ti so bili ob glavni komercialni cesti precej pogosti — nato opekarnam ali pa za običajno kurjavo.

V krajih ob glavni komercialni cesti so predstavljali za kmete znaten vir dohodka tudi priprega ter prevozi trgovskega blaga. Ob tem se postavlja vprašanje, kakšne možnosti zaslužka je dajala glavna komercialna cesta kajžarjem. Če se je kmet bolj posvečal prevozništvu, mu je bilo potrebno več delovne sile na kmetiji. To delovno silo pa si je zagotavljal iz vrst kajžarjev.

Od obrti je treba na prvem mestu omeniti številne mline in žage. Razvoj mlinov je gotovo povezan tudi s trgovino z moko, o čemer smo že govorili. V nekaterih

krajih se omenjajo še barvarji, kar je bilo v zvezi s platnarstvom, ki pa je bilo že v zatonu. Po popisu iz leta 1830 je bila v Mengšu pivovarna z enim kotlom, kjer so zvarili enkrat tedensko po 40 veder piva. Pivovarna je zaposlovala redno štiri delavce. V Mengšu je bila nadalje še opekarna, kjer so štirikrat na leto žgali opeko, vsakokrat po 30.000 kosov opeke. Opekarna je občasno zaposlovala tri do štiri delavce. Pivovarna in opekarna sta dobivali potreben les iz Kamniške Bistrice.

Posebej je treba omeniti izdelavo slamnikov, v tem času na območju Ihana in Dragomelj, o čemer pa bo posebej govora v tem zborniku. Ta domača obrt je dajala dodaten vir dohodka lastnikom domcev in kajžarjev, in sicer v zimskem času. Za lastne potrebe so na kmetijah v zimskem času še delno tkali platno.

OPOMBE

[1] Podatki so po cenilnih operatih za katastrske občine: Blagovica (L 63), Brezovica (L 20), Češnjice (L 108), Depala vas (L 29), Dob (L 2), Domžale (L 43), Dragomelj (L 47), Drtija (L 50), Homec (L 78), Ihan (L 89), Jarše (L 88), Koreno (L 117), Krašnja (L 123), Loka (L 110), Lukovica (L 146), Mengeš (L 149) Moravče (L 161), Peče (L 154) Podgorica (L 202), Podrečje (L 206), Prevoje (L 217), Radomlje (L 220), Rafolče (L 221), Rašica (L 221), Rova (L 229), Selo (L 253), Spodnje Koseze (L 311), Stob (L 275), Študa (L 280), Studenec (L 283), Sv. Andrej (L 7), Sv. Miklavž (L 174), Sv. Mohor (L 76), Sv. Trojica (L 298), Sv. Valentin (L 315), Šentožbolt (L 190), Trojane (L 299), Trzin (L 294), Velika vas (L 75), Vrhpolje (L 176), Zgornje Koseze (L 180), Zlato polje (L 67), Žirovše (L 257) (vse v Arhivu SR Slovenije).

Primerjalni podatki za kranjsko območje so na podlagi J. Žontar, Kranj in njegova širša okolica v prvi polovici 19. stoletja, Kranjski zbornik, 1970, str. 298—314.

[2] V. Valenčič, Žitna trgovina na Kranjskem in ljubljanske žitne cene od srede 17. stoletja do prve svetovne vojne, SAZU, Razred I, Razprave X/4, Ljubljana 1977, str. 299 sl.

Katarina Kobe-Arzenšek

IZ PRETEKLOSTI SLAMNIKARSTVA V DOMŽALSKI OKOLICI S POUDARKOM NA DOMAČIH PROIZVAJALCIH

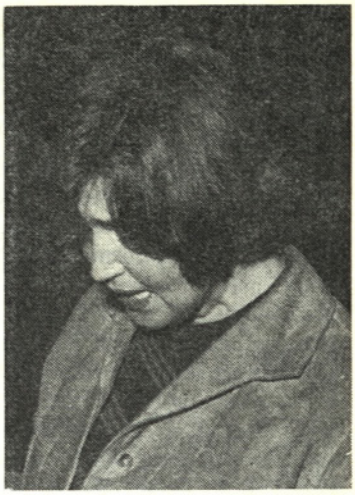

Nobena izmed slovenskih dežel ni imela toliko različnih tekstilnih domačih dejavnosti, s katerimi je pomagala pri preživljanju prebivalstva, kot Kranjska. Tu je bilo sitarstvo, ki je bilo locirano med Škofjo Loko in Kranjem, čipkarstvo s široko razprto mrežo, vendar le z večjim poudarkom na Idrijskem, platnarstvo, ki se je v trgovskem svetu uveljavljalo pod oznako »škofjeloško platno« ter slednjič slamnikarstvo na območju Domžal. Pod slamnikarstvom razumemo pletenje slamnatih kit in šivanje slamnikov iz njih. Strokovna literatura je zakoličila začetke slamnikarstva na Kranjskem v prvo polovico 18. stoletja, torej v obdobje merkantilističnih načel v avstrijski gospodarski politiki. Iz teh časov imamo o dejavnosti borna poročila, vemo le, da je bila že tistihdob pomembna obrt, predvsem v župniji Ihan. V pravdi zaradi »štantnine« 1783 so Ihanci zatrjevali kamniškemu sodniku, da so njihovi predniki prodajali slamnike na sejmih v Kamniku in drugih mestih. Podatek ni dobrodošel le zaradi tega, ker nam med drugimi viri nakazuje starost te obrti, temveč tudi, ker nam izpričuje, da je že v zadnjih desetletjih 18. stoletja pomenila v tem okolišu pridobitno panogo, ki je zadovoljevala širše in ne samo lastne potrebe proizvajalcev. Ob tržnih in sejemskih dneh deželnega mesta Ljubljane v prvih decenijih minulega stoletja je beležila kupčija s slamniki še poseben razmah. Tržna reda iz 1826 in 1834 sta odmerjala proizvajalcem slamnikov na ljubljanskem trgu poseben prostor. V prodajo so posegli krošnjarji (Kočevarji in Blejci), ki so raznašali domžalske slamnike po vsej monarhiji, pa Tirolci iz doline Defereggen, ki jim revna domača gruda ni dajala dovolj kruha. Ustanovitev Ilirskih provinc s sedežem v Ljubljani je njih stike s temi kraji še bolj poživljala. Večje zanimanje po izdelkih je spodbujalo proizvodnjo in po restavraciji avstrijske oblasti je obrt poleg župnije Ihan zajemala vasi Pšata, Sv. Jakob ob Savi, občine (gotovo davčne) Mengeš, Trzin, Stob, Studa in Dragomelj.[1]

Pri prebiranju katalogov za razstave notranjeavstrijskih dežel, ki so bile v Celovcu (1838), Gradcu (1841) in Ljubljani (1844), smo prišli do dveh zanimivih ugotovitev: 1. Največ slamnikarjev je razstavljalo na celovški razstavi (Franc Vodnik, izdelovalec slamnikov in posestnik v Studi; Jurij Merkžič, prav gotovo Markužič, iz Domžal; Primož Konič, izdelovalec slamnikov in posestnik v Studi pa domačini iz okolice Krumperka). V graškem poročilu zaman iščemo kranjske slamnikarje (ni jih bilo tudi od drugod; to velja tudi za ostali prav gotovo za

tisti čas pomembni gospodarski manifestaciji) in samo dva proizvajalca sta poslala svoje primerke na ljubljansko obrtno in industrijsko razstavo (Andrej Jelenc, višji rihtar in izdelovalec slamnikov v Ihanu, in Marija Kokail, izdelovalka slamnikov in košar v Ljubljani). Glede na število celovških in ljubljanskih razstavljalcev bi pričakovali ravno obratno. Razlaga morda tiči v dejstvu, da so bili naši slamnikarji že toliko podjetniško in trgovsko razgledani, da so si na celovški razstavi obetali večji obisk Tirolcev, ki so se dotlej že izkazali kot najresnejši prekupčevalci njihovih izdelkov. 2. Med razstavljalci ni najti Tirolcev, čeprav zasledimo tudi trgovce-založnike, ki so na prireditev poslali izdelke svojih proizvajalcev, vzemimo na primer Matijo Gnezda iz Idrije s čipkami ali Tomasa Glasserja iz Dravelj na Koroškem z jadrovino, lodnom in s tepihi pa sitarske založnike iz Kranja in okolice in še bi lahko naštevali. Na teh razstavah so naši slamnikarji sami predstavili svoje blago. Primož Konič iz Stude je prejel na celovški razstavi za svoje vzorce bronasto kolajno. Člane ocenjevalne komisije je navdušila njih izdelovalna tehnika. Izdelkov ni prodajal v večjih množinah zgolj po Kranjski, pošiljal jih je še na Štajersko, Hrvatsko, Avstrijo, Tirolsko, Salzburško in celo v Nemčijo. Pohvale so bile deležni tudi krumperški slamniki. Čeprav so jih izdelovali okoličani Krumperka le pozimi, so jih letno poslali v svet 15.000 do 20.000, od tega največ na Bavarsko. Eksponati s Krumperka so bili na celovški razstavi nagrajeni s posebno diplomo. Obiskovalcem ljubljanske razstave je Andrej Jelenc iz Ihana prikazal kar 17 slamnikov, različnih po velikosti in kakovosti; zanje je prejel posebno priznanje. Izvažal jih je na Tirolsko in Gornjo Štajersko, kar je deželanom letno naneslo 16.000 fl postranskega zaslužka.[2]

Mnoge domače firme so postavljale leta takoj po izidu liberalističnega zakona (1859) kot svojo ustanovno letnico. Tako, na primer, firmi Valentin Maček in Franc Cerar, obe iz Domžal, navajata kot ustanovno leto 1860, Franc Rožič iz Mengša leto 1862, Franc Mazovec iz Domžal 1866 in Andrej Jančigaj iz Domžal 1868. Precej kasneje (po lastni navedbi 1888) je bila osnovana firma Anton Mejač iz Dola, T. Pečnik (prej Andrej Maček) iz Domžal leta 1893 in Franc Hojnik iz Domžal leta 1898. Bile so še druge delavnice (Jakob Flis, Stob; Valentin Pavlič, Zg. Domžale; Alojz Škrabar, Zg. Domžale), toda vse te skupaj so bile v glavnem majhni obrati.[3] Od vseh navedenih privatnih slovenskih firm sta bili na deželnem kot trgovskem sodišču v Ljubljani registrirani le dve: ena ljubljanska in ena domžalska firma. V register »posameznih tvrdk« je bila zapisana Prva kranjska tovarna slamnikov s sedežem v Ljubljani in v posesti F. A. Župančiča 15. februarja 1873; po sklepu deželnega sodišča 7. oktobra 1903 je ugasnila 8. oktobra 1903. Domžalska posamezna firma Andrej Jančigaj je bila vnesena v register 6. maja 1909. Lastnik ji je bil Andrej Jančigaj. Med prvo svetovno vojno (14. septembra 1916) je firma menjala lastnika, ker je prvotni posestnik umrl. Lastnica je postala pokojnikova hči Katarina Ravnikar, roj. Jančigaj, iz Zg. Domžal 107.[4] Največji domači slamnikarski firmi pred razsulom avstroogrske monarhije sta bili Kitarsko društvo s sedežem v Domžalah in Slamnikarska zadruga v Mengšu, obe zadrugi z omejeno zavezo. Mengeška zadruga je bila vpisana v register 26. avgusta 1907 in Kitarsko društvo v Domžalah 28. marca 1908.[5] Prvi načelnik slamnikarske zadruge je postal Franc Rožič in njegov namestnik Anton Merkun. Nadzornemu odboru je predsedoval Ignacij Gorenc, ob strani pa mu je stal podpredsednik Anton Pezdir; na njegovem mestu se leta 1910 navaja Valentin Kajdiž. Predsednik prvega načelstva Kitarskega društva v Domžalah je bil Frančišek Bernik, beneficiat na Goričici, in nadzorstva Franc Končan. Ob koncu ustanovnega leta (1907) je imela mengeška slamnikarska zadruga 35 članov in deležev je bilo 43 v znesku

Izdelovanje kit za slamnike (fotografija iz Ihana)

8600 K. Največ članstva v času stare Avstrije je zadruga imela leta 1910, in sicer 55 s 63 deleži v vrednosti 12.600 K. Ob koncu prve svetovne vojne je bilo v slamnikarski zadrugi le 10 članov manj, torej 45 oseb, od tega sta bila 2 »tovarnarja« in 43 kmetov z deleži v vrednosti 9000 K. Kitarsko društvo v Domžalah je imelo na začetku leta 1910 694 članov, torej mnogo več kot mengeška slamnikarska zadruga, s 697 deleži in kar s polovico manjšim kapitalom (4302 K), kot ga je imela mengeška zadružna organizacija. Prva svetovna vojna članstva v Kitarskem društvu numerično ni prizadela, saj jih še leta 1922 ni bilo veliko manj kot leta 1910; vseh članov je bilo v tem času 667.[6] Naštetim firmam je bil poslovni predmet izdelovanje slamnikov, tudi mengeška zadruga je združevala tovrstne izdelovalce, le ena firma — Kitarsko društvo — si je zastavilo drugo dolžnost: pospeševati pletenje kit. Ob industrializaciji slamnikarske proizvodnje sredi druge polovice preteklega stoletja se je popraševanje po slamnatih kitah znatno povečalo. Ker se postopek pletenja ni posodabljal, temveč je ostal na nivoju primitivne ročne tehnike, je bilo treba za dejavnost zainteresirati širše sloje prebivalstva, če so hoteli zadostiti potrebam domačih proizvajalcev in tirolskih tovarnarjev z znatno večjo efektivnostjo dela. Po oceni ljubljanske trgovske in obrtne zbornice se je s pletenjem kit tedaj ukvarjala skoraj polovica, to je okrog 12.000 v kamniškem okraju živečega prebivalstva. Zajelo je ozemlje »od Št. Jakoba na Posavju do onkraj mesta Kranja, doli ob podnožju Kamniških planin do Štajerske, potem pa na drugi strani od Čemšenika do Janjč in nazaj zopet ob Savi do Št. Jakoba in Pšate«. Imperativ, ki so ga postavljali proizvajalci slamnikov, pa ni bil le kvantiteta, temveč tudi kvaliteta pletiva. Za kakovost slamnatih kit je poskrbelo trgovsko ministrstvo, ki je organiziralo 1874 v Mengšu, Trzinu, Domžalah in Dobu tečaje, na katerih je poučeval švicarski strokovnjak. Na tečajih so se kitarji seznanili z raznimi načini pletenja, postali so kos najrazličnejšim vzorcem. Drugače je bilo z gojenjem do-

mače slame; pri tem se je naš kmet trdo oklepal konservativnosti. Ljubše mu je bilo pšenično zrno kot pa za pletenje ustreznejša nedozorela pšenična slama. Tovarnarji, ki so težili za tem, da zadostijo zahtevam zunanjega trga, so začeli posegati po kvalitetnejših uvoženih kitah, najprej po florentinskih in beneških, potem japonskih in kitajskih. Iz domačih kit so šivali slamnike v glavnem domači proizvajalci. Ti so težko obvladovali konkurenco tovarniških izdelkov, kar so občutili tudi pletiči, ki so prejemali za kite vedno slabše plačilo. Pavperizacije kitarjev niso ustavili niti organizirani tečaji 1896—1898, ki so med prebivalstvom zbudili izredno zanimanje. Anketa, ki jo je izvedla zbornica v Ljubljani leta 1905, je pokazala, da se je zaradi prenizke cene izdelkov »slamopletarstvo skoro popolnoma opustilo«. Zadružna agitacija je kitarje prepričala, da so se organizirali. Kitarsko društvo ni vztrajalo pri domači slami, oprijelo se je ruskega ličja, ki so ga dobavljali predelovalci iz okolice Rumburka na Češkoslovaškem. Društvu je uspelo premagati začetne težave; za svoje izdelke je zainteresiralo ne samo domačega, ampak tudi tujega kupca: kite je izvažalo v Dresden, Prostějov in na Dunaj. Z izpadom uvoza surovin med prvo svetovno vojno je Kitarsko društvo le životarilo; nekatere je življenjska nuja vendarle prisilila, da so se vrnili k domači slami.[7]

Izdelovalci (šivalci) slamnikov so po liberalizaciji gospodarstva doživljali pravo konjunkturo. Po količini proizvodnje so v sedemdesetih letih domači slamnikarji prekašali tirolske tovarnarje. Leta 1873 so izdelali okrog 200.000 slamnikov, tuji tovarnarji pa 161.600; leta 1875 se je domača proizvodnja dvignila na 800.000 slamnikov, medtem ko so tovarne capljale za njimi s 367.000 kosi. Podobno razmerje je vladalo še v prvih osemdesetih letih. Večji del slamnikov so od okoliških slamnikarjev odkupili tirolski tovarnarji v Domžalah in Mengšu: te so apretirali in dokončno opremili za tržišče. Glavni del izkupička je ostal v tovarnarjevem žepu, domači proizvajalec se je moral zadovoljiti s skromnim plačilom. S spopolnjevanjem strojnega parka, uvedbo modernih šivalnih strojev, parnega in kasneje električnega pogona, so tovarnarji prehajali v svojih obratih

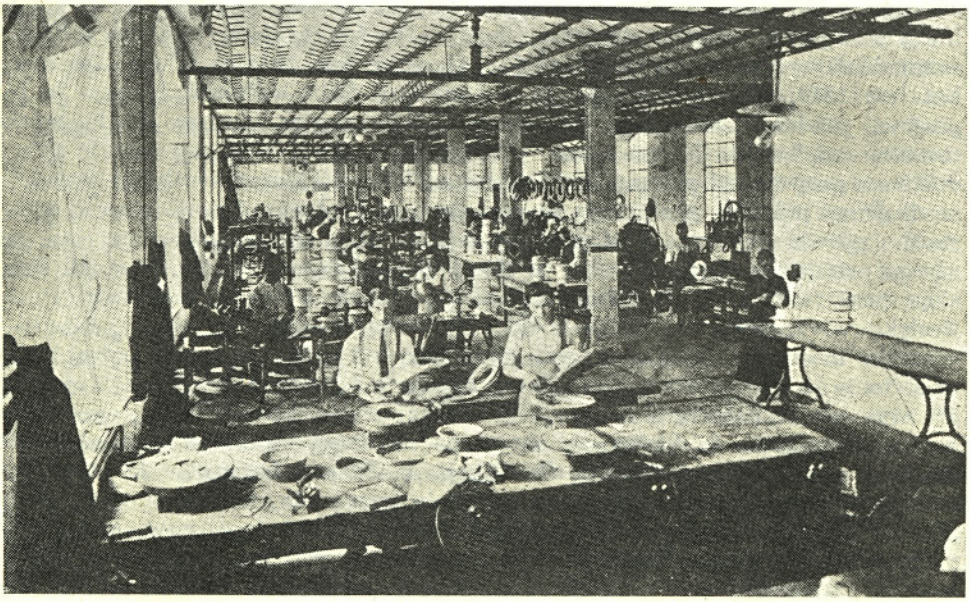

Izdelovanje slamnikov v Oberwalderjevi tovarni (sedaj Universale v Domžalah)

na celotni proizvodni postopek, od šivanja slamnikov do garniranja, od domačih okoliških slamnikarjev pa so prevzemali le ročno vezane slamnike, katerih odkup je bil precej nižji od njih proizvodnih stroškov pod tovarniško streho. Domači slamnikar, ki ga je, čeprav na domačih tleh, stiskal v kot tirolski podjetnik, nad tem pa je visela zunanja konkurenca, v takih okoliščinah ni zmogel zbrati kapitala za mehanizacijo oz. modernizacijo obrata. Skozi leta se je prebijal na nivoju obrtniške proizvodnje. Mimo nekaterih večjih samostojnih obrtnikov, ki smo jih že omenili, se je večji del domačih proizvajalcev združil v Slamnikarsko zadrugo, ki je dobila svoje prostore v Mengšu v bivšem podružničnem obratu največje tirolske firme P. Ladstätter in sinovi, Domžale. Izdeloval je moške, ženske in otroške slamnike od najpreprostejših do najfinejših vrst. Ob pomoči obrtno pospeševalnega urada v Ljubljani in deželnega odbora ter ob previdni poslovni politiki je zadruga solidno poslovala. Leta 1910 je razpečala za okroglo 40.000 K slamnikov, leta 1911 jih je razposlala za približno 24.000 K in v obdobju od 1. julija 1912 do 30. junija 1913 so kupci za slamnike izplačali zadrugi 44.376,44 K. Čeprav v zmanjšanem obsegu, je organizacija tudi med vojno uspešno poslovala, ker se je prodajalo le za gotovino. Zaradi pomanjkanja uvoženih surovin so se zadružniki vrnili k domačemu pletivu. O razmerju njene predvojne in medvojne proizvodnje do drugih domačih proizvajalcev naj spregovori tale razpredelnica:

Ime firme	Proizvodnja v kosih	
	pred prvo svet. vojno	med prvo svet. vojno
Slamnikarska zadruga, Mengeš	ok. 300.000	90.000
Jakob Rožič, Mengeš	20.000	5.000
Anton Mejač, Dol	10.000	2.500
Franc Mazovec, Domžale	30.000	7.500
Valentin Maček, Domžale	67.000	6.000
Andrej Jančigaj Domžale	60.000	—
Franc Cerar, Stob	80.000	20.000
Skupaj	567.000	131.000

Pred prvo svetovno vojno je zadruga proizvedla več kot vsi ostali domači podjetniki, med vojno pa je bila njena proizvodnja kar za dvakrat večja od njihove, saj so privatniki skupaj izdelali le 41.000 slamnikov. Slamnike so prodajali pretežno po avstroogrskih deželah. Poglejmo na razpredelnico:

Slamnikarska zadruga, Mengeš	Hrvatska, Bosna, Hercegovina, Ogrska, Nemčija
Jakob Rožič, Mengeš	Koroška, Kranjska, Hrvatska
Anton Mejač, Dol	Slavonija, Galicija, Istra, Kranjska
Franc Mazovec, Domžale	Polovico v Galiciji, ostalo v Slavonijo, na Hrvatsko, Sp. Štajersko, Kranjsko
Valentin Maček, Domžale	Hrvatska, Slavonija, Galicija, Koroška, Štajerska
Andrej Jančigaj, Domžale	Tirolska, Zg. Avstrija, Galicija, Štajerska, Slavonija, Hrvatska, Ogrska, Kranjska, Dalmacija
Franc Cerar, Stob	Hrvatska, Slavonija, Bosna, Hercegovina, Črna gora, Dalmacija, Štajerska, Koroška, Primorska, Ogrska, Češka, Avstrija (malenkost)

Domače firme, ki smo jih v sestavku že spoznali, so ob koncu vojne nadaljevale z dejavnostjo in tiste, ki so med vojno obstale, so se ponovno vključile v proiz-

vodnjo. Na vprašalne pole za leto 1919 zbornici v Ljubljani so naši podjetniki zapisali naslednje število zaposlenih:

Firma	Delavci		Pred-delavci	Uradniki in tehniško osebje
Slamnikarska zadruga, Mengeš	3 m	10 ž	1	2
Jakob Rožič, Mengeš	3	10	?	?
Anton Mejač, Dol	2	6	?	?
Franc Mazovec, Domžale	3	12	?	?
Valentin Maček, Domžale	7	14	?	?
Andrej Jančigaj, Domžale	6	17	2	1
Franc Cerar, Stob	10	20	2	4
Skupaj	34	91	5	7

Največ delavcev je zaposloval Cerar. Štirje podjetniki ne navajajo preddelavcev kot tudi uradništva ter tehničnega osebja ne, povedo pa vsi štirje, da so tovrstni nameščenci Slovenci, tako lahko računamo, da je vsaka od teh imela vsaj enega, če ne dva preddelavca in prav toliko uradnikov ali tehničnega kadra. Med njimi ni bilo nikogar tuje narodnosti. Svoje delavke je zadruga plačevala po 6 K in delavce po 10 K dnevno. Medtem ko je pri Rožiču, Mejaču in Mazovcu prejemal profesionalec po 8—12 K na dan, so Maček, Jančigaj in Cerar plačevali tovrstne delavce po 8—20 K dnevno. Pri večini navadnih delavcev se je dnevna mezda sukala od 6—8 K, le pri Rožiču in Cerarju je bila zgornja meja 10 K. Nobena od navedenih firm ni razpolagala s pogonskimi stroji, zadruga na zborničnem vprašalniku za leto 1919 ni napisala niti delovnih naprav. Pri tem so bili vestnejši ostali podjetniki. V glavnem so imeli po eno stiskalnico, prednost v tem pogledu sta imel le Rožič in Cerar z dvema hidravličnima stiskalnicama. Kar zadeva šivalne stroje, je povedati, da jih je imel Rožič 10, Mejač 6, Mazovec 12, Maček 14, Jančigaj 16 in Cerar 20. Uvažali so jih predvsem iz Nemčije, nekaj tudi iz Češke in Francije. Po proizvodni zmogljivosti je bila na prvem mestu mengeška zadruga, njej so sledili podjetniki, kot nam ilustrira naslednja razpredelnica:

Slamnikarska zadruga, Mengeš	400.000—500.000 kosov na leto
Jakob Rožič, Mengeš	30.000
Anton Mejač, Dol	20.000
Franc Mazovec, Domžale	42.000, od tega 12.000 srednje finih
Valentin Maček, Domžale	100.000
Andrej Jančigaj, Domžale	60.000
Franc Cerar, Stob	150.000

Ker nam zadruga v Mengšu ni zapisala svoje mesečne potrebe po surovinah, je bil Franc Cerar iz Stoba po svojih navedbah na vrhu. Poglejmo!

Firme	Domače kite	Inozemske kite
Jakob Rožič, Mengeš	5.000 kosov*	1 bala**
Anton Mejač, Dol	4.000	1/2 bale
Franc Mazovec, Domžale	8.000	1/2
Valentin Maček, Domžale	6.000	3
Andrej Jančigaj, Domžale	10.000	2
Franc Cerar, Stob	18.000	4

* kosi à 24 m; ** bale à 240 kosov à 124 m

Kite so jim dobavljale švicarska firma Oskar Bruggisser (Wohlen), dresdenska firma Karel Petermann ter praški firmi Karel Pokorny in Th. Stäbl. S surovinami je bila najbolj založena zadruga: imela je uskladiščenih 60.000 kranjskih kit, na zalogi pa je imela tudi nekaj sto moških in otroških slamnikov. Mejač in Jančigaj leta 1919 gotovih izdelkov nista imela v skladišču, zato pa jih je imel toliko več Cerar (20.000 slamnikov), polovico manj Maček (10.000) in precej manj Rožič (5000) pa Mazovec (3000). Največ davka je plačeval Cerar (250—380 K), sledila sta mu Maček in Jančigaj s 120 K, polovico manj od njiju je nakazoval Rožič (60 K) ter najmanj sta državi prispevala Mejač in Mazovec (po 30 K); nekoliko več, 41,61 K, je bilo odmerjeno mengeški zadrugi. Na vprašanje zbornice 1919, ali je izvoz v Nemško Avstrijo potreben, so zadruga, Mejač in Maček odgovorili, da ne, Rožič ni zapisal svojega mnenja, Mazovec je pripisal, da je potreben, saj je pošiljal na Zg. Štajersko letno po 4000 slamnikov; tudi Jančigaj je menil, da mu je izvoz nujen za četrtino proizvodnje, Cerar pa je zapisal, da je izvoz v Avstrijo potreben le za neznatno količino njegove produkcije.[8]

Edina, še v stari Avstriji registrirana posamezna firma, Andrej Jančigaj iz Zg. Domžal, je v jugoslovanski državi maja 1922 nekoliko spremenila svoj naslov. Odtlej je nosila ime A. Jančigaj nasl. M. Ravnikar. Umrla je Katarina Ravnikar in lastnik firme je postal Matija Ravnikar. Pri tem je ostalo vse do leta 1954, ko je bila firma izbrisana iz registra, ker je prenehala z obratovanjem.[9] Prva v novi državi vpisana slamnikarska posamezna firma je bila Franc Cerar, Stob. Obratni predmet 6. decembra registrirane firme je bil izdelovanje klobukov iz slame in klobučevine ter drugih slamnatih in klobučarskih izdelkov, ki so sodili v to stroko, pa njih razpečevanje na drobno in debelo. Kot lastnik firme je bil naveden Franc Cerar, tovarnar v Stobu 50, prokura pa je bila podeljena Francu Cerarju ml. Razmerje očeta in sina do podjetja je bilo jasneje definirano v družbeni pogodbi 16. decembra 1922. Osnovala sta družbo z omejeno zavezo. Prehod od posamezne k družbeni firmi je bil označen v registru na sodišču v Ljubljani 22. januarja 1923. Osnovno glavnico v znesku 600.000 K je sestavljal delež 560.000 K stvarnih vlog pa delež 40.000 K gotovine. Franca Cerarja st. je pogodba obvezovala, da odstopi družbi v last tovarniško podjetje z glavnim obratom v Stobu in podružnico v Celju kot celoto s pasivo in aktivo, zlasti z vsemi stroji, orodjem, tovarniško in trgovsko opremo, zalogo surovin, gotovih in še ne izgotovljenih izdelkov, kar je bilo ocenjeno z vrednostjo 540.000 kron. Franc Cerar ml. je bil s pogodbo zavezan, da prepusti družbi hišno in tovarniško poslopje v Stobu 50 za dogovorjeni znesek 20.000 K. Poslovodja družbe sta postala oba, Franc Cerar st. in Franc Cerar ml., vsak s pravico samostojnega podpisovanja. Po dobrih dveh letih (9. novembra 1925) je bil Franc Cerar st. izbrisan iz registra. Mladi lastnik ni bil kos prezadolženemu podjetju in tako je bil nad podjetjem razglašen konkurz. Kot konkurzni komisar je bil 30. aprila 1927 registriran Ivan Hutter, deželnosodni svetnik in predstojnik okrajnega sodišča v Kamniku in kot upravnik mase dr. Dominik Žvokelj, odvetnik v Kamniku. Ob koncu še istega leta (31. decembra 1927) je bil konkurz prezadolženke odpravljen, ker je bila sklenjena prisilna uprava.[10]

V prvih dvajsetih letih sta bila vnesena v register posameznih firm še dva domžalska slamnikarska obrata: 2. septembra 1921 Angela Pekolj, šivanje in prodaja slamnikov pa 21. januarja 1923 Alojz Škrabar, trgovina s slamniki. Kdaj sta ugasnili, o tem register molči.[11]

Prvi slamnikarska družbena firma, ki je bila zapisana v register na ljubljanskem sodišču, je bila tovarna moških in ženskih klobukov in slamnikov Milka Kosova et Kvas; zapis nosi datum 19. marec 1920. Sedež je imela v Mengšu. Po

obliki je bila javna trgovska družba z veljavnostjo od 1. januarja 1920. Družabnika sta bila Milka Kos in Ivan Kvas, oba iz Mengša, s pravico, da vsak samostojno podpisuje firmo. Družabništvo ni trajalo dolgo, le nekaj mesecev. Iz družbe je izstopil Ivan Kvas in hkrati, ko je bila družbena firma (12. julija 1920) izbrisana, je bila v register vpisana posamezna firma Milka Kosova, tovarna moških in ženskih klobukov in slamnikov, Mengeš. Iz nadaljnjih beležk je razbrati, da tovarna tudi kot posamezna firma ni ubrala uspešne poti. Poravnava o imovini firme pod vodstvom komisarja Antona Lajovca, svetnika deželnega sodišča v Ljubljani, in poravnalnega upravnika Franca Cerarja, posestnika v Stobu, ki je bila vnesena v register 29. septembra 1923, je bila ustavljena po dveh mesecih (26. novembra 1923) in takoj nato (6. decembra) še istega leta je bil razglašen konkurz. Kot konkurzni komisar je bil zapisan Josip Grum, sodnik okrajnega sodišča v Kamniku, in kot upravnik mase dr. Konrad Janežič, odvetnik v Kamniku. Ko je bila razdeljena vsa masa, je bil konkurz 27. aprila 1925 odpravljen in 18. junija 1925 je firma ugasnila.[12] Zelo kratko obdobje je obstajala tudi javna trgovska družba Hribar et Co., Mengeš. Pogodba je bila sklenjena 1. marca 1925, registrirana pa je bila 23. januarja 1926. Družabnika firme sta bila Valentin Hribar, tovarnar v Ljubljani, Gosposka 4, in Mihael Hribar, tovarnar v Mengšu 89; oba sta bila upravičena samostojno podpisovati za firmo. Ko je ljubljanski družabnik Valentin Hribar iz družbe izstopil, je Mihael Hribar prijavil 7. novembra 1931 na ljubljanskem sodišču obrat kot posamezno firmo. Zaradi opustitve obratovanja je firma ugasnila 26. julija 1932.[13]

V sklop po prvi svetovni vojni registriranih posameznih in družbenih domačih slamnikarskih firm vključujemo tudi družbo z omejeno zavezo Tomaž Oberwalder et Co., Domžale. Čeprav podjetniki navajajo, da gre za domačo firmo, sodimo, da jo je prištevati k mešanim. Eden od lastnikov firme, Tomaž Oberwalder iz Domžal, je bil po rodu tirolski Nemec, rojen 1883 v St. Veitu pri Lienzu. Poleg Tomaža Oberwalderja je bil poslovodja družbe še solastnik Viktor Meden, industrijalec iz Ljubljane, Jurčičev trg. Družba je temeljila na pogodbi, sklenjeni 15. decembra 1923 in vpisana je bila v register 2. januarja 1924. Zastavila si je pestro in obsežno nalogo: izdelovanje slamnikov, klobukov, torbic, preprog, skratka izdelkov in polizdelkov, ki so sodili v slamnikarsko in klobučarsko stroko ter trgovanje z njimi pa pridobivanje podjetij z enakim obratnim predmetom. Višina glavnice je bila 50.000 dinarjev, od tega je znašala stvarna vloga (hidravlična stiskalnica in šivalni stroj z vsemi pritiklinami ter 45 kg cinka, kar je družbi odstopil T. Oberwalder) 20.000 dinarjev, ostali znesek 30.000 dinarjev pa je bil vplačan v gotovini. Podjetje je bilo tako rekoč zgolj na papirju. Še v drugi polovici tridesetih let firma ni dobila koncesije za obratovanje.[14]

Obe zadružni firmi, Kitarsko društvo v Domžalah in Slamnikarska zadruga v Mengšu, sta preživeli prvo svetovno vojno. Domžalsko društvo je prešlo po sklepu občnega zbora 11. marca 1926 v likvidacijo. Istočasno z vpisom likvidacije (14. julija 1926) so bili navedeni tudi likvidatorji: Franc Bernik, Anton Müller, Ivan Ziherl, Ivan Dimc in Franc Končan. Po dveh letih je bila likvidacija zaključena in Kitarsko društvo v Domžalah je bilo v zadružnem registru izbrisano 9. junija 1928.[15] Slamnikarska zadruga v Mengšu, r. z. z o. z. je 8. novembra 1920 razširila predmet poslovanja tudi na klobučarstvo. Sprememba je bila opazna tudi v naslovu, ki se je glasil odtlej Slamnikarska in klobučarska zadruga, r. z. z o. z., Mengeš, nemško besedilo naslova so z 31. decembrom 1921 opustili. V tem času so tudi število članov v načelstvu povečali na šest oseb; voljeni so bili za dobo treh let. Na začetku tridesetih let je zadruga zajela v

svoj predmet poslovanja tudi pletarstvo, kar je bilo zabeleženo v register 12. avgusta 1931. Pod naslovom Slamnikarska in klobučarska zadruga, r. z. z o. z. je organizacija preživela tudi drugo svetovno vojno[16] podobno kot posamezna firma A. Jančigaj, nasl. M. Ravnikar iz Domžal. Ti dve stari firmi, ki sta preživeli avstroogrsko monarhijo, sta izkazali dobršno mero žilavosti in vztrajnosti še v stari Jugoslaviji, kar ni bilo dano večini domačih posameznih in družbenih firm, ki so bile vpisane v register med obema svetovnima vojnama. Njih modifikacije in kratko življenjsko dobo nam nazorno ilustrira spodnja razpredelnica:

Posamezne firme

Franc Cerar, izdelovanje klobukov in slamnikov, Stob	6. 12. 1919—22. 1. 1923*
Milka Kosova, tov. moških in ženskih klobukov in slamnikov, Mengeš	12. 7. 1920*—18. 6. 1925
Angela Pekolj, šivanje in prodaja slamnikov, Domžale	2. 9. 1921 —?
Alojz Škrabar, trgovina s slamniki, Domžale	29. 1. 1923—?
Hribar et Co., Mengeš	7. 11. 1931*—26. 7. 1932

Družbene firme

Milka Kosova et Kvas, tov. moških in ženskih klobukov in slamnikov, Mengeš	19. 3. 1920—12. 7. 1920*
Franc Cerar, d. z o. z., Stob	22. 1. 1923*—31. 12. 1927
Tomaž Oberwalder et Co., d. z o. z., Domžale	2. 1. 1924—?
Hribar et Co., Mengeš	31. 1. 1926—7. 11. 1931*

Na seznamu slamnikarskih proizvajalcev je bil nekaj časa po prvi svetovni vojni tudi Valentin Maček iz Domžal. Delavnica v dolgih letih obratovanja ni bila registrirana na sodišču. Pomanjkanje denarja, problemi s stanovanjem oz. hišo, zaloge, ki jih Maček ni mogel vnovčiti, so obrtnika popolnoma imobilizirali. Ko mu je bila 1927 prodana hiša na javni dražbi, ga med produktivnimi slamnikarji ne najdemo več.[17] V zborničnih aktih so izginila tudi imena Jakob Rožič, Mengeš; Anton Mejač, Dol, in Franc Mazovec, Domžale. Namesto njih nastopata v Mengšu Franc in Anton Kompare in aktivna slamnikarska obrtnika v Domžalah sta bila v tridesetih letih Marija in Karel Košir.[18]

Med obema svetovnima vojnama je najbolj normalno poslovala že renomirana firma A. Jančigaj, nasl. M. Ravnikar iz Domžal. V prvem desetletju nove države je imela tekoči račun pri Kreditnem zavodu za trgovino in industrijo pa pri Komercialni banki in Mestni hranilnici v Ljubljani. V tridesetih letih je bila poleg Mestne hranilnice njena bančna zveza tudi Ljudska posojilnica in Obrtna banka v Ljubljani. Ob izteku dvajsetih let firma navaja, da razpolaga s 750.000 dinarji kapitala. Za leti 1931 in 1939 je v navedbi tovrstnih podatkov jasnejša: leta 1931 je imela 500.000 dinarjev podjetniškega in prav toliko obratnega kapitala. S 500.000 dinarji je tega leta cenila tudi svoje nepremičnine, stroje pa 100.000 dinarjev. V poslednjih letih pred vdorom sovražnih čet v Jugoslavijo je bil njen podjetniški kapital znatno nižji (150.000 do 200.000 dinarjev), manj je imela tudi obratnega kapitala (300.000 do 400.000 dinarjev), vrednost strojev je bila 50.000 do 60.000 dinarjev, kar za enkrat več, torej milijon,

pa so veljale firmine nepremičnine. V obratu je bil montiran elektromotor z 1 KM (Siemens-Schuckert) in za leto 1939 se navajata 2 elektromotorja z 1,25 konjske moči. Sredi tridesetih let (1936) je imel M. Ravnikar 10 šivalnih strojev in 3 stiskalnice. Ob 10—12 šivalkah so 1922 delali v obratu še 3—4 stiskalci in v pisarni je bil 1 uradnik. Po šestih letih (1928) je bilo tu zaposlenih kar 20 žensk in 3 moški. Kakšnih bistvenih premikov v številu zaposlenih v tridesetih letih ni bilo: v najboljšem primeru se je sukalo nekaj čez 20. Od 22 zaposlenih v letu 1931 so bili 4 moški, v pisarni pa je bil od treh eden moški. Enako število moških (5) poleg 15 žensk je delalo pri Ravnikarju še leta 1939. V sezoni, ki je trajala 5 mesecev, je v letu 1922 obrat izdelal 20.000 slamnikov, ob koncu dvajsetih let (1928) v daljši sezoni (6—7 mesecev) pa kar 600—700 kosov na dan, kar znese ob šestmesečni sezoni 90.000—105.000 slamnikov letno; to je nekako ustrezalo kapaciteti podjetja. V tridesetih letih se je proizvodnja sukala med 25.000 in 30.000 kosi. Kapaciteta podjetja, ki je bila ob začetku tridesetih let računana na 100.000 kosov na leto, je bila leta 1939 za polovico manjša (50.000 kosov). Vrednost proizvodnje je ob približno enaki količini rasla: 1931 okrog 70.000 dinarjev, 1935 150.000 dinarjev in 1939 300.000 dinarjev. Surovine je firma v glavnem uvažala iz Italije, Švice in Nemčije. Bile so kitajske ali japonske provenience, med njimi pa je bilo nekaj tudi domačih kit. Z obratnimi sredstvi (premogom in drvmi) so podjetje zalagali izključno domači dobavitelji.[19]

Med stare posamezne firme v Domžalah, ki so se navzlic težkim razmeram, v katerih so se znašle po vojni, prizadevale ohraniti slamnikarsko proizvodnjo, je treba uvrstiti tudi Valentina Mačka. Poleg slamnikov je izdeloval tudi klobuke iz filca. V sezoni od 1. februarja do 31. maja 1921 mu je 8 delavcev (1 kvalificiran, 1 učenec, 5 šivalk za slamnike in 1 delavec na polju) izdelalo 7000 slamnikov v vrednosti 140.000 K in 250 klobukov iz filca v vrednosti 40.000 K. Od 2 hidravličnih stiskalnic in 15 šivalnih strojev iz prvih povojnih let mu je ostalo leta 1928 le ena stiskalnica in 3 šivalni stroji, vse drugo mu je bilo prodano. Sprva je imel tudi precej surovin in izdelkov na zalogi, kar pa, po njegovi sodbi, v tem času ni bilo mogoče vnovčiti za gotovino.[20] Mlajši registrirani posamezni podjetnik v Domžalah je bil Alojz Škrabar. Delal je slamnike in slamnate torbice. Zaposloval je 5 moških, 10 žensk, 2 vajenca in 2 delavca na domu (leta 1931) in izdelal v prvem polletju 1938 ob pomoči elektromotorja 0,6 KM 15.000 slamnikov v vrednosti 60.000 dinarjev. Podobno kot Ravnikar je tudi Škrabar surovine uvažal, nekaj pa jih je tudi nabavil doma.[21]

Med domačimi posameznimi proizvajalci je v Domžalah najpomembnejši sredi tridesetih let Karel Košir. Pri njem so delale 3 do 4 ženske. Kot proizvajalec, ki ga nismo našli registriranega na sodišču, je razpolagal, kot je sam zapisal, z razmeroma solidnimi denarnimi sredstvi: 1929 je imel 30.000 dinarjev podjetniškega in 45.000 obratnega kapitala in 1931 je pridal navedbi 20.000 dinarjev obratnega kapitala še vrednosti strojev (10.000 dinarjev) in nepremičnin (80.000 dinarjev). Slamnike, v eni sezoni jih je izdelal 5000—10.000 kosov, je sam prodajal po Srbiji, Bosni in Hrvatski. Slamnate kite je dobival iz inozemstva, slamnike pa je delal tudi iz domačih kit. Premog je dobival iz Trbovelj (leta 1931 4000 kg) in električni tok iz omrežja (1200 kW).[22]

Tako kot posamezna firma A. Jančigaj, nasl. M. Ravnikar, v Domžalah je v Mengšu ohranjala dejavnost stara Slamnikarska zadruga, njej se je pridružila še firma Hribar et Co., ki pa ni izkazala toliko podjetniške sposobnosti, da bi se postavila po robu gospodarskim tegobam in je kmalu prenehala s proizvodnjo. Slamnike sta delala tudi še Franc in Anton Kompare. Čeprav v svojem naslovu oba nazivata svoj obrat tovarno, ju med registriranimi firmami na ljubljanskem

sodišču ne najdemo, bila sta torej le večja obrtnika. Franc Kompare omenja, da je začel s slamnikarsko obrtjo tik pred prvo svetovno vojno (1913). Tekoči račun je imel pri Trgovski banki v Ljubljani. V prvih dvajsetih letih je imel kapitala dosti več (50.000 dinarjev) kot na prehodu v trideseta leta (13.000 dinarjev). V sezoni je zaposloval 6 stalnih delavcev (2 moška in 4 ženske), ki so napravili 100 slamnikov na dan, na leto pa okrog 10.000 kosov, saj je njegova delovna sezona trajala 6—8 mesecev. Izdelke je prodajal po državi. Kite — približno 5—7 bal na leto — je uvažal iz Italije, Švice, Nemčije in Francije, trakove (8000 m na leto) in podloge (10.000 kosov) pa iz Nemčije in Avstrije. Oglje (okrog 2000 kg) in premog (500 kg) je rabil domače.[23] Tudi Anton Kompare, ki je začel z obrtjo sredi dvajsetih let (5. sept. 1925), je imel tekoči račun pri Trgovski banki v Ljubljani. Vrednost strojev je 1931 cenil na 50.000 dinarjev, nepremičnin enkrat več (100.000 dinarjev), hkrati pa dodal, da ima na voljo 30.000 dinarjev obratnega kapitala. Prvo sezonsko leto (1926) je izdelal na dan 20—50 damskih ali 50—100 moških in otroških slamnikov, ob vstopu v trideseta leta pa je pri 4 zaposlenih ženskah z zaslužkom 15 dinarjev dnevno in elektromotorju s 3/4 KM izdelal poleg 5000—10.000 slamnikov v vrednosti 30.000—50.000 dinarjev na leto tudi 200—300 volnenih tuljcev v vrednosti 3000 do 6000 dinarjev. Tolikšna je bila tudi njegova kapaciteta. Surovine je prav tako uvažal iz Švice, Italije in Nemčije. Iz teh dežel je prva trideseta leta uvozil 5—10 bal kit, k temu pa še 10.000 kosov znojnic in 5000 m trakov iz Nemčije. Premog (1000 kg) je v tem času nabavljal v Trbovljah, olje (1000 kg) v Kamniku in posebno olje za dinamo (10 kg) skupaj z gorilnim špiritom (100 kg) v Ljubljani. V prvem poslovnem letu (1926) je plačal 98 dinarjev davka, po nekaj letih

Sušenje slamnikov na dvorišču Ravnikarjeve obrtne slamnikarske delavnice, ki je prenehala z delom leta 1958

pa je bila odmera že znatno višja, kar 300 dinarjev.[24] Slamnikarsko podjetje Hribar et Co. je 1926 imelo 200.000 dinarjev podjetniškega in 10.000 dinarjev obratnega kapitala. Na koncu leta 1928 je bila njegova bilanca zaključena z veliko izgubo. Leta 1926 je delalo v obratu 16 delavcev, od tega 10 kvalificiranih (med njimi sta bila 2 moška) in 6 priložnostnih delavcev, med njimi sta bila prav tako 2 moška. Po dveh letih (1928) je bilo tu 21 zaposlenih, od tega 12 kvalificiranih (med njimi so bili 4 moški) pa 9 priložnostnih delavcev, med njimi so bili 3 moški. Pri plači, ki se je sukala od 100 do 150 dinarjev tedensko, so delavci v šestmesečni sezoni 1926 izdelali 200 otroških in moških slamnikov dnevno in po dveh letih (1928) 300 tovrstnih slamnikov; damskih pokrival niso izdelovali. Izdelke so prodajali po državi. Več so predelali inozemskih kit (leta 1926 za 100.000) in domačih le za 25.000 dinarjev. Nekoliko več domačih kit (za 40.000) so porabili v letu 1928 ter iz Švice in Nemčije so jih uvozili za 40.000 pa iz Italije za 20.000 dinarjev. Za leto 1926 je firma plačala 4000 dinarjev davka in za leto 1928 že 6000 dinarjev.[25] Osrednje slamnikarsko podjetje v Mengšu — Slamnikarska in klobučarska zadruga — je v letih med obema svetovnima vojnama razpolagala s temile finančnimi sredstvi:

Leto	Kapital		Vrednost		Rezerve
	podjetniški	obratni	strojev	nepremičnin	
1921	21.918 K				
1924	7.000 din	100.000 din			
1927	6.000	120.000			
1930	6.000	300.000	80.000 din	100.000 din	
1931	6.000	200.000	40.000	100.000	
1932	5.700	200.000	80.000	100.000	54.000 K
1935	6.000	100.000	50.000	50.000	32.000 din
1938	6.000	200.000	90.000	150.000	45.000
1939	6.000	200.000	90.000	150.000	60.000

Leta 1920 je organizacija napravila za 4,435.445 K denarnega prometa, ki je tendiral navzgor: leta 1921 je znašal 4,887.643 K, 1924 7,000.000 in leta 1927 8,000.000 dinarjev. Njena blagajna je bila 1924 zaključena z 1,250.000 in 1927 z 1,300.000 dinarji prometa. Poleg članstva, zadruga je imela leta 1920 in 1921 74 pa leta 1927 76 članov, je firma zaposlovala mimo pisarniških, upravnih in komercialnih nameščencev tudi stalne delavke in delavce. O njih številu in mezdah, ki so jih prejemali, govori naslednja razpredelnica:

Leto	Število			Mezde		
	nameščencev	delavcev		nameščencev	delavcev	
					m	ž
1921	2 m	4 m	14 ž	?	10—12 K	5—6 K urno
1924	?	4	16	?	6 din	2,5—5,0 din urno
1927	?	5	18	?		
1930	?	2	21	?	60 din	20—40 din dnevno
1931	4 m	2	19	1500 mes.	350 din	150 din tedensko
1932	3	2	12	1200	150 din	80—130 din tedensko
1935	3	2	21	1200	300 din	120—150 din tedensko
1938	3	2	21	1200	300 din	120—150 din tedensko
1939	3	2	20	1500	350 din	150—160 din tedensko

Nameščenci — v komerciali, pisarni in upravi
Delavci — kvalificirani in nekvalificirani

V večini so bile ženske. Maloštevilni moški so bili kvalificirani delavci. Zaradi preglednosti smo tudi podatke o proizvodnji zadruge vnesli v tabelo. Slika je takale:

Leto	Količina v kosih			Vrednost v dinarjih
	slamniki	kape	klobuki	
1921	?	?	?	1,460.000 K
1922	15.000	300	2000	
1924	28.500		2000	
1927	35.0000—38.000			
1930	60.000			
1931	38.000			300.000 din
1932	30.000			490.000
1935	35.000			280.000
1938	50.000			600.000
1939	40.000			500.000

Leta 1921 so izdelali za 900.000 K slamnikov, za 480.000 K klobukov, za 50.000 K plišastih kap in za 30.000 K cekarjev. Vidimo, da je bil prva povojna leta proizvodni program zadruge kar pisan. Na ta način si je organizacija pomagala, da je laže shajala ob neugodnih gospodarskih razmerah. Toda pri tem ni ostala dolgo. Ostra konkurenca jo je silila, da je izdelovanje plišastih kap kot tudi klobukov iz filca kmalu opustila. Ob navedeni količini zadruga svoje zmogljivosti ni izčrpala. Kupec njenih izdelkov so bili Jugoslovani, zlasti Hrvati in Srbi. In kako je bilo s surovinami? Spodnja razpredelnica nas seznanja tako s količino na leto predelanih surovin kot tudi z njih vrsto, med katerimi so bile najpoglavitnejše kite.

Leto	Slamnate kite	Trakovi	Znojnice	Sukanec	Želatina	Opombe
1921	3.000 kosov	?	50 ?		?	na mesec
1924	22.000	?	?	264.000 m	?	na leto
1927	20.000	20.000 m		264.000	?	na leto
1931	10.000	25.000	38.000 kosov	?	?	na leto
1932	5.000 ?	30.000	30.000	10 grosov	200 kg	na leto
1935	2.500 kg	120 kg	150 kg	100 kg?	200 kg	na leto
1938	4.000 kg	100 kg	?	?	?	na leto
1939	3.500 kg	100 kg	200 kg	200 kg	?	na leto

V sedemmesečni sezoni 1930 so izplačali za surovine 700.000 dinarjev. V dvajsetih letih je zadruga dobivala surovine, predvsem kite, od domačega okoliškega prebivalstva, ostale surovine pa je uvažala iz Nemčije, Češke, Švice, Italije, Avstrije in deloma iz Francije. V tridesetih letih v tem pogledu ni bilo posebnih odstopanj. Še vedno je zadruga dobivala osnovno surovino iz domačih okoliških krajev, tako npr. 1935. leta 500 od 2500 kg vseh nabavljenih kit, ostalo pa je prispelo iz inozemstva: Švice, Italije, Nemčije ter Avstrije in Češke. Trakove je nabavljala v Mariboru in Subotici, nekaj jih je tudi uvozila iz Nemčije in Italije. Znojnice je zgolj uvažala, in to iz Nemčije, leta 1931 tudi iz Švice. Sukanec je kupovala v Mariboru in Zagrebu, vmes so bila tudi leta, ko ga je uvozila iz Nemčije. Ob stalnih prošnjah, da se ji davek zniža, je zadruga pri pristojnih organih le našla nekaj razumevanja in za leto 1930 je bila oproščena davka.[26]

Razpad stare Avstro-ogrske v številne nacionalne države je tirolskim slamnikarskim družbam prizadejal usoden udarec. Nad tirolskimi podjetji v Domžalah (J. Mellitzer, Kleinlerchen et Co.; Bratje Oberwalder; J. Oberwalder et Co.;

Bratje Kurthaler) in Mengšu (Stemberger et Mellitzer) je bil v juliju 1919 zabeležen sekvester. Stara firma P. Landstätter in sinovi, Domžale, v tem času še ni bila registrirana na ljubljanskem sodišču. Smotrno organizirana proizvodna in poslovna politika slamnikarskih družb v okviru avstroogrske monarhije je v novih okoliščinah izgubila tla pod nogami, saj se je vsaka od novo nastalih držav ogradila s carinsko pregrado, ustrezno njenim specifičnim razmeram. Filialam, posejanim domala po vseh večjih mestih monarhije, ni kazalo drugega kot osamosvojitev. Delitev bremena — v zadnjih desetletjih pred prvo svetovno vojno so družbe ugriznile v velikanske investicije, kreditov pa zaradi vojne niso uspele poravnati — je med prej vzajemne družabnike vnesla razkol. Prezadolženost podjetij v neugodnih gospodarskih časih in povsem novih državnih okvirih je nakazovala njihov skorajšnji konec. Prva, ki je klonila, je bila firma J. Mellitzer, Kleinlercher et Co., Domžale. V oktobru 1927 je bila prodana njena »Nova tovarna« na Ljubljanski cesti št. 55 in 56. Iz registra je bila izbrisana 21. novembra istega leta.[27] Firma J. Oberwalder et Co. s sedežem na Dunaju in registrirano podružnico v Domžalah je iskala izhod v združitvi s firmo Keller et Co.: 14. julija 1926 sta osnovali družbo z omejeno zavezo pod naslovom Združene tovarne slamnikov in klobukov J. Oberwalder et Co. in Keller et Co., d. z o. z. s sedežem v Domžalah. V registru je zapisano, da so družbo ustanovili z namenom pridobiti domžalsko podružnično firmo J. Oberwalder et Co. z aktivo in pasivo zaradi nadaljnjega obratovanja in preosnove tega podjetja. Njena naloga je bila tovarniško izdelovanje klobukov in slamnikov ter njih prodaja, udeleževanje pri podjetjih sorodne vrste pa ustanavljanje podružnic doma in v inozemstvu. Družbina pogodba, sklenjena za nedoločen čas, je bila datirana s 25. februarjem 1926. Osnovna glavnica 240.000 dinarjev je bila v celoti vplačana in dana poslovodjem na razpolago. Poslovodje družbe so postali Jakob Oberwalder, tovarnar v Domžalah, Valter Keller, tovarnar v Hornem Litvinovu na Češkoslovaškem, Viktor in Ernest Stemberger, tovarnarja na Dunaju, pa Avgust Tosti, bančni ravnatelj v Ljubljani.[28] Partnerka te družbe J. Oberwalder et Co. je 1930 preosnovala domžalsko podružnico v samostojno podjetje s sedežem v Domžalah, kar je bilo registrirano na ljubljanskem sodišču 30. novembra še istega leta.[29] To je bila le administrativna posledica dejanskega stanja podjetja, nad katerim je držal roko Kreditni zavod v Ljubljani. Pod istim upnikom sta se našli tudi firmi Bratje Kurzthaler iz Domžal pa Stemberger et Mellitzer iz Mengša. Na zahtevo ljubljanskega Kreditnega zavoda so bile firme prisiljene opustiti lastno obratovanje. Ob manjših režijskih stroških so z delom nadaljevale skupaj pod streho Oberwalderjeve tovarne v Domžalah[30] in pod naslovom Tovarna klobukov in slamnikov Kurzthaler, Oberwalder, Stemberger, d. z o. z., Domžale. Pogodba je bila sklenjena 13. junija 1931 za nedoločen čas in v register je bila vpisana devet dni kasneje (22. junija 1931). Družba je razpolagala z osnovno glavnico 240.000 dinarjev kot prej omenjena v letu 1926 osnovana družba J. Oberwalder et Co. in Keller et Co., d. z o. z. in njeni poslovodje so bili dr. Jožef Stemberger, Alojz Oberwalder, Hans Kurzthaler, vse tovarnarji v Domžalah (dr. Stemberger je bil iz Mengša — op. K. K. A.) pa Avgust Tosti in Viktor Reich, oba bančna ravnatelja iz Ljubljane. Pravico do podpisovanja sta imela po dva poslovodja kolektivno.[31] Še istega leta (30. novembra 1931 po registru) je k družbi pristopila stara slamnikarska firma P. Ladstätter in sinovi. Navzlic temu, da je imela več kot pol stoletja v Domžalah in nekaj časa tudi v Mengšu tovarniški obrat, je bila na ljubljanskem sodišču registrirana šele v marcu 1928. Tokrat je registrirala zgolj svojo podružnico in že po štirinajstih dnevih (6. aprila 1928) je bilo zabeleženo, da se je podružnica preosnovala v samostojno podjetje s sedežem v Domžalah. Prezadolženost je pripeljala firmo

do uvedbe poravnalnega postopka. Kot poravnalni sodnik je bil 7. septembra 1931 zapisan Ivan Hutter, starešina okrajnega sodišča v Kamniku, in kot poravnalni upravnik se navaja dr. Dominik Žvokelj, odvetnik v Kamniku. Med dolžnico in njenimi upniki je bilo 19. oktobra dogovorjeno, da plača dolžnica svojim upnikom v popolno poravnavo 40 % svojih obveznosti, plačljivih v šestih mesecih po pravnomočnosti poravnave pod garancijo Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo v Ljubljani.[32] Naslov družbe z omejeno zavezo, ki je bila 22. junija 1931 registrirana pod naslovom Tovarna klobukov in slamnikov Kurzthaler, Oberwalder, Stemberger se je s pristopom te domžalske firme popravil tako, da se je besedilo glasilo Tovarna klobukov in slamnikov Ladstätter, Kurzthaler, Oberwalder, Stemberger, d. z o. z., Domžale. Glavnica se je dvignila za 10.000 dinarjev; odtlej je znašala 250.000 dinarjev. Družbo sta zastopala in zanjo podpisovala dva poslovodja kolektivno s pogojem, da je bil vedno eden od njiju zastopnik družabnice Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo v Ljubljani, drugi pa je bil lahko kateri koli od preostalih poslovodij družbe. V primeru, če bi se postavil prokurist, bi moral pred svoje ime pridajati označbo »p. p.« (per procura) in če bi bil ta pooblaščenec Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo v Ljubljani, bi smel zastopati in podpisovati tudi namesto poslovodje, ki ga je zavod predlagal. Že vpisani poslovodja, ki ga je določil ljubljanski Kreditni zavod, je bil Avgust Tosti, upravni svetnik in generalni direktor tega zavoda, in namesto izpisanega Viktorja Reicha, bančnega ravnatelja, je zavod imenoval svojega inšpektorja Valterja Ebnerja. Hkrati z njim je bil kot poslovodja vpisan v register tudi Kurt Ladstätter, tovarnar v Domžalah.[33] Medtem ko je Kreditni zavod za trgovino in industrijo v Ljubljani združeval ne samo obratovanje tirolskih firm pod eno streho, temveč tudi formalno pod enim naslovom, so v registrih z izjemo ene ugašale firme pod prvotnimi naslovi; v registru ni označen izbris mengeške firme Stemberger et Mellitzer, zadnja notica nosi datum 3. marec 1930.[34] Ugasnitev domžalske posamezne firme Bratje Kurzthaler je bila označena v registru 6. decembra 1932.[35] Še prej, 16. februarja istega leta, je bil izpisan Hans Kurzthaler kot poslovodja firme Tovarna klobukov in slamnikov Ladstätter, Kurzthaler, Oberwalder, Stemberger, d. z o. z., Domžale.[36] Preselil se je iz Domžal v Linz, njegova tovarna, hiši in drugo posestvo je postalo last ljubljanskega Kreditnega zavoda.[37] Po sklepu izrednega občnega zbora firme J. Oberwalder et Co. in Keller et Co., d. z o. z., Domžale se je družba 21. decembra 1933 razšla in prešla v likvidacijo. Kot likvidator sta bila 26. januarja 1934 zapisana v register Alfonz Oberwalder, tovarnar v Domžalah, in Joško Biber, uradnik v Ljubljani; za firmo z dodatkom »v likvidaciji« sta tudi podpisovala. Pol leta zatem, 2. julija 1934, je bila likvidacija zaključena in firma izbrisana iz registra.[38] Njen šef Jakob Oberwalder je 1937 umrl v Domžalah, star 74 let.[39] Nad imetjem firme P. Landstätter in sinovi, Domžale, je ljubljansko sodišče 22. februarja 1933 razglasilo konkurz. Za konkurznega sodnika je bil določen Ivan Hutter, starešina okrajnega sodišča v Kamniku, in za upravnika mase dr. Franc Trampuž, odvetnik v Kamniku. Ker ni bilo kritja za stroške postopanja in ker kljub pozivu konkurznega sodnika 27. junija 1933 noben upnik ni zadolžil predujma za stroške konkurznega postopanja, je bil 28. februarja 1934 konkurz odpravljen in 14. avgusta 1935 je bila firma izpisana iz registra.[40] Ladstätterjeva rodbina se je že 1932 preselila v Lienz na Tirolskem, saj je vse njeno posestvo s stanovanjsko hišo skupaj prevzela banka.[41] Edina tirolska družba v Domžalah, ki jo ni zaradi prezadolženosti zasegel Kreditni zavod za trgovino in industrijo v Ljubljani, je bila Bratje Oberwalder. Na težave pa je naletela drugje: nacionalizacija je silila družabnike k razmejitvi njih posesti. Pri tem je prišlo med domžalskimi podjetniki in dunajskimi sorodniki do odkritih nesoglasij, ki so

jih vodile v tožbe; te so terjale velikanske izdatke, spremljala jih je rubež, prišlo je do zastoja in končno do ustavitve tovarniškega obratovanja.[42] Javna trgovska družba Bratje Oberwalder je s 3. decembrom 1932 prenehala in prešla v likvidacijo. Njena likvidatorja sta postala oba javna družabnika Josip Oberwalder in Marija Kröcksamer, vsak s pravico samostojnega zastopstva in podpisovanja firme. To pravico je Stol sedmerice v Zagrebu 13. novembra 1934 korigiral in določil, da likvidatorja nastopata v zadevah skupno, le v primerih, ki jih dopušča zakon, delujeta ločeno. S končno likvidacijo je bila firma Bratje Oberwalder v likvidaciji 20. novembra 1939 izbrisana v registru.[43] Velikih tirolskih slamnikarskih firm v Domžalah in Mengšu ni bilo več. Njih dedič je postala Tovarna klobukov in slamnikov Ladstätter, Kurzthaler, Oberwalder, Stemberger, d. z o. z., Domžale, povsem domače slovensko podjetje, čeprav so bila v naslovu še tirolska imena. Njen poslovodja dr. Josip Stemberger je bil izbrisan iz registra 2. oktobra 1933. V letu 1936, točno 20. oktobra, je firma dobila nov naslov: Univerzale, tovarna klobukov in slamnikov, d. z o. z. (»Univerzale« je bil tudi brzojavni naslov bivše firme J. Oberwalder et Co. in Keller et Co., d. z o. z., Domžale). Namesto izbrisanih poslovodij Alojza Oberwalderja, Avgusta Tostija, Kurta Ladstätterja in dr. Janka Berceta, ki je bil vpisan 20. avgusta 1932, so bili zabeleženi novi poslovodje: ing. Vinko Zalokar, trgovec v Domžalah pa Franc Faltner, trgovski zastopnik v Domžalah. Glede na sklep rednega občnega zbora 1936 »se je z dodatkom in obenem z odstopno pogodbo 1. oktobra 1936« zvišala osnovna glavnica družbe od 250.000 na 500.000 dinarjev; povišek (250.000 dinarjev) je bil v gotovini v celoti vplačan.[44] Glavnica 500.000 dinarjev se je delila med posamezne družabnike tako:

Lastnik	din
Janko Cirman, posestnik in gostilničar, Medno nad Ljubljano	125.000
ing. Vinko Zalokar, Domžale	125.000
Franc Faltner, trg. zastopnik, Domžale	150.000
Anton Zalokar, posestnik in tesar, Št. Vid nad Ljubljano	50.000
Ivan Zalokar, posestnik v Št. Vidu nad Ljubljano	50.000

Lastnih nepremičnin podjetje Univerzale v tem času ni imelo. Lastninsko pravico do velikega tovarniškega poslopja, v katerem je obratovala (bivša tovarna Oberwalder), si je pridržal Kreditni zavod za trgovino in industrijo v Ljubljani. Cenili so ga na najmanj 2,500.000 dinarjev in v korist navedenega zavoda je bilo popolnoma obremenjeno. Stroji in za obratovanje potreben inventar, med katerim je bilo največ modelov iz pločevine in aluminija, so bili ocenjeni na približno 350.000 do 400.000 dinarjev. Terjatve, ki so izvirale največ še iz prejšnje firme, je bilo okrog 1,500.000 dinarjev. Pri tem je bilo poudarjeno, da imajo družabniki svoje nepremičnine. Posebej sta tu omenjena Janko Cirman iz Mednega in ing. Vinko Zalokar iz Domžal. Povedano je, da ima Cirman posest v vrednosti prek milijon dinarjev, ki da je malenkostno obremenjena. Ing. Vinko Zalokar, star 37 let, da je dokončal študije v Nemčiji. Zaposlen da je bil nekaj časa v tovarni farmacevtskih preparatov Kolar v Ljubljani, v maju 1930 da je odprl drogerijo v Novem mestu, katere vodstvo je zaupal poslovodji Pleničarju, sam pa da je nastopil službo pri firmi Ladstätter, Kurzthaler, Oberwalder, Stemberger, d. z o. z., Domžale, kjer da se je izpopolnjeval za samostojno vodstvo prevzetega podjetja. Pridano je, da je marljiv in sposoben industrialec kot tudi ostali poslovodje družbe.[45] Na izrednem občnem zboru 19. julija 1940 je bilo sklenjeno, da za firmo podpisuje in jo zastopa ing. Vinko Zalokar samostojno, ostali poslovodje po dva kolektivno ali pa poslovodja skupaj z morebiti nastav-

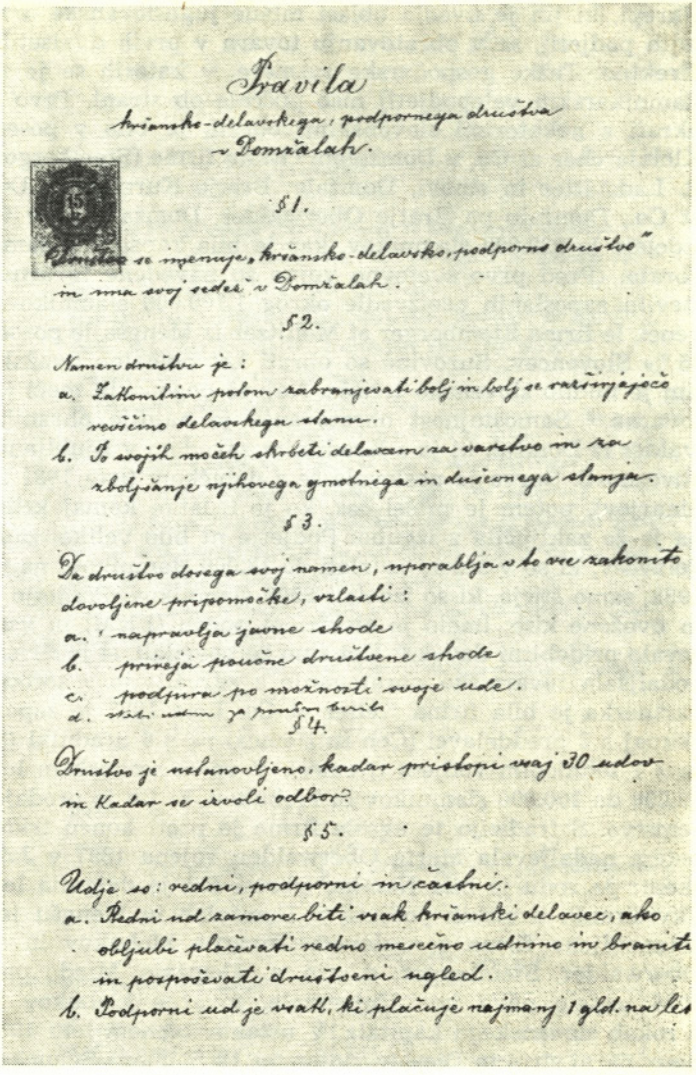

Pravila
kršansko-delavskega, podpornega društva
v Domžalah.

§ 1.

Društvo se imenuje „kršansko-delavsko, podporno društvo"
in ima svoj sedež v Domžalah.

§ 2.

Namen društvu je:
a. Zakonitim potom zabranjevati bolj in bolj se razširjajočo
revščino delavskega stanu.
b. Po svojih močeh skrbeti delavcem za varstvo in za
zboljšanje njihovega gmotnega in duševnega stanja.

§ 3.

Da društvo dosega svoj namen, uporablja v to vse zakonito
dovoljene pripomočke, vzlasti:
a. napravlja javne shode
b. prireja poučne društvene shode
c. podpira po možnosti svoje ude.
d. [illegible]

§ 4.

Društvo je ustanovljeno, kadar pristopi vsaj 30 udov
in kadar se izvoli odbor.

§ 5.

Udje so: redni, podporni in častni.
a. Redni ud zamore biti vsak kršanski delavec, ako
obljubi plačevati redno mesečno udnino in braniti
in pospoševati društveni ugled.
b. Podporni ud je vsak, ki plačuje najmanj 1 gld. na le

V slamnikarskih podjetjih v Domžalah in Mengšu je bil položaj delavcev težak. Prvo svojo organizacijo so ustanovili šele leta 1897 in sicer krščansko delavsko podporno društvo. Po prvi svetovni vojni je slamnikarska industrija zašla v hudo krizo, njeno glavno breme pa je nosilo delavstvo.

ljenim prokuristom, ki mora pred svoje ime dodati oznako p. p. Izpisan je bil poslovodja Franc Faltner, vpisan pa Janko Cirman, trgovec in posestnik v Mednem, Anton Zalokar, posestnik in mizarski mojster v Št. Vidu nad Ljubljano, ter Ivan Zalokar, posestnik prav tako v Št. Vidu nad Ljubljano.[46] Na tirolska velepodjetja v Domžalah in Mengšu so na pragu druge svetovne vojne spominjala še tovarniška poslopja, ki so bila v rokah slovenske banke, pa še nekaj obrtnih delavnic, katerih lastniki so bili potomci tirolskih podjetnikov, tako Krizant Oberwalder (Študljanska ul. 31), Marta Oberwalder (Ljubljanska ul. 61), Rajmund Oberwalder (Savska ul. 4) in Tomaž Oberwalder (Industrijska ul. 16) v Domžalah.[47]

Ukrepi, ki jih je uvedla oblast mlade jugoslovanske države za nacionalizacijo tujih podjetij, se v obratovanju tovarn v prvih dvajsetih letih še niso občutili direktno. Težke gospodarske razmere, v katerih se je znašla država, pa tudi slamnikarskih velepodjetij niso puščale ob strani. Prvo podjetje, ki je klonilo hkrati z nekaterimi slovenskimi obrati, je bilo v posesti firme J. Mellitzer, Kleinlercher et Co. v Domžalah. Ostale firme (Stemberger et Mellitzer, Mengeš; P. Ladstätter in sinovi, Domžale; Bratje Kurzthaler, Domžale; J. Oberwalder et Co., Domžale pa Bratje Oberwalder, Domžale) so v tem kritičnem obdobju izdelale le 228.000 slamnikov, kar je bila kapaciteta samo enega ne največjega obrata. (Pred prvo svetovno vojno so navedene tovarne ob približno enakem številu zaposlenih proizvedle okrog 1,100.000 slamnikov.) Delavci so bili Slovenci, le firma Stemberger et Mellitzer iz Mengša je poročala, da ima zaposlenih 95 % Slovencev. Surovine so obrati kot običajno uvažali, obratna sredstva pa jim je nudilo slovensko tržišče. Največ pogonskih moči je imela Ladstätterjeva tovarna.[48] Samostojnost obratovanja je najdlje ohranila firma Bratje Oberwalder iz Domžal, ki jo s Kreditnim zavodom v Ljubljani niso vezale nikakršne obveznosti. Sprva je poslovala še z dobičkom (leta 1921 24.000 K in 1925 12.580 dinarjev), potem je prišel čas, ko je izdatke komaj krila z dohodki, leto 1930 pa je že zaključila z izgubo. Podjetje ni bilo veliko, zaposlovalo je le 7 do 12 delavcev, ki so v sezoni izdelali do 18.000 slamnikov; najmanj je bilo zaposlenih 1932, samo štirje, ki so izdelali 3500 slamnikov. Podjetje je predelovalo domače in uvožene kite; imelo je električni pogon (1 KM) in vsa dvajseta leta je plačevalo pridobitni davek.[49] Kot smo že povedali, si je firma J. Oberwalder et Co. podaljšala tovarniško obratovanje z združitvijo s sorodnim podjetjem. Njena partnerka je bila firma Keller et Co. Leta 1927 je zaposlovala še 70 delavcev skupaj s 3 preddelavci (Čeh in Nemca) pa s 6 uradniki (3 Slovenci in 3 Nemci) in z 1 tehničnim vodjem (Nemec). V enem sezonskem letu je podjetje izdelalo 50.000 do 100.000 slamnikov in klobukov, ki jih je prodajalo po državi in v inozemstvo. S tradicijo te ugasle firme je proti koncu tridesetih let kot obrtnica potem nadaljevala Marta Oberwalder, rojena 1897 v Jabloncu na Češkoslovaškem; po rodu je bila Nemka. Obrtni list je dvignila leta 1937.[50] Obratovanje likvidiranih tirolskih podjetij v Domžalah in Mengšu je prevzela v letu 1931 ustanovljena firma z naslovom Tovarna klobukov in slamnikov Kurzthaler, Oberwalder, Stemberger, d. z o. z., Domžale. Mlado podjetje, ki si je v letu 1936 nadelo novo ime Univerzale, tovarna klobukov in slamnikov, je bilo v rokah slovenskega kapitala. V ustanovitvenem letu 1931 je imelo vodno turbino, parni stroj in Dieslov motor ter 12 Siemens-Schuckertovih električnih motorjev (70 KM), 1932 omenja le parni stroj s 75 KM (Erste Brünner Mfbk), 1936 kar 3 tovrstne stroje s 175 KM (Erste Brünner Mfbk; Wolf-Mannheim) ter 1938 in 1939 2 parna stroja iste znamke s 116 KM. Poleg upravnopisarniškega in tehničnega osebja ter profesionalcev so jedro njegovega delavstva sestavljali kvalificirani in nekvalificirani delavci. Na začetku obratovanja (1931) je bilo v pisarni in upravi zaposlenih 10 nameščencev, od tega 3 ženske, profesionalcev je bilo 15, med njimi je bil eden mladoleten, v tehničnem vodstvu so delali 4 moški, medtem ko je bilo vseh proizvodnih delavcev 118 (34 moških, 79 žensk in 5 mladoletnikov). Od 1936. leta naprej je bilo v tovarni nekoliko manj zaposlenih. Število kvalificiranih in nekvalificiranih se je sukalo med 60 in 90, profesionalcev je bilo 10, tehnično vodstvo sta zastopala 2 moška ter upravnih in pisarniških uslužbencev je bilo 9, od tega 5 moških. V večini so bili Slovenci. Največ Nemcev je bilo v tovarni leta 1931, bilo jih je kar 18, zavzemali so vodilna mesta; leta 1932 so v tehničnem vodstvu delali še 3 Nemci in prav toliko jih je bilo med oblikovalci; leta 1936 je firma zaposlovala vsega še 3 Nemce in

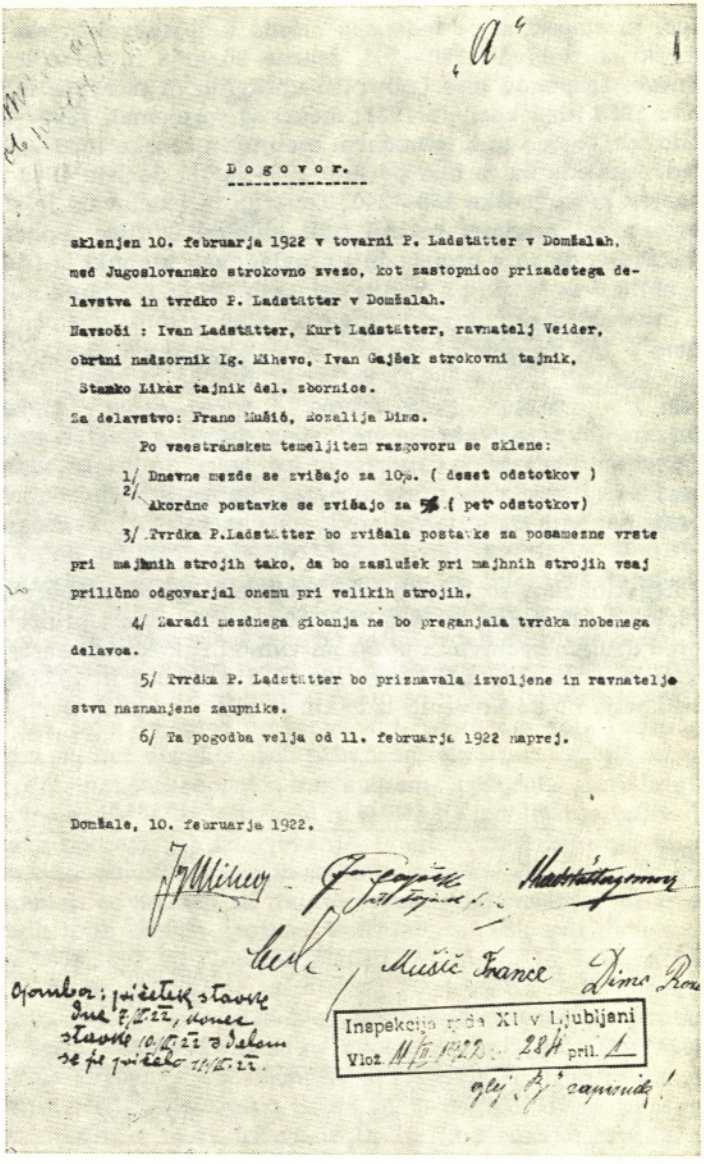

„A"

Dogovor.

sklenjen 10. februarja 1922 v tovarni P. Ladstätter v Domžalah, med Jugoslovansko strokovno zvezo, kot zastopnico prizadetega delavstva in tvrdko P. Ladstätter v Domžalah.

Navzoči : Ivan Ladstätter, Kurt Ladstätter, ravnatelj Veider, obrtni nadzornik Ig. Mihevc, Ivan Gajšek strokovni tajnik, Stanko Likar tajnik del. zbornice.

Za delavstvo: Franc Mušič, Rozalija Dimc.

Po vsestranskem temeljitem razgovoru se sklene:

1/ Dnevne mezde se zvišajo za 10%. (deset odstotkov)

2/ Akordne postavke se zvišajo za 5% (pet odstotkov)

3/ Tvrdka P.Ladstätter bo zvišala postavke za posamezne vrste pri majhnih strojih tako, da bo zaslužek pri majhnih strojih vsaj prilično odgovarjal onemu pri velikih strojih.

4/ Zaradi mezdnega gibanja ne bo preganjala tvrdka nobenega delavca.

5/ Tvrdka P. Ladstätter bo priznavala izvoljene in ravnateljstvu naznanjene zaupnike.

6/ Ta pogodba velja od 11. februarja 1922 naprej.

Domžale, 10. februarja 1922.

Mušič Franc

Inspekcija rada XI v Ljubljani
Vlož. 11/II 1922 28 H pril. 1

Sindikalno organizirano v krščanskosocialni Jugoslovanski strokovni zvezi je vodilo številne mezdne boje, ki so se leta 1922 zaostrili tudi v stavke. — Sporazum o povišanju plač po uspešni stavki v Ladstätterjevi tovarni v Domžalah leta 1922

po letu 1938 je delal tu le 1 sam nemški profesionalec. Upravni, pisarniški in tehnični nameščenci so bili plačani mesečno (leta 1931 se je plača upravnih in pisarniških uslužbencev gibala med 1900—2000 dinarji in strokovnjaki v tehničnem vodstvu so prejemali 2000—2300 dinarjev, ostali so dobivali plačo tedensko: moški profesionalci 164—450 dinarjev in mladoletnik 168 dinarjev. Kvalificirane delavke so prejemale precej manjše tedensko plačilo (60—250 dinarjev), medtem ko so kvalificirani delavci dvigali 110—400 dinarjev na teden. Glede na

spol in starost se je tedenska mezda tudi nekvalificiranim graduirala navzdol: moški so dobivali 150—260, ženske 96—168 in mladoletniki 84—132 dinarjev. Zneski razponov mesečnih plač upravnih in pisarniških uslužbencev so bili po letu 1936 nižji kot leta 1931: moški so sprejemali 1800—2000 dinarjev (toliko je bilo odmerjeno tudi tehničnem osebju) in ženske 1500—1800 dinarjev. Delavčeva tedenska mezda je bila po letu 1936 in tja do leta 1939 za ženske 120—202 dinarjev in za moške 168—240. Tovarna ni izdelovala le slamnikov, enakovreden proizvodni predmet so bili tudi klobuki iz filca. Spodnja razpredelnica nam dokazuje, da so v proizvodnji prevladovali klobuki iz filca razen v letu 1932.

Leto	Slamniki (v kosih)			Klobuki (v kosih)		
	moški	ženski	skupaj	moški	ženski	skupaj
1931	30.000	25.000—35.000	55.000—65.000	40.000	30.000	70.000
1932	26.693	37.338	64.031	13.019	17.243	30.262
1936	21.432	14.611	36.043	26.502	12.374	38.876
1938	18.013	11.283	29.296	31.494	14.299	45.793
1939	18.775	11.216	29.991	38.907	14.863	53.770

Poleg klobukov so 1938 in 1939 proizvedli precej klobučevinastih tuljcev, in sicer 1938 129.918 kosov in 1939 87.779 kosov. Vrednost proizvodnje je v zadnjih letih pred drugim svetovnim požarom vidno in skokovito naraščala: leta 1936 je firma iztržila za izdelke 2,867.184, leta 1938 3,919.263 in 1939 4,612.311 dinarjev. Specifikacija po posameznih izdelkih je bila v zadnjih dveh letih takale:

1938	Klobuki	moški	964.138,75	1,374.273,2 dinarja
		ženski	410.134,5	
	Tuljci		1,498.416	1,498.416
	Slamniki	moški	585.960	1,046.574
		ženski	460.614	
1939	Klobuki	moški	1,567.960	2,122.158,3
		ženski	554.984,42	
	Tuljci		1,316.685	1,316.685
	Slamniki	moški	656.186,25	1,173.468,1
		ženski	517.281,92	

Ob navedku firme, da je bila leta 1931 zmogljivost obrata 500.000 in od leta 1936 do 1939 kar 700.000—1,000.000 kosov, si lahko zamislimo, kakšne razmere so vladale na tržišču. Izvoz je bil boren: leta 1931 so v Anglijo, Nemčijo in na Švedsko prodali 12.000 ženskih klobukov in 22.000 ženskih slamnikov, leta 1932 se je na tuje poslano blago cenilo na 464.000 dinarjev in 1936 so izvozili v Turčijo 5841 klobukov in slamnikov, za kar so iztržili 77.021,33 dinarja. Za leti 1938 in 1939 firma ne navaja ne količine in ne vrednosti izvoza. Surovine je v glavnem uvažala iz Švice, Nemčije, Italije, Francije, Anglije, Avstrije, Belgije, Nizozemske in ČSR. Nekaj surovin, predvsem klobučevinaste tuljce, pletivo in kemikalije ter barve je podjetje nabavljalo pri domačih proizvajalcih. Premog je kupovalo v Št. Janžu, Krmelju in Kočevju. Zaradi nazornosti podajamo vrednost nabavljenih surovin zopet v razpredelnici:

Surovine	1932 din	1936 din	1938 din	1939 din
tuljci iz slame	331.210	444.028	1,100.000	?
iz klobučevine	611.103	525.736	?	?
pletivo	475.777	303.862	650.000	66.500
opremni material	282.007	263.295	450.000	264.332
barve, kemikalije	87.772	143.614	230.000	156.915
premog	144.925	82.532	?	123.746

Leta 1932 so med drugim kupili za 35.793 dinarjev sukanca in 1939 za 508.786,34 dinarja volne. Na voljo imamo tudi podatke o količini nabavljenih surovin za leto 1931. Največ so nakupili klobučevinastih tuljcev (50.000—80.000 kosov), slamnatega pletiva 30.000 kosov in slamnatih tuljev 15.000 kosov, raznega olja 800 kg in premoga 1000 kg.[51]

Nezadovoljstvo nad gospodarsko politiko med obema svetovnima vojnama so slamnikarji izpovedali zbornici v opombah na vprašalnih polah. Kot stalen refren se ponavlja zahteva po znižanju carine za uvožene surovine hkrati z zahtevo po zvišanju carinske postavke uvoženim slamnikom. Motile so jih neurejene devizne razmere, saj so na tovrstno odredbo čakali celo desetletje. Vodstvo Slamnikarske in klobučarske zadruge je na vprašalniku za leto 1924 pripisalo željo, da bi bile vse pošiljke hitro ocarinjene, »da bi obrat ne trpel škode. V južnih delih naše države so zadnje mesece trgovci začeli izdelano blago pošiljati nazaj, kljub temu da postopamo solidno s cenami, kolikor nam je mogoče. Ako vložimo tožbo, se ta vleče in vleče, da ni konca, sploh še nismo dobili ene tožbe rešene ne tako ne drugače, tako da sploh ne vemo, kaj začeti tam doli. Prosimo, kako bi bilo temu odpomoči, ker drugače smo primorani obrt zelo skrčiti ali pa trpeti ogromne škode. Prosimo, da zbornica zastavi svoj vpliv na merodajnih mestih, da bode temu odpomoči«. V tem pogledu ni prišlo do izboljšanja, saj zadružno vodstvo 1927 znova opozarja na izterjevanje. Posebno za Srbijo naj bi se napravil red na sodiščih, »ker sodbe tukajšnjih sodišč tamkaj ne izvršujejo oz. jih celo zavlačujejo«. Zavzemali so se tudi za ukinitev davka na poslovni promet, ki je bil tudi v tridesetih letih kamen spotike. Vztrajali so: »Skupni davek na poslovni promet je previsok, ker ga moramo plačati pri uvozu in še direktno davčni upravi.« Medtem ko je zadruga še nekaj časa v tridesetih letih konkretizirala svoje probleme in želje, je leta 1938 svoj vprašalnik zbornici na kratko zaključila: »Imamo več želja, samo nobena se ne upošteva,« in 1939: »Devize se ne dobe za Švico.«[52] Firma Hribar et Co., Mengeš, je osvetlila še drug problem: »Naš solastnik g. Valentin Hribar potuje po Srbiji in je dognal, da se uvažajo boljše vrste slamniki za moške v našo državo iz Italije in Nemčije; zapaža se grozno nazadovanje naše industrije (Domžale, Mengeš), vzrok zgoraj omenjen. Glede carine je vsako leto nekaj drugega in moramo dostikrat intervenirati pri glavni carinarnici v Beogradu, brez efekta.« Ogorčenje nad neurejenim carinskim poslovanjem in tujo konkurenco je izpovedala znova na zborničnem vprašalniku 1928: »Imamo nešteto slučajev, da se nam uvoženi material nepravilno carini. Mogli bi našteti dosti slučajev, ko smo vrnili robo v naknadno zopetno carinjenje in se je drugič zacarinilo po drugi tarifni postavki. To ovira funkcioniranje obrata. Tuja konkurenca: Italija prodaja v Dalmaciji negarnirane slamnike, predvsem žiradi, ker je carina na negarnirane slamnike (brez traka in podstavke iz usnja in imitacije usnja) malenkostna, lahko ona konkurira, ker jih največ fabricira iz italij. surovine, drvena surovina (Bastgeflecht) in drugih itd. surovin. Italija prodaja dosti na beograjskem trgu in po večjih mestih države: Novi Sad, Kragujevac, Niš, Kruševac, Skopje, posebno Bitolj, Subotica, Vršac,

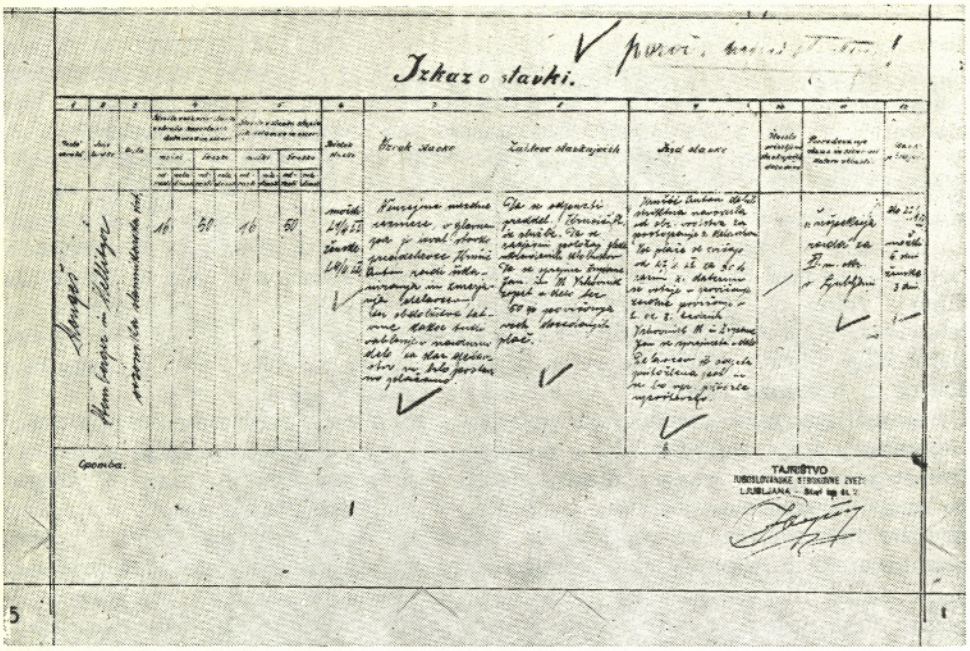

Tudi v Mengšu v Stemberger-Mellitzerjevi tovarni so leta 1922 slamnikarski delavci s stavko izboljšali svoje mezdne in delovne pogoje

Bačkerek, Osijek, celo Ljubljana. V Beogradu se kupujejo celo fini slamniki žiradi iz Nemčije. Treba bi bilo, da se carina na negarnirane slamnike za inozemske fabrikate poviša, ker naše tovarne (Mengeš, Domžale) delajo samo primitivno blago, pri katerem je malenkosten zaslužek.«[53] To so le drobci o resničnosti globoke krize, ki jo je preživljalo naše slamnikarstvo med obema svetovnima vojnama; potrditev zanjo najdemo tudi v preživelosti le peščice registriranih obratov (Slamnikarska in klobučarska zadruga, r. z. z o. z., Mengeš; A. Jančigaj, nasl. M. Ravnikar, Domžale; Alojz Škrabar, Domžale in Univerzale, tovarna klobukov in slamnikov, d. z o. z., Domžale) od številnih mogočnih podjetij, ki so ponesla v svet sloves kranjskih slamnikov. K tej resnici je pristaviti še drugo: ta peščica tovarn je bila zdaj v rokah domačih podjetnikov, medtem ko so se na pragu druge svetovne vojne posamezni Tirolci ukvarjali z dejavnostjo le še kot obrtniki.

OPOMBE

[1] Vlado Valenčič: O slamnikarski domači obrti. Kamniški zbornik. Ljubljana 1959, V, str. 167—171. V publikaciji Svet pod Taborom, ki je izšla 1974 (str. 183—186), nam prinaša kronist Stane Stražar, opirajoč se na izsledke Toneta Ravnikarja (objavil jih je v Občinskem poročevalcu, Domžale 15. oktobra 1970, št. 8), izredno pomembne podatke o začetkih slamnikarstva na Kranjskem, ki nakazujejo, da je ta dejavnost še starejša, in obvezujejo, da je treba v tej smeri še raziskovati.

[2] Bericht uber sämmtliche Erzeugnisse, welche für die erste zu Klagenfurt im Jahre 1838 veranstaltete, und bei Gelegenheit der Anwesenheit Sr. Majestät des Kaisers eröffnete Industrie-Ausstellung des Vereines zur Beförderung und Unterstützung der Industrie und der Gewerbe in Innerösterreich eingeschickt worden sind. Grätz 1839, str. 132, 138; Bericht über sämmtliche Erzeugnisse, welche für die zweite, zu Grätz

im Jahre 1841 veranstaltete, und bei Gelegenheit der Anwesenheit Sr. Majestät des Kaisers eröffnete Industrie-Ausstellung des Vereines zu Beförderung und Unterstützung der Industrie und der Gewerbe in Innerösterreich, dem Lande ob der Enns und Salzburg eingeschickt worden sind. Grätz 1843; Bericht über sämmtliche Erzeugnisse, welche für die dritte, zu Laibach im Jahre 1844 veranstaltete und bei Gelegenheit der Anwesenheit Allerhöchts Ihrer Majestäten des Kaisers und der Kaisern eröffnete Industrie-Ausstellung des Vereins zur Beförderung und Unterstützung der Industrie und Gewerbe in Innerösterreich, dem Lande ob der Enns und Salzburg eingeschickt worden sind. Grätz 1845, str. 69, 108.

[3] Arhiv Slovenije, Ljubljana (AS): TOI, fasc. 311/3, vprašalne pole za leto 1919. Na vprašalnih polah iz tridesetih let (fasc. 309/4, 309/9 in 311/7) najdemo tudi drugačne navedbe, npr. za firmo A. Jančigaj 1860, kar nam potrjujejo tudi dokumenti, ki jih hrani Tone Ravnikar iz Domžal. V glasilu Domžalec (Domžale 6. avg. 1925, št. 4) je na oglasu firme Valentin Maček, Domžale 124, navedeno utemeljitveno leto 1858. Več o začetkih domačih in tudi tirolskih podjetnikov glej v sestavku Toneta Ravnikarja Kronika domžalskega slamnikarstva; objavljen je bil v posebni številki Občinskega poročevalca (Domžale, 20. julija 1970) in številki 8 istega glasila (Domžale, 15. oktobra 1970).

[4] AS: Landes als Handelsgericht Laibach, Firmen Protokoll L I - N I, posamezne tvrdke, 232, tek. št. 288 in Firmen Protokoll L II, posamezne tvrdke, 233, tek. št. 939; Okrožno gospodarsko sodišče, Ljubljana (OGSLj): Vpisnik posameznih tvrdk, zv. 1, list 170 ter Trgovski vpisnik, odd. A, zv. 1, str. 86.

[5] AS: Zadružni register L II - N II, 259, list 139 in 152.

[6] AS: Konvolut 725, Računska zaključka slamnikarske zadruge in kitarskega društva za leti 1908 in 1910. Glej op. 3!

[7] Katarina Kobe-Arzenšek: Slamnikarstvo v Domžalah in okolici. Tipkopis; tekst še ni bil objavljen.

[8] Glej op. 3! Medtem ko so domači podjetniki vestno navajali mesečno porabo surovin (kit), ki so jih poleg domačih še uvažali iz Švice, Češke in Nemčije, pa nam tuje firme skupaj s slamnikarsko zadrugo (s kitami slabše vrste so jo oskrbovali okoliški pletiči, največ združeni v Kitarskem društvu v Domžalah, kvalitetnejše blago pa je uvažala iz Švice, Češke, Italije in Francije; tudi ostali material, kot so trakovi, cink, usnje, klej je v pretežni meri dobivala iz Nemčije, Belgije in Češke) niso zapisovale natančnih in za komparacijo ustreznih podatkov. Tako nam je npr. firma J. Oberwalder et Co. zapisala v to rubriko 30 kosov kit, Bratje Oberwalder 10.000 kg domačih in uvoženih kit pa firma P. Ladstätter in sinovi v približni vrednosti 40.000 K uvoženih kit in prav malo domačih. Firma J. Oberwalder et Co. je dobivala surovine iz centrale na Dunaju, podjetje Bratje Oberwalder jih je nabavljalo v Angliji, Nemčiji in Švici, tovarni Bratje Kurzthaler so pošiljali material iz Linza in firmo J. Mellitzer, Kleinlercher et Co. je zalagal s surovinami lastni obrat na Dunaju. Za nekatere od firm imamo podatke tudi o mesečni potrebi goriva in maziv:

Firma	Premog	Mazivo
J. Oberwalder et Co., Domžale	16 vagonov	150 kg strojnega olja
J. Mellitzer, Kleinlercher et Co., Domžale	1 vagon	200 l petroleja
P. Ladstätter in sinovi, Domžale	8 vagonov	2 soda petroleja
Bratje Kurzthaler, Domžale	1 vagon	300 kg bencina in gazolina
Bratje Oberwalder, Domžale	1/2 vagona	150 l olja
Slamnikarska zadruga, r. z. z o. z., Mengeš	1 vagon	?
Franc Cerar, Stob	1 vagon	?
Andrej Jančigaj, Domžale	1/4 vagona	?

Poleg osnovnih surovin je bila potrebna obratom še vrsta drugega drobnega materiala. Firma Bratje Oberwalder ga je naštela precej podrobno. Poglejmo: 300 kg lepila, 50 kg žvepla, 500 kg gipsa, 100 kg anilinskih barv in 30 kg vrvic.

[9] OGSLj: Trgovski vpisnik, odd. A, zv. 1, list 86.

[10] AS: Register posameznih tvrdk L III, 234, list 22; Register družbenih tvrdk L IV, 246, list 147.
[11] AS: Register posameznih tvrdk L III, 234, list 155 in 258.
[12] AS: Register družbenih tvrdk L III, 245, list 156 in Register posameznih tvrdk L III, 234, list 45.
[13] AS: Register družbenih tvrdk L V, 247, list 84 in Register posameznih tvrdk L IV, 235, list 59.
[14] AS: Register družbenih tvrdk L IV, 246, list 250; TOI, fasc. 309/7, vprašalna pola za l. 1936.
[15] AS: Zadružni register L II - N II, 259, list 152.
[16] AS: Zadružni register L II - N II, 259, list 139 pa L III, list 21.
[17] AS: TOI, fasc. 311/7, vprašalni poli za l. 1921 in 1924 s priloženimi dopisi; Franc Bernik: Zgodovina fare Domžale. Groblje 1939; str. 29.
[18] AS: TOI, fasc. 311/7, vprašalni poli Karla Koširja iz Domžal za l. 1929 in 1930 pa vprašalni poli Franca Kompareta iz Mengša za l. 1924 in 1939 ter Antona Kompareta iz Mengša za l. 1926; fasc. 309/5, vprašalna pola Karla Koširja iz Domžal in Antona Kompareta iz Mengša za l. 1931; F. Bernik: ibidem, str. 284. Primerjaj sestavek Mira Stiplovška Razvoj slamnikarske industrije, objavljen v posebni številki Občinskega poročevalca (Domžale, 20. julija 1966) in sestavek Toneta Ravnikarja, ki ga navajam v opombi 3.
[19] AS: TOI, fasc. 311/7, vprašalne pole za l. 1922 in 1928; fasc. 309/4, vprašalna pola za l. 1931 in fasc. 309/9, vprašalne pole za l. 1932, 1935, 1936 in 1939.
[20] AS: TOI, fasc. 311/7, vprašalne pole za l. 1921, 1922, 1924 in 1927.
[21] AS: TOI, fasc. 309/11, vprašalne pole za l. 1931 in 1938.
[22] AS: TOI, fasc. 309/5, vprašalna pola za l. 1931, fasc. 311/7, vprašalni poli za l. 1929 in 1930.
[23] AS: TOI, fasc. 311/7, vprašalni poli za l. 1924 in 1930.
[24] AS: TOI, fasc. 311/7, vprašalna pola za l. 1926 in fasc. 309/5, vprašalna pola za l. 1931.
[25] AS: TOI, fasc. 311 (1892, 1922, 1927), vprašalna pola za l. 1926 in fasc. 311/7, vprašalna pola za l. 1928.
[26] AS: TOI, fasc. 311/7, vprašalne pole za l. 1921, 1922, 1924, 1927, 1930 in fasc. 309/10, vprašalne pole za l. 1931, 1932, 1935, 1938 in 1939. Glej še Narodni gospodar. Ljubljana 1921, XXII, str. 169—170! Tu še zvemo, da si je zadruga po vojni pridobila veliko odjemalcev. Obnesla se ji je proizvodnja navadnih klobukov iz klobučevine, finejših žametastih in preprostejših iz volne. Zidala si je tudi belilnico za beljenje kit, da bi se ognila težavam, ki jih je imela s to fazo dela. Članstvo z vodstvom si je obetalo, da bodo že v naslednji sezoni belili kite doma; tovrstne usluge pa so nameravali nuditi tudi drugim manjšim slamnikarjem. V sezoni 1921/22 je zadruga nabavila nove damske modele in večje število modelov za moške zimske klobuke.
[27] F. Bernik: ibidem, str. 29; AS: Firmen Protokoll L II, družbene tvrdke, 244, list 37 in Firmen Protokoll L III, družbene tvrdke, 245, list 242.
[28] AS: Register družbenih tvrdk L V, 247, list 112.
[29] AS: Register družbenih tvrdk L IV, 246, list 165.
[30] F. Bernik: ibidem, str. 27.
[31] AS: Register družbenih tvrdk L VI, 248, list 161.
[32] AS: Register družbenih tvrdk L V, 247, list 230.
[33] Glej op. 30 in 31!
[34] AS: Firmen Protokoll L II, družbene tvrdke, 244, list 124.
[35] AS: Firmen Protokoll L II, posamezne tvrdke, 233, tek. št. 557.
[36] Glej op. 31!
[37] F. Bernik: ibidem, str. 28.
[38] AS: Register družbenih tvrdk L V, 247, list 112. Glej op. 28!
[39] Glej op. 37!
[40] Glej op. 32!
[41] Glej op. 37!
[42] Glej op. 37!
[43] AS: Firmen Protokoll L I-N I, 243, list 105.

[44] Glej op. 31! AS: TOI, fasc. 311/7, vprašalna pola firme J. Oberwalder et Co. in Keller et Co., Domžale za l. 1927.
[45] AS: TOI, fasc. 309/12, vprašalna pola za l. 1936 in dopis, priložen k vprašalni poli, z datumom 24. avgust 1937.
[46] Glej op. 31!
[47] F. Bernik: ibidem, str. 284; AS: TOI, fasc. 311/7 in 309/7, vprašalne pole navedenih firm. Glej še tekst pri op. 50!
[48] AS: TOI, fasc. 311/7, vprašalna pola firme Stemberger et Mellitzer, Mengeš za l. 1921; vprašalna pola firme P. Ladstätter in sinovi, Domžale za l. 1923; vprašalna pola firme Bratje Kurzthaler, Domžale za l. 1922; vprašalna pola firme J. Oberwalder et Co., Domžale za l. 1922; vprašalna pola firme Bratje Oberwalder, Domžale za l. 1921. V tekstu smo zapisali le nekatere, po naši sodbi za komparacijo pomembnejše podatke tirolskih firm in podatke o prehodu njih obratov v roke slovenskega kapitala. Ker je težišče našega sestavka na domačih podjetnikih, posredujemo zbrane in še neobjavljene podatke o tirolskih firmah v obliki tabel v naslednjih vrsticah.

Delavci:

Firma	Leto	Moški	Ženske	Skupaj	Od tega je bilo*
1. Stemberger et Mellitzer, Mengeš	1921	30	70	100	10
2. P. Ladstätter in sinovi, Domžale	1923	48	58	106	8
3. Bratje Kurzthaler, Domžale	1922	82	60	142	12
4. J. Oberwalder et Co., Domžale	1922	52	82	134	12
5. Bratje Oberwalder, Domžale	1921	6	12	18	?

* preddelavcev, uradnikov, tehničnega osebja in profesionalcev

Proizvodnja:

Firma	Leto	Količina	Kapaciteta
1. Stemberger et Mellitzer, Mengeš	1921	100.000 slamnikov	300.000 slamnikov
2. P. Ladstätter in sinovi, Domžale	1923	60.000 slamnikov	250.000 slamnikov
3. Bratje Kurzthaler, Domžale	1922	60.000 do 70.000 slamnikov	250.000 slamnikov
4. J. Oberwalder et Co., Domžale	1922	80.000 slamnikov	400.000 slamnikov
5. Bratje Oberwalder, Domžale	1921	18.000 slamnikov	?
Skupaj		228.000 slamnikov	1,200.000 + ?

Prodaja:

Firma	Leto	Prodaja
1. Stemberger et Mellitzer, Mengeš	1921	65.000 kosov SHS, 2000 kosov Avstrija, 1000 kosov Ogrska, 5000 kosov ČSR
2. P. Ladstätter in sinovi, Domžale	1923	po državi, Avstrija, ČSR, Anglija
3. Bratje Kurzthaler, Domžale	1922	po državi, izvoz zaradi carine nemogoč
4. J. Oberwalder et Co., Domžale	1922	ČSR, Avstrija, Poljska, Ogrska, Romunija
5. Bratje Oberwalder, Domžale	1921	po državi

Surovine:

Firma	Leto	Nabava
1. Stemberger et Mellitzer, Mengeš	1921	nabava po potrebi, uvoz iz Anglije, Nemčije, Švice, Francije, Italije, Avstrije
2. P. Ladstätter in sinovi, Domžale	1923	kranjske in uvožene kite (japonske in kitajske) iz Švice
3. Bratje Kurzthaler, Domžale	1922	prekmorske kite (japonske in kitajske)
4. J. Oberwalder et Co., Domžale	1922	tajske, Amerike, Francije, Nemčije, 28.000 slamnatih kit z Japonske, Ki-Anglije, Italije itd.
5. Bratje Oberwalder, Domžale	1921	mesečno 2000—3000 domačih kit, nekaj iz Švice in Italije, 1 gros sukanca in 800 m trakov iz Nemčije

Obratna sredstva:

Firma	Leto	Nabava
1. Stemberger et Mellitzer, Mengeš	1921	50 kg olja, 60 ton premoga, 4 klft drv, 1000 kg oglja
2. P. Ladstätter in sinovi, Domžale	1923	600 ton trbovelj. premoga, 800 kg petroleja
3. Bratje Kurzthaler, Domžale	1922	3—4 vagone premoga
4. J. Oberwalder et Co., Domžale	1922	trboveljski premog
5. Bratje Oberwalder, Domžale	1921	1/4 vagona premoga

Pogonski stroji:

Firma	Leto	Vrsta strojev
1. Stemberger et Mellitzer, Mengeš	1921	lokomobila Wolf, 24 KM in dinama, 18 KM
2. P. Ladstätter in sinovi, Domžale	1923	vodna moč, 40 KM; 1 turbina, 35 KM; 2 parna kotla Cornwall, skupno 60 kvadratnih metrov; 2 dinami za el. razsvetljavo; 3 elektromotorji, ki jih poganja turbina; 1 rezervni motor na surovo olje
3. Bratje Kurzthaler, Domžale	1922	lokomobila R. Wolf, Magdenburg; cevni kotel, 50 KM; 1 dinama
4. J. Oberwalder et Co., Domžale	1922	parni kotel Menier, 100 m², 13 elektromotorjev
5. Bratje Oberwalder, Domžale	1921	—

[49] AS: TOI, fasc. 311/7, vprašalne pole za l. 1921, 1924, 1928, 1929 pa fasc. 309/7, vprašalni poli za l. 1931 in 1932. Iz teh virov posredujemo bralcu še naslednje podatke o tej firmi:

Kapital:

Leto	Podjetniški	Obratni	Vrednost strojev
1921	100.000 K	100.000 K	?
1924	50.000 din	50.000 din	?
1927	60.000 din		
1928	250.000 din		
1929	100.000 din		
1931, 1. poll.	65.000 din		20.000 din
1932	15.000	40.000 din	15.000 din

Delavci:

Leto	Moški	Ženske	Skupaj	Opombe
1921	6	12	18	
1924	2	10	12	plače 1,50 do 4,00 din na uro
1927	3	6	9	
1928	2	5	7	
1929	2	10	12	zaposleni 4 mesece na leto
1931	2	10	12	
1932	1	3	4	

Proizvodnja:

Leto	Letna količina	Kapaciteta	Opombe
1920	8.000—10.000 kosov		iz domačih kit
1921	18.000 kosov	trikrat večja	
1924	12.000 kosov	100 kosov na dan	izdela se 50 kosov na dan
1927	15.000 kosov	?	
1928	12.000 kosov	desetkrat večja	
1929	10.000 kosov	petkrat večja	vrednost 60.000 din
1931, 1. poll.	3.500 kosov	?	vrednost 30.000 din

Surovine:

Leto	
1921	Mesečno 2000—3000 domačih kit, nekaj iz Švice in Italije, 1 gros sukanca, 800 m trakov iz Nemčije in 1/4 vagona domačega premoga
1924	Na leto 10.000 domačih kit, nekaj iz Švice, Italije in Nemčije, obratnih sredstev za 50.000 dinarjev, premog iz Trbovelj
1927	Uvoz iz Švice
1928	Domače in inozemske surovine; 2—3 vagone premoga
1929	Kite iz Italije, Švice, Nemčije; 2 vagona trboveljskega premoga
1931*	10.000 kit iz Jugoslavije, Italije in Švice

* 1. poll.

Davek, zaloge:

Leto	Znesek davka	Količina zalog
1921	2000 K	5.000 slamnikov
1924	1554 dinarjev	1.000 slamnikov
1927	1990 dinarjev	
1928	2000 dinarjev	
1929	5600 dinarjev	10.000
1931	3290 dinarjev	slamniki

[50] AS: TOI, fasc. 311/7, vprašalni poli za l. 1937 in 1938. O delavnici Marte Oberwalder zvemo tu še, da je imela elektromotor Škodo s 1,5 KM, vrednost strojev (2 stiskalnici Tönnies in 8 šivalnih strojev Willcox et Gibbs) pa je cenila na 50.000 dinarjev. Zaposlovala je 2 moška, ki sta bila plačana po 30 dinarjev na dan, 6 žensk s plačo 22 dinarjev dnevno in 1 mladoletnika, ki je zaslužil 12 dinarjev na dan. V sezoni je izdelala 3000 slamnikov v vrednosti 115.000 dinarjev, za kar je porabila za 23.000 dinarjev slamnatih pletenin, ki jih je uvozila iz Švice, Italije in Nemčije; trboveljskega premoga je delavnica porabila 5000 kg.
Nekaj tovrstnih podatkov smo našli (glej v fasc. 311/7, vprašalna pola za l. 1923) tudi za firmo Tomaž Oberwalder et Co., d. z o. z., Domžale, ki je, kot smo že v tekstu povedali, zastonj čakala na koncesijo. Lastniki podjetja so bili Tomaž Oberwalder, Viktor Meden in Ivanka Leskovic. Obrat je imel na voljo 50.000 dinarjev kapitala in 1 vodno pogonsko silo. Šivalni stroji so bili nemške provenience in stiskalnica je bila kupljena v Ljubljani. Edina kvalificirana moč je bil Tomaž Ober-

walder sam, v sezoni, ki je trajala 3—4 mesece, pa je zaposloval še 1 šiviljo. Pletivo je uvažal iz Švice, Avstrije in Nemčije.

[51] AS: TOI, fasc. 309/11, vprašalna pola za l. 1931; fasc. 309/), vprašalna pola za l. 1932; fasc. 309/12, vprašalne pole za l. 1936, 1938 in 1939. Primerjaj tudi reklamni sestavek v Spominskem zborniku Slovenije ob 20-letnici kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939, str. 648.

[52] AS: TOI, fasc. 309/11, vprašalna pola za l. 1931; fasc. 309/5, vprašalna pola za l. 1924 in 1926; vprašalne pole Slamnikarske in klobučarske zadruge, Mengeš, za l. 1922, 1924, 1927 in 1930; vprašalna pola Tom Oberwalder et Co., Domžale, za l. 1923; fasc. 309/10, vpr. pole Slamnikarske in klobučarske zadruge, Mengeš za l. 1932, 1935, 1938 in 1939. Izjave zadružnega vodstva je potrdil tudi podjetnik Alojz Škrabar iz Domžal (glej fasc. 311/7, vprašalna pola za l. 1927!). Takole je zapisal: »Glede carine je jako žalostno, ker niso veščaki. Isto se ne gleda na to, da kar se ne more dobiti v novi državi, da bi se carine znižalo, ker se dogodi dostikrat, da moramo več plačati za carino, kakor je stalo blago ali pa se sploh ne more naročiti tako blago, ker je carina previsoka. To bi bilo jako dobro da bi se kaj ukrenilo, ker taki slučaji so na dnevnem redu, ako se pritožiš, to ne upoštevajo.«

[53] AS: TOI, fasc. 311/1892, 1922, 1927, vprašalna pola za l. 1926 in fasc. 311/7, vprašalna pola za l. 1928.

Miroslav Stiplovšek

RAZMAH DELAVSKEGA GIBANJA NA DOMŽALSKEM OBMOČJU V DRUGI POLOVICI TRIDESETIH LET IN KREPITEV VLOGE PARTIJE V NJEM

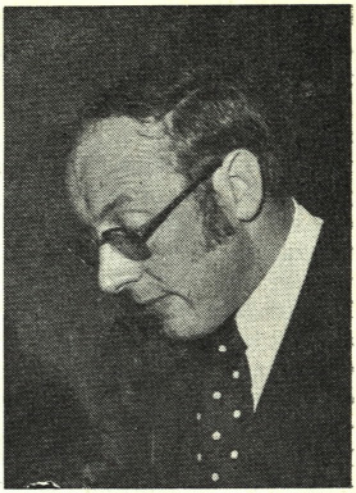

Komisija za preučevanje zgodovine ZKS pri predsedstvu centralnega komiteja ZKS je pobudnik in usmerjevalec raziskovanja delavskega gibanja med vojnama ter posebej razvoja in delovanja partije na območjih Slovenije. Hkrati poteka tudi akcija za pisanje preglednih orisov narodnoosvobodilnega boja na območjih medvojnih okrožij oziroma okrajev, ki naj bi izšli v zbirki Knjižnica OF; to akcijo organizacijsko usmerjata koordinacijski odbor nekdanjih aktivistov ter svet za razvijanje revolucionarnih tradicij pri republiški konferenci SZDL, strokovno pa komisija za zgodovino sveta za razvijanje revolucionarnih tradicij pri predsedstvu republiškega odbora ZZB NOV. Tudi ta akcija narekuje preučevanje predvojnega revolucionarnega delavskega gibanja na posameznih območjih Slovenije zlasti od srede tridesetih let dalje, kajti brez njegovega poznavanja ni mogoče razumeti številnih posebnosti v začetkih NOB pa tudi njegovega nadaljnjega razvoja v nekdanjih partijskih okrožjih ne. Gre za zelo zahtevne in dolgoročne akcije na področju lokalne zgodovine problematike delavskega gibanja in NOB, dela te vrste pa bodo tudi dragocen prispevek k uresničevanju raziskovalnega načrta Zgodovina Slovencev 1918—1945, torej na poti k znanstveni sintezi obdobja med vojnama in NOB.

Preučevanje delavskega gibanja in vloge partije med vojnama mora biti postavljeno v širok družbenopolitičen okvir, kajti če bi ravnali drugače, bi ne mogli prikazati eno poglavitnih značilnosti njenega delovanja na Slovenskem, namreč prodor partije med široke ljudske množice, ki se je zlasti od srede tridesetih let nenehno krepil zlasti prek delavske enotnosti in ljudskofrontnega gibanja. Prav ustanovni kongres KPS na Čebinah je bil velika manifestacija volje slovenskih komunistov, »dati na razpolago svojemu ljudstvu vse svoje sile«, pokazal je njihovo »neomajno zvestobo slovenskemu narodu« in jasno začrtal nalogo, da mora delavski razred prevzeti združevalno vlogo vseh demokratičnih sil slovenskega naroda »kot njegov najbolj napredni in najbolj organizirani del«.[1]

V referatu želimo s prikazom nekaterih dogodkov in akcij v drugi polovici tridesetih let ilustrirati, kako je partija te svoje naloge izvajala na domžalskem območju. Ob tem želimo posebej opozoriti, da tega dela spričo vrzeli v arhivskem gradivu, pomanjkljivih podatkov v časopisju in drugih publiciranih virih, zlasti pa zaradi ilegalnih oblik delovanja partije, zaradi katerih mnogo pomembnih

akcij nikdar ni bilo zapisanih, ni mogoče uspešno izpolniti brez pritegnitve pričevanj predvojnih komunistov oziroma organizatorjev delavskega gibanja. Še zlasti velja ta ugotovitev za opisovanje razmer na manjših območjih, za katere je praviloma ohranjenih najmanj sočasnih pisanih virov. Zato je treba akcijo za zbiranje pričevanj predvojnih komunistov, ki jo organizira komisija za preučevanje zgodovine ZKS, le pospešiti, posebej pa poskrbeti, da bodo njihovi zapisovalci z dobrim poznavanjem splošnega razvoja delavskega gibanja in posebej delovanja partije to svojo nalogo tudi čimbolj uspešno izpolnili in s tem obogatili za številne probleme, obdobja in območja le skromno zakladnico različnih vrst virov.

Na domžalskem in kamniškem območju smo prek odbora aktivistov OF kamniškega okrožja s to akcijo že začeli. V zadnjih letih so tudi nekatere temeljne organizacije združenega dela (Helios Domžale, Tosama Vir in Papirnica Količevo) dale pobudo za preučevanje predvojnega delavskega gibanja v svojih tovarnah. Zlasti v preteklem letu je bilo delo pri zbiranju pričevanj predvojnih komunistov zelo intenzivno in tako smo dobili tudi veliko novih dragocenih podatkov o ljudskofrontnem shodu na Taboru nad Ihanom, katerega 40-letnico proslavljamo tudi s prvim simpozijem slovenskih zgodovinarjev o krajevni zgodovini.

Prelomnica v delavskem gibanju in tudi družbenopolitičnem razvoju na domžalskem območju je bila velika stavka papirničarjev v Bonačevi tovarni na Količevem leta 1935, ki se je prav po zaslugi partije končala s pomembno zmago delavstva. S stavko koliških papirničarjev se začenja novo obdobje v razvoju delavskega gibanja na domžalskem območju, ki je v času šestojanuarske diktature in velike gospodarske krize skoraj povsem zamrlo.

Boj za odpravo teh nevzdržnih razmer je na kamniškem območju začelo delavstvo v Remčevi tovarni na Duplici, ki je maja 1934 z dolgotrajno stavko delno uspelo izbojevati svoje mezdne zahteve. Ta ogorčeni boj dupliškega delavstva, v

Stavkajoče delavstvo Bonačeve tovarne na Količevem so obiskali tudi delavci in delavke ljubljanske tovarne Rog

Ivan Maček je v imenu pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo dajal prva navodila za organizacijo stavke papirniškega delavstva na Količevem

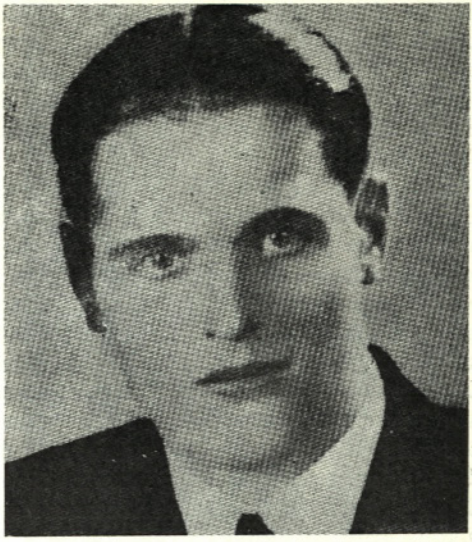

Franc Bukovec, organizator in voditelj delavskega gibanja v Bonačevi papirnici na Količevem. Za junaštvo v NOB je bil proglašen za narodnega heroja

katerem je poseg partije vanj uspela razkriti policija, ki je aretirala Miho Marinka, Marijana Dermastio in Maro Dermastio, je odmeval tudi na domžalskem območju.[2] Pokrajinski komite KPJ za Slovenijo je po konferenci v Goričanah sredi septembra 1934, na kateri so ugotovili, da so v Sloveniji objektivni pogoji za stavkovni val, pozorno zasledoval razmere po podjetjih in nato prek komunistov ter simpatizerjev »na terenu« ob svojem neposrednem angažiranju poskušal stavkovne in druge boje kar najbolje pripraviti ter podvzeti vse ukrepe za njihovo pravilno vodenje do uspešnega konca. Potem ko je krščanskosocialistična Delavska pravica 7. marca 1935 obširno poročala o nevzdržnih razmerah v Bonačevi tovarni in pozvala delavstvo, naj se organizira, je vodstvo KPJ na Slovenskem posvetilo posebno pozornost razvoju odnosov med delavstvom in podjetnikom na Količevem. Julija 1935, ko so potekale zadnje priprave za ustanovitev strokovne organizacije JSZ v tej tovarni, je bil v Radomljah sestanek med predstavnikom pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo Ivanom Mačkom, Marijanom Dermastio iz Radomelj ter Francem Bukovcem, organizatorjem delavstva na Količevem, na katerem so se tudi dogovorili za stavko, če bo Bonač poskušal podobno kot leta 1927 z odpusti delavskih zaupnikov razbiti strokovno organizacijo — sindikat Jugoslovensko strokovno zvezo (JZS).

Ko je po začetku delovanja skupine JZS na Količevem 17. avgusta 1935 podjetnik Bonač odpustil njenega predsednika Bukovca, je vseh 230 delavcev in delavk začelo stavkati, v hudem boju pa so enotno vztrajali vse do 14. oktobra 1935. Ta dolgotrajna stavka ima v marsikaterem pogledu posebno mesto v stavkovnem valu leta 1935. Glede na to, da je podjetnik z različnimi sredstvi poskušal stavko zlomiti, hotel je kolektivno odpustiti vse delavstvo, organizirati stavkolomstvo, zavlačeval je pogajanja, da bi z naraščajočo gmotno stisko stavkajoči popustili v svojih zahtevah, je bilo v tej stavki še posebno aktualno izvajanje navodil o vodenju stavk, ki jih je dala IV. državna konferenca KPJ decembra 1934 v Ljubljani. V njih je bilo poudarjeno, da morajo komunisti s pravilno organizacijo dati revolucionarni značaj in doseči uspeh stavkovnih

bojev na osnovi akcijske enotnosti delavstva. Ob začetku stavke morajo organizirati stavkovne straže, nato pa preprečevati stavkolomstvo in paničarstvo, skrbeti za obveščanje javnosti in bojno razpoloženje delavstva, organizirati zanj gmotno pomoč ne le med delavci v drugih podjetjih, temveč tudi med kmeti in drugimi sloji, zlasti v svoji okolici, in končno morajo stavke tudi pravočasno skleniti.

Pokrajinski komite KPJ za Slovenijo je imel pri usmerjanju stavke na Količevem ugodne pogoje, saj je bil predsednik stavkovnega odbora Bukovec komunist, že pred stavko je z njim vzpostavil stalno zvezo prek Dermastie, na območju Doba, Prevoj in Lukovice pa je bilo tedaj okrog 15 komunistov in številni simpatizerji. Aktivnost komunistov s središčem v Dobu omenjajo partijska poročila iz časa obnavljanja in ponovnega utrjevanja KPJ na Slovenskem po udarcih v času šestojanuarske diktature, njihovi stiki s pokrajinskim partijskim komitejem pa so bili včasih tudi prekinjeni. Zlasti od preloma 1934/35 so svojo dejavnost zelo okrepili in se redno sestajali v Koželjevi hiši v Dobu. Pobudnik za začetek njihovega organiziranega delovanja je bil prof. Mirko Košir iz pokrajinskega partijskega vodstva, ki je bil tedaj kot kemik zaposlen v tovarni Medić - Zankl v Domžalah. Bukovec se je z njimi posvetoval že v pripravah za ustanovitev strokovne organizacije v Bonačevi tovarni, zlasti pomemben pa je bil njihov delež v veliki stavki. Organizirali so moralnopolitično in materialno

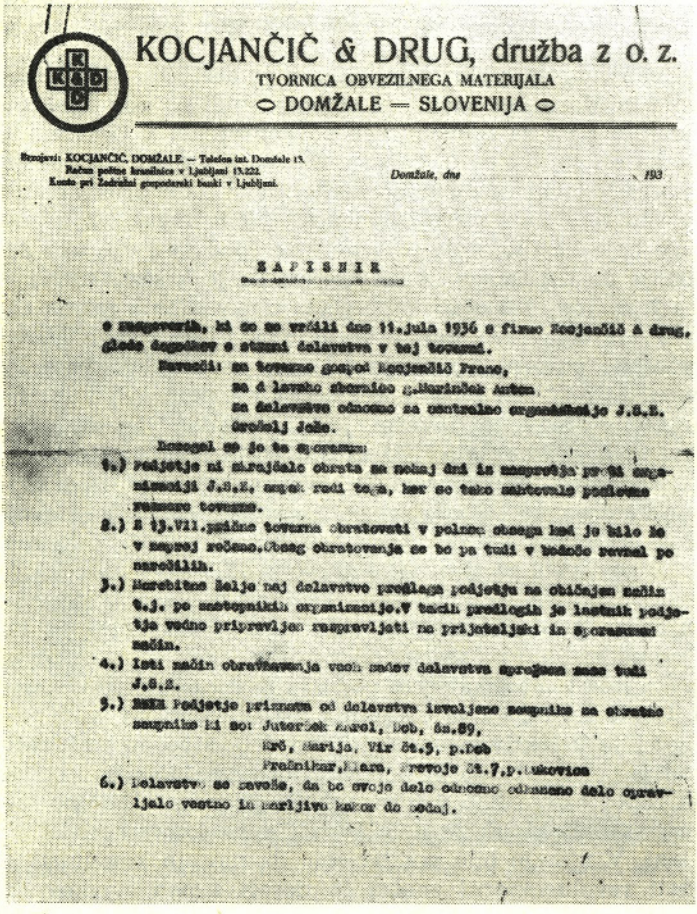

KOCJANČIČ & DRUG, družba z o. z.

TVORNICA OBVEZILNEGA MATERIJALA

DOMŽALE — SLOVENIJA

Brzojavi: KOCJANČIČ, DOMŽALE — Telefon int. Domžale 13.
Račun poštne hranilnice v Ljubljani 13.222.
Konto pri Zadružni gospodarski banki v Ljubljani.

Domžale, dne 193

ZAPISNIK

o razgovoru, ki se je vršil dne 11.julija 1936 s firmo Kocjančič & drug, glede dogovor o stanji delavstva v tej tovarni.

Navzoči: za tovarno gospod Kocjančič Franc,
za delavstvo odbornik J.S.Z. Urbanček Anton,
za delavstvo odbornik za centralno organizacijo J.S.Z. Grošelj Jože.

Razvnel se je ta-le razgovor:

1.) Podjetje ni skrajšalo obrata za nobeni dni in razgovorja proti organizaciji J.S.Z. zaenkrat radi tega, ker se tako obširnega problema ne more tovarna.

2.) S 13.VII.pričnе tovarna obratovati v polnem obsegu kot je bilo že v zadnji večini. Obseg obratovanja se bo pa tudi v bodoče ravnal po naročilih.

3.) Navzočne želje naj delavstvo predlaga podjetju na običajen način t.j. po zastopnikih organizacije. V takih predlogih je lastnik podjetja vedno pripravljen razpravljati na prijateljski in sporazumni način.

4.) Isti način obravnavanja vseh želev delavstva sporočen sme tudi J.S.Z.

5.) Nikir podjetje priznava od delavstva izvoljene zaupnike za obratne zaupnike ki so: Juteršek Karel, Dob, št.89,
Krč, Marija, Vir št.5, p.Dob
Praštnikar, Mlara, Prevoje št.7, p. Lukovica

6.) Delavstvo se zavede, da bo svoje delo odnosno odkazano delo opravljalo vestno in marljivo kakor do sedaj.

Zapisnik o uspešnem sklepu stavke delavstva v Kocjančičevi tovarni na Viru 11. julija 1936

Viktor Avbelj, sekretar celice KPS Dob-Prevoje, soorganizator ljudskofrontnega shoda na Taboru in številnih drugih partijskih akcijah

podporo stavkajočim. Na pogostih sestankih pri Koželju v času stavke so se dogovarjali v zbiranju živil in denarja pri kmetih, trgovcih, obrtnikih in gostilničarjih na dobskem območju, v Črnem grabnu, v Moravški dolini, v Domžalah in drugod ter o nabiralnih akcijah med delavstvom domžalskega in tudi kamniškega območja. Brez te dobro organizirane materialne pomoči okoliškega prebivalstva, pomoč pa je prihajala tudi od drugod iz organizacij JSZ, zlasti od vevških papirničarjev, pokrajinski komite KPJ za Slovenijo pa je organiziral pomoč prek Zveze delavskih žena in deklet, bi stavkajoči delavci ne mogli zdržati tako dolgotrajnega boja. Uspeh pri zbiranju pomoči je bil posledica široke propagandne akcije o upravičenosti in nujnosti te velike delavske stavke.

Slovensko partijsko vodstvo je bilo nadrobno obveščeno o vseh pomembnih dogodkih v času stavke, kar mu je omogočalo njeno pravilno usmerjanje, o tem pa pričata tudi dva obsežna članka v legalnem partijskem glasilu Delavskem obzorniku, ki sta tudi pospešila sklepna pogajanja za konec stavke. Strokovna organizacija je poleg izboljšanja mezdnih in delovnih razmer uspela tudi izbojevati, da jo je moral podjetnik priznati in pristati na volitve delavskih zaupnikov. Stavka koliškega delavstva je zanimiva tudi v tem pogledu, da so vsa uradna posredovanja in zastopstva na pogajanjih opravljali funkcionarji JSZ, toda partija je našla pota, da je uveljavila svojo metodo in taktiko boja. Zaradi oportunističnega in kompromisarskega ravnanja strokovnega tajnika JSZ Petra Lombarde, ki je ogrožalo uspešen potek stavke, pa je prišlo do polemike med krščanskosocialistično Delavsko pravico in komunističnim Delavskim obzornikom, v kateri je slednji poudaril, da je odločno nastopanje proti podjetnikom za koristi delavskega razreda poglavitni pogoj »za vsako enotnost in za vsako skupno delavsko fronto«.[3] Tako je bila stavka koliškega delavstva nova priložnost, da je partija opredelila svoja temeljna stališča do enotne fronte in svoje pogoje za sodelovanje s krščanskimi socialisti. Ob tem naj poudarimo, da je Lombardo prišel v spore tudi s samim koliškim delavstvom, ki pa je dobro so-

delovalo z drugimi voditelji JSZ. Stavka papirničarjev na Količevem ima torej pomembno mesto v stavkovnem valu leta 1935 na Slovenskem tudi zato, ker je med okrog 25 stavkami trajala najdalj. Toda odločilnega pomena je bila za razvoj delavskega gibanja na domžalskem in tudi kamniškem območju, prav tako pa je komunistom odprla tudi pot za organiziranje širokega ljudskofrontnega gibanja.

Zgled koliških papirničarjev je opogumil delavstvo drugih podjetij, da so premagali strah pred delodajalčevimi ukrepi, zlasti odpusti, in se pogumno lotili ustanavljanja svojih strokovnih organizacij. Že pred stavko je obnovila svojo aktivnost skupina JSZ v tovarni Universale, med njo so se v JSZ organizirali delavci v tovarnah Induplati v Jaršah, Medić - Zankl v Domžalah in Marx na Količevem, jeseni 1935 v Staretovem lesnem podjetju v Preserjah, sredi naslednjega leta pa še opekarski delavci v Radomljah in tekstilno delavstvo v Kocjančičevi tovarni na Viru. Jeseni 1937 je bilo v osmih skupinah JSZ na domžalskem območju organiziranih skupaj 780 članov, prevladovale so delavke, ki jih je bilo organiziranih 449. V vsem kamniškem okraju pa je bilo tedaj organiziranih v JSZ 1244 delavcev in delavk ali skoraj četrtina celotnega članstva JSZ na Slovenskem.[4] Toliko članov je redno izpolnjevalo svoje obveznosti, sicer pa je Delavska pravica leta 1937 pisala, da so v JSZ v kamniškem okraju zajeli okrog 2000 delavcev in delavk, pri čemer je iz propagandnih razlogov verjetno štelo tudi tiste člane, ki niso redno plačevali prispevkov.[5] V kamniškem okraju, ki je tako sredi tridesetih let postal eno poglavitnih oporišč JSZ, sta bili največji organizaciji v Jaršah (330 članov) in na Količevem (200 članov). Poudariti moramo, da se je tedaj sindikalno organizirala velika večina delavstva v vseh večjih tovarnah domžalskega območja (v Bonačevi tovarni skoraj vse, v Induplati in Universale okrog tri četrtine), kar je bil eden temeljnih pogojev za uspešno delovanje strokovnih organizacij. V sindikalnem gibanju na domžalskem območju je JSZ povsem prevladovala, vodilna pa je bila tudi v celotnem

Udeleženci ljudskofrontnega shoda na Taboru nad Ihanom 23. maja 1937

Tone Tomšič, organizacijski sekretar CK KPS, soorganizator ljudskofrontnega shoda na Taboru

Pepca Kardelj se je kot članica CK KPS udeležila ljudskofrontnega shoda na Taboru

nekdanjem kamniškem okraju. V socialnodemokratskih sindikatih Strokovne komisije (SK) oziroma v sindikatih URSSJ so bili od leta 1938 organizirani le pečerji v Mengšu (njihova podružnica je štela le okrog 60 članov), od srede tridesetih leta pa sta bili močni organizaciji pri Titanu in Remcu, število članstva pa skupaj ni doseglo niti tretjine organiziranih v JSZ. Zelo šibak je bil vpliv liberalne strokovne organizacije Narodne strokovne zveze (NSZ), ki je imela od leta 1937 svojo podružnico z nekaj deset člani le v tovarni Medić - Zankl v Domžalah. Potem ko so klerikalci zaradi prehoda JSZ na demokratične pozicije izgubili vpliv v njej, so 15. novembra 1935 ustanovili novo strokovno organizacijo Zvezo združenih delavcev (ZZD) z namenom, da delavstvo »rešijo« iz objema marksizma in ga vodijo skladno s korporacijskimi, to je fašističnimi načeli papeške okrožnice Quadragesimo anno, je prav kamniško okrožje postalo pravo območje preizkušanja njune moči. Grobeljski misijonarji so se takoj lotili pridobivanja delavstva za novo režimsko organizacijo, kar je v praksi pomenilo razbijanje JSZ. Njihovo akcijo pa so delegati vseh skupin JSZ kamniškega okraja na posvetu 21. maja 1936 v Radomljah soglasno obsodili. Ugotovili so, da se klerofašistična organizacija poskuša uveljaviti na nedostojen način, z blatenjem in obtoževanjem funkcionarjev JSZ in da je ZZD najbolj napadalna prav na domžalskem in kamniškem območju. Delegati so izjavili, da »bodo vsi kot en mož čuvali enotnost JSZ v kamniškem okraju«.[6]

Rezultati velikih prizadevanj organizatorjev ZZD so bili zelo klavrni. Verskemu glasilu za kamniško okrožje Našemu listu, ki je izhajal v Grobljah, ni preostalo drugo, kot da je hudo napadalo organizacije JSZ, češ da so pod komunističnim vplivom. Režimska klerikalna organizacija ZZD se tudi kasneje ni uspela uveljaviti v delavskem gibanju v kamniškem okraju. Edino pomembnejšo tovarniško organizacijo je na domžalskem območju uspela ustanoviti v Induplati, kjer pa je leta 1938 ZZD dobila na volitvah le enega delavskega

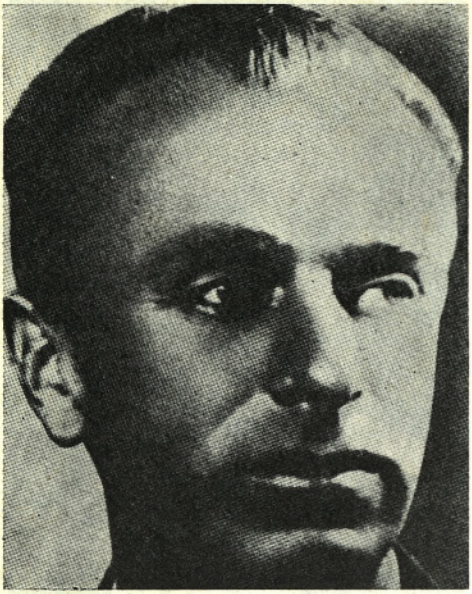

Oskar Kovačič, član CK KPS, udeleženec ljudskofrontnega shoda na Taboru

Leopold Miš je v imenu prebivalstva domžalskega območja pozdravil udeležence ljudskofrontnega shoda na Taboru

zaupnika, JSZ pa osem. Prav napadalnost ZZD pa je leta 1936 pospešila tesno povezovanje teh skupin JSZ v kamniškem kraju z medstrokovnim odborom, ki je nato usmerjal skupne akcije. Ob tem naj pripomnimo, da je po začetnih trenjih zlasti po prizadevanju Franca Leskoška v kamniškem okraju prišlo do enotnega nastopanja JSZ in SK v mezdnih gibanjih in drugih akcijah za izboljšanje položaja delavstva. Pomembno je torej tudi dejstvo, da se je hkrati s krepitvijo delavskega gibanja ustvarjala tudi tesna povezanost med delavstvom kamniškega in domžalskega območja, ki je omogočala tudi v slovenskem okviru zelo odmevne množične akcije in nastope.

Z ustanovitvijo strokovnih organizacij v vseh večjih podjetjih na domžalskem in kamniškem območju se je začelo obdobje nepretrganega in uspešnega boja za izboljšanje gmotnih in delovnih razmer delavstva. Ob tem naj pripomnimo, da se je v drugi polovici tridesetih let po upadu gospodarske krize krepila na domžalskem in kamniškem območju industrija, kar se je kazalo v povečanju števila zaposlenih v podjetjih z dolgoletno tradicijo, v preraščanju nekaterih obrtnih obratov v industrijska in v nastajanju novih podjetij zlasti v Mengšu in Domžalah. Konec tridesetih let je bilo v večjih obratih na domžalskem območju že okrog 1800 zaposlenih, toda v novih podjetjih delavstvo v glavnem ni bilo sindikalno organizirano, kajti potreben je bil določen čas, da se je med seboj povezalo in se ustalilo v njih; prebuditi pa se je morala med njimi tudi delavska zavest. Poglavitna naloga strokovnih organizacij je bila sklenitev kolektivne pogodbe, to je pismenega sporazuma med njo in podjetnikom, s katero bi uredili vse delovne pogoje ter pravice in dolžnosti iz delovnega razmerja. Kolektivne pogodbe so omejevale podjetnikovo samovoljo in so jih zato neradi sklepali. Tudi po sklenitvah kolektivnih pogodb delo strokovnih organizacij ni bilo končano, kajti boriti so se morale za dosledno izvajanje vseh določb, pa tudi za njihovo izboljševanje. Zlasti je bilo treba nenehno skrbeti za prilagajanje mezd porastu življenjskih stroškov ter preprečevati samovoljo podjetnikov pri od-

pustih delavstva in pri njihovih poskusih, da bi zmanjšali vlogo delavskih zaupnikov in sploh strokovnih organizacij.

Za izpolnjevanje vseh teh številnih nalog so strokovne organizacije vodile pogosta pogajanja in izvedle veliko posredovanj pri delodajalcih, zlasti pogosto pa so se morale odločati za mezdna gibanja. Že v kratkem času po ustanovitvi so v večini podjetij uspele urediti delovne in mezdne pogoje z bolj ali manj ugodnimi kolektivnimi pogodbami.[7] Boj zanje in za njihovo izboljšanje je bil večkrat zelo ogorčen in dolgotrajen, nekajkrat pa s pogajanji ni bilo mogoče prisiliti delodajalcev na popuščanje. Tedaj je delavstvo poseglo po svojem najmočnejšem orožju — stavki (na domžalskem območju leta 1935 dvakrat papirničarji pri Bonaču na Količevem in gradbinci pri Medić - Zanklu v Domžalah, leta 1936 tekstilci v Kocjančičevi tovarni na Viru, kemični delavci pri Medić - Zanklu, delavci v opekarni v Radomljah in v mlinu na Homcu, leta 1938 pa pečarski delavci v Mengšu). Zlasti konec tridesetih let so morale zaradi naglega porasta draginje strokovne organizacije pogosto voditi akcije za povečanje mezd (npr. v drugi polovici 1939 in prvi polovici 1940 kar sedem večjih mezdnih gibanj).[8]

Poleg akcij za izboljšanje položaja delavstva v posameznih tovarnah pa so strokovne organizacije razvile tudi druge oblike aktivnosti. Pomembna vsakoletna manifestacija njihove moči so bile prvomajske proslave, razvile so kulturnoprosvetno aktivnost ter organizirale številna zborovanja, shode in proslave, med katerimi so imele nekatere tudi velik političen pomen. V njih je prišel do izraza tudi velik vpliv partije v sindikalnem gibanju.

Poudarili smo že, da je stavka na Količevem odprla komunistom pot za prodor v družbenopolitično življenje na domžalskem in kamniškem območju preko ljudske fronte. To je že takoj po stavki ugotovilo legalno partijsko glasilo Ljudska pravica, ki je v članku Kmetje in stavka na Količevem uvodoma z zadovoljstvom ugotovilo, da se je podjetnik Bonač hudo prevaral, ko je upal, da med njegovimi zaposlenimi še ni razvita delavska zavest, ker izhajajo iz kmečkega okolja, prav tako pa je vse presenetilo tudi dejstvo, da se mali kmetje, trgovci in obrtniki niso obnašali egoistično, temveč so bili delavstvu pravi zaveznik. Poudarilo je, da je zlasti velika gospodarska kriza zbrisala mnoge razlike med delavci in kmeti, ki se sedaj zavedajo dejstva, da so boji in zmage enih hkrati tudi boji in zmage drugih. Članek je sklenilo z ugotovitvijo: »V spominu delavcev na Količevem in v spominu vseh delavcev v Sloveniji bo večno živel odmev te pomoči in tega skupnega boja delavcev in kmetov ter ponos, da je delavski boj dosegel v teh krajih v tako kratkem času tako visoko stopnjo. Danes po končani stavki pa je nujna naloga delavstva na Količevem, da ostane v stalni zvezi s kmeti, da ohranja in poglablja zvezo delavskih in kmetskih množic. Kakor vse delavstvo, tako se mora zavedati tudi delavstvo na Količevem, da bojuje ono le en del boja, ki se danes bojuje za izboljšanje življenjskega načina prepostega ljudstva, za povrnitev in ohranitev demokratskih svoboščin, to je za svobodo tiska, združevanja, govora in shoda, za parlament, ki ga bo delovno ljudstvo izvolilo v svobodnih volitvah. Zavedati se mora, da je ta boj istočasno boj proti fašizmu in proti imperialistični vojni, ki jo skuša fašizem zanetiti. In vse te težavne naloge moreta izvršiti samo združena delavec in kmet.«[9]

Poglavitno organizacijsko in usmerjevalno delo pri izpolnjevanju te naloge je opravila partijska celica Dob-Prevoje, ki se je pod vodstvom Viktorja Avblja dokončno izoblikovala konec 1935 in »je za tiste čase uspešno obvladala ali pokrivala vse območje kamniškega okraja.«[10] Ob tem naj poudarimo, da so tedaj

v celico vključili le 7 komunistov, medtem ko še okrog 10 komunistov iz konspirativnih razlogov oziroma zaradi izpolnjevanja posebnih nalog niso povezali vanjo, vsi skupaj pa so sodelovali pri izpolnjevanju pomembnih akcij, kar velja tudi za številne simpatizerje, ki jih prav tako iz navedenih razlogov niso sprejeli v partijo, čeprav jih je več izpolnjevalo vse pogoje. Partijska celica Dob-Prevoje je skrbela za idejnopolitično vzgojo svojih članov in simpatizerjev ter za njihovo seznanjanje z aktualnimi političnimi dogodki. Idejo ljudske fronte so najprej širili na območju Črnega grabna. Zelo uspešno so razpečevali Ljudsko pravico in po njeni prepovedi so organizirali tudi protesno podpisovalno akcijo, zaradi katere je bilo več komunistov zaslišanih na okrajnem sodišču na Brdu. Zlasti v začetku pomladi 1937 so komunisti na sestankih v Dobu, na Prevojah, v Trnjavi, v Lukovici, v Krašnji in v Blagovici, ki so se jih udeleževali tudi Tone Dolinšek, Jože Slak, Maks Stermecki in Tone Tomšič, širili program in snovali akcijske odbore Kmečko-delavskega gibanja (KDG) oziroma ljudske fronte. Ta dejavnost in vpliv, ki ga je imela partijska celica Dob-Prevoje v sindikalnem gibanju prek svojih članov in simpatizerjev, je omogočal, da je odločilno prispevala tudi k velikemu uspehu ljudskofrontnega shoda na Taboru nad Ihanom 23. maja 1937.[11]

V prvi polovici 1937 so bila v ljudskofrontnem gibanju na Slovenskem pereča zlasti vprašanja krepitve vloge delavskega razreda v njem, pritegnitev demokratičnih katoliških množic iz Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ) ne le iz JZS vanj ter odnos Kmečkodelavskega gibanja (KDG) do Hrvaške seljačke stranke, ki je s svojo hegemonistično politiko povzročila določeno krizo v KDG z izstopom skupine pristašev Vladka Mačka iz njega. Velika večina v vodstvu slovenskega KDG pa je vztrajala na stališču, da mora ostati to gibanje neodvisno in samostojno.

V takih razmerah je KPS posvetila pozornost utrjevanju ljudskofrontnega gibanja z akcijami »na terenu«, pri kateri pa je morala spričo prepovedi shodov in policijskih ukrepov iskati vedno nove oblike. Tako je prva ljudskofrontna zborovanja po ustanovnem kongresu organizirala navidezno kot izlete. Prvi tak izlet, dejansko ljudskofrontni shod, je bil 2. maja 1937 na Taboru nad Črnučami in se ga je udeležilo okrog 200 ljudi. Teden dni kasneje se je v Podgradu pri Zalogu število zborovalcev po policijskih poročilih že podvojilo. Tega shoda se je udeležilo tudi okrog 10 komunistov in simpatizerjev z območja Doba in Prevoj. Navdušeni nad vzdušjem in uspehom založkega tabora ljudske fronte, so pozdravili pobudo Toneta Tomšiča, da bi takšen shod organizirali tudi na domžalskem območju. Dogovorili so se, da bo udeležbo prebivalstva domžalskega in kamniškega območja organizirala celica KPS Dob-Prevoje, Tone Tomšič pa je prevzel nalogo, da bo poskrbel za udeležbo Ljubljančanov, za govornika in za vsebinsko obeležje shoda. Udeležba domačinov naj bi pokazala, kako globoko je prodrla mednje ideja ljudske fronte, udeleženci iz Ljubljane in okolice pa naj bi dali shodu širše obeležje in poudarili njegov pomen.

V pripravah za shod so člani celice KPS Dob-Prevoje uspeli zagotoviti udeležbo delavstva vseh večjih podjetij v kamniškem srezu, največjo iz Bonačeve tovarne na Količevem, kjer je Franc Bukovec propagiral množično udeležbo na sestanku odbora skupine JSZ. Člani te celice pa so si prizadevali skladno z navodili doseči tudi ustrezno sestavo udeležencev shoda. Zato so komunisti in simpatizerji z osebno propagando zagotovili tudi udeležbo ne le kmečke mladine, temveč tudi številnih kmečkih posestnikov.

Medtem so uspešno tekle tudi priprave v Ljubljani in okolici za udeležbo na shodu, zlasti med delavci v tovarnah Saturnus, Eka, Hribar, Avtomontaža, Uni-

tas, na Vevčah, v Sostrem, Zalogu, na Črnučah, Ježici in drugod ter med študenti in drugimi izobraženci. Za govornika je bil predviden funkcionar vodstva KDG Ivan Kreft.

Vse te obsežne priprave niso mogle ostati prikrite oblastem. Uprava dravske banovine je 19. maja 1937 poslala sreskim načelnikom in policijskim upravam okrožnico, v kateri poudarja: »Ti izleti, ki se vrše pod krinko Ljudske fronte, dokazujejo, da so se komunisti vrgli na legalno delovanje med množicami. Ta način je uspešnejši kot ilegalno delovanje, za komuniste pa manj nevaren. Vseh teh izletov se udeleže znani, že predkaznovani komunisti iz Ljubljane, ki tam gotovo propagirajo svoje ideje . . .« Ob sklepu okrožnice je zato naročila: ». . . posvetite izletom, ki jih bodo eventualno prirejali pristaši in simpatizerji nezakonite »Ljudske fronte« posebno pozornost, ker ni izključeno, da se bodo ti izleti zlorabljali za propagando komunističnih idej.«[12] Okrajno načelstvo Kamnik je zato sklenilo poslati domžalski orožniški postojanki na dan shoda okrepitev 15 orožnikov, policijska uprava iz Ljubljane pa za nadzor več agentov. Priprave na ljudskofrontni shod na Taboru nad Ihanom so bile torej z obeh strani temeljite.

V nedeljo 23. maja v jutranjih urah so po različnih poteh prihajali na Tabor domačini skupaj okrog 600, od teh okrog 80 kmečkih posestnikov, za udeležence iz Ljubljane pa je bil organiziran skupni prihod z železniške postaje v Domžalah. Od tod je Viktor Avbelj vodil kolono pešcev in kolesarjev s slovenskimi zastavami k cerkvi na Taboru. Med nad 400 udeleženci z ljubljanskega območja so bili poleg organizatorja Toneta Tomšiča tudi številni drugi vodilni partijski funkcionarji, iz CK KPS Pepca Kardelj in Oskar Kovačič ter številni sindikalni voditelji. Ko se je sprevod okrog devete ure približeval kraju zborovanja, so bili orožniki in policisti že zbrani v gozdu na Taboru. Zato so se organizatorji shoda odločili, da bo namesto Ivana Krefta, ki je bil krajši čas že zaprt zaradi

Udeleženci ljudskofrontnega shoda na Limbarski gori 6. junija 1937

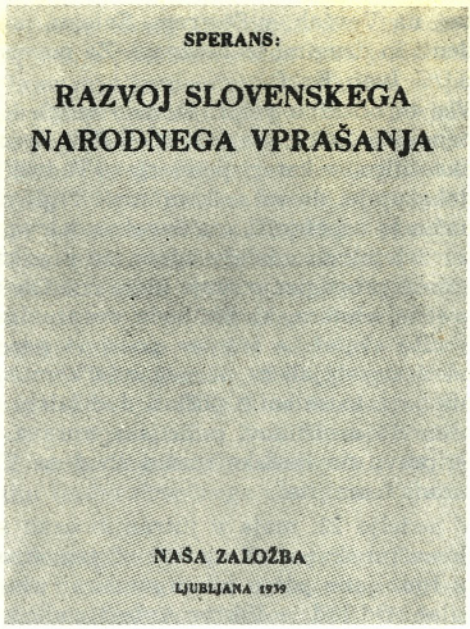

Delo Edvarda Kardelja-Speransa, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, je kot prva celovita marksistična osvetlitev slovenskega narodnega vprašanja, postala temeljna idejna osnova za politično dozorevanje slovenskega naroda na pragu druge svetovne vojne. V njem je Kardelj podrobno obdelal stališča komunistov do narodnega vprašanja in jasno začrtal zgodovinske naloge delavskega razreda v boju za nacionalno in socialno osvoboditev Slovencev. Ob tem delu se je utrjevalo povezovanje slovenskih množic v ljudskofrontno gibanje pod vodstvom KPS, ki je nato v pogojih okupacije postalo osnova za Osvobodilno fronto slovenskega naroda.

To veliko delo slovenskega marksističnega zgodovinopisja so natisnili 26. januarja 1939 v Veitovi tiskarni na Viru (glej fotografijo v delu Pomniki revolucionarnega delavskega gibanja in NOB v domžalski občini, str. 27). Edvard Kardelj je največ svoje znamenite študije napisal v ljubljanskih zaporih, založništvo zanjo pa je prevzel Ciril Vidmar z Našo založbo. Ker sta avtor in založnik že vnaprej računala z zaplembo knjige, so bile priprave na njen izid posebno temljite. Dogovorila sta se, da bo izšla pod psevdonimom Sperans (upajoči). Glede tiska sta se s Petrom Veitom in solastnikom tiskarne Jožetom Gostinčarjem po navodilu CK KPS posebej dogovarjala Viktor Avbelj in Oskar Kovačič. Opozorila sta tiskarja na nevarnost zaplembe. Pri tem so računali, da bo kamniško sresko načelstvo z nekajdnevno zamudo zaplenilo delo, medtem ko so bile ljubljanske oblasti pri cenzuriranju hitrejše. Tiskar Veit je založniku poslal 1500 izvodov knjige v polah, vezali pa so jih v Ljubljani. Na sresko načelstvo je poslal v cenzuro nekaj izvodov šele tri dni po izidu, medtem ko je kamniška cenzura rabila še šest dni, da je ugotovila »prevatniški« značaj Speransovega dela. Medtem pa je založnik že razposlal 900 izvodov prednaročnikom, prav tako pa je poskril tudi večino še neprodane zaloge, tako da je v policijske roke ob preiskavi prišlo le 28 broširanih izvodov.

Še nekaj dni pred smrtjo je Edvard Kardelj z zanosom obujal spomine na nastajanje tega svojega dela in z zadovoljstvom opisoval, kako uspešno so izigrali cenzuro in policijo. Z založnikom se je dogovoril, da bo ta na morebitnem policijskem zaslišanju izjavil, da mu je delo ponudil v tisk nek neznan zgodovinar. Glede na to je Edvard Kardelj na zaslišanju po zaplembi knjige tudi tajil, da bi bil on njen pisec. Toda policijsko zaslišanje je bilo tako temeljito, da mu je moral založnik izjaviti, naj avtorstvo kar prizna. Toda ugotovitev pisca in zaplemba le nekaj izvodov je bila le skromna tolažba za policijo, ki ni uspela preprečiti, da bi Speransov Razvoj slovenskega narodnega vprašanja ne opravil svoje revolucionarne vloge v slovenskem političnem življenju.

Zgodovinsko društvo za Slovenijo je razglasilo Edvarda Kardelja za častnega člana in na posebnem posvetovanju so znanstveni delavci osvetlili izjemno mesto in pomen

Speransovega dela v slovenskem zgodovinopisju, v domžalski občini pa je pomnik na to njegovo delo nekdanja Veitova tiskarna na Viru, v kateri so natisnili tudi precej druge partijske literature.

Študijska beležka Edvarda Kardelja iz gradiva za »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«

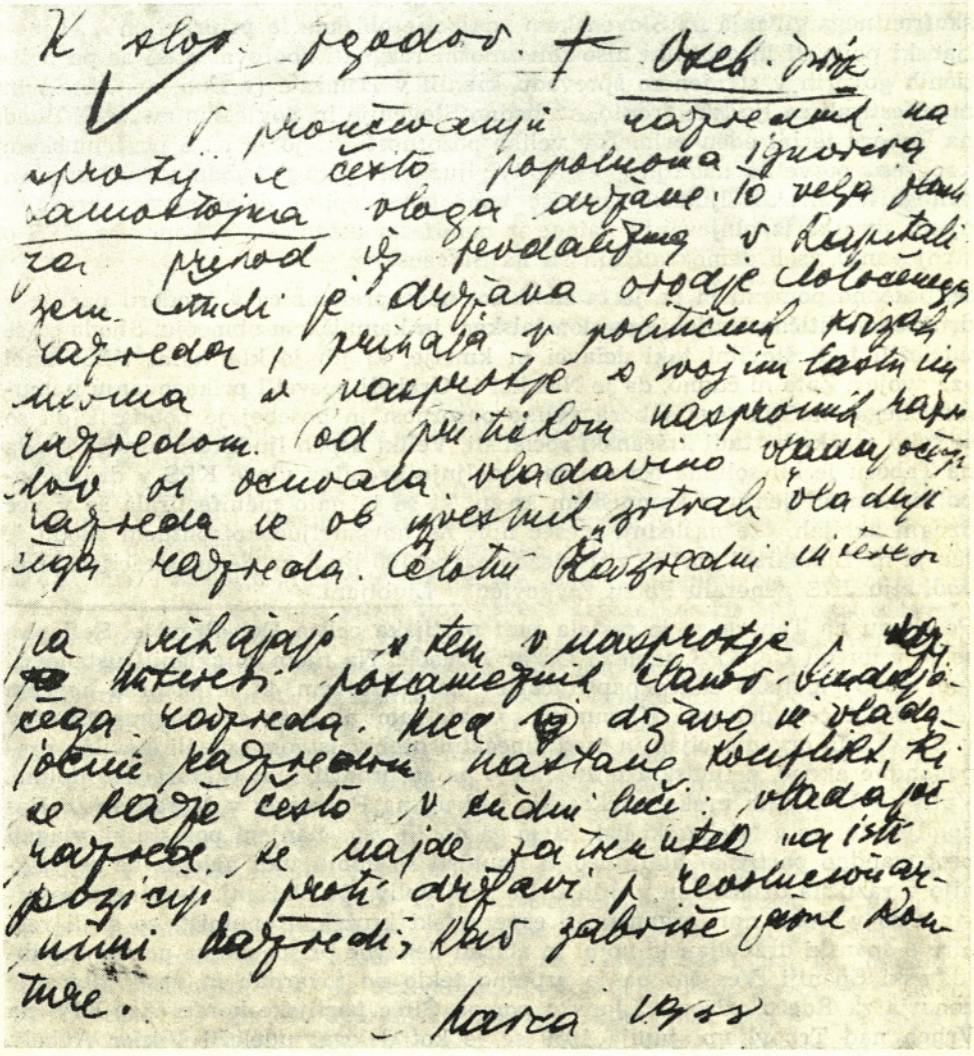

govora na Črnučah, govoril domačin, krojaški pomočnik in dijak Ivan Kočar, udeležence pa bo pozdravil v imenu prebivalstva domžalskega območja Polde Miš. Med glavnim govorom so zborovalci vzklikali borbena gesla, po njem so prepevali revolucionarne pesmi, zbirali prispevke za Rdečo pomoč in delili napredno literaturo. Razlegala se je tudi himna ljudske fronte, ki govori o nasilju in izžemanju vladajočega beograjskega režima ter o združevanju delavskih in kmečkih sil slovenskega naroda za boj proti njemu. V vsebini glavnega govora in geslih so prišle do izraza programske zahteve ljudske fronte in manifesta ustanovnega kongresa KPS. Ljudskofrontni shod na Taboru se je torej odvijal prav tako, kot je »predvidevala« banska uprava v svoji okrožnici. S Tabora so se zborovalci v sprevodu napotili v Dob, kjer je bila nato veselica. Šele proti večeru, ko so se udeleženci shoda vračali domov, so posredovali orožniki. Iskali so podatke o organizatorjih in 11 domačinov je bilo nato aretiranih. Z gladovno stavko pa so izbojevali izpustitev iz zapora, s pritožbo na sodišče v Celju pa so bili oproščeni zaporne in denarne kazni.

Ljudskofrontni shod na Taboru nad Ihanom je bil po oceni raziskovalcev ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem »najbolje obiskan in pripravljen... Ljubljanski policisti in orožniki niso bili zmožni razgnati zborovalce, ki so po političnih govorih v strnjenem sprevodu krenili v Domžale (v Dob, op. M. S.) in manifestirali za ljudsko fronto, svobodno Slovenijo in Sovjetsko zvezo.«[13] Shod na Taboru je bil eden primerov velike pozornosti, ki jo je KPS po čebinskem kongresu posvetila nadaljnji poglobitvi ljudskofrontnega gibanja »na terenu«, pritegnitvi širokih ljudskih množic vanj ter krepitvi delavskega razreda v njem, skratka izpolnjevanju naloge iz manifesta ustanovnega kongresa KPS o strnjevanju vseh demokratičnih sil na Slovenskem.

Še posebno pomemben pa je ta shod kot nova prelomnica v prodoru partije v družbenopolitično življenje na domžalskem in kamniškem območju. Shoda so se udeležili tudi številni taki delavci in kmetje, ki jih je klerikalni tabor imel »za svoje«. Zato ni čudno, da je Naš list iz Grobelj posvetil prikazovanju komunističnega značaja tega tabora veliko pozornost in posebej je poudaril, da so se tako »razkrili« tudi krščanski socialisti. Veliki uspeh ljudskofrontnega shoda na Taboru je bil solidna osnova za nadaljnjo krepitev vloge KPS v družbenopolitičnem življenju v kamniškem srezu, ki se je nato manifestirala še v več drugih akcijah, že naslednji mesec npr. na novem ljudskofrontnem shodu 6. junija na Limbarski gori in z udeležbo okrog 100 ljudi na demonstracijah proti voditelju JNS generalu Petru Živkoviću v Ljubljani.

Po shodu na Taboru se je sestala tudi partijska celica Dob-Prevoje. Sestanka se je v imenu CK KPS udeležil Oskar Kovačič. Na njem so sklenili ustanoviti tudi novo partijsko celico papirničarjev na Količevem, ki je še pred koncem leta 1937 začela delovati. Komunisti so nato sami ali prek svojih simpatizerjev v strokovnih organizacijah in med kmečkim prebivalstvom izvedli številne propagandne akcije, z ljudskofrontno idejo pa so prodrli tudi v Moravško dolino. Vpliv so širili tudi preko mlekarskih zadrug na Prevojah, v Moravčah in Radomljah ter so v Mlekarski list, ki so ga dobili vsi včlanjeni posestniki, vlagali propagandno partijsko literaturo. Komunisti so dobili tudi nalogo, da se včlanijo v različna društva in v njih širijo svoj vpliv. Za olajšanje legalnega sestajanja so v Dobu npr. organizirali esperantski krožek. Komunisti so širili resnico o španski državljanski vojni in zbirali denarne prispevke za pomoč republikanski Španiji. Ves čas pa je uspešno teklo po tovarnah in vaseh zbiranje denarja za Rdečo oziroma Ljudsko pomoč. Širše partijske konference KPS na Vrheh nad Trbovljami junija 1939 se je kot delegat udeležil Viktor Avbelj,

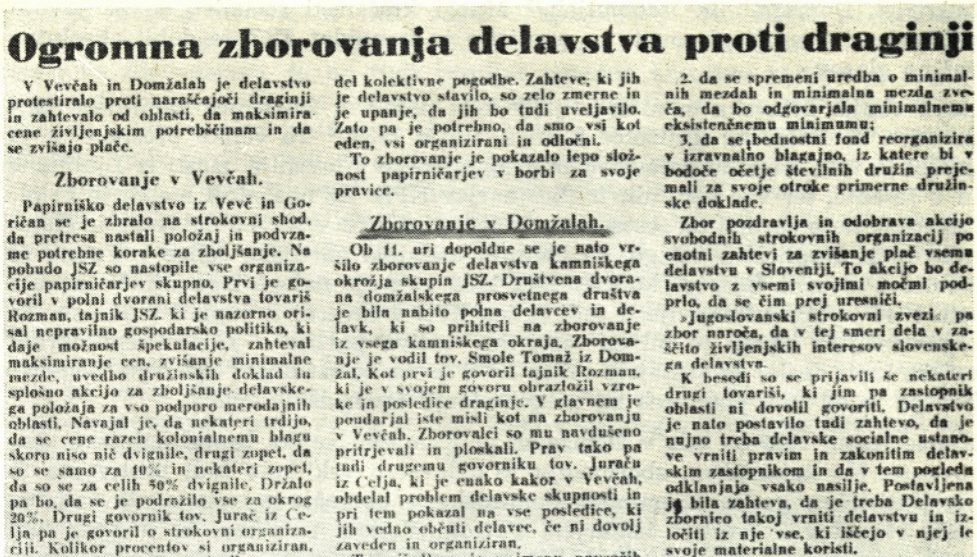

Ogromna zborovanja delavstva proti draginji

V Vevčah in Domžalah je delavstvo protestiralo proti naraščajoči draginji in zahtevalo od oblasti, da maksimira cene življenjskim potrebščinam in da se zvišajo plače.

Zborovanje v Vevčah.

Papirniško delavstvo iz Vevč in Goričan se je zbralo na strokovni shod, da pretresa nastali položaj in podvzame potrebne korake za zboljšanje. Na pobudo JSZ so nastopile vse organizacije papirničarjev skupno. Prvi je govoril v polni dvorani delavstva tovariš Rozman, tajnik JSZ, ki je nazorno orisal nepravilno gospodarsko politiko, ki daje možnost špekulacije, zahteval maksimiranje cen, zvišanje minimalne mezde, uvedbo družinskih doklad in splošno akcijo za zboljšanje delavskega položaja za vso podporo merodajnih oblasti. Navajal je, da nekateri trdijo, da se cene razen kolonialnemu blagu skoro niso nič dvignile, drugi zopet, da so se samo za 10% in nekateri zopet, da so se za celih 50% dvignile. Držalo pa bo, da se je podražilo vse za okrog 20%. Drugi govornik tov. Jurač iz Celja pa je govoril o strokovni organizaciji. Kolikor procentov si organiziran, toliko imaš moči in urejenih razmer. Takih besed bi potrebovali večkrat, da bi se zdramili tudi tisti »martinčki«, ki poznajo organizacijo le takrat, ko jim skrajno slabo prede in če se gre le za njihove osebne koristi. S takim naziranjem je treba slejkoprej prelomiti, ker je v skrajno škodo delavskega gibanja. Kot tretji je govoril g. Pirih iz Ljubljane, ki je orisal sedanjo vojno in blokado kot gospodarsko vojno, ki bo tudi nevtralne države zelo občutno prizadela. O socialnem vprašanju in izvajanj slovenski matori nimajo del kolektivne pogodbe. Zahteve, ki jih je delavstvo stavilo, so zelo zmerne in je upanje, da jih bo tudi uveljavilo. Zato pa je potrebno, da smo vsi kot eden, vsi organizirani in odločni.

To zborovanje je pokazalo lepo složnost papirničarjev v borbi za svoje pravice.

Zborovanje v Domžalah.

Ob 11. uri dopoldne se je nato vršilo zborovanje delavstva kamniškega okrožja skupin JSZ. Društvena dvorana domžalskega prosvetnega društva je bila nabito polna delavcev in delavk, ki so prihiteli na zborovanje iz vsega kamniškega okraja. Zborovanje je vodil tov. Smole Tomaž iz Domžal. Kot prvi je govoril tajnik Rozman, ki je v svojem govoru obrazložil vzroke in posledice draginje. V glavnem je pendarjal iste misli kot na zborovanju v Vevčah. Zborovalci so mu navdušeno pritrjevali in ploskali. Prav tako pa tudi drugemu govorniku tov. Juraču iz Celja, ki je enako kakor v Vevčah, obdelal problem delavske skupnosti in pri tem pokazal na vse posledice, ki jih vedno občuti delavec, če ni dovolj zaveden in organiziran.

Tovariš Borc je v imenu navzočih predlagal resolucijo, ki je bila enoglašno sprejeta. Resolucija se glasi:

Zbor delavstva kamniškega okraja, zbran na zborovanju dne 26. novembra 1939 v Društvenem domu v Domžalah, naroča »Jugoslovanski strokovni zvezi« kot svoji matici, da pokrene na merodajnih mestih:

1. da se takoj zvišajo plače vsemu delavstvu Slovenije primerno porastu cen življenjskih potrebščin;

2. da se spremeni uredba o minimalnih mezdah in minimalna mezda zveča, da bo odgovarjala minimalnemu eksistenčnemu minimumu;

3. da se bednostni fond reorganizira v izravnalno blagajno, iz katere bi v bodoče očetje številnih družin prejemali za svoje otroke primerne družinske doklade.

Zbor pozdravlja in odobrava akcijo svobodnih strokovnih organizacij po enotni zahtevi za zvišanje plač vsemu delavstvu v Sloveniji. To akcijo bo delavstvo z vsemi svojimi močmi podprlo, da se čim prej uresniči.

»Jugoslovanski strokovni zvezi« pa zbor naroča, da v tej smeri dela v zaščito življenjskih interesov slovenskega delavstva.

K besedi so se prijavili še nekateri drugi tovariši, ki jim pa zastopnik oblasti ni dovolil govoriti. Delavstvo je nato postavilo tudi zahtevo, da je nujno treba delavske socialne ustanove vrniti pravim in zakonitim delavskim zastopnikom in da v tem pogledu odklanjajo vsako nasilje. Postavljena je bila zahteva, da je treba Delavsko zbornico takoj vrniti delavstvu in izločiti iz nje vse, ki iščejo v njej le svoje materialne koristi.

Delavstvo kamniškega okraja je s tem zborovanjem pokazalo ne samo svojemu okraju, marveč tudi vsej Sloveniji, da je in bo ostalo v vrstah JSZ, kakor tudi, da je disciplinirano in da se zaveda svojih nalog in odgovornosti, ki jih ima napram samemu sebi in ostali javnosti.

Lepo uspelo zborovanje je tovariš Smole ob pol 1. uri popoldne zaključil s klicem na složno delo v borbi za delavske pravice.

Poročilo v Delavski pravici o velikem protidraginjskem shodu 26. novembra 1939 v Domžalah

Poročal je, da je v kamniškem okrožju 17 komunistov, ki pa niso vsi povezani v partijskih celicah Dob–Prevoje in Količevo. Posameznike zaradi posebnih nalog niso organizirali na terenu.

Med delavskimi akcijami, ki so odmevale tudi po vsej Sloveniji, je bil pomemben množični nastop krščanskosocialističnega delavstva zlasti s kamniškega in domžalskega območja na narodnem taboru ob odkritju spominske plošče generalu Rudolfu Maistru 4. septembra 1938 v Kamniku. Na tem zborovanju je Mavricij Borc v imenu vsega slovenskega krščanskosocialističnega delavstva prebral izjavo, s katero se to vključuje v boj za svobodo slovenskega naroda in za neodvisnost države, za enakopravnost slovenskega naroda z drugimi jugoslovanskimi narodi, proti sovražnikom narodne samobitnosti in demokracije, za rešitev socialnega vprašanja, zahteva pa od voditeljev jugoslovanske države, da odvrnejo od Jugoslavije nevarnost vojne. S tem narodnim, socialnim in gospodarskopolitičnim programom se je JSZ jasno opredelila za narodnoobrambno gibanje, ki ga je po priključitvi Avstrije k nemškemu rajhu spričo nacistične nevarnosti sprožila in vodila KPS. Delavstvo se je nato tri tedne kasneje množično udeležilo še proslave 20-letnice Jugoslavije prav tako v Kamniku, ki jo je spet izrabilo za protifašistično demonstracijo.[14] V pripravah za parlamentarne volitve jeseni 1938 so se predstavniki partijske celice Dob–Prevoje in krščanski socialisti dogovorili za Antona Marinčka kot kandidata KDG na opozicijski listi. Na decembrskih volitvah je dobil Marinček v kamniškem srezu 279 glasov, opozicijski blok pa skupaj 834 glasov. Marinček je dobil največ glasov v Dobu (75), na domžalskem območju pa več kot 20 še v

Lukovici, Domžalah in Radomljah.[15] Mnogi krščanski socialisti se na javnih volitvah niso upali glasovati za opozicijo in kandidat JRZ je dobil absolutno večino glasov.

Nova velika delavska manifestacija je bila proslava 20-letnice kamniške Solidarnosti in Delavske knjižnice 8. in 9. julija 1939.[16] Te velike proslave se je udeležilo tudi številno delavstvo iz drugih krajev Slovenije, zlasti iz Ljubljane in z Jesenic, ter več vodilnih funkcionarjev KPS. Že naslednji mesec je Franc Leskošek nato sprejel na sestanku v Volčjem potoku v KPS 5 delavcev iz Kamnika in iz Duplice, z nalogo, da čimprej osnujejo partijske celice v Titanu in Remčevi tovarni. Še pred koncem leta 1939 so svojo nalogo izpolnili. V začetku leta 1940 je bila ustanovljena tudi celica KPS v tovarni Induplati v Jaršah. Ta organizacijski ukrep je bil za razširitev vpliva partije v kamniškem okraju nujen, kajti doslej so obstajale celice KPS le na domžalskem območju, pomemben pa je bil tudi poudarek na ustanavljanju tovarniških celic.

Konec jeseni 1939 so bila v Domžalah in Kamniku velika protidraginjska zborovanja. Na kamniškem zborovanju je delavstvo vzklikalo tudi protivojna in protifašistična gesla. Komunisti domžalskega območja so pomagali vodstvu KPS vzpostaviti zveze s tiskarjem Petrom Veitom na Viru, ki je nato leta 1939 natisnil delo Edvarda Kardelja Speransa, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja; v tej tiskarni pa so tiskali tudi znani letak Kaj hočemo, to je program Zveze delovnega ljudstva Slovenije, osrednje ljudskofrontne organizacije po začetku druge svetovne vojne. Pri Mišu na Gorjuši so se večkrat tudi sestajali nekateri člani CK KPS, pri njem pa je spomladi 1940 bival teden dni tudi sekretar tega foruma Franc Leskošek. Po Miševem predlogu je organizacijski sekretar CK KPS Tone Tomšič izbral Judeževo domačijo na Vinjah za kraj tretje konference KPS 29. in 30. junija 1940, ki se je je udeležilo okrog 45 delegatov, in je sodila med organizacijsko politične priprave na peto državno konferenco KPJ. Na njej so analizirali dotedanji razvoj druge svetovne vojne, razpravljali o delovanju KPS od ustanovnega kongresa na Čebinah ter o bodočih nalogah, konferenco pa je zaključil generalni sekretar CK KPJ Josip Broz Tito z ugotovitvijo, da stoje pred KPJ odločilni revolucionarni dogodki.[17]

Na III. konferenci KPS so tudi sklenili še hitreje širiti in utrjevati partijske organizacije ter pospešiti akcijo za ustanovitev Društva prijateljev SZ. To akcijo so poleti 1940 uspešno izvedli tudi komunisti domžalskega in kamniškega območja z zbiranjem podpisov po tovarnah in vaseh. V organizacijskem pogledu pa je bil posebno pomemben korak ustanovitev okrožnega komiteja KPS Kamnik na sestanku novembra 1940 v Podgorju, ki sta se je kot predsednika CK KPS udeležila Miha Marinko in Tomo Brejc. Za sekretarja OK KPS Kamnik je bil izvoljen Tone Šturm.

V zadnjih mesecih pred fašističnim napadom na Jugoslavijo se je mreža partijskih organizacij v kamniškem okrožju še razširila z ustanovitvijo mestne celice v Kamniku in celice v Radomljah, črnuški komunisti pa so v začetku 1941 ustanovili partijsko organizacijo tudi v Trzinu.[18] OK KPS Kamnik pa je tedaj tesneje povezoval predvsem partijske organizacije na kamniškem območju. V začetku spomladi 1941 je torej v kamniškem partijskem okrožju delovalo 8 celic KPS, ki so imele okrog 50 članov in okrog 15 kandidatov, v SKOJ je bilo okrog 20 članov, zelo širok pa je bil krog partijskih simpatizerjev.[19]

Tako je bila do fašistične okupacije tudi v kamniškem okraju ustvarjena trdna partijska organizacijska mreža, na katero se je lahko oprl vojni oziroma vojnorevolucionarni komite za kamniško okrožje v pripravah na vstajo.

Uspešen začetek oboroženih akcij zoper okupatorja v kamniškem partijskem okrožju v noči od 27. na 28. julij 1941, ki pomeni tudi začetek prave množične vstaje na Slovenskem, je bil tudi rezultat uspešne krepitve partije in njene vloge v družbenopolitičnem življenju od srede tridesetih let. Ob tem naj poudarimo, da je bilo v obdobju 1935 do 1937 več akcij, ki so tudi v slovenskem merilu pokazale vpliv partije med delavstvom in kmečkim prebivalstvom, na domžalskem območju, konec tridesetih let pa je bilo več takih akcij zlasti v Kamniku, na vseh velikih manifestacijah pa je seveda skupaj sodelovalo delavstvo domžalskega in kamniškega območja. Številni udeleženci ljudskofrontnega gibanja so po okupaciji preko odborov OF in njenih množičnih organizacij dajali vso podporo revolucionarnemu narodnoosvobodilnemu boju, dobra sindikalna organiziranost delavstva v drugi polovici tridesetih let pa se je med NOB pokazala zlasti v delovanju odborov Delavske enotnosti, ki so ga ocenjevali kot najuspešnejše na vsem Gorenjskem. Uspešno in požrtvovalno delo komunistov in njihovih simpatizerjev pred vojno je bilo torej eden poglavitnih pogojev tudi za uspešen razvoj NOB v kamniškem okrožju.

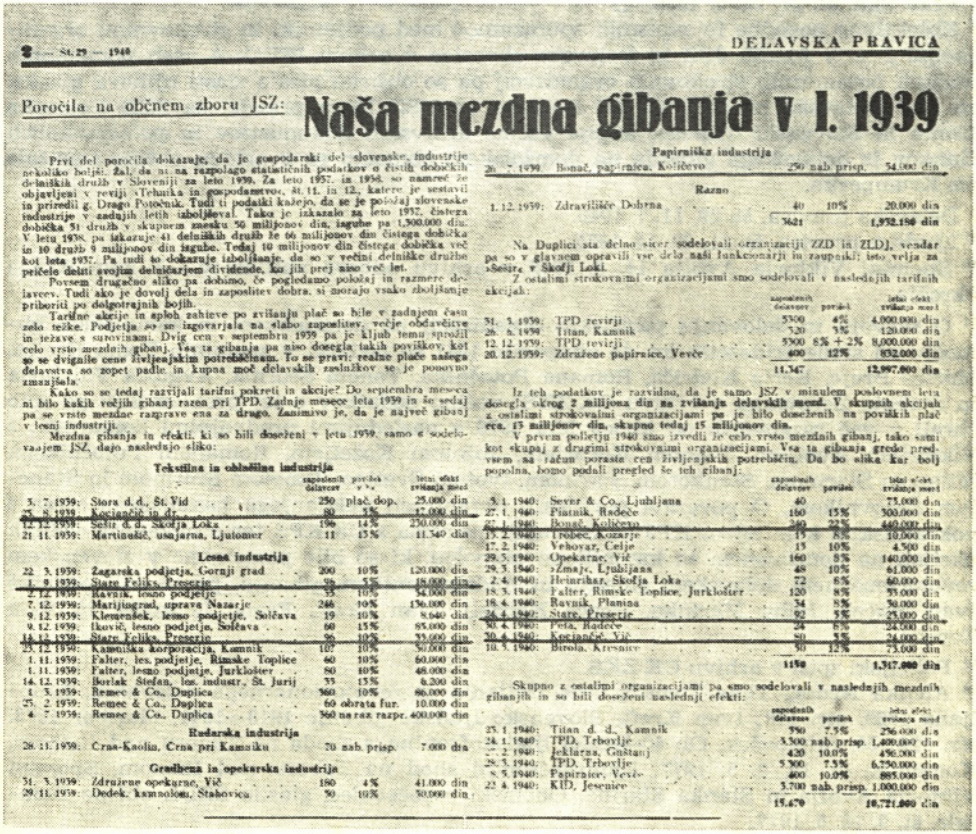

— St. 29 — 1940 DELAVSKA PRAVICA

Poročila na občnem zboru JSZ:

Naša mezdna gibanja v l. 1939

Prvi del poročila dokazuje, da je gospodarski del slovenske industrije nekoliko boljši. Žal, da ni na razpolago statističnih podatkov o čistih dobičkih delniških družb v Sloveniji za leto 1939. Za leto 1937. in 1938. so namreč že objavljeni v reviji »Tehnika in gospodarstvo«, št. 11. in 12., katere je sestavil in priredil g. Drago Potočnik. Tudi ti podatki kažejo, da se je položaj slovenske industrije v zadnjih letih izboljševal. Tako je izkazalo za leto 1937. čistega dobička 51 družb v skupnem znesku 56 miljonov din, izgube pa 1,300.000 din. V letu 1938. pa izkazuje 41 delniških družb le 66 miljonov din čistega dobička in 10 družb 9 miljonov din izgube. Tedaj 10 miljonov din čistega dobička več kot leta 1937. Pa tudi to dokazuje izboljšanje, da so v večini delniške družbe pričele deliti svojim delničarjem dividende, ko jih prej niso več let.

Povsem drugačno sliko pa dobimo, če pogledamo položaj in razmere delavcev. Tudi ako je dovolj dela in zaposlitev dobra, si morajo vsako zboljšanje priboriti po dolgotrajnih bojih.

Tarifne akcije in sploh zahteve po zvišanju plač so bile v zadnjem času zelo težke. Podjetja so se izgovarjala na slabo zaposlitev, večje obdavčitve in težave s surovinami. Dvig cen v septembru 1939 pa je kljub temu sprožil celo vrsto mezdnih gibanj. Vsa ta gibanja pa niso dosegla takih poviškov, kot so se dvignile cene življenjskim potrebščinam. To se pravi: realne plače našega delavstva so zopet padle in kupna moč delavskih zaslužkov se je ponovno zmanjšala.

Kako so se tedaj razvijali tarifni pokreti in akcije? Do septembra meseca ni bilo kakih večjih gibanj razen pri TPD. Zadnje mesece leta 1939 in še sedaj pa se vrste mezdne razprave ena za drugo. Zanimivo je, da je največ gibanj v lesni industriji.

Mezdna gibanja in efekti, ki so bili doseženi v letu 1939. samo s sodelovanjem JSZ, dajo naslednjo sliko:

Tekstilna in oblačilna industrija

		zaposlenih delavcev	poviška v %	letni efekt zvišanja mezd
3. 7. 1939:	Stora d. d., Št. Vid	250	plač. dop.	25.000 din
25. 8. 1939:	Kocijančič in dr.	80	5%	17.000 din
12. 12. 1939:	Šešir d. d., Škofja Loka	196	14%	250.000 din
21. 11. 1939:	Martinušič, usnjarna, Ljutomer	11	15%	11.340 din

Lesna industrija

22. 3. 1939:	Žagarska podjetja, Gornji grad	200	10%	120.000 din
1. 9. 1939:	Stare Fužiks, Preserje	95	5%	18.000 din
2. 12. 1939:	Ravnik, lesno podjetje	35	10%	54.000 din
7. 12. 1939:	Marijagrad, uprava Nazarje	246	10%	156.000 din
9. 12. 1939:	Klevenšek, lesno podjetje, Solčava	19	10%	8.940 din
9. 12. 1939:	Ikovič, lesno podjetje, Solčava	60	15%	95.000 din
14. 12. 1939:	Stare Fužiks, Preserje	95	10%	35.000 din
23. 12. 1939:	Kamniška korporacija, Kamnik	107	10%	50.000 din
1. 11. 1939:	Falter, les. podjetje, Rimske Toplice	60	10%	60.000 din
1. 11. 1939:	Falter, lesno podjetje, Jurkloštter	80	10%	48.000 din
14. 12. 1939:	Borlak Štefan, les. industr., St. Jurij	35	15%	6.200 din
1. 3. 1939:	Remec & Co., Duplica	360	10%	86.000 din
25. 2. 1939:	Remec & Co., Duplica	60	obrata fur.	10.000 din
4. 7. 1939:	Remec & Co., Duplica	360	na raz. razpr.	400.000 din

Rudarska industrija

28. 11. 1939:	Črna-Kaolin, Črna pri Kamniku	70	nab. prisp.	7.000 din

Gradbena in opekarska industrija

31. 3. 1939:	Združene opekarne, Vič	180	4%	41.000 din
29. 11. 1939:	Dedek, kamnolom, Stahovica	50	10%	50.000 din

Papirniška industrija

20. 7. 1939:	Bonač, papirnica, Količevo	250	nab. prisp.	54.000 din

Razno

1. 12. 1939:	Zdravilišče Dobrna	40	10%	20.000 din
		3621		1,932.190 din

Na Duplici sta delno sicer sodelovali organizaciji ZZD in ZLD], vendar po v glavnem opravili vse delo naši funkcionarji in zaupniki; isto velja za »Šešir« v Škofji Loki.

Z ostalimi strokovnimi organizacijami smo sodelovali v naslednjih tarifnih akcijah:

		zaposlenih delavcev	poviški	letni efekt zvišanja mezd
31. 3. 1939:	TPD reviji	5300	4%	4,000.000 din
26. 8. 1939	Titan, Kamnik	320	3%	120.000 din
12. 12. 1939:	TPD reviji	5300	8% + 2%	8,000.000 din
20. 12. 1939:	Združene papirnice, Vevče	400	12%	852.000 din
		11.347		12,997.000 din

Iz teh podatkov je razvidno, da je samo JSZ v minulem poslovnem letu dosegla okrog **2 miljona din na zvišanju delavskih mezd.** V skupnih akcijah z ostalimi strokovnimi organizacijami pa je bilo doseženih na poviških plač **cca. 13 miljonov din, skupno tedaj 15 miljonov din.**

V prvem polletju 1940 smo izvedli že celo vrsto mezdnih gibanj, tako sami kot skupaj z drugimi strokovnimi organizacijami. Vsa ta gibanja gredo predvsem na račun porasle cen življenjskim potrebščin. Da bo slika kar bolj popolna, bomo podali pregled še teh gibanj:

		zaposlenih delavcev	poviški	letni efekt zvišanja mezd
5. 1. 1940:	Sever & Co., Ljubljana	40		75.000 din
27. 1. 1940:	Pintnik, Radeče	160	15%	300.000 din
27. 1. 1940:	Bonač, Količevo	240	22%	440.000 din
15. 2. 1940:	Trobec, Kozarje	15	8%	10.000 din
17. 2. 1940:	Vehovar, Celje	15	10%	4.500 din
29. 5. 1940:	Opekarne, Vič	160	8%	140.000 din
29. 3. 1940:	»Zmaj«, Ljubljana	48	10%	61.000 din
2. 4. 1940:	Heinrihar, Škofja Loka	72	6%	60.000 din
18. 3. 1940:	Falter, Rimske Toplice, Jurkloštter	120	8%	93.000 din
18. 4. 1940:	Ravnik, Planina	34	8%	30.000 din
24. 4. 1940:	Stare, Preserje	92	5%	25.000 din
30. 4. 1940:	Peta, Radeče	24	6%	24.000 din
30. 4. 1940:	Korijančič, Vič	80	3%	24.000 din
10. 5. 1940:	Birola, Kresnice	90	12%	73.000 din
		1150		1,347.000 din

Skupno z ostalimi organizacijami pa smo sodelovali v naslednjih mezdnih gibanjih in so bili doseženi naslednji efekti:

		zaposlenih delavcev	poviški	letni efekt zvišanja mezd
23. 1. 1940:	Titan d. d., Kamnik	950	7.5%	276.000 din
24. 1. 1940:	TPD, Trbovlje	5.300	nab. prisp.	1,400.000 din
27. 2. 1940:	Jeklarna, Gustanj	420	10.0%	490.000 din
28. 3. 1940:	TPD, Trbovlje	5.300	7.5%	6,750.000 din
8. 5. 1940:	Papirnice, Vevče	400	10.0%	885.000 din
22. 4. 1940:	KID, Jesenice	3.700	nab. prisp.	1.000.000 din
		15.670		10,721.000 din

Poročilo v Delavski pravici o mezdnih gibanjih JSZ v letu 1939 in v začetku 1940, v katerem so tudi podatki o sedmih delavskih akcijah za izboljšanje gmotnega položaja na domžalskem območju

OPOMBE

[1] Manifest KPS 1937 — Delavci! Delovno ljudstvo! Slovenci! Trideset let po ustanovnem kongresu KPS, Ljubljana 1968, str. 7—21.

[2] Pregled pomembnejših dogodkov v razvoju in delovanju strokovnih organizacij v nekdanjem kamniškem srezu od srede tridesetih let do okupacije 1941 je v članku Miroslava Stiplovška, Delavsko gibanje na domžalskem in kamniškem območju v letih 1934—1941, Mengeški zbornik II — 1969, I. snopič, str. 30—55. V njem so tudi nadrobneje navedeni arhivski, časopisni in spominski viri ter dotedanja literatura o delavskem gibanju na domžalskem območju.

[3] Delavski obzornik, št. 2, 26. 10. 1935; o poteku in pomenu stavke v Bonačevi tovarni glej še članek M. Stiplovška, Stavka papirničarjev na Količevem — leta 1935 najdaljša na Slovenskem. Komunist — Teoretična priloga, oktober—december 1976, str. 36—41.

[4] Fond Jugoslovanske strokovne zveze (JSZ), fasc. 6 v Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja (IZDG); v tem fondu so ohranjena tudi pravila skupin JSZ z domžalskega območja.

[5] Delavska pravica, št. 13, 25. 3. 1937.

[6] Prav tam, št. 21, 28. 5. 1936.

[7] Kolektivne pogodbe in zapisniki sporazumov med podjetniki in strokovnimi organizacijami so v fondih JSZ in Delavske zbornice v arhivu IZDG; o vseh pomembnih akcijah posameznih strokovnih organizacij pa so obširno pisala zlasti njihova glasila, za JSZ Delavska pravica, za SK Delavec, za NSZ Nova pravda, za ZZD Delavska fronta in Slovenski delavec; kopije večine arhivskih dokumentov in pomembnejših člankov iz delavskega gibanja na domžalskem območju so v arhivu občine Domžale na Krumperku.

[8] Delavska pravica, št. 29, 11. 7. 1940.

[9] Ljudska pravica, št. 21, 29. 11. 1935.

[10] Spomini Viktorja Avblja 14. 8. 1975 v arhivu odbora aktivistov OF kamniškega okrožja.

[11] O razvoju in delovanju partijskih organizacij na domžalskem in kamniškem območju od srede tridesetih let do okupacije 1941 so podatki v spominih Toma Brejca, Marice Brejc, Berta Kodriča, Romana Potočnika, Toneta Šturma, Avgusta Vidmarja in Staneta Žerovnika v arhivu CK ZKS; večino podatkov o tej problematiki pa smo zbrali v več razgovorih od konca leta 1976 z naslednjimi predvojnimi komunisti: z Viktorjem Avbljem, Ivanom Kočarjem, Jožetom Koželjem, Romanom Potočnikom, Milanom Starinom, Stankotom Starinom, Ivotom Svetino, Tonetom Šturmom in Stanetom Žerovnikom. O povezavi partijskih organizacij nekdanjega kamniškega sreza s pokrajinskim komitejem KPJ za Slovenijo oziroma s CK KPS ter o nekaterih velikih akcijah na domžalskem in kamniškem območju, ki so bile pomembne v slovenskem revolucionarnem delavskem gibanju in ljudskofrontnem gibanju, pa so dali podatke Ivan Maček, Miha Marinko, Pepca Kardelj, Ivan Kreft, Franc Leskošek in Vida Tomšič.

[12] Policijski spisi v arhivu CK ZKS.

[13] Alenka Nedog, Tone Tomšič, Oris življenja in revolucionarnega delovanja, Ljubljana 1969, str. 178; Ivan Kreft, Slovensko ljudsko gibanje 1918—1941, Maribor 1973. str. 129; M. Stiplovšek, Ob 40-letnici ljudskofrontnega shoda na Taboru nad Ihanom, Komunist, št. 19, 9. 5. 1977; Ljudskofrontni shod na Taboru nad Ihanom, Spomini Viktorja Avblja in Stanka Starina, Občinski poročevalec, glasilo SZDL občine Domžale, št. 9, 18. 5. 1977.

[14] Delavska pravica, št. 37, 8. 9. in št. 40, 29. 9. 1938.

[15] Slovenec, št. 285 a, 13. 12. 1938.

[16] Delavska politika, št. 79, 19. 7. 1939.

[17] Gradivo o III. konferenci KPS v arhivu CK ZKS; Miroslav Stiplovšek, Josip Broz Tito na III. konferenci KPS na Vinjah, Občinski poročevalec št. 9, 18. 5. 1977.

[18] Jože Ravbar, Razvoj delavskega gibanja v Trzinu pred vstajo, Mengeški zbornik II — 1969, I. snopič, str. 59.

[19] O datumu nastanka partijskih organizacij v kamniškem srezu od srede tridesetih let dalje, o njihovem številu ter o članih so v dosedanji literaturi in spominih različni podatki. Navedene ugotovitve smo preverili na pogovoru 13. 5. 1977, na katerem so sodelovali Viktor Avbelj, Roman Potočnik, Stanko Starin, Ivo Svetina in Tone Šturm.

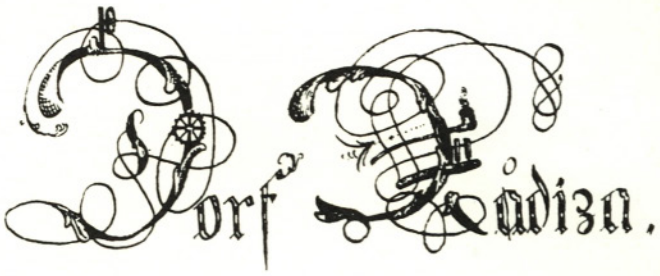

Ivan Vidali

VSTAJA NA DOMŽALSKEM IN KAMNIŠKEM OBMOČJU

Naslov Vstaja na Kamniškem in domžalskem območju je morda nekoliko ožji, kot kaže. Zajema namreč območje, ki je po stari jugoslovanski upravni razdelitvi, pa tudi partijski, ki se je ravnala po njej, pripadalo dvema upravnima enotama bivše Jugoslavije, srezu Kamnik in delu sreza Ljubljana — okolica.[1] Zajema v bistvu celotni nekdanji kamniški okraj, del sedanje občine Ljubljana Bežigrad in del občine Ljubljana Šiška.[2]

Za območji obeh ljubljanskih občin bom uporabljal izraz Posavje ali rašiško območje ali gozdove, za občini Domžale in Kamnik pa Kamniško ali kamniško (partijsko) okrožje, ker nam bo to olajšalo obravnavanje in razumevanje snovi.

Prispevek obravnava dogodke, ki so že dokaj znani in že tudi iz različnih zornih kotov obdelani. Vendar bi z njim želel strniti dosedanjo podobo in dognanja o vstaji na Posavju in na Kamniškem ter poudariti nekatere posebnosti, ki jih ta vstaja ima v primeri z oblikami vstaje drugod po Sloveniji in zaradi katerih je vstaja na Posavju in na Kamniškem tudi dokaj svojevrstna.

Z nemško zasedbo se je položaj slovenskega naroda na Slovenskem in posebej na Gorenjskem skrajnje poslabšal in grozilo nam je popolno uničenje. CK KPS se je zavedal, da je za osvoboditev in združitev Slovencev temeljna naloga, zbrati in združiti vse svobodoljubne sile v enotno, trdno in revolucionarno fronto po vsej Sloveniji. Tone Ferenc je o položaju KPS v tem času napisal, da je edina stranka, ki je organizacijsko povezala akcijsko sposobnost in politično jasnost in je aprilski dogodki niso zmedli, bila KPS in da je svoje delo usmerila v ohranitev Jugoslavije. Njen cilj pa ni bil obramba stare buržoazne države, marveč njena popolna prenovitev kot bratske skupnosti jugoslovanskih narodov. Toda pot do tega cilja je bil le neizprosen boj za svobodo.

V hudih političnih in razrednih bojih v stari Jugoslaviji se je KPS usposobila tudi za boj v novih, okupacijskih razmerah. Navajena je bila ilegalnega dela in tudi dovolj zasidrana med ljudmi skoraj po vsej deželi. Imela je torej potrebne lastnosti, da je mogla postati jedro, okoli katerega se je začelo razvrščati vse, kar je bilo v slovenski družbi napredno in humano.[3]

Zato je dal CK KPS pobudo za ustanovitev Protiimperialistične fronte slovenskega naroda, ki so jo ustanovili 26. ali 27. aprila 1941, ter jo nato preimenovali konec junija v OF slovenskega naroda.

Njen ustanovni sestanek je bil povsem skladen s sklepi partijskega posvetovanja, ki je bilo 4. ali 5. maja 1941 v Zagrebu, in na katerem so udeleženci določili naloge, ki so čakale partijo, ko je prevzemala po zlomu kraljevine Jugoslavije usodo jugoslovanskih narodov v svoje roke.[4]

Med pripravami za vstajo nikakor ne moremo mimo izredno pomembnega dokumenta, ki nosi naslov Partizanski zakon, in ki je, kot je znano, poseben pravilnik o sestavi, delu in nalogah partizanskih čet (oddelkov) Slovenije.[5]

Po smernicah CK KPS je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet med 14. in 16. julijem 1941 razpravljalo o začetku vstaje v vsej Sloveniji in o prehodu k načrtnim akcijam proti zavojevalcem. Sklenilo je, da se vstaja na Slovenskem začne 20. julija.[6] Dejansko pa so se akcije začele nekaj dni kasneje, prva 22. julija 1941 pri Tacnu,[7] ponekod pa še kasneje (npr. na Kamniškem,[8] na Gorenjskem itn.). Obširnejše posvetovanje CK KPS s predstavniki okrožnih komitejev KPS v Ljubljani 1. junija je določilo, naj ti komiteji ustanovijo vojaške komiteje, ki naj postanejo vojaški štabi za vstajo. Oblikujejo naj jih iz vojaških komisij, ki so že dotlej obstajale pri CK in pri nekaterih okrožnih komitejih KPS.[9]

Vojaški komiteji (imena zanje so različna, v Kamniku se je takšen komite imenoval npr. vojnorevolucionarni)[10] so imeli po tri člane. Eden od njih je bil član okrožnega komiteja KPS, dva pa sta bila iz vrst vojaško izurjenih članov partije.[11]

Do srede junija 1941 so vojaški komiteji postavili na Gorenjskem že široko mrežo bojnih skupin in poverjenikov, ponekod, npr. na Rašici, pa so bile skupine že tudi oborožene, tako da jih lahko že štejemo za prve partizanske skupine.[12]

Po sklepu junijskega posveta o začetku vstaje naj bi član glavnega poveljstva partizanskih čet in član CK KPS Stane Žagar posredoval smernice za začetek vstaje na Gorenjskem tamkajšnjim organizatorjem. Predstavniki partijskih in vojaških komitejev so se zato zbrali 20. julija 1941 na Jelovici, in kot dan začetka vstaje določili noč med 27. in 28. julijem 1941.[13]

Kot smo že omenili, je kamniški okraj (srez) oziroma okrožni komite KPS ostal po okupaciji ozemeljsko nedotaknjen, nemško-italijanska razmejitvena črta pa je razpolovila del ljubljanskega Posavja. Črnuče, Rašico, Šmartno ob Savi, Gameljne, Šentvid in Medvode so okupirali Nemci, drugi del pa Italijani. Tako je nastal prav na robu Ljubljane, kamor so se stekale neštete zveze in kjer je imel svoj sedež tudi CK KPS, položaj, da so npr. Črnuče, ki so veljale že tedaj za vpliven kraj, ostale povsem odrezane od svojega naravnega središča. Zavojevalci so tako še bolj onemogočili že tako težavne zveze z vodstvom partije, njenimi organizacijami in organizatorji.

Razkosanje ozemlja pa je terjalo tudi nov način delovanja partijskih organizacij zlasti v pogojih boja proti okupatorju. Na Črnučah in v Trzinu leta 1941 še niso uspeli osnovati odborov OF, ki so obstajali na drugi strani italijansko-nemške mejne črte, so se pa tem bolj pospešeno pripravljali na oborožen odpor. Zlasti so zbirali orožje, ki so ga odvrgli nekdanji jugoslovanski vojaki predvsem v Zalogu pri Ljubljani.[14] Tako se je zgodilo, da so praktično na strnjenem in le nekaj kvadratnih kilometrov obsegajočem ozemlju tekle priprave za vstajo iz dveh smeri: iz Ljubljane, od koder so dobivali komunisti navodila za vstajo na nekdanjem ozemlju ljubljanskega partijskega okrožja, in za kamniško okrožje iz Kamnika, kjer je bil sedež okrožnega komiteja KPS, ki pa se je ravnal po smernicah gorenjskih partijskih forumov.

Odhod mobilizirancev z domžalskega kolodvora v jugoslovansko vojsko neposredno pred fašističnim napadom na Jugoslavijo

Čeprav je obstajalo enotno partijsko vodstvo za vstajo na Gorenjskem, ki ga je vodil Stane Žagar z Lojzetom Kebetom in Tomom Brejcem, se ta ločenost priprav za vstajo na dokaj majhnem ozemlju kaže med drugim tudi v tem, da se oborožene akcije proti zavojevalcem niso začele na vsem zemljepisno strnjenem ozemlju hkrati, temveč na rašiškem območju nekaj dni poprej kot na kamniškem.[15] Pa tudi odgovorna za vstajo sta bila za to območje dva člana gorenjskega štaba. Za Posavje je bil Lojze Kebe, za Kamniško Tomo Brejc.[16] Prvi okoliš vstaje je segal torej od Črnuč, Tacna, Pirnič in Medvod ter je imel svoje središče že julija na Rašici. Njegov vpliv je segal tudi v Trzin, torej tudi v kamniško partijsko okrožje, in celo v Mengeš.

Drugi okoliš je bil kamniško partijsko okrožje. Tu so bila v začetnih pripravah za vstajo agilnejša središča na ozemlju med Kamnikom, Radomljami, Duplico in Jaršami. Iz Kamnika se je vpliv za začetek vstaje širil proti Črni in Tuhinjski dolini, iz Radomelj so se niti priprav raztegovale na Količevo, deloma tudi na Duplico, po drugi strani pa iz jarške partijske celice v Mengeš in celo v Komendo. Iz Duplice so se priprave širile v Podgorje, v Šmarco, v Volčji potok, v Nožice in v Homec, deloma pa spet tudi v Mengeš, kamor je segal, čeprav le malenkostno, tudi vpliv iz Trzina. Podobno je bilo tudi z Domžalami. Vanje so šle zveze iz Radomelj, pa tudi iz Jarš.

Mimo tega je ostajala še osamljena skupina na Zlatem polju, ki jo je osnoval Tomaž Novak po navodilih iz Ljubljane, kjer je bil zaposlen ob okupaciji in še nekaj tednov za tem.

Seveda nastane vprašanje, kako je ves ta splet in preplet stikov nastal in bil na splošno mogoč. Odgovor je zelo preprost: čeprav je bilo vodstvo vstaje enotno,

so vendar člani KPS, na katerih je slonela vsa teža priprav za vstajo, pospešeno delovali med množicami in se zlasti oslanjali na simpatizerje partije in odkrite rodoljube ter znance in prijatelje, ki so jih poznali in jim zaupali. Če zlasti še upoštevamo, da so bile celice majhne (3 do 5 ljudi), ni samo verjetno, marveč prav gotovo, da so se med seboj le redki posamezni člani partije poznali.

Po določitvi okupacijske mejne črte je bil prehod preko nje zelo težaven in zveze partije z nadrejenimi forumi dejansko onemogočene. Zato so črnuški komunisti po navodilih okrožnega komiteja KPS Ljubljana osnovali svoje partijsko središče in izvolili partijski biro na Črnučah, ki je obsegal razen Črnuč, Tacna in Št. Vida tudi Trzin. Tu so namreč leta 1940 ustanovili črnuški komunisti partijsko organizacijo. Skupno je partijski biro združeval pet celic (dve na Črnučah, tacensko, šentviško in trzinsko).[17a]

Akcije, ki so jih pripravljali Nemci proti črnuškim komunistom po napadu na Sovjetsko zvezo 22. junija, so imele za posledico, da so se črnuški komunisti umaknili v ilegalo. Tako so 24. junija odšli s Črnuč prvi ilegalci in se zbrali na Malem hribu nad Črnučami. Kmalu za tem so ustanovili črnuško partizansko bojno skupino, ki je bila prva partizanska skupina na območju nekdanjega okrožnega komiteja KPS Ljubljana.[17b] Neposredno za tem sta bili ustanovljeni še dve drugi skupini: 14. julija 1941 je bila osnovana šmarnogorska, nekaj dni nato, 16. julija 1941, pa še gameljska.

Do ustanovitve Rašiške čete so te tri skupine delovale ločeno: črnuška je delovala pod Dobenom do Trzina, Črnuč in Podgorice, šmarnogorska v gozdovih med Gameljnami in Medvodami, gameljska pa v gameljskih in rašiških gozdovih. Ko je prišel Lojze Kebe po 16. juliju z navodili o začetku vstaje na Slovenskem na Šmarno goro, je imel 19. julija 1941 sestanek s člani šmarnogorske in gameljske bojne skupine, na katerem so sklenili, da začno z oboroženo vstajo 22. julija 1941.

Zato je šmarnogorska partizanska skupina iz zasede na Pšatniku nad Tacnom 22. julija 1941 streljala na okupatorjeve pomagače in izdajalca slovenskega naroda, nekdanjega jugoslovanskega orožnika Franca Žnidaršiča iz Št. Vida nad Ljubljano, in ga težje ranila.

Prav tako je tudi gameljska skupina iz zasede v Straži pod Spodnjimi Gameljnami pripravljala napad na izdajalca Nandeta Debeljaka iz Gamelj, vendar svojega načrta ni uresničila.[18]

Po začetnih akcijah bojnih skupin so prišli na Rašico še drugi komunisti in skojevci ter njihovi simpatizerji s Črnuč, iz Šmartna pod Šmarno goro, iz Skaručne in iz Pirnič. Skupine so narasle na skoraj 50 borcev. Po akcijah 27. julija pa so se Rašiški četi pridružili tudi Trzinci. Zato so se borci odločili, da ustanovijo v rašiških gozdovih močnejšo in enotno partizansko enoto. Tako so se 24. julija vse tri skupine združile pod vodstvom komandirja Staneta Kosca in političnega komisarja Mileta Špacapana v Rašiško četo. Po ustanovitvi čete so šli borci takoj v akcije. Ponoči 4. avgusta so zažgali najprej kozolec na Črnučah, 5. avgusta so podtaknili požar na gospodarskem poslopju nekdanjega župnišča v Šmartnem pod Šmarno goro. V noči na 6. avgust pa so požgali tudi posestvo nekdanjih redovnic v Repnjah. 12. avgusta je obležal na cesti med Trzinom in Dobravo pri Črnučah izdajalec Alojz Majhenič s Črnuč. Isti dan so borci Rašiške čete poskušali minirati tudi most preko potoka Gameljščice. Čeprav akcija ni uspela, so Nemci na kraju sabotaže ustrelili dva talca. 13. avgusta so borci Rašiške čete zažgali in uničili tovornjak s telefonskim materialom v Tacnu. Isto noč pa so borci uničili tudi vse telefonske in telegrafske naprave in

smerokaze ob cesti proti Kranju. Končno so, potem ko so se vračali z medenskega hriba, kamor so šli po orožje in municijo, minirali železniške tire blizu postaje Medno.

Do združitve v Kamniški bataljon pa so izvedli še nekaj manjših sabotažnih in napisnih akcij.[19]

V avgustu 1941 je štela Rašiška četa 54 borcev, med njimi sedem žensk.[20] To je bila ena najbolj borbenih partizanskih enot v okolici Ljubljane v letu 1941. Do oboroženega boja je torej prišlo najprej pod Šmarno goro in Rašico.

Rašiška četa je delovala povsem samostojno. Ker so v kamniškem okrožju nameravali osnovati štiri čete Kamniškega bataljona, uspelo pa jim je ustanoviti le dve, je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet sklenilo, da se enote kamniškega partijskega okrožja in enota severnega dela ljubljanskega združijo v razširjeni Kamniški bataljon. Zato so se vse te enote 15. avgusta zbrale na Rašici. Te so se nato v dveh dneh preuredile v štiri čete prenovljenega Kamniškega bataljona.

Tako je torej potekla vstaja na Posavju. Kako pa je bilo na Kamniškem?

Pri pripravah za vstajo na Kamniškem je vojaški komite naletel na vrsto težav, med katerimi je bila vsekakor največja ta, da še ni bilo dovolj številčno močnih partijskih organizacij. Medtem ko so na Posavju obstajale celice KPS skoraj v vseh večjih krajih in podjetjih in so komunisti lahko takoj začeli s pripravami za vstajo, je bilo treba na Kamniškem šele organizirati skupine, ki bi razen komunistov združevale tudi rodoljubne in narodno zavedne ljudi.

Neposredne priprave za vstajo je vodil vojaški komite, ki mu je načeloval dr. Marijan Dermastia. Člana komiteja sta bila sekretar OK KPS Kamnik Tone Šturm in Stane Žerovnik, član OK KPS Kamnik. Tudi ta komite je nastal iz vojaške komisije OK KPS Kamnik, ki so jo osnovali nekaj poprej v Poznikovem mlinu na Jeranovem pri Kamniku.[21] V komite pa so jo spremenili ne konec maja

Radijska postaja v Domžalah po bombardiranju 11. aprila 1941

1941, kot smo doslej domnevali, temveč po sestanku 1. junija 1941 v Ljubljani.

Sprva so bili člani bojnih skupin povezani v trojke, po napadu na Sovjetsko zvezo in po ustanovitvi glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet pa so imeli že širše sestanke. Prva vidna znamenja za obstoj uporniških skupin so bile velike napisne akcije v noči od 8. na 9. julij v vseh večjih krajih kamniškega okrožja.[22]

Do julija 1941 so osnovali bojne skupine v Radomljah, v Mengšu, v Domžalah, na Duplici, v Črni nad Kamnikom, manjše pa v Trzinu, v Dolskem, na Zlatem polju in v Tuhinjski dolini.

25. julija 1941 se je sestal vojaški komite v Volčjem potoku pri Radomljah in sklenil, da naj se oboroženi odpor proti okupatorju na Kamniškem začne 27. julija 1941 opolnoči.[23]

Člani vojaškega komiteja so se nato sestali z vodji posameznih bojnih skupin in jim razložili naloge. Sestale pa so se tudi bojne skupine, da so njihovi člani izvedeli, naj bodo odtlej nenehno pripravljeni za oborožene akcije in za odhod v partizane. Niso pa jih še natančno obvestili o dnevu začetka vstaje.

Vojaški komite se je sestal nazadnje še v nedeljo 27. julija ob Orešnikovi opekarni pri Volčjem potoku. Sestanku so prisostvovali vodje bojnih skupin in predvideni štab Kamniškega bataljona. Pred njim in Tomom Brejcem so zaprisegli.[24] Tu so razložili tudi celotni načrt akcij na začetku vstaje. Temeljne naloge bojnih skupin bi bile, da bi z miniranjem in s postavljanjem ovir po cestah onemogočili promet po glavnih cestah, podrli telefonske zveze, porušili del železniške proge Ljubljana—Kamnik, v Kamniku in v Domžalah pa onesposobili tudi nekaj naprav, ki so služile sovražniku. Vojaški komite je dokončno sklenil, da naj deluje v kamniškem okrožju Kamniški bataljon na čelu z dr. Marijanom Dermastio in Tonetom Šturmom kot političnim komisarjem. Na sestanku so namesto dotedanjega okrožnega komiteja KPS Kamnik ustanovili operativni štab pod vodstvom sekretarja (predsednika) Romana Potočnika. Člana tega štaba sta bila še Stane Žerovnik in Stanko Čad. Njegova poglavitna naloga je bila vzdrževati zvezo med borci prihodnjega Kamniškega bataljona ter med komunisti, skojevci in simpatizerji partije na terenu. Tako si je vojaški komite začrtal že tudi smernice za razvoj narodnoosvobodilnega boja po začetku vstaje na Kamniškem.

Kako so potekale akcije ob vstaji na Kamniškem.

Mengšani, ki jih je vodil Tone Blejec, so ugotovili, da zaradi močnega patruljiranja ne bi mogli izvesti propagandne akcije po Mengšu, hoteli so namreč popisati hiše s prevratniškimi gesli in razbiti prometne znake, prav tako pa tudi onesposobiti cesto Mengeš—Vodice. Odločili so se, da bodo druge akcije, ki so si jih zadali, izvedli na poti iz Mengša proti Jaršam oziroma na poti proti radomeljski skupini, s katero naj bi se blizu Radomelj sešli po končanih akcijah. Tu naj bi se odločili ali naj bi odšli na prvotno določeno zborno mesto nad mengeškim kamnolomom ali pa bi skupno odšli v krumperške gozdove.

Na zborno mesto na Podovnico, to je bil tedaj še nenaseljen kraj ob Mengšu v domžalski smeri, je prišlo okoli 30 udeležencev. Ker niso imeli niti dovolj orožja za vse udeležence niti dovolj orodja za izvedbo sabotaž, je v akcijo odšlo le dvanajst članov bojne skupine. Bila je temna, oblačna noč in pričakovali so, da bo vsak hip začelo deževati. Zato so pohiteli z delom. Ker je odpadla napisna akcija po Mengšu, pa tudi onesposobitev ceste proti Vodicam, jim je ostalo na voljo samo območje proti Jaršam in Preserjam. Prav tako tudi niso imeli ustreznega orodja za sabotažno akcijo na železniški progi. Zato so s kram-

An den

C h e f der Z i v i l v e r w a l t u n g
in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains
- Kommandeur der Gendarmerie -

Gendarmeriekreis Stein. Stein, den 29. August 1941.

B e r i c h t vom 19.8.1941.

1.Allgemeine Lage: Die politische Lage ist zur Zeit im Kreise Stein nicht günstig. Mit 27.Juli 1941 begann eine Aufstandswelle, die nicht allein von kommunistischer- sondern auch von nationalslovenischer Seite ausging und gefördert wird. Dank der getroffenen Abwehrmassnahme konnte in Stein grösserer Schaden verhütet und Menschenleben nicht in Gefahr gebracht werden. Die Aufstandsbewegung umfasst im Kreise vorwiegend die Gebiete der Gemeinden Stein, Homez, Radomle, Domschale, Mannsburg, Tersain, Jauchen, Aich und Moräutsch. Die Stosskraft der Aufständischen lag vorerst in der Bandenbildung deren Tätigkeit sich auf Sabotageakte gegen öffentliche Einrichtungen, Raub und Angriffe mit Feuerwaffen gegen Sicherheitsorgane und Volksdeutsche erstreckte. Die Mitglieder der Banden rekrutieren sich aus meist jüngeren Leuten, die mit Militärgewehren bewaffnet, aber auch Handgranaten und Maschinenwaffen mit sich führen. Die getroffenen Abwehrmassnahmen zeigten bis nun nur einen Teilerfolg. Wenn auch bedeutendere Vorkommnisse in den letzten Tagen nicht zu melden sind, werden nach wie vor Angriffe [illegible] und Feuerüberfälle gegen Volksdeutsche und Vertrauensleute verübt. Dies gibt auch den Beweis, dass die Aufständischen aus den Kreisen der hiesigen Bevölkerung stammen.

Der überwiegende Teil der Bevölkerung verhält sich loyal, spart nicht mit Anzeigen und Hinweisen auf das Treiben der Banditen, ja hilft mitunter selbst bei der Ausforschung mit. Hier sollen auch die jugoslavischen Gendarmen nicht unerwähnt bleiben, die mutig und unerschrocken sich jederzeit in den Dienst stellen. Die Bewohner, namentlich die ländliche Bevölkerung, befürchtet Plünderungen und An-

Poročilo orožniškega okrožja Kamnik 19. 8. 1941 o začetku vstaje v kamniškem okrožju. V njem je poudarjeno, da je val vstaje zajel občine Kamnik, Homec, Radomlje, Domžale, Mengeš, Trzin. Ihan, Dob in Moravče.

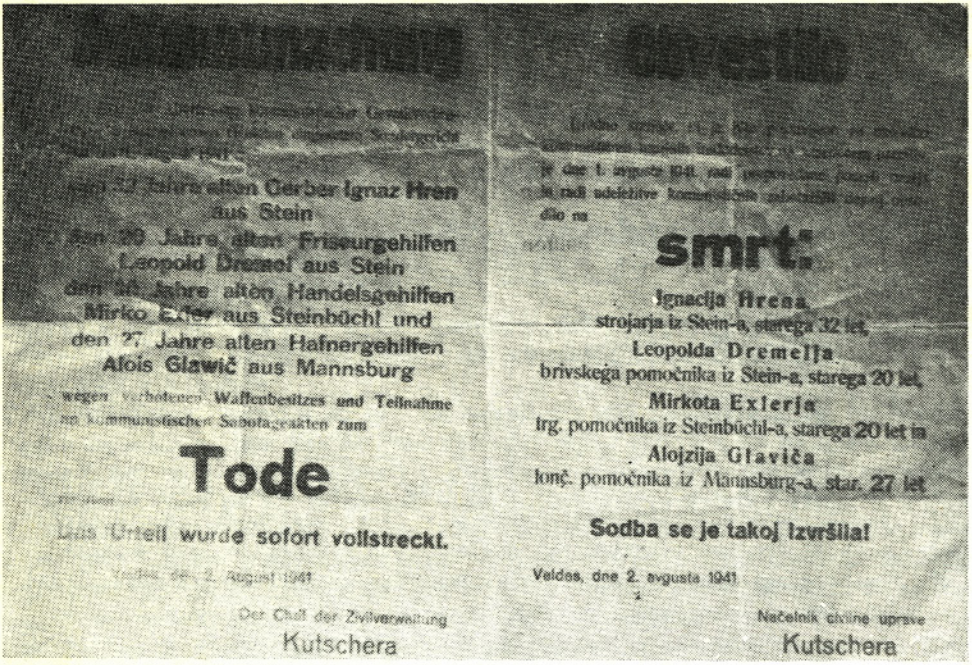

Razglas o ustrelitvi prvih talcev iz kamniškega okrožja

pi, lopatami in koli dvignili tire na dveh mestih okrog železniške postaje Jarše—Mengeš. Na več mestih so tudi razkopali gramozno podlago. Uničili pa so tudi del telefonske napeljave ob železniški progi proti Homcu. Nato so se odpravili proti radomeljskemu mostu, kjer naj bi se sestali s člani radomeljske bojne skupine, ki je most že porušila, in odtod že odšla. Ko so jo zaman iskali po Radomljah, so se vrnili proti jugu k mostu. Tu pa so naleteli na nemško zasedo, ki pa začuda nanje ni streljala. Kaže, da je bila sama presenečena, ker je opazila toliko oboroženih ljudi. Streljati je začela šele potem, ko so se Mengšani že umaknili proti Preserjam, oziroma so čez polje odšli na zborno mesto, ki so si ga najprej določili, nad kamnolom v Mengšu. V partizane je odšlo takoj pet fantov, malo kasneje pa sta se jim pridružila še dva. Enega so Nemci že zjutraj ujeli in kasneje ustrelili med prvimi štirimi talci na Gorenjskem, dva pa sta zbežala in srečno ušla. Eden od njiju se je potem pridružil sedmerici, drugi pa so se vrnili na svoje domove.

Radomeljska skupina, ki je štela okoli 20 članov iz Radomelj, Preserij in Homca, se je zbrala okoli 22. ure zvečer pri Križkarjevih smrekicah, to je že na preserski strani proti Jaršam. Njene naloge so bile onesposobiti oba bistriška mostova in zapreti cesto Vir—Radomlje—Kamnik.

Dr. Marijan Dermastia jih je razdelil v dve skupini. Ena se je nato lotila uničevanja prvega mostu čez Kamniško Bistrico, druga pa je odšla proti Homcu, da onesposobi še drugi most.

Obe akciji sta dobro uspeli. Potrgali so vse mostnice in požagali vse prečne in podolžne lege. Niso pa onesposobili za promet ceste, kar so tudi nameravali. Po opravljenih akcijah sta se obe skupini zbrali pri glavnem mostu, prej smo ga imenovali prvega, pred Radomljami, da bi nato skupno odšli na že prej določeno zborno mesto. Tu pa jih je nekdo opazil in takoj sporočil nemškemu občinskemu komisarju. Ta je nato poklical orožnike iz Mengša, ki so nato proti zori, vendar

že potem, ko je bojna skupina odšla proti krumperškim gozdovom, postavili zasedo, ki je nanjo naletela mengeška bojna skupina.

Bojno skupino v Črni je ustanovil Roman Potočnik. Njeni pripadniki so se zbrali na večer pred začetkom vstaje v dveh skupinah. Prva se je sešla že ob 20. uri, ker je bilo potrebno za predvidene akcije zbrati in zapleniti večjo količino razstreliva v rudniku Črna. Ko so razstrelivo in vžigalne vrvice dobili, so se napotili proti Pirčevim vijugam, kjer so zaminirali cesto, nato pa še do Laniškovega in potoškega mostu, kjer so položili razstrelivo pod nosilce. Druga skupina je v Črni zatrpala cesto s posekanim drevjem in skalami. Tako je bojna skupina v Črni v celoti izpolnila svoje naloge.

Na Duplici se je zbralo okoli pol dvanajstih kakšnih 15 pripadnikov dupliške bojne skupine. Tone Šturm, ki je bil zanjo zadolžen, jo je prav tako razdelil v dva dela: prvi naj bi uničil most čez Kamniško Bistrico, drugi pa razstrelil železniško progo v neposredni bližini Kamnika. Prvi skupini je delno uspelo uresničiti nalogo, ki jo je dobila, železniške proge pa ni uspela uničiti, ker ni imela potrebnega orodja. Potrgala pa je telefonske žice proti Kranju. Druga skupina je naletela na težave. Najprej so poiskali tovarniškega čuvaja in ga prisilili, da jim je izročil dva soda, v katerih naj bi bil bencin. Ko so s težavo privalili sod z bencinom na most in ga polili, ta zaradi premalo bencina in debelih brun, iz katerih je bil zgrajen, ni hotel zagoreti tako, kot bi bilo treba. Zato so privalili iz tovarne še drugi sod, za katerega so bili prepričani, da je tudi v njem bencin. V resnici pa je bil poln telečje krvi, s katero so v tovarni barvali stole. Končno so v gasilskem domu le dobili še nekaj goriva in most se je vnel. Kljub temu jim ni uspelo mosta docela požgati. Zato so potrgali nekaj mostnic in ga tako onesposobili. Po akciji je del dupliške bojne skupine odšel na zborno mesto na Kratno.

Najzahtevnejšo nalogo je dobila kamniška bojna skupina. Ta naj bi zažgala skladišče bencina na Zapricah in pretrgala telefonsko napeljavo okoli Kamnika. Za namero skupine pa je slučajno izvedel gestapo prek izdajalca F. Beča in postavil na mesta, predvidena za akcije, pomnožene straže. Tako je skupini uspelo izvesti samo to, da je uničila telefonsko napeljavo v Podgorju.

Ko pa je druga skupina, ki bi tudi morala v skladišču zažgati gorivo, odšla proti zbornemu mestu, sta v zasedo padla dva skojevca, in sicer Dominik Mlakar in Anton Miklavčič, ki sta se odpravljala preko perovske brvi na Kratno. Nemci so ju takoj na kraju samem ustrelili, in tako sta padla kot prvi žrtvi vstaje na Slovenskem. Na zbornem mestu na Kratni se je zbralo okoli 15 borcev.

Trzinska skupina je v noči od 27. na 28. julij vzdolž železniške proge uničila na več krajih telefonske in telegrafske zveze in odstranila nekaj železniških pragov. Tik pred akcijo pa so trzinski komunisti izvedli še napisno akcijo po Trzinu. Domžalska skupina je dobila za nalogo, da zažge skladišče bencina v Domžalah, onesposobi cesto proti Moravčam in uniči most čez Kamniško Bistrico pri Podrečju. Zaradi povečanega patruljiranja nemških sil pa se skupina ni mogla zbrati. Tudi borci Rašiške čete te noči niso mirovali. Zažgali so neki kozolec, poln žita, ki so ga Nemci zaplenili pregnancu v Srbijo.[25]

Tako se je torej to noč po vsej ravnini ob vznožju Kamniških planin do Save začel množični upor proti zavojevalcem slovenske zemlje. Opisane akcije same po sebi niso sicer prizadejale okupatorju posebno velike gmotne škode. (Udeleženci vstaje so namreč uničili pet mostov, pretrgali vse pomembnejše telefonske zveze v okrožju, porušili železniško progo Ljubljana—Kamnik, zaminirali cesto proti Črnivcu, požgali žito.) Njihova pomembnost je predvsem v tem, da so

Nemci ugotovili in občutili, da se je slovenski narod pod Kamniškimi planinami uprl in da se je proti njim začel načrten množičen oborožen upor. Številne akcije v vstajni noči pa so Nemce tudi neprijetno presenetile. Predvsem so se najbrž zavedli, da je konec mnogim njihovim načrtom o popolnem ponemčenju Gorenjske. Izhod iz tega dokaj neprijetnega in hudega ter pravzaprav tudi mučnega položaja so videli le v odločnih in kar najbolj ostrih ukrepih, s katerimi bi že v kali zatrli vsako nadaljnje uporniško gibanje. 28. julija so takoj uvedli policijsko uro, naslednji dan pa so ustanovili še posebno izredno sodišče za sojenje udeležencem vstaje.[26] 1. avgusta so kot prve talce na Gorenjskem ustrelili štiri udeležence vstaje na Kamniškem: Leopolda Dremlja, frizerskega pomočnika iz Kamnika, Ignaca Hrena, usnjarskega mojstra iz Kamnika, Mirka Exlerja iz Zapric pri Kamniku ter pečarskega pomočnika Alojza Glaviča iz Mengša. Čez nekaj dni, 6. avgusta, pa so od udeležencev vstaje ustrelili še Stanka Kališnika in Milana Kolariča iz Kamnika. Hkrati s temi povračilnimi ukrepi pa so Nemci poskrbeli tudi za okrepitev svojih policijskih enot. Večino so jih pritegnili iz Avstrije.

Iz vsega navedenega sledi, da moramo šteti 22. julij kot uvod v vstajo slovenskega naroda, 27. julij pa kot začetek množičnega oboroženega boja proti okupatorju, in s tem za pomembno prelomnico v naši zgodovini.

Dr. Marijan Dermastia in Tone Šturm sta se takoj po začetku vstaje pridružila kamniški bojni skupini. 1. avgusta sta jo zapustila ter odšla k radomeljski. Še pred tem sta jo organizirala v Kamniško-dupliško četo in ji za komandirja postavila Mirka Jermana. Po njunem odhodu je ta četa začela postavljati Nemcem zasede in iskati priložnosti, da bi se spopadla z njimi. Ti pa so jo večkrat opazili, to pa vedno v dokajšnji premoči, tako da je Nemci niso mogli napasti. Čeprav so jo nekajkrat obkolili, ji je vedno uspelo, da se jim je izmaknila. Mengšani so medtem dobili preko svojih zaupnikov v Mengšu zvezo z radomeljsko skupino in se nato preselili v njihovo taborišče v Laze nad Brezovico pri Krtini. Po združitvi obeh skupin sta poveljnik Kamniškega bataljona dr. Marijan Dermastia in komisar Tone Šturm ustanovila Radomeljsko-mengeško četo, ji postavila za komandirja Toneta Blejca in za političnega komisarja Franca Bukovca ter borce zaprisegla. Tako sta nastali v Kamniškem bataljonu dve četi, namesto nameravanih štirih. Obe sta šteli okoli 40 borcev, kar je bilo seveda za bataljon nekoliko premalo. To je uvidelo tudi poveljstvo slovenskih partizanskih čet, ki je ukazalo, naj se tudi Rašiška četa, ki je sama štela prek 50 borcev, vključi v Kamniški bataljon. To se je nato dokončno zgodilo 17. avgusta na Rašici.[27]

Medtem so borci Kamniškega bataljona izvedli nekaj pomembnih akcij. Za Rašiško četo smo jih že navedli. Borci Radomeljsko-mengeške in Kamniško-dupliške čete pa so opravili naslednje:

2. avgusta so borci mengeške bojne skupine napadli nad mengeškim kamnolomom nemškega policista in ga hudo ranili. 6. avgusta je patrulja Radomeljsko-mengeške čete napadla nemško vojaško kolono ob cesti Ljubljana—Celje pri Želodniku in blizu Imenj dva orožnika moravške orožniške postaje, od katerih je komandirja ranila.

8. avgusta so borci te čete napadli nemški avto pri Ihanu, 10. avgusta pa so poskušali likvidirati domačega izdajalca v Radomljah.[28] Naslednji dan so Radomeljsko-mengeško četo napadli Nemci pri Brezovici nad Krtino, 14. avgusta pa so borci Kamniško-dupliške čete poskušali likvidirati na Kavranu domačega izdajalca.[29]

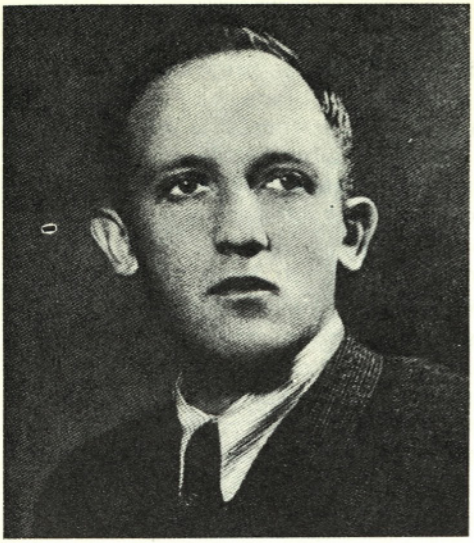

Tomo Brejc-Pavle, inštruktor CK KPS, član vojnega komiteja za Gorenjsko in organizator vstaje v kamniškem okrožju

Dr. Marijan Dermastia, prvi komandant Kamniškega bataljona

Nemci so o teh dogodkih v svojih dokumentih poročali takole: »V kamniškem okrožju, predvsem na območju orožniških postaj Kamnik, Mengeš, Domžale in Moravče, smo v tem mesecu zaprli približno 200 oseb, ki so sodelovale pri sabotažnih dejanjih ali so na osnovi utemeljenih dokazov bile sumljive.[30]

Poveljnik orožniške postaje v Moravčah stražmojster Innerkofler je bil pri obhodu območja svoje postaje 6. avgusta okoli 21. ure ranjen.[31]

Orožniškega podčastnika Wenningerja z orožniške postaje Domžale, ki je bil z vozačem Theuermannom, so okoli 23. ure istega dne v predhodnici motorizirane orožniške in gestapovske patrulje, banditi obstrelili v nadlaket pri cestni oviri, ki so jo postavili blizu Doba. Motorno kolo se je prevrnilo in pri tem ranilo vozača.[32] Neki drug pripadnik varnostne policije je dobil na obhodu kroglo v glavo, spet drugi, ki se je sprehajal 2. avgusta 1941 v Mengšu, pa v vrat. Nekega tretjega policista, ki je bil pri smodnišnici v Kamniku na straži, so napadli in podrli na tla. Značilno je, da motoriziranih orožniških kurirjev, ki so stalno na poti, še niso napadli, medtem ko so na območju občine Ihan obstreljevali motorizirano prometno patruljo iz Kranja. Hajka, ki so jo orožniki takoj nato izvedli, je bila neuspešna.«[33]

Kako so bili obveščeni o pripravah na vstajo in vstajo sami sovražniki?

Zanimivo je, da so bili Italijani o naraščajočem razpoloženju prebivalstva proti sebi oziroma o pripravah za vstajo dokaj natančno seznanjeni, da pa teh podatkov niso posredovali svojim zaveznikom in sosedom Nemcem (italijanska poročila zajemajo skoraj vedno tudi dogodke iz Nemške Slovenije, kot so jo imenovali). Ob tem se seveda zastavlja vprašanje, kakšno je bilo sodelovanje obeh zavojevalcev, Nemcev in Italijanov, na obravnavanem območju. Pri razmišljanju o tem nas začudita predvsem dve stvari: prvič, da Nemci, vsaj tako bi sodili po uradnih dokumentih, niso s svojimi zavezniki očitno izmenjavali novic o razpoloženju prebivalstva do njih in o dogodkih na njihovem zasedenem ozemlju, tako vsaj se vidi iz ohranjenih dokumentov, niti se niso spuščali v svojih

poročilih v stanje onkraj razmejitvene črte. Medtem pa so Italijani jemali dogodke dokaj širše in v mnogih njihovih poročilih najdemo vesti o dogajanjih onstran meje. Nastaja vprašanje, ali so bili Nemci tako zelo prepričani v popolno pokorščino svojega ozemlja in Slovencev, ali pa so Italijane tako podcenjevali, da niti niso imeli za mar dogodkov onstran Save. Drugo vprašanje, ki se nam postavlja, je, kako da si dve varnostni službi na tako majhnem sosednjem območju ter iz istimi problemi nista izmenjavali obvestil in informacij. Zanimivo je tudi to, da so italijanska poročila vedno razdeljena na problematiko v Ljubljanski pokrajini in na tako imenovano Nemško Slovenijo.

To so stvari, ki vzbujajo začudenje, vendar bom kljub temu navedel nekaj zelo kratkih, pa vendar značilnih odlomkov iz njihovih dokumentov.

Najprej naj sledi nekaj dokumentov iz nemških arhivov, ki neposredno zadevajo vstajo in dogodke po njej. Prvi takšen pomemben dokument je odločba civilne uprave na zasedenem ozemlju Koroške in Kranjske z dne 29. julija o ustanovitvi izrednega sodišča proti upornikom. Sodišče so po tem odloku sestavljali: dr. Kurt Messiner kot predsednik, vladni svetnik SS šturmbanfirer dr. Bauer in kapetan varnostne policije Heinz Hübner kot člana.

Obtožnico pri tem izrednem sodišču naj bi zastopal eden od oficirjev SS, sodišče naj bi zasedalo v kraju, ki bi ga določil predsednik, in smrtna kazen naj bi se izvedla z ustrelitvijo. Oddelek za izvedbo kazni naj bi sestavil 181. rezervni policijski bataljon.[34]

Ukaz poveljstva orožniškega okrožja Kranj, kar smiselno velja vsekakor tudi za okrožje Kamnik, obsega navodila, da lahko izvajata obhode po terenu najmanj po dva orožnika, ki morata imeti orožje pripravljeno vedno na strel. Orožniške postaje naj najstrožje izvajajo izhode iz hiš in proti sumljivim osebam naj takoj uporabijo orožje.[35]

Z obvestilom z dne 2. avgusta naznanja šef civilne uprave za Koroško in Kranjsko, da so bili ustreljeni 4 uporniki iz kamniškega okrožja, naslednji dokument pa govori o tem, da je bil dodeljen kot okrepitev okrožju Kamnik in Litija 171. rezervni policijski bataljon.[36]

Najpomembnejši dokument o vstaji v kamniškem okrožju pa je bil napisan nekaj dni prej kot mesec dni po začetku vstaje. Vendar je tako pomemben, da ga moramo v celoti navesti:

»Politični položaj je v kamniškem okrožju trenutno neugoden. 27. julija se je začel val upora, ki ga ne podpihuje in širi le komunistična, marveč slovenska nacionalna stran. Zaradi obrambnih ukrepov v Kamniku ni bilo večje škode in človeška življenja niso bila v nevarnosti. Uporniško gibanje zajema pretežno območja občin Kamnik, Homec, Radomlje, Domžale, Mengeš, Trzin, Dob in Moravče. Udarna sila upornikov se je izrazila predvsem v ustanavljanju tolp, katerih dejavnost se je raztegnila na sabotažna dejanja na javnih napravah, na ropanje in napadanje varnostnih organov in folksdojčerjev. Člani tolp so večinoma iz vrst mladine. Oboroženi so z vojaškimi puškami, imajo pa tudi ročne granate in avtomatsko orožje. Obrambni ukrepi so bili doslej le delno uspešni. Čeprav v zadnjih dneh ne moremo poročati o pomembnejših dogodkih, še vedno napadajo in streljajo folksdojčerje in konfidente. To lahko dokazuje, da izhajajo uporniki iz vrst tukajšnjega prebivalstva.

... V nasprotju z industrijskim območjem Kamnika, Domžal, Mengša in Trzina vlada na območju orožniških postaj Vodice, Dol pri Ljubljani, Blagovica, Motnik in Šmartno popoln mir.«[37]

Podoben dokument je tudi poročilo poveljstva 171. rezervnega policijskega bataljona poveljniku varnostne policije alpskih dežel 17. septembra, ki govori

Roman Potočnik, politični komisar Kamniškega bataljona in sekretar OK KPS Kamnik

Anton Šturm, prvi sekretar OK KPS Kamnik in politični komisar Kamniškega bataljona

o dejavnosti bataljona od 9. avgusta do 5. septembra. V njem stoji, da »je vladalo ob prihodu bataljona 9. avgusta na njegovo akcijsko območje — v okrožju Kamnik in Litija — zelo napeto in nemirno stanje. Že prve dni smo izvedli skupno s 181. bataljonom večjo akcijo proti tolpi, kateri smo prišli na sled. Od tedaj so se dogajala vsak dan teroristična dejanja (umori folksdojčerjev in Nemcem naklonjenih Slovencev, sabotaže na telefonskih in električnih vodih, vlomi, postavljanje pasti, obstreljevanje motornih vozil, celo požig itn.). Poglavitna območja nemirov so Smlednik, Zgornje Pirniče, Medvode pod Šmarno goro, Črnuče, Trzin, Jarše, Radomlje, Dob, Moravče, Palovče in Tunjice. Tolpe v glavnem sestavljajo komunistično usmerjeni industrijski delavci in kmetje, sodelujejo pa baje tudi slovenski nacionalni elementi. Člani tolp nosijo večidel uniforme in so dobro oboroženi. Bataljon je v boju ugotovil, da uporabljajo tudi brzostrelke. V njihovih taboriščih so našli velike količine razstreliva in ročne granate. Bližina meje (Ljubljana) tolpam koristi, ker jim nedvomno omogoča oskrbovanje z orožjem in municijo, ob policijski akciji pa pobeg v Ljubljansko pokrajino.

Zdi se, da je center uporniških akcij v Ljubljani. Tolpe operirajo v manjših skupinah, menjajo stalno taborišča in se s postavljanjem prednjih straž varujejo presenečenj. Upornikom pomaga hribovitost pokrajine in poznavanje krajev. Gosta podrast in do človeške glave visoka praprot otežujeta vsakršno zasledovanje.«[38]

V nadaljevanju istega dokumenta pa stoji, da »ukrepi proti terorističnim dejanjem — jemanje talcev, javno streljanje komunistov — dozdaj še niso dali pričakovanega uspeha. Večina prebivalstva simpatizira s tetoristi in jih podpira zlasti z živili itn. V delovanju tolp vidi hkrati osvobodilni boj nacionalnega slovenstva ... Doslej ni bilo mogoče doseči, da bi prebivalstvo sodelovalo v boju proti tolpam. Predvsem zaradi tega, ker se boji represalij. Število konfidentov

je vse premajhno. Strahujejo jih s pismi in zato iz bojazni za svoje življenje naglo nehajo sodelovati s policijo.«[39]

Kako so si Nemci prizadevali zatreti uporniško dejavnost na Gorenjskem, pričata predvsem dva dokumenta. V prvem z dne 25. avgusta določa poveljnik nemške policije smernice za boj proti partizanom. Med drugim je zelo značilna njegova ugotovitev, da se dotlej ni posrečilo prijeti nobene tolpe ali posameznega storilca. V navodilu navaja, če bi se pojavile sovražne skupine, da mora biti poglavitni cilj policije, da jih zajame, če pa to ni mogoče, naj jih uniči ali pa jim prizadene čimbolj občutne izgube.[40]

V drugem dokumentu, ki vsebuje navodilo poveljnika orožništva pri šefu civilne uprave z dne 28. avgusta za boj proti partizanom, pa poveljnik navaja, da dotedanji način boja proti partizanom ni dal zadovoljivih uspehov. Zato določa za sedež 181. rezervnega policijskega bataljona Kranj z eno enoto tudi v Kamniku (za zavarovanje smodnišnice), za sedež 171. rezervnega policijskega bataljona pa Kamnik z enotami v Domžalah in v Mengšu. Temu bataljonu je dodeljeno ozemlje okrožij Kamnik in Litija. V nadaljevanju poročila priporoča najtesnejše sodelovanje med orožniškimi postajami in poveljstvi policijskih bataljonov z organi gestapa, kriminalistične policije in carinske zaščite. Od nočnih obhodov naj se pričakujejo kakšnih posebnih uspehov, pač pa naj posvete vso pozornost zasedam ob prometnih linijah in vozliščih. Nujen pogoj za uspeh te pomembne akcije pa je prizadevnost pripadnikov nemških sil.[41] Nasprotno od Nemcev pa so Italijani že sorazmerno zgodaj začeli zaznamovati v zapisih svoje varnostne službe zlasti tri stvari:

— naraščajoče nerazpoloženje slovenskega prebivalstva proti sebi,

— povečano dejavnost partije,

— resne priprave na odpor.

To bi z nekaj primeri rad tudi ponazoril. Dne 5. junija piše v nekem njihovem poročilu, da razvijajo v glavnem mestu in v drugih krajih Ljubljanske pokrajine osamljeni in združeni elementi komunistično agitacijo in jo celo izvajajo s sklicevanjem sestankov ter s sestavljanjem in razširjanjem prevratnih letakov.[42]

16. junija meni karabinjersko poveljstvo v Logatcu, da mora opozoriti svoje nadrejene, da so s posebnimi poizvedbami dognali, da se v Sloveniji, zlasti pa v Ljubljani in okolici, krepi iz dneva v dan delovanje obsežne komunistične organizacije, ki razpolaga s tiskanim in ciklostiranim periodičnim listom v slovenščni z naslovom »Slovenski poročevalec«.[43] Poročilo z dne 26. junija pravi, da so preteklo nedeljo nekateri komunisti v zvezi z novicami o vojni z Rusijo na cesti na Vrhniki javno komentirali te dogodke ter med drugim govorili, da bi izvedli svoje prevratne načrte, če bi se umaknile vojaške enote na Vrhniki.[44]

Sporočilo z dne 1. junija vsebuje sporočilo poveljstva XI. armadnega korpusa o zadrževanju prebivalstva na ozemlju, ki so ga zasedli Italijani. V njem stoji, da se odnos do njih počasi, toda zanesljivo spreminja. Opaziti je mogoče čedalje številnejše in izrazitejše izbruhe nestrpnosti do italijanskih čet v nižjih slojih. Dokument z dne 7. julija govori pod naslovom Nemška Slovenija[45] o preseljevanju Slovencev in ravnanju z njimi, o zabrisovanju slovenstva na Gorenjskem in Štajerskem.[46] Dokument nekaj dni kasneje vsebuje odredbo poveljstva XI. armadnega korpusa o previdnostnih ukrepih ob morebitni vstaji.[47] Naslednji dokument 11. julija poroča, da je sprejel načelnik generala Robottija ustno sporočilo, da so nemiri odloženi na dan 16. julija.[48] Naslednji dokument govori o tem, da bi moral izbruhniti 14. julija komunistični upor v vseh krajih, ki so jih zasedle sile osi. Ker se to ni zgodilo, govorijo, da je upor odložen na

20. julij. Poročilo nadalje govori o napadih na italijanske vojake in vojaške naprave, o propagandi z letaki, z napisi in radijskimi novicami, prav tako pa tudi o manifestacijah proti Nemcem in državam osi ob vlakih z izseljenci, ki jih vozijo Nemci skozi Ljubljano v južne kraje.[49] Dokument z dne 25. julija pa znova govori o sovraštvu slovenskega prebivalstva proti državam osi, o najdbi številnih letakov, o nekaterih napadih na italijanske vojake, o sabotažnih akcijah in pod.[50] Medtem ko so Italijani v svojih poročilih zaznamovali že celo vrsto izpadov proti sebi pred 27. julijem, pa zasledimo v nemških poročilih pred začetkom vstaje le dva zelo skopa podatka, ki pa niti nista s kamniškega območja, marveč je eno iz Zagorja ob Savi z dne 11. julija, ki piše pod naslovom »Komunisti, protidržavna propaganda«, med drugim tudi to, da se od začetka vojne z Rusijo širijo med prebivalstvom vznemirljive novice o komunistični vstaji, ki naj bi izbruhnila 13. in 14. julija na vseh industrijskih območjih Slovenije.[51] Neki drugi dokument pa piše o velikih napisnih akcijah v Lokah pri Trbovljah, ki so jih izvedli v noči na 14. julij komunisti-ilegalci, v samih Trbovljah pa so po glavnih ulicah raztrosili precej risalnih žebljičkov, medtem ko napisnih akcij ni bilo.[52]

Začuda pa o napisni akciji v kamniškem okrožju, ki so jo izvedli člani bojnih skupin 8. julija, ni ohranjeno nobeno nemško poročilo. Nemci so sicer sem in tja zaznamovali v svojih poročilih nerazpoloženje prebivalstva proti sebi, vendar bolj kot posledico zavojevanja slovenske zemlje, uničevanja vsega, kar je imelo kakršenkoli videz slovenstva, vendar pa ne v tem smislu, da bi zaznamovali znake oboroženega odpora. Tako govorijo torej nekateri okupatorjevi dokumenti.

Naše območje ima v primerjavi z vstajo na drugih območjih nekatere svoje značilnosti in posebnosti.

Najprej bi navedel dejstvo, da so bili Nemci resnično povsem nepripravljeni na vstajo in da o pripravah zanjo niti na Posavju niti na Kamniškem niso nič vedeli. Če ne bi bilo tistega slučajnega izdajstva v Kamniku, bi doživeli kljub napisnim akcijam 8. julija, kljub poročilu z orožniške postaje Zagorje ob Savi in še napisne akcije v Lokah pri Trbovljah popolno presenečenje.

Ponovno je treba poudariti, da je tisti del Posavja, ki so ga zasedli Nemci, nekako ločeno in pod vplivom Ljubljane izvedel svoje priprave za vstajo in vstajo samo.

Neka ozka in tanka vez med Posavjem in Kamniškim je bil, kot že rečeno, Trzin. Ta je nedvomno vplival tudi na Mengeš, sicer pa je bil povsem pod vplivom posavskih, ali da natančneje rečemo, črnuških organizatorjev vstaje. Trzinci so se tudi po vstaji v celoti pridružili posavskemu območju.[53]

Tudi za območje, ki ga obravnavamo, velja, da ni nobena bojna skupina nastala sama od sebe, marveč da je vsaka od njih bila resnično sad vztrajnega in organiziranega dela partije.

Prve partizanske čete so se razvile iz črnuške ilegalne skupine komunistov in bojnih skupin na Kamniškem, ki so jih v glavnem ti organizirali v pripravah za vstajo. Iz te edine skupine ilegalcev, ki so odšli v rašiške in dobenske gozdove zlasti po napadu Nemcev na Sovjetsko zvezo, se je nato razvila Rašiška četa. Drugi dve četi Kamniškega bataljona, Radomeljsko-mengeška in Kamniško-dupliška, pa sta vzniknili iz bojnih skupin, med katerim je bilo tudi nekaj ilegalcev (npr. dr. Marijan Dermastia).

Mlade in neizkušene partizanske čete so rasle zlasti v Ljubljanski pokrajini pod varstvom OF. To pa ne drži za naše območje. Le Posavje, ki je bilo, kot že rečeno, pod vodstvom in vplivom Ljubljane in povezano z odporom, ki se je v

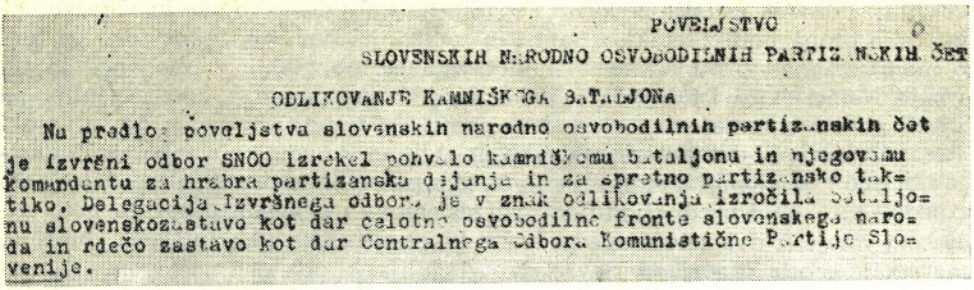

POVELJSTVO

SLOVENSKIH NARODNO OSVOBODILNIH PARTIZANSKIH ČET

ODLIKOVANJE KAMNIŠKEGA BATALJONA

Na predlog poveljstva slovenskih narodno osvobodilnih partizanskih čet je izvršni odbor SNOO izrekel pohvalo kamniškemu bataljonu in njegovemu komandantu za hrabro partizansko dejanje in za spretno partizansko taktiko. Delegacija Izvršnega odbora je v znak odlikovanja izročila bataljonu slovenskozastavo kot dar celotne osvobodilne fronte slovenskega naroda in rdečo zastavo kot dar Centralnega Odbora Komunistične Partije Slovenije.

Poročilo o odlikovanju Kamniškega bataljona v Slovenskem poročevalcu

njej razvijal, se je do nekod ravnalo po tej ugotovitvi. Na Kamniškem pa odborov OF ni bilo. Tu je vstajo neposredno vodila KPS.

Isto velja tudi za trditev, da za prehrano in obveščanje po vstaji niso skrbeli terenske organizacije OF, ker teh na Kamniškem ni bilo. Pač pa so te naloge izpolnjevali simpatizerji partije in OF, sorodniki borcev, njihovi prijatelji in znanci. Med njimi so se odlikovale zlasti nekatere žene in dekleta.

Končna ugotovitev pa bi bila, da ni bil ves vodilni kader čet sestavljen iz članov partije. Poveljstvo Kamniškega bataljona je resnično bilo, razen operativnega oficirja Blejca, v celoti iz članov partije, nižji kader pa ne, in to celo ne po 17. avgustu, ko se je batajon reorganiziral in preuredil.

To bi govorilo tudi v prid moji, zdaj bi že skoraj rekel davni trditvi, kako globoko je bila zakoreninjena narodna zavest tedaj v naših ljudeh ne glede na njihovo nazorsko ali politično prepričanje, in pripravljenost za boj proti zavojevalcem naše domovine, za boj za svobodo, in to med vsemi sloji, prav posebno pa še med preprostimi. Po drugi strani pa tudi to, kako je partija sicer spremljala kadre, da pa je ljudi, čeprav niso bili njeni člani, obravnavala povsem enakovredno, in že s tem torej kot enim od številnih primerov dala zgled, kako spoštuje sporazum o OF in njeni vlogi v narodnoosvobodilnem boju.

Zakaj so Nemci tako brutalno in brezobzirno reagirali na te dogodke?

Neverjetni bes Nemcev nad izbruhom vstaje očitno tiči v tem, da so zelo hitro in natančno doumeli množičnost in globino vstaje ter njenega enotnega in usklajenega vodstva. Če bi bili ti dogodki samo osamljena postranska zadeva, brez dvoma ne bi reagirali tako ostro, hitro in brezobzirno. Niti ne bi krepili vojaških, policijskih in orožniških sil niti ne uvajali policijske ure in ukazovali streljanje talcev, streljanje na vsakogar, ki bi ga zalotil nad določenim časom zunaj njegove hiše, niti množično zapirali ljudi, za katere so sumili, da so v zvezi z vstajo.

Mnogokrat se postavlja vprašanje, ali je bila ta vstaja na Posavju in na Kamniškem res tako množična. Na to bi odgovoril samo z mengeškim primerom, ki ga najbolj poznam. Mengeš je imel ob okupaciji okoli 1600 prebivalcev. Če od tega izvzamemo polovico žensk, vsaj eno četrtino otrok, stanovalcev Doma onemoglih in za boj nesposobnih moških, se pokaže, da je ostalo za orožje sposobnih okoli 400 mož in fantov ali 25 odstotkov prebivalcev. Če pa se zavedamo, da je za pripravo za vstajo vedelo okoli 100 ljudi ali celo nekaj več, je bila seznanjena s pripravami za boj proti zavojevalcem četrtina za boj sposobnih ljudi, ali v celoti vzeto, ena šestina vseh Mengešanov. Podobno je bilo verjetno tudi po drugih žariščih vstaje na obravnavanem območju.

Obdobje narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem je bil čas, ki je v naši zgodovini enkraten in najbrž neponovljiv. Res je tekla kri, mrla so življenja, vendar ko počasi umira spomin tudi na to, bo vzgled, kako se je treba bojevati

proti sovražniku domovine, večno ostal. V zgodovini je izginila v hudih bojih vrsta ljudstev in narodov, in to dokaj večjih, kot je slovenski, zato bo morala ta boj za svobodo in družbeno preobrazbo slovenskega ljudstva zaznamovati vsaka zgodovina, ker je bil ta boj edinstven.

Če sedaj ponovno strnemo nekatere ugotovitve, ki veljajo zlasti za kamniško okrožje, bomo ugotovili:

— da je bila tu partija sicer maloštevilna, da pa je bila, sodeč po uspehih v vstaji, strnjena, enotna, izredno delavna in disciplinirana;

— da so se niti vstaje načelno stekale v vojaškem komiteju, torej v partijskem organu, ki je bil njeno organizacijsko jedro;

— osnove so bile bojne skupine, ki niso bile sestavljene iz samih članov partije (v Mengšu je npr. bil en sam član KPS), ali pretežno iz njih, marveč združbe, ki so združevale komuniste, skojevce, simpatizerje partije, rodoljube in druge demokratično in svobodoljubno usmerjene ljudi;

— te skupine so bile do začetka vstaje neke vrste odborov OF, ki jih poznamo zlasti v Ljubljanski pokrajini;

— kljub neverjetno hudi klerikalni in drugim gonjam proti komunistom, so le-ti imeli zelo velik vpliv na ljudi in moč nad njimi, kajti od približno 50 borcev, ki so odšli v partizane, jih je bila komaj polovica članov partije.

Tu se nam postavlja nekaj morda tudi celo preveč pomembnih vprašanj:

Odkod partiji takšen vpliv na množice? Razlagati si ta pojav samo z domoljubjem ali rodoljubjem, s sovraštvom do Nemcev, s tem, da bo vojna kratkotrajna in da se bo končala v mesecu dni, kot so trdili prvi aktivisti, smo že dokazali, da ni res, pač pa, da je bila vstaja sad prav izredno stopnjevanih prizadevanj komunistov in OF. Kako, da so znali komunisti zbrati prav ljudi, ki razen ene same izjeme v Kamniku, in še to po naključju, da Nemci niso nič izvedli kljub zelo razviti mreži svojih zaupnikov še tik pred vstajo niti o pripravah nanjo, pa čeprav so te trajale dva meseca? Kako je uspelo poenotiti poveljevanje, utrditi disciplino novih borcev, ki niti niso bili komunisti in torej nevajeni partijske

Dr. Marijan Dermastia pozdravlja prvoborce ob srečanju na Rašici

discipline, in to ne glede na najrazličnejše svetovnonazorske razlike, ki se v njih vsaj nekaj dni, ko so bili v partizanih, vsekakor niso mogle spremeniti? Kako se je to na miren, dostojen, prepričljiv način uredilo?
Najbrž za to vprašanje obstoji odgovor v svetlih vzgledih in v tovarištvu komunistov, zlasti v poveljstvih čet in bataljona, posebej pa tudi v njihovi predvojni revolucionarni dejavnosti, ko so zlasti od srede tridesetih let partijske organizacije v kamniškem okrožju v številnih akcijah uspele povezati demokratične in napredne delavske in kmečke množice.

Glede virov za ta prispevek o pripravah na vstajo in za njen začetek moramo pač omeniti dejstvo, da jih je brez sprotnega dela skoraj nemogoče slediti in si jih sproti zapomniti. Gradivo se na novo odkriva, se kopiči, prepleta, ponavlja, si nasprotuje itn. Zato bi navedel le najbolj skromen del knjig, razprav in poročil, ki sem ga uporabil pri pisanju:
Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, Ljubljana 1976 (več avtorjev);
Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, 1. knjiga, Ljubljana 1960;
Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni narodov Jugoslavije, VI. del, Boji v Sloveniji, 1. knjiga, 2. izdaja 1965;
Pregled zgodovine ZKJ, Ljubljana 1963;
Kamniški zbornik, Kamnik 1961;
Miro Stiplovšek, Pregled razvoja NOB v Mengšu in okolici, Mengeški zbornik, II. del, 1. snopič, 1969;
M. Stiplovšek - I. Vidali, Pregled dogodkov v kamniškem partijskem okrožju v letih 1941—1945, Mengeš 1960;
Miro Stiplovšek, Kamniško okrožje v NOB 1941—1945, Domžale 1975;
Miro Stiplovšek, Delavsko gibanje na domžalskem in kamniškem območju v letih 1934—1941, Mengeški zbornik II. del, 1. snopič, Mengeš 1969;
M. Stiplovšek - I. Vidali, Vstaja v Kamniku in okolici, Borec 1971, št. 7-8;
Prazniki slovenskih občin, Ljubljana 1975 (prispevka M. Stiplovška — občina Domžale in občina Kamnik — ter Rezke Traven — občina Ljubljana Bežigrad in občina Ljubljana Šiška);
Cveto Novak, Rašiška četa, Ljubljana v ilegali, knjiga 1, Ljubljana 1959;
Ivan Vidali:
Vstaja na Kamniškem, Mengeški zbornik 1969, II. del, 1. snopič;
27. julija 1941 na Kamniškem, Naša obramba 1971, št. 7-8;
Borci Mengeško-moravške, Radomeljske in Kamniške čete 1941, Mengeški zbornik 1969, II. del, 1. snopič;
Občinski poročevalec, glasilo delovnega ljudstva občine Domžale (gradivo iz več letnikov);
To navajam zaradi splošne preglednosti gradiva. O vseh pomembnejših dogodkih pa so navedeni viri.

OPOMBE

[1] Ročni zemljevid Ljubljanskega okrožja, narisal Slavko Dimnik, 1925, in zemljevid razdelitve Slovenije ob okupaciji 1941 v Zborniku dokumentov in podatkov o NOV jugoslovanskih narodov, zvezek VI, knjiga 2, Ljubljana 1953.
[2] Krajevni leksikon Slovenije, Ljubljana 1971 ter Prazniki slovenskih občin (prispevka Rezke Traven: Ljubljana Bežigrad in Ljubljana Šiška).

[3] Tone Ferenc, Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, Ljubljana 1976, str. 74.
[4] Zdravko Klanjšček, NOV na Slovenskem 1941—1945, str. 79.
[5] Zdravko Klanjšček, NOV na Slovenskem 1941—1945, str. 100—103, in Zbornik dokumentov VI, 1. knjiga, dokument št. 5, str. 34—44.
[6] Zdravko Klanjšček, NOV na Slovenskem 1941—1945, Ljubljana 1976, str. 99.
[7] Kamniški zbornik, letnik 7, 1961, str. 18.
[8] Kamniški zbornik, letnik 7, 1961, str. 25.
[9] Zdravko Klanjšček, NOV na Slovenskem 1941—1945, Ljubljana 1976, str. 82 in str. 83.
[10] Prav tam, str. 86, opomba 16.
[11] Prav tam, str. 86.
[12] Prav tam, str. 92.
[13] Prav tam, str. 103.
[14] Kamniški zbornik, letnik 7, 1961, str. 18.
[15] Zdravko Klanjšček, NOV na Slovenskem 1941—1945, str. 104.
[16] Kamniški zbornik, letnik 7, 1961, str. 15.
[17a] Sporočilo Rezke Traven, Ljubljana, IZDG, 1977.
[17b] Prazniki slovenskih občin, Ljubljana 1975, prispevek Rezke Traven, Ljubljana Bežigrad, str. 87.
[18] Sporočilo Rezke Traven, Ljubljana, IZDG 1977.
[19] Kamniški zbornik, letnik 7, 1961, str. 19, Zdravko Klanjšček, NOV na Slovenskem 1941—1945, str. 1904, Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB na Slovenskem, Ljubljana 1960, str. 171, Jože Ravbar, Pregled razvoja KZO (brošura), Ljubljana 1967, Rezka Traven, Prazniki slovenskih občin, Ljubljana 1975, Zbornik dokumentov VI, knjiga 1, 1965. Toliko piscev navajam zato, ker se datum ustanovitve Rašiške čete ne ujema. Datirajo ga od 24. do 31. julija. Kamniški zbornik, NOV v Sloveniji in M. Mikuž ga postavljajo na 24. julij, Ravbar na 27. julij, Travnova na 28. julij, Zbornik dokumentov pa na 31. julij. Sam sem se odločil (morda tudi zmotno) za 24. julij, ker se mi zdi najbolj verjeten.
[20] Sporočilo Rezke Traven, IZDG, Ljubljana 1977.
[21] Franc Svetelj, Ob 30-letnici kamniške vstaje, Kamniški občan, julij-avgust 1971.
[22] Kamniški zbornik, letnik 7, 1961, str. 21.
[23] Prav tam, str. 23.
[24] Glej op. 21.
[25] Kamniški zbornik, letnik 7, 1961, str. 25—31; Cveto Novak, Rašiška četa, Ljubljana v ilegali, I. zvezek 1959, in Ob vstaji okoli Šmarne gore, SP 29. junija 1951.
[26] Kamniški zbornik, letnik 7, 1961, str. 31, Zbornik dokumentov VI, knjiga 1, dokument 100, str. 302—303.
[27] Zdravko Klanjšček, NOV na Slovenskem 1941—1945, Ljubljana 1976, str. 106; Zbornik dokumentov VI, knjiga 1, Ljubljana 1965, dokument 20, opomba 2.
[28] M. Stiplovšek - I. Vidali, Pregled važnejših dogodkov v kamniškem partijskem okrožju 1941—1945, Mengeš 1960, str. 9.
[29] Zbornik dokumentov VI, knjiga 1, dokument 20, str. 71.
[30] Zbornik dokumentov VI, knjiga 1, Ljubljana 1965, dokument 164, str. 366.
[31] Prav tam.
[32] Prav tam.
[33] Prav tam, dokument 164, str. 367.
[34] Prav tam, dokument 110, str. 302.
[35] Prav tam, dokument 111, str. 303—304.
[36] Prav tam, dokument 118, str 316.
[37] Prav tam, dokument 144, str. 364—365.
[38] Prav tam, dokument 160, str. 392—394.
[39] Prav tam, dokumenta 144, str. 364—365 in 20, opomba 2, str. 71—73.
[40] Prav tam, dokument 139, str. 353.
[41] Prav tam, dokument 143, str. 362—363.
[42] Prav tam, dokument 83, str. 253.
[43] Prav tam, dokument 85, str. 255—256.
[44] Prav tam, dokument 89, str. 260.

[45] Prav tam, dokument 91, str. 262—264.
[46] Prav tam, dokument 94, str. 269—271.
[47] Prav tam, dokument 97, str. 275—276.
[48] Prav tam, dokument 99, str. 278—279.
[49] Prav tam, dokument 104, str. 287—289.
[49] Prav tam, dokument 108, str. 298—300.
[51] Prav tam, dokument 98, str. 276—278.
[52] Prav tam, dokument 102, str. 284—285.
[53] Sporočilo Rezke Traven, IZDG, Ljubljana 1977.

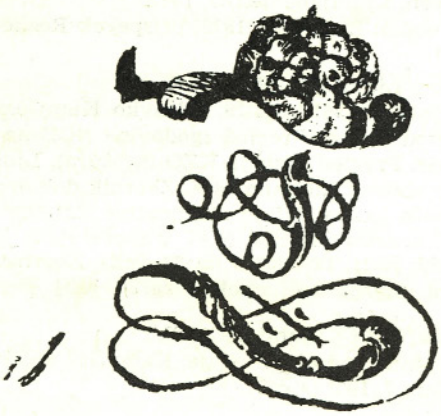

Tone Ferenc

POLOM RAZNARODOVALNIH NAČRTOV NEMŠKEGA OKUPATORJA V OKROŽJU KAMNIK

V tej razpravi obravnavam raznarodovalne načrte nemškega okupatorja v okrožju Kamnik in njihov polom pod vplivom narodnoosvobodilnega boja. Zaradi pomanjkanja ustreznih virov nisem mogel obdelati vseh področij, na katerih je okupatorjevo raznarodovalno delo doživljalo neuspehe, temveč sem se omejil le na tri vprašanja: neuspeh ponemčevanja okupatorjeve uprave v občinah, uničenje nemškega šolstva in neuspeh okupatorjevih kolonizacijskih načrtov. Naj pripomnim, da je za širši okvir obravnave poloma nemških raznarodovalnih načrtov v okrožju Kamnik na voljo obsežna monografija o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji v letih 1941—1945.[1]

I. Neuspel poskus ponemčenja uprave v občinah

Območje, ki ga obravnava ta razprava, je nekdanje okupatorjevo okrožje Kamnik (Landkreis Stein), ki je obstajalo od poznega poletja 1941 do pomladi 1945. Narodnoosvobodilno gibanje je na tem območju organiziralo dve svoji okrožji, in to kamniško ter litijsko. Iz razumljivih razlogov se meje teh dveh okrožij niso ujemale z mejo okupatorjevega okrožja Kamnik. V začetku NOB je bilo litijsko območje sestavni del velikega kamniškega okrožja, pozneje pa so ustanovili litijsko okrožje in je meja med okrožjema jeseni 1943 tekla od Save pri Senožetih čez Sv. Križ, Sv. Trojico in čez Limbarsko goro. Meja partijskega kamniškega okrožja je potekala na zahodu: Črnuče—Dobeno—Šenkov turn—Utik—Vodice—Spodnji Brnik—Cerklje—Štefanja gora—Šenturška gora, na jugu po Savi od Črnuč do Senožet, na vzhodu: Senožeti—Sv. Križ—Javorščica—Vrhpolje—Krašce—Prikrnica—Pogled—Svine—Negastrn—Blagovica—Jastroblje—Češnjica, na severu: Češnjice—Zgornji Tuhinj—Ravne—Gozd, Kališe—Županje njive—Bistričica—Šenturška gora; vsi našteti kraji so bili v tem okrožju. Partijsko litijsko okrožje je bilo jugovzhodno in vzhodno od kamniškega.

Območje poznejšega okrožja Kamnik (okupatorjevega in tudi partizanskega) je bilo v aprilski vojni 1941 operativno območje nemške in italijanske vojske. Slednja se je potem, ko je Hitler določil mejo med nemškim rajhom in Italijo in ko so bile končane vojaške operacije v Jugoslaviji, do konca aprila 1941 umaknila z ozemlja, ki ga je Hitler prisodil Italiji. Zaradi tega je nemški okupator lahko uvedel civilno upravo na Gorenjskem šele 30. aprila 1941, torej štirinajst dni kasneje, kot je to storil na slovenskem Štajerskem. Nemško civilno

upravo na Gorenjskem in v Mežiški dolini, ki je imela začasen pomen — obstajala naj bi le do priključitve zasedenih slovenskih pokrajin nemškemu rajhu — je po Hitlerjevem odloku z dne 14. aprila 1941 vodil namestnik gauleiterja NSDAP za Koroško (gauleiterja ni bilo tam od leta 1939) Franz Kutschera na Bledu in pozneje v Celovcu.

Nemška civilna uprava v zasedenih slovenskih pokrajinah je iz praktičnih razlogov v glavnem upoštevala dotedanjo politično-upravno razdelitev območja, tj. bivše jugoslovanske sreze ali okraje in občine. Šef civilne uprave za Gorenjsko je imenoval politične komisarje za vse okraje na Gorenjskem, tj. za Radovljico, Kranj, Škofjo Loko, Kamnik in Litijo, za Mežiško dolino pa Dravograd. V Kamnik je konec aprila ali začetek maja 1941 prišel dr. Fritz Dullnig in v Litijo Hermann Petschauer, oba avstrijska Nemca in nacista.[3]

Državna meja med Nemčijo in Italijo na Gorenjskem in Dolenjskem je povzročila, da se je okraj Kamnik nekoliko povečal, okraj Litija pa zelo zmanjšal. Okraj Kamnik je imel po jugoslovanski statistiki pred vojno 579,5 km², 20 občin in 38.638 prebivalcev[4] in je razen večjega dela občine Trojane prišel ves na območje šefa civilne uprave za Gorenjsko (večji del občine Trojane so priključili Spodnji Štajerski). To so bile občine: Blagovica, Dob, Domžale, Homec, Ihan, Kamnik, Kamniška Bistrica, Komenda, Krašnja, Lukovica, Mengeš, Moravče, Motnik, Radomlje, Sela pri Kamniku, Šmartno v Tuhinju, Trzin, Vodice in Zgornji Tuhinj. Priključili pa so kamniškemu okraju tisti del okraja Ljubljana-okolica, ki ga je nova državna meja odrezala od Ljubljane in je bil med to mejo in kamniškim okrajem. To so bile občine: Dol pri Ljubljani (pri Št. Jakobu), Dolsko (okupator jo je imenoval Vinje), Podgorica in del občine Ježica, ki ga je okupator takoj oblikoval v občino Črnuče. Okupatorjev okraj Kamnik je imel torej 23 občin. Srez ali okraj Litijo, ki je imel po jugoslovanski statistiki pred vojno 717 km² in 40.269 prebivalcev,[5] je nova državna meja najprej razpolovila in je bilo sedem občin pod italijanskim in deset pod nemškim okupatorjem. Nemški okupator je pet občin priključil okraju Laško, ki je bil pod nemško civilno upravo za Spodnjo Štajersko, in je le pet občin ostalo v okupatorjevem okraju Litija. To so bile občine: Kresnice, Litija, Šmartno pri Litiji, Trebeljevo in Vače. Okupator ni na Slovenskem tisti čas bolj razbil in oklestil nobenega drugega okraja, kot je to storil z okrajem Litijo. Zanimivo je, da ga ni ukinil še pred zasedbo, kot je to storil z okrajem Krško, ki ga je nova državna meja med Italijo in Nemčijo tudi razpolovila in so nato polovico še pred zasedbo priključili okraju Brežice.

Politična komisarja za okraja Kamnik in Litija sta takoj po svojem prihodu na svoji upravni območji imenovala občinske komisarje, ki so se v prvih tednih imenovali komisarični upravniki občin. Kaže, da se je to zgodilo med 2. in 5. majem 1941; torej nista imela na voljo mnogo časa, da bi jih lahko skrbneje izbirala. Sicer pa nista niti imela na voljo mnogo kadra na izbiro, saj so bili celi predeli, predvsem na podeželju, kjer sploh ni bilo nobenih Nemcev, kaj šele takšnih, ki bi bili ustrezni za občinske komisarje. V Litiji je občinski komisar postal gozdarski inženir Ernst Puschmann, upravnik gradu Slatna pri Litiji. Politični komisar Dullnig je za občinskega komisarja v Kamniku imenoval barona Hermanna von Rechbacha, lastnika gradu Krumperk. V litijskem okrožju so morali občinski komisarji takoj (3. maja 1941) podpisati »vdanostno izjavo« v nemškem in slovenskem jeziku. Ta se v slovenskem jeziku glasi dobesedno takole: »Izjavljam, da sem pripravljen za voditelja Adolfa Hitlerja in za nemško državo kot župan zastaviti vse moje moči. Ne bom nikoli izvršil dejanj, ki bi bila proti nemški državi, njihovim predpisom in zakonom naperjeni. Znano mi je, da bi bili taki pogreški kaznovani s smrtjo.«[6]

Občinske komisarje za Domžale, Dob, Blagovico in Komendo so izbrali iz domžalskih Nemcev, za katere pa so pozneje poročali, da se niso obnesli niti strokovno niti značajno. Deželni svetnik za okrožje Kamnik dr. Hermann Doujak je namreč 8. aprila 1942 poročal šefu civilne uprave za Gorenjsko, »da so v okrožju Kamnik za občinske komisarje večkrat postavili volksdeutscherje iz Domžal. Ker so jih vzeli iz njihovega glavnega poklica in postavili v kraj, v katerem svojega poklica niso mogli več opravljati, so jih imeli za profesionalce in jih tako plačevali. Potem pa se je izkazalo, da ti občinski komisarji deloma niso dorasli svoji nalogi in da niti glede značaja niso v redu. Ker pa ni bilo mogoče, da bi v vseh občinah našli domače nemško govoreče občinske komisarje, ni moglo priti do nobenih sprememb«.[7] V odročnejših predelih sta politična komisarja imenovala za občinske komisarje tudi Slovence, predvsem tiste, ki so še iz avstroogrske monarhije znali nemščino. Od 26 občinskih komisarjev za 28 občin (dva sta to dolžnost opravljala za štiri občine) je bilo okrog 11 Slovencev, drugi pa Nemci. To razmerje se je spreminjalo, tako da je bilo včasih število občinskih komisarjev — Slovencev še večje, razvoj pa je šel vendarle v smeri njihovega izpodrivanja. Od skupno okrog 55 ljudi, ki so bili okupatorjevi občinski komisarji v okrožju Kamnik v letih 1941—1945, je bilo okrog 25 Slovencev in 30 Nemcev ali vsaj Nemcev po izvoru. V občinskih uradih je sedelo v glavnem domače uradništvo, le deloma vešče nemščine. Konec septembra 1941 so npr. od 26 ocenjenih občinskih tajnikov znali dobro nemški le 4, zadovoljivo jih je znalo le 7, manj zadovoljivo 3 in nezadovoljivo kar 12.[8]

Pristojnosti občinskih komisarjev so bile precej manjše kot pa pristojnosti političnih komisarjev v okrajih, kar je glede na narodnostno sestavo prvih in drugih tudi razumljivo. Več pristojnosti bi občinski komisarji dobili šele potem, ko bi po uvedbi nemškega občinskega reda postali župani in bi tudi za posamezne občine veljal ta red v celoti. Občinski komisarji so vodili posle t. i. državne uprave v občinah samo po navodilih političnih komisarjev, obenem pa so vodili posle t. i. občinske samouprave, vendar so se tudi pri tem morali držati navodil političnega komisarja. »Za sebi sami odgovorno samoupravo, kot jo predvideva nemški občinski red, sedaj še ni pogojev. Nemški občinski red se lahko uvede šele po razjasnitvi narodnopolitičnih vprašanj na zasedenih območjih, predvsem pa šele tedaj, ko bo v občini zadostno število nemškega oziroma nemško zavestnega prebivalstva in ko bo po uvedbi državljanskega prava na voljo tudi zadostno število občanov, iz katerih bo mogoče izbrati občinske organe in delavce, ki bodo delali kot neprofesionalci,« je pisal šef civilne uprave za Gorenjsko 30. junija 1941.[9] Naloge in pristojnosti občinskih komisarjev na Gorenjskem je šef civilne uprave za Gorenjsko določil s svojo »odredbo o upravi občin« dne 25. junija 1941.[10] Zanimivo je, da je šele s to odredbo razpustil občinske uprave iz časa pred okupacijo, kar je npr. šef civilne uprave za Spodnjo Štajersko storil že na dan uvedbe nemške civilne uprave v tisti pokrajini. Šef civilne uprave za Gorenjsko je sicer uvedel nemški občinski red z nekaterimi izjemami in na splošno, tako da bi veljal za posamezno občino šele takrat, ko bi ga zanjo izrecno uvedel.[11] Kaže, da ga kljub prizadevanju nekaterih organov ni uvedel za nobeno občino kamniškega in litijskega okraja oziroma kamniškega okrožja in so ostale pristojnosti občinskih komisarjev v glavnem takšne, kot so bile v začetku. O nezaupanju, ki ga je imel šef civilne uprave za Gorenjsko do občinskih komisarjev na Gorenjskem govori tudi njegovo naročilo, da morajo dovoljenje za sklepanje zakonske zveze izdajati le politični komisarji in nikakor ne občinski komisarji. Ko so v kamniškem okrožju ustanovili devet matičnih uradov, nobenega od njih ni vodil občinski komisar, temveč prav vse nemški šolski upra-

vitelji iz šol na sedežu matičnega okoliša in tudi namestniki so bili le nemški učitelji sosednjih šol.[12]

Že od začetka nemške okupacije je bilo jasno, da bo prišlo do večje upravne preureditve zasedenega območja; prvič, zaradi prilagajanja uprave v zasedenih slovenskih predelih na upravo v nemškem rajhu in predvsem v sosednjih avstrijskih pokrajinah, in drugič, ker je bil okrnjeni litijski okraj s petimi občinami nezmožen samostojnega življenja. Šef civilne uprave za Gorenjsko je s svojo »odredbo o razvrstitvi uprave na zasedenem ozemlju«, ki jo je izdal 25. julija 1941, a je veljala od 1. avgusta 1941, ukinil okraje in uvedel okrožja Radovljica, Kranj in Kamnik. Določil je tudi občine, ki pridejo v ta okrožja. V okrožje Kamnik so prišle vse občine dotedanjega kamniškega in litijskega okraja obenem pa še občina Šmartno pod Šmarno goro, ki je bila dotlej v okraju Škofja Loka. Šef civilne uprave je tudi določil, da vodijo upravo v okrožjih še

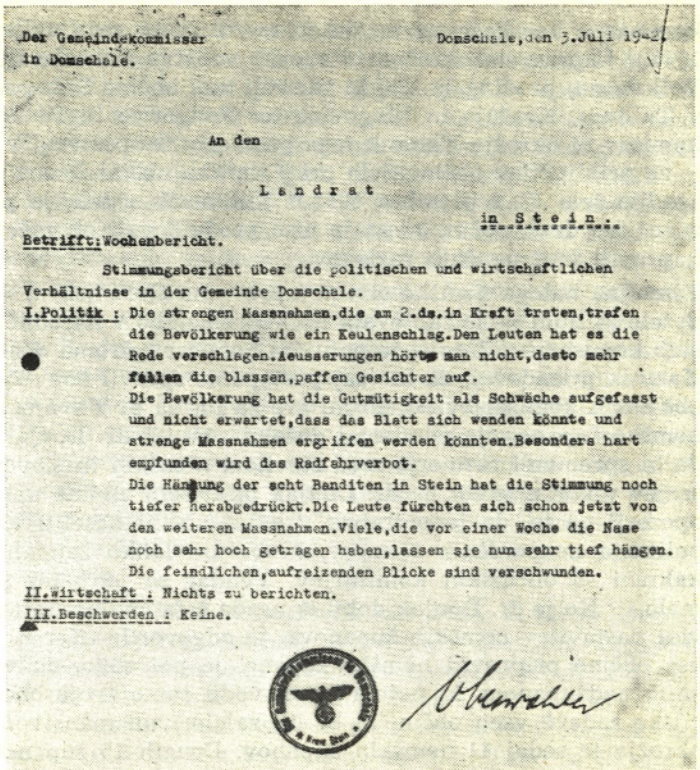

Der Gemeindekommissar
in Domschale.

Domschale, den 3. Juli 1942.

An den

Landrat

in Stein.

Betrifft: Wochenbericht.

Stimmungsbericht über die politischen und wirtschaftlichen Verhältnisse in der Gemeinde Domschale.

I. Politik : Die strengen Massnahmen, die am 2. ds. in Kraft traten, trafen die Bevölkerung wie ein Keulenschlag. Den Leuten hat es die Rede verschlagen. Aeusserungen hört man nicht, desto mehr fallen die blassen, paffen Gesichter auf.
Die Bevölkerung hat die Gutmütigkeit als Schwäche aufgefasst und nicht erwartet, dass das Blatt sich wenden könnte und strenge Massnahmen ergriffen werden könnten. Besonders hart empfunden wird das Radfahrverbot.
Die Hängung der acht Banditen in Stein hat die Stimmung noch tiefer herabgedrückt. Die Leute fürchten sich schon jetzt von den weiteren Massnahmen. Viele, die vor einer Woche die Nase noch sehr hoch getragen haben, lassen sie nun sehr tief hängen. Die feindlichen, aufreizenden Blicke sind verschwunden.

II. Wirtschaft : Nichts zu berichten.

III. Beschwerden : Keine.

Poročilo občinskega komisarja iz Domžal 3. 7. 1942 o razmerah v občini po uvedbi izrednih policijskih ukrepov

naprej politični komisarji.[13] V okrožju Kamnik je bil politični komisar še nekaj časa (do oktobra ali novembra 1941) dr. Fritz Dullnig in nato do konca nemške okupacije dr. Hermann Doujak, ki je bil prej na tem položaju v Radovljici. V začetku leta 1942 so se politični komisarji preimenovali v deželne svetnike. Okrožje Kamnik je v tem obsegu ostalo do konca nemške okupacije, po želji prebivalstva so še jeseni 1941 izključili iz njega občino Šmartno pod Šmarno goro in jo priključili okrožju Kranj. Jeseni 1941 je imelo okrožje Kamnik 881 km² in 58.962 prebivalcev.[14]

Meja okrožja Kamnik je šla večinoma po občinskih mejah, razen pri Trojanah na vzhodu in ob novi meji nemškega rajha na jugu, kjer ta meja ni upoštevala občinskih meja. Tako je delček občine Trojane prišel k občini Blagovica, manjši del občine Ježica je postal občina Črnuče, delček občine Dobrunje (kraja Besnica in Javor) sta prišla k občini Trebeljevo ter delčki občin Stična, Št. Vid pri Stični in Primskovo k občini Šmartno pri Litiji.

Nemška civilna uprava na Gorenjskem ni bila tako naklonjena spremembi občin, kot npr. na Spodnjem Štajerskem. Ves čas nemške okupacije so v okrožju Kamnik izrecno ukinili le tri občine oziroma združili šest občin v tri. 15. oktobra 1941 so občino Radomlje priključili občini Homec, tako da je nato ena občina imela dve imeni (Homec-Radomlje), občino Trzin pa so priključili občini Mengeš; vse štiri občine sta že od začetka nemške okupacije upravljala dva občinska

komisarja, kar kaže na to, da so to združitev pripravljali že od začetka maja 1941.[15] Čeprav sta okrožno in zvezno vodstvo Koroške ljudske zveze (Kärntner Volksbund) predlagala, naj bi združili tudi občine Sela pri Kamniku in Šmartno v Tuhinju, Krašnjo in Blagovico ter Podgorico in Dol pri Ljubljani, politični komisar za okrožje Kamnik tega predloga ni upošteval v celoti. Zavzemal se je le za priključitev občine Sela pri Kamniku občini Šmartno v Tuhinju, kar se je zgodilo šele 17. septembra 1942.[16] Kot bomo videli, je prišlo pozneje le še do združitve dveh občin, ki pa je niso predvidevali ob začetku okupacije in so jo napravili iz drugačnih razlogov.

Temeljna naloga nemške civilne uprave na Gorenjskem — popolno ponemčenje dežele in ljudi — je zahtevala tudi spremembo v narodnopolitični sestavi občinskih komisarjev. Zato si je politični komisar oziroma deželni svetnik za okrožje Kamnik prizadeval, da bi vsaj postopoma spravil čimveč občin v roke nemških občinskih komisarjev. »Zelo mi gre za to, da bi v svojem okrožju imel čimprej nemške župane,« je poudarjal deželni svetnik dr. Doujak.[17] Potem ko ni uspel, da bi spremenil razmerje med številom nemških in slovenskih občinskih komisarjev v korist prvih, je dr. Doujak pisal šefu civilne uprave: »Ponovno sem že opozoril na to, da je potrebno v vsaki občini naseliti vsaj nekaj pametnih in politično neoporečnih Nemcev, ki bi jim lahko zaupali te pomembne urade, kakršni so občinskih komisarjev. Vendar se je v tej smeri do sedaj storilo malo.«[18] Ko je dr. Doujak dobil iz urada šefa civilne uprave naročilo, naj »predvidi nastavitev nemških županov«, je odgovoril: »Ker ni bilo mogoče, da bi za vse občine pripravili nemške župane, je potrebno, da več občin strnemo pod enim nadžupanom, ki potem ne bi vodil samo svoje občine, temveč tudi policijske zadeve vseh občin, ki bi jih zajelo nadžupanstvo. V 26 občinah mojega okrožja je sedaj 11 nemških županov. Drugih 15 županov je Slovencev. Če bi imel na voljo nadaljnje nemške župane, bi lahko zasedel vse občine z nemškimi župani. Vsekakor je tako, da vsi volksdeutscherji ne ustrezajo za župane. Zamenjave do sedaj ni moglo biti, ker nimam na voljo drugih ljudi. Na drugi strani pa imam nekaj slovenskih županov, ki delajo izredno dobro in ki so znali z ustreznim vplivom na prebivalce svoje občine zagotoviti mir in red v svoji občini. Zato iz političnih razlogov teh županov začasno ne bi odstranil. Če se ob upoštevanju tega stališča zavzemam za zamenjavo, upam, da bi lahko z 10 poslanimi nemškimi župani zasedel vse občine, tako da bi bilo delovanje občin okrožja Kamnik zagotovljeno v vsakem pogledu.«[19] V naslednjem pismu je dr. Doujak povedal, v katerih občinah bi rad zamenjal slovenske občinske komisarje z nemškimi (Blagovica, Ihan, Kresnice, Moravče, Zg. Tuhinj, Šmartno v Tuhinju, Kamniška Bistrica, Trebeljevo, Vače in Vodice) in kakšne nemške ljudi bi rad imel za občinske komisarje v teh občinah:

»Te občine so podeželske občine. Zato bi v prvi vrsti imenovali poljedelce. Vsekakor pa bi lahko pripravili tudi rokodelce, predvsem take, ki delajo za poljedelstvo, in male trgovce.« Za občino Kamniška Bistrica bi bil lahko občinski komisar tudi gostilničar, ki bi imel interes, da bi svoj obrat uredil za tujski promet. »Po zasedbi teh občin z nemškimi občinskimi komisarji bi ostale le še 4 občine, ki bi imele slovenske občinske komisarje. Sam sicer menim, da ti občinski komisarji popolnoma opravljajo svojo dolžnost in ni nevarnosti, da ne bi izvrševali mojih odredb, vendar bi lahko vodstvo policijskih zadev prenesli na sosednje nemške občinske komisarje.«[20] Občine, v katerih bi torej slovenski občinski komisarji še lahko ostali, ker je bil deželni svetnik z njihovim delom zadovoljen, vendar tudi ti pogojno in začasno, so bile: Komenda (Andrej Mejač), Krašnja (Matija Kunej), Lukovica (Matija Kunej), Motnik (Franc Hudomal) in Črnuče (Vincenc Janežič).[21]

Kakorkoli je deželni svetnik dr. Doujak prosil šefa civilne uprave za Gorenjsko, naj mu v rajhu preskrbi vsaj deset Nemcev za občinske komisarje,[22] in kakorkoli si je prizadeval, da tudi sam pridobi kakšnega,[23] se razmere niso mnogo spremenile. Iz nekega dopisa šefa civilne uprave za Gorenjsko zvemo, da so imeli v Celovcu 30. junija 1942 celo sestanek, na katerem so se dogovarjali o akciji za pridobivanje ustreznih nemških ljudi na Koroškem, ki bi odšli na Gorenjsko za občinske komisarje. Poudarili so, da je treba »izbrati le takšne može, ki so značajno in strokovno ustrezni za posebne razmere v zasedenih območjih«. Ker so potrebovali veliko takšnih ljudi in jih ne bi mogli dobiti vseh na enkrat, so sklenili, da bo zamenjava tekla postopoma, kakor bodo pač našli ljudi. »Tem nemškim županom v teh občinah bi nato dali nekakšno nadzorstvo nad okoliškimi občinami, ki jih še upravljajo slovenski občinski komisarji.« Sklenili so tudi to, da je treba vse nemške občinske uslužbence podrediti samo nemškim županom.[24] 4. novembra 1942 je dr. Doujak pisal šefu civilne uprave za Gorenjsko, da iz rajha ni prišel za župana v kamniško okrožje še noben Nemec, temveč le trije občinski tajniki in ena nemška občinska uradnica.[25] Kaže, da sta bila edina nemška naseljenca, ki sta prišla z namenom, da postaneta tudi nemška občinska komisarja, Adalbert Rinner v občini Homec-Radomlje in Vinzenz Ritschl v občini Vodice, pa še od njiju je le eden zamenjal slovenskega občinskega komisarja.

V pomanjkanju ustreznih nemških ljudi in nemirnih razmerah, ki jih je povzročil narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda, je krepitev nemških občinskih komisarjev potekala drugače, kot pa si jo je v začetku predstavljal dr. Doujak. Brž ko je neki slovenski občinski komisar odložil to funkcijo ali pa so mu jo vzeli, so upravo nad tisto občino izročili sosednjemu nemškemu občinskemu komisarju ali pa slovenskemu, ki so mu popolnoma zaupali. Tako se je nenehoma večalo število takšnih občinskih komisarjev, ki so upravljali kar dve ali celo tri občine. Tako je nemški občinski komisar za Podgorico 1. julija 1941 prevzel še upravo občine Dol pri Ljubljani, okupatorjevega zaupanja vreden slovenski občinski komisar za Krašnjo Matija Kunej je 1. decembra 1941 prevzel tudi upravo občine Lukovica, enake vrste občinski komisar za Šmartno v Tuhinju je 8. maja 1942 prevzel upravo občine Sela pri Kamniku in nemški občinski komisar za Kamnik 14. novembra 1942 še upravo občine Kamniška Bistrica. V začetku so takšno upravo dveh ali več občin z enim občinskim komisarjem imenovali »upravne skupnosti« (Verwaltungsgemeinschaften), 21. februarja 1943 pa je šef civilne uprave za Gorenjsko na temelju Doujakovega predloga od 18. januarja 1943 ustanovil tri t. i. »uradne okraje« (Amtsbezirke). Odredba o uvedbi nemškega občinskega reda na Gorenjskem in tozadevna izvršilna odredba od 26. oktobra 1942 sta namreč omogočali upravno strnitev občin z manj kot tisoč prebivalci v t. i. »uradni okraj« z enim komisarjem uradnega okraja (Amtskommissar).[26] Za občini Sela in Šmartno v Tuhinju takšnega uradnega okraja ni ustanovil, ker so ju združili v eno samo občino. Z ustanovitvijo t. i. uradnih okrajev in imenovanjem uradnih komisarjev so torej potrdili že obstoječe stanje.

Temeljni razlog za združevanje ali upravno strnjevanje občin je v začetku bilo pomanjkanje ustreznega, predvsem ustreznega nemškega kadra, pozneje pa je bil neposreden in najpomembnejši razlog narodnoosvobodilni boj sam. Vsaj delni vzrok za to, da ni bilo več ljudi — slovenskih in nemških — pripravljenih prevzeti funkcije občinskega komisarja, je bil narodnoosvobodilni boj slovenskega naroda. Ta je zlasti pred Slovence v okupatorjevi službi vedno bolj ostro postavljal zahtevo, naj jo zapustijo, ker bodo drugače skupaj z okupatorjem nosili posledice svojega vedenja. Odklonilnega odnosa narodnoosvobodilnega gi-

banja do okupatorjeve uprave niso razglašale več samo izjave, pozivi in podobno, temveč tudi napadi na okupatorjeve občinske urade. Samo do konca septembra 1942 so partizani opustošili šest občinskih uradov v kamniškem okrožju [2./3. 4. Krašnja, 9. 6. Kamniška Bistrica (v Stranjah), 1. 9. Dob, 3./4. 9. Ihan, 14./15. 9. Zg. Tuhinj in 24./25. 9. 1942 Podgorica][27] in iz njih odnesli pisalne stroje, razmnoževalne aparate, denar, živilske in tobačne nakaznice itd., uničili sezname vojaških obveznikov itd. Takšne akcije so bile pomembne iz več razlogov: 1. ugodnega političnega odmeva, 2. pridobitve pisalnih strojev in razmnoževalnih aparatov za organe narodnoosvobodilnega gibanja in partizanske tehnike, 3. uničevanja okupatorjevih spisov, niso pa takšne akcije terjale večjih žrtev. To je seveda pognalo strah v kosti občinskih komisarjev in drugih občinskih uslužbencev, ki so bili goreči za okupatorja. »Mi smo zaskrbljeni in smo se umaknili v župnišče,« je poročal občinski komisar iz Blagovice.[28] Po pregledu poslovanja občine Blagovica 17. in 18. avgusta 1942 so zapisali v zapisnik: »Ker je območje občine Blagovice v predelu, ki ga komunisti delajo negotovega, je razumljivo, da občinski uslužbenci in celo občinski komisar živijo v nenehnem strahu in grozi pred komunisti.«[29] Ko so tako 21. avgusta 1942 pregledali tudi poslovanje občine Krašnja, so zapisali v zapisnik: »Kot je znano, ogrožajo komunisti, ki se potepajo tudi po gozdovih občine Krašnja, imetje prebivalstva. Uslužbenci zategadelj živijo v nenehni grozi in strahu.«[30] Zato so iz občinskih uradov prihajala v Kamnik in od tam na Bled, kjer je bil sedež okupatorjevih policijskih ustanov za zasedene slovenske pokrajine, prošnje za namestitev nemške policije in vojske v nekatere občine. Še posebno so se čutile ogrožene občinske uprave v Kamniški Bistrici, Tuhinjski dolini in Moravčah.[31]

Ni mogoče, da bi tukaj obravnavali število in moč okupatorjeve oborožene sile, ki jo je imel na voljo za zavarovanje za vojno pomembnih naprav (industrija, železnica itd.) in za zatiranje narodnoosvobodilnega gibanja. Naj le omenimo, da že poleti 1941 za to ni več zadostovalo orožništvo, ki je imelo leta 1941 tam okrog 16 postaj z okrog 110 orožniki in marca 1942 že 154 orožnikov.[32] Še leta 1941 so morali v kamniško okrožje pripeljati enega ali celo dva bataljona vojske za zavarovanje za vojno pomembnih objektov (t. i. bataljone deželnih strelcev), in to 510. v Kamnik in 533. v Domžale ter poldrugi bataljon zaščitne policije za zatiranje enot narodnoosvobodilne vojske, in to 171. rezervni policijski bataljon v Kamnik in četo 181. rezervnega policijskega bataljona v Litijo. Spomladi in poleti 1942 so imeli za zatiranje enot NOV tam celo okrepljena rezervna policijska bataljona, in to 10. v Kamniku in 93. v Domžalah. Spomladi 1942 so Nemci v tem okrožju ustanovili esesovsko enoto, t. i. Freikorps Stein — Oberkrain ali nemško samozaščito, ki je štela okrog 600 mož, v glavnem učiteljev, uradnikov itd. Toda vse to ni moglo bistveno zadržati razvoja narodnoosvobodilnega gibanja; bolj so ga zavirale okupatorjeve krute represalije, saj tisti čas ni bilo v nobenem predelu Slovenije tako grozovitega okupatorjevega nasilja, kot ravno na Gorenjskem in še posebej v okrožju Kamnik.
Ker so bili v kamniškem okrožju septembra 1942 kar štirje napadi partizanov na občinske urade, je deželni svetnik dr. Doujak pisal šefu civilne uprave za Gorenjsko: »Glede na nevarnost, da bodo tudi druge občinske pisarne podvržene uničenju, predlagam, da bi vse tiste občine, v katerih pri občinski pisarni ni orožniške postaje, vodili v upravni skupnosti iz sosednjih občin.« Šef civilne uprave za Gorenjsko je »glede na posebne razmere« soglašal s tem predlogom.[33] Iz tega razloga so začeli pripravljati t. i. upravno skupnost občin Kamnik in Kamniška Bistrica. Deželni svetnik dr. Doujak je svoj predlog za ustanovitev te upravne skupnosti v pismu šefu civilne uprave za Gorenjsko utemeljeval takole:

»Občinski komisar občine Kamniška Bistrica (Karel Žerjav — op. T. F.) je bil pred nekaj dnevi pri meni in me je prosil, naj ga razrešim dolžnosti občinskega komisarja, ker glede na to, da ga ogrožajo banditi, ne more več opravljati svojih dolžnosti. Gestapo ga je posvaril, da so banditi izjavili, da ga bodo končno ubili. Tolovaji grozijo občinskemu komisarju že od začetka banditske dejavnosti v občini Kamniška Bistrica, tj. od junija lanskega leta. Čeprav me je občinski komisar prosil že nekaj časa, da bi smel odložiti svojo funkcijo, sem ga vedno znova poskušal pridobiti za to, da bi vzdržal na tem mestu. On je sicer ostal, je pa njegova volja do dela vedno bolj vidno ohromljena, tako da sedaj menim, da je tega občinskega komisarja treba zamenjati. Sedaj nimam možnosti, da bi našel ustreznega človeka v tej občini. Zato sem prisiljen, da združim upravo te občine z upravo občine Kamnik.«[34] Upravo občine Kamniška Bistrica so zaupali kamniškemu občinskemu komisarju von Rechbachu. Občinsko pisarno so prenesli v Kamnik in jo združili s tamkajšnjo občinsko pisarno, občina pa je vsaj na papirju obstajala še naprej kot »nižje samoupravno telo«.[35] Čeprav je bilo takrat še nekaj občin, ki niso imele v svojem središču orožniške postaje, niso tam ukinili občinske uprave.

Razmere jeseni 1942, tj. po nemški ofenzivi na Gorenjskem od julija do septembra 1942, ki jo je spremljalo nezaslišano okupatorjevo nasilje, so se namreč nekoliko pomirile in nekaj časa občinske uprave niso bile tako zelo ogrožene. Ponovno so se začele močneje zaostrovati konec zime 1942—1943, nekako od februarja 1943 dalje. Oživeli so ponovno tudi partizanski napadi na občinske uprave, tj. urade in orožniške postojanke (6./7. 2. 1943 Homec—Radomlje, 16./17. 2. Dol pri Ljubljani, 6. 3. Ihan, 15./16. 3. Moravče, 13. 5. Brdo pri Lukovici, 13. 6. Zgornji Tuhinj itd.)[36] in začeli so se partizanski napadi tudi na okupatorjeve nemške šole, kar bom tudi obravnaval v tej razpravi. Zato je deželni svetnik v Kamniku upravo občine v zelo izpostavljeni občini Zgornji Tuhinj, kjer ni bilo orožniške postaje, prenesel v Šmartno v Tuhinju in po poprejšnji odobritvi šefa civilne uprave za Gorenjsko 1. aprila 1943 obe občini združil v novo občino Tuhinj pod enim občinskim komisarjem. Tako so bile sedaj v Šmartnem v Tuhinju strnjene že uprave treh nekdanjih občin: iz Sel, iz Zgornjega Tuhinja in iz Šmartnega v Tuhinju.[37]

V takšnih razmerah nemški okupator ni mogel občinam v kamniškem okrožju »podeljevati prava nemškega občinskega reda«. Tega ni mogel storiti niti za občino Kamnik, čeprav je deželni svetnik to predlagal. Svoj predlog je utemeljil tako, da je med 6846 občani 52 volkdeutscherjev, ki so bili tam še pred nemško zasedbo, 207 pa se jih je priselilo z območij, ki so prišla pod Italijo. 130 Nemcev dela v okviru nacistične stranke itd. Ta utemeljitev je torej bila na šibkih nogah; nekaj manj kot štirje odstotki Nemcev naj bi torej zagotavljali uspešen razvoj kamniške občine pod nemškim občinskim redom; zato ji niso podelili nemškega občinskega reda.[38]

Od pomladi do jeseni 1943 nemška okupacijska uprava v okrožju Kamnik ni utrpela hujših pretresov in preureditev. Po vidnem razmahu narodnoosvobodilnega boja jeseni 1943 so morale občinske uprave poslati v Kamnik vse gradivo, ki ga niso potrebovale za sprotna opravila.[39] Občinske žige, denar in nakaznice so morale ponoči spravljati v prostore orožniških postaj, kamor so hodili prenočevat tudi nekateri občinski komisarji in prenapeti občinski uradniki. Upoštevati pa je treba tudi to, da so bile leta 1943 v krajih, kjer so bili občinski uradi, tudi orožniške postaje in druge okupatorjeve postojanke. Neposredno je narodnoosvobodilni boj novembra 1943 povzročil začasno preselitev občinskega urada iz Trebeljevega v Šmartno pri Litiji. Prava ofenziva narodnoosvobodilnega gibanja na okupatorjeve šole, otroške vrtce, strankine in dru-

štvene domove itd. je povzročila veliko opustošenje okupatorjevih raznarodovalnih postojank in spravila okrožje Kamnik med tista okrožja, kjer jih je narodnoosvobodilno gibanje uničilo skoraj popolnoma. Nemško občinsko upravo je narodnoosvobodilno gibanje ponovno huje prizadelo spomladi in poleti 1944. Do takrat je bilo spet precej partizanskih napadov na občinske urade in opustošenj [15. 11. 1943 Vodice, 14./15. 12. Kamniška Bistrica (v Stahovici), 19. 12. Dob, 1./2. 2. 1944 Motnik, 19. 3. Moravče, 27. 3. Kresnice, 21. 4. Šmartno v Tuhinju, 22./23. 5. Lukovica, 9./10. 7. Vače, 5./6. 8. 1944 Dolsko itd.],[40] precej slovenskih občinskih uradnikov je odšlo v partizane ali pa jih je okupator izgnal v Nemčijo ali zaprl itd. Poleg tega je narodnoosvobodilno gibanje osvobodilo tudi nekatere predele, npr. Moravško dolino, kjer nemška okupacijska uprava nikakor ni mogla več obstajati. Okrog 25. marca 1944 je okrožno vodstvo NSDAP Kamnik o vzdušju v kamniškem okrožju poročalo takole: »Na vedenje nemških akcijskih sil in njihovih družin vplivajo sedaj dogodki iz bližnje in daljnje okolice. Ono je potlačeno in bi se lahko potem, ko bi zvedeli za načrtovane ukrepe, izoblikovalo v preplah, čeprav bi ti ukrepi lahko pomenili veliko pomiritev za vse prebivalstvo. Čestokrat se (posebno iz vrst žena finančnih uradnikov) glasno slišita želja in upanje, da bi jih pravočasno umaknili. Tudi iz Domžal mi poročajo, da je razpoloženje Nemcev po odhodu potrebne orožniške zaščite pesimistično.«[41] Kakšne so bile težave z občinsko upravo v kamniškem okrožju maja 1944, lepo kaže poročilo urada deželnega svetnika iz Kamnika šefu civilne uprave za Gorenjsko v Celovec:

»V teku tega tedna so banditi popolnoma porušili in požgali občino Homec. Tamkajšnji občinski komisar je vsak dan ogrožen. Dal sem občino začasno in za čas obnove preseliti v Kamnik, dokler ne bo v Homcu preskrbljeno za ustrezno zaščito. Banditi so obiskali tudi občino Lukovico in jo skoraj vso uničili, čeprav so pisarniški prostori le malo oddaljeni od orožniške postaje. Po izvedbi še močnejših varnostnih naprav bo mogoče obnoviti občinsko poslovanje v starih prostorih.

Občinske tajnike iz Mengša in Blagovice so izselili zaradi državi sovražne dejavnosti.

Pred kratkim razrušeni občini Trzin in Moravče sta obnovili svoje poslovanje, prva v Kamniku in druga v Domžalah.«[42]

Do poletja 1944 so spravili v večje kraje že nekaj občinskih uradov iz občin, ki so bile bolj izpostavljene napadom narodnoosvobodilnega gibanja. Po vzoru na kranjsko in radovljiško okrožje, ki sta se za to odločili leto oziroma nekaj mesecev prej, je okupator tudi okrožje Kamnik podvrgel temeljiti preureditvi. Ta je bila na eni strani posledica neugodnih političnih razmer za okupatorja na terenu, v katere ga je spravil narodnoosvobodilni boj, in na drugi strani posledica potrebe po delovni sili za nemško oborožitveno industrijo. Nekaj občinskih uprav ni moglo več poslovati v občinskih središčih in so jih že bili umaknili v večje in za nemškega okupatorja varnejše kraje. Do začetka avgusta 1944 so bili v Kamniku že občinski uradi za občine Kamnik, Tuhinj (nekdanji iz Sel, Zg. Tuhinja in Šmartnega v Tuhinju), Kamniška Bistrica, Homec in Motnik, v Domžalah za Domžale, Moravče in Podgorico, v Dolskem za Dolsko in Dol pri Ljubljani, v Litiji za Litijo in Vače.[43] Dne 11. avgusta 1944 pa je okrožno vodstvo NSDAP v Kamniku na sestanku sporočilo, »da je na gauleiterjevo povelje dobil delovni urad nalog, da javnim upravam in uradom v Kamniku odtegne 1/3 članstva in ga pošlje oborožitveni industriji. Odposlati je treba Slovence«.[44]

Dne 7. avgusta 1944 je deželni svetnik za okrožje Kamnik začel pisati predloge za ustanovitev t. i. »uradnih okrajev« (Amtsbezirke), ki naj bi jih vodili t. i.

uradni komisarji (Amtskommissare). »Varnostne razmere v okrožju Kamnik in personalne težave občin, ki so jih povzročile aretacije in odhodi k banditom, me silijo, da glede na 2. člen 2. izvršilne odredbe k odredbi o uvedbi nemškega občinskega urada v zasedenih območjih Koroške in Kranjske od 26. 2. 1942, Odredbeni in uradni list šefa civilne uprave v zasedenih območjih Koroške in Kranjske, kos 24, predlagam strnitev občin Domžale, Dob, Ihan, Podgorica in Moravče v uradni okraj. Uradni okraj se bo imenoval ‚Domžale'.« je zapisal. Podobno utemeljitev je v naslednjih dneh napisal tudi za ustanovitev drugih uradnih okrajev. Nato je na kratko navedel stanje posameznih občinskih uprav: občinski urad Dob so po partizanskem napadu (19. 12. 1943) preselili v Domžale, občinski urad Ihan je sicer še v Ihanu, vendar zaradi personalnih težav posluje šepaje in je tudi bojazen, da ga bodo partizani uničili, občinski komisar občine Podgorica se je moral iz varnostnih razlogov preseliti na Koroško in so občinsko upravo takrat zaupali občinskemu komisarju v Domžalah in jo je ta prenesel v Domžale, občinsko upravo Moravče so po partizanskem napadu na Moravče premestili v Domžale. Povedal je tudi, da bodo občinski komisarji iz Doba, Ihana in Moravč še ostali v uradu kot zvezni možje, upravo nad občino Podgorica pa bo imel še naprej občinski komisar iz Domžal. Vse občine bodo imele v Domžalah skupno pisarno in skupno uradništvo.[45]

Ko je deželni svetnik dr. Doujak utemeljeval svoj predlog za ustanovitev uradnega okraja Kamnik, je navedel, da ga bodo ustanovili iz občin Kamnik, Kamniška Bistrica, Homec, Tuhinj in Motnik, katerih uprave so že vse v Kamniku. Pri predlogu za ustanovitev uradnega okraja Mengeš iz občin Mengeš, Komenda in Vodice je povedal, da sta upravi slednjih že v Mengšu. Občine Lukovica, Blagovica in Krašnja, katerih uprave so nedavno zbrali v Lukovici, naj bi sestavljale uradni okraj Lukovica. V Litiji naj bi nastal uradni okraj Litija, in sicer iz občin Litija, Vače in Kresnice, od katerih je občinska uprava Vače že nekaj časa v Litiji, občinsko upravo Kresnice pa so tja premestili šele pred kratkim. V Dolskem naj bi ustanovili uradni okraj iz občin Dolsko in Dol pri Ljubljani, upravo slednje so pred kratkim spravili v Dolsko. Iz občin Šmartno pri Litiji in Trebeljevo naj bi ustanovili uradni okraj Šmartno pri Litiji. Tudi občinsko upravo Trebeljevo so iz Prežganja premestili v Šmartno pri Litiji. Sama naj bi ostala le občina Črnuče, »ki leži na meji Ljubljane in je dovolj zavarovana«.[46] V tem predlogu je dr. Doujak obljubljal precejšnji prihranek delovnih moči, ki jih bo poslal oboroţitveni industriji. Navedel je še podatek, da je iz občinskih uradov samo v poslednjem letu izpadlo zaradi nasilne smrti ali odhoda k partizanom 127 nameščencev. To število ni majhno, če upoštevamo, da je bilo septembra 1941 v vseh občinskih uradih okrožja Kamnik okrog sto uradnikov in nameščencev.[46]

Uradne okraje Kamnik, Domžale, Mengeš, Lukovica, Dolsko, Litija in Šmartno pri Litiji so ustanovili še v drugi polovici avgusta 1944, čeprav je šef civilne uprave za Gorenjsko izdal ustrezni odlok šele 8. septembra 1944, vendar z veljavnostjo od 1. avgusta 1944.[47] Skrajšan odlok o tem je šef civilne uprave objavil 25. septembra 1944 tudi v svojem uradnem listu.[48] S to preureditvijo je kar 16 takratnih občin dobilo uradno domovinsko pravico v sedmih večjih krajih in je tako le še osem občinskih uprav poslovalo na svojih dotedanjih sedežih. Seveda je bila učinkovitost poslovanja mnogih občinskih uradov na območju svoje občine majhna ali pa sploh neučinkovito, ker so bile občine osvobojeno ali vsaj polosvobojeno partizansko ozemlje, kjer so poslovali izvoljeni krajevni narodnoosvobodilni odbori ali terenski in rajonski odbori Osvobodilne fronte kot organi prave ljudske oblasti. Na območju okupatorjevega okrožja Kamnik je

ljudstvo jeseni 1944 izvolilo več kot 35 krajevnih narodnoosvobodilnih odborov.

Uradne okraje so vodili sami nemški občinski komisarji in je tako nemški okupator vendarle uspel izpodriniti slovenske občinske komisarje iz javne uprave. Seveda je to storil drugače, kot je predvideval v letih 1941—1942. Ker ni mogel dobiti večjega števila ustreznih Nemcev, je pač zmanjšal število občin, da so jih vodili nemški občinski komisarji. Uradni okraji so bili dejansko večje občine, saj so vso javno upravo vodili le uradni komisarji — nemški občinski komisarji tistih občin, v katere so prenesli občinske urade drugih občin, če so imeli sploh še kaj prenesti. Občinski komisarji tistih občin, katerih upravo so prenesli v večje kraje (poleg sedmih uradnih komisarjev so bili vsaj na papirju le še 4 nemški in 5 slovenskih občinskih komisarjev), so bili namreč le še neki »zvezni možje« in pristojni za nižjo občinsko samoupravo, če so lahko to »samoupravo« na območjih svojih občin še sploh izvajali. Da je bilo v tistih občinah bolj malo nemške uprave ali pa je sploh ni bilo, kaže ukrep deželnega svetnika za okrožje Kamnik, ki je od poletja do jeseni 1944 ukinil izdajanje živilskih, tobačnih in drugih nakaznic, otroške doklade, ubožne podpore itd. za celo vrsto občin, npr. Tuhinj, Vače, Moravče, Motnik, Vodice, Komenda, Trebeljevo itd. Ta ukrep je utemeljeval tako, da tudi tamkajšnji kmetje ne izpolnjujejo svojih obveznosti pri oddaji poljedelskih pridelkov, živine itd. Zato so bili ti predeli v sovražnikovih vpadih izpostavljeni neusmiljenemu ropanju in uničevanju. Enega takih primerov navaja »uradna beležka« urada deželnega svetnika v Kamniku 2. decembra 1944:

»Ob zadnjem spremstvu v Litijo je bila v Litiji in Sokolici, Trebeljevem itd. akcija čete Rusov, ki prebiva v Ljubljani, z namenom, da po nalogu višjega vodje SS in policije organizira živino in jo pripelje v Ljubljano. Prvi dan so Rusi zbrali že 20 glav velike živine (govedi) in 13 konj kakor tudi veliko število drobnice (svinje, ovce itd.). Po podatkih uradnega komisarja iz Šmartnega pri Litiji so Rusi na območju Trebeljevega samovoljno požgali cele vasi in odvlekli s seboj vso živino ter moške. stare od 15 do 60 let. (...) Drugi dan, 30. novembra, ko se je spremstvo vračalo, sem lahko videl tudi sam, da so na desnem bregu Save gorele cele vasi. Neki častnik mi je povedal, da bodo v prihodnjih dneh prišle na vrsto tudi Vače in da bo kraj izbrisan.«[49]

Zlasti hudo je bilo okupatorjevo nasilje v večji nemški ofenzivi proti Savinjski dolini in nekaterim predelom okrožja Kamnik, zlasti Moravški dolini. Trajala je od začetka decembra 1944 do februarja 1945 in je prizadela tako narodnoosvobodilno vojsko kot politične organizacije in ustanove narodnoosvobodilnega gibanja. Po njej je okupator menil, da je vsaj za nekaj časa »pomiril« ta območja. Zato so se pri nekaterih okupatorjevih funkcionarjih pojavile zamisli o »aktiviranju občin«. »Policijske akcije proti tolpam, ki so od decembra v okrožju Kamnik in v Spodnji Štajerski, so bile doslej zelo uspešne in so pripeljale do občutne razbremenitve glede banditizma. Mnoge občine, ki so bile jeseni preteklega leta okužene ali ogrožene po tolpah, so že nekaj časa razmeroma pomirjene, tako da lahko računamo s tem, da bi v teh občinah obnovili in aktivirali občinsko upravo, ki smo jo svojčas umaknili. To imam za potrebno tudi zato, ker bi z začetkom urejene občinske uprave dosegli nadaljnjo utrditev položaja,« je menil deželni svetnik dr. Doujak. Sodil pa je tudi, da bi se bilo kljub trenutnemu miru potrebno zavarovati pred morebitnimi motnjami in poskrbeti za zavarovanje občin. To bi lahko napravili s pomočjo gorenjskega domobranstva, ki je sicer že ustanovilo nekaj svojih postojank v kamniškem okrožju, manjka pa še ravno v tistih občinah, v katerih bi bilo najbolj potrebno (Tuhinj, Moravče in Vače). V kamniškem okrožju je bilo takrat osem postojank

gorenjskega domobranstva, in sicer v Domžalah, Mengšu, Vodicah, Komendi, Lahovičah, Litiji, Kresnicah in Vačah. Vendar tudi gorenjsko domobranstvo ne bi moglo zagotoviti varnega poslovanja vseh okupatorjevih občinskih uprav.

Da so okupatorjevi funkcionarji po nemški ofenzivi nameravali iz političnih razlogov obnoviti delo občinskih uprav na terenu, priča akcija za predlaganje ustreznih ljudi za občinske svetovalce in krajevne predstojnike februarja 1945, ki pa nato niso bili niti imenovani. Če si je katera občina prizadevala, da bi se tja vrnila občinska uprava, je deželni svetnik dr. Doujak to dovolil le pogojno: občina bi morala ostati še naprej sestavni del t. i. uradnega okraja, uradni komisar bi še naprej nadziral njeno poslovanje, njena blagajna bi morala še naprej ostati na sedežu uradnega okraja, uradni komisar bi še naprej opravljal zadeve državne uprave itd.[51] Nimamo podatkov o tem, ali se je pred koncem vojne kakšna občinska uprava vrnila na območje svoje občine ali ne. Konec vojne pa je tako do kraja zrušil vso okupatorjevo upravno zgradbo, ki ji je narodnoosvobodilni boj že od začetka spodjedal temelje in jo, kot smo videli, tudi precej porušil.

II. Okupatorjevi kolonizacijski načrti in njihov polom

Ena bistvenih prvin nemške raznarodovalne politike v zasedenih slovenskih pokrajinah je bilo tudi množično naseljevanje Nemcev. Tega je imel nemški okupator celo za pomembnejšega kot izganjanje Slovencev, čeprav sta bila oba ukrepa med seboj precej odvisna. Od tistih 220.000—260.000 Slovencev, ki jih je nameraval izgnati iz zasedenih slovenskih pokrajin v letu 1941, jih je večino nameraval izgnati samo zato, da bi dobil prostor za naselitev Nemcev, brez katerih ne bi bilo mogoče popolno ponemčenje Slovencev. Nemška kolonizacija je bila za nemško raznarodovalno delo na Gorenjskem še pomembnejša, ker je bilo tako v celi pokrajini kot na nekaterih območjih pred nemško okupacijo zelo malo Nemcev. Ob zasedbi oziroma uvedbi nemške civilne uprave je sicer prišlo na Gorenjsko nekaj uradništva in nameščenstva in nato še učiteljstva, vendar še vedno premalo, da bi lahko pomenilo trdno jedro nemštva in kvas za ponemčevalno delo. Sicer pa so nacisti pri tem, ko so govorili o nemški kolonizaciji v zasedenih slovenskih pokrajinah, mislili predvsem na nemške kmete in obrtnike, torej tiste ljudi, ki se kolikor toliko ustalijo na ustreznem mestu.

Za okrožje Kamnik poznamo obrise treh kolonizacijskih načrtov ali, bolje rečeno, zamisli in predlogov. Prvi načrt je bil del nekega velikega načrta za obe zasedeni slovenski pokrajini, tj. slovensko Štajersko in Gorenjsko. Vendar bolj poznamo tisti del, ki se je tikal slovenske Štajerske, ker so ga tudi uresničevali. Na Gorenjskem je namreč zgodnja sprememba načrtov za množično izganjanje Slovencev in njegova odložitev na čas po vojni onemogočila množično naseljevanje Nemcev v najprej predvidenem obsegu. Od predvidenih več kot 100.000 Slovencev je namreč nemški okupator izgnal julija 1941 v Srbijo le okrog 2.300 izobražencev in t. i. Nemcem sovražnih ljudi.[52] Po podatkih komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo je izgnal iz okupatorjevega okraja Litija 122 in iz okupatorjevega okraja Kamnik 277 oseb. Ker to večinoma niso bili kmetje in obrtniki, je njihov izgon malo ali nič koristil nemški kolonizaciji, ker izgnanci zanjo niso pustili doma ustrezne imovine.

Več imovine bi lahko zapustili t. i. priseljenci na Gorenjsko po letu 1914, toda te je Himmler že kmalu izvzel iz deportacijskih načrtov. Največ upanja na pridobitev prostora za nemško kolonizacijo bi dal popoln izgon slovenskega prebi-

valstva iz obmejnega pasu na Gorenjskem. Kot vemo, tudi tega prebivalstva niso izgnali, ker je Himmler iz deportacijskih načrtov najprej izvzel rasno dobro ocenjene (z rasno oceno I—III +), nato pa je 25. avgusta 1941 zaradi narodnoosvobodilnega boja izgon prebivalstva z Gorenjskega odložil na čas po vojni.[53] Poslednji, že precej zmanjšan načrt iz avgusta 1941 je še vedno predvideval izgon 2.465 družin ali 7.617 oseb iz okrožja Kamnik. To zvemo iz ohranjenih seznamov oseb, predvidenih za izgon; ti seznami so sestavljeni po občinah z vsega Gorenjskega.[54]

Vprašanje, ki bi nanj še morali odgovoriti, je obseg t. i. izselitvenega oziroma naselitvenega pasu ob meji na Gorenjskem in še posebej v okupatorjevih okrajih Kamnik in Litija, ki sta bila oba obmejna okraja. Od petih okupatorjevih okrajev na Gorenjskem je bil poleg teh dveh le še okraj Škofja Loka, ki je bil ob novi nemško-italijanski državni meji ob t. i. Ljubljanski pokrajini. Iz obmejnih krajev nasproti Primorski nemški okupator verjetno ni nameraval izgnati vsega prebivalstva, če smo seveda prav poučeni. Vsaj v dveh okupatorjevih virih najdemo podatek, da je bil obmejni pas na Gorenjskem nasproti Ljubljanski pokrajini širok 20 km in da bi z njega izgnali okrog 80.000 Slovencev, nismo pa še našli niti podrobnejših podatkov o njegovem obsegu niti neke skice. Če bi sklepali po izselitvenem oziroma naselitvenem pasu ob Savi od Zagorja do Velike doline pri hrvaški meji, bi moral zajemati vrsto občin od Žirov do Šmartnega pri Litiji. V tem primeru bi v okupatorjevih okrajih Kamnik in Litija zajel občine: Trzin, Črnuče, Podgorica, Dol pri Ljubljani, Trebeljevo in Šmartno pri Litiji, v katerih je oktobra 1941 živelo okrog 8.805 oseb. Po enakih merilih bi moral v okupatorjevem okraju Škofja Loka zajeti vsaj 6 občin, v katerih je takrat živelo okrog 15.000 ljudi. Toda to je še vedno precej manj ljudi, kot pa so jih nameravali izgnati (80.000), zato do takrat, ko bomo morda našli natančnejše podatke o obsegu obmejnega naselitvenega pasu na Gorenjskem, naj velja le ugotovitev, da je moral zajeti več kot eno vrsto občin ob meji. Še več, 80.000 ljudi je pomenilo kar polovico prebivalcev, ki so leta 1931 živeli na tistem delu Gorenjske, ki ga je leta 1941 zasedel nemški okupator.

Spomladi 1942 so bile razmere za nemško kolonizacijo v kamniškem okrožju neugodne. Ko je urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Gorenjskem zahteval od deželnih svetnikov, da mu vsak mesec poročajo »o naselitvi Volksdeutscherjev na Gorenjskem, in sicer po občinah«, je bil deželni svetnik za okrožje Kamnik dr. Hermann Doujak zelo nejevoljen. Odgovoril je takole: »Ne morem si predstavljati, da bi neki slovenski župan ravno v sedanjih nemirih s posebnim poudarkom hotel naseljevati Volksdeutscherje in ustrezno poročati.«[55]

Poznamo tudi obrise načrta, ki ga je predložil poverjenik za kmetijstvo pri deželnem svetniku za okrožje Kamnik, t. i. okrožni kmetovalec Heinrich Burgstaller. Ta je sploh sestavil nekaj zanimivih elaboratov, ki utegnejo koristiti preučevanju agrarnih in prehrambenih vprašanj okrožja Kamnik pod nemško okupacijo.[56] Zavzemal se je zlasti za t. i. »Flurbereinigung«, tj. za odpravo razdrobljenosti kmečke posesti in oblikovanje večjih in donosnejših kmetij. Od oktobra 1941 do julija 1942 je Burgstaller sestavil kar tri elaborate »o poselitvi okrožja Kamnik«, od katerih sta prva dva bolj načelna, tretji pa konkreten. V prvih dveh se je zavzemal za odpravo razdrobljenosti kmečke posesti, za oblikovanje kmetij s 30 ha obdelovalne zemlje, za takojšen začetek naseljevanja nemških kmetov, za pravilen strokovni in moralni izbor naseljencev in za pomoč, ki naj bi jim jo nudila država.[57]

Da Burgstallerjevi elaborati o poselitvi okrožja Kamnik niso bili le njegova samovoljna razmišljanja, kaže prvi stavek njegovega prvega elaborata: **»Raz-**

govori o zaželeni podobi, pri čemer se načrtuje prihodnja poselitev, **so se že začeli**.« (Podčrtal T. F.) Na koncu se je zavzel za to, da bi »drugače kot v daljnjem vzhodnem prostoru, lahko že sedaj začeli s kolonizacijo tega območja in ne bi čakali na konec vojne«.[58] Tu je bil Burgstaller v zmoti: nemški okupator glede naseljevanja vzhodnih evropskih pokrajin ni čakal na konec vojne, temveč je tam naseljeval nemške kmete, predvsem preseljence iz nekaterih evropskih držav, že med vojno.

Tretji elaborat je Burgstaller napisal 9. julija 1942, ko so se z okupatorjevim strahovitim nasiljem, predvsem s streljanjem talcev, požiganjem celih vasi, izganjanjem prebivalstva v Nemčijo in hkratnim plenjenjem njegove imovine za nemškega okupatorja kazale otipljivejše možnosti za začetek naseljevanja nemških kmetov na Gorenjskem. V začetku elaborata je Burgstaller ugotovil, da ima okrožje Kamnik okrog 23.000 ha uporabne poljedelske površine, okrog 3.300 ha slabo donosnih pašnikov in okrog 29.000 ha gozda. Uporabna poljedelska površina je razbita na 10.125 posestev, od katerih imajo najmanjša le pol hektara zemlje. Okrog 3.000 posestev je manjših od 2 ha in okrog 4.000 posestev ima manj kot pol ha zemlje, vendar ni mogoče več imeti za kmetije. Idealne posestne razmere bi bile takrat, če bi bilo omenjenih 23.000 + 3.300 ha razdeljenhi med okrog 1000 posestev, med katerimi bi jih bilo okrog 90 % v velikosti dednih kmetij. Zgornja meja velikosti dednih kmetij je 125 ha, spodnja meja pa se ravna po donosnosti zemlje. Burgstaller je menil, da naj bi bila spodnja meja v boljših predelih okrožja Kamnik, npr. v občinah Komenda, Vodice, Črnuče in Podgorica 10 ha uporabne poljedelske površine, v drugih dolinskih občinah med 12 in 15 ha, v goratih območjih pa med 15 in 20 ha. Predlagal je, naj bi bila glede na prihodnje potrebe in razvoj spodnja meja velikosti dednih kmetij večja, in to najmanj 15 ha uporabne poljedelske površine, v slabših območjih pa najmanj 25 ha. Povedal je, da bosta načrtovanje in njegovo uresničevanje zahtevala cela desetletja časa. Vendar to ne bi smelo ovirati, »da ne bi že sedaj začeli s tem in naseljevali nemške koloniste v okrožju Kamnik, če so le-ti sedaj že sploh na voljo«.

V svojem elaboratu o »zemljiškem pravu« (Bodenrecht) je Burgestaller pisal o nujnosti nemške kolonizacije v kamniškem okrožju. »Ravno tukaj, kjer je kmetijstvo zaostalo, bi si morali še posebej prizadevati, da bi na nezasedene parcele čimprej nasadili nemške koloniste, da bi ti lahko tudi v čisto strokovnem pogledu učinkovali kot pionirji,« je poudarjal.[59]

Burgstaller si je nemško kolonizacijo v kamniškem okrožju zamislil v dveh fazah. Prvo fazo naj bi začeli uresničevati takoj in je v tem elaboratu navedel tudi zaplenjena posestva ali posestva, ki naj bi jih še zaplenili in na katera naj bi pripeljali nemške koloniste. Predlagal je ta že zaplenjena posestva: veleposestvo Križe v Komendi, Kančevo posestvo v Mengšu, Repanškovo in Nastranovo v Homcu, Cerarjevo in Belčevo v Radomljah, Lušinovo na Škerjančevem, župnijsko in Matičevo na Dobu, veleposestvo Brdo pri Lukovici in staro pošto v Lukovici, bančno in Bregarjevo posestvo v Blagovici, Smerkoljevo v Št. Ožboltu, župnijsko, Klopčičevo in Birkovo v Moravčah, župnijsko v Dolskem, dve ameriški posestvi in Pečnikarjevo v Podgorici, Vilfanovo in Vaupotičevo v Črnučah, veleposestvo Repje, župnijsko posestvo v Vodicah, Reboljevo v Mostah, Pustotnikovo in Gabrovničevo v Šmartnem v Tuhinju, Novakovo v Vrhpolju, samostanske posesti v Mekinjah, Mali Loki pri Ihanu in Grobljah pri Domžalah, Gregoričevo v Nadgorici pri Črnučah ter končno dve vrtnariji v Kamniku in Litiji. Tista posestva, ki naj bi jih šele zaplenili, so bila tale: Staretovo v Mengšu, Gerlachstein (večinoma gozd), Češenik, Volčja gorica, Krumperk (večinoma gozd), Šmidovo v Komendi, posestvo Franca Ambrožiča v Lahovčah in Maksa Ambro-

žiča v Komendi, medtem ko bi naj veleposestvo gradu Jablje odkupili in na njem naselili nemške kmete.

Za drugo fazo nemške kolonizacije je Burgstaller predlagal:

»V drugem naselitvenem valu bi si morali prizadevati, da bi ustvarili okoli 400 do 500 kmetij v velikosti dednih kmetij, ki bi naj bile enakomerno razporejene po kamniškem okrožju, tako da bi bilo v vsaki občini, glede na njen obseg in kakovost tal, okoli 15 do 20 nemških kmetov. Ko bi to dosegli, bi ponemčenje vsega območja že zelo napredovalo. Potem bi bila že polovica zemlje v nemških rokah. Če bi ostali del zemlje še ostal v slovenskih rokah, bi to še ne bilo tako slabo, ker bi se morali slovenski kmetje, ki bi ostali, podrediti nemškemu vodstvu in mu na vsak način slediti.«[60]

Za tiste predele, ki ne bi bili ustrezni za nemško kolonizacijo, npr. območje Kamniške Bistrice in Tuhinjska dolina, bi lahko ali opustili in poljedelske površine dali nemškim kmetom kot dodatne hube ali bi na njih redili ovce ali pa tam pustili slovenske kmete. »Morda bi se tudi tukaj med nemškimi naseljenci in slovenskimi kmeti, ki bi ostali, vzpostavili podobni odnosi, kot so bili v prejšnjih stoletjih med nemškimi naseljenci in dotedanjimi prebivalci na območjih, ki so jih poselili Germani«, je zapisal Burgstaller in še predlagal, naj Slovencem, ki bi še ostali, ne bi dajali posojil ob sklenitvi zakonske zveze in otroških doklad, »tako da bi daljnosežno onemogočili nevarnosti v populacijskem in političnem pogledu«.[61]

Nimamo podatkov o tem, da bi kdo obravnaval in upošteval Burstallerjev predlog o nemški kolonizaciji kamniškega okrožja. Sicer pa njegovi načrti niti niso bili ustrezni, saj je bila nemška kolonizacija na Gorenjskem naloga drugih dejavnikov. Konec avgusta 1942 je nekoliko nestrpni Burgstaller poročal: »Poseljevanje okrožja Kamnik z nemškimi kmeti poteka počasi. Do sedaj so v tem okrožju naselili kot zakupnike na poljedelskih obratih le 5 nemških kolonistov. Od teh obratov so le 3 čisto kmečki, medtem ko so dvema drugima obratoma priključeni obrtniški obrati.«[62] Oktobra 1942 so imeli v kamniškem okrožju vsega 15 nemških kolonistov, največ v občini Homec — Radomlje.[63]

V letih 1942 in 1943 se je z vprašanji množičnega naseljevanja nemških kmetov v okrožju Kamnik in na Gorenjskem sploh ukvarjal vodja prvega oddelka urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu, esesovski poročnik dr. Friedrich Kürbisch. Še avgusta 1942, ko so sredi velike nemške ofenzive proti narodnoosvobodilnemu gibanju na Gorenjskem na Bledu razpravljali o obnovitvi množičnega izganjanja Slovencev (izgnali naj bi jih kar od 20 do 40 tisoč!), si je dr. Kürbisch ogledal nekaj taborišč nemških preseljencev iz Južne Bukovine in nato predvidel, kam naj bi jih naselili. Po izrecni Himmlerjevi naredbi za Gorenjsko iz začetka leta 1942 naj bi na Gorenjskem v času vojne naseljevali le tiste Nemce, ki so jih preselili iz nekaterih evropskih držav, ne pa Nemcev iz rajha, tako da bi lahko dobil zemljo tudi nemški vojak, ko se bo vrnil iz vojne. Dr. Kürbisch je predvideval, da bi en del nemških priseljencev iz Južne Bukovine naselili severovzhodno od Kamnika do Stahovice in pri Kamniški Bistrici. Obe skupini naj bi povezovalo okrog 65 nemških meščanskih družin, ki bi jih naselili v Kamniku. Drugi del nemških preseljencev iz Južne Bukovine naj bi naselili okrog Mengša, tretji del — 19 družin podeželskih obrtnikov — pa naj bi naselili v bližini Kamnika.[64] Treba je reči, da je imelo potemtakem kamniško okrožje pomembno mesto v nemških kolonizacijskih načrtih na Gorenjskem. Toda večina Nemcev, ki jih je dr. Kürbisch predvidel za naselitev v tem okrožju, je sklenila, da se ne bo naselila na Gorenjskem, in tako načrt, napraviti močnejšo nemško kolonijo v Kamniku in okrog njega, ni uspel. Med tistimi Nemci, ki so jih naselili jeseni 1942 in jih je

bilo največ v občini Homec - Radomlje, so bili v glavnem nemški preseljenci iz Južne Tirolske.[65]

Jeseni 1942 se je dr. Kürbisch — v nasprotju z dotedanjo prakso posamičnega naseljevanja nemških ljudi na Gorenjskem v sporazumu z višjim vodjem SS in policije v XVIII. vojnem okrožju esesovskim generalom Rösenerjem — lotil sestavljanja novega načrta nemške kolonizacije na Gorenjskem, ki ga je prilagodil takratnim razmeram. Ta načrt je predvideval ustvaritev treh kolonij v obliki ježa, in sicer prvo na območju med Radovljico in Jesenicami s postojanko v Gorjah pri Bledu, drugo na območju med Škofjo Loko in Šmartnim pod Šmarno goro s postojanko v Šmartnem in tretjo med Domžalami in Homcem s postojanko na Dobu. »S temi več ali manj strnjenimi kolonijami naj bi dosegli tudi to, da bi neka skupnost nemških kolonistov sama skrbela za svojo osebno varnost in da bi obenem pomenila oviro za terensko organizacijo OF, ki se razpreza po Gorenjskem,« je zapisal.[66]

Ta načrt kaže nacistično prizadevanje, ustvariti sredi zelo rodovitnih predelov v vseh treh okupatorjevih okrožjih na Gorenjskem nemške kolonije, ki naj bi bile skupno z okrožnimi mesti Radovljica, Kranj in Kamnik nekakšna kristalizacijska jedra nemške podeželske in mestne kolonizacije. Kaže pa tudi na to, da je narodnoosvobodilni boj že do takrat, tj. do pozne jeseni 1942, onemogočil naseljevanje posameznih nemških kmetov po slovenskih vaseh, posebno v odročnejših predelih, in je nemške raznarodovalce prisilil k ustvarjanju takšne oblike kolonij, kakršno so predvidevali le na skrajnih mejah zasedenih pokrajin, tj. kolonij brambovskih kmetov (Wehrbauern).[67]

Naj omenimo, da je nemški okupator — neodvisno od teh Kürbischevih načrtov — nameraval na območju med Šmarno goro in Grmado urediti svojo esesovsko postojanko. O tem so se v ožjem krogu pogovarjali pri šefu civilne uprave za Gorenjsko še spomladi 1941, poleti 1942 si je območje ogledal neki esesovski general z Dunaja, konec novembra 1942 pa sta prišla na Bled dva esesovska poročnika »po naročilu državnega vodje SS«, tj. samega Himmlerja, da ugotovita, kje so ovire za začetek gradnje. Ugotovila sta, da ni nobenih ovir, da bi »postojanko uredili na neki ploščadi pod cerkvijo na Šmarni gori in za prostor za urjenje določili območje severno od Šmarne gore«.[68] Te postojanke sicer niso zgradili, so pa v Škofovih zavodih v Šentvidu nad Ljubljano uredili t. i. nacionalnopolitični vzgojni zavod (Nationalpolitisches Erziehungsanstalt), v katerem so vzgajali mlade nemške nacionaliste. Prav gotovo vse to kopičenje raznih nemških postojank pred vrati Ljubljane ni bilo slučajno, temveč preudarno — onemogočiti vplive iz središča Slovenije na območje, kjer so hoteli uničiti slovensko narodno zavest.

Prvo kolonizacijsko postojanko v Gorjah pri Bledu je dr. Kürbischu marca 1943 razbilo narodnoosvobodilno gibanje[69] in je sklenil: »Naseljevanja ne morem več nadaljevati, razen v mestih, ki so središča okrožij.«[70] Tako ni mogel niti začeti ustvarjati kolonizacijske postojanke v Šmartnem pod Šmarno goro in na Dobu. V občini Homec - Radomlje je bilo od jeseni 1942 sicer naseljenih nekaj družin tirolskih Nemcev,[71] ki pa so se počutili zelo negotove. Zato je sam šef civilne uprave za Gorenjsko 8. januarja 1943 pisal deželnemu svetniku dr. Doujaku: »Splošne razmere v Vašem okrožju in nekateri posebni dogodki na Gorenjskem so me spodbudili, da Vas prosim, da bi poskrbeli za oborožitev nemških kmečkih naseljencev na Gorenjskem.«[72] Dr. Doujak je kmalu odgovoril, da nima na voljo orožja za nemške naseljence, ker je tisto orožje, ki ga je imel, svojčas že razdelil nemškim ljudem. Predlagal je, naj bi to orožje preskrbel urad pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu.[73]

Za leta 1943—1945 okupatorjevi viri ne navajajo nobenega prihoda nemških kolonistov v okrožje Kamnik, pač pa le še podatke o njihovem slabem položaju. Tako je okrožno vodstvo NSDAP Kamnik 3. marca 1944 pisalo: »Položaj nemških naseljencev v okrožju Kamnik (Gorenjsko) je vse drugo prej kot ugoden. Predvsem manjka potrebna varnost. Redkim kolonistom, ki so obenem brambovci (Wehrbauern), ali katerih žene niso prave kmetice, bi morali v primeru vpoklica odložiti odhod v vojsko. Pomenili naj bi jedro, h kateremu bi morali pritegniti domu zveste slovenske kmete iz odročnih predelov. Takšna, tiho vzpostavljena postojanka bi pomenila boljše zavarovanje, kot pa sedanji raztreseni sistem naselitve.«[74] Iz poročila okrožnega šolskega svetnika za Kamnik Franza Stonnerja za leto 1943—1944 zvemo, da so v začetku leta 1944 za 12 otrok nemških kolonistov ustanovili zasilno šolo v poslopju občinskega urada Homec. Vendar so po partizanskem napadu na to poslopje 21. maja 1944 to zasilno šolo opustili in poročali: »Ker so bile tudi družine kolonistov zelo ogrožene zaradi neprestanih napadov, so jih iz varnostnih razlogov napotili v večje kraje, kjer njihovi otroci naprej obiskujejo šolo.«[75] To pa je tudi poslednje okupatorjevo sporočilo o nemških kolonistih v okrožju Kamnik, ki smo ga našli v naših arhivih. Je zelo zgovorno: narodnoosvobodilno gibanje je nemške kolonistе potisnilo s slovenskih kmetij v okupatorjeve postojanke in konec vojne tudi od tam v Avstrijo ali Nemčijo.

III. Polom okupatorjevega šolstva

1. Okupatorjeva zasedba slovenskih šol

Največji pomen pri raznarodovalnem, tj. ponemčevalnem delu v zasedenih slovenskih pokrajinah, je nemški okupator pripisoval nemškemu šolstvu.[76] Nemške šole naj bi bile temeljne postojanke raznarodovalnega dela ne samo med mladino na šoli, temveč tudi zunaj šole in celo med odraslimi. Odkrito so izjavljali, da z nemškim šolstvom stoji ali pade vse ponemčevalno delo. V obeh pokrajinah — na spodnjem Štajerskem in Gorenjskem — so se držali tehle načel: 1. da morajo biti v deželi samo nemške šole, v katerih bodo poučevali samo v nemščini, 2. da ne bo niti dvojezičnega pouka niti manjšinskih šol, 3. da bosta delo nemške šole in delo nemške mladinske organizacije tesno povezana in postavljena na skupne temelje, 4. da bo šola središče vsega ponemčevalnega dela v šolskem okolišu.[77]

Kljub enakim načelom, izhodiščem in namenom je organizacija nemškega šolstva na Gorenjskem za nekaj mesecev zaostala za organizacijo nemškega šolstva na slovenskem Štajerskem. Tam so namreč maja 1941 že odprli nemške šole, pripeljali veliko število nemških učiteljev in učiteljic ter začeli poučevati. Na Gorenjskem pa so iz razlogov, ki smo jih že navedli pri opisu nemške civilne uprave, v maju 1941 napravili šele prve korake v organizaciji. Politična komisarja v Litiji in Kamniku sta takoj po prihodu na svoj sedež zaprla slovenske šole.[78] Ker so predvidevali, da bodo do začetka novega šolskega leta združili oba okraja v podeželsko okrožje Kamnik, so 19. maja 1941 združili oba šolska okraja v Kamniku in je šolski oddelek pri političnem komisarju za okraj in pozneje okrožje Kamnik vodil bivši šolski upravitelj iz Škofič (Schiefling am See) ob Vrbskem jezeru na Koroškem Helmut Prasch.[79] Njegov prvi ukrep je bil, da je v duhu splošnega razvoja prepovedal, da bi šole uporabljale slovenske žige, obrazce in slovenska imena krajev in šol ter ukazal, naj odstranijo vse slovenske in dvojezične napise s šolskih poslopij.[80]

V okrajih Kamnik in Litija je bilo pred vojno 77 osnovnih in 4 meščanske šole, vendar niso vse prišle v okrožje Kamnik. Na območju, ki je prišlo pod nemškega okupatorja in v okrožje Kamnik, je bilo v začetku septembra 1941, ko je v to okrožje spadala tudi občina Šmartno pod Šmarno goro, 70 šol in je prišlo na eno šolo poprečno 13,02 km². Od teh 70 šol so bile 3 meščanske s 14 razredi, 6 enorazrednih, 19 dvorazrednih, 12 trirazrednih, 11 štirirazrednih, 8 petrazrednih, 10 šestrazrednih in 1 zasilna šola z 1 razredom; skupno je imelo 70 šol 259 razredov v 168 prostorih. Na tem območju je bilo takrat 10.833 šoloobveznih otrok. V stari Jugoslaviji je na teh 70 šolah poučevalo 279 učnh moči, 3 duhovniki in 1 organist, pouk pa so nadzirali 4 okrajni šolski nadzorniki (iz Kamnika, Litije, Ljubljane in Škofje Loke).[81] Ko so po nekaj tednih izločili iz okrožja Kamnik občino Šmartno pod Šmarno goro z njenimi 3 osnovnimi šolami (Šmartno, Zg. Pirniče in Skaručna) in 13 razredi, združili deško in dekliško šolo v Kamniku ter ukinili meščansko šolo v Mekinjah, je bilo v okrožju Kamnik 65 šol, in to 62 osnovnih in 3 meščanske (Kamnik, Domžale in Litija); naj omenim, da sta bili poslopji osnovnih šol Dragomelj in Javor takrat šele v gradnji. Prvo so odprli šele oktobra 1942, druge pa sploh niso odprli in je tudi niso upoštevali v svoji šolski statistiki (tako so navajali skupno le 60 ali 61 osnovnih šol).
Skrb za varstvo poslopij so spomladi 1941 naložili na ramena slovenskih učiteljic in jih za to tudi pismeno zavezali. Skrbeti so morale za čiščenje šol-

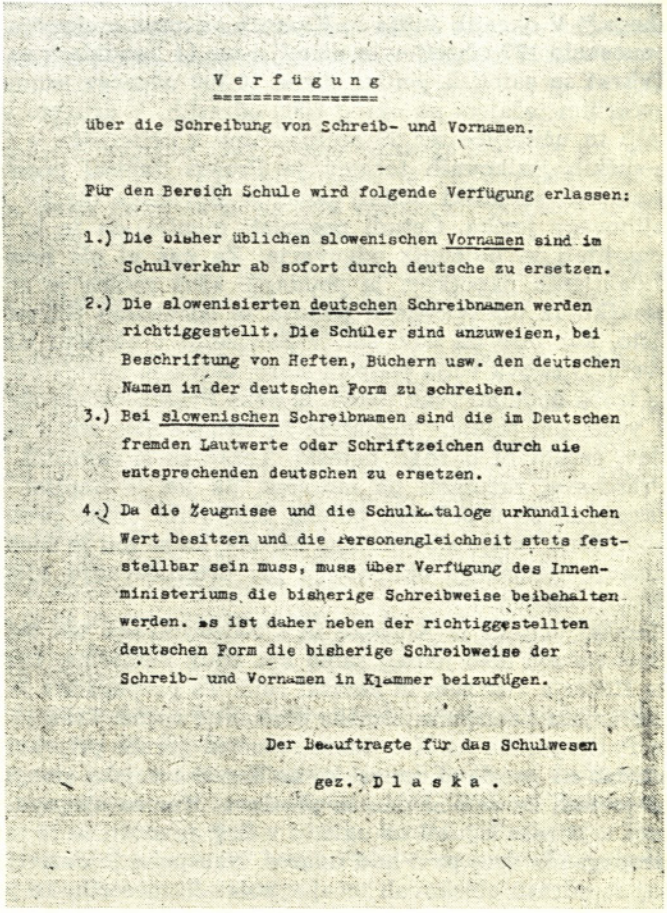

Verfügung

über die Schreibung von Schreib- und Vornamen.

Für den Bereich Schule wird folgende Verfügung erlassen:

1.) Die bisher üblichen slowenischen Vornamen sind im Schulverkehr ab sofort durch deutsche zu ersetzen.

2.) Die slowenisierten deutschen Schreibnamen werden richtiggestellt. Die Schüler sind anzuweisen, bei Beschriftung von Heften, Büchern usw. den deutschen Namen in der deutschen Form zu schreiben.

3.) Bei slowenischen Schreibnamen sind die im Deutschen fremden Lautwerte oder Schriftzeichen durch die entsprechenden deutschen zu ersetzen.

4.) Da die Zeugnisse und die Schulkataloge urkundlichen Wert besitzen und die Personengleichheit stets feststellbar sein muss, muss über Verfügung des Innenministeriums die bisherige Schreibweise beibehalten werden. Es ist daher neben der richtiggestellten deutschen Form die bisherige Schreibweise der Schreib- und Vornamen in Klammer beizufügen.

Der Beauftragte für das Schulwesen

gez. Dlaska.

Okupatorjeva odločba iz leta 1941 o ponemčenju osebnih imen v šolah

skega poslopja in vrta, za izboljšavo šol, za izdelavo seznamov šolarjev, za red pri šolskem inventarju, za opremljanje šol z nemškimi napisi itd. Ker so takrat slovenski učitelji in učiteljice bežali z nemškega zasedbenega območja na iltalijansko, da bi se izognili nasilnemu izgonu v Srbijo, je primanjkovalo celo učiteljic, ki bi skrbele za varstvo šol in so morale nemške šolske oblasti posamezne učiteljice zadolžiti kar za nekaj šol.[82]

Nemške šolske oblasti so spomladi in poleti 1941 nameravale uvesti nemški pouk na vseh osnovnih in meščanskih šolah, ki so jih dobile v okrožju Kamnik. Kot bomo videli, so sicer uspele, da so julija 1941 začeli z nemškimi jezikovnimi tečaji za šoloobvezne otroke in odrasle **na vseh šolah,** vendar je kmalu začel narodnoosvobodilni boj neugodno vplivati na okupatorjevo šolstvo.

2. Tečaji nemškega jezika na šolah poleti 1941

Z namenom, da bi vsaj nekoliko nadomestili zamujeno, je nemški okupator na Gorenjskem priredil dva vala nemških jezikovnih tečajev za šoloobvezno mladina in odrasle na vseh šolah na Gorenjskem. Za ta namen so v okviru počitniške akcije z enomesečno zamudo[83] zbrali na Koroškem in Salzburškem okrog tisoč učnih moči. Dne 13. julija 1941 so jih pripeljali 415; ti so vodili tritedenske tečaje nemščine, dopoldne za šoloobvezne otroke in zvečer za odrasle. 3. avgusta so se ti učitelji odpeljali, nato so spet pripeljali več kot 200 učiteljev in učiteljic, ki so vodili štirinajstdnevne tečaje, in nato 24. avgusta 1941 odšli z Gorenjskega.[84] V okrajih Litija in Kamnik oziroma v okrožju Kamnik je v prvem valu poučevalo 127 učiteljev in učiteljic ter 14 kandidatk za učiteljice s Salzburškega. Takrat so zajeli k pouku okrog 10.300 učencev osnovnih in meščanskih šol, k večernim tečajem pa okrog 8000 odraslih. V drugem valu so poučevali 103 učitelji in učiteljice ter 29 abiturientov z učiteljišča v Celovcu.[85] Za ta dva vala nemških jezikovnih tečajev je Prasch napisal posebno brošuro, v kateri je poudaril: »Nemški učitelj poučuje slovenske otroke in odrasle in ne obvlada njihovega jezika. Četudi pesimisti menijo, da je to nemogoče, potem nemški vzgojitelj in bojevnik odgovarja: **Za nas ni nič nemogoče!**« Ko je dal nekaj didaktičnih napotkov, je poudaril: »Pri pouku je treba načeloma govoriti le **nemški.** Iz upravičenega ponosa se odrekamo tolmaču, ker hočemo uresničiti tisto, kar piše na novi šoli v Senožetih v okrožju Kamnik: »Nemec je gospod sveta! Njegova volja podpira staro, ustvarja novo!« Povedal je tudi, kakšno snov je treba obdelati vsak teden. Iz neke Prascheve okrožnice pa je razvidno, da niti k večernim tečajem nemščine za odrasle niso smeli pritegniti slovenskih učiteljev, četudi bi ti znali nemški. Težko bi si zamislili bolj ohole besede, kot so Prascheve, razumeti pa moramo, da jih je napisal zagrizen ponemčevalec v razmerah še uspešnega poteka bliskovite vojne proti Sovjetski zvezi in pred oboroženo vstajo slovenskega naroda, ko se mu je zdelo, da ni ovire, ki bi mogla ustaviti nemškega okupatorja pri uresničevanju njegovih raznarodovalnih in drugih namenov.[86]

Nemški učitelji iz Koroške in s Salzburškega teh tečajev nemškega jezika na Gorenjskem niso jemali samo kot pouk nemščine, temveč tudi kot propagando za Hitlerja, nacizem in nemški rajh. Ta propaganda je bila zelo kričava in se je naslanjala na uspehe nemške bliskovite vojne. Tako je npr. učitelj Sepp Prugger iz Pattergassna na Koroškem resno in goreče pripravljal šolsko mladino v Moravčah na proslavo dneva, ko bo nemška vojska zmagovito vkorakala v Moskvo in je tudi že določil dan te proslave. Ker se njegova predvidevanja niso uresničila, je zelo izgubil na ugledu v širši javnosti in je tam dobila nemška kričava propaganda svoj prvi hud udarec. Neuspehe je doživljalo tudi učenje nemščine, saj so odrasli obiskovali tečaj v poletnih mesecih, ko je na polju največ dela, le

na političen pritisk in grožnjo z orožništvom ali izgonom z Gorenjskega. Ljudje so postopoma začeli izostajati in je število tečajnikov padlo v drugi polovici za več kot 50 odstotkov. Začela je izostajati tudi mladina, vendar v manjšem odstotku.[87]

Nemški okupator je v svoji gorečnosti in poletu pri raznarodovalnem delu tedaj videl samo uspehe. »Dnevi akcije so zaradi požrtvovalnosti in pridnosti naših koroških vzgojiteljev pokazali nezaslišano velik uspeh. Ta se poudarja in priznava povsod. Nič ne bo moglo skaliti ponosa na uspeh. Posrečilo se je to, česar ni nihče imel za mogoče,« je pisal Prasch.[88]

Še prej, kot se je ustavila nemška bliskovita vojna na vzhodni fronti (kot vemo, je to bilo v začetku oktobra 1941 pred Moskvo), je nemško šolstvo v okrožju Kamnik utrpelo prvi udarec. Ta sicer ni bil kdo ve kako hud, je pa povzročil motnje, terjal ukrepe in široko odmeval ne samo v tem okrožju ali na Gorenjskem, temveč tudi na Salzburškem in na Dunaju. Oborožena vstaja konec julija 1941, ki je bila zlasti močna v kamniškem okrožju, in dejavnost štirih partizanskih čet v tem okrožju sta vznemirili tudi okupatorjevo šolsko upravo.

O tem, kakšen je bil odnos prvih slovenskih partizanov in seveda narodnoosvobodilnega gibanja sploh do okupatorjevih šol, priča poročilo občinskega komisarja iz Lukovice Karla Pečeta 5. septembra 1941: »Med tednom je neka komunistična tolpa patruljirala v goratih krajih občine Lukovica, in to v krajih Dupeljne, Straža, Obrše, Trnovče, Zlato polje in Brezovica. V navedenih krajih so potrgali vse plakate in v Zlatem polju so obenem razbili napisno tablo na šoli in na zid šole v slovenskem jeziku napisali ‚Slovenska ljudska šola'.«[89]

Kaže, da je prvi val nemških jezikovnih tečajev v okrožju Kamnik v drugi polovici julija 1941 minil brez motenj in vznemirjenja in da se je to začelo v drugem valu tečajev v prvi polovici avgusta 1941. Vodja šolskega oddelka pri političnem komisarju za okrožje Kamnik Helmut Prasch je 11. avgusta poslal vsem akcijskim vodjem na šolah (tako so se namreč imenovali voditelji nemškega učiteljstva na šolah poleti 1941) tole okrožnico:

»1. Poslednji dogodki v okrožju Kamnik so med vzgojiteljstvom zbudili veliko zaskrbljenost. Komunistični elementi so napadli nemške varnostne uradnike. Bilo je jasno, da je do sedaj zaradi obsodb ali iznenadenj pri akcijah ubitih 30 komunistov. Če bi se tem lopovom posrečilo to, da bi zaradi njihovega pokanja prekinili šolo in pouk, potem je naša akcija negativna. Jasno je, da je treba zagotoviti varnost za življenje naših vzgojiteljev. To pa zaradi dejavnosti tolp in odločnosti mnogih šol ter pomanjkanja oborožitve ni mogoče. Akcijski vodje se bodo zato viteško zavzeli za ženske in odbili govorice. To še daleč ni resna stvar, če neki Slovenec ponoči zahteva, naj pride nemški učitelj ven, ker je dobil nalogo, da tovarišem sporoči, da je dobil poziv za odhod v vojsko. Na noben način ne gre nihče sam ven. Vsak akcijski vodja si pri lastnikih orožja (lovci, orožniki itd.) preskrbi strelno orožje proti potrdilu. Gospodje župani jim bodo pri tem pomagali. Da bi se izognili zapletljajem, ne bo sprehodov z obešeno puško. Mi smo lahko ponosni, da lahko naše kulturo delo opravljamo ravno v teh nevarnih okoliščinah in domovina bo cenila to akcijo.

V okrožju Litija ni prišlo do spopadov. Oči in glavo kvišku! Sodelovanje s policijo, orožništvom in gestapom naj bo živahno.

2. Takoj je treba napraviti tele premestitve: Zlato polje na Brdo pri Lukovici, Češnjice v Šmartno v Tuhinju, Besnica v Javor, Krtina v Št. Vid pri Lukovici, Sveta Gora v Savo, Ribče v Hotič, Vranja peč v Potok, Jančje v Prežganje, Senožeti v Jevnico, Velika Štanga v Šmartno pri Litiji, Peče v Moravče, Št. Ožbolt v Blagovico, Sv. Križ v Dolsko, Rova v Radomlje.

Akcijski vodje uredijo pouk tako, da bo zaposlen vsak učitelj. Posamezne šole ostanejo torej brez pouka, tako bo tudi jeseni.
Stanovanje in hrano za prispele naj preskrbijo akcijski vodje. Kdaj se kakšen posameznik vrne na svojo matično šolo, ostane prepuščeno njegovi osebni korajži.
3. Večerni tečaji se povsod omejijo na polno uro. Njih je treba začeti ob ustrezni uri in končati, ko se začne mračiti. Večerne tečaje morajo nadaljevati **vse šole.** Koroška ljudska zveza in šolarji prevzamejo obveščanje udeležencev.«[90]
Čisto na koncu okrožnice je Prasch zapisal: »Pričakujemo, da kljub poslednjim dogodkom ne bosta ohromljeni akcijska pripravljenost in delovna vnema.«[91]
Da zadeva ni bila enostavna, priča odlomek iz Prascheve okrožnice 18. avgusta 1941, ki ponovno govori o vzrokih premestitve nemškega učiteljstva zaradi partizanske nevarnosti. Povedal je takole:
»Po razgovoru s pokrajinskim upravnikom (dr. Dlasko — op. T. F.) in političnim komisarjem (dr. Dullnigom — op. T. F.) smo zaradi varnosti državljanov rajha (beri: učiteljev iz rajha — op. T. F.) odredili potrebno premestitev. Ta se je opravila. Četudi je bila ta premestitev za posameznika iz znanih razlogov neprijetna, je pač koristila pomirjenju domačih v domovini, ki so bili v pismih resno zaskrbljeni zaradi izmaličenih dejstev. Mi nismo prišli zato sem, da bi se bojevali po grmovju, temveč da bi opravljali mirno kulturno (beri: raznarodovalno — op. T. F.) delo.« Poudaril je še, da »je vsak nemški učitelj predober, da bi ga brez zaščite izpostavljali banditom«.[92]
Po vsebini te okrožnice lahko sodimo, da je oborožena vstaja na Gorenjskem konec julija in avgusta 1941 odmevala ne samo tukaj, temveč tja do Salzburškega, od koder je bil tudi del nemških moči. Kar pa se tiče »vojskovanja po grmovju«, ga je Prasch v letu 1942 sam še kako bridko okusil.
Poznamo še eno Praschevo okrožnico iz avgusta 1941, ki pravi, da dr. Dlaska želi, naj bi napravili nekatere premestitve učnih moči na šolah in je priložen seznam 33 učiteljev in učiteljic, ki naj zapustijo neko šolo in odidejo na drugo. Natančnejša razčlenitev tega seznama pove, da so odšle vse ali skoraj vse učne moči iz tehle 12 osnovnih šol: Šenkov turn, Moravče, Gozd, Št. Vid pri Lukovici, Sela pri Kamniku, Potok, Brdo pri Lukovici, Radomlje, Dob, Vrhpolje, Črnuče in Trzin na druge šole v okrožju Kamnik, nekaj pa tudi v Radovljico. Po tem bi lahko sklepali, da so tudi te šole prenehale z jezikovnimi tečaji prej, kot so jih končale v vsem okrožju ali na vsem Gorenjskem.

Živahneje kot te Prascheve okrožnice nam razmere opiše njegovo izčrpno poročilo o nemških jezikovnih tečajih na šolah, ki ga je 5. septembra 1941 predložil političnemu komisarju dr. Dullnigu:

»Nacionalisti in komunisti, ki jih je zbodlo mirno in uspešno delo, so začeli z motnjami. Poslikali so šole s »Pobijte nemške učitelje!« »Ne učite se nemški!«, »Dol z jezikovnimi tečaji!«, »Šola ostane slovenska!«, »Ne učite se nemški!« itd. Poleg tega, da so streljali na eksekutivo (oborožene izvršilne organe — op. T. F.) so različno nadlegovali učitelje, tako da so morali uporabiti orožje. Orožništvo ni moglo nuditi zaščite vzgojiteljem, mnogo učiteljev je moralo prenočevati na (orožniških — op. T. F.) postajah, mladina se je v šoli pokazala vznemirjena in gauleiter je ukazal, naj prenehamo z večernimi tečaji. Vrste učiteljstva se je polastilo močno vznemirjenje. Vzgojitelji so zahtevali orožje. Šolski poverjenik je sklenil, da ne prekine šolskega pouka in je prepustil odločitev o nadaljnjem obstoju v službenem kraju osebni korajži. Na povelje pokrajinskega upravnika (dr. Dlaske — op. T. F.), naj bi na ogroženem območju opustili 23 šol. 35 prostih vzgojiteljev naj bi odšlo v Kranj in Radovljico. Odšla sta le 2 (Seebacher in Martin), vsi drugi so ostali v okrožju. Zaradi samotne lege je

bilo zaprtih osem šol. Umori in napadi so se nadaljevali. Bile so justifikacije (beri: ubijanje talcev — op. T. F.), jemanje talcev, boji in patruljiranje ter aretacije. Okrožni šolski svetnik je učiteljstvu naročil, naj na vseh šolah nadaljuje tudi z jezikovnimi tečaji.«[93]

Prasch je v tem poročilu povedal tudi to, da so v drugem valu tečajev nemškega jezika od 4. do 24. avgusta 1941 »šli vzgojitelji, vznemirjeni zaradi dejanj tolovajev, na delo z manjšo gorečnostjo, ker ni bila pred njimi več nova dežela.« Priznal je tudi to, da je na osnovi mnogih želja za premestitev in odpovedi mogoče sklepati, koliko groze in občutka nevarnosti je nastalo zaradi govoric.[94]

Iz navedenih odlomkov Praschevih okrožnic in iz njegovega poročila lahko sklenemo, da je oborožena vstaja v okrožju Kamnik in na Gorenjskem sploh zelo vznemirila nemško učiteljstvo, da so avgusta 1941 opustili tečaje nemškega jezika najprej na 14 in nato še na 12 osnovnih šolah, skupno na 23 ali celo na 26 (o tem se podatki v okupatorjevih virih razlikujejo) in da so za nekaj časa, za nekaj dni prekinili z večernimi tečaji nemščine za odrasle in da so jih potem, ko so jih nadaljevali, omejili le na eno uro (prej so namreč trajali poldrugo uro). Lahko razumemo, da je obisk teh tečajev zelo padel, saj so tečaji morali zaradi »varnosti« biti tako rekoč podnevi, ko ima kmečko prebivalstvo mnogo dela.

Za našo obravnavo teme je še posebno pomemben tisti del Prascheve okrožnice, ki izrecno pove, da na 14 šolah, ki so jih opustili iz varnostnih razlogov, ne bo pouka niti jeseni. Pozneje so namreč kot razlog za opustitev teh šol navajali pomanjkanje učnih moči.

3. Nemško šolstvo in učiteljstvo do jeseni 1943

Tist čas, ko so imeli v šolah tečaje nemškega jezika, je šolski oddelek pri političnem komisarju za okrožje Kamnik pripravljal začetek novega šolskega leta. To bi se moralo začeti 1. septembra 1941, vendar so začetek preložili na 22. september 1941. Nismo našli utemeljitve za to preložitev, morda smemo domnevati, da so bile vzrok nemirne razmere, ki so bile takrat v kamniškem okrožju zaradi aktivnosti Kamniškega partizanskega bataljona še posebej neugodne za nemškega okupatorja. Ta je moral v vzhodni del kranjskega in zahodni del kamniškega okrožja pripeljati kar ves policijski polk (93. in 325. rezervni policijski bataljon) pod poveljstvom policijskega polkovnika Waltherja Endlerja. Ta polk je bil prvi angažirani nemški policijski polk na Slovenskem.

Ko so 22. septembra 1941 začeli novo šolsko leto, ki je bilo za nemško šolstvo na Gorenjskem pravzaprav prvo šolsko leto na tem območju, so ga začeli tudi drugače v neugodnih razmerah. Ko so pripeljali tja okrog 400 učiteljev in učiteljic iz Koroške, so imeli na voljo komaj tretjino potrebnih učnih moči. »Celotno učno akcijo v Južni Koroški (beri: na Gorenjskem — op. T. F.) daljnosežno določa dejstvo: Sedaj imamo na voljo le tretjino potrebnih moči. Da bi lahko pouk vzdrževali kolikor toliko redno, so šolske oblasti prisiljene, da eno učno moč zadolžijo za vodenje dveh razredov,« je pisal šef civilne uprave za Gorenjsko v svojih »smernicah za celotno učno akcijo«.[95]

V okrožju Kamnik se je to pomanjkanje učnih moči v začetku septembra 1941 kazalo tako, da so do takrat od 70 šol (še vedno so namreč upoštevali tri šole v občini Šmartno pod Šmarno goro) imeli šolske upravitelje le za 35 šol (29 učiteljev in 9 učiteljic) in 40 učiteljic ter 3 učitelje za predvidenih 38 šol. Kar 32 šol so imeli še nezasedenih ali drugače: od 259 oddelkov so jih imeli zasedenih le 81. Veliko je bilo tudi pomanjkanje učil in slabe so bile razmere glede šolskih poslopij: šoli na Javoru in Dragomlju so šele gradili, vendar gradnja ni

napredovala, ker sta bila stavbenika v Ljubljani. Predlagali so preureditev 17 župnišč v šole, preureditev kaplanije v Mengšu za učiteljsko stanovanje in zgraditev še enega nadstropja na tamkajšnji šoli, novo gradnjo osnovnih šol v Komendi (12 razredov), Veliki Kostrevnici (3 razredi), Zalogu (4 razredi) in Lukovici (ob združitvi šol na Brdu in pri Št. Vidu). Predlagali so tudi zgraditev osnovne in meščanske šole v Litiji ter gimnazije v Kamniku ali Domžalah.[96]

Zlasti pomanjkanje učnih moči je šolsko upravo v Kamniku prisililo, da sprejme nekatere za nemško šolstvo prav gotovo neugodne ukrepe. Najprej je sklenila, da opusti 16 šol, tj. tistih, za katere je že avgusta iz varnostnih razlogov sklenila, da v njih ne bo pouka niti jeseni 1941. Te šole so bile v odročnejših predelih in so bile v glavnem enorazrednice ali dvorazrednice. To so bile šole: Sv. Trojica, Češnjice, Zlato polje, Sveta gora, Hotič, Javor, Javorje, Jančje, Vrhpolje, Peče, Potok, Prežganje, Vranja peč, Velika Štanga, Št. Ožbolt in Besnica, šola v Dragomlju še ni bila zgrajena ter se je tako število osnovnih šol zmanjšalo na 45. Vendar niti v teh niso mogli povsod začeti s poukom 22. septembra, temveč šele čez nekaj mesecev. Vzrok za to je bil v pomanjkanju učnih moči in v potrebnih obnovitvenih delih, za kar so imeli na voljo okrog 35.000 mark (do srede oktobra 1941 so porabili nekaj manj kot polovico tega zneska). Ko je politični komisar za okrožje Kamnik sredi septembra 1941 z okrožnico in lepakom naznanil začetek šolskega pouka, je poimensko navedel le 29 šol, ki bodo začele s poukom omenjenega dne. Na drugih 16 šolah naj bi se pouk začel pozneje. Ker se je šolsko leto 1940—1941 končalo aprila 1941, so sklenili, da učencem ne bodo priznali tega leta in morajo ponovno v isti razred. »Ker so bile šole zaprte že aprila 1941, bo poslednje šolsko leto ponovljeno za temeljito učenje nemškega jezika,« je pisalo na lepaku.[97] Druge šole so začele s poukom šele konec januarja in začetek februarja 1942, ko je prišlo nekaj desetin »mladih« učiteljev in učiteljic — pripravnikov in pripravnic z Dunaja.

Vodja šolskega oddelka v Kamniku Prasch je v svoji okrožnici 23. septembra 1941 povedal, da so morali »zaradi varnosti, vpoklicev in drugih izpadov skoraj nenehno delati premestitve« in si je pridržal pravico, da jih dela še naprej. Iz vsega, kar smo do sedaj povedali, lahko sklepamo, da je tudi na to, da so opustili toliko šol, poleg pomanjkanja učiteljev vplival tudi varnostni razlog. Morda bi kakšno učno moč vendarle poslali v neko odročnejšo šolo, če se ne bi bali narodnoosvobodilnega gibanja. Lep primer za to imamo v predlogu občinskega komisarja iz Vodic Jožefa Sadjaka, ki se glasi: »Šolsko poslopje v Šenkovem turnu je tik ob gozdu, ki se razteza do Mengša, Črnuč, Gameljnov in Skaručne. V tem gozdu, kot se je ugotovilo, se potika glavna komunistična tolpa (beri: Rašiška partizanska četa — op. T. F.). Šolsko poslopje je samotno, oddaljeno od drugih hiš, zato morajo učitelji iti do tam, kjer se hranijo, po poti tik ob gozdu. Od komunistov grozi učiteljem smrtna nevarnost. Komunisti lahko učitelje ustrelijo iz gozda ali pa bi lahko ponoči celo brez nevarnosti vdrli v šolsko poslopje in umorili učitelje. Orožniška postaja je od Šenkovega turna oddaljena okrog 5 km. Iz tega razloga bi bilo najbolje, da na šoli v Šenkovem turnu do nadaljnjega ne bi bilo pouka, in to tako dolgo, dokler ne bi opravili s komunisti.« Predlagal je, naj bi učitelje iz Šenkovega turna premestili v Repnje, ker tam »ni tako velike nevarnosti«, in povedal, da enako meni tudi vodja orožniške postaje v Vodicah.[98]

Iz omenjene Praschеve okrožnice je tudi razvidno, da so strokovni pouk zelo podredili jezikovnemu. »Poučevali bomo na vseh stopnjah, kakor da bi bili na nemški šoli, to pomeni, da je treba urni načrt prilagoditi učnim načrtom, le da je cilj postavljen niže, ker se mora v začetku strokovni pouk umakniti jezikovnemu,« je pisal.[99]

Nemški učitelji in učiteljice, ki so prišli na šole v kamniškem okrožju, so bili večinoma iz Koroške in so se skoraj vsi izkazali kot goreči raznarodovalci. Dosledno so upoštevali navodila šolskih oblasti, da je šola temeljna ponemčevalna ustanova in prepovedali učencem med seboj govoriti slovensko celo med odmorom. Grdo so se znašali nad slovenskimi otroki in jih zmerjali s »srbskimi svinjami«, »banditi« itd.[100] Med slovenskim prebivalstvom ni imelo nemško učiteljstvo nobenega ugleda. Ljudstvo jih je imelo za tujce, ki so prišli nepovabljeni v popolnoma slovensko okolje. Bili so z redkimi izjemami goreči raznarodovalci in je ljudstvo videlo v njih nasilnike, ki mu hočejo vzeti najdražje — materino besedo in mu potujčiti in odtujiti otroke. Nemajhen del nemškega učiteljstva, posebno žensk, je imel pomanjkljivo strokovno izobrazbo in jim je ljudstvo dalo vzdevek »kelnarice«. Nemškega učiteljstva ni maralo tudi zategadelj, ker je le-to hotelo vsiliti mladini in tudi odraslim drugačne življenjske navade; del učiteljstva je bil tudi vdan lahkotnemu ali celo razvratnemu življenju itd. Na drugi strani so tudi šolske oblasti prepovedale nemškemu učiteljstvu, da bi se preveč zbližalo s slovenskim prebivalstvom. Odnosi naj bi bili takšni kot med gospodom in služabnikom, pri čemer naj bi bil nemški učitelj seveda gospod in slovenski človek služabnik. Prasch je npr. spomladi 1942 pisal nemškim šolskim upraviteljem tole: »Kdor meni, da s prijateljstvom tikanja s Slovenci, ki imajo posebno politično preteklost, služi nekemu ugledu nacionalnosocialističnega vzgojitelja, si glede na sedanje dogodke pridobiva napačno domačnost. Tej se nemški učitelj lahko odreče.«[101]

Nemajhen del nemškega učiteljstva je bil tudi goreče privržen fašizmu in celo vpisan v nacistično stranko (NSDAP). Vodja šolskega oddelka Prasch je jeseni 1941 postal tudi okrožni upravnik nacionalnosocialistične zveze učiteljev (NSLB) in so bili v to zvezo zajeti skoraj vsi nemški učitelji in učiteljice v kamniškem okrožju (sredi januarja 1942 jih je bilo včlanjenih 114). Takrat je bilo med njimi okrog 40 članov in okrog 6 kandidatov za člane NSDAP. Nekateri med njimi (npr. Otto Bezdek v Domžalah, Leopold Hopfgartner v Mengšu itd.) so postali člani NSDAP še pred letom 1933.[102] V okviru NSLB je imelo nemško učiteljstvo precej političnih zborovanj, konferenc in sestankov. Na nekaterih so obravnavali tudi politične teme, ki so se tikale Slovencev na Gorenjskem in Koroškem. Tako je npr. Prasch govoril o »novem redu v Evropi«, šolski upravitelj iz Domžal Alois Popatnik o »narodnopolitičnih nalogah na Gorenjskem«, ravnatelj učiteljišča v Kranju dr. Franz Koschier o »nemško-slovenskih jezikovnih odnosih« itd.[103]

Ob tako občutnem pomanjkanju učnih moči je bilo v začetku stališče pokrajinskega vodstva NSLB v Celovcu do izvenšolske dejavnosti nemškega učiteljstva na Gorenjskem takšno, da naj bi se nemški učitelji in učiteljice posvečali le vodenju nemških jezikovnih tečajev in deloma tudi delu z mladino v nemški mladinski organizaciji. »Noben vzgojitelj naj se ne ukvarja z vzporedno dejavnostjo. (...) Mi smo sem prišli kot učitelji,« so naročali. Toda novi gauleiter NSDAP za Koroško in šef civilne uprave za Gorenjsko dr. Friedrich Rainer, ki je kmalu po svojem nastopu tudi na Gorenjskem ustanovil NSDAP in potisnil neplodno Koroško ljudsko zvezo v ozadje, je menil, da se mora nemško učiteljstvo politično čimbolj uveljaviti tudi zunaj šole. 2. februarja 1942 je dr. Rainer odredil, da se s prihodom okrepitve nemškega učiteljstva na Gorenjskem (v kamniškem okrožju je prišlo okrog 50 učnih moči z Dunaja) spremeni prejšnje stališče in je postal vrstni red izvenšolske dejavnosti nemškega učiteljstva takšen: prva zahteva in prva vzporedna dejavnost je vodstvo nemških jezikovnih tečajev, čas, ki mu še ostane na voljo, naj porabi tako, da prevzame vodstvo nekega urada v stranki, medtem ko je prevzem tretje vzporedne dejavnosti

vezan na posebno dovoljenje okrožnega šolskega poverjenika.[104] Rainerjevo stališče je bilo izraz nujne potrebe, saj brez vodilnega sodelovanja nemških učiteljev nacistične stranke na Gorenjskem na podeželju sploh ne bi mogli ustanoviti. Mnoge krajevne skupine in postojanke NSDAP so namreč vodili nemški učitelji. V prvi polovici leta 1942, tj. takoj po ustanovitvi NSDAP na Gorenjskem, so v okrožju Kamnik od 22 krajevnih skupin in postojank NSDAP kar 10 vodili nemški učitelji (v Domžalah, Dobu, Mengšu, Ihanu, Homcu, Krašnji, Moravčah, Komendi, Kamniku, Kamniški Bistrici), druge so vodili v glavnem nemški orožniki, cariniki in graničarji.[105] Število nemških učiteljev v okrožju Kamnik, ki so kdaj vodili krajevne skupine in postojanke NSDAP ter krajevne skupine KVB, je seveda še večje, okrog 15—20.

Posebno področje delovanja najzanesljivejših nemških učiteljev je bila nemška obveščevalna služba, t. i. varnostna služba (Sicherheitsdienst), ki je spadala pod komandanta varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko na Bledu oziroma pod njegove izpostave. Vodja šolskega oddelka v Kamniku Prasch je že leta 1941 postal vodja izpostave varnostne službe v Kamniku in je to ostal do svojega odhoda od tam 1. marca 1943. Imel je seveda še poseben interes, da je v svojo obveščevalno mrežo vključil tudi fašistično usmerjene nemške učitelje.[106] Ko so poleti 1944 v Kamniku predlagali nekaj nemških ljudi za neplačano sodelovanje v nemški varnostni policiji, so bili med predlaganimi tudi nemški učitelji, ki so potem to dejavnost tudi opravljali.[107]

Odnos velike večine nemškega učiteljstva do narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda je bil razumljivo ne samo odklonilen, temveč zelo sovražen. Narodnoosvobodilni boj ni samo zmanjševal uspehov njegovega raznarodovalnega (ponemčevalnega) in političnega dela (fašizacije), temveč je to delo neposredno oviral in že kmalu skoraj do kraja onemogočil ter ogrožal samo življenje najbolj zagrizenih nemških učiteljev in učiteljic. Precej učiteljev se je spomladi 1942 vključilo v t. i. Freikorps Stein — Oberkrain oziroma nemško samozaščito (Deutscher Selbstschutz), ki je štela okrog 600 mož in jo je vodil sam Prasch. Ta je tudi sam sodeloval v neštetih hajkah v kamniškem okrožju, bil pri tem dvakrat ranjen (25. maja 1942) in si pridobil dve ali tri odlikovanja.[108] Kot bomo videli, so si nekateri izrazitejši sovražniki narodnoosvobodilnega gibanja med nemškimi učitelji v okrožju Kamnik zaslužili tudi smrtno obsodbo in partizansko kroglo. Šolski upravitelj v Dobu (pozneje v Litiji) Alfred Zischkale iz Šlezije je npr. zmerjal naše ljudi z »banditi« in baje predlagal šefu civilne uprave, naj za ubitega nemškega učitelja pade sto Slovencev. »Dobljani so se ga bali in bili v strahu, kdaj bo padel, ker so vedeli, da bi v tem primeru padlo mnogo domačinov kot talcev,« poroča neki vir.[109] Na drugi strani pa ni nobenih podatkov o tem, da bi bili nemški učitelji in učiteljice v okrožju Kamnik odstranjeni iz šol zaradi neustreznega političnega vedenja. Kaže, da sta bila le dva učitelja, s katerima niso bili zadovoljni iz političnih razlogov. Upravitelj meščanske šole v Domžalah Hans Müller je napravil slab vtis na šefa civilne uprave za Gorenjsko, ko je ta obiskal Domžale in je upravitelj zahteval, naj ga premestijo. Upravitelja osnovne šole Črnuče Siegfrieda Bauerja pa so jeseni 1944 izključili iz NSDAP zaradi »nedisciplineranega in strahopetnega vedenja.«[110]

Iz dobro ohranjenega gradiva šolskega oddelka deželnega svetnika Kamnik je mogoče ugotoviti, da se je nezadovoljstvo upravnih ali političnih organov nemškega okupatorja nad nemškim učiteljstvom nanašalo večinoma le na primere neustreznega moralnega življenja nekaterih učiteljic, zlasti njihovega odnosa do poročenih nemških orožnikov itd.

V drugem polletju šolskega leta 1941—1942, ko je po prihodu večjega števila nemškega učiteljstva z Dunaja začelo s poukom tudi nadaljnjih 16 osnovnih šol,

je število okupatorjevih osnovnih šol, v katerih je bil pouk, doseglo vrhunec. Januarja in februarja 1942 jih je bilo odprtih 43 s 195 oddelki, marca se je zaradi vpoklica mladih učiteljev — pripravnikov v vojsko zmanjšalo število šol na 36 s 175 oddelki,[111] nato se je v maju in juniju 1942 zaradi prihoda novih učnih moči število šol spet povečalo na 44 s 197 oddelki in 6870 učenci, kar pomeni največje število okupatorjevih šol v okrožju Kamnik. Konec šolskega leta 1941—1942 ni bila poleg opuščenih 17 osnovnih šol odprta samo še šola v Špitaliču, ki so jo dokončno zaprli junija 1942. V navedenem času je bilo zaprtih od 17 do 24 osnovnih šol, ker je manjkalo od 98 do 126 učnih moči.[112]

Spomladi 1942 so se nemške osnovne šole ponovno čutile ogrožene po narodnoosvobodilnem gibanju. Šolski upravitelj iz Blagovice je npr. 30. maja 1942 poročal, da so partizanske akcije v Blagovici in okolici povzročile upad šolskega obiska in je zato za dva dneva prekinil pouk. »Tukajšnje orožništvo, pri katerem je le en orožnik iz rajha, se v resnem primeru zabarikadira, medtem ko so učenci in učitelji popolnoma nezavarovani. Pouk je zategadelj ogrožen in prosim šolski urad, da poskrbi za ustrezne zaščitne ukrepe,« je poudaril na koncu svojega poročila.[113] Natančno čez mesec dni je poročala šolska upraviteljica iz Gozda, da je »čas pouka že od velike noči zelo majhen in da tudi sedaj ni pouka.«[114] V zelo zaostrenih političnih razmerah na Gorenjskem, ki so pripeljale Himmlerja do tega, da je 25. junija 1942 ukazal nastopiti proti narodnoosvobodilnemu gibanju in prebivalstvu z zelo krutimi ukrepi, so okupatorjevi upravni in politični funkcionarji imeli nalogo, da z ogroženih območij umaknejo vse nemške »akcijske sile«, predvsem učitelje, poštarje itd. Komandant varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko, esesovski podpolkovnik Fritz Volkenborn je 12. junija 1942 sporočil deželnim svetnikom: »Na razgovoru, ki je bil 11. 6. 1942 z gauleiterjem dr. Rainerjem, smo obravnavali razmere, ki sedaj vladajo na Gorenjskem. Poveljnik redarstvene policije in tudi komandant varnostne policije in varnostne službe sta opozorila na nevaren položaj na nekaterih območjih in zahtevala, naj bi od tam, kjer je nevarnost, umaknili akcijske sile, kot so učitelji, poštno osebje itd. Gauleiter je potrdil naše stališče in izjavil, da bo o tem takoj seznanil posamezne deželne svetnike, da bi ti lahko ukrenili vse potrebno glede na ogroženost posameznih območij.«[115] 19. junija je pisal deželni svetnik dr. Doujak: »Gauleiter me je pooblastil, da akcijske sile, kot so učitelji, poštno osebje itd. v nujnem primeru umaknem od tam, kjer obstaja nevarnost zaradi tolpine dejavnosti.«[116] Iz Doujakove beležke 3. julija 1942 zvemo, da so res umaknili nemško učiteljstvo iz ogroženih območij. »Zaradi konca šole smo učitelje umaknili z ogroženih območij,« je zapisal.[117]

Kljub širšemu razmahu narodnoosvobodilnega gibanja okupatorjevo šolstvo v okrožju Kamnik torej ni bilo močneje prizadeto. Sklep o umiku nemškega učiteljstva iz predelov, kjer so bile zelo aktivne partizanske enote, se je časovno ujemal s koncem šolskega leta 1941—1942. Povedati pa je treba tudi to, da partizanske enote tisti čas še niso napadale niti nemških šol niti nemških učiteljev in niti niso bistveno motile šolskega pouka. Vprašanje pa je, ali bi okupatorjeve oblasti opustile pouk v toliko šolah, če bi bile razmere drugačne, tj. mirne. Po odhodu mlajših nemških učiteljev v nemško vojsko so namreč ukinili pouk na tistih šolah, čeprav je tam bila še kakšna ženska učna moč. Mladi učitelji so bili namreč oboroženi[118] in bi po njihovem odhodu ostala na šoli le »nezavarovana« ženska učna moč, ki bi se čutila še bolj ogroženo in so jo zato raje takoj premestili na »varnejšo« šolo. Drugo vprašanje pa je, ali ne bi dobili iz Koroške in drugih avstrijskih pokrajin, zlasti z Dunaja več učnih moči, če bi bile razmere na Gorenjskem mirne. Prav gotovo, da bi jih dobili. V svoji požigalniški

in morilski kampanji je okupator poleti 1942 sam požgal in nato še zravnal z zemljo poslopje osnovne šole Zlato polje.
Drugo šolsko leto, tj. 1942—1943, je nemško šolstvo na Gorenjskem začelo še pozneje kot prvo, tj. 1. oktobra 1942. Začelo se je potem, ko so nemške oborožene sile od začetka julija do konca septembra 1942 vsaj nekoliko »pomirile« deželo. Kot vemo, so to storile z ognjem in mečem, tj. z nezaslišanim nasiljem nad slovenskim prebivalstvom. Zakasnitev začetka pouka je bila verjetno zaradi zasedbe šolskih poslopij po nemških oboroženih silah in zaradi nemirnih razmer v septembru 1942.
Temeljna nadloga, ki je trla šolske oblasti tudi jeseni 1942, je bilo pomanjkanje nemških učnih moči. Šolski poverjenik Prasch se je v nekem pismu pritoževal, da so v Celovcu zelo ozkosrčni glede pošiljanja učnih moči na Gorenjsko in da bodo morali »zapreti štacuno«, če bodo še tako naprej klicali v vojsko in državno delovno službo. »Posrečilo se nam je, da smo vzdržali v najgršem času in moji ljudje niso zapustili poveljniških mest niti v smrtni nevarnosti. Na to smo vsi zelo ponosni,« je zapisal.[119] Zaradi pomanjkanja učnih moči (manjkalo jih je okoli 109) je s poukom v novem šolskem letu 1942—1943 v okrožju Kamnik začelo samo 37 osnovnih šol s 174 oddelki, torej sedem šol manj, kot jih je bilo odprtih še konec prejšnjega šolskega leta. Za stalno so namreč zaprli šole Špitalič, Sela pri Kamniku in Tunjice, začasno pa v Ribčah, Hotiču, Repnjah, Šenkovem turnu in Rovi. Vzrok, da so za vedno zaprli tri odročne šole, ni bilo pomanjkanje nemškega učiteljstva, temveč narodnoosvobodilni boj. Po vojni je upraviteljstvo osnovne šole Špitalič poročalo, da je nemška učiteljica junija 1942 odšla, ker so ji bila prevroča tla, upraviteljstvo šole Tunjice pa, da sta učiteljici junija 1942 odšli iz strahu pred partizani.[120] Ko so do jeseni 1942 zgradili šolo v Dragomlju, so opustili šolo pri Št. Jakobu ob Savi. Tako je bilo jeseni 1942 skupno število do kraja zaprtih šol že 20.
V šolskem letu 1942—1943 je pouk nekaj časa tekel nemoteno in so pozimi, ko so ponovno dobili z Dunaja za okrepitev 16 učnih moči, ponovno odprli šest osnovnih šol, tako da so jih imeli januarja 1943 odprtih kar 43 s 188 oddelki. Odprte so imeli vse tiste šole kot februarja 1942, razen v Špitaliču, Tunjicah in Selih. Toda še februarja in zlasti marca 1943 so morali mladi učitelji — podobno kot marca 1942 — v nemško vojsko in so zaradi tega ponovno zaprli sedem osnovnih šol (februarja: Ribče in Šenkov turn, marca: Rova, Gozd, Senožeti, Hotič in Repnje), in sicer tokrat za vedno. Poleg tega pa je začel nemško šolstvo občutneje ogrožati narodnoosvobodilni boj, in to neposredno, tj. z oboroženimi napadi nanj. V noči na 10. februar 1943 je skupina iz bližnje partizanske enote prišla v poslopje osnovne šole Jevnica in ga opustošila, odpeljala s seboj šolskega upravitelja Aloisa Langa in ga obsodila na smrt ter justificirala.[121] To je bila prva osnovna šola v okrožju Kamnik, ki jo je opustošila partizanska enota, in njen upravitelj prvi nemški učitelj, ki ga je justificirala. Lang je bil na tej šoli od aprila 1942 in je bil tudi organizacijski vodja krajevne skupine NSDAP. »Učitelj Alois Lang, Nemec, je otrokom vedno grozil s kaznijo in jih zmerjal z banditi. Opravljal je očitno vohunstvo za našimi ljudmi, zato sta ga ljudstvo in mladina sovražila,« poroča neki vir o učitelju Langu. Iz maščevanja je nemški okupator za šolo v Jevnici ustrelil osem talcev, ki jih je pripeljal iz Begunj na Gorenjskem.[122] Od takrat dalje je bila ta šola zaprta do konca vojne. Dne 15. marca 1943 je skupina partizanov iz istega, tj. Zasavskega bataljona prišla v šolo v Moravčah in justificirala šolskega upravitelja Heinricha Pferschyja, ki je bil tudi vodja krajevne skupine NSDAP, in učiteljico Auguste Wieser.[123] »Pferschy je bil krajevni vodja nacistične stranke. Vmešaval se je povsod in v vse. Bil je najhujši politični priganjač in izrazit sadist. Po njegovi

zaslugi je bilo maja 1942 odpeljanih 82 političnih osumljencev iz Moravške doline v Begunje, od koder se jih 5 sploh ni vrnilo. (...) Meseca januarja 1943 je povzročil, da je bilo preseljenih iz doline preko 60 družin,« poroča neki vir.[124] Isti vir poroča, da je bila učiteljica Wieserjeva sadistka, pijanka in vlačuga. Tudi za tega učitelja je nemški okupator iz maščevanja v Moravčah ustrelil talce. Šola v Moravčah je bila potlej zaprta do konca vojne. Iz varnostnih razlogov so takoj zaprli tudi osnovno šolo v Gozdu in ukazali, naj vse učne moči v ogroženih predelih hodijo prenočevat v najbližje orožniške postaje.[125]
Da je prišlo do prvega krvavega obračuna z nemškimi učitelji, fašističnimi priganjači, ravno v tem predelu, ni nič čudnega. Zasavski bataljon Kamniško-savinjskega odreda je v prvih mesecih 1943 ustvaril tukaj polosvobojeno ozemlje, ki ga okupatorjevi viri imenujejo »banditsko območje« (Bandengebiet). Deželni svetnik dr. Doujak je npr. 22. februarja 1943 pisal: »Jaz se torej nikakor ne čudim, da se je ravno v tem moravškem predelu, ki nudi številne možnosti za skrivališča in je zelo odročen, ugotavljala posebno močna banditska dejavnost,« in predlagal, naj bi na Gorenjsko poslali večje vojaške in esesovske enote.[126]

Partizanska napada na nemški šoli v Jevnici in Moravčah sta bila šele začetek cele partizanske akcije uničevanja nemškega šolstva, ki je trajala nato več kot leto dni. V noči na 1. maj 1943 so partizani razbili šipe na oknih šolskega poslopja v Savi, 8. maja sta dve učiteljici na meščanski šoli v Litiji dobili grozilno pismo, sedli na vlak in se odpeljali na Koroško, od koder se nista več vrnili. Med velikonočnimi počitnicami so partizani prišli v poslopje osnovne šole v Krtini in jo nekoliko opustošili, nato je nemški okupator šolo zaprl, učence in učitelje pa premestil na šolo v Dob.[127]
Štab IV. operativne cone »Štajerske« je 9. maja 1943 ukazal vsem svojim enotam, naj začno sistematično uničevati vse raznarodovalne ustanove nemškega okupatorja. V tretji točki je povedal, da nemške osnovne šole uporabljajo za ponemčevanje mladine in jim je zato treba onemogočiti delo. Vse učitelje, nemške ali slovenske, ki so Hitlerjevi privrženci, je treba likvidirati. Tiste, ki so vdani narodnoosvobodilnemu gibanju, je treba odstraniti iz njihove službe. Če ni mogoče onemogočiti pouka drugače, je treba šole požgati. Ko je nemški okupator dobil to povelje v svoje roke, ga je prevedel in poslal prepis in prevod deželnemu svetniku v Kamnik. Komandant varnostne policije in varnostne službe za Gorenjsko, esesovski podpolkovnik Alois Persterer je v spremnem dopisu opozoril na to, da je okrožje Kamnik na območju IV. operativne cone.[218]
V široki akciji uničevanja okupatorjevega šolstva, ki jo je napovedalo povelje štaba IV. operativne cone, je prišla na vrsto osnovna šola Brdo pri Lukovici, ki jo je napadla in popolnoma požgala patrulja Kamniškega partizanskega bataljona v noči na 19. maj 1943. To je bila prva požgana šola v okrožju Kamnik. Zaradi vztrajnosti šolskega upravitelja, ki je bil tudi vodja krajevne skupine NSDAP, so pouk nadaljevali do konca šolskega leta v zasilnih prostorih kinodvorane v Lukovici. Čez deset dni (29. maja zgodaj zjutraj) so partizani prišli v poslopje osnovne šole Ihan in ga opustošili, nakar je okupator šolo zaprl, dokler je ne bi obnovil. V noči na 1. junij sta pogoreli opuščeni osnovni šoli Sv. Trojica in Peče v občini Moravče, naslednjo noč pa prav tako opuščena šola na Sveti gori. Pri napadu Kamniško-zasavskega odreda na orožniško postajo Zgornji Tuhinj v noči na 13. junij 1943, ki je bila v prostorih osnovne šole, je orožniška postaja sicer napad odbila (pri tem sta se dve nemški učiteljici izkazali tako, da sta za hrabrost prejeli odlikovanji), je pa bila šola tako porušena, da v njej ni bilo več pouka. Za šolskega upravitelja pa so poročali, da se je drugo jutro odpeljal na Dunaj in od tam sporočil, da je bolan.[129] Junija 1943 so zaradi nemirnih razmer ob meji, ki jih je povzročil poskus prehoda narodno-

osvobodilnih brigad z Dolenjskega pri Javorju in Osredku na Štajersko, zaprli tudi osnovno šolo v Prežganju.
V šolskem letu 1942—1943 so tako zaradi neposrednih partizanskih napadov na šolstvo v okrožju Kamnik popolnoma prenehale s poukom 4 nemške osnovne šole (Jevnica, Moravče, Ihan in Zg. Tuhinj), dve pa zaradi ogroženosti (Krtina, Prežganje). Štiri šolska poslopja so bila požgana, od teh tri že od prej opuščena, eno pa je bilo zelo poškodovano v bojih. Tako je bilo 7. julija 1943, tj. ob koncu šolskega leta, odprtih le še 29 osnovnih šol. Odprta je bila torej že manj kot polovica vseh osnovnih šol v tem okrožju.[130]
Okupatorjevo šolstvo je doživljalo neuspehe tudi znotraj samih šol. S širjenjem narodnoosvobodilnega boja sta med slovenskim prebivalstvom rasli narodna in razredna zavest. Slovenski otroci so vedno bolj izostajali od pouka, vedno manj so bili dovzetni za učenje nemščine in za fašizacijo. Že konec aprila 1943 so ugotavljali, da otroci v šoli v Šmartnem pri Litiji vedno bolj kažejo »svoje vznemirjenje« in da so že večkrat našli na tabli narisane znake srpa in kladiva.[131]
Sredi leta 1943 okupatorjeva poročila o nemškem šolstvu v kamniškem okrožju niso bila več tako zanesenjaška kot prej. Šolskega poverjenika Prascha je nasledil bivši upravitelj meščanske šole iz Kranja Franz Stonner,[132] ki je trezneje presojal razmere in so njegova poročila o položaju nemškega šolstva razmeroma stvarna. Marca 1944 je moral Stonner prevzeti enako dolžnost, kot jo je imel za okrožje Kamnik, tudi za okrožje Kranj. Tudi v Celovcu so začeli kritičneje gledati na položaj nemškega šolstva in še zlasti učiteljstva na Gorenjskem. Na nekem sestanku pri šefu civilne uprave za Gorenjsko so ugotavljali, da je »poslednji čas prinesel nemškemu učiteljstvu na Gorenjskem večjo živčno obremenitev« in sklenili, da je treba prijaviti vsakega učitelja, ki ne bi bil sam ali pa njegova družina kos povečanim zahtevam in katerega nadaljnji obstanek na Gorenjskem ne bi bil zaželen zaradi njegovega slabega vzgleda na tovariše in javnost. Dr. Rainer je tudi odredil, da se učiteljstvu z Gorenjskega ni treba udeleževati počitniških delovnih akcij, da jim je treba omogočiti, da preživijo počitnice skupaj s svojimi družinami zunaj Gorenjske (tam je bilo namreč prevroče) itd.[133]
Ponemčevanje otrok in mladine v velikem delu okrožja Kamnik v obdobju, ki smo ga obravnavali do sedaj, ni skoraj nič napredovalo, ker ni bilo nobenih nemških šol in nemških mladinskih organizacij. Tam pa, kjer so ostale nemške šole in nemške mladinske organizacije, in kjer je bilo tudi precej nemških uradnikov, so ponemčevalna prizadevanja vseh teh dejavnikov vendarle imela neki uspeh. Tako je po vojni osnovna šola Črnuče poročala tole: »Pri tem (raznarodovalnem — op. T. F.) delu so učiteljstvu pomagali tudi ljudje od carine, po večini koroški renegatje. Germanizacija je napredovala. Učenci, posebno iz nižjih razredov, so govorili med seboj že nemško, sicer slabo, ali vendarle, in na cesti si slišal mladino prepevati nemške pesmi in le redkokdaj še naše slovenske pesmi.«[134] Glede tečajev nemškega jezika za odrasle pa so se nacisti na Gorenjskem že januarja 1943 pritoževali, »da je število tečajnikov glede na pretekle tečaje padlo za 50 %«.[135]

4. Nemško šolstvo in učiteljstvo od jeseni 1943

Novo šolsko leto 1943—1944 so začeli 1. septembra 1943, in to na 26 osnovnih šolah s 167 oddelki, v katerih je bilo 116 učnih moči in 5612 otrok. Med počitnicami so torej ponovno opustili 3 osnovne šole (Kresnice, Šmartno v Tuhinju in Brdo pri Lukovici, kjer je bila od maja 1943 le še zasilna šola) in so jih imeli zaprtih ali opuščenih že 36, tj. več kot polovico, z 98 razredi ali oddelki. To je

bilo tistih 17 šol, ki so jih imeli zaprte že od avgusta 1941 dalje, in tistih 10, ki so jih v preteklih dveh šolskih letih včasih zaprli in včasih ponovno odprli, ter 6, ki so jih morali opustiti v prvih mesecih leta 1943 zaradi neposredne partizanske nevarnosti, ter navedene 3 šole, opuščene poleti 1943.

Neposredni partizanski napadi na nemške šole v okrožju Kamnik konec zime in spomladi 1943 so bili le prvi znanilci prave ofenzive narodnoosvobodilnega gibanja na nemško šolstvo. Ta se je sicer začela še pred koncem šolskega leta 1942 do 1943, vendar se je širše razmahnila pozno jeseni 1943, tj. v novem šolskem letu. Vzrok, da se je partizanska ofenziva na okupatorjevo šolstvo v okrožju Kamnik poleti in zgodaj jeseni 1943 nekoliko ustavila, je menda odhod bataljonov Kamniško-savinjskega odreda v Šlandrovo brigado in odhod te brigade na Dolenjsko v sestav 15. divizije NOV in POJ. Od tam se je brigada vrnila na območje kamniškega, litijskega, revirskega in savinjskega okrožja (okupatorjeva okrožja: Kamnik, Trbovlje in Celje) šele konec septembra 1943 in razvila živo bojno dejavnost. Na drugi strani je VII. korpus NOV in POJ s svojimi divizijami proti sredini oktobra 1943 pritisnil na okupatorjeve postojanke ob nekdanji italijansko-nemški meji med Ljubljano in Kostanjevico na Krki ter ogrozil tudi južni del okrožja Kamnik, posebno območje med Trebeljevim in Šmartnim pri Litiji.[136]

V neugodnih političnih in vojaških razmerah jeseni 1943 je nemško šolstvo v okrožju Kamnik v drugi polovici oktobra 1943 utrpelo nov hud udarec. Na sestanku v Kamniku so 18. oktobra obravnavali naročilo šefa civilne uprave za Gorenjsko o varnostnih ukrepih in sklenili poleg drugega tudi opustiti nekaj šol, ki so bile že mesec dni brez pouka: v Savi (učiteljica na porodniškem dopustu), Dolu pri Ljubljani, Dolskem, Dragomlju in Motniku (v vseh štirih je bila »epidemija«) ter nekaj šol, za katere so menili, da so ogrožene: Blagovica, Vače, Krašnja in Št. Vid pri Lukovici.[137] O razmerah in zaprtju teh šol je 20. oktobra 1943 poročal deželni svetnik za okrožje Kamnik šefu civilne uprave za Gorenjsko tole:

»Poleg tega (nadlegovanja posameznih učnih moči in partizanskih napadov na prometne naprave — op. T. F.) vedno močneje nastopajo večje tolpe, ki s spreminjajočimi se uspehi vdirajo iz območja jugovzhodno od Ljubljane na naše predele in v bližini Kresnic prodrejo čez Savo na območje Moravč, od koder nato pridejo dalje v dolino Lukovice, Krašnje, Blagovice in v Tuhinjsko dolino. Te prodirajoče tolpe so oborožene celo s težkim orožjem in so dale precej dela našim, do sedaj le zelo šibkim enotam južno od Save. V Litiji in Šmartnem pri Litiji je obisk pouka v poslednjih dneh zaradi hudih bojev in poskusov obkolitve precej nazadoval. Ko so končno prišle različne čete, so zasedle vsa šolska poslopja in čestokrat celo tamkajšnje sobe mladih učiteljic. Zaradi pomanjkanja drugih nastanitvenih možnosti sem tem mladim učiteljicam dal 10 dni dopusta v domovini. Zapreti pa smo morali tudi druge šole na tem območju.«[138]

Konec oktobra 1943 je imel okupator v okrožju Kamnik odprtih le še 17 osnovnih šol, zaprtih pa jih je bilo potemtakem že 45. Po oktobru 1943 je imel odprte le še v zahodni polovici okrožja Kamnik, tj. v bolj ravninskih predelih. V vzhodni polovici tega okrožja sta bili le osnovni šoli v Litiji in Šmartnem pri Litiji ter meščanska šola v Litiji, kjer sta bili močni okupatorjevi postojanki.

Čeprav so neposredno partizansko nevarnost navedli za vzrok za zaprtje šol le v nekaj primerih, je bilo tudi pri tistih, ki so jih zaprli zaradi »epidemije«, po sredi narodnoosvobodilno gibanje. Tako je po vojni za šolo v Dolskem ljudstvo pripovedovalo, da sta morali učiteljici v začetku šolskega leta 1943—1944 pouk prekiniti zaradi »davice«. Ta »davica« da je bila narodnoosvobodilna borba in s tem izgovorom da je pobegnilo tudi učiteljstvo sosednjih šol.[139] Ker potlej

teh šol nikoli niso več odprli, so pozneje tudi zanje navajali, da so zaprte oziroma opuščene zaradi partizanske nevarnosti,[140] kar je bilo tudi res, saj bi drugače pouk v njih obnovili.
Odprte so bile še tele šole: Kamnik, Domžale, Dob, Homec, Jarše, Komenda, Mengeš, Mekinje, Nevlje, Radomlje, Stranje, Trzin, Vodice, Črnuče, Litija, Šmartno pri Litiji in Zalog, poleg njih pa tudi vse tri meščanske šole: Kamnik, Domžale in Litija.
Oktobra in novembra 1943 so tudi na tistih šolah, ki so jih imeli še odprte, morali večkrat prekiniti pouk zaradi nastanitve vojaških oddelkov v šolskih poslopjih. Predvsem so bila zasedena šolska poslopja v Litiji in Šmartnem pri Litiji zaradi vojaških operacij južno od Save ter v Kamniku in Domžalah zaradi prihoda večjih oddelkov SS brigade »Der Reichsführer SS«, ki so jo na širšem območju Ljubljane od novembra 1943 do februarja 1944 preurejali v 16. SS divizijo tankovskih grenadirjev »Der Reichsführer SS«.[141] Novembra sta v Kamnik prišli še dve šoli, in to iz Nevelj in Mekinj. Zaradi spopada med partizani in gestapovci pred poslopjem osnovne šole v Nevljah so 9. novembra 1943 to šolo premestili v Kamnik. 15. novembra zvečer so partizani razstrelili šolsko poslopje v Nevljah. Zaradi občutka ogroženosti so isti dan ukinili pouk v osnovnih šolah Zalog in Komenda. Po razstrelitvi šolskega poslopja v Nevljah se je čutila ogroženo tudi osnovna šola v Mekinjah, zato so vanjo spravili oborožene oddelke SS, šolo pa premestili v Kamnik. V Kamniku se je potlej v osmih prostorih stiskalo 26 oddelkov iz treh osnovnih šol in tudi meščanska šola. Sredi novembra 1943 so partizani obiskali tudi šolo v Domžalah, jo poslikali s protifašističnimi in narodnoosvobodilnimi gesli ter znaki, odnesli razmnoževalni aparat, pisalni stroj itd.[142] V noči na 26. november so partizani požgali opuščeno šolo pri Sv. Križu.

Medtem ko od julija 1943 do novembra 1943 v okrožju Kamnik ni pogorelo nobeno šolsko poslopje, se je sredi novembra začela prava partizanska požigalniška ofenziva, ki ni zajela samo šolskih poslopij, temveč tudi vsa druga poslopja, ki jih je okupator uporabljal za raznarodovanje (domovi NSDAP in Koroške ljudske zveze, otroški vrtci, postaje za socialno skrbstvo itd.). Temeljni namen je bil zagotovo uničiti postojanke raznarodovalnega dela, obenem pa tudi onemogočiti okupatorju, da bi šolska poslopja, še posebej opuščena, izpraznjena, uporabljal za postojanke svojih oboroženih sil. Poleg tega, da so razstrelili šolsko poslopje v Nevljah, so partizani 21. novembra požgali komaj leto dni staro šolsko poslopje v Dragomlju.[143] Šolski urad v Kamniku je v svojem poročilu 25. novembra 1943 zapisal tole: »Tudi drugače je banditska dejavnost ponovno narasla zelo močno. Skoraj vsako noč so novi požigi (grad Križe pri Kamniku, samostan Loka in Groblje pri Domžalah), posebno tam, kjer je možnost, da bi nastanili vojsko (nevarnost za zaprte šole!). Na dolgih razdaljah požigajo drogove za električno napeljavo, obstreljujejo vozila, ropajo nemške naseljence in druge kmete. Roparski pohodi v tovarne (industrija platna v Jaršah), Zornova usnjarna v Domžalah itd.), od koder poleg izdelkov odnesejo velike denarne zneske in pisalne stroje, so na dnevnem redu. Vsak dan ti napadi terjajo človeške žrtve.«[144]

Medtem ko je partizanska dejavnost v novembru 1943 terjala ukinitev pouka le v eni šoli (Zalog) in preselitev dveh šol v mesto (Nevlje in Mekinje)[145] in je imel okupator konec novembra 1943 odprtih 16 osnovnih šol (če upoštevamo obe v Kamnik preseljeni šoli), jih je naslednji mesec izgubil kar 5, medtem ko je bilo število požganih šolskih poslopij v decembru 1943 največje. Zaradi vznemirjanja učnih moči na osnovni šoli v Stranjah so 2. decembra 1943 ukinili pouk. V noči na 14. december so partizani tamkajšnje šolsko poslopje požgali. V noči na 5.

december so partizani požgali poslopje osnovne šole na Homcu (otroški vrtec in dom Hitlerjeve mladine) in tako onemogočili pouk. V noči na 8. december so partizani obnovili že 5. decembra deloma uspeli požig osnovne šole v Radomljah in jo požgali do kraja (in tudi otroški vrtec). V noči na 15. december je enaka usoda doletela osnovno šolo v Trzinu, ki je tudi prenehala s poukom. V noči na 20. december so partizani požgali še osnovno šolo na Dobu in ji onemogočili pouk.

Meseca decembra 1943 so partizani požgali tudi precej opuščenih šolskih poslopij, in to 4. decembra v Zgornjem Tuhinju in Št. Vidu pri Lukovici, 6. decembra v Krtini in Vrhpolju, 8. decembra v Hotiču, 9. decembra v Selih pri Kamniku, 11. decembra v Šenkovem turnu in 27. decembra v Ribčah. Decembra 1943 je torej v okrožju Kamnik zgorelo 13 šolskih poslopij; od teh jih je šolski urad v Kamniku 5 označil kot »v pogonu«, 7 kot »začasno opuščene« in 1 kot »zaprto od leta 1941«.[146]

To je bil vsekakor hud udarec za okupatorja ne samo v okrožju Kamnik, temveč tudi na vsem Gorenjskem. Zato se ne čudimo, da je šef civilne uprave dr. Rainer 7. decembra ves vznemirjen pisal Himmlerju:

»Že nekaj tednov imajo banditi novo taktiko. Sistematično gredo od kraja do kraja in požigajo vasi, v katerih so nemške šole.« Potem, ko je povedal, da so samo v poslednjih dveh dneh zažgali pet šol, dva otroška vrtca, tri strankine domove itd., je še pripomnil: **»Ta metoda je izredno nevarna, ker hromi ponemčevalno delo.«** (Podčrtal T. F.)[147] Šole, ki jih je dr. Rainer v tem poročilu navedel poimensko, so bile: Št. Vid pri Lukovici, Zg. Tuhinj, Radomlje, Homec in Vrhpolje. Kaže, da za požig šole v Krtini še ni vedel.

Šolski urad v Kamniku je o tej partizanski dejavnosti nekajkrat poročal v Celovec in rotil, naj tam kaj ukrenejo. Na koncu svojega poročila 11. decembra 1943 je zapisal: »Sodim, da so razmere kritične in ugotavljam, da so od srede novembra 1943 torej v 4 tednih v okrožju Kamnik razrušili kar 13 osnovnih šol, poleg tega pa še nekatere otroške vrtce, gradove in druga poslopja. Če tega ne bomo ustavili, se bo povečala možnost, da se to zlo razširi tudi na druga, do sedaj mirnejša okrožja.«[148] V svojem poročilu 6. januarja 1944 pa je šolski oddelek napravil celovit obračun nad partizanskim uničevanjem nemškega šolstva v okrožju Kamnik v letu 1943. Ugotovil je, da so partizani v tistem letu uničili 9 šol z 49 razredi, ki so bile »v pogonu«, 7 šol z 20 razredi, ki so bile »začasno zaprte«, in 5 šol z 11 razredi, ki so bile »zaprte od leta 1941«. Ugotovil je tudi, da je bil z uničenjem 9 šol, ki so bile »v pogonu«, odvzet pouk 1752 šoloobveznim otrokom. Na koncu je poudaril: »Deželni svetnik in šolski poverjenik sta večkrat prosila za zaščito (za stražo ali zasedbo) osnovnih šol, posebno v Dobu in Stranjah. Ko je končno po obljubi prišlo do ogleda in smo čakali na prihod čet, so tolovaji izrabili čas in uničili tudi ti dve šolski poslopji. Tako je bilo v okrožju Kamnik zaradi banditske dejavnosti v letu 1943 uničenih 21 šol z 80 razredi.«[149]

Konec leta 1943 je tako v okrožju Kamnik delovalo le še 11 osnovnih šol v devetih krajih (Nevlje in Mekinje v Kamniku) in ena zasilna šola za otroke nemških naseljencev v Homcu. V njih je bilo 86 oddelkov, poučevalo pa je 77 učnih moči. Toda tudi v teh šolah je pouk zelo trpel zaradi dveh okolnosti, ki jih je navedel šolski urad iz Kamnika v svojem poročilu:

»Zaradi sedanjega položaja trpi predvsem obisk pouka in še prav posebno šolsko delo, **ker otroci v najboljšem primeru ne sodelujejo, če že niso prav nahujskani.** Tudi prebivalstvo je svoj odnos do učiteljstva popolnoma spremenilo, tako da je čestokrat izredno težko dobiti ustrezno stanovanje in hrano za učiteljstvo. Največja težava pri vzdrževanju pouka v večjih krajih je močna za-

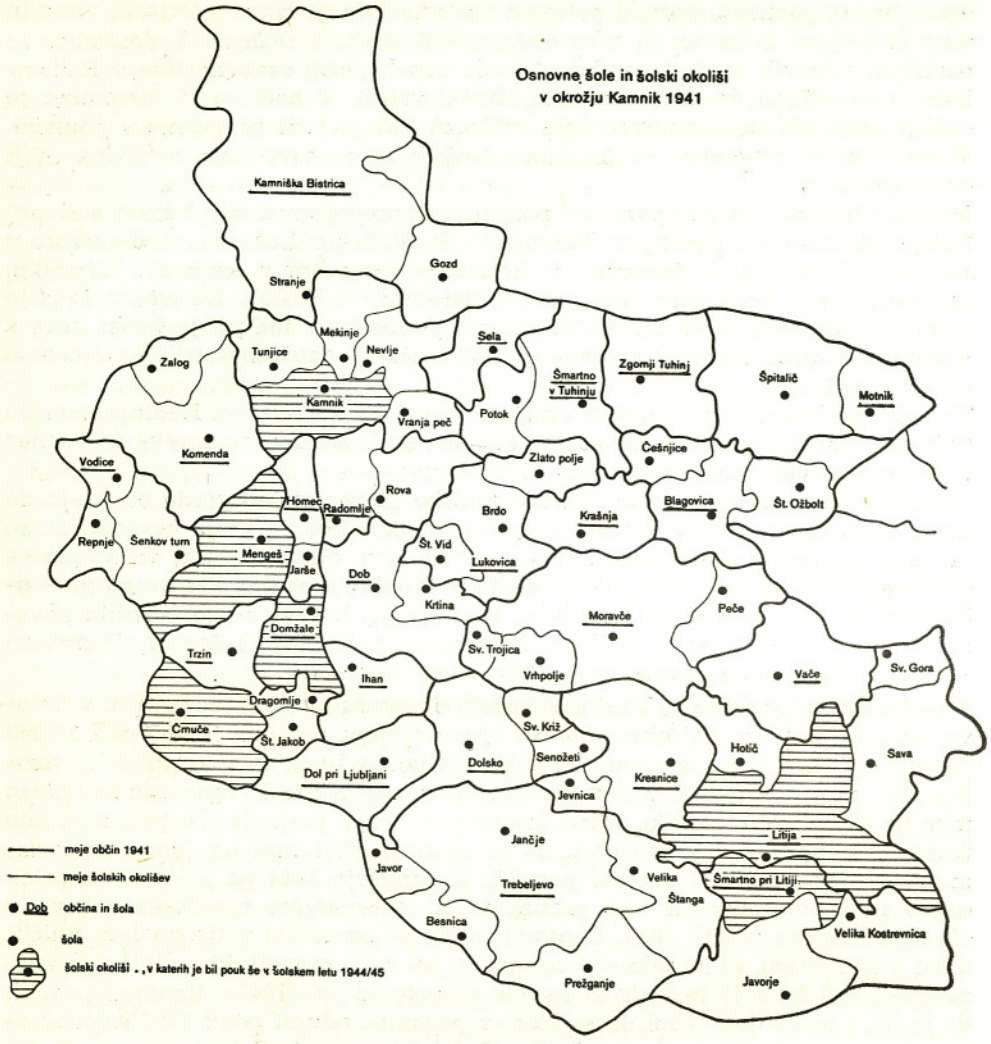

sedba šol, ker mora biti tukaj v istem poslopju čestokrat nastanjenih več šol poleg oborožene sile.« (Podčrtal T. F.)[150]

V prvih mesecih leta 1944 je narodnoosvobodilno gibanje nadaljevalo z uničevanjem okupatorjevega šolstva v okrožju Kamnik. V noči na 15. januar 1944 je do temeljev pogorelo poslopje osnovne šole Vodice, potem ko se je po božičnih praznikih iz njega umaknila enota nekega SS policijskega polka. 20. marca je zgorelo poslopje osnovne šole Jarše in 28. maja poslopje osnovne šole Komenda, kjer že od 4. aprila 1944 ni bilo pouka. Tisti dan je namreč prišel v 3. razred partizan, razmetal učila po tleh in izjavil: »Nemške šole je tukaj konec!« V prvi polovici leta 1944 so partizani požgali tudi začasno zaprte šole Motnik (1. 2. 1944), Moravče (19. 3. 1944), Dol pri Ljubljani (21. 5. 1944), Vače (6. 7. 1944) in Rovo (5. 7. 1944) ter od leta 1941 opuščeni ali nezasedeni šoli Potok (31. 1. 1944) in Velika Štanga (29. 2. 1944).[151]

Potem ko so partizani v noči na 21. maj 1944 zažgali in popolnoma uničili poslopje občinskega urada Homec, v katerem je bil po uničenju osnovnih šol na

Homcu in v Radomljah zasilni razred za 12 otrok nemških naseljencev iz okolice, se je število osnovnih šol, v katerih je bil še pouk, znižalo na 8 s 60 razredi, 2110 učenci in 42 učnimi močmi, pa še te šole so bile le v šestih večjih krajih (Kamnik, Domžale, Mengeš, Črnuče, Litija in Šmartno pri Litiji). »Tako imamo v okrožju Kamnik odprte osnovne in meščanske šole le še v večjih krajih ob železnici, poleg tega v Mengšu in Šmartnem pri Litiji, kjer delata dva zelo korajžna šolska upravitelja,« je poročal vodja šolskega urada iz Kamnika Franz Stonner v Celovec.[152] Drugje ni bilo potlej več nobene nemške šole. Skupno je bilo v prvi polovici leta 1944 uničenih 10 šol s 46 razredi; od maja 1943 do julija 1944 pa kar 31 šolskih poslopij s 126 razredi, kar pomeni ravno polovico vseh osnovnih šol v tem okrožju.[153]

Šolski urad v Kamniku je moral v svojem poročilu o šolskem letu 1943—1944 ugotoviti za nemškega okupatorja žalostno dejstvo, da je šolsko leto začel s 26 osnovnimi šolami (148 razredi in 5612 učenci, sklenil pa ga je le z 8 šolami (60

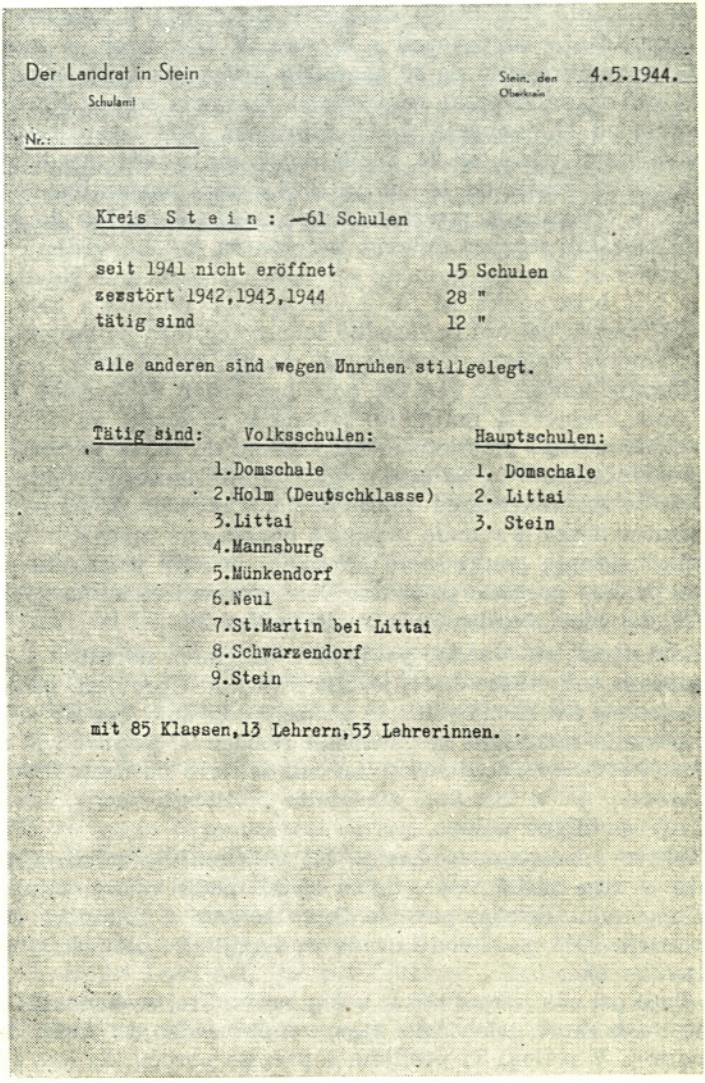

Der Landrat in Stein
Schulamt

Stein, den Oberkrain 4.5.1944.

Nr.:

Kreis S t e i n : —61 Schulen

seit 1941 nicht eröffnet	15 Schulen
zerstört 1942,1943,1944	28 "
tätig sind	12 "

alle anderen sind wegen Unruhen stillgelegt.

Tätig sind:	Volksschulen:	Hauptschulen:
	1.Domschale	1. Domschale
	2.Holm (Deutschklasse)	2. Littai
	3.Littai	3. Stein
	4.Mannsburg	
	5.Münkendorf	
	6.Neul	
	7.St.Martin bei Littai	
	8.Schwarzendorf	
	9.Stein	

mit 85 Klassen,13 Lehrern,53 Lehrerinnen.

Okupatorjevo poročilo o stanju šolstva o okrožju Kamnik 4. 5. 1944

razredi) in 2110 učenci; v tem šolskem letu mu je torej kar 18 šol požrl narodnoosvobodilni boj, če ne upoštevamo uničenja šolskih poslopij, v katerih so pouk opustili »začasno« ali pa že od leta 1941. Okupatorjevemu raznarodovanju je bila predvsem po zaslugi narodnoosvobodilnega boja izpostavljena le še nekaj več kot petina šoloobveznih otrok v okrožju Kamnik (10.371 : 2110). Meščanskih šol v Kamniku, Domžalah in Litiji (19 razredov in 619 dijakov ter 22 učnih moči) narodnoosvobodilni boj naravnost ni mogel prizadeti, ker so bile v večjih krajih z močnimi okupatorjevimi postojankami.

Nemirne razmere so seveda motile pouk tudi v tistih šolah, ki so še ostale. Največ je pouk motila zasedba šolskih prostorov po nemških oboroženih silah. Tako npr. osnovna šola Šmartno pri Litiji ni imela pouka od 20. oktobra do 29. novembra 1943 »zaradi nevarnosti tolp«, v litijski osnovni šoli je prekinitev pouka trajala od 16. oktobra do 2. decembra 1943. »Tolovaji so z raznimi napadi zelo odločno zaviralno učinkovali na šolsko mladino,« je poročala ta šola. Skoraj enako je bilo v tamkajšnji meščanski šoli. »Poleg razstrelitev železnice je precej ovirala šolo tudi druga dejavnost band. Starši učencev so bili v več primerih rekrutirani,« so poročali s te šole. V Domžalah je imela večina razredov od 23. novembra 1943 do 30. januarja 1944 pouk v poslopju meščanske šole in nato 14 dni v kolodvorski restavraciji. Osnovna šola v Kamniku je prekinila s poukom od 17. januarja do 11. februarja 1944 zaradi pegavice med esesovci, nastanjenimi v šoli, od 24. aprila do 17. maja 1944 zaradi nastanitve policije v šoli in od 19. junija do 13. julija 1944 zaradi nastanitve vojske v šoli. Podobno je bilo s tamkajšnjo meščansko šolo. »Odnos staršev do šole je zaradi političnih in vojaških razmer deloma zadržan in takšno vedenje zaviralno učinkuje na šolanje in šolo,« so poročali s te šole. Osnovna šola Nevlje, ki je bila v Kamniku, je bila brez pouka od 19. januarja do 7. februarja 1944 in od 19. do 29. junija 1944 zaradi bolezni in zasedbe šole, poleg tega pa mnogokrat tudi po dan ali dva iz enakih razlogov. Priznati so morali, da je šolski pouk po preselitvi šole v Kamnik upadel za več kot polovico. »Slab učni uspeh je odvisen tudi od političnih razmer. Z majhnimi izjemami se otroci ne učijo preveč goreče. Starši večinoma niso prijateljsko razpoloženi do šole,« so poročali s te šole. Iz teh šol so poročali tudi to, da niso mogli izpolniti letnega programa. »V začetku šolskega leta so za vsak razred napravili delovni načrt, ki pa so ga zaradi pogostih prekinitev lahko le v malo primerih popolnoma uresničili. Vzrok so krajevni nemiri in skrajšanje pouka v večjih šolah, ker jih je zasedla vojska,« so poročali in za primer posebno prizadete šole navajali osnovno šolo Kamnik, ki je imela 900 šolarjev, vendar »zelo malo pouka«.[154]

Edina šola, ki — sodeč po njenem sklepnem poročilu — ni imela večjih težav v šolskem letu 1943—1944, je bila črnuška. Upravitelj osnovne šole iz Mengša pa se je celo hvalil, da je uspel ohraniti celo šolo, čeprav »so bile številne šole razrušene iz strateških in političnih razlogov«. Napravil je dva ukrepa: obdržal je šolo kot šolo in je dvakrat zavrnil zahtevo po nastanitvi vojske, zavrnil je tudi zahtevo, da bi bila šola »izvajalec političnih akcij«, čeprav mora šola izpolniti svojo politično nalogo.

Težave s šolstvom v okrožju Kamnik so bile za nemškega okupatorja takšne, da je celo mislil na to, da bi ukinil pouk v vseh šolah, razen v Kamniku in Domžalah. Okrožni poverjenik za šolstvo v Kamniku Franz Stonner je 6. februarja 1944 pisal vodji urada za vzgojitelje pri pokrajinskem vodstvu NSDAP za Koroško:

»Tudi pri nas je spet nekaj več gibanja. Prej smo menili, da se bo polegla uničevalna besnost naših tolovajev, vendar sedanjost kaže, da gre približno enako naprej. V prilogi Ti pošiljam 4 prepise poročil, ki sem jih poslal šolskemu od-

delku pri državnem namestniku. Na koncu poslednjega poročila je pregled šol, ki še delujejo.

Vladni svetnik Braumüller (vodja imenovanega oddelka pri šefu civilne uprave in državnem namestniku v Celovcu — op. T. F.) je govoril o predlogu, ki ga je dal gauleiterju, da bi vse podeželske šole v okrožju Kamnik zaprli in bi delovale naprej le v Domžalah in Kamniku. Poleg tega hoče nato združiti urada za šole v Kamniku in Kranju in naj bi ju vodili iz Kranja, dokler ne bo prebivalstvo prosilo za obnovo pouka.«[155]

Stonner je pravilno domneval, da šef civilne uprave za Gorenjsko in deželni svetnik za okrožje Kamnik ne bosta sprejela Braumüllerjevega predloga. »Tako bi bilo okrožje Kamnik, v katerem je treba vzgojiteljice ravno v teh težkih časih še posebej oskrbovati, zapostavljeno že zaradi svojega pičlega števila šol, razredov in vzgojiteljev.«[156] Pač pa so združili oba šolska urada in ju je od pomladi 1944 dalje vodil Stonner iz Kamnika.

Nacistične raznarodovalce je leta 1944 prizadel tudi odhod nekaterih šolarjev, zlasti iz meščanskih šol in obrtnih nadaljevalnih šol v partizane. O takšnih pojavih so poročali iz Litije in Domžal že v prvih mesecih leta 1944.[157] Po podatkih teh šol je odšlo v partizane samo v šolskem letu 1943—1944 enajst šolarjev.[158] Zato si je šolski urad v Kamniku prizadeval, da bi šolarje letnika 1927 predčasno vpoklicali v državno delovno službo (Reichsarbeitsdienst) ali pa jih poslali v nemški rajh in jih tam zaposlili do vpoklica. »Upamo, da bi tako odtegnili tolovajem 17-letne mladeniče iz meščanskih šol v Domžalah in Litiji. Za mladeniče meščanske šole Kamnik ni nevarnosti, da bi jih odvlekli (partizani — op. T. F.)«, je poročal šolski urad iz Kamnika.[159] Vendar vsaj do konca šolskega leta 1943—1944, tj. do srede julija 1944, niso uresničili tega predloga.[160]

Okupator je poleg osnovnih in meščanskih šol imel tudi kmetijske in obrtne poklicne šole. Poučevali so nemški učitelji iz osnovnih šol in je seveda bila usoda teh šol odvisna od usode osnovnih šol. Tudi te šole je uničeval narodnoosvobodilni boj in so za šolsko leto 1943—1944 poročali o njih tole:

»Kmetijske in obrtne poklicne šole smo morali zapreti vse brez izjeme, ker je iz manjših krajev odšlo učiteljstvo, v večjih krajih pa zaradi zasedbe vojske nimamo na voljo nobenih šolskih prostorov. Poklicni šoli smo imeli dalje le še v Litiji in Mengšu.«[161]

Opisane razmere v okupatorjevem šolstvu v okrožju Kamnik so vplivale tudi na vedenje učiteljstva. V začetku šolskega leta 1943—1944 je bilo še 116 učnih moči (17 moških in 99 žensk), od tega 45 s Koroške, 61 z Dunaja in 8 iz drugih predelov Avstrije ter 2 iz Nemčije. Na koncu tega šolskega leta pa jih je bilo le še 62 (12 moških in 50 žensk), od tega 30 s Koroške, 24 z Dunaja, 8 iz drugih predelov Avstrije in 2 iz Nemčije. Šolske oblasti so se pritoževale, da se ravno mlade učiteljice želijo vrniti na Dunaj in za to »uporabljajo čestokrat sramotna sredstva; izmišljajo si najbolj neverjetne bolezni, ki jim je baje **vzrok nevarnost tolovajev**«. (Podčrtal T. F.)

Za šolsko leto 1944—1945 so imele okupatorjeve šolske oblasti velike načrte. Medtem ko so nekateri menili, da bi bilo dobro, ko bi vsaj ohranili enako število šol, kot so jih imeli ob koncu preteklega šolskega leta, je šef civilne uprave za Gorenjsko hotel, da bi vsaj zasilno izobraževali tudi otroke iz okoliševuničenih ali zaprtih šol. Predvidevali so, da bi morda obnovili pouk v 10 šolah (Dob, Dragomelj, Ihan, Komenda, Brdo pri Lukovici, Dol pri Ljubljani, Radomlje, Stranje, Vodice in Dolsko), ki so bile vse uničene razen v Dolskem. Pomanjkanje nemških učnih moči naj bi vsaj na nižji stopnji omejili z uporabo bivših slovenskih učnih moči.

Razmah narodnoosvobodilnega boja poleti in jeseni 1944 je onemogočil, da bi okupator odprl še kakšno osnovno šolo v okrožju Kamnik. Število njegovih šol je ostalo še dalje takšno, kot je bilo na koncu šolskega leta 1943—1944. »Na koncu prejšnjega šolskega leta je zaradi razmer število naših odprtih osnovnih šol padlo na 8! Delali smo samo še v krajih, ki so neposredno ob cesti in se zdijo ustrezno varni: Kamnik, kjer sta zasilno spravljeni tudi Nevlje in Mekinje, Mengeš, Domžale, Črnuče, Litija in Šmartno. Ob tem so bile (šole) v Kamniku že nekaj tednov tako zasedene od vojske, da je bilo občasno na voljo le 3—5 sob za 24 razredov! (11 osnovne šole, 1 nemški razred, 3 iz Nevelj, 4 iz Mekinj in 5 z meščanske šole.) Kljub najbolj gorečemu prizadevanju vseh uradov do danes nismo mogli doseči tega, da bi čete nastanili nekje drugje. (...) Zaradi močnih motenj železniške proge zahodno in vzhodno od Litije smo mogli tam in v Šmartnem začeti s poukom šele 2. oktobra. Tako smo trenutno spet zelo močno nazadovali,« je pisal Stonner iz Kamnika Praschu v Pulj. Pripomnil je tudi to, da je v Kamniku poleg nemškega razreda odprtih le 6 razredov meščanske šole in da vsi drugi učenci iz Kamnika, Mekinj in Nevelj nimajo pouka že od poletja 1944.[162]

Občutno se je jeseni 1944 poslabšal predvsem položaj vseh treh šol v Litiji in Šmartnem pri Litiji. Enote VII. korpusa NOV in POJ so 20. septembra 1944 skupaj z zavezniškim letalstvom napadle in uničile železniški most pri Poganeku in tako Litiji odrezale najpomembnejšo zvezo s Kamnikom in tistim zelo majhnim delom kamniškega okrožja, ki ga je takrat nadziral nemški okupator. Zvezo z Litijo je okupator vzdrževal z občasnimi vlaki, ki so imeli močno oboroženo spremstvo (oklepni vlak), so pa morali potniki seveda prestopati. Iz več okupatorjevih virov se lahko prepričamo, s kakšnimi težavami se je zaradi te pomembne partizanske akcije otepala okupatorjeva postojanka v Litiji in tudi v Šmartnem pri Litiji in z njima tudi njene tri šole tja do zime 1944—1945.[163] Okrožni šolski svetnik Stonner je 26. novembra 1944 pisal Praschu v Pulj: »Drugače so odprte iste šole kot na koncu šolskega leta, samo da je Litija zaradi močnih motenj na železnici od septembra odrezana in jo oskrbujemo le z vlaki, ki jih spremlja oborožena sila. Zato pa je Kamnik od maja končno tako daleč izpraznjen, da tukaj lahko šolamo vse učence.«[164] O tem, kako je trpel pouk v Litiji zaradi opisanih razmer, zvemo iz poročila upravitelja meščanske šole Alfreda Zischkale okrožnemu šolskemu svetniku Stonnerju:

»Zavarovanje vsega območja je ta teden prevzela neka policijska enota, ki so jo morali spet nastaniti v šoli. Odšla bo šele jutri, tako da je torej moral pouk ta teden zopet odpasti. Od ponedeljka je spet pouk. Kot sem Ti povedal že v Kranju, bomo šolo s prihodom prihodnjega spremstva, ki naj bi prispelo okrog 15., zaprli in učiteljicam vpisali v potrdila za potovanje domov tisti dan, ko bodo odšle s spremstvom.«[165]

Čeprav je število osnovnih šol v okrožju Kamnik v šolskem letu 1944—1945 ostalo enako, kot na koncu preteklega šolskega leta, se je občutno zmanjšalo število učnih moči. Julija 1944 jih je poučevalo še 62, jeseni 1944 in pozimi 1944—1945 pa le še 34 ali 35, torej nekaj več kot polovica. Takšno grozovito pomanjkanje nemških učnih moči so okupatorjeve šolske oblasti, ki so še vedno gojile upanje na delno obnovo po partizanih porušenega nemškega šolstva, poskušale nadomestiti z zaposlitvijo slovenskega učiteljstva. To je bilo v zvezi tudi z novo okupatorjevo taktiko do slovenskega jezika, o čemer bomo še govorili.

Za šolsko leto 1944—1945 nimamo na voljo tako izčrpnih podatkov o razmerah, lahko bi rekli, poslednjih ostankov okupatorjevega šolstva v okrožju Kamnik, kot jih imamo za prejšnje šolsko leto. Ko so ugotavljali, kakšna mladinska

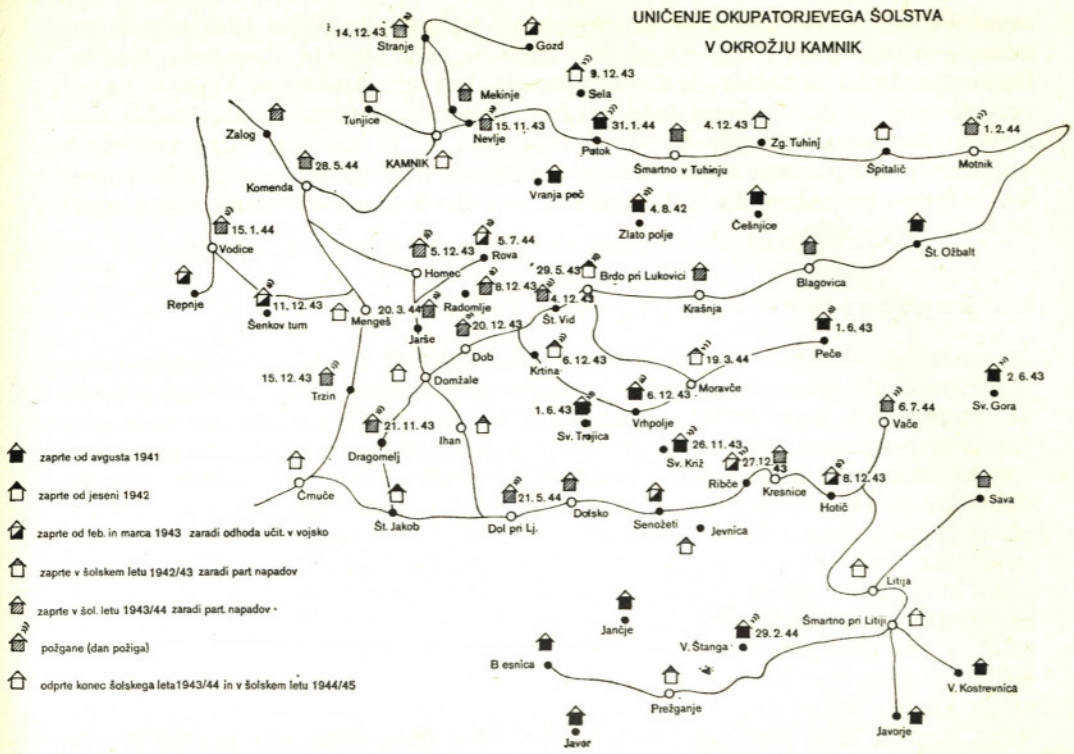

vprašanja izvirajo iz »totalne vojne«, so na okrožnem vodstvu NSDAP Kamnik menili takole: »Pri otrocih nemških okupacijskih sil in naseljencev, ki imajo vsaj deloma še priložnost obiskovati šole, neugodne posledice (totalne vojne — op. T. F.) niso posebno opazne. Pač pa so te opazne pri otrocih slovenskega prebivalstva. Ti sedaj nimajo možnosti obiskovati šol in se zelo malo brigajo za službo v Hitlerjevi mladini ali pa se zanjo sploh ne brigajo. Če jih ne zaposlijo s hišnimi deli, se potikajo po okolici in **delajo v obveščevalni službi OF,** če seveda molčimo o njihovem pobalinstvu. Bilo bi nujno potrebno, da bi tukaj našli način in sredstva, kako bi tudi 12—16-letne mladeniče zaposlili pri skupnem delu.«[166] (Podčrtal T. F.)

Okupatorjeva očiščevalna operacija v Savinjski dolini ter okoli Moravč in v nekaterih drugih predelih kamniškega okrožja ter delni uspehi, ki jih je dosegel pri tem, so mu obudili upanje, da bi morda lahko obnovili vsaj del požganih šol in v njih nadaljevali s poukom. Tako je okrožni šolski svetnik Stonner na sestanku občinskih komisarjev pri deželnem svetniku v Kamniku povedal, da »se bo zaradi nastopa mirnejših razmer spet lahko začela obnova šol«. Tudi dr. Doujak je pozival občinske komisarje, naj poskrbijo, da bodo šole ponovno v redu in kjer jih več ni, naj poskrbijo za zasilne prostore. »Požgane šole bi morali, če je pri njih še kaj uporabnega, zasilno pokriti, da bi zavarovali ostanke zidu. Tega še niso storili nikjer, razen v Vodicah.« Svaril je pred napačnim mišljenjem, da bo vse stroške pokrilo nadomestilo za vojno škodo, ki jo nemška državna blagajna izplačuje upravam v pokrajinah. Povedal je, da rajh pokriva le tiste stroške, ki jih povzroča partizansko delovanje, medtem ko stroške, ki nastajajo zaradi zamujenega zavarovanja, plača prebivalstvo samo.[167] Iz vsebine zapisnika torej zvemo, da v občinah do januarja 1945 niso storili ničesar za

zavarovanje ruševin požganih šol, čeprav je Stonner že poleti 1944 pozval komisarje tistih občin, v katerih so bile osnovne šole Stranje, Komenda, Vodice, Radomlje, Dob, Lukovica, Ihan, Dragomelj, Dol pri Ljubljani, Dolsko, naj si prizadevajo, da bi v novem šolskem letu obnovili pouk na šolah. Storili niso ničesar, ker zaradi narodnoosvobodilnega boja, ki je tudi nje same potisnil v večje kraje, niso mogli storiti ničesar. Verjetno niso ničesar storili niti potlej, ker nimamo podatkov, da bi okupator v okrožju Kamnik do konca vojne odprl še neko svojo šolo.

5. Okupatorjeve »slovenske« šole

Za nemškega okupatorja v letu 1944 je značilno tudi to, da je iz taktičnih razlogov nekoliko spremenil odnos do uporabe slovenščine v šoli. Medtem ko prej ni dopuščal niti tega, da bi pri nemškem pouku uporabljali tolmače in so slovenščino preganjali celo med odmori, je v letu 1944 celo iskal »ustrezne« slovenske učne moči, ki bi v nižjih razredih osnovnih šol učile slovenščino. Nemški okupator na Gorenjskem se nikakor ni odrekel svojih dolgoročnih programov, posebno raznarodovanja — germanizacije, temveč je v razmerah, ki so bile zanj neugodne, spremenil le taktiko. Z rahlim popuščanjem glede uporabe slovenščine in simbolov slovenstva ali bolje »kranjstva« je hotel odtrgati od narodnoosvobodilnega gibanja tiste, ki jih je morda motil revolucionarni značaj tega gibanja, ter pretrgati tiste vezi, ki so jih nanj vezale iz narodnih razlogov. Ali rečeno preprosteje: hotel je dobiti v svoj tabor tiste, ki niso bili za revolucijo, so pa bili na strani narodnoosvobodilnega gibanja zaradi svoje nacionalne zavesti. Seveda bi si prebivalci morali drobtinice slovenščine šele zaslužiti, in to z aktivnim sodelovanjem v boju proti narodnoosvobodilnemu gibanju, posebno z vstopom v t. i. gorenjsko samozaščito, tj. gorenjsko domobranstvo.

Z novo taktiko uvajanja drobtinic slovenščine v nižje razrede osnovnih šol na podeželju je nemški okupator začel jeseni 1944, tj. s poslednjim šolskim letom svojega vse bolj omejenega gospostva na Gorenjskem. O tem je okrožni šolski svetnik Stonner 11. oktobra 1944 pisal Praschu v Pulj:

»Po uvodnih razgovorih v Celovcu je gauleiter dovolil uporabo gorenjskega materinega jezika (Kako se jim je upiralo reči: slovenskega! Op. T. F.) v elementarnem razredu na podeželskih šolah, vsekakor samo tam, kjer kdo iz bivšega učiteljstva (ali iz naših akcijskih sil) izjavi, da je to pripravljen delati. Ker ostanejo kraji, v katerih so meščanske šole, glede tega neprizadeti, smo v okrožju Kamnik začasno na novo namestili po eno učno moč samo v Mengšu in Črnučah; učita po novem abecedniku. Načrtujemo, da bomo pri odpiranju nadaljnjih šol šli po tej poti, posebno še tam, kjer je prebivalstvo z gorenjsko samozaščito samo uspelo ustaviti tujo samovoljo.«[168]

Če je nekoč nemški okupator v svoji raznarodovalni gorečnosti pometal iz šol vse, kar je imelo neko slovensko besedo in celo tisto, kar je bilo dvojezično, npr. zemljevide, slike živali, rastlin itd., je sedaj dopustil celo uporabo slovenskega abecednika. O tem je Stonner pisal v neki svoji okrožnici, da so zaradi pomanjkanja ustreznega gradiva v berilih morali izdati za Gorenjsko lastne zvezke Gorenjskega berila. »Tale prvi zvezek Gorenjskega berila ima največ izrazov v materinskem jeziku učencev in šele na poslednjih straneh po dve vrsti prehodnih besed, ker imamo na naših šolah tudi nemške učence,« je pisal. Prvi zvezek naj bi zadoščal do konca leta 1944, dva nadaljnja so šele pripravljali. Takrat so za Gorenjsko posebej pripravljali tudi berili za srednjo in višjo

stopnjo, vendar obe samo v nemščini. Berilo za srednjo stopnjo naj bi izšlo v treh nadaljevanjih, in to za vsak letni čas posebno nadaljevanje (tretje za pomlad in poletje skupaj). Ker so se zavedali jezikovnih težav in ker je bilo le malo pouka, naj bi berilo za srednjo stopnjo, ki so ga predvideli za 2., 3. in 4. razred, uporabljali šele v 3., 4. in 5. razredu. Berilo za višjo stopnjo naj bi izšlo v štirih zvezkih, od katerih je prvi »Gorenjska« že izšel in naj bi ga uporabljali do konca leta 1944.[169]

Kaže, da nekaterim nemškim učiteljem, gorečim raznarodovalcem, ni bilo po volji to, da bi v prvem razredu osnovne šole na podeželju za pomožno sredstvo uporabljali slovenščino. Tako je šolski upravitelj iz Litije Zischkale pisal Stonnerju: »O šolskem programu, ki ga je za prihodnji čas predvidel dr. Koschier, sem bil nekoliko pretresen. Ne glede na to, da priznanje naših napak ni bilo ravno vzneseno, vendarle gledam popolnoma črno, če sedaj jemljemo slovenske učne moči v naše šole. To nam pomeni udarec nazaj, da mi samo nemško govoreči učitelji nimamo nič več govoriti na Gorenjskem. Celo učenci meščanskih šol bodo nenadoma razumeli nemško le še kot tuj jezik. Upam, da o tem še ni padla poslednja beseda.«[170]

Šolska čitanka ali abecednik za prvi razred osnovne šole, ki so jo nemške šolske oblasti v začetku leta 1945 izdale za Gorenjsko, je bila v slovenščini in je imela vseh 25 slovenskih črk (tudi č, š in ž). Le krstna imena so bila nemška, npr. Gisela, Emil, Paul, Johana, Hanzi itd. pa tudi na risbi osnovne šole je pisalo samo nemški: Volksschule.[171] Verjetno so te abecednike uporabljali tudi v tistih »slovenskih« šolah, ki jih je ustanavljalo gorenjsko domobranstvo, in so jih imele nemške šolske oblasti za nelegalne. Okupatorjevi viri navajajo dve takšni šoli v okrožju Kamnik, in to v Škrjančevem pri Radomljah in v Lahovčah. Glede prve je deželni svetnik dr. Doujak zahteval od Stonnerja, naj gre takoj v Škrjančevo in ukine pouk. »Orožniška postaja naj takoj poroča, kako je mogla prezreti to, da so tam odprli slovensko šolo. Redni šolski pouk otrok bi vendarle morala opaziti. Tam naj se takoj prične nemški pouk!«[172]

Dr. Doujak je v svojem poročilu o »aktiviranju občin«, v katerem je tudi navedel svoje stališče do gorenjskega domobranstva, pisal tudi o »slovenskih« šolah v Lahovčah kot neugodni posledici nezaželenega razvoja gorenjskega domobranstva. Takole se je izrazil: »Vsekakor se tudi že vidijo posledice. Samozaščita je npr. hotela v Lahovčah, okrožje Kamnik, sama urediti šolo. Ne da bi koga vprašala, je zanjo vzela inventar šole, ki smo jo zaprli zaradi banditske nevarnosti. Šolske knjige so ji poslali iz Ljubljane. Za učitelja so predvideli dva študenta iz Ljubljane. To početje sem zavrnil in se zavzemam za to, da bi za otroke v Lahovčah uredil šolo po načelih, ki veljajo za Gorenjsko. Podobno se je začelo v občini Vodice, kjer je samozaščita na pogorelo šolo postavila zasilno streho in hoče začeti s poukom, ko dobi učbenike iz Ljubljane.«[173]

Da je takšnih šol bilo več, priča pismo ravnatelja nemškega učiteljišča v Kranju dr. Franza Koschierja okrožnemu šolskemu svetniku Stonnerju 28. februarja 1945, ki v začetku pravi: »V poslednjem času smo ugotovili, da so v mnogih krajih na Gorenjskem ljubljanski študentje s sodelovanjem samozaščite (gorenjskega domobranstva — op. T. F.) začeli z ilegalnim slovenskim poukom. Ker takšnega razvoja ne moremo ovirati, moramo najti način, ki bo z naše strani zagotavljal ustrežljivost glede slovenskega šolskega vprašanja in se ne bo zdelo, da je slovenska šola pridobitev samozaščite ali tolovajev.« Povedal je, da dotedanje učne moči politično niso bile sprejemljive in da nameravajo s

tečaji za pomožne učitelje dobiti ustrezne učne moči, ki bodo ustrezale temle pogojem: »1. neoporečno protikomunistično, nemštvu prijateljsko razpoloženje, 2. minimalna mera znanja nemščine, 3. najmanjša starost 18 in največ 30 let, 4. najmanjša izobrazba (po možnosti 4 razredi srednje ali meščanske šole), ki jo mora potrditi preizkusni izpit, 5. zaželena, vendar ne obvezna, je že odslužena državna delovna služba.« Vodje krajevnih skupin NSDAP ali šolski upravitelji naj bi sporočili imena kandidatov za omenjene tečaje. »Naj bi nam prijavili predvsem dekleta, ki ustrezajo tem zahtevam. Ta naj bi bila iz vrst svojcev moštva samozaščite, oškodovancev s strani tolovajev ali iz politično neoporečnih krogov (preizkušeni sodelavci KVB, zaupniki)«. Koschier je menil, da je za tečaj potrebnih najmanj 12 moških in 24 žensk; moški kandidati so lahko tudi pripadniki gorenjske samozaščite.«[174] Iz Stonnerjeve okrožnice šolskim upraviteljem v okrožju Kamnik 5. marca 1945 je razvidno, da bi se naj tečaj začel 20. marca 1945.[175] Ne vemo, ali so ta tečaj res začeli ali ne, in če so ga začeli, potem se je končal tik pred zlomom nemškega rajha, ko so propadli še poslednji ostanki okupatorjevega nemškega in začetki kolaboracionističnega, t. i. slovenskega šolstva v okrožju Kamnik. Ne ravno majhno število šoloobveznih otrok je že leto ali več obiskovalo partizanske osnovne šole.

OPOMBE

[1] Tone Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945. Maribor 1968 (dalje: Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika).

[2] Miroslav Stiplovšek: Kamniško okrožje v narodnoosvobodilnem boju 1941—1945 (Problematika virov in literature, obsega in razdelitve okrožja ter periodizacije). Domžale 1975, str. 23—25.

[3] Litijski zbornik NOB, I, Ljubljana 1969, ki je skozi spominske članke udeležencev NOB precej dobro prikazal dogajanja v litijskem partijskem okrožju v narodnoosvobodilnem boju, ne navaja nemškega političnega komisarja za okraj Litija v letu 1941. Tudi glede drugih podatkov o nemški zasedbi litijskega območja ni zanesljiv in je pomanjkljiv.

[4] Krajevni leksikon dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 175—209. Splošni pregled dravske banovine. Ljubljana 1939, str. 109—113.

[5] Krajevni leksikon dravske banovine, str. 308—333; Splošni pregled dravske banovine, str. 133—137.

[6] Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana (dalje: Arhiv IZDG), fond: Landrat Stein, f. 814/I, Lojalitätserklärung.

[7] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 809/I, Doujakovo poročilo 8. 4. 1942.

[8] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 1131, poročilo okrožnega inšpektorja Kamnik 28. 9. 1941.

[9] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 822/I, okrožnica šefa civilne uprave za Gorenjsko 30. 6. 1942.

[10] Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains (dalje: VAZK), Jg. 1941, St. 15, 27. 6. 1941.

[11] VAZK, 1942, St. 24, 14. 11. 1942.

[12] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 809/II, navodila šefa civilne uprave za Gorenjsko za matično službo.

[13] VAZK, 1941, St. 19, 1. 8. 1941.

[14] VAZK, 1941, St. 26, 20. 10. 1941, »tretja odredba o razvrstitvi uprave na zasedenem ozemlju« 15. 9. 1941. Ta odredba je začela veljati šele 15. oktobra 1941. Okupatorjev opis okrožja Kamnik (brez litijskega območja) z dne 27. 6. 1941 je v arhivu IZDG, Landrat Stein, fasc. 1131/IV.

[15] VAZK, 1941, St. 26, 20. 10. 1941, »tretja odredba o razvrstitvi uprave na zasedenem ozemlju« 15. 9. 1941. Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/II, dopisi obč. kom. za Mengeš in Trzin 28. 5., 18. 9. in 21. 10. 1941, dopisi pol. kom. za okraj oz. okrožje Kamnik 24. 6., 17. 9., 29. 9. in 31. 10. 1941.

[16] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/I, dopis pol. kom. Kamnik 17. 10. 1941, pismo šefa civilne uprave za Gorenjsko 28. 10. 1941.

[17] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/I, Doujakovo pismo Ottu Hochsteinerju 26. 9. 1942.

[18] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/I, Doujakovo pismo 8. 4. 1942.

[19] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/I, Doujakovo poročilo 19. 7. 1942.

[20] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/I, Doujakovo pismo 24. 7. 1942.

[21] Pri Doujakovem pismu od 24. 7. 1942 je seznam občinskih komisarjev okrožja Kamnik, na katerem so znaki, s katerimi je dr. Doujak označil narodnost in ustreznost občinskih komisarjev (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/I). Zanimivo je, da sta tudi na tem seznamu občinska komisarja za Blagovico Chrysant Oberwalder in Ihan Vinzenz Riedl označena kot Slovenca, čeprav sta bila za gotovo Nemca vsaj po izvoru.

[22] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/I, Doujakovi pismi 19. in 24. 7. 1942.

[23] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/I, Doujakovo dopisovanje s Franzem Ladstätterjem iz Radovljice in kandidatom za naselitev Ottom Hochsteinerjem iz Weitenfelda na Koroškem septembra in oktobra 1942 ter januarja 1943.

[24] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/I, Hierzeggerjevo pismo 24. 7. 1942.

[25] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/I, Doujakovo pismo 4. 11. 1942.

[26] VAZK, 1942, St. 24, 14. 11. 1942. Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/II, Doujakova predloga 25. 11. 1942 in 18. 1. 1943; odlok šefa civilne uprave za Gorenjsko 26. 2. 1943.

[27] Literatura o NOB v okrožju Kamnik je do sedaj omenila le nekaj primerov partizanskih vdorov v občinske urade v tem okrožju. Napade na občinske urade v Stranjah, Dobu, Ihanu in Podgorici so opisali udeleženci NOB F. Podstudenšek-Rok, T. Poljanšek-Branko in J. Pirš-Luka v Kamniškem zborniku, VII, Ljubljana 1961, str. 74—75 in 92—94.

Zanimivo bi bilo pregledati odnos občinskih komisarjev do NOB. Medtem ko jih je nekaj narodnoosvobodilno gibanje obsodilo na smrt in jih je zadela partizanska krogla, npr. Andreja Mejača iz Komende, Antona Burkeljca iz Zg. Tuhinja, Vinzenza Ritschla iz Vodic, Ernsta Seigerja iz Črnuč, Matijo Kuneja iz Krašnje in Lukovice (samo ranjen), jih je nekaj sodelovalo z narodnoosvobodilnim gibanjem. Nekega občinskega komisarja je nemški okupator zaprl že spomladi 1942 in je njegova hčerka pozneje padla kot okrožna mladinska funkcionarka, neki občinski komisar je z dobro oceno deželnega svetnika odšel v nemško vojsko, vendar je bil že jeseni 1943 v partizanih, za nekatere je po vojni komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih sodelavcev ugotovila, da se niso pregrešili zoper narodnoosvobodilno gibanje itd. Raziskavo o odnosu občinskih komisarjev do NOB in o njihovi usodi med vojno in po njej bi lahko napravili v glavnem le po spominskih virih, ker nam arhivsko gradivo ne daje dovolj podatkov.

[28] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 836/I, poročilo obč. kom. za Blagovico 16. 5. 1942.

[29] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 810/III.

[30] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 810/VII.

[31] Gradivo o tem glej v arhivu IZDG, Landrat Stein, fasc. 829. Jože Gričar-Metod je o razmerah na Moravškem izjavil tudi tole: »Že v drugi polovici 1942 je bila na Moravškem oblast dejansko v naših rokah. Bila je nekakšna država v državi. Ljudje so se ravnali predvsem po navodilih svojih krajevnih odborov OF. Slovenski uslužbenci na občini v Moravčah in na Vačah so mnoge stvari reševali po naših napotkih. Vplivali smo na razdeljevanje živilskih nakaznic, da smo jih dobivali tudi za tiste, ki jih ni bilo več doma in podobno. S temi nakaznicami smo nabavljali hrano in druge potrebščine za partizane. Prek teh uslužbencev, ki so bili naši sodelavci, smo vplivali na zmanjšanje davkov našim ljudem, pritiskali na nemčurje in podobno. Okupator je bil tod skoraj brez moči.« (Jože Gričar-Metod: Delo prvih ilegalcev narodnoosvobodilnega gibanja na Litijskem in Moravškem. Litijski zbornik NOB, I, str. 76).

[32] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 836/II, poročili okrož. orož. vodje Kamnik 24. 12. 1941 in 24. 3. 1942.
[33] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 811/VII, Doujakovo poročilo 26. 9. 1942 in dopis šefa civilne uprave za Gorenjsko 6. 10. 1942.
[34] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 812/III, dopis dež. svet. za okrožje Kamnik 23. 10. 1942.
[35] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 812/III, dopisa dr. Doujaka 9. 11. 1942, dopis šefa civilne uprave za Gorenjsko 30. 10. 1942, zapisnik o izročitvi in prevzemu uprave občine Kamniška Bistrica 14. 11. 1942.
[36] Partizanske akcije na Homec, Ihan in Zg. Tuhinj so opisali udeleženci NOB M. Cajhen-Uroš, F. Zupančič-Marjan in P. Zupančič-Stojan v Kamniškem zborniku, VII, str. 116—119 in 121—122. Akcijo na Moravče pa omenja Franc Poglajen-Kranjc v članku Zasavski bataljon Alojza Hohkrauta, Litijski zbornik NOB, I, str. 125. O političnih in vojaških razmerah na Moravškem pozimi 1942—1943 in spomladi 1943 je pisal Mitja Ribičič-Ciril v članku Moravška republika, Litijski zbornik NOB, I, str. 135 do 164.
[37] VAZK, 1943, St. 3, 8. 3. 1943, Bekanntmachung 26. 2. 1943.
[38] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/I, Doujakov predlog 5. 1. 1943, Doujakov dopis okrožnemu vodstvu NSDAP Kamnik 5. 1. 1943.
[39] Deželni svetnik za kamniško okrožje je 18. 10. 1943 zahteval kar od 14 občinskih uradov, naj pošljejo v Kamnik dele občinskih registratur, češ da se je že zgodilo, da je bilo pri partizanskih napadih uničeno pomembno gradivo. (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 921/I, navodilo dež. svet za okrožje Kamnik 18. 10. 1943).
[40] O partizanskih napadih na Motnik, Moravče in Šmartno v Tuhinju so pisali udeleženci NOB Mirko Jerman, Ivan Zore-Jernej, Ivan Lipar-Iztok in Franc Zavašnik-Božič v Kamniškem zborniku, VII, str. 155—156, 182—185 in 192—194, o osvoboditvi Moravške doline pa udeleženec Mirko Jerman v članku Nekatere akcije Šlandrove brigade na litijsko-moravškem območju, Litijski zbornik NOB, I, str. 196—197. Celoviteje je operacije za osvoboditev Motnika, Moravč in Šmartnega v Tuhinju opisal dr. Miroslav Stiplovšek v svoji monografiji Šlandrova brigada, Ljubljana, Maribor 1971, str. 232—234, 281—284 in 299—305.
[41] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 841, strogo zaupno poročilo okrožnega vodstva NSDAP Kamnik iz marca 1944.
[42] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 809/I, poročilo urada dež. svet. Kamnik 25. 5. 1944.
[43] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 809/I, sporočilo dež. svet. Kamnik 5. 8. 1944.
[44] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 809/I, beležka dr. Franza Strasserja 16. 8. 1944.
[45] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 810/III, predlog dež. svet. za okrožje Kamnik 7. 8. 1944.
[46] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 809/I, pismo dež. svet. za okrožje Kamnik 16. 8. 1944.
[47] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 808 a/II, odlok šefa civilne uprave za Gorenjsko o ustanovitvi uradnih okrajev v okrožju Kamnik 8. 9. 1944.
[48] VAZK, 1944, St. 7, 28. 9. 1944.
[49] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 809/I, uradna beležka 2. 12. 1944.
[50] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 809/I, pismo dež. svet. za okrožje Kamnik šefu civilne uprave za Gorenjsko 15. 1. 1945. V nadaljnjem delu svojega pisma je dr. Doujak povedal svoje stališče glede gorenjskega domobranstva:
»Imam vtis, da dosedanja rešitev vprašanja financiranja in opreme domobranstva kot vmesna rešitev ni več smotrna in ne pelje več k uspehu. Zato je potrebno preveriti, ali ni potrebno vendarle že enkrat zavzeti konkretno stališče do vprašanja domobranstva. Opozarjam, da je zadeva dosegla takšno stopnjo, ki je politično nevarna. Menim, da je treba domobranstvo trdneje prijeti v roke. Medtem ko se je v začetku mislilo, da bi ustanovili domobranstvo kot krajevno samozaščito in tako vezano le na kraj sam in ne bi oblikovali trdne in čez vso Gorenjsko razpredene organizacije, se je sedaj v Kranju oblikoval s Slovenci zaseden center, ki ima sicer nalogo, da središčno vodi oskrbo domobranstva, ki pa skuša voditi vse enote. Obenem pa v tem centru ni Slovencev z Gorenjskega, temveč so čestokrat Ljubljančani, ki so očitno prinesli iz

Ljubljane posebne naloge za svoje delo na Gorenjskem. Vsekakor se že čutijo posledice.«

Potem je dr. Doujak navedel za primer ustanavljanje dveh slovenskih šol, o čemer bomo govorili pozneje, in nadaljeval:

»Ugotavljam, da je nadaljnja graditev domobranskih postojank sicer zelo nujna in zaželena, da bi pa onemogočili napačen politični razvoj, bi bilo potrebno to ustanovo trdneje krmariti. Če se že prizadeva, da bi vse domobranstvo na Gorenjskem nekako organizacijsko povezali, potem ta povezava ne bi smela iti prek slovenskih sil, temveč prek Nemcev. Na vsak način je treba preprečiti, da bi jemali ljudi iz Ljubljane. Predvsem je treba zagotoviti financiranje in opremljanje domobranstva. Poleg tega je treba biti bolj pozoren do politične usmeritve.

Predlagam, da bi premislili, ali ne bi odgovornosti za politični in organizacijski razvoj prenesli na NSDAP. Menim, da bi vojaško izobraževanje prenesli na okrožnega orožniškega vodjo, ker bi bil ta zaradi svojih zvez z orožniškimi postajami na terenu za to najbolj ustrezen. Krajevne akcije naj bi vodila orožniška postaja. Morda bi bila za to vzgled ureditev Volkssturma. S to rešitvijo bi bilo najhitreje dano zagotovilo, da bi se domobranstvo posvetilo krajevnim zavarovalnim nalogam in se ne bi razvijalo tako, kot na Gorenjskem ni zaželeno.«

[51] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 821/IV, dopis obč. uprave Vodice 20. 1. 1945, dopis dež. svet. za okrožje Kamnik 28. 3. 1945.

[52] Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 246—248.

[53] Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str 274—290.

[54] Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 275—278.

[55] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 841, pismo štabnega vodje urada pooblaščenca državnega komisarja za utrjevanje nemštva na Bledu dr. H. Friedla 20. 4. 1942, pismo dež. svet. za okrožje Kamnik 23. 4. 1942.

[56] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 839/IV, elaborati: Besitzgrössen im Kreis Stein (23. 7. 1941), Hebung der landwirtschaftlichen Erzeugung im Kreis Stein (28. 8. 1941), Ernährungswirtschaftliche Massnahmen im Kreis Stein (25. 9. 1941), Zur Gewerbebereinigung (25. 11. 1941), Bodenrecht (1. 12. 1941), Flurbereinigung (9. 12. 1941), Landarbeiternachwuchswerbung (30. 12. 1941), Landwirtschaftliche Erzeugung und Preisbildung (26. 2. 1942), Die Landbevölkerung Oberkrains (15. 3. 1942), Bauerland in Bauerhand (30. 4. 1942), Derzeitige Fleischversorgung im Kreis Stein (16. 5. 1942), Gesunde Bodenordnung (16. 5. 1942), Schwierigkeiten in der Lebensmittelversorgung im Kreis Stein (6. 7. 1942), Auswirkungen der polizeilichen Massnahmen in der Landwirtschaft und Ernährungswirtschaft (4. 8. 1942), Schätzung landwirtschaftlicher Liegenschaften (13. 8. 1942).

[57] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 1131, Heinrich Burgstaller: Zur Besiedlung des Kreises Stein, 20. 10. in 9. 12. 1941.

[58] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 1131, H. Burgstaller: Besiedlung des Kreises Stein, 20. 10. 1941.

[59] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 1131/IV, H. Burgstaller: Bodenrecht, 1. 12. 1941.

[60] Arhiv Vojaškega zgodovinskega inštituta JNA, Beograd, škatla 34 A, dok. 12/3. Ta elaborat je komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo po vojni izločila iz drugih Burgstallerjevih elaboratov in ga poslala državni komisiji v Beograd (inv. št 15.177).

[61] Prav tam.

[62] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 839 a/IV, Burgstallerjevo poročilo za mesec avgust 1942, dne 25. 8. 1942.

[63] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 839 a/IV, poročilo oddelka za kmetijstvo pri dež. svet. za okrožje Kamnik za mesec oktober 1942, dne 28. 10. 1942.

[64] National Archives Washington, T-81, navitek 279, beležka dr. Kürbischa 20. 8. 1942.

[65] Arhiv IZDG, Dienststelle des Beauftragten des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums in den besetzten Gebieten Kärntens und Krains, Veldes (dalje: DDV Veldes), poročilo dr. Herberta Friedla 14. 12. 1942.

[66] Arhiv IZDG, DDV, beležka dr. Kürbischa 22. 3. 1943.

[67] Na Gorenjskem so takrat nameravali urediti tudi dve »vzorni kmetiji«, Himmler pa je želel, naj bi v letu 1943 »začeli tudi z oblikovanjem cele vrste kmetij, ki bi ustrezale svojemu času«. (Arhiv IZDG, DDV, beležka Hansa Sauerja 11. 12. 1942).
[68] Arhiv IZDG, DDV, beležka Konrada Nimpferja 1. 12. 1942.
[69] Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 697—699.
[70] Prav tam.
[71] Neki seznam jih navaja celo 18.
[72] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 829/II, pismo šefa civ. upr. za Gorenjsko 8. 1. 1943.
[73] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 829/II, pismo dr. Doujaka 14. 1. 1943.
[74] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 1131, poročilo okr. vod. NSDAP Kamnik 3. 3. 1944.
[75] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 846/I, poročilo šol. odd. pri dež. svet. za okrožje Kamnik 31. 7. 1944.
[76] To poglavje sem napisal predvsem na podlagi bogatega gradiva šolskega oddelka (urada) političnega komisarja ali deželnega svetnika za okrožje Kamnik, ki ga hrani arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Vendar sta od sklepnih poročil vodje tega oddelka (urada) na koncu vsakega šolskega leta ohranjeni le sklepni poročili za akcijo nemških jezikovnih tečajev poleti 1941 in za šolsko leto 1943—1944, medtem ko za druga šolska leta (1941—1942, 1942—1943 in 1944—1945) takšnih poročil še nismo našli. Če jih bomo kdaj dobili iz deželnega arhiva v Celovcu (iz fonda šefa civilne uprave za Gorenjsko), bodo vsekakor dopolnila podobo, ki sem jo prikazal v tej razpravi. Ohranjene niso niti okupatorjeve šolske kronike niti drugo gradivo nemških osnovnih šol, in to iz razlogov, ki so razumljivi, ko preberemo to poglavje razprave.
[77] Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 789—790.
[78] Politični komisar za okraj Litija Petschauer je naročil »županom in orožništvu« v nemščini in slovenščini: »Naročam, da se na vseh šolah ukine šolski pouk, in sicer takoj. Gospod župan prevzame z orožništvom vso skrb za šolska poslopja. Treba je paziti, da se ne bo napravila na šolskih poslopjih nobena škoda.« (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 814/II, nedatirano poročilo pol. kom. za okraj Litija).
[79] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 1131/V, sporočilo pol. kom. za okraj Kamnik 21. 5. 1941, fasc. 844/I, Praschevo sporočilo 25. 5. 1941. Prasch je sodeloval v nacističnem gibanju že od leta 1927 dalje in je leta 1931 postal član nacistične stranke. Bil je vseskozi funkcionar v NSLB in tudi član SS, v kateri si je pridobil čin poročnika. Na Gorenjsko je prišel 9. aprila 1941 in je bil tudi funkcionar v NSDAP in nemški mladinski organizaciji. Udejstvoval se je tudi pri pisanju člankov o šolstvu na Gorenjskem in izdal priročnik za mlade šolske upravitelje na Gorenjskem (Handbuch für junge Schulleiter in Oberkrain). Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/IV, podatki o H. Praschu.
[80] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, Praschevo sporočilo 25. 5. 1941.
[81] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 1131/V, poročilo šol. odd. pol. kom. za okrožje Kamnik 5. 9. 1941.
[83] Najprej so predvidevali, da se bodo jezikovni tečaji na šolah na Gorenjskem začeli že 14. junija 1941. (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, okrožnica pol. kom. za okraj Kamnik 10. 6. 1941).
[84] Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 791.
[85] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 846/II, pregled števila učnih moči na šolah okrožja Kamnik za nemške jezikovne tečaje julija in avgusta 1941; fasc. 1131/V, poročilo šol. odd. pol. kom. za okrožje Kamnik 5. 9. 1941.
[86] Helmut Prasch: Arbeitseinteilung für den Ferieneinsatz der Kärntner Erzieherschaft in den besetzten Gebieten Krains vom 14. 7. bis 24. 8. 1941. (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 831/I).
[87] Arhiv IZDG, Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo (dalje: KUZOP), fasc. 907/VII, poročilo osnovne šole Moravče o raznarodovalnem delu nemških šol.

[88] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 884/I, Praschev dopis 29. 7. 1941. V svojem članku »o šoli na Gorenjskem« je Prasch zapisal: »Pokrajinski upravnik (dr. Ernst Dlaska — op. T. F.) je pozval k prostovoljni počitniški akciji 1941/1942 in je skoraj 1000 koroških vzgojiteljev in vzgojiteljic začelo z osvajanjem dežele tako, da so kot nosilci kulture neposredno sledili nosilcem meča. To ni bilo samo organizacijsko dejanje velikega obsega, temveč edinstveno demonstrativno dejanje samopomoči v hudem času, ker so najboljši bili z orožjem v rokah na bojnih poljanah.« (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 843/I, H. Prasch: »Die Schule in Oberkrain«, rokopis).

[89] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 1131/VI, poročilo obč. kom. Lukovica 5. 9. 1941.

[90] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 1131/V, 12. okrožnica šol. odd. pol. kom. za okraj Kamnik 11. 8. 1941.

[91] Prav tam.

[92] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, 13. okrožnica šol. odd. pol. kom. za okraj Kamnik 18. 8. 1941.

[93] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 1131/V, poročilo šol. odd. pol. kom. za okrožje Kamnik 5. 9. 1941.

[94] Prav tam.

[95] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 845/I, smernice šefa civilne uprave za Gorenjsko 12. 9. 1941.

[96] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 1131/V, poročilo šol. odd. pol. kom. za okrožje Kamnik 5. 9. 1941.

[97] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 845/I, okrožnica pol. kom. za okrožje Kamnik 15. 9. 1941 in lepak od 18. 9. 1941. Za nemško šolstvo v okrožju Kamnik so okupatorjeve oblasti žrtvovale nemajhne zneske, ki niso bili sorazmerni uspehu tega šolstva. Spomladi 1942 so občinske uprave in upraviteljstva šol prosila za več kot poldrug milijon RM samo za plačilo izrednih materialnih izdatkov, vendar so dobila samo okrog 350.000 RM. Drugače so za redno dejavnost šol v tem okrožju vsak mesec v letu 1942 potrebovali od 15 do 25 tisoč RM. Pozneje so bili ti stroški manjši, ker je bilo tudi manj šol.

[98] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 1131/V, poročilo obč. kom. Vodice 22. 9. 1941.

[99] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, Prascheva okrožnica 22. 9. 1941.

[100] Nemškega šolskega upravitelja v Dolskem Otta Lexa slika neki vir takole: »Bil je zelo surov in okruten, kričal in razsajal je nad otroki, jih pretepal in zmerjal z banditi itd. Norčeval se je iz Slovencev in slovenstva sploh. (...) Ljudstvo se ga je balo in izogibalo, saj je moralo zaradi njegovih denunciacij neprestano romati k oblastem in molče prenašati bič nemškega terorja.« (Arhiv IZDG, KUZOP, fasc. 907/VII, poročilo osnovne šole Dolsko o raznarodovalnem delu nemških šol). Za nemškega šolskega upravitelja iz Jarš pravi neki vir takole: »Upravitelj na šoli v Jaršah je bil neki Oskar Schmidt iz Celovca. Učitelj Schmidt je bil eden najbolj zagrizenih Nemcev. Grdo je ravnal s šolarji, jih metal po tleh ter suval s čevlji. (...) Otroci so morali govoriti le nemško, če so znali ali pa ne, sicer so bili kaznovani. Ravnal se je po Hitlerjevem naročilu, da mora biti šola popolnoma nemška. V dveh letih mora biti pozabljena slovenska beseda. Učitelj Schmidt je zbral vse šolske in druge slovenske knjige s podstrešja na šoli ter jih znesel na šolski vrt ter zakuril grmado. Otroci so morali v krogu stati okrog ognja ter to gledati.« (Arhiv IZDG, KUZOP, fasc. 907/VII, poročilo osnovne šole Jarše o raznarodovalnem delu nemških šol).

[101] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, okrožnica šol. odd. dež. svet. za okrožje Kamnik 27. 5. 1942.

[102] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 843/IV, vprašalne pole članov NSLB iz srede januarja 1942.

[103] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/II, poročilo šol. poverjenika za okrožje Kamnik 17. 6. 1944, 843/I, poročilo šol. pov. za okrožje Kamnik 1. 2. 1943.

[104] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, Prascheva okrožnica 23. 9. 1941, odlok šefa civilne uprave za Gorenjsko 2. 2. 1942, glej tudi sporočilo šefa civilne uprave za Gorenjsko 26. 1. 1942 (VAZK, 1942, št. 3, 11. 2. 1942).

[105] Arhiv IZDG, Kreisleitung NSDAP Stein, fasc. 821/I, pregleda krajevnih skupin in postojank NSDAP v okrožju Kamnik iz prve polovice 1942 in 26. 9. 1942.

[106] Šolski upravitelj iz Komende Hugo Weiss je npr. pred vpoklicem v nemško vojsko 10. 10. 1942 pisal Praschu: »V šoli sem vse uredil, tako da se bo lahko znašel vsak naslednik. SD-akte ti vračam v prilogi. Ne vem, koga bi ti lahko predlagal tukaj za to delo. Morda bi bil za to ustrezen neki orožnik.« (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 843/III).

[107] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 849/I, predlog okr. vod. NSDAP Kamnik 8. 7. 1944.

[108] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/IV, Praschevo pismo vodji pokrajinskega personalnega urada NSDAP za Koroško 25. 11. 1942. Ko je Prasch jeseni 1943 dokončno odšel iz Kamnika, so ga kot esesovskega poročnika poslali za vodjo izpostave varnostne policije in varnostne službe v Pulju, kjer si je pri zatiranju narodnoosvobodilnega gibanja pridobil zlato značko za boj proti partizanom, edini v Sloveniji, Istri in Furlaniji. Po vojni je živel ali morda še živi v Šmohorju v Ziljski dolini na Koroškem.

[109] Arhiv IZDG, KUZOP, fasc. 907/VII, poročilo osnovne šole Dob o raznarodovalnem delu nemških šol.

[110] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/IV, dopisa okr. vod. NSDAP Kamnik 10. 5. 1943 in 1. 11. 1944, dopis okr. vod. NSDAP Celovec 25. 10. 1944.

[111] Deželni svetnik za okrožje Kamnik dr. Hermann Doujak je 23. 3. 1942 poročal šefu civilne uprave za Gorenjsko, da bo okrožje Kamnik do velike noči 1943 izgubilo več kot 30 učnih moči »zaradi vpoklica v vojsko, preklicev namestitve in tudi daljših bolezenskih dopustov«. Poročal je tudi, da so že zaprli osnovne šole v Ribčah, Hotiču, Jevnici, Krtini, Špitaliču in Tunjicah ter da bodo v prihodnjih dneh prišle na vrsto še šole v Gozdu, Krašnji, Motniku, Šenkovem turnu in Zalogu. Zaradi pomanjkanja učnih moči je bilo zaprtih 17 osnovnih šol, z veliko nočjo pa bo zaprtih že skupno 28 šol in bo odprtih samo še 35 šol. Poverjenik za šolstvo pri šefu civilne uprave za Gorenjsko dr. Braumüller (dr. Ernst Dlaska je bil namreč v vojski) je odgovoril, da je treba pouk vzdrževati čimbolj redno, da pa trenutno nima učnih moči, ki bi jih poslal v okrožje Kamnik. (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, poročilo dr. Doujaka 23., 3. 1942, pismo dr. Braumüllerja 1. 4. 1942).

[112] Statistika šolskega oddelka (urada) dež. svet. za okrožje Kamnik je imela na seznamu 60 šolskih poslopij, ker je popolnoma opustila še nedograjeno šolsko poslopje v Javorju in ker je po preselitvi osnovne šole iz Št. Jakoba v novo šolsko poslopje Dragomelj, opustila tudi tisto šolsko poslopje.

[113] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 845/I, poročilo šol. uprav. Blagovica 30. 5. 1942.

[114] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 845/I, poročilo osn. šole Gozd 30. 6. 1942.

[115] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 829/III, Volkenbornovo sporočilo dr. Doujaku 12. 6. 1942.

[116] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 829/II, pismo dr. Doujaka poštni direkciji Celovec 19. 6. 1942.

[117] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 829/II, beležka dr. Doujaka 3. 7. 1942. Zapisal je tudi, da so umaknili iz ogroženih krajev nemške otroške vrtnarice, poštnih uslužbencev pa ni bilo treba umakniti, ker nemških ni bilo v ogroženih predelih.

[118] Deželni svetnik dr. Doujak se je 9. 9. 1942 pritoževal, da učitelji, ki za daljši čas zapustijo kraj svojega delovanja, ne izročijo orožja orožniškim postajam. Opozoril je, naj si novi učitelji izposodijo orožje na orožniških postajah. (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/II, okrožnica dr. Doujaka 9. 9. 1942).

[119] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/IV, Praschevo pismo dr. E. Dlaski v vojsko 27. 10. 1942.

[120] Arhiv IZDG, KUZOP, fasc. 907/III, poročili šol Špitalič in Tunjice o raznarodovalnem delu nemških šol.

[121] Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov (dalje: Zbornik NOV), del VI, knj. 5, dok. 143. Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, poročilo dr. Doujaka šefu civilne uprave za Gorenjsko 21. 6. 1943.

[122] Arhiv IZDG, KUZOP, fasc. 908/I, poročilo osnovne šole Jevnica 13. 8. 1945 o raznarodovalnem delu nemških šol.

[123] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, poročilo dr. Doujaka šefu civilne uprave

za Gorenjsko 21. 6. 1943.

[124] Arhiv IZDG, KUZOP, fasc. 907/VII, poročilo osn. šole Moravče o raznarodovalnem delu nemških šol.

[125] Glej op. 123!

[126] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 829/III, poročilo dež. svet. za okrožje Kamnik 22. 2. 1943. Dne 16. junija 1943 je dr. Doujak prosil ponovno, naj bi v Moravče poslali neko enoto: »Premestitev neke enote v Moravče bi imela to prednost, da bi bila sredi bandinega območja in bi jo lahko brez težav zaposlili pri nenehnem uničevanju tolp.« (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 829/I, pismo dež. svet. za okrožje Kamnik 16. 6. 1943) O moravški partizanski »republiki« v tem času glej literaturo v op. 31 in 36!

[127] Glej op. 123!

[128] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 829/I, povelje štaba IV. op. cone 9. 5. 1943, prepis in nemški prevod, Perstererjev dopis 21. 6. 1943.

[129] Glej op. 123!

[130] Okupatorjeva statistika je navajala odprtih 32 osnovnih šol, ker je za tri šole še navajala, da so odprte in učne moči le »na dopustu«.

[131] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 829/I, dopis dr. Doujaka 28. 4. 1943.

[132] Franz Stonner je bil Dunajčan, vendar je bil že od maja 1938 učitelj pri Št. Vidu ob Glini na Koroškem. Član nacistične stranke je bil že od jeseni 1933. V Kamniku je postal tudi okrožni upravnik NSLB. (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/IV, podatki o F. Stonnerju).

[133] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, zaupna okrožnica v. d. vodje pokrajinskega urada NSDAP za vzgojitelje v Celovcu 30. 3. 1943.

[134] Arhiv IZDG, KUZOP, fasc. 907/VII, poročilo osn. šole Črnuče o raznarodovalnem delu nemških šol.

[135] Ferenc: Nacistična raznarodovalna politika, str. 788—789.

[136] Tone Ferenc: Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. Maribor 1967 (dalje: Ferenc, Kapitulacija Italije), str. 414—437. Zelo vznemirljivo je dogodke v Prežganju v noči na 16. oktober 1943 opisal tamkajšnji občinski tajnik Ciril Žargi, ko je drugi dan prosil za razrešitev službe ter poudaril: »Iz teh razlogov in ker se podobni primeri ponoči v občini množijo, pri svoji najboljši volji ne morem več vzdržati tukaj; počutim se negotovega in moji živci so že popolnoma razrvani. Takšnega pretresa še nisem doživel. Moja odpoved na to mesto je upravičena.« (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 841, pismo C. Žargija 17. 10. 1943)

[137] Okupatorjeva poročila navajajo skupno 11 šol, ker upoštevajo še zasilno šolo Brdo pri Lukovici in Kresnice, ki sta nehali s poukom že prej.

[138] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, poročilo dež. svet. za okrožje Kamnik 20. 10. 1943. Pregled ukrepov, sprejetih na sestanku 18. 10. 1943.

[139] Arhiv IZDG, KUZOP, fasc. 907/VII, poročilo osn. šole Dolsko o raznarodovalnem delu nemških šol.

[140] Glej op. 138!

[141] Enote te divizije so 20. 11. 1943 zasedle vso osnovno šolo v Domžalah in se je ta premestila v poslopje tamkajšnje meščanske šole. Zasedle so tudi dve tretjini prostorov v novem šolskem poslopju v Kamniku in vse prostore osnovne šole v Mekinjah, ki se je morala preseliti v novo šolo v Kamniku. Po odhodu te divizije v Italijo februarja 1944 so imeli v okrožju Kamnik dele policijskega polka »Todt«, 3. orožniški akcijski bataljon, posebni polk SS »Warjag«, polk za posebno uporabo »Brandenburg« itd. (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, poročilo šol. odd. dež. svet. za okrožje Kamnik 25. 11. 1943)

[142] Prav tam.

[143] Prav tam.

[144] Prav tam.

[145] Osnovna šola v Dragomlju je bila zaprta že od 21. oktobra 1943.

[146] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, poročila šol. odd. dež. svet. za okrožje Kamnik 25. 11. 1943, 7. 12. in 11. 12. 1943 ter 6. in 10. 1. 1944; poročilo osn. šole Dragomelj 22. 11. 1943, poročila orož. post. Šmartno v Tuhinju 3., 5. in 9. 12. 1943,

poročilo obč. kom. Mengeš 8. 12. 1943, poročilo osn. šole Trzin 9. 12. 1943, poročilo osn. šole Zalog 12. 11. 1943, poročili osn. šole Nevlje 17. in 18. 11. 1943, poročilo osn. šole Homec 7. 12. 1943, poročili osn. šole Radomlje 7. in 8. 12. 1943, poročilo obč. kom. Vodice 11. 12. 1943, poročilo obč. kom. Kresnice 28. 12. 1943.

[147] National Archives Washington, T-175, navitek 140, Rainerjevo poročilo Himmlerju 7. 12. 1943.

[148] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, poročilo šol. odd. dež. svet. Kamnik 11. 12. 1943.

[149] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, poročilo šol. odd. dež. svet. za okrožje Kamnik 6. 1. 1944.

[150] Prav tam.

[151] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, poročila šol. odd. dež. svet. za okrožje Kamnik 20. 1. 1944, 2. 2. 1944, 7. 3. 1944, 4. 4. 1944 in 31. 5. 1944; poročilo orož.post. Šmartno v Tuhinju 1. 2. 1944, poročili osn. šole Vodice 15. in 25. 1. 1944, poročili osn. šole Jarše 17. 12. 1943 in 24. 3. 1944, sporočilo šol. urada dež. svet. Kamnik 22. 3. 1944, poročilo osn. šole Komenda 4. 4. 1944.

[152] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, poročilo šol. odd. dež. svet. za okrožje Kamnik 22. 4. 1944.

[153] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, poročili šol. odd. dež. svet. za okrožje Kamnik 4. 5. in 31. 7. 1944, fasc. 846/III, mesečni statistični pregledi nemškega šolstva v okrožju Kamnik in posebej za 1. 3. in 13. 7. 1944.

[154] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 846/I, poročilo šol. odd. dež. svet. za okrožje Kamnik, 31. 7. 1944, poročila osnovnih šol Kamnik, Domžale, Nevlje, Mekinje, Mengeš, Črnuče, Litija in Šmartno pri Litiji o šol. letu 1943—1944, poročila mešč. šol Kamnik, Domžale in Litija o šol. letu 1943—1944.

[155] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, poročilo šol. odd. dež. svet. za okrožje Kamnik 6. 2. 1944.

[156] Prav tam.

[157] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, poročilo mešč. šole Litija 17. 2. 1944.

[158] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 846/I, poročilo šol. odd. dež. svet. za okrožje Kamnik 31. 7. 1944.

[159] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/I, poročilo šol. odd. dež. svet. za okrožje Kamnik 4. 4. 1944.

[160] Glej op. 158!

[161] Glej op. 158!

[162] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/IV, Stonnerjevo pismo Praschu 11. 10. 1944.

[163] Tako se npr. iz dveh pisem šol. upravitelja iz Litije Alfreda Zischkale vidi, da je bilo v Litiji 20. 9. 1944 zelo vroče. Isti je 9. oktobra 1944 poročal, da bo obnova mostu pri Poganeku trajala še okrog 4—6 tednov in da do takrat ne bo mogel peljati čezenj noben tovorni vlak. Osebni promet se odvija s prestopanjem. Prosi, da ne bi začeli s poukom, dokler ne bo vozil vlak. Vendar njegovega predloga v Kamniku niso upoštevali in so šole morale imeti pouk, kolikor so ga pač mogle imeti. (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/IV, Zischkalejevo pismo Stonnerju 9. 10. 1944, Wondrichovo pismo Stonnerju 11. 10. 1944). Iz Wondrichovega pisma je razvidno, da so začeli s poukom 10. oktobra 1944.

[164] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/IV, Stonnerjevo pismo Praschu 26. 11. 1944.

[165] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/V, Zischkalejevo pismo Stonnerju 1. 12. 1944.

[166] Arhiv IZDG, Kreisleitung NSDAP Stein, fasc. 821/I, poročilo okr. vod. NSDAP Kamnik izpostavi var. službe Kamnik 29. 9. 1944.

[167] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 809/I, zapisnik sestanka obč. kom. pri dež. svet. za okrožje Kamnik 22. 1. 1945.

[168] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/IV, Stonnerjevo pismo Praschu 11. 10. 1944. Stonner je že 30. avgusta 1944 pisal šolskemu upravitelju v Domžale: »V Domžalah samih se glede šolskega sistema ne bo nič spremenilo, pač pa bodo na majhnih podeželskih šolah, kjer imamo slovensko govoreče učne moči, uporabljali v prvem razredu ta jezik kot pomožno in prehodno sredstvo.« (Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/IV, Stonnerjevo pismo Müllerju 30. 8. 1944)

[169] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/II, okrožnica šol. odd. dež. svet. za okrožje Kamnik 14. 10. 1944.
[170] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/IV, pismo Zischkaleja Stonnerju 31. 7. 1944.
[171] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 845/II, Šolska čitanka za 1. razred osnovne šole. Herausgegeben von einer Arbeitsgemeinschaft. Druck: Oberkrainer Verlagsgesellschaft m. b. H. Krainburg.
[172] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 845/I, pismo dež. svet. za okrožje Kamnik Stonnerju 13. 2. 1945.
[173] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 809/I, poročilo dr. Doujaka šefu civilne uprave za Gorenjsko 15. 1. 1945.
[174] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/IV, Koschierjevo pismo Stonnerju 28. 2. 1945.
[175] Arhiv IZDG, Landrat Stein, fasc. 844/II, Stonnerjeva okrožnica 5. 3. 1945.

Metod Mikuž

O POMENU PREUČEVANJA ZGODOVINE NOB NA POSAMEZNIH OBMOČJIH IN O NEKATERIH POSEBNOSTIH RAZVOJA NOB NA DOMŽALSKEM IN KAMNIŠKEM OBMOČJU

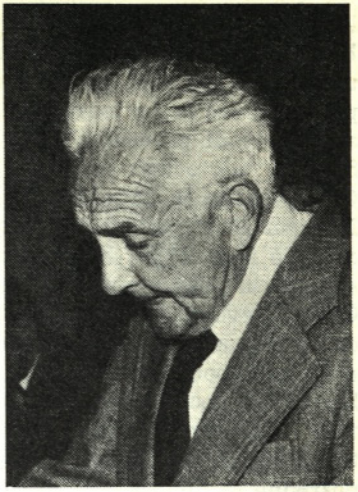

I.

Dovolite mi, da poudarim na začetku nekaj misli k našemu znanstvenemu posvetovanju. Če prav razumemo in poznamo razdobje NOB naših narodov, tudi vemo, da to še vedno ni zaključeno, saj zunanji sovražnik-fašizem še vedno obstoji in še vedno teče v najrazličnejših oblikah boj tudi proti notranjemu sovražniku. Tudi ta še vedno obstoji, sprožila pa ga je dialektika našega osvobodilnega boja, katere vsebino je tovariš Tito že od vsega začetka natančno in precizno označil, da se staro stanje naše slovenske in jugoslovanske domovine ne sme nikdar več ponoviti.

Zakaj so te začetne misli potrebne? Zdi se mi, da bi nekaj pomislekov spričo tega domžalskega simpozija le utegnilo nastati.

Prvi bi utegnil biti: Zakaj mobilizacija toliko zgodovinarskih možganov in njihove dejavnosti zaradi analize vsestranskih zgodovinarskih problemov področja, ki vsebuje, geografsko vzeto, le drobno kapljico v morju svetovnih dogodkov, ki so in bodo dejansko pretresali ves svet? Mogel bi torej nastati dubium — rečeno po domače — dvom, da problematika nekdanjega kamniškega okrožja OF le ni tako velika in skoraj res je, da ni meritorno vplivala na svetovno rezistenco. Čemu torej trud in napor? Pa ni tako. Drznem se precej apodiktično pa tudi preprosto trditi, da le iz malega raste veliko in da je prav dolžnost zgodovinske znanosti, spoznati in doumeti najprej to »malo« in šele potem začeti posegati po zvezdah.

Drugi dvom, ki bi utegnil nastati, bi bil tale: Čemu raziskave takih podrobnosti, ker nam je potrebnejša neka celotna in enovita podoba na primer NOB, tretji dvom pa, ki bi utegnil izhajati iz drugega, NOB je vendar zaključeno razdobje in to enkratno in originalno in neko podobo smo si že ustvarili o njem in ta podoba bo ostala z nami do smrti. Spominjamo se je še posebno živo ob slavnostih in jubilejih. Takrat se nam vrstijo podobe za podobo, ki jih — vsaj za nas, ki smo jim bili žive priče, ne more obnoviti ali ustvariti še tako velik režiser. Niso to neke podobe iz sanj, imajo resnično podlago, a vsak si jih je vtisnil v svojo duševnost po svoje. Eden bolj, drugi manj, kar sicer ni važno, a vsak po svoje. Ker pa je dobrohotni starec Kronos s svojo patino že prevlekel tudi te naše spomine, utegne včasih nastati veliko razburjenje. Lejte, zgodovinar

le najde dokument, ki iz prve roke opisuje neki dogodek tak, kot je v resnici bil. A ta podoba se nikakor ne ujema z našo podobo v duši in spominu. Zato utegnejo nastati razna nesoglasja pa tudi očitki zgodovinarjem, da ne pišemo prav, preveč le faktografsko, ali morda celo subjektivistično. To je hud očitek, a se da tudi prenesti.

Seveda, tak očitek ne more prvenstveno zadeti zgodovinarja srednjega veka. Čisto vseeno je danes živeči generaciji, kako se je kmetija ali huba v Trzinu, Mengšu ali Depali vasi v srednjem veku delila na pol ali četrt ali šestnajstinko ali celo že v kajže. Zgodovinarju pa ni vseeno, kajti pred njim stoji isti in za stoletja in veke veljavni postulat, ki terja odgovor, zakaj se je delila.

Če upoštevamo ta postulat, more tudi današnjemu avditoriju biti nekako jasno, da zgodovinar lahko spodrsne, če ob opisovanju recimo ustanovitve za to področje zelo pomembne Šlandrove brigade ne pove prav vsega, česar se še živeči borci živo spominjajo. Ta spodrsljaj gotovo ni plod zgodovinarjeve samovolje, temveč dejstva, da za številne dogodke še niso znani vsi dokumenti ali pa da teh sploh ni. Kaj storiti v obeh teh primerih? V prvem primeru še vedno iskati posredne in neposredne priče ter preverjati njih verodostojnost, v drugem primeru pa vestno analizirati posledice dogodka, o katerem skoraj gotovo ni ohranjenega dokumentarnega gradiva. Ni torej res, da bi zgodovinar upošteval samo dogodke, za katere ima na razpolago vrsto dokumentov. Pomembne so tudi posledice dogodka, za katerega nimamo dokumenta, prav gotovo pa se v določenem času jasno pokažejo tudi take posledice tega dogodka, ki morejo dokaj točno prikazati dogodek sam.

Poskusimo vsaj na kratko odgovoriti na naše zgornje pomisleke.

1. Nobeno razdobje v zgodovini ni povsem zaključeno, saj je prineslo vrsto dejstev, ki morejo vplivati kot vzroki za nadaljnji razvoj. Nič na svetu ne stoji in miruje in ena od najvažnejših nalog zgodovinopisja je, da ta razvoj ne samo spremlja in evidentira (kar bi bila gola faktografija), temveč tudi ugotavlja, zakaj gre razvoj v to ali drugo smer. Le v tem večnem zgodovinarskem zakaj in pravilnem odgovoru nanj je smisel zgodovinske znanosti in ob tem zakaj pokaže zgodovinar tudi svoj svetovni nazor. Idealist bo pri iskanju vzrokov in odgovorov na zakaj kmalu opešal in se zatekal po pomoč k transcedentalnim silam. Ne bo pa tega storil dialektični materialist in se bo postopoma — ne vedno lahko — vedno bolj bližal bistvu zgodovinske resnice.

Točno je, da je NOB originalno in zaključeno obdobje in to v tem pogledu, da mu ne moremo ničesar dodati in ničesar odvzeti, ker fizično ne moremo poseči nazaj. Povsem nekaj drugega pa je, če se zgodovinar ob vsakem, sicer zaključenem razdobju začne spraševati, zakaj je šel razvoj v to in ne v drugo smer. Takrat se začne odpirati široko področje prave zgodovinske znanosti, čas sam in njegov večnostni razvoj pa iz leta v leto prinaša nove zorne kote na dogodke v preteklosti. Bolj ko so ti dogodki oddaljeni, večji in širši so ti zorni koti. Bolj ko odmira generacija, ustvarjalec dogodka in dogodkov, večje možnosti so za vedno objektivnejšo oceno, a le pod pogojem, da ustvarjajoča generacija poda vsaj glavno vsebino tega, kar je ustvarjala, seveda pa po resnici in pravici.

S tem še malo ni rečeno, da bi generacija, tvorec razdobja, že sama ne mogla kritično ocenjevati svojega dela in to dobrega in slabega. Potrebna je pa pri tem razsojevanju in ocenjevanju velika in pametna razsodnost in modrost. Točno je, da resnica je in ostane vedno ista, točno pa tudi, da čas prinaša vedno nove in širše zorne kote pri ocenjevanju resnice, pa naj je ta dobra ali slaba. Da je razdobje NOB, to je razdobje osvobodilnega boja in ljudske revolucije še vedno

OKROŽNI KOMITET KPS
ZA KAMNIŠKO OKROŽJE

Položaj, 25.IX.1943.

št. 34/43.

O K R O Ž N I C A

RAJONSKIM IN OBČINSKIM SEKRETARJEM.

Fašistična hordexxx omahujejo in vedno hitreje drvijo v past iz katere ne bodo našle nikdar več izhoda. Njihove peklenske moči pojemujejo. Sem in tja se še čuti, kakšen malenkostni sunek, ki ga povzročajo v zadnjih vzihljajih, kakor zaklana zver, ki se bori s smrtjo. Veliki dan, dan svobode, ki bo napočil za vse svobodoljubne Slovence, se približuje s hitrimi koraki. Ne gre se tukaj za kakšno morebitno prerokovanje, kajti biti moramo za ta veličastni dan temeljito pripravljeni. Sami lahko uvidite, da načim najhujšim zatiralcem, kar vidno leže oblast, iz njihovih umazanih krempljev. Da pa homo za ta fašistični katastrofalni dan pripravljeni, je nujna potreba, da započnete z organizacijo občinskih, kakor tudi rajonskih OF odborov, katerih do sedaj še nimate organiziranih.

Z oziron na to dajemo vsem rajonskim in občinskim sekretarjem nalogo, da započnete snovati te OF odbore, po naslednjih direktivah, ki so trenutno najvažnejše in jih je treba brezpogojno izvesti.

I. Kako morate organizirati RAJONSKI (občinski) OF odbor/kot enotna politična oblast, izvoljena iz rajonskih odborov SPŽZ, ZSM, SNP in NZ. Rajonski odbori SPŽZ, SNP, ZSM in NZ so samo odbori, organizirani vsak po svoji liniji in so sestavni deli OF, kot celote./

1./Iz vaških odborov SPŽZ/ZSM, SNP in NZ/, morajo občinski sekretarji teh poedinih organizacij osnovati vsak svoj občinski SPŽZ, ZSM, SNP in NZ odbor. Vsi ti odbori so OF odbori/SPŽZ, ZSM.../ne pa biroji.

2./Rajonski sekretarji /komitetov/SPŽZ, ZSM, SNP in NZ/, pa morajo iz občinskih odborov SPŽZ, ZSM, SNP, NZ, osnovati vsak svoj rajonski SPŽZ, NZ ...., odbor. Tako, da bo imela organizacija SPŽZ svoj rajonski (občinski) odbor, ZSM svoj rajonski (občinski) odbor, SNP svoj rajonski (občinski) odbor in NZ svoj rajonski (občinski) odbor. Pri NZ je mišljen raj. odb. kot četa s komandirjem na čelu. Sekretarji NZ, so mišljeni, kot komandirji, vodniki oz. desetarji.
Na ta način imamo v rajonu 4 rajonske odbore OF odbore, katere je treba kar najhitreje postaviti. Brez teh štirih raj. odborov /SPŽZ, ZSM.../, ne morete izvoliti raj. OF odbor, kot enotno politično oblast nad celoto. Zato stremite za tem, da jih čimprej postavite.

3./Ko boste imeli te odbore postavljene, potem naj vsak rajonski sekretar, ki je odgovoren za ZSM/SPŽZ, SNP, in NZ/ v rajonu, skliče vsak svoj rajonski SPŽZ/ZSM, SNP in NZ/ odbor, ter naj vsak v svojem odboru skliče volitve. Vsak od teh odborov, naj na tem sestanku oz. volitvah izvoli enega tovariša, ki bo tako imenovan za člana tega rajonskega OF odbora. Kakor vidite mora vsak rajonski odbor SPŽZ/ZSM, SNP in NZ/izvoliti na svojih volitvah, vsak po enega tovariša. Tako imate že 4 tovariše, ki so člani tega raj. OF odbora. V ta rajonski OF odbor spadate, kot člani tudi vi, ki ste sekretarji raj. komitetov KPS in raj. sekretar gospodarske finančne komisije. Sekretarja tega OF odbora, pa izvolijo sekretarji obč. NOO, na svojem skupnem sestanku.

4./Tako bi bil sestavljen rajonski OF ODB./Izvoljen od obč. sekretarjev NOO odbor iz naslednjih funkcijonarjev:

1./SEKRETAR RAJONSKEGA OF ODB./Izvoljen od obč. sekretarjev NOO/.
2./član " OF " ./ga izvoli raj. odb. SPŽZ, iz svoje srede/
3./član " OF " ./" " " " ZSM, " " "
4./član " OF " ./" " " " SNP, " " "
5./član " OF " ./" " " " NZ, " " "
6./član " OF " ./sekretar rajonskega komiteta KPS/
7./član " OF " ./Sekr. gospodarske finančne komisije/.

5./Iz vsega je razvidno, da šteje potemtakem rajonski OF odbor, kot politična oblast nad celoto, 7 članov.

./.

Okrožnica OK KPS Kamnik 25. 9. 1943 o ustanavljanju odborov OF in Narodno-osvobodilnih odborov

nezaključeno, izhaja iz še drugega stvarnega dejstva, ki smo ga že omenili. Ostal je še vedno isti, le po zunanji obliki spremenjen zunanji in notranji sovražnik-fašizem, spopad med novim in starim pa se pravzaprav nikdar ne zaključuje, saj je prav to bistvo dialektike.

Res pa je, da more pravilno poznavanje NOB in vsega njegovega razvoja že danes povedati prvo in najpomembnejšo zgodovinsko resnico: vsi uspehi so le rezultat širokega, a enotnega boja naših narodov, ki ga je vodilo enotno vodstvo.

Morda se bo komu zdela ta preprosta ugotovitev nekam vsakdanja. Toda vsaka resnica je preprosta. Če pogledamo samo nekaj nazaj pa tudi danes okrog sebe, bomo videli, da v svetu zmaguje in je zmagovalo le tisto osvobodilno gibanje, ki je bilo enotno samo v sebi in svojem vodstvu. Vsako drugo propade in posledica more biti le zmaga kontrarevolucije, torej zmaga najbolj krvave stvarnosti, ki more zadeti katerikoli narod.

2. Mnenje o nepotrebnosti raziskovanja NOB vsakega jugoslovanskega naroda posebej in o potrebnosti neke splošne slike NOB vseh jugoslovanskih narodov, se mi ne zdi pravilno. Nekega jugoslovanskega naroda ni. Prešeren je največji pesnik slovenskega naroda in nikakor ne bivše dravske banovine. Pa četudi bi to drugo držalo, bi se NOB v Sloveniji, čeprav voden od enotnega CK KPJ in Vrhovnega štaba ne razvijal v podrobnosti tako, kot se je v Srbiji. Tudi NOB v Sloveniji — čeprav voden od enotnega CKKPS, IOOF in glavnega štaba — ne tako v Beli krajini kot v kamniškem okrožju. Ni časa, da bi natančneje razpravljali, od kod taka različnost. Genialnost vodstva NOB naših narodov je bila tudi v tem, da je znalo ves ta kalejdoskop bojne pripravljenosti in iznajdljivosti naših narodov prav usmerjati, ga pospeševati, ne pa je omejevati. Zato je nujno med NOB nastajalo mnogo originalnih posebnosti v razvoju in dolžnost zgodovinopisja je te posebnosti odkrivati in jih raziskovati. Pri tem seveda ne poudarjati, da so bile te edino pravilne, pač pa dokazovati, zakaj so drugi ubrali drugačna pota, ki so bila prav tako pravilna, če uspeh ni izostal.

Samo po sebi je razumljivo, da smo naše najnovejše zgodovinopisje začeli graditi nekako od zgoraj navzdol. Tako smo prišli do nekih razvojnih pregledov celotne zgodovine pa tudi pregledov nekaterih najbolj vidnih dejavnosti naše NOB (npr. tiska med NOB, partizanskega gospodarstva, sanitete, šolstva itd.). Manj je uspela sicer dosti zgodnja akcija pisanja raznih občinskih kronik, ker za to pač ni bilo dovolj kadra in ne zato, da bi pri tem tudi nezgodovinarji ne pokazali dovolj dobre volje. Pohvaliti pa gre številne zbornike, tako občinske kot pokrajinske, kajti v nobenem izmed njih ne manjka zanimivih podrobnosti o NOB na teh področjih. Ti detajli so potrebni in ne dopolnjujejo samo že napisanih skeletov glavnega razvoja NOB. Ne dodajajo in ne dopolnjujejo samo njegove velike in enkratne vsebine, temveč dodajajo vse tisto, kar dodajajo veliki umetniki s svojim res enkratnim delom. Večkrat se rad pomudim v Ravenni ali kjer koli, kjer so ohranjeni največji spomeniki mozaične umetnosti. Ne gre za bliščk, ki prevzame človeka, temveč za realno opazovanje in odgovor, le kaj bi bilo, če bi tem velikim spomenikom človeškega dela in duha manjkalo nekaj zlatih ali drugače pobarvanih kamenčkov. Velika umetnina dela in duha ne bi bila popolna. Prav ob neštetih jubilejih se spominjamo veličine našega NOB in njegove vsebine. Mislimo si pri tem tole: NOB so dali vsebino naši veliki duhovi in vsi naši narodi. Treba je torej, da to vsebino zgodovinarji dopolnijo in ohranijo generacijam za nami, a to v sodelovanju z vso še živečo generacijo.

Okrožni komitet KPS
za kamniško okrožje.

Na Položaju, 20.X.1943.

St.36/43.

O K R O Ž N I C A vsem rajonskim sekretarjem.

Iz potreb,ki jih je rodil čas in z ustanovitvijo novega rajona, so nastale nekatere zemljepisne spremembe,ki so razvidne iz sledeče razpredelnice posameznih rajonov kamniškega okrožja.

Rajon številka I. ZASAVSKI
Dovško,Sv.Helena,Klopce,Sv.Križ,Zagorica,Osredki,Dolina,Vinje, Podgora,Zaboršt,Zajelša,Kleče,Brinje,Videm,Dol,Beričevo,Sv.Jakob,Na Pečniku,Soteska,Podgorica,Pšata,Dragomelj,Sv.Pavel,Studa,Ihan,Prelog,Zaboršt, Tabor,Goričica,Brdo,Sv.Miklavž,Zabnica,Ostreževa vas,Sela,Zajelše,Bišče, Petelinje,Kamnica,Zabja vas.

Rajon številka III. LUKOVŠKI
Blagovica,Podsmreka,Mali Jevnik,Veliki Jevnik,Svatenk,Gabrje, Čeplje,Lipe,Vošce,Silce,Poljana,Rakitovec,Zgornje Loke,Jelša,Javornik, Vranke,Krašna,Podoreh,Kompole,Trnjava,Kranje Brdo,Vrh,Zerovše,Spodnje Loke Petelink,Podmil,St.Ožbalt,Očak,Prvine,Bralenovca,Log,Gorenje,Suša,Korpe, Prevoje,Zavice,Pšajnovica,Lukovica,Vrhovlje,Dolene,Dupelne,Žiče,Kova,Kolovec,Jasen,Skrjanče,Volčji Potok,Radomlje,Hude,Rudnik,Preserje,Homec,Nožice Straža,Preserje, Obrše,Smarca.

Rajon številka II. DOMŽALSKI
Domžale,Rodica,Jarše,Količevo,Vir,Podreče,Dob,Čemšenik,Želodnik, Gorjuša,Laze,Brezovica,Rača,Lačenberg,Zeje,Ošev k,Dobovje,Voklo,Sv.Trojica, Javoršica,Vrhpole,Stegne,Dvorje,Sv.Andrej,Dole,Kokošnje,Zalog,Goričica, Selo,Prekrnica,Pogled,Negastren,Svinje,Mengeš,Vrh,Gradišče,Preserje,Prapreče,Št.Vid,Imovica,Videm,Koseze,Skocijan,Prevale,Krtina,Vrbe,Brezje,Dolena vas,Studenec.

Rajon številka IV.TUHINSKI
Motnik,Bela,Vrh,Strabaten,Brezovica,Mala Raven,Špitalič,Spodnji Okrog,Zgornji Okrog,Jastrebl e,Nova Reber,Češnice,Cerkovše,Mali Hrib, Veliki Hrib,Liplje,Črni vrh,Golice,Laze,Steblevk,Stara sela,Tuhinj,Sidel, Jelnik,Šmartno,Buč,Hrušek,Ravne,Bela Peč,Srnina Peč,Snovik,Petak,Pirševe, Vasene,Loke,Prapreče,Markovo,Sela,Vir,Podhruška,Srednja vas,Kališe,Kavran,

Rajon številka V.KAMNIŠKI:
Kamnik,Perovo,Zaprice,Duplica,Bakovnik,Mekinje,Jeranovo,Zduše, Kršič,Godič,Brezje,Vodice,Stranje,Stehivica,Bistriščica,Podgorica,Zupanje Njive,Zakal,Gozd,Črna,Kamniška Bistrica,Vrhpolje,Nevlje,Oljševek,Tučna, Briše,Poreber,Hrib.

Rajon št.VI.KOMENDSKI
Tunice,Košiče,Tunska Mlaka,Sidraš,Štajurška gora,Apno,Stiška vas, Podgorje,Križ,Zabnica,Gora,Mlaka,Gmajnica,Podboršt,Potok,Na Breg,Naševice, Lahovče,Vopolje,Spodnji in Spodnji Brnki,Kaplja vas,Moste,Zeje,Klanec Komendska Dobrava,Cerklenjška Dobrava,Komenda,Cerklje,Stefanova Gorr,Pšenič Polica,Grad,Požeg,Zalog,Vodice,Suhadole,Sv.Martin,Preserje,Spodnje Njive, Glinje,Vrhovlje,Lokarje,Pustnice.

Rajon številka VII. MENGEŠKI
Topole,Šukovica,Utik,Gole,Selo,Koseze,Kot,Šenkovturn,Potok,Mengeš Pristava,Na Gmajni,Loka,Trzin,Depala vas,Dubenc,Na Mokah,Dobrava,Podboršt, Ježica,Nadgorica,Ježa.

Ta opredelitev je začasnega značaja.Na podlagi njene vsebine naj vsak posamezni sekretar začrta,sporazumno s sekretarji sosednih rajonov, najprimernejšo mejo svojega rajona.Tako bo zasnovana dokončna opredelitev rajonov kamniškega okrožja.

Okrožnica OK KPS Kamnik 20. 10. 1943 o razdelitvi kamniškega okrožja na sedem rajonov

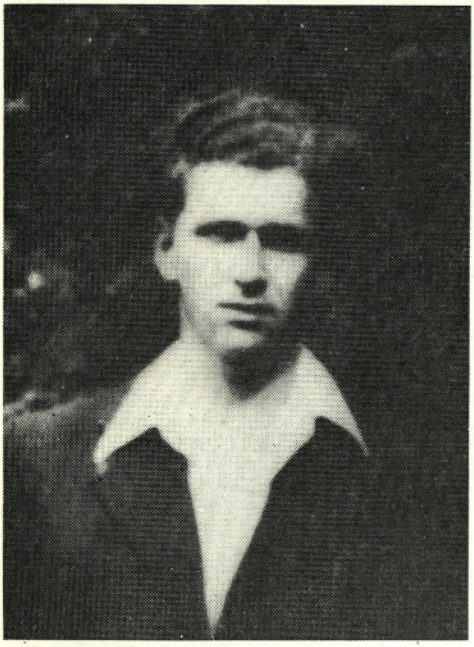

Sekretar OK KPS Franc Zupančič-Marjan, ki je vodil organiziranje in delovanje široke mreže partijskih in frontnih organizacij od srede 1943 do marca 1944

Zdi se mi, da more naš domžalski simpozij storiti nekaj od tega. Poskušal bo iti v nekaj doslej že raziskanih in neraziskanih podrobnosti, v katerih se je razvijala domžalska pokrajinska zgodovina. Prav te podrobnosti, pa naj bodo iz srednjega veka ali od kadar koli že, so tipične samo za domžalsko zgodovino. Nekatere so originalne, nekatere prinesene od drugod, a nekam podomačene, vse pa so delo ljudi tega področja.

3. Če vse to povežemo, nam more kakršenkoli dvom v smiselnost in upravičenost tega domžalskega posvetovanja kmalu splahneti. Po kvaliteti aktivnih udeležencev ne more biti nič boljši ali slabši, kot če bi bil na sedežu in sub auspiciis naših najvišjih znanstvenih ustanov. Še boljši je lahko zaradi tega, ker je v osrčju zgodovinsko obravnavanega področja, ki je po osvoboditvi skorajda povsem spremenilo svojo zunanjo pa tudi notranjo podobo. Kdor je pred vojno poznal te kraje in ljudi, pa bi bil sedaj pripeljan sem z zavezanimi očmi, bi se ne znašel. Za prvo orientacijo bi mu bile lahko samo Kamniške planine in okoliški hribi ter nekaj velikih kulturnozgodovinskih spomenikov.

Vse drugo je novo, a ni nastalo samo od sebe; je delo generacije, ki je izbojevala NOB. Zraven pa že njenih naslednikov, ki z vso odgovornosto posegajo v sedanje življenje. Zgodovinsko društvo za Slovenijo si lahko šteje v čast, čutiti pa mora tudi hvaležnost, da more na tem kraju začenjati povsem novo serijo znanstvenih posvetovanj, posvečenih zgodovini ozkega pokrajinskega območja. Res je, da Zgodovinsko društvo ni zamudilo nobenega od naših narodnih jubilejev, da bi ga z znanstvenimi posvetovanji ne počastilo v primernih krajih. Tudi to pot gre za počastitev letošnjih velikih jubilejev, odgovorni ljudje domžalske občine pa so uvidevno omogočili društvu letošnje prav posebne vrste začetno posvetovanje. Zgodovinska znanost zna pravilno oceniti in zato more tudi reči, da je tako dejanje pravilno in zelo koristno.

OKROŽNI KOMITET KPS
ZA KAMNIŠKO OKROŽJE

Položaj, 5.X.1943.

Poročilo št.9

POKRAJINSKEMU KOMITETU KPS
ZA GORENJSKO IN KOROŠKO.

Popolen pregled trenutnega stanja, na področju OK-Kamnik.

I.OBSEG OKROŽJA:
Okrožje obsega 6 rajonov. V celem okrožju je 260 vasi, 5 trgov in 1 mesto. Meje potekajo; vključno z vasmi Črnuče-Dobeno-Šinkov Turn-Utik-Vodice-Spodnji Brnki-Cerklje-Štefana gora-Šentuška gora/napram okrožju Škofja Loka in Kranj/-Na južni strani meji reka Sava, od Černuč-Senožet/vključno/-Sv. Križ-Javoršica-Vrhpolje-Sv. Andrej-Prekrnica-Pugljed-Svinje-Negastrn-pogorje Limbarska gora-Blagovce-Jastrublje-Češnjice-Zg. Tuhinj-Ravne-Gozd-Kališče/proti Štajerski/-Županje njive-Bistričica-Šenturška gora.

II.ORGANIZACIJA NOO in OF odborov.
Po dosedanjih poročilih je v našem okrožju organiziranih skupno 356 različnih odborov. Izmed teh so:

1.NOO/Narodno-osvobodilni odbor/.
V okrožju je skupno 39 NOO, izmed katerih je 13 obč.NOO in 26 vaških NOO.
Okrožni NOO še ni sestavljen, ker še nimamo snovanih raj.NOO Izdali pa smo direktive že pred enim tednom, da naj takoj snujejo vsi raj.sekretarji posebnih organizacij, vsak svoj raj.odbor. Šele potem nam bo možno snovati raj., kakor tudi okr.NOO. Organizacijska zgradba se bo v kratkem prav utrdila, ko bomo imeli več partijskega kadra.

2.ZSM in ZKM v okrožju./Okr.sekr.ZKM tov.Veljko, njegov namestnik tov.Stoj
V okrožju je organiziranih 104 ZSM odb., izmed katerih je 9 obč.ZSM, 1 raj. ZSM odb. in 94 vaških ZSM odborov. Na splošno ima mladina mnogo razumevanja za borbo proti fašizmu in za organizacija. Tov.Veljko, aktiven in delaven, povsem odgovarja svoji nalogi. Tudi tov.Stojan, dosedanji sekretar RKZKM II se vedno bolj usposablja za delo okr.sekretarja ZKM. Zadnjih poročil od tov Veljkota še nisem prejel.

3.SPŽZ v okrožju. - Sekretar okr.komiteta SPŽZ tov.M I L A N.
Skupno organiziranih v okrožju 39 SPŽZ odborov. Ti odbori niso bili organizirani od raj.sekretarjic SPŽZ, ampak so jih postavili obč.sekr.birojev. Kakor poroča tov.Milan, je postavil po vseh šestih rajonih ilegalne sekretarke, ki so započele s sistematičnim delom po občinah. Radi tega je organiziranje vaških SPŽZ odborov nekoliko zaostalo. Tov.Milan, sposoben, prijubljen in aktiven, bo povsem kos svoji nalogi. Imena postavljenih raj. sekretark oz. Sekretarjev SPŽZ so označena spodaj v karakteristiki rajonov.

4.SNP v okrožju. Okrožni sekretar SNP tov.Gašper /začasno/.
Skupaj je organiziranih 66 SNP odborov, izmed katerih je 64 vaških in 2 mestna odbora. V rajonih še ni postavljenih raj.sekretarjev za SNP. Stremi se za tem, da bomo imeli čim prej postavljene te sekr. in tako raj.SNP odb SNP organizacija podpira stalno revne družine, prav tako tudi preseljene. Mesečno gre v okrožju caa 2000 RM za podpore. Točnega poročila tov.Gašper zaenkrat še ne more podati.

5.NZ v okrožju. Komandant NZ v okr. tov. B O Ž O.
Skupno je v okr. 36 odb.NZ. Po rajonih je tov. Božo povsod postavil komandirje NZ. Ti so po večini ilegalci, ki so že postavili skoraj po vseh občinah vodnike. Tov.Božo že izdaja prve okrožnice, kako in kaj naj se organizira in kaj naj posamezni odbori oz. desetine delajo. Podrobnih poročil od tov, Božota še nisem prejel. Božo, kakor izgleda povsem odgovarja za svoje delo. Ima veselje, voljo, je aktiven in tudi sposoben. Če bo vsekozi kos svoji nalogi, bo razvidno iz poročil, ki jih pošilja, kajti organizacija NZ, bo zahtevala vedno več dela in sposobnosti.

Poročilo OK KPS Kamnik o uspešnem razvoju OF in njenih množičnih organizacij v začetku jeseni 1943

II.

Prehajam na drugi del svojega razmišljanja. Čeprav štejemo geografsko kamniško-domžalsko področje h Gorenjski, to prava Gorenjska le ni. Ravninski predel je naravno zaledje Ljubljane, hriboviti pa spada k Zasavju ali Posavju. Okupacija je to področje odtrgala od Ljubljane in Nemci so meje svoje nižje okupacijske enote, kamniškega okrožja, potegnili na vzhodu še čez Litijo in vključili v posebno, višjo okupacijsko enoto šefa civilne uprave za Sp. Koroško ali kasnejšo Gorenjsko. Že v začetku močno kontrolirana demarkacijska črta med nemškim in italijanskim okupacijskim področjem, ki je postopoma prerasla v pravo in še zaminirano žično ograjo, in močno zastraženi mostovi prek Save so onemogočali rednejše kontakte z Ljubljano. Vendar je bilo treba to področje med NOB le vezati za naše višje politične in administrativne forume in to nekaj časa na gorenjske, kasneje pa na štajerske.

To je ena izmed prvih posebnosti v razvoju NOB na tem področju. Formalno jo je povzročil okupator, kateremu se 1941 ni moglo niti sanjati, kaj vse bo nastalo in se razvijalo tod in onkraj demarkacijske črte. Rahlo analogijo bi lahko našli v Ljubljanski pokrajini ob bivši rapallski jugoslovansko-italijanski meji, kjer meja obmejnih okrožnih odborov OF iz Ljubljanske pokrajine niso šle prek bivše rapallske meje.

Druga posebnost na tem področju je neke vrste vsebinski in strukturalni razvoj OF. Najprej opazimo izrazito posebnost pri graditvi OF od zgoraj navzdol, neko posebno koalicijsko in delegatsko združevanje OF z njenimi masovnimi organizacijami v višjih in nižjih odborih OF in ne toliko formalno združevanje tako imenovanih ustanovnih skupin OF. Tudi poimenovanje teh odborov OF — kot NOO — je posebnost, kajti NOO v Sloveniji pomeni vselej in povsod le tisti odbor OF, ki je bil izvoljen in je kot tak predstavljal organ ljudske oblasti. Po vsej verjetnosti je tem posebnostim botrovala dolga in včasih zelo zapletena pot sicer jasnih direktiv IOOF o graditvi odborov OF, nekaj pa tudi zelo močna tradicija bivšega političnega življenja na tem področju.

Iz novejše slovenske zgodovine je znan močan razvoj obeh meščanskih političnih strank, klerikalne po deželi in liberalne po večjih krajih. Pri opisovanju aktivnosti druge, se delno lahko naslonimo na znane Kersnikove romane, a za razdobje po Kersniku je treba liberalni stranki na tem področju le priznati neko pošteno domoljubno potezo, vidno tudi v njeni telovadni organizaciji Sokol. Reči moramo, da je marsikaterega bivšega Sokola povsem zajela velika partijska direktiva, ki jo je poudaril Kidrič v imenu CKKPS, še posebej PKKPS za Gorenjsko: zajeti v OF prav vse, kar čuti slovensko.

Težje je bilo z diferenciacijo zares masovne meščanske stranke SLS, ali — ker je ta prevzela nekakšno strukturo organizacij katoliške cerkve in dopuščala v stranki tudi direktno vodstvo cerkvenih služabnikov — imenovane klerikalne stranke.

SLS, zakoreninjena po vaseh, je v tridesetih letih doživela na domžalskem področju velik kvantitativen razmah, ki ga je opozicija proti pravkar vsiljeni šestojanuarski diktaturi samo še poglabljala. Višek je ta opozicija dosegla ob proslavah Koroščeve 60-letnice s šenčurskimi, mengeškimi in komendskimi dogodki. V Šenčurju bi sicer klerikalni in — pavšalno vzeto — katoliški fantje in možje prav zagotovo pobili znanega župnika iz Ljubljane, takratnega poslanca vladne stranke, če bi ga ne stražila močna četa žandarjev. Dogodek sam je sicer na zunaj le nekoliko stopnjevana epizoda, znana zlasti iz predvolilnih strankarskih bojev, torej obmetavanja s klopotci in polivanja z gnojnico. Zdi pa se mi, da ti dogodki le odkrivajo resnico, da tako imenovani verni slovenski

OKROŽNI KOMITET KPS
ZA KAMNIŠKO OKROŽJE

Položaj, 30.XI.1943.

Poročilo št.12.

POKRAJINSKEMU KOMITETU KPS
ZA G O R E N J S K O !!!

Splošen pregled trenutnega stanja v kamniškem okrožju !!

OBSEG OKROŽJA !!

Okrožje obsega 7 rajonov. Skupno je v okrožju 260 vasi, 5 trgov in 1 mesto. V okrožju je cca 18 tisoč prebivalcev. Meje potekajo po točkah, ki so označene v prejšnjih poročilih.

II. ORGANIZACIJA NOO IN OF ODBOROV.
Skupno je v našem okrožju organiziranih 434 različnih odborov (vaških), 67 različnih obč., 7 rajonskih odborov ter OKROŽNI ODBOR OF.

1. NOO. V okrožju je skupno organiziranih 90 vaških NOO in 19 obč. NOO. V rajonu I in VII sta formirana tudi rajonska NOO. Okrožni NOO še ne obstoja

2. OF odbori. OKROŽNI ODBOR OF.
Dne 26. novembra 43. je bil formiran OOOF. Ta OOOF predlagamo PP-ju v potrditev. Tako je OOOF sestavljen iz sledečih članov.

1. JERNAČ	sekretar	OOOF.	član OK KPS,	po poklicu	mali obrtnik
2. KOSIRNIK Maks	član	OOOF	nepartijec	"	kmet
3 BERNOT Franc	"	OOOF	član KP	"	pek
4. PODBEVŠEK Stane	"	OOOF	član KP	"	zidar, tovarniški del.
5. Milan član OK-ja"		OOOF	član OK+KPS	"	dijak
6. Vidmar Franc	"	OOOF	član KP	"	kovač

Poleg teh se namerava potegniti in vam predlagati v potrditev še ena poštena, ugledna in predana ženska. V prihodnjem poročilu vam pošljem tudi to v potrditev. Ti zgoraj imenovani so najboljši in imajo velik ugled in vpliv pri ljudeh. Čim je bil ta odbor imenovan, so stopili vsi legalni člani tega odbora v ilegalo. Nekoliko bolj podrobna karakteristika je spodaj navedena:

Poročilo o ustanovitvi okrožnega odbora OF Kamnik 26. 11. 1943 (sekretar Jože Kavčič-Jernač)

človek jemlje od vere samo to, kar misli, da mu je v korist. Diktature takrat ljudje niso marali in četudi je stal v Šenčurju pred njimi kot predstavnik osovražene diktature katoliški župnik, bi ga gladko pobili in mislili, da so s tem storili samo dobro delo. Revolta je to vsekakor bila, samo njeni voditelji so jo kanalizirali v reakcionarno smer. Težko si je samo misliti, kakšne naloge sta si naložili KPS in OF na začetku NOB in potem ves čas, kanalizirati tudi takrat začeto revolto v drugo smer. Spomnimo se prej omenjenih Kidričevih besedi. In narodna zavest je bila tudi med kmečkimi množicami velika.

Če pogledamo še delavski tabor, moramo reči, da je bilo delavsko gibanje na tem področju zelo razgibano. Spričo relativno dobro razvitih industrijskih in večjih obrtniških podjetij, se je postopoma razvijalo tudi delavstvo. Ne proletariat v klasičnem pomenu besede, temveč delavstvo, še povezano z zemljo, saj je v glavnem hodilo na delo od doma, ali pa je ostalo z njim najtesneje povezano. Tako je bil progresivni razvoj delavstva tudi na tem področju drugačen, kot revolucionarni razvoj klasičnega proletariata.

Na področju sta bili zastopani obe glavni delavski stranki, vse tri glavne sindikalne organizacije, še posebej pa je treba poudariti navzočnost zelo aktivnih organizacij KP in krščanskih socialistov. Aktivnost te zadnje je šla v dve smeri, kot politično gibanje in nadaljne razvijanje JSZ, pomembne ustanove J. E. Kreka, ki je ni mogla omajati niti kasnejša klerofašistična sindikalna organizacija, ki je nastala na tem področju, ZZD. V letih 1934 in 1935 lahko registriramo

za kamniško okrožje
položaj, 3.I.45.
Štev. 2/43.

I. redno poročilo.

I. Kamniško okrožje obsega 7 rajonov, cca 27o vasi, 1 mesto, 5 trgov 27 tovarn. Prebivalcev v okrožju je cca 18.ooo

I. rajon /Zasavski/ sekretar rajonskega OF odbora, Leskovar, /B.J./, polilega
sekretarka raj. odbora SPŽŽ, tov. Marjetka, legalka, čl. K
sekretarka ROZSM tov., Sonja, čl. ZKM, legalka,
sekretar, raj. odbora SNP tov. Grega, ilegalec, čl. KPS
komandant NZ- Žove, ilegalec, čl. KPS,
sekretar, raj. GFK, tov. Tomaž, ilegalec, čl. KPS
rajon se deli na 4 občine, 33 vasi in 2 tovarni. V rajonu je 23 vaških NOO, 4 občinski NOO, 1 rajonski SPŽŽ odbor, 26 vaških SPŽŽ odborov, 26 vaških ZSM odborov, 1 raj. ZSM odbor, SNP ima 22 vaških in 4 občinske odbore, podpira 23 družin v rajonu, v rajonu je formiran bataljon NZ z 2 komandirjema 6 vodnikov, 17 desetarjev in 46 dobrih aktivistov. GFK se izpopolnjuje vendar pa pridno zbira prispevke za našo NOV. Vsi odbori v rajonu delajo, literatura kroži iz rok v roko, kroženje kontrolirajo vsi sekretarji. Odbori imajo tudi redne sestanke. V zadnjih 14 dneh se je izvršila od strani okr. odbora 2 X kontrola tega rajona, ki je ugotovila, da je organizacija na dobri višini. NZ dela pridno sabotažne akcije, na predvečer 21.XII.43. je 4 čet NZ med obč. 3 in 2 podrla 38 telefonskih drogov in razstrigla žico na kose, isti večer je je 2 vod 4 čete med vasjo d in f obč. 3 razstrigel telefonsko žico v dolžini 3oo m. Akcije so na dnevnem redu. GFK ima zbranega precej raznega blaga, ki se pošilja v vojsko. Mobiliziranih je bilo v zadnjih 14 dneh 1o moških in 1 tovarišica. NZ ima pripravljen teren za mobilizacijo.

II. rajon/Domžalski/ sekretar rajonskega OF odbora, Tinko, legalec, čl. KPS,
sekretarka raj. odbora SPŽŽ tov. Marta, legalka, čl. KPS
sekretarka, raj. odbora ZSM, tov. Soča, čl. [illegible],
sekretar, SNP, O.A., legalec,
sekretar, GFK, tov. Oton, ilegalec, čl. KPS,
komandir NZ, tov. Mirko, ilegalec, čl. KPS,
sekretar, raj. odbora DK tov. Jurij, legalec
rajon obsega 41 vasi, 14 tovarn in 1 trg, razdeljen je na 5 občin. V rajonu je 5 občinskih NOO, število vaških NOO ni v zadnjem rajonskem poročilu navedeno pač pa je pripomba, da se isti šele snujejo. ZSM ima raj. odbor 4 občinske ter 23 vaških in 2 odbora Pionirjev Svobode. Mladinska organizacija se prav lepo razvija. Pri večini sabotažnih akcij v rajonu sodeluje tudi mladina. SPŽŽ ima rajonski odbor, 19 vaških ter 1 mestni odbor, organiziranih je v tem rajonu 124 žena in deklet. SNP deli podporo 3o družinam, 35 družinam pošilja pakete v izgnanstvo tukajšnjim družinam. NZ dela uspešne sabotaže na telefonskih napeljavah ter drugih prometnih sredstvih. DK ima v tem rajonu dobro organizacijsko zgradbo. Obstoja 24 odborov DK, ki so vsi pridno na delu. GFK ima v rajonu več skladišč za shranjevanje zbirajočega se blaga in raznega materijala, ki se na podlagi potrdil vedno odpošilja v vojsko in po terenu. Mobiliziranih je bilo v zadnjih 14 dni v tem rajonu 97 novincev. Teren za mobilizacijo je pripravljen.

III. rajon/Mukovški/ sekretar raj. odbora OF tov. Jakob, legalec, čl. KPS,
sekretarka raj. odbora SPŽŽ, tov. Mica, ilegalka, KPS
sekretarka, raj. odbora SNP, tov. Polonca, čl. ZKM, legalka,
sekretar, SNP, v rajonu, tov. Ljubo, ilegalec, čl. KPS
komandir, NZ v rajonu tov. Gašper, legalec
rajon obsega 67 vasi razdeljene na 4 občine. Obstojajo 4 občinski NOO ter iz poročil navedeno nobenega vaškega NOO kar pa ne odgovarja dejstvu, ker so isti postavljeni le radi nepoučenosti raj. sekretarja ni istih navedel. ZSM ima 23 vaških ter 4 občinske odbore. Mladina vedno sodeluje pri sabotažnih in propagandnih akcijah. SPŽŽ ima v rajonu 24 vaških in 4 občinske odbore

Poročilo okrožnega odbora OF Kamnik 3. 1. 1944 o organiziranosti in delovanju odborov OF in njenih množičnih organizacij v posameznih rajonih

rajonskega v rajonu še ni. SPŽ odbora pridno zbirajo perilo in drugo blago za našo vojsko. Sekretar ŠNP je bil prav sedaj izmenjan ter radi tega še ni podal točnih poročil. Komandir MZ ima organiziranih 24 desetin in tri vode. Izvršene so bile 12. m.m. sabotažne akcije v obč.3 razbite so vse vaške obcestne deske, 13.m.m. je bilo zapljenjeno 8 kom. zimskih oblek gasilskih 17.m.m. je bilo v prisotnosti vodnika MZ požganih 4o tel. drogov na sektorju Lukovica-Moravče.Dne 12. in 18.mm je bila izobešena v obč. 3 Slov.zastava 6 m dolga z ruskimi simboli izvršila se je propagandna akcija v obč.2 po vseh hišah se napravilo napise po hišah. Organizacija v rajonu je trdna.

IV.rajon/Dobinjski/ Iz tega rajona še ni nobenih poročil radi hajke,ki se je tam vršila. Organizacija v tem rajonu je bolj na šibki stopnji, nujno bo poslati tja več dobrih terenskih delavcev.

V.rajon/Kamniški/rej. sekr. OF odbora, tov.Jaka,ilegalec,čl. KPS,
rajonska sekr. SPŽ, tov. Olga, ilegalka, čl. KPS,
rajonski sekretar ZKM tov. Vida
rajonski sekretar OPK, tov. Istok,ilegalec,čl.KPS
ostali člani odbora se bodo šele pritegnili. V tem rajonu je bilo radi zadnjih aretacij povzročen poplah med ljudstvom tako, da je aktiviste težko pripraviti do sestankov z našimi pol.delavci. Poročila o trenutnem stanju tega rajona še niso dospela. V zadnjih štirinajstih dneh so obiskali člani okr.odbora 2 x rajon radi pomoči pri delu. Organizacijsko delo prihaja po poročilih članov okr. odbora zopet v normalno stanje. Največ je trpela organizacijska zgradba NOO, dočim mladinska organizacija ni bila prizadeta. V zadnjih dneh so naši pol. delavci precej razrušili hišo izdajalcev Zamljenov v mestu samem tako, da v tej hiši brezuvodma ne bodo več našli svojega zavetja. Teren za mobilizacijo se pripravlja. OPK v tem rajonu zbira še v naprej razno blago, materijal in denar za potrebe vojske in terena.

VI.rajon/Komendski/ V tem rajonu je bila organizacijska zgradba do nedavnega zelo slaba, ki pa se zadnje čase na vsem področju utrjuje in izpopolnjuje. Poročil še ni, ker rajonski OF odbor še ni v celoti ustanovan. Sabotažne akcije so se izvršile na telefonski napeljavi,izobesile so se na glavnih krajih slovenske zastave,vršijo se trenutne akcije. V tem tednu se bo izvršila v rajonu kontrola radi splošnega dela vseh organizacij.

VII.rajon/Mengeški/ obsega 2o vasi, 1 trg, 6 tovarn in 1 električni transformator.

raj. sekr.OF odbora, tov. Rok,ilegalec, čl. KPS,
raj. sekr. ZKM tov. Minko, legalec,čl.ZKM,
raj.sekr. SPŽ,tov.Milka,legalka,
raj. sekr. ŠNP, tov. Peter, legalec,
raj. sekr. OPK tov. Ivo,legalec,
komandir MZ, tov. Vojko, legalec.

NOO v rajonu je 2o-ter 4 občinski, ZKM ima 12 vaških in 4 občinske odbore, mladina je napravila od 27.VI.do 1.VII.43. 5 sabotažnih akcij. SPŽ je ustanovana v tem rajonu na 2o vaških odborih, 4 občinskimi ter rajonski SPŽ odbor ŠNP deli vsem potrebnim podpore, ima 14 vaških in 4 občinske odbore. MZ je sestavljena iz 1 čete, 6 vodov in 14 desetin. Delajo se v rajonu poteg MZ sabotažne akcije največ na telefonskih napravah. Teren za mobilizacijo je pripravljen. OPK v tem rajonu zbira vse potrebno za vojsko,ki se odpremlja v štabe cone ali brigade.

Radi nepopolnih poročil oz. iz treh rajonov ista niso še dospela ni bilo mogoče sestaviti točnega pregleda vsega okrožja. Trenutno se zadržuje v Zamniškem,Lukovškem,Domžalskem in Mengeškem rajonu več vojaštva,ki izvršuje hišne preiskave, vendar se za okupatorja povsod brezuspešno konča jejo. Dokaz temu je, da je organizacija že na precej visoki stopnji, da je obveščevalna služba dobro razvita ter da je ljudstvo tesno povezano z našim vseljudskim pokretom.

Smrt fašizmu - svobodo narodu!

Okrožni odbor OF-Kamnik
sekretar

dvoje uspešnih večjih štrajkov kot krono močno razgibanega ljudskofrontovskega gibanja pa 1937 veliko zborovanje pri Ihanu. Reči moramo, da je to področje politično zorelo veliko bolj in hitreje kot marsikatero področje na Slovenskem. Ni sicer do začetka NOB dozorelo popolnoma, vendar je na tem področju že julija 1941 prišlo do prave ljudske vstaje, pa naj je spominski datum in slovenski državni praznik kot spomin na to vstajo že tega ali onega dneva. Seveda je ta prva manifestacija zrelosti kasneje doživljala svojo plimo in oseko, kar je povsem razumljivo, in se je to dogajalo tudi drugod. Tudi to, da je kasnejša gestapovska ustanova, oprta na slovenski klerikalizem, tako imenovano Gorenjsko domobranstvo, znatno omejila aktivnost osvobodilnega boja v ravninskih predelih, ni ga pa uničila. Zame to ni dokaz takratne nemoči NOB na tem področju, temveč veliko bolj dokaz nemoči in krah slovenskega klerikalizma na sploh, ki so ga že močno načeli hudi spori v boju za oblast v domobrancih med Mladci in Stražarji.

Organizacijsko je bila struktura organizacij OF v bistvu enaka strukturi OF v ostali Sloveniji, vendar so le bile tudi razlike. Začetek oktobra 1943 — torej že po kapitulaciji Italije, ki je zelo vplivala tudi na nemško okupacijo na našem ozemlju — je imelo kamniško okrožje sedem rajonov oziroma odborov OF in to: Zasavje, Domžale, Lukovica, Tuhinj, Kamnik, Komenda in Mengeš. Novembra 1944 so se ti okraji združili v dva, Kamniškega in Domžalskega, medtem ko sta mesti Kamnik in Domžale dobili značaj okrajev.

Do februarja 1944 so bili okraji razdeljeni na sektorje, ti pa na občinske in vaške NOO. Nato so občinski NOO kot vmesni organi med vaškimi in okrajnimi NOO odpadli in tako tudi posebnost v strukturi OF na tem področju. Zakaj in odkod organiziranje občinskih NOO, mi ni povsem jasno in možno bi bilo samo ugibanje. Morda je to le poskus ohraniti neko kontinuiteto starih občin, v katerih so že Nemci sami radikalno odpravili vsako sled reprezentantov stare jugoslovanske oblasti.

V bistvu so bile na področju iste masovne organizacije OF kot drugod, torej: SPŽZ, ZSM, DE, SNP, GFK in NZ, ki so po prizadevanjih novega okrožnega komiteja dosegle jeseni 1943 zavidljivo visoko število 550 različnih vaških, občinskih in rajonskih odborov. Je pa posebnost v tem, da so nekatere od teh organizacij opravljale tudi določene samostojne posle in od tod tudi po vsej verjetnosti posebna koalicijska in delegatska struktura teh organizacij v odborih OF. Odbore DE sicer poznamo tudi v drugih slovenskih predelih, zlasti tam, kjer OF kot taka v tovarnah ali podjetjih ni mogla takoj zaživeti. Spričo sindikalno močno razgibanega področja so bili tod odbori DE v podjetjih močna opora ali celo hrbtenica OF.

SNP je nadaljevalka Rdeče pomoči. To smo poznali na primer tudi v Ljubljani, zlasti dokler ni bil vpeljan narodnoosvobodilni davek. Na tem področju so odbori SNP opravljali posebno funkcijo, ne samo za to področje, temveč za Ljubljano. Neverjetno je namreč teklo zelo dobro organizirano pošiljanje paketov našim internirancem v nemških taboriščih. Še danes se marsikateri bivši interniranec iz nekdanje ljubljanske pokrajine sprašuje, kdo mu je pošiljal tolikokrat vsebinsko zelo bogate pakete v lager. Odgovor je tu: SNP. Tudi GFK so nekoliko drugače funkcionirale kot na primer GK v ljubljanski pokrajini. Skrbele so prvenstveno za hrano partizanskim enotam, pobirale pa so tudi razne denarne prispevke in kmalu prerasle v enega pomembnih organov OF. Ugotoviti moramo, da so se organizaciji OF in njih aktivnost zelo uspešno razvijale in so v nekaterih akcijah dosegle najboljše uspehe po vsem Gorenjskem.

Omeniti bi bilo treba še aktivnost partizanske vojske na tem področju, ki ga

Okrožni odbor SNP
za kamniško okrožje

Poločaj, 15. februarja 1944.

P O R O Č I L O
za Slovensko narodno pomoč.

Okrožje sestoji iz 7 rajonov, 1 mesto, 5 trgov, 24o vasi, 27 tovarn. Okrožni sekretar tov. Ivan /ilegalec/. Okrožni SNP odbor ni še popolnoma sestavljen.

Stanje po rajonih je sledeče:

1./rajon: /zasavski/ Točni obračun iz zasavskega rajona sem prejel za mesec december in januar dne 13.II.1944. Rajon ima za podpirati leo družin katerim se je izplačalo v dveh mesecih in to v mesecu decembru je bilo izplačanega 2174.-RM, primankljaja za mesec dec. pa je 1811.-RM. Tako je za mesec dec. v skupni vsoti za izplačilo 3985.-RM. Za mesec januar pa je predvideno 429o.-RM, od teh je primankljaja 1747.-RM v skupni vsoti za rajon 1. bi se imelo za mesec dec. in jan. izplačati samo v tem rajonu 8278.-RM. Tako imav dveh mesecih ta rajon primankljaja 3558.-RM. Aktivisti so preveč popustljivi nasproti tistim ki nje sicer preživljaje, vendar pa bi lahko žrtvovali več za OF.

2./rajon: /domžalski/ Rajonski sekretar tov. Janez /legalec/. Ima postavljen rajonski SNP odbor s 5 člani /vsi legalci/. Tukaj organizacija SNP prav dobro deluje. Podpira se doma 74 družin s 22o člani, katerim se je izplačalo 3187.-RM. V taborišča je bilo izseljencem poslano 8 paketov v teži 83 kg ter 5o.-RM denarja. Občina štev. 1. pošilja poleg svojih izseljencev še 18 izseljnim družinam s 6o člani pakete ter živilske karte. V tem rajonu se je tudi veliko nabralo materiala v blagu in prehrani.

3./rajon: /lukovški/ Sekretar SNP tov. Ljubo je odpotoval v kamniški rajon. Funkcijo SNP je prevzel njegov namestnik, tako da organizacija SNP ne bo nič zaostala. Organizacija v tem rajonu dobro napreduje tudi poročila prihajajo redno tedensko.

4./rajon: /tuhinjski/ Rajonski sekretar tov. Boris /ilegalec/. Nima še postavljenega rajonskega odbora SNP. Ta rajon je raven ker ima veliko izseljencev ter družin ki so jim odšli redniki v partizane. Zato se rajon ne more kriti sam. Naslovi izseljenih družin se bodo poslali v komendski rajon, da bodo zanje skrbeli, ker ta rajon ima dovolj sredstev na razpolago.

5./rajon: /kamniški/ Iz tega rajon ne dobim nobenih poročil. Tudi tukaj se bo organizacija še izboljšala, ker je poslanih tudi precej dobrih aktivistov.

6./rajon: /komendski rajon/ Rajonska sekr. tov. Darja /legalka/. Do 8.II.44. sta bila postavljena 2 občinska ter 4 vaški SNP sekretarji. Ker je rajon bogat pa nima sam izseljnih družin za podpirati se bodo dali naslovi izseljnih družin iz tuhinjskega rajona.

7./rajon: /mengeški/ Ker radi prevelike aktivnosti okupatorja ter izdajalcev ni še mogoče dobiti rajonskega namestnika za SNP, zamenjuje raj. sekr. tov. Rok. Mesečni obračun sem prejel samo iz dveh občin ne pa iz celotnega rajona. V teh občinah se je izplačalo izseljencem 78o.-RM in poslalo 5 paketov v skupni teži 3o kg.

Ostalo: Pripominjam, da za komendski in mengeški rajon ne dobim skoraj nobenih poročil, čeravno mi ustmeno vse obljubijo.

Za okrožni odbor SNP
sekretar: Ivan l.r.

Smrt fašizmu svobodo narodu!

Poročilo z dne 15. 2. 1944 o uspehih odborov Slovenske narodne pomoči pri podpiranju svojcev partizanov in pri pošiljanju paketov internirancem

Okrožni odbor OF
za kamniško okrožje

Položaj, 30. I. 1944.

P O R O Č I L O
za Delavsko Enotnost

V tem tednu je organizacija DE v okrožju napredovala za 5 odborov DE. Na splošno prevladuje DE v okrožju vse tovarne in ostale delavske obrti. Le na kamnu nekateri kažejo odpor proti organizaciji, glede na to da so že organizirani na terenu, ali pa pravijo da bodo šli kmalu v legalnost. V domžalskem rajonu je bila zbirka za zimsko pomoč v denarju in blagu. V drugih rajonih pa se bo ta zbirka vršila v tem mesecu za 26 letnice Rdeče armade.

1./rajon: /zasavski/ V tem rajonu je organizacija DE v splošnem prevladala vse delavstvo. Postavljena sta dva odbora v eni tovarni in pri delavcih na železnici. Druge obrti pa tu ni.

2./ raj.: /domžalski/ V tem rajonu je bilo postavljenih na novo 4 odbore DE in sicer v tem tednu pri reorganizaciji tovarn. Do sedaj je postavljenih 33 odborov DE in 2i mladinskih odborov DE. Posebno se je pokazalo delavstvo pri zbirkah zimske pomoči za našo vojsko in za ljudsko pomoč. Odbor železničarjev je organiziral sabotažno delo na Črnučah, da je glaž trčil ob stoječe vagone in pri tem je bilo razbitih 6 osebnih vagonov. Sabotirajo pa tudi na ta način, da dajejo pesek v ležaje, da se zažre v osi.

3./rajon: /lukovški/ Tukaj je postavljen sekretar za DE. Odborov še ni, ker tukaj ni obrti in ne tovarn. Organizirati posamezne delavce je bolj otežkočeno.

4./rajon: /tuhinjski/ V tem rajonu ni nobenega odbora za DE.

5./rajon: /kamniški/ V tem rajonu je organizirati precej težavno posebno v zadnjem času, ker se stalno ponavljajo aretacije naših aktivistov. Tukaj je 9 odborov DE in 2 mladinska DE.

6./rajon: /komendski/ Tu je postavljen en nov odbor DE in v tem tednu se bo postavilo še nekaj novih odborov. Organizacija napreduje še precej dobro in je organiziranih okoli 600 delavstva.

7./rajon: /mengeški/ V tem tednu se ni nič spremenilo. Postavljeni so trije odbori in 3 sekretarji.

Pregled dela v 2 rajonu v mesecu januarju.

Zbrali so za zimsko pomoč: 2300.- Rm, 60 odej /dek/, 40 rjuh, 300 m blaga za srajce, 23600 pol papirja, 13 matric, 2 kg vate, 13 parov volnenih nogavic, 1 pulover, 1 par rokavic, 1 srajca, 1 šal, 1 spodnje hlače, 8 m flanele, 16 kg žebljev, 60 kg soli, 10 kg masti za čevlje, 2 telečji koži usnja, 7 kg preje, 7 kurirskih torbic, 1 kožuh, 30 m blaga za perile, 3 pare gojzdaric, 200 parov vezalk, 3 ovčje kože za podlogo, 6 opasačev, 2 rjuhi, 23 kg mila, 1 dozo Rotto barve, 100 kuvert, 12 svinčnikov, 200 žlic, 882 krožnika, 200 cigaret, 10 m platna.

Za okrožni odbor DE
sekretar: Matjaž l.r.

Smrt fašizmu - Svobode narodu!

Poročilo z dne 30. 1. 1944 o delovanju odborov Delavske enotnosti, ki so bili posebno aktivni v domžalskem rajonu

je okupator zelo nadziral in tudi izvajal krvave represalije. Tudi enote prvega in zelo zgodnjega Kamniškega bataljona je okupator razbil že do jeseni 1941, preprečiti pa ni mogel — kot nikjer v Sloveniji — da bi se te enote 1941/42 reorganizirale in na pomlad 1942 znova ne začele uspešnih akcij.
Še pred kapitulacijo Italije je to področje omogočilo ustanovitev 6. ali Šlandrove brigade. Vse njene akcije, specifičnost teh akcij in specifičnost te zanimive brigade pa so zbrane in popisane v knjigi prof. Stiplovška.
Treba je zaključiti in to na kratko. Če se s pogledom na našo današnjo stvarnost ozremo tudi nazaj na slavno preteklost NOB tega področja, moramo in moremo reči tole: tradicija slavnih dni mora biti spiritus agens et movens tudi naših sedanjih uspehov. Seveda ni lahka pot do njih, a tudi pota našega NOB niso bila ne shojena, ne lahka. Prepričan sem, da so po svoje še vedno aktualne Kidričeve direktive, združiti v OF prav vse, kar čuti slovensko!

II.
NEKAJ ZNAČILNOSTI RAZVOJA DOMŽALSKE OBČINE V OBDOBJU SOCIALISTIČNE GRADITVE

Jernej Lenič

NEKAJ POGLAVITNIH ZNAČILNOSTI RAZVOJA DOMŽALSKE OBČINE PO OSVOBODITVI

Dvajseta obletnica izoblikovanja domžalske občine v sedanjem obsegu je prav gotovo primerna priložnost, da si vsaj na kratko ogledamo nekatere rezultate in posebnosti v razvoju občine Domžale.

Pri tem smo se omejili zlasti na zadnji dve desetletji, kajti v prvih petnajstih letih po osvoboditvi je bila sedanja domžalska občina razdeljena na več upravnopolitičnih enot. Zato so podatki o razvoju med seboj primerljivi šele za čas po njihovi združitvi v sedanjo občino. Poseben problem je tudi veliko pomanjkanje arhivskih virov za posamezne nekdanje občine, ki so bili v precejšnji meri že uničeni. O tem bi opozorili, da so tudi za obdobje zadnjih dvajsetih let vrzeli v občinskem arhivu in šele v zadnjih letih, ko je prevzel skrb za arhive in arhivsko dokumentacijo v domžalski občini Zgodovinski arhiv Ljubljane, so se razmere na tem področju izboljšale.

Pomembna opora pri osvetlitvi razvoja domžalske občine je ob pomanjkanju arhivskih virov zlasti glasilo občinske konference SZDL Občinski poročevalec, ki izhaja od konca leta 1961 dalje. Skrbno prebiranje Občinskega poročevalca nam prav gotovo kaže zanimivo podobo naših razvojnih uspehov in težav na vseh področjih družbenopolitičnega življenja in na vseh območjih sedanje domžalske občine. Prav tako nam dajejo pregled dosežkov in razvojnih usmeritev nekatere druge publikacije: Občanov priročnik I in II, 1975, Občanov priročnik III, 1978, Domžale v prostoru in času iz let 1973, 1974 in 1977, Srednjeročni družbeni plan razvoja domžalske občine 1976—1980 itd.

V pregledu razvoja domžalske občine v zadnjih dvajsetih letih smo se omejili le na kratek prikaz nekaterih posebnosti na demografskem, gospodarskem in družbenem področju ter v samoupravni organiziranosti. Vsako od navedenih področij bi seveda zaslužilo podrobnejšo raziskavo in obsežno osvetlitev; v to morajo biti usmerjeni naši nadaljnji napori.

Vsi dosežki na navedenih področjih so rezultat organiziranih prizadevanj naših delovnih ljudi in občanov v krajevnih skupnostih, občinski skupščini in njenih organih, samoupravnih interesnih skupnostih ter posebej njihove aktivnosti v družbenopolitičnih organizacijah. Izredna je idejna vloga Zveze komunistov, Socialistične zveze delovnih ljudi, ki v svoji napredni fronti združuje sindikat Zvezo socialistične mladine, Zvezo združenj borcev narodnoosvobodilne vojne, Zvezo rezervnih vojaških starešin ter okrog dvesto različnih društev in organizacij. Prav gotovo bo moralo biti tudi delovanje vseh navedenih družbenopolitičnih organizacij in društev predmet posebnih osvetlitev.

Uvodoma naj opozorimo na nekaj posebnosti v razvoju domžalske občine, ki so podrobneje razčlenjene v posameznih prispevkih.

Prebivalstvo

Domžalska občina je danes s 37.500 prebivalci, ki žive na okrog 240 km² površine, med srednjevelikimi občinami v Socialistični republiki Sloveniji. Velika posebnost je hitra rast števila prebivalstva (dvakrat večja od slovenskega poprečja), ki je zlasti rezultat priseljevanja prebivalcev s sosednjih ljubljanskih občin. Ob tem moramo takoj pripomniti, da je naraščanje prebivalstva značilno predvsem za nekatere kraje v ravninskem predelu občine, medtem ko naselja v hribovitem predelu občine glede števila prebivalcev stagnirajo ali pa so celo v upadanju.

Tak demografski razvoj bistveno vpliva na nujnost hitrejšega in posebnega reševanja problemov šolstva, otroškega varstva, družbene prehrane, kulture, zdravstva, preskrbe itd. Reševanje teh vprašanj zahteva tudi posebna sestava zaposlenega delavstva, med katerim prevladujejo žene. Tudi velika migracija delovne sile, zlasti visokokvalificiranih delavcev, ki bi jih kazalo v večji meri zaposliti na našem področju, narekuje posebne ukrepe na gospodarskem področju. Bližina Ljubljane bo v tem pogledu in glede oblik reševanja različnih družbenoekonomskih problemov v domžalski občini prav gotovo tako kot do sedaj tudi v bodoče pomembno vplivala.

Upravno-politični razvoj

Naj najprej poudarimo, da so v pogledu demokratičnega značaja nove ljudske oblasti kakor tudi v teritorialnem pogledu postavili trdne temelje za naš povojni razvoj že med narodnoosvobodilnim bojem. Od jeseni 1941, ko je bil ustanovljen prvi občinski odbor OF, do razširitve in utrditve mreže odborov OF v 1942. in 1943. letu, je vzporedno z izvajanjem njihovih pomembnih političnih nalog tekel tudi proces njihovega postopnega preraščanja v temeljne organe nove ljudske oblasti. Jeseni 1944 so na osvobojenih in polosvobojenih

Vsako leto so v različnih krajih organizirane proslave v počastitev 27. aprila, dneva OF in praznika dela 1. maja

Komunisti domžalske občine se vsako leto srečajo na tradicionalnem srečanju, kjer ocenijo svoje delo in se v tovariških razgovorih pogovorijo o medsebojnem sodelovanju

območjih današnje domžalske občine že volili tudi narodnoosvobodilne odbore. Organizacija Komunistične partije Slovenije in OF ter njune množične organizacije, so v letih narodnoosvobodilnega boja izbojevale nastanek nove ljudske oblasti in njeno delovanje v okrajih Domžale, Mengeš, Lukovica, Moravče in Zasavje, torej na območjih, ki so danes sestavni del domžalske občine.

Tudi v teritorialnem pogledu so bile korenine današnje razdelitve izoblikovane že med narodnoosvobodilnim bojem, saj so politični forumi novembra 1944 razdelili kamniško okrožje na domžalski in kamniški okraj, pri čemer obsega sedanja domžalska občina nekoliko razširjen nekdanji domžalski okraj.

Za prvo obdobje po osvoboditvi je značilno, da je v okviru predvsem nekdanjega okraja Kamnik na območju sedanje domžalske občine delovalo 23 krajevnih ljudskih odborov in zanimivo je, da imamo danes na območju domžalske občine skoraj prav toliko krajevnih skupnosti.

Nadaljnji razvoj v upravno-političnem pogledu je bil usmerjen v združevanje manjših občin, pri čemer je bila pomembna prelomnica v letu 1952, ko je bilo na območju sedanje domžalske občine le sedem manjših občin, leta 1955 pa le še tri: Mengeš, Moravče in Domžale. Sedanja domžalska občina se je dokončno izoblikovala z združitvijo navedenih treh občin in s sklepom vseh treh ljudskih odborov 25. 12. 1958; začasni občinski ljudski odbor pa se je sestal na prvi seji leta 1959.

Za razvoj ljudske oblasti po osvoboditvi so bili značilni pomembni družbenopolitični ukrepi, ki naj bi prispevali k večji vlogi in vplivu delovnih ljudi v odločanju o vseh pomembnih problemih razvoja občine. Ob tem pa sta se spreminjali tudi vloga in oblika delovanja družbenopolitičnih organizacij. Prvi ukrep pri uveljavljanju demokratičnega značaja ljudske oblasti je bila izvedba volitev

po osvoboditvi. Prvi odborniki krajevnih ljudskih odborov so imeli predvsem skrb za obnovo porušene domovine, izvedbo agrarne reforme in nacionalizacije ter skrb za racionirano prehrano prebivalstva.
Prelomnico v družbenoekonomskih odnosih pomeni uvedba samoupravljanja, ki je najprej zajela gospodarstvo, nato pa še področja družbenih dejavnosti. Tedaj je nastajal pojem občine: elementarne komunalne skupnosti. V nekaj letih se je občina razvila v temeljno družbeno, ekonomsko in teritorialno politično skupnost, kamor prehaja tudi težišče oblastnega odločanja. Odborniški sistem je prerastel v občinski zbor in zbor proizvajalcev. Po letu 1963 je občina prerasla v najvišji organ samoupravljanja in oblasti.
Naslednja prelomnica je bila ustava leta 1974, ki je zamenjala odborniški sistem z delegatskim. Z njeno uvedbo vključujemo v skupščinski sistem delegatsko bazo, to je delovne ljudi v TOZD, občane v krajevnih skupnostih in SIS, člane društev in organizacij. Ni treba posebej poudarjati pomena družbenopolitičnih organizacij pri razvijanju delegatskih odnosov. Prav zaradi te odgovorne vloge imajo svoje mesto v družbenopolitičnem zboru delegacije ZK, SZDL, ZZB in ZSM.

Domžalsko gospodarstvo

Značilnosti domžalskega gospodarstva so podobne značilnostim mnogih slovenskih občin: počasi usiha primarni sektor (kmetijstvo, gozdarstvo), krepita pa se sekundarni (industrija, gradbeništvo, obrt) in terciarni sektor gospodarstva (trgovina, gostinstvo, turizem, promet).
Iz podatkov je razbrati, da je v letih 1975 zasebni sektor gospodarstva rastel skoraj trikrat hitreje od družbenega sektorja, šele po tem letu smo ugotovili močnejšo rast družbenega sektorja.

Dan JLA 22. december je dan, ko v občini ocenimo prizadevanja na področju podružbljanja ljudske obrambe in družbene samozaščite in v kulturnem programu povezujemo preteklost s sedanjostjo

Pripadniki enot teritorialne obrambe na eni izmed svojih vaj

Sicer pa opažamo, da je v letih 1965—1970 gospodarska rast (družbeni proizvod, zaposlenost in produktivnost) nazadovala, po letu 1970 pa je gospodarstvo ponovno rastlo.

Glede zaposlovanja velja posebej omeniti stalno upadanje zaposlenih v kmetijstvu in gozdarstvu (od 7,1 % na 4,7 %), največjo rast zaposlenih pa zasledimo v trgovini. Nezadovoljiva je kvalifikacijska struktura zaposlenih, saj je kljub izboljšavi v letu 1975 še vedno več kot polovica zaposlenih nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev. Na delo zunaj občine je odhajalo leta 1978 kar 5090 delavcev, to je več kot eno tretjino vseh zaposlenih v domžalski občini v družbenem sektorju. Njihova izobrazbena struktura pa je 2- do 3-krat boljša kot zaposlenih v občini.

Za domžalsko gospodarstvo je značilna velika iztrošenost in zastarelost osnovnih sredstev, kar je bilo vzrok za pogumne in obsežne investicije v srednjeročnem obdobju 1976—1980, namenjene modernizaciji proizvodnje in večji produktivnosti.

Prevladujoča veja gospodarstva v domžalski občini je industrija, ki daje nad polovico družbenega proizvoda. Industrija obsega razne panoge od nekovinske, strojne, kemične, lesne, papirne, tekstilne in živilske do usnjarsko galanterijske in druge industrije. Gospodarstvo, posebej industrija sicer veliko izvaža, vendar je bil v 10-letnem obdobju uvoz vedno večji od izvoza, kar kaže na veliko odvisnost domžalskega gospodarstva od uvoza surovin.

Omeniti velja tradicijo obrti v domžalski občini, kjer beležimo v 10-letnem obdobju izredno gospodarsko rast tako v družbenem, še posebej pa v zasebnem sektorju.

V razpredelnicah gibanja gospodarstva v letih 1965—1975 obravnavamo nekatere ekonomske kazalce, ki jih v vsakdanjem življenju ne srečujemo. Rast gospodar-

stva prikazujemo z rastjo družbenega bruto proizvoda, to pomeni vrednost celotne proizvodnje, ustvarjene v tekočem letu. Družbeni proizvod predstavlja novo ustvarjeno vrednost z amortizacijo v tekočem letu. V tabelah se srečujemo tudi s pojmom narodni dohodek, kar je novo ustvarjena vrednost v tekočem letu.

Na področju družbenih dejavnosti vidimo velik napredek, pri čemer nenehno izhajamo iz tega, da obravnavamo združeno delo kot celoto. Sorazmerno ugodni rezultati v materialni proizvodnji so pogojevali količinske in vsebinske premike pri vzgoji in izobraževanju, kulturi, zdravstvu, telesni kulturi in vseh oblikah skrbi za socialno varnost človeka. Pri tem smo nenehno izhajali iz načela svobodne menjave dela in prispevka teh dejavnosti k ustvarjeni novi vrednosti dela. Če bi v določenih obdobjih upoštevali le trenutno zmogljivost materialne proizvodnje, potem prav gotovo ne bi mogli na nekaterih področjih tako hitro ukrepati. Kot primer navajamo graditev šol, kjer predstavlja sedanja vrednost novih objektov, zgrajenih po letu 1972, nad 300 milijonov din. Takšni premiki so bili možni le ob zavestnih odločitvah vseh delovnih ljudi in občanov, da pomenijo vlaganja v te dejavnosti tudi dolgoročno naložbo v gospodarstvo in krepitev njegove širše reprodukcijske moči, ker bodo le delavci, oboroženi z novim znanjem, usposobljeni samoupravljalci, zdravi in fizično pripravljeni ob sodobnejši proizvodni tehnologiji zagotoviti še hitrejši družbenoekonomski razvoj.

Naraščajoče potrebe v družbenih dejavnostih so tesno povezane tudi z značilnostmi celotnega razvoja domžalske občine, predvsem pa njenega dinamičnega razvoja. Že bežen pregled podatkov v poročilu kaže veliko porast števila prebivalcev, ki zahteva več storitev na vseh področjih splošne in družbene porabe. Naslednje značilnosti so veliko število mladih družin, obojestranska zaposlitev

Narodni heroj Mirko Jerman pripoveduje rezervnim vojaškim starešinam o napadu partizanov na nemško kolono v Črnem grabnu

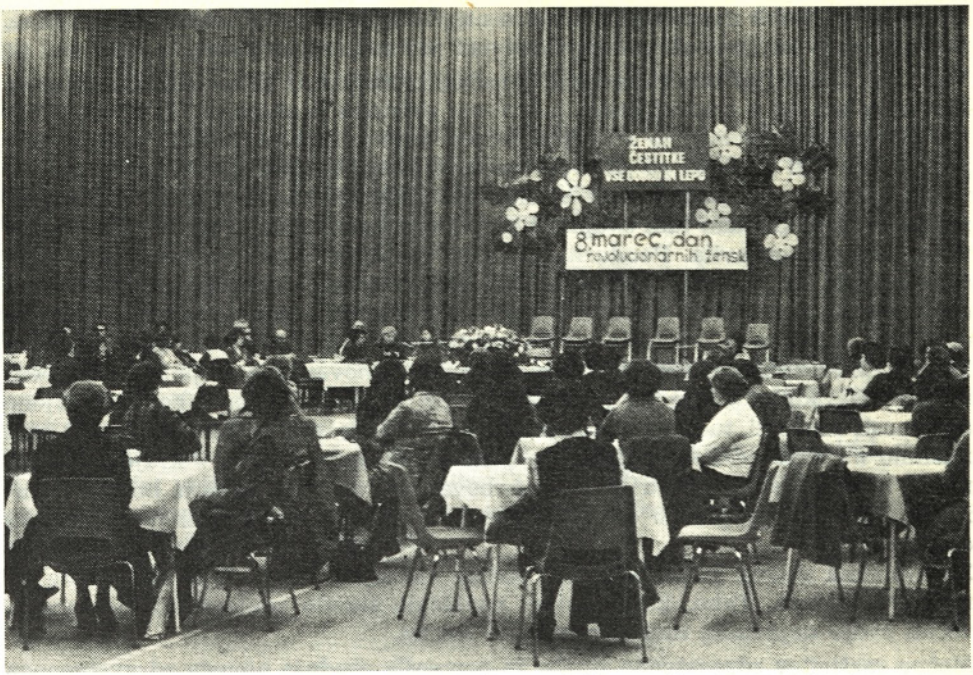

Ob dnevu žensk organizira sekcija za družbeno aktivnost žensk pri občinski konferenci SZDL skupaj s Klubom samoupravljavcev srečanje delegatk, na katerem poteka razprava o vlogi žene v naši družbi in delegatskem sistemu

staršev in velik odstotek zaposlenih žensk, kar pogojuje zahtevo po večji družbeni skrbi za varstvo in vzgojo predšolskih in šolskih otrok.

V obdobju, ki ga obravnavamo, ugotavljamo znaten napredek pri vseh oblikah vzgoje in izobraževanja. Pri tem ne mislimo samo na količinske kazalce, ki nam povedo, da se je število osnovnošolskih otrok od 4752 povzpelo na 5522, kar bi na strnjenem območju pomenilo popolno novo osnovno šolo, temveč predvsem na vsebino. Novi šolski prostori, v katere so se preselili učenci iz starih neprimernih stavb, so ustvarili pogoje za sodobnejšo metodo dela, izboljšala se je opremljenost šol z učili in drugim, več je bilo vloženega tudi za šolanje in izobraževanje kadrov na tem področju.

Odločno smo se lotili tudi preobrazbe šolstva, saj je predvidena mala šola v celoti stekla po programu, v podaljšano bivanje in celodnevno šolo pa je vključenih že 22,6 % učencev. Značilno za šole v tem obdobju je tudi, da so se v večji meri povezale s krajevnimi skupnostmi in organizacijami združenega dela neposredno, čemur je treba posvetiti v prihodnosti veliko pozornost glede usklajenega kadrovskega načrtovanja za potrebe združenega dela.

Pri otroškem varstvu se je število mest v novih vrtcih povečalo za 212, čeprav je odstotek vključenih v organizirano varstvo nižji kot v preteklih letih (zaokrožen 17 %) zaradi hitrega porasta števila predšolskih otrok, ki jih je 4752. Vzgojnovarstvene ustanove so pričele tudi z novimi oblikami varstva, kot so varstvo na domu in druge dejavnosti v krajevnih skupnostih, kjer ni vzgojnovarstvenih ustanov.

Značilno za razvoj kulture v preteklih letih je razširitev njene dejavnosti na vsa območja občine in skladnejši razvoj posameznih panog. Pri ljubiteljskih (amaterskih) dejavnostih se je število članstva povečalo za 200 % in zajema prek

1000 članov. Velik napredek je dosežen na področju varstva arhivskega gradiva, založniške in knjižničarske dejavnosti ter pri urejanju kulturnih objektov.

Velika pozornost je bila posvečena socialnemu skrbstvu in socialnemu varstvu, kar se je kazalo v poglobljenem humanem pristopu k občanom, ki si iz objektivnih razlogov ne morejo s svojim delom zagotavljati normalnih življenjskih pogojev. Veliki premiki so pri reševanju te problematike predvsem v sodelovanju s krajevnimi skupnostmi in organizacijami združenega dela. Pomembno mesto je imela pri tem tudi skupnost socialnega varstva, ki je svojo povezovalno vlogo uspešno opravila. Poudariti moramo preselitev upokojencev v nov dom v Domžalah, ki je eden najsodobnejših in zagotavlja visoko življenjsko raven občanom, ki so z minulim delom prispevali k današnji stopnji razvoja. Pri graditvi tega doma se je pokazala velika solidarnost delovnih ljudi občine Domžale, ki so z združenimi sredstvi prek samoupravne stanovanjske skupnosti omogočili njegovo izgradnjo. Glede na možnosti, ki jih ta ustanova ima, bo treba njene aktivnosti razširiti tudi na upokojence, ki sicer ne prebivajo v njej. Pri tem mislimo na širši družbenopolitični pomen doma upokojencev v krajevni skupnosti. V domžalskem domu je 111 oskrbovancev, od tega 75 % iz občine Domžale, v Mengšu pa je 150 oskrbovancev, od tega tretjina občanov domžalske občine.

Zdravstvena služba je na področju občine razširjala svojo dejavnost glede na rast prebivalcev. Tako, kot je hitro naraščalo število prebivalcev, je morala večati svojo dejavnost tudi zdravstvena služba.

Močno razširitev zdravstvene službe je pomenila gradnja novega zdravstvenega doma jeseni leta 1966. Tedaj je bil zgrajen trakt A s pritličjem trakta B, ki mu je danes že dozidano prvo nadstropje. Pripravljena je gradnja trakta C pri

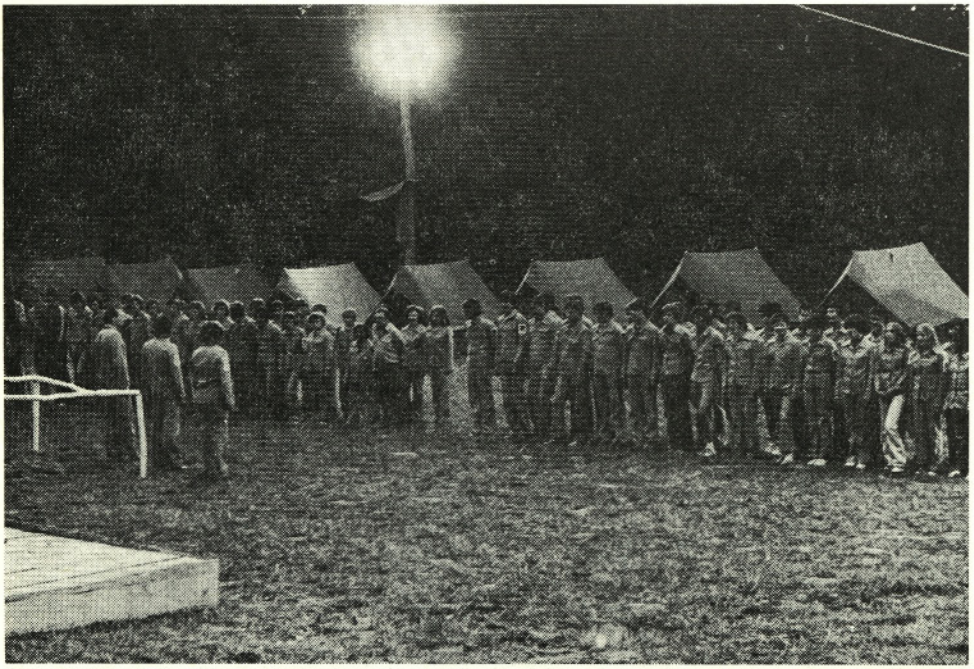

Občinska konferenca ZSMS — komisija za mladinske delovne akcije organizira vsako leto delovno akcijo za urejanje komunalnih zadev v občini. V zadnjih letih je taka akcija potekala v krajevni skupnosti Peče, kjer so mladinci gradili vodovod

zdravstvenem domu Domžale in gradnja novega zdravstvenega doma v Mengšu. Od leta 1968 so združeni zdravstveni domovi Domžale, Kamnik in Litija in dela vsak kot TOZD. V zdravstvenem domu Domžale delajo danes naslednje strokovne enote:

1. splošna ambulantna služba v splošnih ambulantah Domžale, Mengeš, Moravče in Lukovica, pnevmo-fiziološki dispanzer, dispanzer za borce NOB, diagnostični laboratorij, oddelek za fizioterapijo in reševalna služba;
2. dispanzer za medicino dela, športa in prometa v obratnih ambulantah Induplati, Helios, Papirnica, Toko, Universale;
3. dispanzer za varstvo žena, predšolskih in šolskih otrok;
4. službe aktivnega zdravstvenega varstva bolnika na domu;
5. TOZD zobozdravstvena služba.

Poudariti moramo, da je Zdravstveni dom Domžale dosegel pomembne uspehe tudi pri reševanju kadrovskih vprašanj, posebno pozornost pa je posvečal preventivnemu zdravstvenemu varstvu.

Navedeni uvodni podatki ilustrirajo na eni strani dosežke v domžalski občini, ki so rezultat velikih prizadevanj delovnih ljudi, občanov, samoupravnih organov in organizacij, na drugi strani pa sorazmerno še mnoge odprte probleme, ki jih bo v bodoče treba reševati.

Jernej Lenič

PREBIVALSTVO DOMŽALSKE OBČINE

Občina Domžale meji na občine: Ljubljana Šiška, Kamnik, Žalec, Zagorje, Litija, Ljubljana Moste in Ljubljana Bežigrad in ima 99 km dolgo mejo. Po zadnjih podatkih iz leta 1978 živi na 23.991 ha 37.000 prebivalcev. To je nekaj manj kakor 2 % od prebivalcev v SR Sloveniji. Izredno hitra rast prebivacev je posebnost domžalske občine. Do leta 1971 je rast prebivalcev dosegla letno stopnjo 1,6 %, kar je dvakrat več kakor v SR Sloveniji. V letih 1971—1975 je bila letna stopnja rasti celo 1,9 % predvsem zaradi močnega priseljevanja. Pospešen razvoj urbanizacije prostora kaže še vedno precejšnjo dinamiko rasti prebivalcev in dosega letno stopnjo 1.7 %. V tej stopnji predstavlja naravni prirast 0,9 %, prirast prebivalstva na račun intenzivnejše stanovanjske izgradnje (priselitev) pa 0,8 %.

Gibanje prebivalcev v zadnjih 5 letih nam prikazuje naslednji grafični prikaz:

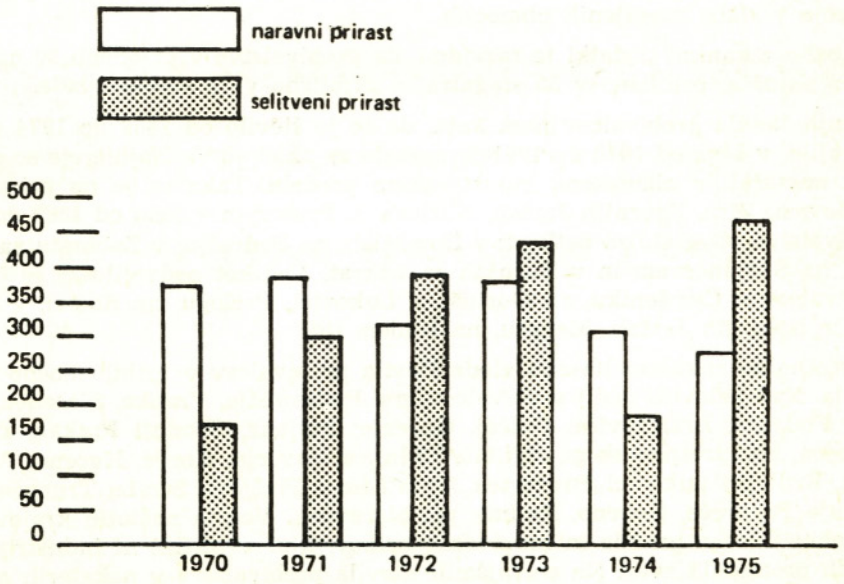

Poprečna stopnja rasti prebivalcev je zanimiva tudi v primerjavi z nekaterimi obljubljanskimi občinami, kjer je prav tako nadpoprečna demografska rast:

v %

Občina	1948—1971	1953—1971	1961—1971
Domžale	1,53	1,6	1,6
Kamnik	1,26	1,3	1,2
Kranj	1,60	1,7	1,7
Škofja Loka	0,60	0,69	1
Slovenija	0,8	0,8	0,8

Celotno območje občine delimo v vsestransko razvitejši zahodni, nižinski, industrijski predel. Tu živi na km² poprečno 250 prebivalcev. Vzhodni, manj razviti, hribovito kmetijski predel obsega Črni graben in Moravško dolino. Tu je na km² poprečno le 40 prebivalcev. To vzhodno področje je tisto, od koder so se povojna leta zlasti mladi delavci intenzivno odseljevali. Poprečna naseljenost na km² v občini je bila leta 1961 114 prebivalcev, leta 1971 133,5, leta 1974 pa že 142 ljudi na km².

Tudi primerjava reliefa in bruto zazidalnih površin daje izredno nazoren prikaz poselitve predvsem v dolinah in ravninah. Zbrani podatki nam potrjujejo ugotovitev, da je v nižinskem predelu okoli 30 % vseh naselij, v njih pa okoli 80 % vseh prebivalcev občine.

Voda je bila od nekdaj osnovni pogoj za poselitev in le malo naselij je nastalo, kjer ni potokov in rek. Tudi v občini Domžale so vsa večja naselja ob reki in potokih (Kamniška Bistrica, Pšata, Rača, Radomlja itd.). Seveda imajo viden vpliv na poselitev tudi prometne vezi, saj odločujoče vplivajo na gostoto prebivalcev v občini.

Poleg koncentracije gospodarske dejavnosti je vplivala tudi gostota prebivalcev na nastajanje krajevnih skupnosti. Manjše krajevne skupnosti so nastale v velikih koncentracijah poselitve, srednje velike na območjih razpršene poselitve in večje v slabo naseljenih območjih.

Iz tabel z zbranimi podatki je razvidno, da prebivalstvo v približno 30 naseljih stalno narašča, približno v 30 stagnira in približno v 30 stalno upada.

Gibanje števila prebivalcev nam kaže, da se je število od 1869 do 1974 skoraj podvojilo, v času od 1910 do 1961 je naraslo za okoli 43 %. Najhitreje so prebivalci naraščali v nižinskem, industrijskem predelu. Tako se je na primer na Količevem, Viru, Zgornjih Jaršah, Nožicah in Preserjah v času od 1869 do 1961 prebivalstvo povečalo za petkrat; v Domžalah, na Podrečju, v Zaborštu za štirikrat, na Škrjančevem in v Turnšah za trikrat. Več kot podvojilo se je število prebivalcev v Čemšeniku, na Gorjuši, v Lukovici, Prelogu, na Rodici, v Spodnjih in Srednjih Jaršah, Mengšu, na Hudem itd.

Nasprotno so nekatera naselja glede števila prebivalcev v hribih močno nazadovala. Nad polovico manj prebivalcev ima Podsmrečje, Vranke, Zlatenek, Križate, Podgora, Bršlenovica, Golčaj, Gorenje, Poljane, Spodnji Prekar, Trojica in Jasen, nad tretjino so ga izgubile Češnjice, Javorje, Korpe, Koreno, Prvine, Učak, Brdo pri Lukovici, Brezovica, Mala Lašna, Podgora, Straža, Trnovče, Vrh, Zgornje Prapreče, Dobeno, Rudnik pri Moravčah. Večina naštetih krajev je v področju Črnega grabna in moravških hribov, kjer v bližini ni industrije niti dobrih prometnih zvez. Na zmanjšanje števila prebivalstva v nekaterih znanih partizanskih vaseh so vplivale tudi okupatorjeve selitve in požigi.

PREBIVALSTVO V NASELJIH OD 1869—1974

Krajevna skupnost	1869	1890	1910	1931	1948	1961	1971	1974	Gospodinjstva 1971	Krajevni uradi
Občina	18.263	19.719	19.234	20.150	22.598	27.449	32.027	34.112	8723	—
Indeks	100,0	108,0	105,3	110,3	123,7	150,8	160,8	187,0	—	—
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
I. BLAGOVICA	1835	855	793	730	724	645	607	595	139	Blagovica od št. 1—34
1. Blagovica	835	159	130	155	127	127	114	116	29	
2. Gaberje pod Šipkom	40	52	43	47	30	28	28	24	6	
3. Golčaj	13	14	13	9	9	5	2	3	1	
4. Jelša	60	59	60	58	64	57	57	53	11	
5. Korpe	23	21	20	18	14	16	8	7	3	
6. Mali Jelnik	9	45	43	47	45	42	30	35	6	
7. Podsmrečje	95	77	87	55	59	44	59	58	13	
8. Prevoje	38	41	32	26	36	27	30	27	5	
9. Prilesje	30	29	30	25	34	30	27	23	5	
10. Spodnji Petelinjek	27	27	18	23	23	22	23	29	6	
11. Veliki Jelnik	51	47	49	34	36	43	29	29	5	
12. Vošce	59	60	40	51	47	42	47	48	9	
13. Vranke	34	34	33	26	21	16	18	17	7	
14. Zgornje Loke	96	95	112	94	100	94	91	82	23	
15. Zgornji Petelinjek	27	25	25	20	26	20	15	14	5	
16. Zlatenek	64	70	58	42	53	32	29	30	8	
II. ČEŠNJICE	196	221	179	173	160	126	113	105	29	
17. Češnjice	51	59	47	42	41	33	23	25	7	
18. Lipa	43	53	43	52	39	39	38	33	9	
19. Poljane nad Blagovico	60	57	39	30	31	22	24	21	6	
20. Selce	42	52	50	49	49	32	28	26	7	
III. TROJANE	673	784	659	646	628	469	534	528	134	
21. Bršlenovica	28	36	18	20	18	13	15	16	3	
22. Gorenje	64	64	50	52	47	27	20	21	6	
23. Hribi	98	100	102	82	79	63	73	67	18	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
24. Javorje	41	41	34	31	31	24	23	25	4	
25. Jelševica — del										
26. Log	45	72	44	54	40	38	29	23	6	
27. Podmilj	73	86	97	71	60	42	50	49	12	
28. Prvine	18	25	21	20	15	12	11	13	2	
29. Suša	28	26	26	26	23	26	20	23	4	
30. Šentožbolt	40	40	34	44	38	49	37	27	7	
31. Trojane	74	99	75	68	98	99	105	103	32	
32. Učak	94	110	89	75	77	52	54	54	15	
33. V Zideh	24	24	31	58	53	70	56	66	15	
34. Zavrh	46	61	38	45	49	44	41	41	10	
IV. LUKOVICA	710	839	852	840	883	897	896	907	220	Lukovica od št. 35—67
35. Brdo pri Lukovici	37	45	42	33	17	21	6	13	3	
36. Čeplje	54	68	64	67	70	60	70	59	12	
37. Gradišče	132	162	142	156	133	136	147	130	31	
38. Lukovica	150	204	228	232	295	320	328	375	93	
39. Preserje pri Lukovici	66	52	68	53	44	48	40	41	11	
40. Spodnje Koseze	96	87	109	109	91	79	82	86	18	
41. Spodnje Prapreče	42	45	37	45	48	60	64	58	15	
42. Trnjava	78	127	114	92	104	109	94	87	24	
43. Videm pri Lukovici	25	21	28	28	58	46	47	46	8	
44. Zgornje Prapreče	30	28	20	25	23	18	18	12	5	
V. KRAŠNJA	854	885	781	766	657	648	629	592	150	
45. Kompolje	65	61	38	56	39	45	39	36	8	
46. Koreno	125	109	89	98	61	66	66	54	15	
47. Kranje brdo	119	127	132	118	97	93	99	99	22	
48. Krašnja	271	315	255	251	238	254	257	233	63	
49. Spodnje Loke	124	130	146	82	103	87	81	82	22	
50. Vrh nad Krašnjo	113	103	77	96	83	76	63	60	13	
51. Žirovše	37	40	44	65	36	27	24	28	7	
VI. PREVOJE	645	713	601	611	643	758	767	804	199	
52. Imovica	58	56	38	42	41	45	54	59	12	
53. Prevalje	46	42	34	29	38	54	47	48	9	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
54. Prevoje pri Šentvidu	274	347	300	307	309	373	391	401	100	
55. Šentvid pri Lukovici	141	163	133	131	159	181	186	190	56	
56. Vrba	126	105	96	102	96	105	89	106	22	
VII. RAFOLČE	354	341	340	354	328	342	327	321	67	
57. Dupeljne	73	83	63	72	77	66	71	60	11	
58. Rafolče	164	163	169	174	151	174	175	181	38	
59. Straža	36	24	34	36	31	22	14	18	5	
60. Vrhovlje	81	71	74	72	69	80	67	62	13	
VIII. ZLATO POLJE	461	470	399	413	275	278	239	238	53	
61. Brezovica	71	73	30	56	33	36	31	28	9	
62. Mala Lašna	41	39	26	28	25	23	22	25	4	
63. Obrše	57	59	53	51	31	44	35	35	6	
64. Podgora	26	22	24	24	24	17	14	15	4	
65. Preserje pri Zlatem polju	52	55	49	43	39	28	31	31	6	
66. Trnovče	129	140	142	119	63	68	62	56	13	
67. Zlato polje	85	82	75	92	60	62	44	48	11	
IX. MORAVČE	2496	2403	2235	2238	2105	2275	2406	2367	562	Moravče od št. 68—115
68. Češnjice	244	224	179	174	128	152	159	155	31	
69. Dole pri Kraščah	161	146	155	182	161	172	180	168	36	
70. Drtija	285	282	210	202	233	194	190	197	46	
71. Gabrje pod Limbarsko goro	21	20	15	41	35	30	31	37	9	
72. Gorica	60	52	50	59	59	54	60	57	10	
73. Goričica	30	43	60	57	68	71	52	44	12	
74. Hrastnik	83	82	85	66	27	45	48	44	11	
75. Imenje	114	93	77	65	75	83	79	71	16	
76. Krašce	118	107	96	94	76	79	89	93	20	
77. Limbarska gora	195	196	195	159	155	130	129	115	29	
78. Moravče	328	319	324	377	310	492	590	647	169	
79. Mošenik	80	76	85	84	99	72	81	70	17	
80. Negastrn	142	126	110	89	103	97	90	78	23	
81. Ples	40	41	47	38	40	56	47	49	9	
82. Podstran	42	30	37	38	44	39	46	42	9	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
83. Pogled	35	38	44	31	29	33	44	40	8	
84. Prikernica	96	95	77	71	62	74	83	54	18	
85. Rudnik	22	24	21	24	14	12	12	10	3	
86. Selce pri Moravčah	42	39	45	44	44	34	28	27	6	
87. Selo pri Moravčah	48	60	49	63	60	52	52	52	12	
88. Serjuče	77	74	65	69	59	65	57	52	13	
89. Soteska	59	55	65	59	53	58	57	73	11	
90. Spodnja Dobrava	24	22	23	15	31	42	39	28	8	
91. Vinje	74	85	58	68	69	56	62	60	13	
92. Zalog pri Moravčah	47	44	39	49	50	60	66	71	16	
93. Zgornja Dobrava	29	30	24	20	21	23	35	33	7	
X. PEČE	654	686	619	569	563	504	447	435	107	
94. Gora pri Pečeh	157	176	157	140	167	143	127	121	30	
95. Križate	46	38	42	32	28	23	22	21	6	
96. Peče	201	208	192	222	189	166	160	149	40	
97. Podgorica	106	87	88	52	46	44	36	30	10	
98. Pretrž	32	42	39	47	39	40	30	34	6	
99. Zgornje Koseze	112	135	101	76	94	88	72	80	15	
XI. VELIKA VAS — DEŠEN	558	547	541	499	396	416	332	333	77	
100. Dešen	147	133	180	186	119	102	95	92	20	
101. Hrib nad Ribčami	25	28	27	33	26	29	39	42	6	
102. Katarija	30	35	33	47	38	65	23	47	11	
103. Spodnji Prekar	88	104	80	44	31	29	19	20	4	
104. Velika vas	156	140	120	103	93	104	88	73	18	
105. Zalog pri Kresnicah	39	36	33	28	27	29	26	26	6	
106. Zgornji Prekar	73	71	68	58	62	58	42	33	12	
XII. VRHPOLJE-ZALOG	734	738	698	660	637	606	539	565	143	
107. Dole pod Trojico	26	21	15	16	22	19	21	18	5	
108. Kokošnje	51	53	64	51	50	68	73	72	14	
109. Spodnja Javorščica	83	83	76	62	67	49	43	37	10	
110. Spodnji Tustanj	130	127	115	118	94	97	109	105	26	
111. Stegne	96	69	77	72	81	74	37	79	21	
112. Zalog pod Trojico	67	71	60	66	75	65	63	65	17	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
113. Vrhpolje	127	137	143	138	126	121	108	105	29	
114. Zgornja Javorščica	62	97	76	62	57	55	41	36	9	
115. Zgornji Tustanj	92	80	72	75	65	58	44	48	12	
XIII. RADOMLJE	436	435	464	626	684	946	1166	1247	321	Radomlje od št. 116—127
116. Hudo	86	86	74	140	142	186	187	178	49	
117. Radomlje	302	303	344	420	461	593	802	892	227	
118. Škrjančevo	48	46	46	66	81	167	177	177	45	
XIV. HOMEC-NOŽICE	260	274	316	363	553	658	928	991	248	
119. Homec	204	207	226	237	286	337	517	540	141	
120 Nožice	56	67	90	126	267	321	411	451	107	
XV. PRESERJE	148	166	191	244	505	711	961	1062	298	
121. Preserje	148	166	191	244	505	711	961	1062	298	
XVI. ROVA	381	364	342	328	291	315	330	320	78	
122. Dolenje	51	49	47	32	19	28	34	33	7	
123. Kolovec	44	55	35	33	34	44	44	37	10	
124. Jasen	37	29	14	21	17	8	15	14	3	
125. Rova	111	104	108	119	105	141	149	161	36	
126. Zagorica	54	40	51	52	45	34	35	25	7	
127. Žiče	84	87	87	71	71	60	53	50	15	
XVII. MENGEŠ	2042	2116	1169	2259	2763	3660	4155	4504	1087	Mengeš od št. 128—131
128. Dobeno	94	83	94	64	44	57	33	32	10	
129. Loka pri Mengšu	477	447	483	433	456	678	719	737	201	
130. Mengeš	1343	1437	1454	1629	2115	2766	3240	3573	833	
131. Topole	128	149	138	133	148	159	163	162	43	
XVIII. DOMŽALE	1392	2036	2043	2636	3649	5102	7197	8277	2270	
132. Depala vas	207	235	208	226	189	351	386	402	123	
133. Domžale	1061	1696	1960	2277	3231	4429	6439	7500	2053	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
134. Šentpavel	59	49	62	50	41	51	48	51	12	
135. Zaboršt	65	56	83	83	188	271	324	324	82	
XIX. DRAGOMELJ	439	426	432	441	443	483	530	539	135	
136. Dragomelj	203	184	208	232	244	264	296	293	78	
137. Pšata	236	242	224	209	199	219	234	246	57	
XX. IHAN	926	1024	870	953	1015	1244	1468	1518	367	
138. Bišče	86	75	95	92	85	123	128	125	28	
139. Brdo	183	218	149	148	138	118	88	86	23	
140. Goričica pri Ihanu	94	99	85	79	99	99	143	186	38	
141. Ihan	254	291	206	250	281	450	557	573	151	
142. Mala Loka	72	78	84	105	93	122	153	146	17	
143. Prelog	70	88	103	122	143	166	194	200	54	
144. Selo	167	175	148	157	176	166	205	202	56	
XXI. JARŠE	466	489	597	683	929	1295	1403	1569	435	
145. Rodica	183	170	182	232	334	394	562	655	194	
146. Spodnje Jarše	82	74	114	135	166	214	181	208	53	
147. Srednje Jarše	136	190	211	217	288	357	336	373	97	
148. Zgornje Jarše	65	55	90	99	141	330	324	333	91	
XXII. KRTINA	791	804	755	706	677	667	647	657	151	
149. Brezje	73	75	65	58	55	58	57	71	15	
158. Krtina	328	332	299	319	308	303	342	343	83	
151. Rača	32	34	31	34	31	30	29	26	4	
152. Račni vrh	26	33	24	21	29	33	30	30	5	
153. Studenec	70	69	71	58	65	59	47	49	11	
154. Škocjan	99	68	101	80	87	90	64	69	15	
155. Žeje	44	69	63	51	47	45	34	35	8	
156. Trojica	119	124	101	85	55	49	44	34	10	
XXIII. TRZIN	643	694	764	732	840	996	1190	1159	310	
157. Trzin	643	694	764	732	840	996	1190	1159	310	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
XXIV. VIR	393	495	526	786	1256	1889	2675	2991	760
158. Vir	152	244	280	362	598	764	776	776	220
159. Količevo	176	157	146	265	447	876	1627	1922	456
160. Podrečje	65	94	100	159	211	249	272	293	84
161. Črnelo — zaselek									
XXV. DOB	803	914	799	894	994	1429	1470	1488	383
161. Dob	458	527	465	541	604	809	831	851	215
162. Turnše	59	52	58	68	60	178	176	196	48
163. Želodnik	40	33	45	46	26	45	55	56	15
164. Češenik	77	99	73	76	121	168	173	182	52
165. Gorjuša	81	105	99	99	105	161	161	157	36
166. Brezovica	61	59	35	31	53	39	42	20	11
167. Laze	27	39	24	33	25	29	32	26	6

PREBIVALSTVO PO KRAJEVNIH URADIH 1869—1974

Krajevni urad	1869	1890	1910	1931	1948	1961	1971	1974	Gospodinjstva 1971
I. Blagovica od 1—34	1704	1860	1631	1549	1512	1240	1254	1228	302
II. Lukovica od 35—67	3024	3248	2973	2984	2786	2923	2858	2862	689
III. Moravče od 68—115	4442	4374	4093	3966	3701	3801	3724	3700	889
IV. Radomlje od 116—127	1225	1239	1313	1561	2033	2630	3385	3620	945
V. Mengeš od 128—131	2042	2116	1169	2259	2763	3660	4155	4504	1087

Tabela strukture in velikosti gospodinjstev nam prikazuje, da je bilo 1971 v občini 8723 gospodinjstev, katerih poprečna velikost je bila 3,68 člana. Glede na velikost gospodinjstev je bilo stanje takole:

1 član	v %	2 člana	v %	3 člani	v %	4 člani	v %	5 članov	v %	6 članov	v %	7 članov	v %	8 članov in več	v %	Skupaj
Leto 1961																
1339	18	1093	15	1349	18	1418	19	1043	14	620	8	315	4	316	4	7493
Leto 1971																
1182	14	1278	15	1664	19	2215	25	1190	14	626	7	293	3	275	3	8723

Nekateri karakteristični primeri nam potrjujejo, da je število gospodinjstev tem večje, čim večje je število prebivalcev, prav tu se tudi število članov gospodinjstev najbolj približuje poprečju. Najštevilnejša so gospodinjstva v naseljih z malo prebivalci. Po podatkih zaključujemo, da so najmanjša gospodinjstva v naseljih, ki so se po vojni izredno hitro razvijala:

Naselje	Prebivalcev	Gospodinjstev	Velikost gospodinjstev
Domžale	6439	2053	3,1
Mengeš	3240	833	3,9
Količevo	1627	456	3,6
Trzin	1190	310	3,8
Preserje	961	298	3,2
Dob	851	215	3,9
Radomlje	802	227	3,5
Vir	776	220	3,5
Log	29	6	4,8
Prevoje	30	5	6,0
Prilesje	27	5	5,4
Prvine	11	2	5,5
Suša	20	4	5,0
Vranke	18	4	4,5
Gorica	60	10	6,0

Število naseljenih hiš, število gospodinjstev in število prebivalcev po krajevnih skupnostih je razvidno iz naslednje tabele:

Zap. št.	Krajevna skupnost	Naseljene hiše	Gospodinjstva	Število prebivalstva skupaj	ženske	moški
1.	Blagovica	125	150	595	310	285
2.	Češnjice	28	33	105	54	51
3.	Dob	246	448	1509	779	730
4.	Domžale	1244	2736	8277	4437	3840
5.	Dragomelj	110	162	539	270	269
6.	Homec	215	293	991	505	486
7.	Ihan	270	395	1494	851	643
8.	Jarše	280	478	1569	857	712
9.	Krašnja	125	162	592	318	274
10.	Krtina	125	155	623	314	309
11.	Lukovica	177	246	907	451	456
12.	Mengeš	814	1275	4504	2437	2067
13.	Moravče	440	581	2271	1167	1104
14.	Peče	98	115	435	226	209
15.	Preserje	177	336	1062	583	479
16.	Prevoje	159	238	804	412	392
17.	Radomlje	207	357	1247	640	607
18.	Rafolče	62	76	321	162	159
19.	Rova	67	87	320	158	162
20.	Trojane	103	147	534	283	251
21.	Trzin	240	355	1159	596	563
22.	Vir	584	872	2991	1595	1396
23.	Velika vas	70	76	333	161	172
24.	Vrhpolje	150	184	695	347	348
24.	Zlato polje	51	60	238	112	126
Skupaj		6167	10017	34115	18025	16090

Glede na načrtovano dinamiko stanovanjske gradnje in z njo povezano priseljevanje, ob upoštevanju stopnje naravnega prirastka, naj ilustriramo še naraščanje prebivalstva po posameznih krajevnih skupnostih. V občini Domžale bo predvidoma do leta 1985 naraslo prebivalstvo na okrog 43.000, iz spodnje tabele pa vidimo, da bo največji prirastek v krajevnih skupnostih Preserje, Trzin, Radomlje, Domžale, Dob in Mengeš.

PREBIVALCI PO KRAJEVNIH SKUPNOSTIH

Krajevna skupnost	Število prebivalcev 1975	1978	1985 plan	Indeksi 78/75	78/71	85/78	Stopnje rasti 78/75	85/78
1. Blagovica	608	573	573	94	94	100	−2,0	0,0
2. Češnjice	102	84	84	82	74	100	−6,4	0,0
3. Dob	1.475	1.451	1.704	98	99	117	−0,7	2,3
4. Domžale	8.586	10.033	11.712	117	139	117	5,4	2,3
5. Dragomelj	533	545	567	102	103	104	0,7	0,6
6. Homec	994	1.048	1.153	105	113	110	1,6	1,4
7. Ihan	1.503	1.560	1.760	104	106	113	1,3	1.8
8. Jarše	1.612	1.658	1.874	103	118	113	1,0	1,8
9. Krašnja	604	610	622	101	97	102	0,3	0,3
10. Krtina	617	641	679	104	106	106	1,3	0,8
11. Lukovica	912	932	985	102	104	106	0,7	0,8
12. Mengeš	4.562	4.953	6.165	109	119	124	2,9	3,1
13. Moravče	2.272	2.334	2.404	103	101	103	1,0	0,4
14. Peče	430	425	425	99	95	100	−0,3	0,0
15. Preserje	1.094	1.184	1.737	108	123	147	2,6	5,7

Krajevna skupnost	Število prebivalcev			Indeksi			Stopnje rasti	
	1975	1978	1985 plan	78/71	78/75	85/78	78/75	85/78
16. Prevoje	815	829	870	102	108	105	0,7	0,7
17. Radomlje	1.288	1.379	1.627	107	118	118	2,3	2,4
18. Rafolče	302	313	322	104	96	103	1,3	0,4
19. Rova	308	332	362	108	101	109	2,6	1,2
20. Trojane	535	518	518	97	97	100	−1,0	0,0
21. Trzin	1.156	1.490	1.876	129	125	126	8,9	3,4
22. Vir	3.060	3.202	3.682	105	120	115	1,6	1,8
23. Velika vas	322	314	314	98	86	100	−0,7	0,0
24. Vrhpolje	695	709	709	102	98	100	0,7	0,0
25. Zlato polje	242	226	226	93	95	100	−2,4	0,0
Skupaj	34.617	37.343	42.950	108	117	115	2,6	2,0

Spodnji grafikon zelo naravno prikazuje razseljevanje prebivalcev. Koncentracija prebivalcev je zlasti vidna po letu 1948 in to predvsem v naselja z nad 1000 prebivalci, v manjši meri tudi v naseljih med 500 in 1000 prebivalci. Zaradi takih demografskih gibanj imamo že 5 naselij z nad 1000 prebivalci (leta 1948 samo 2), med 500 in 1000 prebivalci jih je 8 (leta 1948 samo 2).

RAZVOJ PREBIVALSTVA
(po skupinah naselij 1869—1974)

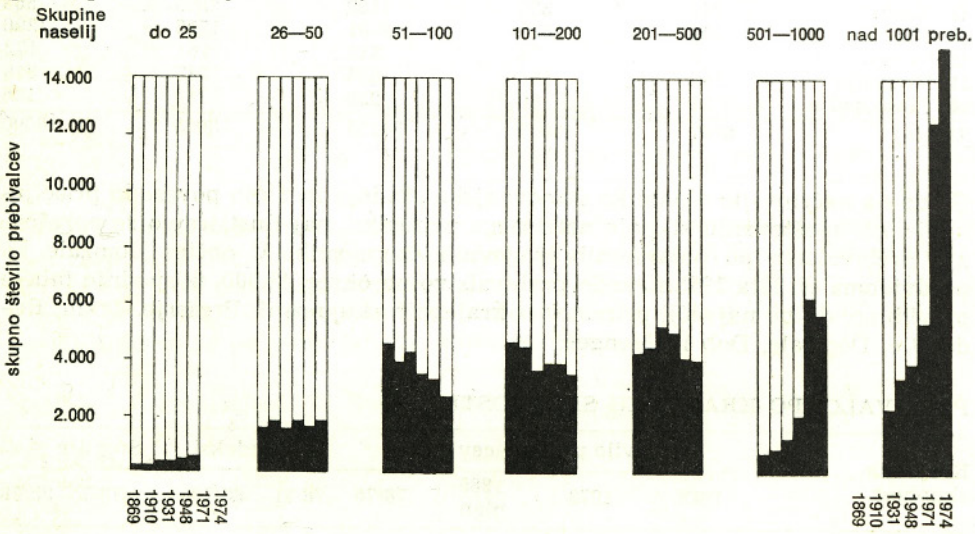

Glede starostne strukture velja ugotovitev, da je v celotni občini v večini mlado prebivalstvo, še posebej v zahodnem in srednjem predelu. V visokih kmetijskih predelih so v glavnem mlajši in starejši prebivalci, tisti v starosti med 25 in 50 leti so se odseljevali v industrijske in urbanizirane predele.

Za primerjavo samo podatek, da je v občini Domžale od 0—10 let starih prebivalcev 27,6 % (v SR Sloveniji 24,1 %). Na razmeroma mlado strukturo prebivalcev nas opomni tudi podatek, da je bil v občini leta 1961 delež aktivnega prebivalstva 50,4 % od vsega prebivalstva (SR Slovenija 48,3 %, v letu 1971 se je delež aktivnega prebivalstva znižal na 47,6 % (SR Slovenija 48,4 %).

Spodnja tabela nam prikazuje, kakšna je bila izobrazbena struktura prebivalcev, starih nad 10 let v letih 1961 in 1971:

Leto	Vsi	Visoka	Višja	Srednja	Osnovna - nepopolna osnovna	Nepismenih	KV VKV	Neznano
1961	22.142	120	57	710	15.335	2447	3380	93
1971	25.770	285	213	1608	16.984	1764	4768	184

V domžalski občini ugotavljamo zaostajanje v tempu rasti zaposlovanja v primerjavi z naseljevanjem prebivalcev. Število zaposlenih je raslo za polovico počasneje kot število prebivalcev: 1,7 : 0,8. V nekaterih sosednjih občinah je ekspanzija gospodarstva glede zaposlovanja veliko večja kakor v Domžalah. Indeksi rasti zaposlenih v družbenem in zasebnem sektorju gospodarstva v letih 1961—1971 so naslednji:

Domžale	Kamnik	Škofja Loka	Kranj	Slovenija
114,3	132	166	126	128

Zato ni čudno, da sprejema Ljubljana približno 28 % vsega aktivnega prebivalstva domžalske občine. Na Slovenskem ni občine, kjer bi bila tako obsežna dnevna delovna migracija v druge občine. Samo ljubljanske občine sprejmejo dnevno okoli 4500 delavcev.
Kvalifikacijska struktura zaposlenih, ki se vozijo na delo izven občine, je 2 do 3-krat ugodnejša od zaposlenih v občini. Popis iz leta 1971 nam kaže, da je bilo izven občine zaposlenih:

49,40 % delavcev z visoko izobrazbo
35,06 % delavcev z višjo izobrazbo
38,39 % delavcev s srednjo izobrazbo
37,05 % delavcev z nižjo izobrazbo
35,61 % delavcev z visoko kvalifikacijo
37,60 % kvalificiranih delavcev
24,18 % polkvalificiranih delavcev
28,17 % nekvalificiranih delavcev in
3,05 % ostalih delavcev.

Spodnja tabela nam kaže, da tudi v domžalski občini kakor v celotni SR Sloveniji, upada število kmečkega prebivalstva letno po stopnji 3,4 %:

	1953			1961			1971		
	Vse prebivalstvo	Kmečko prebivalstvo	% kmečko prebivalstvo	Vse prebivalstvo	Kmečko prebivalstvo	% kmečko prebivalstvo	Vse prebivalstvo	Kmečko prebivalstvo	% kmečko prebivalstvo
Domžale	24.104	8.353	35	27.440	6.673	24,3	32.027	4.449	14
SRS	1,504.427	616.796	41	1,591.523	492.504	30,8	1,725.088	391.853	23

V zvezi z gibanjem prebivalstva prikazujemo s spodnjimi tabelami nekatere vitalne dogodke, prebivalstvo po narodnosti in strukturo prebivalcev v primerjavi s SR Slovenijo:

VITALNI DOGODKI

Leto	Rojeni			Umrli		Poroke	Razveze	Preselitev	Odselitev	Živorojeni na 1000 prebivalcev	Umrli na 1000 prebivalcev	Porast prebivalcev	Vseh prebivalcev (30. 6.)
	vsi	živo	mrtvo	vsi	dojenčki								
1961	607	598	9	231	15	263	11	757	548	22	8,4	376	
1964	647	646	1	292	17	272	25	637	541	23	10,0	355	
1968	621	611	10	296	18	281	30	575	496	22	9,7	325	
1971	631	625	6	241	8	276	27	830	526	20	7,5	688	
1974	639	637	2	319	11	261	30	867	684	19	9,3	501	34.175
1976	743	736	7	304	16	299	35	1102	536	21	8,5	998	35.606

PREBIVALSTVO PO NARODNOSTI

	Leto 1961	Leto 1971
Vsi	27.449	32.027
Slovenci	26.969	30.991
Srbi	95	239
Hrvati	265	409
Muslimani	6	73
Črnogorci	10	30
Makedonci	6	15
Albanci	—	21
Čehi	3	3

	Leto 1961	Leto 1971
Italijani	6	3
Madžari	7	9
Rusi	—	1
Neopred.	40	154
Bolgari	2	—
Slovaki	1	1
Neznano	39	63
Drugi	—	15
Slovenci v %	98	97

STRUKTURA PREBIVALSTVA

	Leto	Vsi	aktivno	vzdrževano	kmečko	nekmečko
SRS	1953	1,504.427	823.679	680.748	616.796	887.631
	1961	1,591.523	892.374	699.149	492.504	1,099.019
	1971	1,727.137	1,031.175	695.962	353.631	1,374.106
Domžale	1953	24.104	13.011	11.093	8.353	15.751
	1961	27.449	15.921	11.528	6.673	20.776
	1971	32.027	18.619	13.408	4.449	27.578

Z navedenimi demografskimi podatki smo želeli ilustrirati nekatere posebnosti razvoja prebivalstva domžalske občine v obdobju socialistične graditve. Te so še posebej vidne, če jih primerjamo z gibanjem prebivalstva na območju sedanje domžalske občine od druge polovice 19. stoletja dalje. Zato smo s statističnimi podatki o prebivalstvu po posameznih krajih segli tudi v starejša obdobja. Spremljanje številčne rasti posameznih krajev oziroma njihove stagnacije ali upadanje nam kaže, kako prelomnega pomena je bila v tem pogledu industrializacija, od začetkov v drugi polovici 19. stoletja s slamnikarsko industrijo, preko nastanka številnih obratov raznih industrijskih panog v obdobju med vojnama, do novega industrijskega razmaha v obdobju socialistične graditve. Prav tako smo z nekaj podatki primerjali demografske značilnosti domžalske občine s slovenskimi poprečji in s posebnostmi na območju ljubljanski regije. Domžalska občina je namreč s severovzhodne strani vstopna občina v ljubljansko regijo, v kateri dosega 6 % prebivalstva in okoli 5 % družbenega proizvoda.

Posebej pa smo opozorili tudi na vplive same Ljubljane na gibanje prebivalstva domžalske občine, na eni strani s priseljevanjem in na drugi strani z izredno

veliko dnevno migracijo. Med Domžalami in Ljubljano pa obstoji polno večjih in manjših, od časovno dolgoročnejših do občasnih vezi kot npr. kulturno življenje, izobraževanje, zdravstvene usluge, znanstvenoraziskovalna dejavnost, industrijski razvoj, obrtne, gostinske in turistične usluge. V vedno bolj enoten prostor, do katerega imamo enake odgovornosti, nas povezuje razvoj prometa, energetike, vedno bolj postaja skupna skrb varovanje kmetijskih površin in tudi vodnih rezervatov. Še prav posebna skrb je varovanje čistosti zraka in okolja, saj si to želimo delavci in občani domžalske občine, kakor občani Ljubljane, še posebej tisti, ki pri nas iščejo stanovanja, prostor za vikende in življenjski prostor za rejence.

Dejstvo, da je v domžalski občini 56 % žena med vsemi zaposlenimi, nam še posebej nalaga skrb za urejeno osnovno šolstvo, podaljšano bivanje, celodnevno šolo, za večje kapacitete otroškega in zdravstvenega varstva. S priseljevanjem ti problemi vedno naraščajo posebno še zato, ker vsi priseljenci iščejo in zahtevajo navedene usluge pri nas, njihovo minulo delo pa ostaja drugje. Naj sklenemo z ugotovitvijo, da posebnosti v gibanju prebivalstva domžalske občine, zlasti njegovo naglo naraščanje mimo naravnega prirastka s priseljevanjem, problemi njegove zaposlitve in drugi demografski elementi, bistveno vplivajo na značilnosti družbenega in gospodarskega razvoja domžalske občine ter na njegove bodoče usmeritve.

Janko Gedrih

RAZVOJ OBČINE DOMŽALE KOT DRUŽBENOPOLITIČNE IN SAMOUPRAVNE SKUPNOSTI

Ob osvoboditvi, ko je Slovenija že imela svoj vrhovni organ oblasti in ponekod že med NOB izvoljene narodnoosvobodilne odbore (NOO), so na domžalskem območju kot najnižji organi ljudske oblasti nove države prevzeli funkcije med NOB formirani trški oziroma vaški odbori OF, ki so v okviru okrajnega odbora OF Domžale in okrožnega odbora OF Kamnik opravljali politične in oblastvene funkcije. Omenimo naj, da so jeseni 1944 tudi prebivalci oddaljenejših območij sedanje domžalske občine izvolili svoje NOO, ki pa so v zimski ofenzivi 1944/45 zaradi hudega okupatorjevega in domobranskega nasilja prenehali delovati. Organizacija odborov OF in teritorialno območje njihovega delovanja se je od maja do konca avgusta leta 1945 večkrat menjala. Tako je bil ukinjen domžalski okraj, kakršnega so izoblikovali novembra 1944, ko so pod vidikom upravne razdelitve po osvoboditvi v kamniškem okrožju iz sedmih okrajev ustanovili dva: kamniškega in domžalskega. Ukinjeni domžalski okraj so avgusta 1945 priključili kamniškemu okraju.

Ustava iz leta 1946 je sankcionirala obstoj NOO pod novim imenom — ljudski odbori in jih uveljavila kot temeljne organe nove države. Še v istem letu je bil izdan tudi splošni zakon o ljudskih odborih (Ur. l. FLRJ, št. 43/46). Ljudski odbori so predstavniški organi ter so na svojem območju najvišji organi državne oblasti v zadevah lokalnega pomena, uresničujejo pa tudi naloge splošnega pomena. Vse pravice izvršujejo ljudski odbori neposredno ali pa po svojih organih, tj. po izvršilnih odborih, ki so kolegijska telesa in jih izvolijo ljudski odbori izmed svojih članov. Člani izvršilnih odborov načelujejo oddelkom oz. odsekom, ki jih ustanovijo ljudski odbori. Praviloma so ljudski odbori organizirani na treh stopnjah in sicer: kraj, okraj ter okrožje. Pojma občine v tem času še ne poznamo. Krajevni ljudski odbori (KLO) so zajemali posamezne vasi ali več majhnih vasi ali manjše mesto. Šteli so 7 do 11 odbornikov za dobo dveh let z izvoljenim predsednikom in tajnikom, ki sta v manjših vaseh predstavljala tudi izvršilni organ. V Jugoslaviji je bilo leta 1946 11.556 krajevnih ljudskih odborov.

Po volitvah je bila septembra 1945 uzakonjena prva upravnoteritorialna razdelitev z zakonom o upravni razdelitvi LRS, v drugi polovici 1946 pa je upravnoteritorialna razdelitev domžalskega območja dobila tisto podobo, ki jo je z manjšimi spremembami obdržala do leta 1952. Formirani so bili naslednji krajevni ljudski odbori, v glavnem vključeni v okrajni ljudski odbor Kamnik:
— Blagovica, Češnjice, Dob, Dragomelj (OLO Ljubljana okolica), Domžale (od 1946 do 1947 se imenuje trški ljudski odbor, od leta 1947 do 1949 krajevni ljudski odbor, od 1949 do 1952 pa mestni ljudski odbor), Homec, Ihan, Jarše, Krašce,

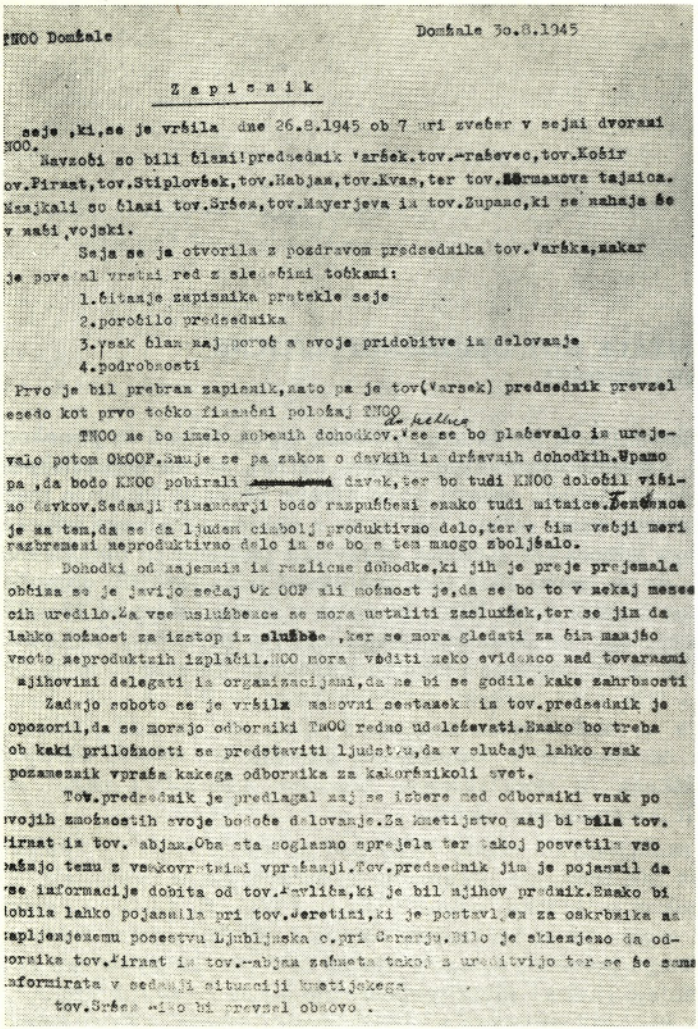

TNOO Domžale Domžale 30.8.1945

Z a p i s n i k

seje ,ki,se je vršila dne 26.8.1945 ob 7 uri zvečer v sejni dvorani NOO.

Navzoči so bili člani!predsednik Varšek.tov.-raševec,tov.Košir ov.Pirnat,tov.Stiplovšek,tov.Habjan,tov.Kvas,ter tov.Šormanova tajnica. Manjkali so člani tov.Sršen,tov.Mayerjeva in tov.Zupanc,ki se nahaja še v naši vojski.

Seja se je otvorila z pozdravom predsednika tov.Varška,nakar je povedal vrstni red z sledečimi točkami:

1.čitanje zapisnika pretekle seje
2.poročilo predsednika
3.vsak član naj poroč a svoje pridobitve in delovanje
4.podrobnosti

Prvo je bil prebran zapisnik,nato pa je tov(Varsek) predsednik prevzel esedo kot prvo točko finančni položaj TNOO

TNOO ne bo imelo nobenih dohodkov.do pellico Vse se bo plačevalo in urejevalo potom OkOOF.Snuje se pa zakon o davkih in državnih dohodkih.Upamo pa ,da bodo KNOO pobirali davek,ter bo tudi KNOO določil višino davkov.Sedanji finančarji bodo razpuščeni enako tudi mitnice.Tendenca je na tem,da se da ljudem cimbolj produktivno delo,ter v čim večji meri razbremeni neproduktivno delo in se bo s tem mnogo zboljšalo.

Dohodki od najemnin in različne dohodke,ki jih je preje prejemala občina se je javijo sedaj Ok OOF ali možnost je,da se bo to v nekaj mesecih uredilo.Za vse uslužbence se mora ustaliti zasluzšek,ter se jim da lahko možnost za izstop iz službe ,ker se mora gledati za čim manjšo vsoto neproduktnih izplačil.NOO mora voditi neko evidenco nad tovarnami njihovimi delegati in organizacijami,da ne bi se godile kake zahrbnosti

Zadnjo soboto se je vršila masovni sestanek in tov.predsednik je opozoril,da se morajo odborniki TNOO redno udeleževati.Enako bo treba ob kaki priložnosti se predstaviti ljudstvu,da v slučaju lahko vsak pozameznik vpraša kakega odbornika za kakoršnikoli svet.

Tov.predsednik je predlagal naj se izbere med odborniki vsak po svojih zmožnostih svoje bodoče delovanje.Za kmetijstvo naj bi bila tov. Pirnat in tov. abjan.Oba sta soglasno sprejela ter takoj posvetila vso pažnjo temu z vsakovrstnimi vprašanji.Tov.predsednik jim je pojasnil da vse informacije dobita od tov.Pavlića,ki je bil njihov prednik.Enako bi dobila lahko pojasnila pri tov.Jeretini,ki je postavljen za oskrbnika na zapljenjenemu posestvu Ljubljanska c.pri Cerarju.Bilo je sklenjeno da odbornika tov.Pirnat in tov.-abjan začneta takoj z ureditvijo ter se še sama informirata v sedanji situaciji kmetijskega

tov.Sršen -iko bi prevzel obnovo .

Zapisnik seje terenskega narodnoosvobodilnega odbora Domžale, na kateri so razpravljali o tekočih zadevah gospodarskega značaja

Krašnja, Krtina, Lukovica, Mengeš, Moravče, Ribče — Zasavje (OLO Ljubljana okolica). Peče, Prevoje, Radomlje, Št. Gotard (OLO Trbovlje), Št. Ožbolt, Trzin, Vir in Vrhpolje.

V prvem mandatnem obdobju je bilo delo krajevnih ljudskih odborov usmerjeno predvsem na obnovo porušene domovine, izgradnjo ljudske oblasti, izvedbo agrarne reforme in nacionalizacije, organizacije obveznih oddaj in odkupov, racionirane preskrbe prebivalstva, skrb za zdravstveno in socialno varstvo, krajevno šolstvo, kulturo itd. V obdobju izpolnjevanja petletnega plana od 1947 do 1951, zlasti pa po drugi nacionalizaciji leta 1948, ki je vključila v socialistični sektor vse količkaj pomembne objekte in so bili ustvarjeni pogoji za razvoj lokalnega gospodarstva, se je bistveno povečala lokalna samoiniciativa krajevnih ljudski odborov, zlasti na področju gospodarstva, komunalnih zadev, šolstva in kulture. Pri tem sta na področju lokalnega gospodarstva dosegla največ uspehov mestni ljudski odbor Domžale in krajevni ljudski odbor Mengeš, ostali krajevni ljudski odbori pa so še nadalje posvečali vso skrb obnovi podeželja,

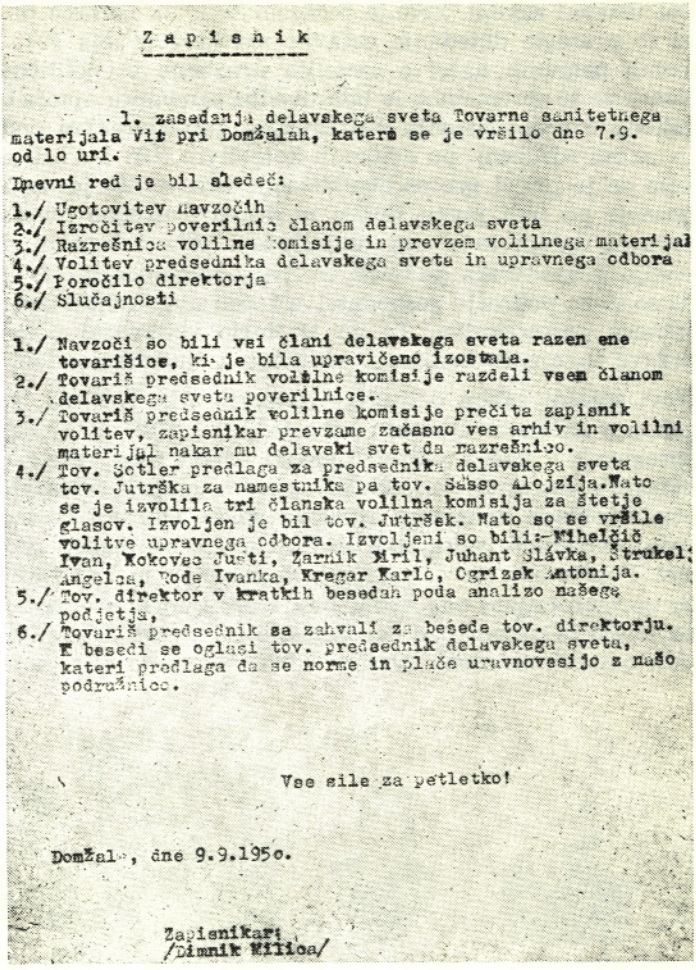

Z a p i s n i k

1. zasedanja delavskega sveta Tovarne sanitetnega materijala Vir pri Domžalah, katero se je vršilo dne 7.9. od 10 uri.

Dnevni red je bil sledeč:

1./ Ugotovitev navzočih
2./ Izročitev poverilnic članom delavskega sveta
3./ Razrešnica volilne komisije in prevzem volilnega materijal
4./ Volitev predsednika delavskega sveta in upravnega odbora
5./ Poročilo direktorja
6./ Slučajnosti

1./ Navzoči so bili vsi člani delavskega sveta razen ene tovarišice, ki je bila upravičeno izostala.
2./ Tovariš predsednik volilne komisije razdeli vsem članom delavskega sveta poverilnice.
3./ Tovariš predsednik volilne komisije prečita zapisnik volitev, zapisnikar prevzame začasno ves arhiv in volilni materijal nakar mu delavski svet da razrešnico.
4./ Tov. Sotler predlaga za predsednika delavskega sveta tov. Jutrška za namestnika pa tov. Sasso Alojzija. Nato se je izvolila tri članska volilna komisija za štetje glasov. Izvoljen je bil tov. Jutršek. Nato so se vršile volitve upravnega odbora. Izvoljeni so bili: Mihelčič Ivan, Kokovec Justi, Zarnik Miril, Juhant Slávka, Strukelj Angelca, Rode Ivanka, Kregar Karlo, Ogrizek Antonija.
5./ Tov. direktor v kratkih besedah poda analizo našega podjetja,
6./ Tovariš predsednik se zahvali za besede tov. direktorju. K besedi se oglasi tov. predsednik delavskega sveta, kateri predlaga da se norme in plače uravnovesijo z našo podružnico.

Vse sile za petletko!

Domžal[illegible], dne 9.9.1950.

Zapisnikari
/Dimnik Milica/

Zapisnik 1. zasedanja delavskega sveta Tovarne sanitetnega materiala Vir

zadružništvu, lokalni obrti in trgovini, organizaciji obveznih oddaj in odkupov, racionirani preskrbi ter izvajanju petletnega plana na področju kmetijstva.

Druge volitve v krajevne ljudske odbore so bile izvedene 23. novembra 1947, ko je bilo v odbore izvoljenih glede na število prebivalcev 11 do 19 odbornikov z izjemo krajevnega ljudskega odbora Domžale, ki je štel 30 odbornikov s 13-članskim izvršilnim odborom. Pri tretjih volitvah, 11. decembra 1949, se je število odbornikov krajevnega ljudskega odbora Domžale povečalo na 35 s 15-članskim izvršilnim odborom. Pri ostalih krajevnih ljudskih odborih se je število odbornikov gibalo od 13 do 21 članov. Pri vseh krajevnih ljudskih odborih so bili formirani izvršilni odbori, ki so jih sestavljali: predsednik, podpredsednik, tajnik, poverjenik za finance, lokalno industrijo in obrt, komunalne zadeve, kmetijstvo, trgovino, preskrbo, socialno skrbstvo, zdravstvo, prosveto, delo in za plansko komisijo. Poleg izvršilnih odborov so delovale še številne komisije in sveti državljanov.

V tem času se je bistveno spreminjala tudi zakonodaja, saj smo leta 1949 sprejeli nov splošni zakon o ljudskih odborih, leta 1952 pa spet popolnoma nov zvezni zakon o ljudskih odborih ter republiške zakone, vsi pa so bili sprejeti

kot ustavni zakoni. Zadnje reorganizacije so namreč prinesle bistvene novosti, ki so presegle dotedanjo ustavno ureditev iz leta 1946. Šlo je za spremembo samih ustavnih načel o temeljih družbene in politične ureditve Jugoslavije. Vzrok za te spremembe je bila uvedba samoupravljanja oz. sprejetje temeljnega zakona o gospodarjenju z državnimi gospodarskimi podjetji in višjimi gospodarskimi združenji po delovnih kolektivih (Ur. l. FLRJ, št. 43/58). S tem ukrepom se je pričel proces deetatizacije države. Ta je najprej zajel gospodarstvo, pozneje pa tudi javne službe in druga družbena področja. V tem procesu so državni organi in s tem tudi ljudski odbori izgubili pravico, da neposredno vodijo gospodarska podjetja in druge organizacije. S tem je bilo omogočeno, da so se na področju gospodarstva začeli uveljavljati normalni ekonomski zakoni tržnega gospodarstva. To pa je imelo velikanski pomen za nadaljnji razvoj države in njenih institucij, vključno z ljudskimi odbori.

Novi splošni zakon o ljudskih odborih (Ur. l. FLRJ, št. 22/52) ter republiški zakon o občinskih ljudskih odborih (Ur. l. SRS, št. 19/52) sta že plod navedenih sprememb v naši ureditvi. Ljudski odbori niso več le najvišji organi državne oblasti v ustreznih teritorialnih enotah, ampak se razglašajo tudi kot temeljni organi oblasti delovnega ljudstva sploh. Okrajni in mestni ljudski odbori so sedaj dvodomni: sestavljali so jih okrajni oz. mestni zbori ter zbori proizvajalcev. Pomembna novost navedenih zakonov je bila tudi v tem, da so izvršilni in upravni organi odgovorni predvsem ljudskim odborom, višji državni organi pa imajo le nadzor nad zakonitostjo njihovega dela. V letu 1952 so bili v ljudskih odborih ukinjeni izvršilni odbori, namesto njih pa se oblikujejo sveti ljud-

skih odborov za posamezne skupine sorodnih zadev. Sveti se volijo za dobo enega leta izmed odbornikov in drugih občanov, ki so odgovorni ljudskemu odboru za izvajanje zakonov in predpisov ljudskih odborov.

V tem času je bil uveden tudi pojem in institucija občine. Ne poznamo več ljudskih odborov kraja kot najvišjega organa državne oblasti, temveč občino kot pravno organizirano elementarno sociološko skupnost, v kateri se izvajajo in se lahko tudi uveljavljajo najbolj neposredni interesi prebivalcev te skupnost. Občina postane pravna oseba, do tedaj so imeli namreč lastnost pravne osebe ljudski odbori. Tako postanejo lokalne teritorialne enote pravni subjekti, ljudski odbori pa so njihovi organi. S povečano vlogo ljudskih odborov so se spremenila tudi območja občin, saj je večji obseg nalog zahteval ustrezno večji teritorij. Prišlo je do združenja občin oziroma do ustanavljanja večjih občin.

Na območju današnje domžalske občine so bili v okviru okraja Ljubljana okolica formirani naslednji ljudski odbori:

— Blagovica, Lukovica, Mengeš, Moravče, Radomlje in Trojane (okraj Trbovlje) ter ljudski odbor mestne občine Domžale.

ORGANIZIRANOST LJUDSKEGA ODBORA MESTNE OBČINE DOMŽALE 1952—1955 (LOMO DOMŽALE)
(25 odbornikov)

Svet za gospodarstvo Svet za kulturo in prosveto Socialnozdravstveni svet	Odbori za: komunalne zadeve kmetijstvo in gozdarstvo	Stalne in občasne komisije
Vaški odbori Krtina, Dob, Ihan, Jarše, Depala vas	**Občinska uprava** tajnik, referenti za: finance, proračun in blagajno, komunalne zadeve, statistiko in evidence, vojaške zadeve	

S splošnim zakonom o ureditvi občine in okrajev (Ur. l. FLRJ, št. 26/55) ter temu sledečimi drugimi zveznimi in republiškimi zakoni o pristojnosti občinskih in okrajnih ljudskih odborov ter o območjih okrajev in občin (Ur. l. LRS, št. 24/55) je bila opredeljena občina kot družbeno ekonomska celica in temeljna teritorialna politična skupnost. S tem se je težišče oblastnega odločanja in lokalne samouprave preneslo z okrajev na občino. Zaradi obsežnih nalog na področju zadovoljevanja lokalnih potreb in interesov in na področju izvrševanja zveznih in republiških predpisov je bilo nujno potrebno znova povečati območja občin. Tako je bilo tega leta v vsej državi formiranih 1479 občin. Poprečna velikost občine se je zvečala skoraj za trikrat, enako pa tudi prebivalstvo. Na podlagi navedenih zakonov so bile v začetku avgusta 1955 občini Domžale priključene občine Blagovica, Lukovica, Radomlje ter del občine Trojane, samostojni pa sta ostali občini Moravče in Mengeš. Novo izvojeni občinski ljudski odbor Domžale je štel 45 odbornikov. Naloge občinskega ljudskega odbora v okviru njegovih pristojnosti je urejal občinski statut.

ORGANIZIRANOST LJUDSKEGA ODBORA MESTNE OBČINE DOMŽALE 1955—1957 ObLO DOMŽALE

(45 odbornikov)

Sveti za:
gospodarstvo,
komunalne zadeve,
stanovanjske zadeve,
novo šolstvo,
prosveto in kulturo,
socialno skrbstvo,
varstvo mater in otroka,
delovne odnose in
zdravstvo

stalne in občasne komisije

Krajevni uradi:
Blagovica, Lukovica,
Radomlje, Trojane

Občinska uprava
tajnik
oddelki za:
gospodarstvo,
finance,
zdravstvo in socialno
skrbstvo,
obče zadeve

Z novelo splošnega zakona o ureditvi občin in okrajev leta 1957 (Ur. l. SFRJ, št. 29/57) so bili ob novih splošnih volitvah v splošne ljudske odbore oktobra 1957 tudi v občini ustanovljeni zbori proizvajalcev.

V občinski ljudski odbor Domžale je bilo tako izvoljenih 54 odbornikov, od tega v občinski zbor 29 ter 25 v novi zbor proizvajalcev. V skladu s povečanjem pristojnosti občinskih ljudskih odborov se je spremenila tudi njegova organizacijska struktura.

I. zasedanje na novo izvoljene delegatske skupščine leta 1974

PREGLEDNA KARTA OBČINE

DOMŽALE

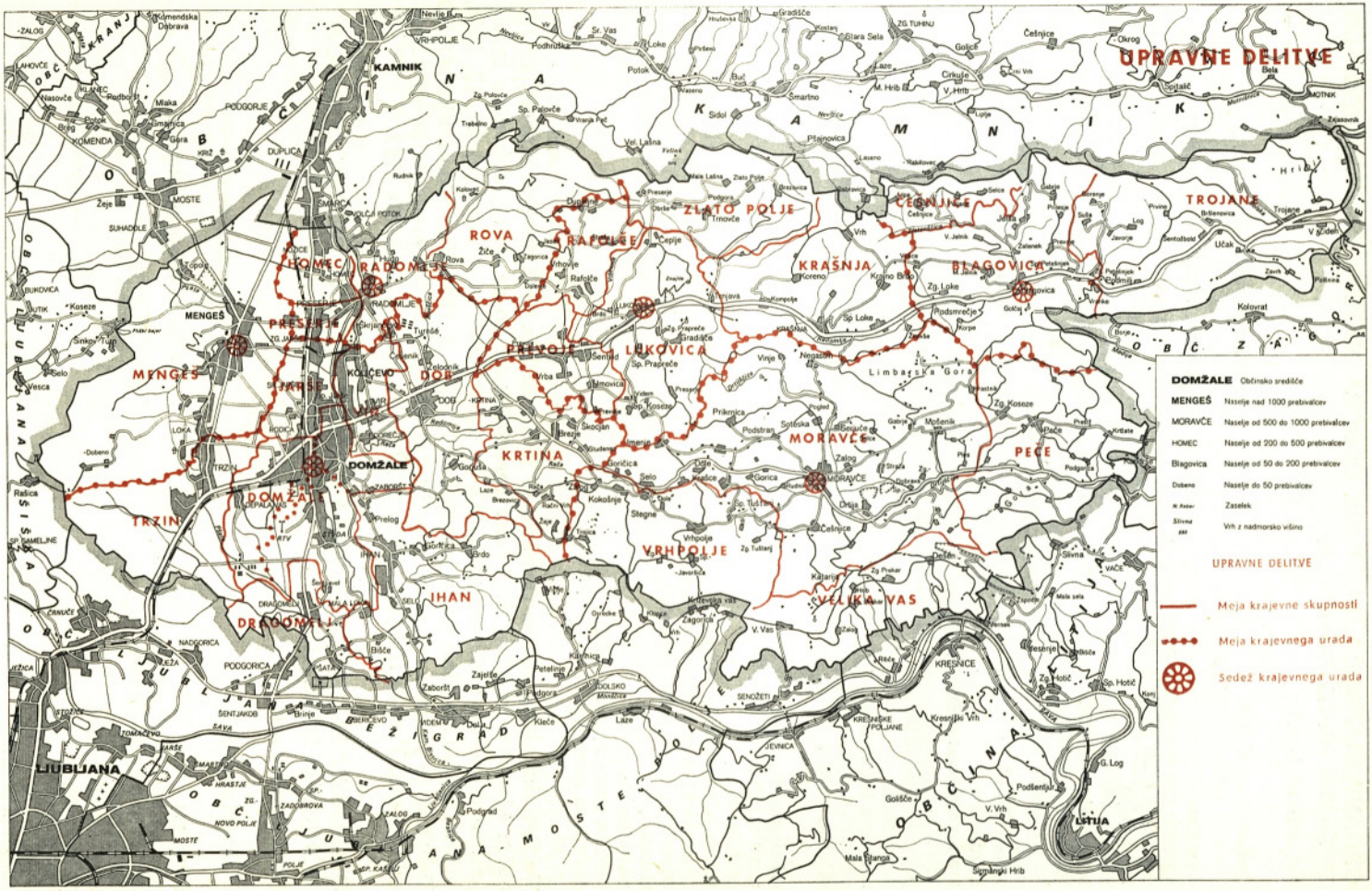

ORGANIZIRANOST LJUDSKEGA ODBORA MESTNE OBČINE DOMŽALE 1957—1959 (ObLO DOMŽALE)

(54 odbornikov)

Občinski zbor (29)

Zbor proizvajalcev (25)

Sveti za:
splošno upravo in notranje zadeve,
družbeni plan in finance,
industrijo,
obrt,
blagovni promet,
turizem in gostinstvo,
komunalne zadeve,
delo,
kmetijstvo,
gozdarstvo,
stanovanjske zadeve,
šolstvo,
prosveto in kulturo,
zdravstvo,
socialno varstvo,
varstvo družine,
telesno vzgojo

stalne in občasne komisije

Občinska uprava:
urad tajnika,
oddelki za:
splošne in notranje zadeve,
gospodarstvo in komunalne zadeve,
zdravstvo in socialno skrbstvo,
finance,
narodno obrambo,
biro za posredovanje dela,
sodnik za prekrške

Teritorialni obseg občine Domžale se je konec leta 1958 povečal s priključitvijo občin Moravče in Mengeš. S temi spremembami so se skoraj dokončno izoblikovale današnje občinske meje. Sklep o združitvi je bil sprejet 25. 12. 1958, začasni ObLO Domžale pa se je sestal na 1. seji 5. 2. 1959. Na novo izvoljeni ObLO Domžale se je nato sestal in konstituiral 18. 6. 1959. Za predsednika so odborniki izvolili Franca Habjana, ki je to funkcijo opravljal do leta 1963.

ORGANIZIRANOST LJUDSKEGA ODBORA MESTNE OBČINE DOMŽALE 1959 (ObLO DOMŽALE)

(75 odbornikov)

Občinski zbor (43)

Zbor proizvajalcev (32)

Sveti za:
splošno upravo in notranje zadeve,
družbeni plan in finance,
industrija,
komunalne zadeve,
urbanizem,
kmetijstvo,
obrt,
blagovni promet,
delo,

Stalne in občasne komisije

turizem in gostinstvo,
šolstvo,
prosveto in kulturo,
stanovanjske zadeve,
zdravstvo

V letu 1963 smo dobili novo jugoslovansko in republiško ustavo. Sama ustava ni prinesla kakšnih radikalnih sprememb glede občin, marveč je v dotedanjo ureditev vnesla medustavna določila; občina je bila poleg delovne organizacije razglašena kot temeljna oblika družbenega samoupravljanja v političnem sistemu države. Občina je tako dobila že tretji termin v svojem razvoju, to je, da je temeljna družbenopolitična skupnost. Ukinjajo se tudi ljudski odbori, v občini postane najvišji organ samoupravljanja in oblasti skupščina. Predsednik skupščine občine Domžale je bil v obdobju 1963—1969 Jože Pogačnik, v naslednjem mandatnem obdobju do leta 1974 pa je to funkcijo opravljal Albin Klemenc.
Kot vse občine je tudi občina Domžale v obdobju uresničevanja določil nove ustave sprejela svoj novi statut na seji občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti dne 9. aprila 1964.

ORGANIZIRANOST OBČINSKE SKUPŠČINE 1964
(78 odbornikov)

Občinski zbor (39)

Stalne komisije:
za družbeni nadzor,
za prošnje in pritožbe,
za kadre, volitve in imenovanja za narodno obrambo

Sveti za:
splošne in notranje zadeve,
družbeni načrt in finance,
industrijo,
trgovino,
gostinstvo in finance,
komunalne in stanovanjske zadeve ter zadeve krajevnih skupnosti,
gradbeništvo in urbanizem,
obrt,
kmetijstvo in gozdarstvo,
delo,
socialno varstvo in varstvo družine,
zdravstvo,
šolstvo,
prosveto in kulturo,
telesno kulturo,
narodno obrambo

Temeljni upravni organi:
oddelek za skupne in družbene službe,
oddelek za gospodarstvo in finance,
oddelek za notranje zadeve,
oddelek za narodno obrambo

Krajevni uradi:
Blagovica, Lukovica, Mengeš, Moravče, Radomlje

Zbor delovnih skupnosti (39)

Po reorganizaciji po letu 1963 pa je občinska skupščina imela naslednje temeljne organe:

urad tajnika,
oddelek za skupne in družbene službe,
oddelek za notranje zadeve,
oddelek za gospodarstvo in finance,
oddelek za urbanizem in komunalne zadeve,
davčno upravo,
geodetsko upravo,
službo za sklade in SIS

Z novo zvezno in republiško ustavo iz leta 1974 so bile vnesene v celoten skupščinski sistem — posebno še v občini — bistvene novosti. Odpravljen je bil odborniški sistem, uvedene so bile delegacije in delegati, ki delujejo v stalni delovni povezanosti z delovnimi ljudmi in občani v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih, z njihovimi samoupravnimi organi in družbenopolitičnimi organizacijami. Skupščinskega sistema v občini po uvedbi delegatskega sistema ne sestavljajo samo skupščina in njej odgovorni organi, temveč celotna delegatska baza, od delovnih ljudi v TOZD, do delovnih, krajevnih in samoupravnih interesnih skupnostih in družbenopolitičnih organizacijah, njihovih delegacij, samoupravnih organov, konferenc delegacij in delegatov v zborih in delovnih telesih občinske skupščine. Način oblikovanja, struktura in delovanje občinske skupščine so v ustavi zamišljeni tako, da je mogoč nemoten pretok interesov in potreb, predlogov, stališč in smernic delovnih ljudi v temeljnih družbenih celicah v telesa skupščine, usklajevanje interesov in oblikovanje odločitev v njih ter učinkovito uresničevanje sprejetih odločitev v občinski skupščini, njej odgovornih organih in celotni delegatski bazi. Namen delegatskega sistema ni samo omogočiti oblikovanje takšnih samoupravnih in političnih odločitev, ki bodo v skladu s potrebami in interesi delavskega razreda in vseh delovnih ljudi, temveč ob aktivnem angažiranju celotne delegatske baze ustvariti tudi najboljše pogoje za učinkovito uresničevanje sprejete politike in aktov občinske skupščine.

Ustava določa enotno za celotno območje SFRJ takšno strukturo občinskih skupščin (zbor združenega dela kot zbor delegatov delavcev v TOZD in delovnih skupnostih; zbor krajevnih skupnosti kot zbor delovnih ljudi v krajevnih skupnostih; družbenopolitični zbor kot zbor delegatov družbenopolitičnih organizacij; skupščine samoupravnih interesnih skupnosti na nekaterih področjih družbenih dejavnosti, ki so občasno v položaju enakopravnega zbora), ki omogoča enakopravno soočanje, povezovanje in usklajevanje interesov delovnih ljudi, kot se izražajo v vseh najpomembnejših oblikah njihovega organiziranja. Mnoštvo različnih interesov delovnih ljudi se po delegacijah in delegatih pretaka v občinsko skupščino kot organ družbenega samoupravljanja in najvišji organ oblasti v občini.

Družbenopolitične organizacije, zlasti Zveza komunistov in SZDL, morajo v okviru delegatskega in skupščinskega sistema prispevati k temu, da samoupravljalci lahko uspešno rešujejo najpomembnejša družbena vprašanja, da ne morejo prevladati kratkoročni in parcialni interesi posameznih družbenih sredin, da deluje sistem stabilno in kontinuirano in se ne more sprevreči v nenačelno borbo za politično oblast ter da je v njegovem okviru zagotovljena stalna socialistična samoupravna usmeritev in ustvarjalna uporaba marksistične znanosti. Družbenopolitične organizacije morajo takšno družbeno vlogo uresničevati tako v temeljnih samoupravnih skupnostih, kjer je težišče njihovega delovanja, kot na vseh tistih mestih delegatskega in skupščinskega sistema, kjer

O pomembnih vprašanjih družbenoekonomskega in družbenopolitičnega razvoja razpravljajo skupaj z vsemi tremi zbori delegatske skupščine tudi skupščine drugih petih samoupravnih interesnih skupnosti kot drugi zbori skupščine

se soočajo, usklajujejo in povezujejo interesi in potrebe delovnih ljudi pa tudi neposredno po delegatih družbenopolitičnih organizacij v družbenopolitičnem zboru občinske skupščine in v okviru družbenih svetov, katerih ustanavljanje je v pripravi. Uvedba družbenopolitičnih zborov leta 1974 pa tudi sedanja prizadevanja za izboljšanje njihove sestave in za oblikovanje družbenih svetov v občinah so usmerjena ravno v okrepitev takšne vloge družbenopolitičnih organizacij v okviru delegatskega skupščinskega sistema.

Na podlagi zvezne in republiške ustave iz leta 1974 je skupščina občine Domžale na seji občinskega zbora in zbora delovnih skupnosti dne 7. 3. 1974 sprejela nov občinski statut. Nova občinska skupščina se je konstituirala 25. aprila 1974. Za predsednika občinske skupščine so delegati izvolili Jerneja Leniča, za predsednika izvršnega sveta pa Ivana Deržaniča. Občinska skupščina ima sedaj tri zbore, in sicer:

— zbor združenega dela — 51 delegatskih mest,
— zbor krajevnih skupnosti — 32 delegatskih mest,
— družbenopolitični zbor — 25 delegatskih mest.

Taka razdelitev delegatskih mest je v skupščini ostala tudi po novem mandatu, ki se je začel v letu 1978. Tedaj je bil za predsednika občinske skupščine ponovno izvoljen Jernej Lenič, za predsednika izvršnega sveta pa Edvard Peternel.

Razdelitev delegatskih mest v zbor združenega dela določa odlok o določitvi delegatskih mest, oblikovanju konferenc delegacij in skupnih delegacijah za zbor združenega dela skupščine občine Domžale (Uradni vestnik Domžale, št. 3/78). V skladu z določili tega odloka delegira 13 delovnih organizacij s področja gospodarstva ter ena s področja prosvete in kulture samostojno po enega oz. več delegatov v zbor združenega dela. Vse ostale delovne organizacije oz. skupnosti pa se vključujejo v 11 konferenc delegacij na področju gospodarstva, 4 konfe-

rence delegacij na področju prosvete in kulture ter eno konferenco na področju zdravstva in socialnega varstva. Državni organi, družbenopolitične organizacije, skupnosti in društva oz. njihove delovne skupnosti pa oblikujejo skupno delegacijo. Delovni ljudje — kmetje, ki združujejo svoje delo in delovna sredstva v Emoni — TOZD kooperacija, oblikujejo delegacijo skupno z delavci, s katerimi združujejo svoja dela in sredstva. Delovni ljudje, ki delajo v obrtni in drugi podobni dejavnosti z delovnimi sredstvi, na katerih ima kdo lastninsko pravico skupaj z delavci, s katerimi združujejo svoje delo in delovna sredstva, oblikujejo svojo delegacijo. Struktura delegatskih mest v zboru združenega dela je naslednja:

— v gospodarstvu — 38 delegatskih mest,
— prosveta in kultura — 5 delegatskih mest,
— sociala in zdravstvo — 1 delegatsko mesto,
— kmetijstvo — 3 delegatska mesta (kooperanti),
— državni organi — 1 delegatsko mesto.

Delovni ljudje v TOZD in drugih delovnih skupnostih so v skladu z zakonom o volitvah izvolili 78 delegacij. Vsega skupaj je bilo izvoljenih 523 delegatov, medtem ko je bilo na volitvah leta 1974 izvoljenih 410 delegatov. Od skupnega števila delegatov je 242 žensk ter 109 mladincev.

V skladu z določili občinskega statuta je vsaka krajevna skupnost občine Domžale v zboru krajevnih skupnosti zastopana z enim delegatskim mestom razen krajevne skupnosti Domžale, ki jih ima 5, krajevne skupnosti Mengeš 3 in krajevne skupnosti Vir, ki ima 2 delegatski mesti. Delovni ljudje in občani so na volitvah leta 1978 v vseh 25 krajevnih skupnostih izvolili v svoje delegacije 235 delegatov, medtem ko so jih na volitvah leta 1974 izvolili 224. Od tega je v delegacijah 44 žensk ter 62 mladincev.

Družbenopolitični zbor sestavlja 25 stalnih delegatov, izvoljenih od delovnih ljudi in občanov na splošnih volitvah. V zboru je 8 žensk ter 5 mladincev.

Delo občinske skupščine usklajuje ter vodi predsedstvo skupščine, ki ga sestavljajo predsednik skupščine in predsedniki zborov ter podpredsednik skupščine in podpredsedniki zborov. Pri delu predsedstva skupščine sodelujejo predsedniki skupščin samoupravnih interesnih skupnosti, kadar predsedstvo razpravlja o zadevah, o katerih te skupščine enakopravno odločajo s pristojnimi zbori skupščine.

Skupščina ima izvršilni organ — izvršni svet, ki skrbi za izvajanje politike in za izvrševanje predpisov in drugih splošnih aktov občinske skupščine, dogovorov, ki jih sprejme in sklepa občinska skupščina in za izvrševanje plana občine. Izvršni svet spremlja in obravnava družbenopolitično in ekonomsko stanje in razvoj občine in je odgovoren občinski skupščini v okviru pravic in dolžnosti občine za stanje na vseh področjih družbenega življenja v občini ter zato, da se zagotovi celovitost, kontinuiteta in dogovorjeni cilji pri uresničevanju politike družbenega razvoja v občini. Izvršni svet sestavljajo predsednik, podpredsednik in 13 članov.

Skupščina občine ima naslednje temeljne upravne organe:

— oddelek za notranje zadeve,
— oddelek za ljudsko obrambo,
— inšpekcijske službe,
— geodetsko upravo,
— davčno upravo,
— oddelek za urbanizem, gradbeništvo in komunalne zadeve,
— oddelek za gospodarstvo in finance,

— oddelek za splošne zadeve in družbene službe,
— kadrovsko službo.

V skladu z ustavnimi načeli so bile v občini Domžale na področjih družbenih dejavnosti ustanovljene naslednje samoupravne interesne skupnosti:
— občinska izobraževalna skupnost — 23. 12. 1974,
— skupnost otroškega varstva — 16. 10. 1974,
— kulturna skupnost — 19. 12. 1974,

SKUPŠČINA OBČINE DOMŽALE IN NJENI ORGANI

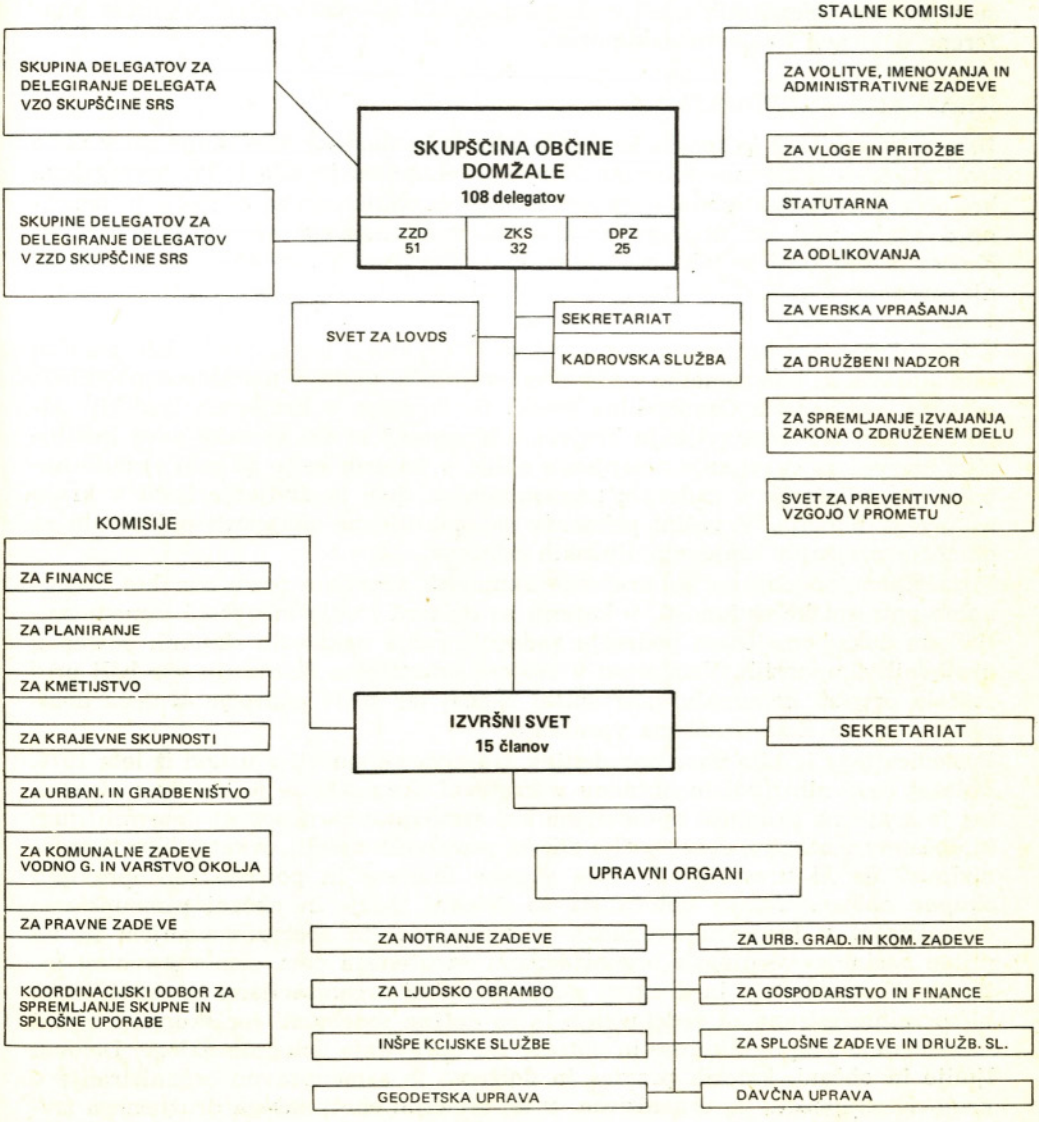

Shema skupščine občine Domžale in njenih organov

— samoupravna stanovanjska skupnost — 24. 6. 1974,
— skupnost socialnega skrbstva — 20. 12. 1974,
— skupnost socialnega varstva — 12. 9. 1975,
— občinska zdravstvena skupnost — 23. 12. 1974,
— občinska skupnost za zaposlovanje — se je iz konference, ki je bila ustanovljena 19. 12. 1974 v letu 1978, preoblikovala v občinsko skupnost,
— skupnost pokojninskega in invalidskega zavarovanja — 20. 12. 1974,
— občinska raziskovalna skupnost — 12. 2. 1975.
Vse skupščine občinskih samoupravnih interesnih skupnosti so dvodomne, in sicer imajo zbor uporabnikov in zbor izvajalcev, razen skupnosti za zaposlovanje, pokojninsko in invalidsko zavarovanje ter raziskovalne skupnosti. Ob ustanovitvi so imele skupščine SIS okoli 50 delegatskih mest, v letu 1978 pa se je število delegatskih mest v skupščinah SIS povečalo zaradi ukinitve konferenc delegacij krajevnih skupnosti.

KRAJEVNE SKUPNOSTI

Ustava iz leta 1963 je spojila krajevne odbore in stanovanjske skupnosti v novo institucijo — krajevno skupnost. Krajevna skupnost je bila tedaj opredeljena kot samoupravna skupnost občanov, ki jo le-ti oblikujejo za območje posameznega kraja, vasi oz. drugega naselja oz. v delu mesta na področju občine. Krajevna skupnost je tako postala enotna organizacija neposrednega upravljanja občanov z vaškimi in mestnimi naselji, samoupravljanje v krajevni skupnosti pa je postalo z ustavo zagotovljena pravica in dolžnost občanov.
Z organiziranjem krajevnih skupnosti se je organsko nadaljevala tista lokalna samouprava, ki ima zametke v narodnoosvobodilni vojni, v narodnoosvobodilnih odborih, aktivnostih Osvobodilne fronte ter kasneje v krajevnih ljudskih odborih. Tako pri ustanavljanju krajevnih skupnosti ni šlo za neke nove institucije, marveč za razvijanje omenjenih oblik, v katerih se je že prej razvilo neposredno odločanje v zadevah, pomembnih za delo in življenje ljudi v kraju njihovega bivanja. V večini primerov so se krajevne skupnosti oblikovale za območje prejšnjih krajevnih ljudskih odborov.
V začetnem obdobju so se krajevne skupnosti razvijale predvsem kot komunalno-potrošniške skupnosti, v katerih so delovni ljudje in občani samoupravljali na dokaj omejenem področju zadovoljevanja nekaterih skupnih potreb v krajevnih skupnostih. Vendar so v svojem praktičnem delovanju vse bolj preraščale prvotni komunalni-potrošniški značaj ter širile področje svojega delovanja tudi na širša družbena vprašanja.
Posledica tega je bila nova opredelitev krajevne skupnosti v ustavi iz leta 1974. Položaj delovnih ljudi in občanov v krajevni skupnosti se je bistveno okrepil, saj je krajevna skupnost opredeljena kot samoupravna skupnost delovnih ljudi in občanov v naselju, delu naselja ali več povezanih naselij, v katerih so ti organizirani, da bi uresničevali svoje skupne interese in potrebe ter opravljali skupne naloge. Ustava določa, da se delovni ljudje in občani samoupravno organizirani v krajevni skupnosti s samoupravnim sporazumevanjem in na druge načine povezujejo z organizacijami združenega dela, samoupravnimi interesnimi skupnostmi in drugimi samoupravnimi organizacijami in skupnostmi, ki so zainteresirane za sodelovanje in so dolžne sodelovati ter skupno z njimi uresničujejo skupne interese in potrebe ter opravljajo določene naloge. Delovni ljudje in občani, katerih pravica in dolžnost je samoupravno organiziranje v krajevni skupnosti, pa organizirani v tej temeljni enoti našega družbenega življenja sodelujejo tudi pri opravljanju družbenih zadev in pri odločanju o vpra-

RAZVOJ OBČINE v letih 1945–1961

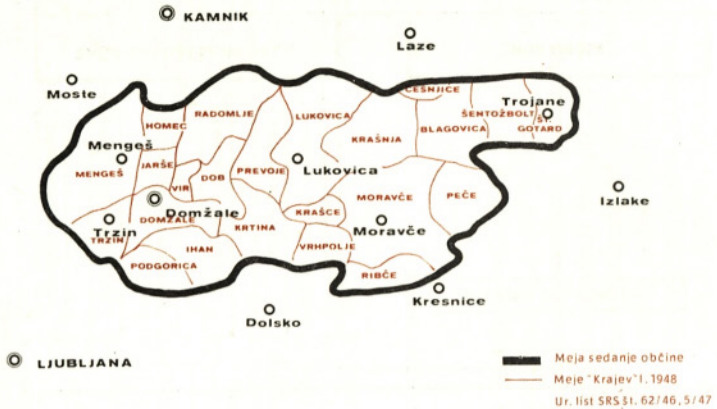

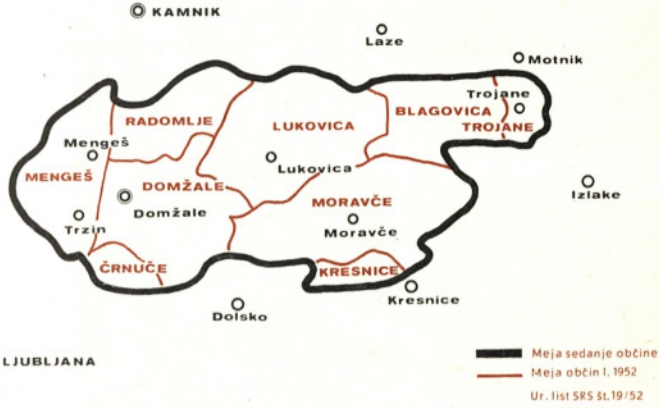

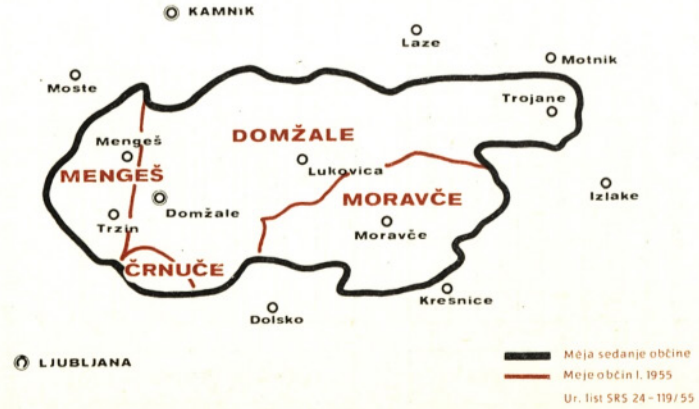

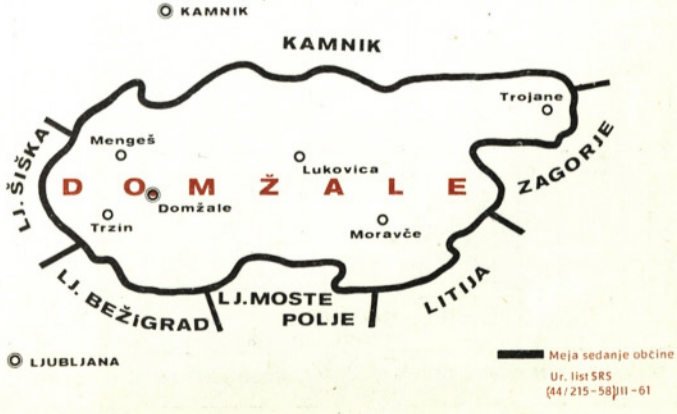

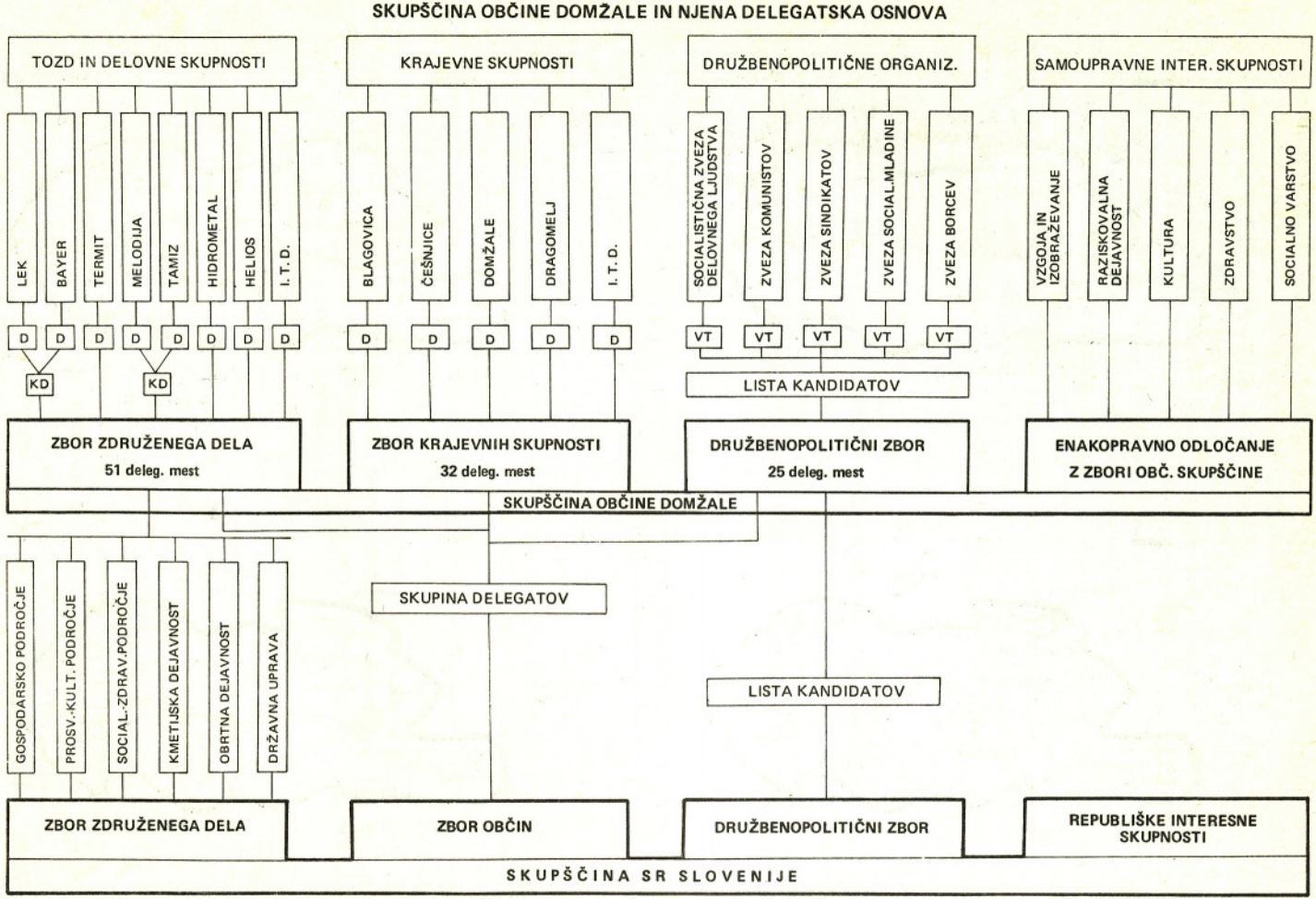
SKUPŠČINA OBČINE DOMŽALE IN NJENA DELEGATSKA OSNOVA
TOZD IN DELOVNE SKUPNOSTI
KRAJEVNE SKUPNOSTI
DRUŽBENOPOLITIČNE ORGANIZ.
SAMOUPRAVNE INTER. SKUPNOSTI
LEK
BAYER
TERMIT
MELODIJA
TAMIZ
HIDROMETAL
HELIOS
I. T. D.
BLAGOVICA
ČEŠNJICE
DOMŽALE
DRAGOMELJ
I. T. D.
SOCIALISTIČNA ZVEZA DELOVNEGA LJUDSTVA
ZVEZA KOMUNISTOV
ZVEZA SINDIKATOV
ZVEZA SOCIAL.MLADINE
ZVEZA BORCEV
VZGOJA IN IZOBRAŽEVANJE
RAZISKOVALNA DEJAVNOST
KULTURA
ZDRAVSTVO
SOCIALNO VARSTVO
D
KD
VT
LISTA KANDIDATOV
ZBOR ZDRUŽENEGA DELA
51 deleg. mest
ZBOR KRAJEVNIH SKUPNOSTI
32 deleg. mest
DRUŽBENOPOLITIČNI ZBOR
25 deleg. mest
ENAKOPRAVNO ODLOČANJE
Z ZBORI OBČ. SKUPŠČINE
SKUPŠČINA OBČINE DOMŽALE
SKUPINA DELEGATOV
LISTA KANDIDATOV
GOSPODARSKO PODROČJE
PROSV.-KULT. PODROČJE
SOCIAL.-ZDRAV.PODROČJE
KMETIJSKA DEJAVNOST
OBRTNA DEJAVNOST
DRŽAVNA UPRAVA
ZBOR ZDRUŽENEGA DELA
ZBOR OBČIN
DRUŽBENOPOLITIČNI ZBOR
REPUBLIŠKE INTERESNE SKUPNOSTI
SKUPŠČINA SR SLOVENIJE

Ob praznovanju občinskega praznika Kamnika in Domžal so zasedanja delegatskih skupščin skupaj z vodstvi družbenopolitičnih organizacij izmenično v Domžalah ali Kamniku. Slika prikazuje trenutek, ko je bil na svečanem zasedanju razvit prapor aktivistov OF kamniškega okrožja

šanjih skupnega pomena v občini in v širših družbenopolitičnih skupnostih. V Socialistični republiki Sloveniji je ustanovljenih 1044 krajevnih skupnosti, medtem ko jih je v občini Domžale 25. Večina krajevnih skupnosti je bila ustanovljena v letih po sprejemu ustave iz leta 1963. Aktivnosti po sprejemu nove ustave v letu 1974 so pospešile ustanovitev še nekaterih, predvsem vaških krajevnih skupnosti. Krajevne skupnosti v občini Domžale so izredno različne po številu prebivalcev, saj ima najmanjša krajevna skupnost (Češnjice) 84 prebivalcev, največja krajevna skupnost (Domžale) pa 10.033 prebivalcev.

Krajevna skupnost	Ustanovitev	Velikost v km²	Število prebivalcev v letu 1978
Blagovica	25. 5. 1964	14,06	573
Češnjice	15. 9. 1964	3,5	84
Dob	februar 1974		1451
Domžale	1. 2. 1965	9	10033
Dragomelj/Pšata	20. 2. 1965	3,5	545
Homec/Nožice	1968	2,8	1048
Ihan	4. 6. 1965	12	1560
Jarše/Rodica			1658
Krašnja	12. 11. 1964	13	610
Krtina	9. 3. 1964	8,5	641
Lukovica	11. 11. 1964	11,5	932
Mengeš	9. 2. 1964	23,5	4953
Moravče	14. 5. 1956	37	2334
Peče	1964	13	425
Preserje	30. 8. 1965	1,5	1184
Prevoje	3. 2. 1964	4,94	829
Radomlje		5	1379

Krajevna skupnost	Ustanovitev	Velikost v km²	Število prebivalcev v letu 1978
Rafolče	1969	4,5	313
Rova	1974	10,1	332
Trojane	8. 11. 1964	18	518
Trzin	1. 1. 1971	6,5	1490
Velika vas/Dešen		7	314
Tomo Brejc Vir	13. 10. 1964	5,5	3202
Vrhpolje-Zalog	januar 1974	12	709
Zlato polje	10. 5. 1966	8,78	226

Razlike med krajevnimi skupnostmi pa obstojajo tudi v velikosti, družbenoekonomski strukturi, urbanizaciji, kadrovski strukturi itd.
Da bi krajevne skupnosti uresničevale vse svoje naloge, morajo biti učinkovito samoupravno organizirane. Oblike in organi prek katerih se izraža samoupravna dejavnost delovnih ljudi in občanov v krajevnih skupnostih, so zelo različne, saj je to odvisno od velikosti, družbenoekonomske moči, kadrovskega potenciala itd., pa tudi v ustavi je sprejeto načelo samoorganiziranja krajevnih skupnosti.
Vendar pa so z ustavo, predvsem pa z dokumenti kongresov družbenopolitičnih organizacij postavljeni enotni temelji organiziranja samoupravljanja v krajevni skupnosti. Najširša oblika samoupravljanja v krajevni skupnosti je tako zbor delovnih ljudi in občanov. V skupščini krajevne skupnosti kot njenem samoupravnem organu so prek delegatskega sistema zastopani vsi interesi, ki morajo biti prisotni pri odločanju v krajevni skupnosti, svet krajevne skupnosti pa je izvršilni organ skupščine krajevne skupnosti. Razen tega imata skupščina in svet krajevne skupnosti še vrsto komisij, odborov in drugih teles, ki spremljajo, proučujejo in pripravljajo predloge rešitev za posamezna vprašanja.

Milan Marolt - Franc Škrjanc

GIBANJE GOSPODARSTVA V LETIH 1965 DO 1975

Občina Domžale spada med srednje razvite občine v Sloveniji. Prevladujočo vlogo v gospodarstvu ima industrija, ki ustvarja več kot polovico družbenega proizvoda občine. Pomemben je delež zasebnega sektorja pri doseganju dinamične gospodarske rasti, ki ustvarja skoraj petino družbenega proizvoda. Zaposlovanje se je v tem obdobju gibalo v skladu z gospodarsko rastjo. Investicijska aktivnost je v teh letih zaostajala za poprečjem v Sloveniji, kar se kaže v manjšem deležu investicij v družbenem proizvodu. Sedanje velike investicije v domžalsko gospodarstvo pa to poprečje močno presegajo in bodo omogočile hitro gospodarsko rast v zadnjih dveh letih srednjeročnega obdobja 1976—1980. Za občinsko gospodarstvo je značilno, da prevladuje predelovalna industrija, ki je sorazmerno močno odvisna od uvoza surovin in repromateriala.

EKONOMSKI KAZALCI

Od ekonomskih kazalcev: družbeni bruto proizvod, materialni stroški, družbeni proizvod, amortizacija, narodni dohodek, osebni dohodki ter akumulacija in skladi je najvažnejši kazalec, družbeni proizvod in struktura družbenega proizvoda, oziroma družbenega bruto proizvoda. Nominalno je družbeni bruto proizvod v tem obdobju naraščal po poprečni stopnji 22,6 %. Vrednost družbenega bruto proizvoda je v teh letih naslednja:

DRUŽBENI BRUTO PROIZVOD V DRUŽBENEM IN ZASEBNEM SEKTORJU GOSPODARSTVA V 000 din

Leto	Skupaj	Družbeni	Zasebni	Odstotek zasebnega
1965	517.860	457.870	59.990	11,6
1966	604.002	532.847	71.155	11,8
1967	652.715	560.989	91.726	14,1
1968	699.007	588.272	110.735	15,8
1969	839.758	707.954	131.804	15,7
1970	1,076.621	909.080	167.541	15,6
1971	1,396.251	1,174.842	221.409	15,9
1972	1,711.344	1,456.133	255.211	14,9
1973	2,049.404	1,718.469	330.935	16,1
1974	2,976.241	2,544.378	431.883	14,5
1975	3,974.232	3,369.976	604.256	15,2

Družbeni bruto proizvod je v tem obdobju hitreje naraščal v zasebnem sektorju — 26,0 % poprečno letno kot v družbenem, kjer je ta rast 22,1 % letno. Hi-

trejša rast zasebnega sektorja je vplivala na povečanje deleža zasebnega sektorja od 11,6 % v letu 1965 na 15,2 v letu 1975.
Materialni stroški so naraščali nekoliko hitreje kot družbeni bruto proizvod po stopnji 23,3 %, od tega v družbenem sektorju po stopnji 22,8 % letno in v zasebnem po stopnji 27,3 % letno. Podrobno gibanje materialnih stroškov je naslednje:

MATERIALNI STROŠKI V DRUŽBENEM IN ZASEBNEM SEKTORJU GOSPODARSTVA V 000 din

Leto	Skupaj	Družbeni	Zasebni	Odstotek zasebnega
1965	300.500	271.420	29.080	9,7
1966	366.223	332.166	34.057	9,3
1967	401.231	356.998	44.233	11,0
1968	411.759	361.813	49.946	12,1
1969	504.963	447.157	57.806	12,1
1970	646.119	570.008	76.111	11,8
1971	842.056	739.599	102.457	12,2
1972	1,015.332	893.386	121.946	12,0
1973	1,208.565	1,055.228	153.337	12,7
1974	1,797.307	1,576.640	220.667	12,3
1975	2,440.019	2,114.447	325.572	13,3

Delež materialnih stroškov zasebnega sektorja je nekoliko nižji od deleža zasebnega sektorja v družbenem bruto proizvodu, najnižji je bil v letu 1966 in to 9,3 %, najvišji pa v letu 1975 — 13,3 %.
Družbeni proizvod je leta 1975 približno sedemkrat večji, kot je bil leta 1965, poprečna letna rast v obeh sektorjih skupaj je 21,6 % letno, v družbenem sektorju je letna rast družbenega proizvoda 21,0 %, v zasebnem pa 24,6 %.

DRUŽBENI PROIZVOD V DRUŽBENEM IN ZASEBNEM SEKTORJU GOSPODARSTVA v 000 din

Leto	Skupaj	Družbeni	Zasebni	Odstotek zasebnega
1965	217.360	186.450	30.910	14,2
1966	237.779	200.681	37.098	15,6
1967	251.484	203.991	47.493	18,9
1968	287.248	226.459	60.789	21,2
1969	334.795	260.797	73.998	22,1
1970	430.502	339.072	91.430	21,2
1971	554.195	435.243	118.952	21,5
1972	696.012	562.747	133.265	19,1
1973	840.839	663.241	177.598	21,1
1974	1,178.934	967.718	211.216	17,9
1975	1,534.213	1,255.529	278.684	18,2

Odstotek zasebnega sektorja družbenega proizvoda je najnižji v letu 1965 — 14,2 % in je do leta 1969 hitro naraščal, ko je dosegel 22,1 %, v letih 1970 do 1975 pa delež zasebnega sektorja kaže tendenco upadanja in je v letu 1975 18,2 %.
Amortizacija je od vseh teh kazalcev najhitreje naraščala. V celotnem obdobju se je povečala skoraj za 15-krat, oziroma 30,8 % letno in to v družbenem kakor tudi v zasebnem sektorju. Zaradi enakomerne rasti v obeh sektorjih je delež amortizacije zasebnega sektorja v letu 1975 enak, kot je bil v letu 1965. Po

posameznih letih se je delež zasebnega sektorja zmanjševal do leta 1970, ko je dosegel 6,8 %, po tem letu pa je naraščal.

AMORTIZACIJA V DRUŽBENEM IN ZASEBNEM SEKTORJU GOSPODARSTVA
v 000 din

Leto	Skupaj	Družbeni	Zasebni	Odstotek zasebnega
1965	9.820	8.800	1.020	10,4
1966	13.097	11.759	1.338	10,2
1967	17.281	15.855	1.426	8,3
1968	21.790	19.980	1.810	8,3
1969	27.123	25.028	2.095	7,7
1970	40.293	37.545	2.748	6,8
1971	50.683	46.724	3.959	7,8
1972	64.982	59.589	5.393	8,3
1973	81.791	74.328	7.463	9,1
1974	103.666	95.301	8.365	8,1
1975	143.936	129.018	14.918	10,4

Kljub hitremu porastu amortizacije pa je njen delež v družbenem proizvodu, oziroma v družbenem bruto proizvodu še vedno majhen in pod republiškim poprečjem.

Narodni dohodek je zaradi hitrejše rasti amortizacije od družbenega proizvoda naraščal nekoliko počasneje kot družbeni proizvod. Narodni dohodek je naraščal po stopnji 20,9 %, od tega družbeni sektor po stopnji 20,3 % in zasebni po stopnji 24,3 %.

NARODNI DOHODEK V DRUŽBENEM IN ZASEBNEM SEKTORJU GOSPODARSTVA v 000 din

Leto	Skupaj	Družbeni	Zasebni	Odstotek zasebnega
1965	270.540	177.650	29.890	14,4
1966	224.682	188.922	35.760	15,9
1967	234.203	188.136	46.067	19,7
1968	265.458	206.479	58.979	22,2
1969	307.672	235.769	71.903	23,4
1970	390.209	301.527	88.682	22,7
1971	503.512	388.519	114.993	22,8
1972	631.031	503.159	127.872	20,3
1973	759.048	588.913	170.135	22,4
1974	1,075.268	872.417	202.851	18,9
1975	1,390.277	1,126.511	263.766	19,0

Delež zasebnega sektorja v narodnem dohodku je od leta 1965, ko je bil 14,4 %, do leta 1969 hitro naraščal in v tem letu dosegel skoraj četrtino vsega narodnega dohodka občine — 23,4 %. Po tem letu je hitreje naraščal družbeni sektor, tako da se je do leta 1975 delež zasebnega sektorja znižal na 19,0 %.

Osebni dohodki so se v celotnem obdobju gibali skladno z rastjo narodnega dohodka. Tudi tu je hitrejša rast v zasebnem sektorju — 22,5 % letno, kot v družbenem, kjer je rast 20,3 % letno. V obeh sektorjih je letna rast 21,0 %.

OSEBNI DOHODKI V DRUŽBENEM IN ZASEBNEM SEKTORJU GOSPODARSTVA
v 000 din

Leto	Skupaj	Družbeni	Zasebni	Odstotek zasebnega
1965	81.730	56.990	24.740	30,3
1966	103.355	73.511	29.844	28,9
1967	113.531	77.062	36.469	32,1
1968	125.602	81.537	44.065	35,1
1969	154.550	102.148	52.402	33,9
1970	191.714	128.400	63.314	33,0
1971	247.942	162.865	85.077	34,3
1972	284.869	194.725	90.144	31,6
1973	343.995	219.827	124.168	36,1
1974	423.054	278.439	144.615	34,2
1975	550.174	361.075	189.099	34,4

Delež osebnih dohodkov zasebnega sektorja je sorazmerno velik in znaša približno tretjino vseh osebnih dohodkov. Najnižji je delež zasebnega sektorja v letu 1966 — 28,9 %, najvišji pa v letu 1973 — 36,1 %.
Porast akumulacije in skladov je za oba sektorja skupaj in za družbeni sektor enak porastu narodnega dohodka. V zasebnem sektorju je porast akumulacije in skladov mnogo hitrejši in znaša 30,7 % letno.

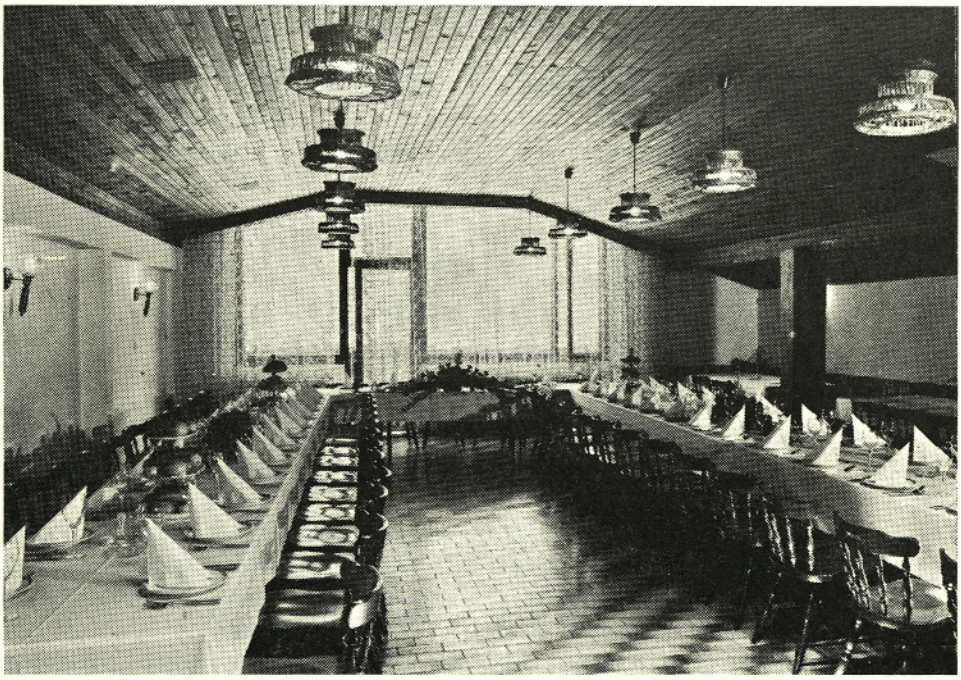

Tako izgleda banketna soba gostišča POZD Repovž v Domžalah. To je bil eden prvih POZD v Sloveniji.

PREGLEDNA KARTA OBČINE

DOMŽALE

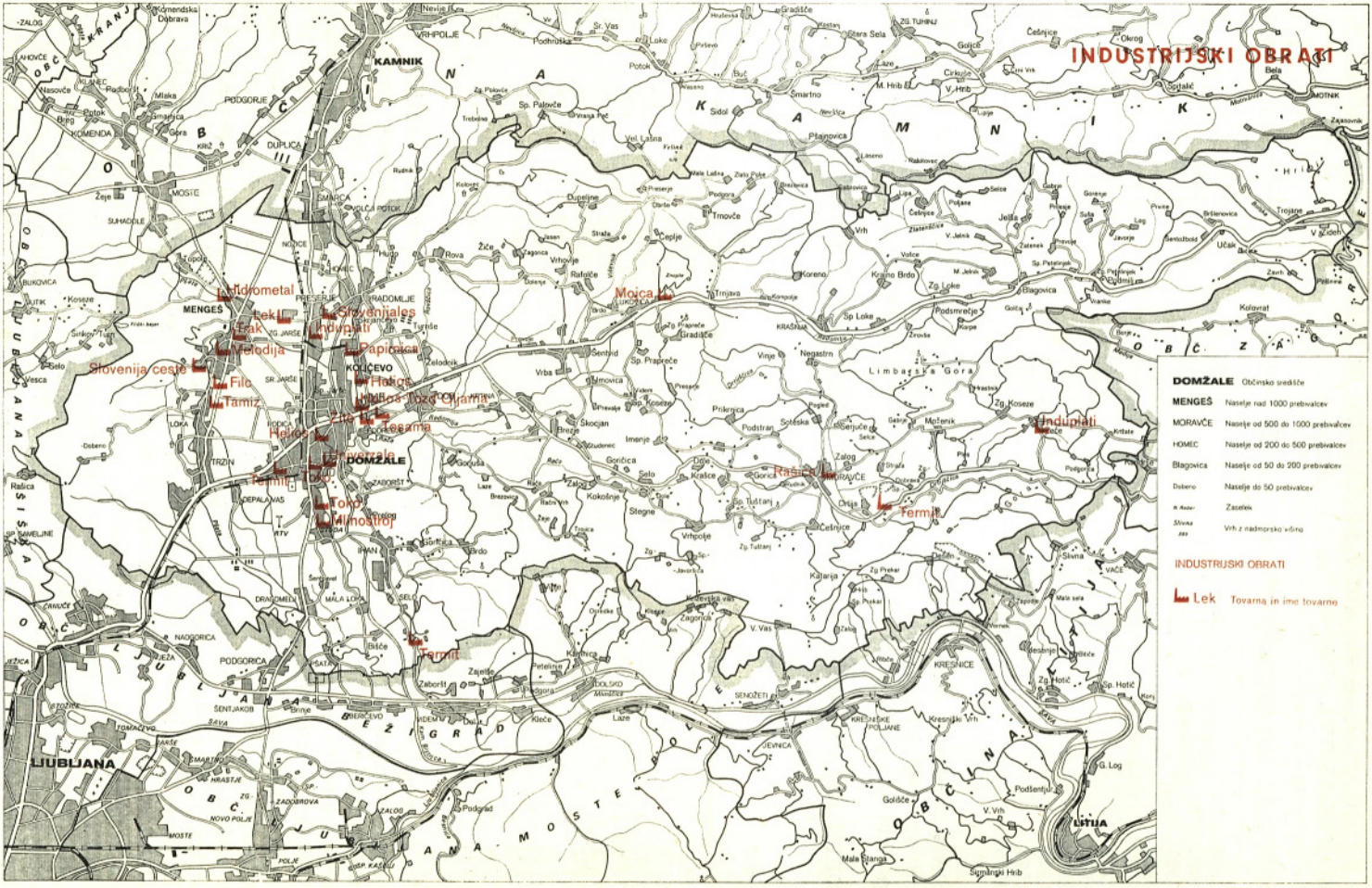

AKUMULACIJA IN SKLADI V DRUŽBENEM IN ZASEBNEM SEKTORJU GOSPODARSTVA v 000 din

Leto	Skupaj	Družbeni	Zasebni	Odstotek zasebnega
1965	125.810	120.660	5.150	4,1
1966	121.327	115.411	5.916	4,9
1967	120.672	111.074	9.598	8,0
1968	139.856	124.942	14.914	10,7
1969	153.122	133.621	19.501	12,7
1970	198.495	173.127	25.368	12,8
1971	255.570	225.654	29.916	11,7
1972	346.161	308.433	37.728	10,9
1973	415.053	369.086	45.967	11,1
1974	652.214	593.978	58.236	8,9
1975	840.103	765.436	74.667	8,9

Delež zasebnega sektorja v skupni akumulaciji in skladih se močno spreminja: od leta 1965, ko je znašal 4,1 %, je do leta 1970 hitro naraščal in dosegel 12,8 %, po tem letu pa ta delež ponovno pada in je v letih 1974 in 1975 dosegel 8,9 %.

DRUŽBENI PROIZVOD NA PREBIVALCA NOMINALNO IN REALNO

Leto	Nominalno — tekoče cene			Realno — stalne cene 1970		
	din	verižni indeks	bazni indeks	din	verižni indeks	bazni indeks
1965	7.474	—	100	11.234	—	100
1966	8.048	108	108	10.712	95	95
1967	8.335	104	112	10.924	102	97
1968	9.419	113	126	11.733	107	104
1969	10.821	115	145	12.528	107	112
1970	13.690	127	183	13.690	109	122
1971	17.295	126	231	15.069	110	134
1972	21.319	123	285	15.651	104	139
1973	25.082	118	336	17.259	110	154
1974	34.497	138	462	18.226	106	162
1975	44.262	128	592	20.085	110	179

Za primerjavo razvitosti posamezne občine se največ uporablja družbeni proizvod, oziroma narodni dohodek na prebivalca. Podatki o družbenem proizvodu v tekočih in stalnih cenah na prebivalca so prikazani v gornji tabeli.
Nominalno je družbeni proizvod na prebivalca v letu 1975 za skoraj šestkrat večji kot v letu 1965 in je naraščal po poprečni letni stopnji 19,5 %. V letu 1975 je družbeni proizvod na prebivalca zaostajal za republiškim poprečjem za 2583 dinarjev (5,5% zaostajanje). Realno je družbeni proizvod na prebivalca v tem obdobju naraščal po stopnji 6,0 % letno, od tega do leta 1970 po stopnji 4,1 % letno, po tem letu je rast skoraj še enkrat hitrejša: 8,0 % letno.
Struktura družbenega bruto proizvoda se je v obdobju 1965—1975 poslabšala. Delež materialnih stroškov je narasel od 58 % v letu 1965 na 61,4 % v letu 1975, to je vplivalo na zmanjšanje deleža družbenega proizvoda. Delež amortizacije v družbenem bruto proizvodu je v stalnem porastu, razen v letih 1971 in 1974, ko se je delež nekoliko zmanjšal. Najmanjši delež amortizacije je bil v letu 1965 — 1,9 %, največji pa v letu 1973 — 4,0 %. Ta hitra rast amortizacije je vplivala na zmanjšanje deleža narodnega dohodka od 40,1 % v letu 1965 na 35,0 % v letu 1975. Pri delitvi narodnega dohodka na osebne dohodke ter na akumulacijo

in sklade prevladuje delež akumulacije in skladov v vseh letih tega obdobja, razen v letu 1969, ko je bil delež osebnih dohodkov večji.

STRUKTURA DRUŽBENEGA BRUTO PROIZVODA PO ELEMENTIH DELITVE

Leto	Skupaj	Materialni stroški	Družbeni proizvod	Amortizacija	Narodni dohodek	Osebni dohodki	Akumulacija in skladi
1965	100	58,0	42,0	1,9	40,1	15,8	24,3
1966	100	60,6	39,4	2,2	37,2	17,1	20,1
1967	100	61,5	38,5	2,6	35,9	17,4	18,5
1968	100	58,9	41,1	3,1	38,0	18,0	20,0
1969	100	60,1	39,9	3,2	36,6	18,4	18,2
1970	100	60,0	40,0	3,7	36,2	17,8	18,4
1971	100	60,3	39,7	3,6	36,1	17,8	18,3
1972	100	59,3	40,7	3,8	36,9	16,6	20,2
1973	100	59,0	41,0	4,0	37,0	16,8	20,3
1974	100	60,4	39,6	3,5	36,1	14,2	21,9
1975	100	61,4	38,6	3,6	35,0	13,8	21,1

Delitev družbenega bruto proizvoda je specifična za posamezni sektor. V družbenem sektorju je delež materialnih stroškov večji, oziroma delež družbenega proizvoda sorazmerno manjši kot v zasebnem sektorju. Delež materialnih stroškov se v družbenem sektorju giblje v razponu od 59,3 % do 63,6 %.

STRUKTURA DRUŽBENEGA BRUTO PROIZVODA PO ELEMENTIH DELITVE ZA DRUŽBENI SEKTOR

Leto	Skupaj	Materialni stroški	Družbeni proizvod	Amortizacija	Narodni dohodek	Osebni dohodki	Akumulacija in skladi
1965	100	59,3	40,7	1,9	38,8	12,4	26,4
1966	100	62,3	37,7	2,2	35,5	13,8	21,7
1967	100	63,6	36,4	2,8	33,5	13,7	19,8
1968	100	61,5	38,5	3,4	35,1	13,9	21,2
1969	100	63,2	36,8	3,5	33,3	14,4	18,9
1970	100	62,7	37,3	4,1	33,2	14,1	19,0
1971	100	63,0	37,0	4,0	33,1	13,9	19,2
1972	100	61,4	38,6	4,1	34,6	13,4	21,2
1973	100	61,4	38,6	4,3	34,3	12,8	21,5
1974	100	62,0	38,0	3,7	34,3	10,9	23,3
1975	100	62,7	37,3	3,8	33,4	10,7	22,7

Delež amortizacije se je v tem obdobju podvojil, 1,9 % v letu 1965, 3,8 % v letu 1975.

Delež akumulacije in skladov je v letih 1965—1974 in 1975 več kot enkrat večji od deleža osebnih dohodkov. Delež osebnih dohodkov je do leta 1969 v porastu, po tem letu pa pada, tako da je delež osebnih dohodkov v letu 1975 10,7 % družbenega bruto proizvoda.

V zasebnem sektorju sta deleža materialnih stroškov in družbenega proizvoda v družbenem bruto proizvodu približno enaka. Delež amortizacije je nekoliko nižji in tudi počasneje narašča kot v družbenem sektorju. Delež osebnih dohodkov je v zasebnem sektorju izredno velik, vendar je ta delež v upadanju; v letu 1965 je bil 41,2 %, v letu 1975 pa 31,3 %.

STRUKTURA DRUŽBENEGA BRUTO PROIZVODA PO ELEMENTIH DELITVE ZA ZASEBNI SEKTOR

Leto	Skupaj	Materialni stroški	Družbeni proizvod	Amortizacija	Narodni dohodek	Osebni dohodki	Akumulacija in skladi
1965	100	48,5	51,5	1,7	49,8	41,2	8,6
1966	100	47,9	52,1	1,9	50,3	41,9	8,3
1967	100	48,2	51,8	1,6	50,2	39,8	10,5
1968	100	45,1	54,9	1,6	53,3	39,8	13,5
1969	100	43,9	56,1	1,6	54,6	39,8	14,8
1970	100	45,4	54,6	1,6	52,9	37,8	15,1
1971	100	46,3	53,7	1,8	51,9	38,4	13,5
1972	100	47,8	52,2	2,1	50,1	35,3	14,8
1973	100	46,3	53,7	2,3	51,4	37,5	13,9
1974	100	51,1	48,9	1,9	47,0	33,5	13,5
1975	100	53,9	46,1	2,5	43,7	31,3	12,4

Delež akumulacije in skladov je bil do leta 1970 v porastu, po letu 1970 pa ta delež upada.

Kako so v občini Domžale razvite posamezne gospodarske panoge, nazorno prikazuje tabela o strukturi družbenega proizvoda po teh panogah, oziroma koliko posamezna panoga prispeva k ustvarjanju družbenega proizvoda občine.

STRUKTURA DRUŽBENEGA PROIZVODA PO GOSPODARSKIH PANOGAH

Leto	Skupaj	Industrija	Kmetijstvo	Gozdarstvo	Gradbeništvo	Promet	Trgovina	Gostinstvo in turizem	Obrt in komunala
1965	100	68,8	14,0	1,3	3,7	1,5	15,1	1,4	4,3
1966	100	62,9	15,5	1,5	5,0	1,2	7,4	1,7	4,8
1967	100	57,9	17,1	1,4	6,0	1,3	8,5	2,2	5,7
1968	100	55,4	15,8	1,2	7,0	1,3	10,2	2,0	7,0
1969	100	53,4	14,4	1,3	8,6	1,2	11,4	2,2	7,5
1970	100	55,3	12,8	1,0	8,2	1,4	10,8	2,4	8,2
1971	100	53,5	12,0	1,1	9,3	1,4	12,3	2,0	8,4
1972	100	54,9	11,0	1,0	9,0	1,4	12,0	2,0	8,8
1973	100	54,6	12,8	1,1	7,6	1,3	11,4	1,8	9,4
1974	100	57,9	9,9	0,9	8,4	1,0	11,1	1,6	9,1
1975	100	58,7	8,4	0,4	9,4	1,2	11,3	1,7	8,9

Iz preglednice je vidna dominantna vloga industrije, ki ustvarja več kot polovico družbenega proizvoda. Zaradi velikega deleža industrije je od njene rasti močno odvisna celotna rast gospodarstva. Delež kmetijstva in gozdarstva je zaradi počasnejše rasti teh dveh panog v upadanju. Če primerjamo delež gradbeništva, trgovine in obrti ter komunale v letih 1965 in 1975, vidimo, da se je delež teh panog v tem obdobju več kot podvojil. Nominalna rast družbenega proizvoda je bila v letih 1965 od 1975 21,6 % letno, od tega je bila rast do leta 1975 14,6 % in od leta 1970 do 1975 28,9 % letno.

Najhitreje je v tem obdobju naraščal družbeni proizvod v gradbeništvu (33,4 %), sledijo pa trgovina (31,7 %), obrt in komunala (30,8 %) ter gostinstvo in turizem (24,4 % rast letno). Druge panoge so se razvijale počasneje kot gospodarstvo v celoti. Zlasti je zaostajalo gozdarstvo, kjer je letna rast 7,0 %, v kmetijstvu je letna rast 15,5 %, v industriji in prometu pa je zaostajanje majhno, letna rast je v obeh panogah 19,7 %.

Realni družbeni proizvod v družbenem sektorju je naraščal po poprečni letni stopnji 7,0 %. V prvih petih letih je realna rast še enkrat manjša (4,6 % letno)

DOMŽALE

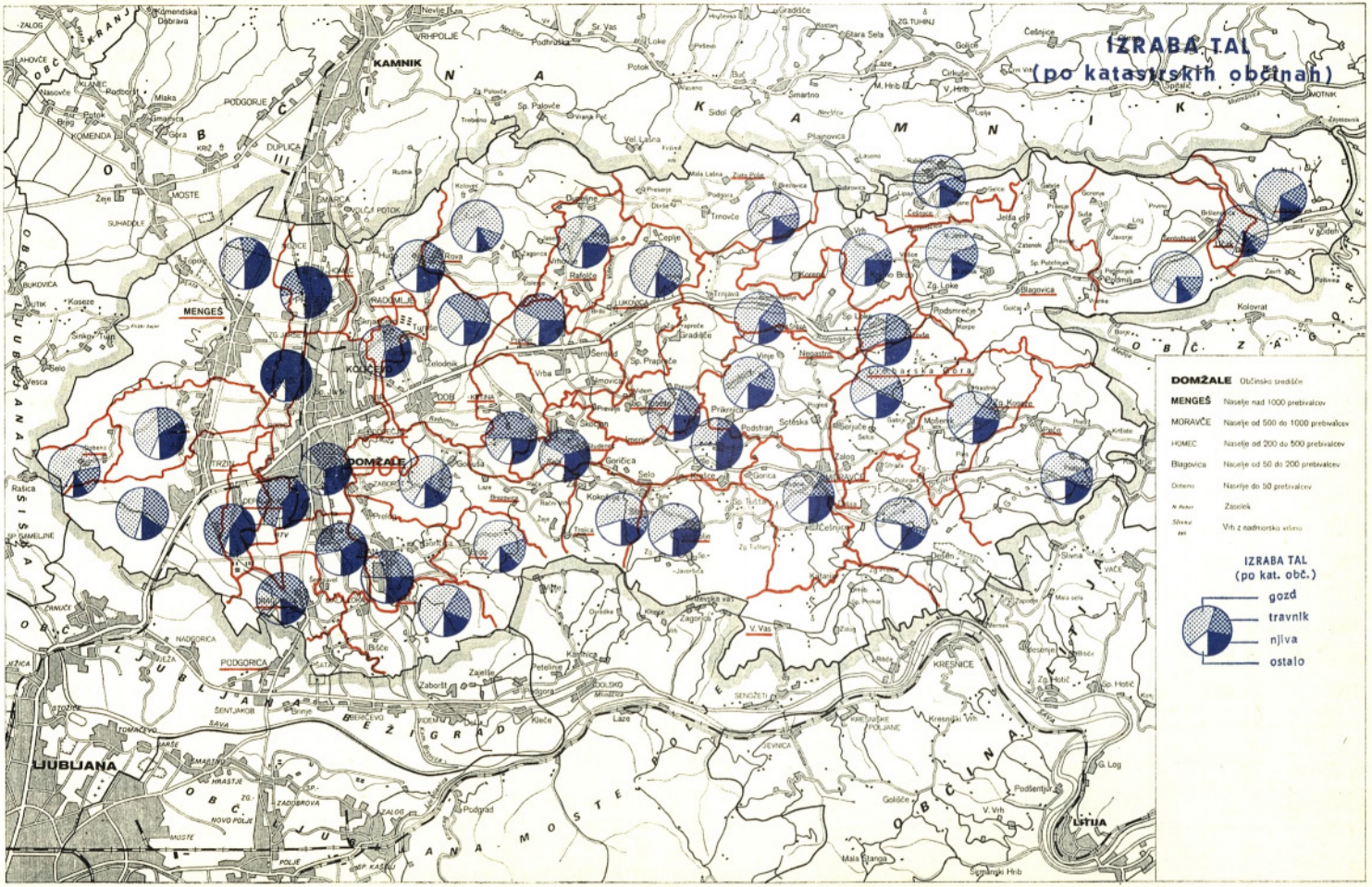
IZRABA TAL
(po katastrskih občinah)
DOMŽALE Občinsko središče
MENGEŠ Naselje nad 1000 prebivalcev
MORAVČE Naselje od 500 do 1000 prebivalcev
HOMEC Naselje od 200 do 500 prebivalcev
Blagovica Naselje od 50 do 200 prebivalcev
Osterno Naselje do 50 prebivalcev
N Rebar Zaselek
Slivnica 661 Vrh z nadmorsko višino
IZRABA TAL
(po kat. obč.)
gozd
travnik
njiva
ostalo
KAMNIK
MENGEŠ
DOMŽALE
KOLOVEC
LJUBLJANA
PODGORICA
LITIJA
0,5km 0 1 2 3km

DINAMIKA DRUŽBENEGA PROIZVODA PO GOSPODARSKIH PANOGAH

	v 000 din			1970/1965		1975/1970		1975/1965	
	1965	1970	1975	indeks	stopnja rasti	indeks	stopnja rasti	indeks	stopnja rasti
Gospodarstvo	217.360	430.502	1,534.213	198	14,6	356	28,9	706	21,6
— družbeni sektor	186.450	339.072	1,255.529	182	12,7	370	29,9	673	21,0
— zasebni sektor	30.910	91.430	278.684	296	24,2	305	25,0	902	24,6
Industrija	149.510	238.102	899.875	159	9,7	378	30,5	602	19,7
Kmetijstvo	30.440	55.093	128.954	181	12,6	234	18,5	424	15,5
— družbeni sektor	10.790	22.166	56.018	205	15,4	253	20,4	519	17,9
— zasebni sektor	19.650	32.927	72.936	168	10,9	222	17,3	371	14,0
Gozdarstvo	2.780	4.092	5.488	147	8,0	134	6,0	197	7,0
Gradbeništvo	8.080	35.182	143.979	435	34,2	409	32,5	1782	33,4
— družbeni sektor	6.660	13.397	66.814	201	15,0	499	37,8	1003	25,9
— zasebni sektor	1.420	21.785	77.165	1534	72,6	354	28,8	5434	49,1
Promet	3.170	5.990	19.174	189	13,6	320	26,2	605	19,7
— družbeni sektor	2.220	3.217	9.765	145	7,7	304	24,9	440	16,0
— zasebni sektor	950	2.773	9.409	292	23,9	339	27,7	990	25,8
Trgovina	11.110	46.479	174.068	418	33,1	375	30,3	1567	31,7
Gostinstvo in turizem	2.970	10.147	26.451	342	27,9	261	21,2	891	24,4
— družbeni sektor	1.870	4.445	18.178	238	18,9	409	32,5	972	25,5
— zasebni sektor	1.100	5.702	8.273	518	39,0	145	7,7	752	22,4
Obrt in komunala	9.300	35.417	136.224	381	30,7	385	30,9	1465	30,8
— družbeni sektor	1.510	7.174	25.428	475	36,6	354	28,8	1684	32,6
— zasebni sektor	7.790	28.243	110.796	364	29,5	392	31,4	1422	30,4

kot v zadnjih petih letih (9,3 % letno). Število zaposlenih je bilo v letu 1970 celo nižje kot v letu 1965. Največ se jih je na novo zaposlilo v letu 1975, in sicer 415 delavcev.

REALNI DRUŽBENI PROIZVOD, ZAPOSLENOST IN PRODUKTIVNOST V DRUŽBENEM SEKTORJU

Leto	Družbeni proizvod v 000 din	Indeks	Zaposlenost		Indeks produktivnosti
			število	indeks	
1965	270.634	—	7938	—	—
1966	274.772	102	7544	95	107
1967	277.758	101	7485	99	102
1968	278.334	100	7624	102	98
1969	312.231	112	7796	102	110
1970	339.072	109	7886	101	108
1971	383.442	113	8122	103	110
1972	430.614	112	8177	101	111
1973	441.381	103	8293	101	102
1974	490.471	111	8526	103	108
1975	529.538	108	8941	105	103

Produktivnost je v tem obdobju naraščala po poprečni letni stopnji 5,7 %. Po posameznih letih je produktivnost naraščala v vseh letih, razen v letu 1968, ko je bila manjša za 2 %.

ZAPOSLENOST

Podobno kot za gibanje družbenega proizvoda je tudi za zaposlovanje značilna stagnacija v prvih letih obdobja 1965 do 1975. Število zaposlenih v družbenem sektorju se je do eta 1970 povečao le za 0,5 %, v letu 1975 pa je bilo v primerjavi z letom 1970 za16,5 % več zaposlenih. V celotnem obdobju se je število zaposlenih povečalo za 1468 delavcev, kar predstavlja poprečno stopnjo rasti zaposlovanja 1,6 % letno. Stopnja zaposlovanja je v negospodarstvu več kot štirikrat hitrejša kot v gospodarstvu, tako da se je delež zaposlenih v gospodarstvu zmanjšal od 91,9 % v letu 1965 na 88,5 % v letu 1975. Kljub majhni rasti zaposlovanja v industriji (0,7 % letno) je bilo v letu 1975 v tej panogi zaposlenih skoraj tri četrtine vseh zaposlenih v gospodarstvu.

ZAPOSLENI V DRUŽBENEM SEKTORJU GOSPODARSTVA IN NEGOSPODARSTVA

	1965	1975	Indeks	Stopnja
Skupaj	8639	10.107	117	1,6
Gospodarstvo	7938	8.941	113	1,2
Industrija	6191	6.631	107	0,7
Kmetijstvo	564	424	75	−2,8
Gozdarstvo	53	36	68	−3,8
Gradbeništvo	164	309	188	6,5
Promet	58	66	114	1,3
Trgovina	268	638	238	9,1
Gostinstvo	94	96	102	0,2
Obrt	377	397	105	0,5
Komunala	169	343	203	7,3
Negospodarstvo	701	1166	166	5,2
Socialno kulturne dejavnosti	479	881	184	6,3
— Šolstvo	316	428	135	3,0
— Zdravstvo	98	166	169	5,4
— Druge socialno kulturne dejavnosti	65	287	442	16,0
Družbene in državne službe	222	284	128	2,5

Število zaposlenih se je zmanjšalo v kmetijstvu in gozdarstvu, delež zaposlenih v kmetijstvu se je znižal od 7,1 % na 4,7 % in v gozdarstvu od 0,7 na 0,4 %. Največji porast zaposlenih je v trgovini, kjer se je število zaposlenih več kot podvojilo in se je delež zaposlenih povečal od 3,4 % na 7,1 %.
Kvalifikacijska struktura zaposlenih je v občini Domžale slabša, kot je poprečje v Sloveniji. V letu 1970 je bilo največ zaposlenih nekvalificiranih delavcev z 28,6 %, sledijo polkvalificirani delavci s 23,8 %, kvalificirani delavci z 20,1 %, delavci s srednjo izobrazbo 11,8 %. Od leta 1970 do leta 1975 se je struktura zaposlenih izboljšala. Najbolj se je povečalo število delavcev z višjo izobrazbo za 55 % in polkvalificiranih delavcev za 49 %. Kljub izboljšavi izobrazbene strukture je v letu 1975 še vedno več kot polovico zaposlenih nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev.

ZAPOSLENI V DRUŽBENEM SEKTORJU PO STOPNJI STROKOVNE IZOBRAZBE

	1970		1975			
	Število	Struktura	Število	Struktura	Indeks	Stopnja
Skupaj	8683	100	10.107	100	116	3,0
visoka	226	2,6	281	2,8	124	4,4
višja	179	2,1	278	2,8	155	9,2
srednja	1022	11,8	1.159	11,5	113	2,5
nižja	590	6,8	480	4,7	81	−4,1
VKV	371	4,3	388	3,8	105	1,0
KV	1744	20,1	2.410	23,8	138	6,7
PKV	2066	23,8	3.070	30,4	149	8,3
NKV	2485	28,6	2.041	20,2	82	−3,9

V tem obdobju se je zmanjšalo število delavcev z nižjo izobrazbo in nekvalificiranih delavcev.

INVESTICIJE

Investicijska aktivnost, ki se kaže v vrednosti utvarjenih investicij v primerjavi z družbenim proizvodom, v občini Domžale zaostaja za republiškim poprečjem. Investicije v osnovna sredstva in sredstva skupne porabe gospodarstva so bile v letu 1975 več kot desetkrat večje kot v letu 1965. V negospodarstvu je vrednost investicij v osnovna sredstva in sredstva skupne porabe v posameznih letih močno različna, in sicer od 938 tisoč din v letu 1969 do 42.933 tisoč din v letu 1975. Rast investicij v družbenem sektorju gospodarstva je bila v celotnem obdobju, zlasti pa v letih 1970 do 1975 hitrejša od družbenega proizvoda, vendar je delež investicij v družbenem proizvodu še vedno majhen.

INVESTICIJE V OSNOVNA SREDSTVA IN SREDSTVA SKUPNE PORABE ZA GOSPODARSTVO IN NEGOSPODARSTVO

Leto	Skupaj		Gospodarstvo		Negospodarstvo	
	v 000 din	indeks	v 000 din	indeks	v 000 din	indeks
1965	30.500	—	24.600	—	5.900	—
1966	18.983	62	16.724	68	2.259	38
1967	26.493	140	23.340	140	3.153	140
1968	48.493	183	44.986	193	3.507	111
1969	46.405	96	45.467	101	938	27

PREGLEDNA KARTA OBČINE

DOMŽALE

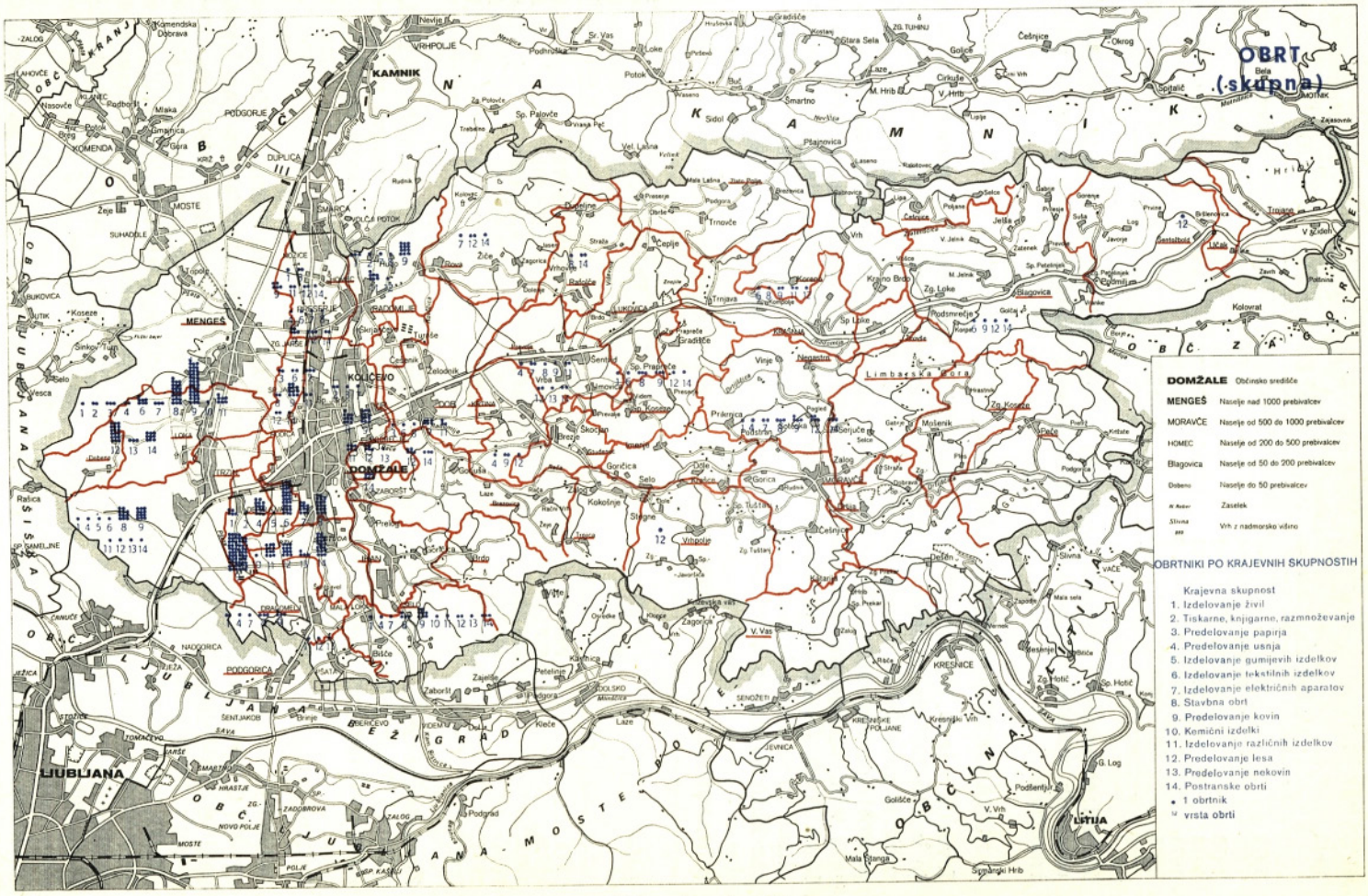

Leto	Skupaj		Gospodarstvo		Negospodarstvo	
	v 000 din	indeks	v 000 din	indeks	v 000 din	indeks
1970	66.011	142	63.426	139	2.585	276
1971	75.282	114	58.850	93	16.432	636
1972	105.334	140	88.835	151	16.499	100
1973	150.288	143	132.349	149	17.939	109
1974	164.510	109	151.599	115	12.911	72
1975	295.785	180	252.852	167	42.933	333

Zaradi sorazmerno majhnih investicij v tem obdobju je stopnja odpisanosti osnovnih sredstev velika, z novimi naložbami v zadnjih letih pa se to stanje izboljšuje.

4. ZUNANJETRGOVINSKA MENJAVA

Izvoz je v letih 1971 do 1975 hitro naraščal po poprečni letni stopnji 34,1 % in je v letu 1975 že presegel 19 milijonov dolarjev. Izvoz na konvertibilno področje je naraščal še hitreje kot skupni izvoz, tako da se je delež izvoza na to področje povečal in je v letu 1975 predstavljal več kot 70 % izvoza. Tudi uvoz je v tem obdobju naraščal skoraj po enaki stopnji kot izvoz, in sicer 33,9 % letno. Tudi pri uvozu prevladuje uvoz iz konvertibilnih področij, saj je približno 90 % uvoza iz tega področja. V vseh letih je bil uvoz večji od izvoza, kar kaže na veliko odvisnost domžalskega gospodarstva od uvoza surovin.

ZUNANJETRGOVINSKA MENJAVA

Leto	Izvoz skupaj	Uvoz skupaj	Primanjkljaj skupaj	Pokrivanje uvoza z izvozom v odstotkih
1971	5,920.615	8,200.791	2,280.176	72,6
1972	8,675.176	10,632.977	1,957.801	81,6
1973	11,619.065	16,163.561	4,544.496	71,9
1974	15,803.641	24,491.725	8,688.084	64,5
1975	19,102.074	26,279.604	7,177.530	72,7

Zunanjetrgovinski primanjkljaj se je nekoliko zmanjšal v letih 1972 in 1975, v letih 1973 in 1974 pa se je močno povečal. Delež industrije v skupni zunanjetrgovinski menjavi je zelo visok, saj je delež drugih panog manjši od 1 %.

INDUSTRIJA

Industrija zavzema vodilno mesto v gospodarstvu občine Domžale. Zastopane so skoraj vse industrijske panoge, in sicer: nekovinska, strojna, kemična, lesna, papirna, tekstilna, živilska, usnjarsko-galanterijska in druga industrija. Prevladuje predelovalna industrija, ki je delavno intenzivna in zaposluje pretežno žensko delovno silo. Največ delovnih organizacij je v tekstilni industriji, ki je najmočnejša industrijska panoga v občini. Gospodarska rast tekstilne industrije zaostaja za rastjo kemične in papirne industrije, tako da se njen delež zmanjšuje. Industrijska proizvodnja se je od leta 1965 do leta 1975 skoraj podvojila.

Družbeni bruto proizvod industrije je v tem obdobju naraščal po poprečni stopnji 21,6 % in je bil leta 1975 sedemkrat večji kot v letu 1965. Rast druž-

benega bruto proizvoda je bila v letih 1970—1975 mnogo hitrejša kot do leta 1970, vendar so tudi cene v teh letih naraščale hitreje.

DRUŽBENI BRUTO PROIZVOD INDUSTRIJE

Leto	Nominalno v 000 din	Indeks	Delež v gospodarstvu
1975	371.570	—	71,8
1966	418.301	113	69,3
1967	430.624	103	66,0
1968	444.910	103	63,6
1969	538.773	121	64,2
1970	696.627	129	64,7
1971	887.926	127	63,6
1972	1,105.320	124	64,6
1973	1,316.599	119	64,2
1974	1,942.484	148	65,3
1975	2,630.833	135	66,2

Delež v gospodarstvu se je do leta 1968 zmanjševal, od leta 1968 do 1973 se ta delež ni bistveno spremenil, po letu 1973 pa ta delež ponovno narašča. V letu 1975 je bil delež družbenega bruto proizvoda industrije v gospodarstvu 66,2 %, medtem ko je bil v letu 1965 71,8 %.
Rast materialnih stroškov v industriji je bila hitrejša od rasti družbenega bruto proizvoda in so bili ti stroški leta 1975 skoraj osemkrat večji kot v letu 1965 — poprečna rast 22,8 % etno.

MATERIALNI STROŠKI V INDUSTRIJI

Leto	Nominalno v 000 din	Indeks	Delež v gospodarstvu	Delež v družbenem bruto proizvodu
1965	222.060	—	73,9	59,8
1966	268.748	121	73,4	64,2
1967	285.140	106	71,1	66,2
1968	285.819	100	69,4	64,2
1969	359.841	126	71,3	66,8
1970	458.525	127	71,0	65,8
1971	591.706	129	70,3	66,6
1972	723.106	122	71,2	65,4
1973	857.099	119	70,9	65,1
1974	1,259.695	147	70,1	64,8
1975	1,730.958	137	70,9	65,8

Največji porast materialnih stroškov je bil v letu 1974 — 47 % in v letu 1975 — 37 %. Delež materialnih stroškov industrije v materialnih stroških gospodarstva se je zmanjšal od 73,9 % v letu 1965 na 70,9 % v letu 1975. Delež materialnih stroškov v družbenem bruto proizvodu se je v tem obdobju povečal od 59,8 % na 65,8 %.
Industrija je v letu 1975 dosegla 900 milij. din družbenega proizvoda, kar je v primerjavi z letom 1965 šestkrat več. Poprečna nominalna rast družbenega proizvoda je bila 19,7 % letno. Najhitreje je družbeni proizvod naraščal v letih 1974 — 49 %, 1970 — 33 %, 1975 — 32 % in v letu 1972 — 29 %; v letu 1967 pa se je družbeni proizvod zmanjšal za 3 %.

DRUŽBENI PROIZVOD V INDUSTRIJI

Leto	Nominalno v 000 din	Indeks	Delež v gospodarstvu	Delež v družbenem bruto proizvodu
1965	149.510	—	68,8	40,2
1966	149.553	100	62,9	35,8
1967	145.484	97	57,9	33,8
1968	159.091	109	55,4	35,8
1969	178.932	112	53,4	33,2
1970	238.102	133	55,3	34,2
1971	296.220	124	53,5	33,4
1972	382.214	129	54,9	34,6
1973	459.500	120	54,6	34,9
1974	682.789	149	57,9	35,2
1975	899.875	132	58,7	34,2

Delež družbenega proizvoda industrije v družbenem proizvodu gospodarstva se je od leta 1965, ko je bil 68,8 %, zmanjšal na 53,4 % v letu 1969, po tem letu se ta delež postopoma zvišuje in je bil v letu 1975 58,7 %. Delež v družbenem bruto proizvodu industrije se je gibal od 33,2 % do 40,2 %.

Amortizacija je od vseh teh ekonomskih kazalcev najhitreje naraščala in je bila v letu 1975 skoraj petnajstkrat večja kot v letu 1965. Kljub hitremu porastu amortizacije pa ta še vedno zaostaja za poprečjem v republiki. Delež v gospodarstvu se giblje od 56,8 % v letu 1969 do 68,3 % v letu 1974.

AMORTIZACIJA V INDUSTRIJI

Leto	Nominalno v 000 din	Indeks	Delež v gospodarstvu	Delež v družbenem bruto proizvodu
1965	6.490	—	66,1	1,7
1966	8.691	134	66,4	2,1
1967	11.116	128	64,3	2,6
1968	12.734	115	58,4	2,9
1969	15.409	121	56,8	2,9
1970	25.519	157	63,3	3,6
1971	31.882	125	62,9	3,6
1972	40.744	128	62,7	3,7
1973	54.474	134	66,6	4,1
1974	70.768	130	68,3	3,6
1975	96.731	137	67,2	3,7

Delež amortizacije v družbenem bruto proizvodu je v hitrem porastu od leta 1965, ko je bil 1,7 %, in je do leta 1973 narasel na 4,1 %.

Narodni dohodek je zaradi hitre rasti amortizacije naraščal nekoliko počasneje kot družbeni proizvod, in sicer po poprečni stopnji 18,8 % letno. V letu 1966 se je narodni dohodek industrije zmanjšal za 2 % in v letu 1967 za 5 %.

PREGLEDNA KARTA OBČINE

DOMŽALE

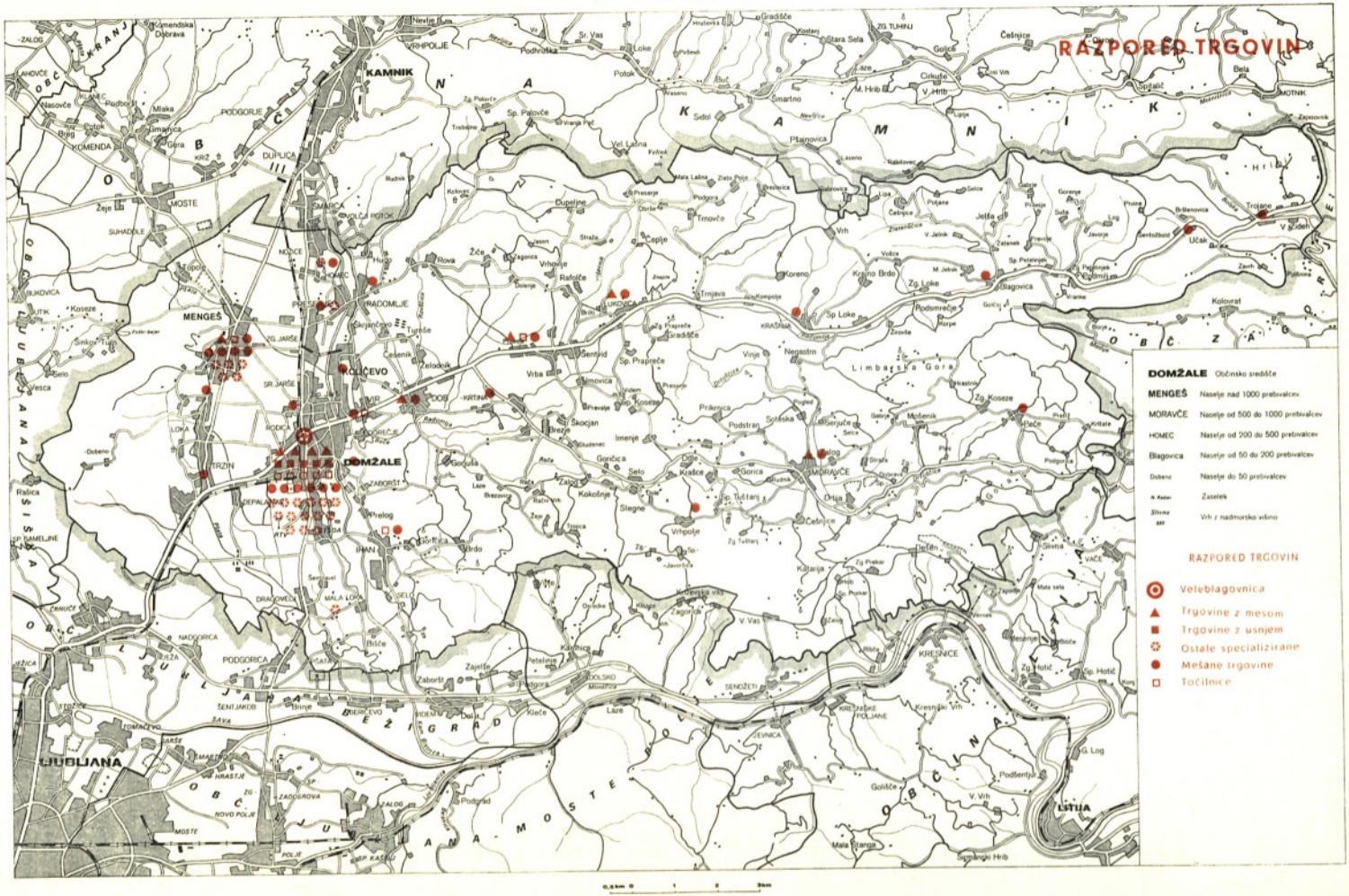

NARODNI DOHODEK V INDUSTRIJI

Leto	Nominalno v 000 din	Indeks	Delež v gospodarstvu	Delež v družbenem bruto proizvodu
1965	143.020	—	68,9	38,5
1966	140.862	98	62,7	33,7
1967	137.368	95	57,4	31,2
1968	146.357	109	55,1	32,9
1969	163.523	112	53,1	30,4
1970	212.583	130	54,5	30,5
1971	264.338	124	52,5	29,8
1972	341.470	129	54,1	30,9
1973	405.026	119	53,4	30,8
1974	612.021	151	56,9	31,5
1975	803.144	131	57,8	30,5

Delež v gospodarstvu se je od 68,9 % v letu 1965 zmanjšal na 52,5 % v letu 1971, po tem letu se ta delež zvišuje in je v letu 1975 dosegel 57,8 %. Delež narodnega dohodka v družbenem bruto proizvodu industrije se do leta 1969 zmanjšuje, po tem letu se ta delež bistveno ne spreminja.

Osebni dohodki v industriji so naraščali po praktično enaki stopnji kot družbeni proizvod — 19,8 % letno. Po posameznih letih je indeks porasta osebnih dohodkov od 2 % v letu 1967 do 33 % v letu 1975. Delež v gospodarstvu je bil najvišji v letu 1966 — 55,6 %, najnižji pa v letu 1974 — 48,0 %.

OSEBNI DOHODKI V INDUSTRIJI

Leto	Nominalno v 000 din	Indeks	Delež v gospodarstvu	Delež v družbenem bruto proizvodu
1965	44.480	—	54,4	12,0
1966	57.469	129	55,6	13,7
1967	58.569	102	51,6	13,6
1968	63.535	108	50,6	14,3
1969	76.023	120	49,2	14,1
1970	98.373	129	51,3	14,1
1971	122.474	124	49,4	13,8
1972	146.956	120	51,6	13,3
1973	166.435	113	48,4	12,6
1974	202.876	122	48,0	10,4
1975	270.152	133	49,1	10,3

Delež osebnih dohodkov v družbenem bruto proizvodu se je od 12,0 % v letu 1965 povečal na 14,3 % v letu 1968, po tem letu se delež osebnih dohodkov znižuje in je v letu 1975 — 10,3 %. Delež osebnih dohodkov v družbenem proizvodu industrije je v letu 1975 — 30,0 %.

Akumulacija in skladi so naraščali po poprečni stopnji 18,4 % letno, vendar je izhodišče — leto 1965 zelo visoko in je bila vrednost iz tega leta presežena šele v letu 1970. Delež akumulacije in skladov v gospodarstvu se je od 78,3 % v letu 1965 zmanjšal na 55,5 % v letu 1971, po tem letu ta delež narašča, tako da je v letu 1975 dosegel 63,4 %.

AKUMULACIJA IN SKLADI

Leto	Nominalno v 000 din	Indeks	Delež v gospodarstvu	Delež v družbenem bruto proizvodu
1965	98.540	—	78,3	26,5
1966	83.393	85	68,7	19,9
1967	75.772	91	62,8	17,6
1968	82.822	109	59,2	18,6
1969	87.500	106	57,1	16,2
1970	114.210	131	57,5	16,4
1971	141.864	124	55,5	16,0
1972	194.514	137	56,2	17,6
1973	238.591	123	57,5	18,1
1974	409.145	171	62,7	21,1
1975	532.992	130	63,4	20,3

Delež akumulacije in skladov v družbenem bruto proizvodu industrije se je od leta 1965, ko je bil 26,5 %, zmanjšal na 20,3 % v letu 1975.

Realni družbeni proizvod v industriji je v letu 1965 do 1975 naraščal po poprečni stopnji 6,3 % letno. Do leta 1968 je družbeni proizvod po stalnih cenah upadal, po tem letu pa je sorazmerno hitro naraščal od 7 % v letu 1973 do 13 % v letih 1969 in 1974. Število zaposlenih se je v tem obdobju povečalo za 7 %, oziroma 0,7 % letno. Ker je število zaposlenih počasi naraščalo, gre porast družbenega proizvoda skoraj izključno na račun večje produktivnosti.

REALNI DRUŽBENI PROIZVOD, ZAPOSLENOST IN PRODUKTIVNOST V INDUSTRIJI

Leto	Družbeni proizvod		Zaposleni		Produktivnost indeks
	v 000 din	indeks	število	indeks	
1965	201.495	—	6.191	—	—
1966	199.480	99	6.000	97	102
1967	197.485	99	5.948	99	100
1968	191.566	97	5.919	100	97
1969	216.459	113	6.011	102	111
1970	238.102	110	6.078	101	109
1971	257.150	108	6.250	103	105
1972	283.341	110	6.318	101	109
1973	302.390	107	6.339	100	107
1974	340.486	113	6.469	102	111
1975	371.130	109	6.631	103	106

Produktivnost se je povečala v tem obdobju za 72 %, oziroma 5,6 % poprečno letno.

Kvalifikacijska struktura zaposlenih v industriji je slabša kot poprečno v občini.

STRUKTURA ZAPOSLENIH V INDUSTRIJI PO STOPNJI STROKOVNE IZOBRAZBE

	1974	1975
Skupaj	100	100
Visoka	1,4	1,5
Višja	1,1	1,1
Srednja	6,9	7,0
Nižja	4,0	3,3
VK	4,1	3,9
KV	21,7	23,8
PKV	38,7	37,5
NK	22,1	21,9

V letu 1975 je bilo z visoko in višjo izobrazbo zaposlenih le 2,6 % od vseh zaposlenih. Največ je zaposlenih polkvalificiranih delavcev, in sicer 37,5 % vseh zaposlenih.

OBRT

Tradicija obrti v občini Domžale se nadaljuje tudi po letu 1965, saj spada obrt med tiste gospodarske panoge, ki beležijo v letih 1965 do 1975 najhitrejšo gospodarsko rast.

Podatki o gibanju družbenega proizvoda obrti in komunale (delež komunale ne predstavlja niti 4 % družbenega proizvoda) kažejo, da njihov delež v družbenem proizvodu gospodarstva narašča do leta 1973, ko je dosegel 9,4 %, po tem letu pa ta delež nekoliko upada, tako da je v letu 1975 8,9 %. V obrti ima odločilno vlogo zasebni sektor, ki ustvarja približno štirikrat več družbenega proizvoda kot družbeni sektor. Oba sektorja obrti sta se v tem obdobju razvijala skoraj enako hitro, do leta 1970 je nekoliko hitreje naraščal družbeni sektor, po tem letu pa je rast nekoliko hitrejša v zasebnem sektorju. Realno se je družbeni proizvod družbenega sektorja obrti povečal za več kot petkrat, medtem ko se je število zaposlenih povečalo od 377 v letu 1965 na 397 v letu 1975.

REALNI DRUŽBENI PROIZVOD (CENE 1970), ZAPOSLENOST IN PRODUKTIVNOST V DRUŽBENEM SEKTORJU OBRTI

Leto	Družbeni proizvod		Zaposlenost		Indeks produktivnosti
	v 000 din	indeks	število	indeks	
1965	3.143	—	377	—	—
1966	3.489	111	367	97	114
1967	2.756	79	363	99	80
1968	3.831	139	324	89	156
1969	5.555	145	354	99	133
1970	5.777	104	372	105	99
1971	7.048	122	341	92	133
1972	11.206	159	303	89	179
1973	11.766	105	312	103	102
1974	17.061	145	357	114	127
1975	16.549	97	397	111	87

Produktivnost je v letu 1975 petkrat večja kot v letu 1965. Največji je porast produktivnosti v letih 1968 in 1972, v letih 1967, 1970 in 1975 pa se je produktivnost zmanjšala.

Število družbenih obrtnih organizacij se je od 16 v letu 1965 zmanjšalo na 8 v letu 1975. Zmanjšanje števila obrtnih delavnic gre na račun gradbene obrti

PREGLEDNA KARTA OBČINE

DOMŽALE

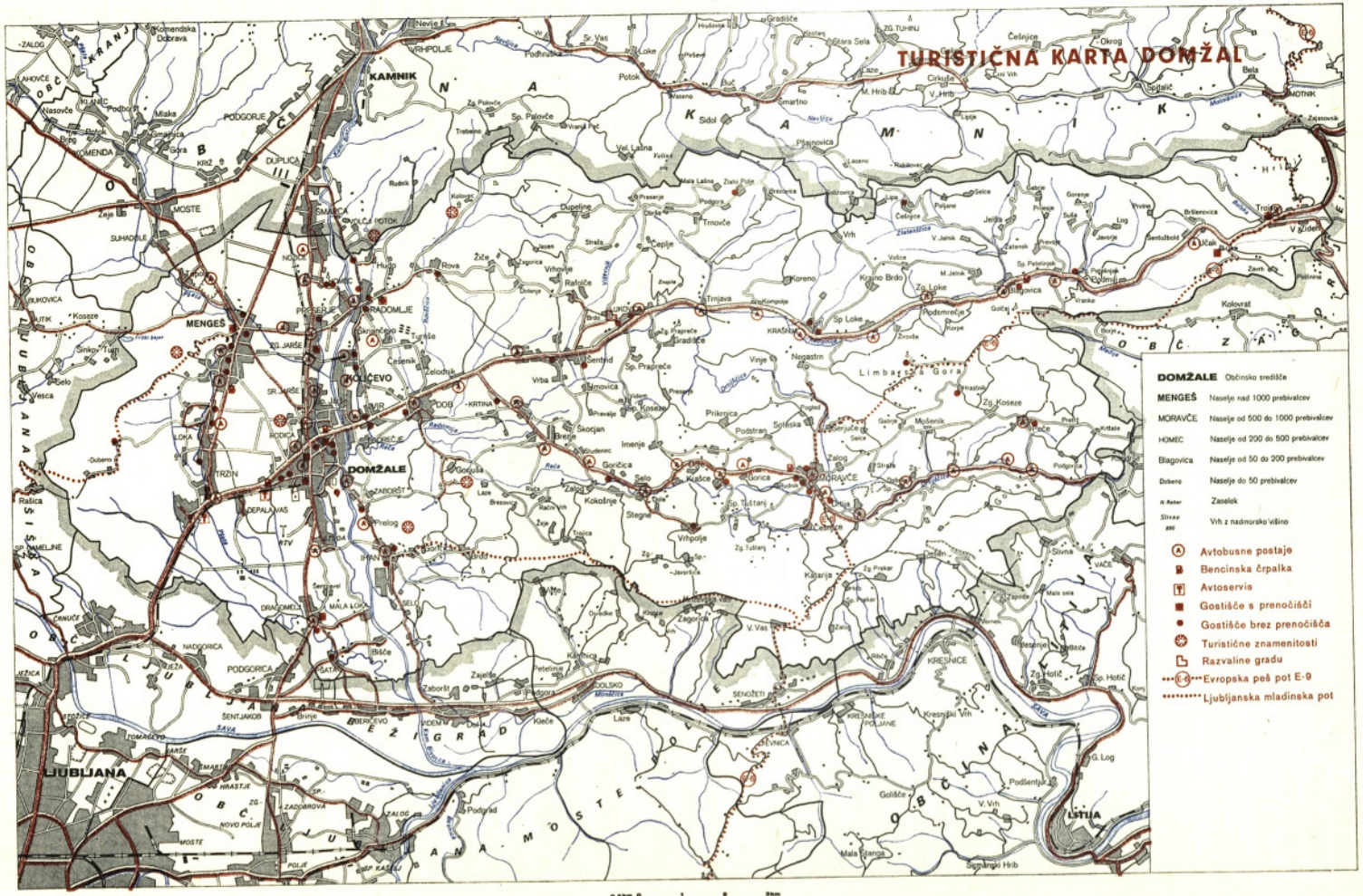

(od 4 na 1), predelovanja lesa in proizvodnje živil (od 4 na 2) ter predelovanja kovin (od 2 na 1).
V zasebnem sektorju se je število obrtnih delavnic povečalo od 497 v letu 1965 na 572 v letu 1975, kar predstavlja porast za 15 %.

ŠTEVILO ZASEBNIH OBRTNIH DELAVNIC

	1965	1975	Razlika 1965—1975
Skupaj	497	572	+75
Predelovanje nekovin	11	9	−2
Predelovanje kovin	110	168	+58
Izdelovanje električnih aparatov in priborov	7	14	+7
Izdelovanje kemičnih izdelkov	—	4	+4
Predelovanje lesa	65	62	−3
Predelovanje papirja	1	6	+5
Izdelovanje tekstilnih izdelkov	51	45	−6
Predelovanje kož (usnja)	36	25	−11
Izdelovanje gumijastih izdelkov	1	2	+1
Proizvodnja živil	44	17	−27
Tiskarne in knjigoveznice	1	2	+1
Izdelovanje in popravilo razvrnovrstnih izdelkov	31	58	+27
Stavbna obrt	65	88	+23
Osebne in druge obrtne storitve	74	72	−2

Po številu zasebnih obrtnih delavnic se je po posameznih dejavnostih najbolj povečalo predelovanje kovin za 58 delavnic, sledijo pa izdelovanje in popravilo raznovrstnih izdelkov za 27 delavnic in stavbna obrt za 23.

KMETIJSTVO IN GOZDARSTVO

Kmetijstvo in gozdarstvo sta tisti dve gospodarski panogi, katerih proizvodnja je najbolj odvisna od količine in kvalitete zemljišč. V občini Domžale je, od skupne površine 23.991 ha, 11.482 ha kmetijskih zemljišč, kar predstavlja 47,8 % vseh površin v občini. Pri kmetijskih zemljiščih prevladujejo travniki z 42,1 odstotka kmetijskih zemljišč, oziroma 20,1 % vseh površin, sledijo pa njive in vrtovi z 41,2 % kmetijskih zemljišč, oziroma 19,7 % vseh površin. Pašniki obsegajo 1365 ha zemljišč, kar predstavlja 11,9 % kmetijskih zemljišč. Delež sadovnjakov v kmetijskih zemljiščih je 4,7 %, v primerjavi z vso površino je ta delež 2,2 %.

POVRŠINE PO ZEMLJIŠKIH KATEGORIJAH V LETU 1976 v ha

	Skupaj	Družbeni sektor	Zasebni sektor	Odstotek družbenega sektorja
Vsa površina	23.991	3.728	20.263	15,5
Njive in vrtovi	4.732	1.222	3.510	25,8
Sadovnjaki	539	14	525	2,6
Travniki	4.829	390	4.439	7,6
Pašniki	1.365	136	1.229	10,0
Ribniki in močvirja	17	2	15	11,8
Gozdna zemljišča	11.290	1.893	9.397	16,8
Nerodovitno	1.219	71	1.148	5,8
Kmetijska zemljišča	11.482	1.764	9.718	15,4
Obdelovalna zemljišča	10.100	1.626	8.474	16,1

Skoraj polovica vseh površin v občini so gozdna zemljišča, ki obsegajo 11.290 ha. Delež družbenega sektorja je največji pri njivah in vrtovih 25,8 %, najnižji pa pri sadovnjakih 2,6 %. Pri kmetijskih zemljiščih je delež družbenega sektorja 15,4 %, pri obdelovalnih zemljiščih, ki zajemajo njive in vrtove, sadovnjake in travnike je delež družbenega sektorja 16,1 %. V družbenem sektorju je 16,8 % gozdnih zemljišč.

Največ njivskih površin je namenjenih proizvodnji pšenice, koruze, krompirja in krmilnih rastlin. Med krmilnimi rastlinami prevladujejo črna detelja, lucerna in koruza za silažo. Od leta 1965 do leta 1976 so se površine posejane s pšenico zmanjšale od 1377 ha na 1009 ha. Zmanjšale so se tudi površine za krompir, medtem ko so se površine za koruzo skoraj podvojile — porast za 90 %.

POVRŠINA IN PRIDELKI PŠENICE, KORUZE IN KROMPIRJA v q

Leto	Pšenica			Koruza			Krompir		
	ha	pridelek na ha	ves pridelek	ha	pridelek na ha	ves pridelek	ha	pridelek na ha	ves pridelek
1965	1377	21,0	28.937	435	23,2	10.115	856	126	108.157
1966	1241	23,5	29.110	433	30,7	13.312	847	129	108.269
1967	1369	24,3	33.231	463	34,2	15.853	851	141	120.092
1968	1387	22,0	31.091	663	33,6	22.267	870	149	129.500
1969	1303	22,0	28.667	459	33,8	15.497	806	154	123.908
1970	1419	21,3	30.264	701	34,1	23.936	788	150	118,154
1971	1502	24,8	37.334	654	35,7	23.354	690	163	112.798
1972	1239	18,5	22.909	856	38,4	32.830	670	105	70.275
1973	1297	28,9	37.478	737	39,2	28.886	639	156	99.715
1974	1096	26,0	28.471	922	36,7	33.877	693	135	93.656
1975	1076	20,5	22.069	747	46,8	34.946	646	89	57.529
1976	1009	28,9	29.153	828	46,2	38.225	623	126	78.591

Kljub zmanjšanju površin za pšenico se pridelek pšenice ni zmanjšal, ker se je povečal pridelek na hektar za 37,6 %. Pridelek koruze se je povečal od 10.115 qna 38.225 q, indeks povečanja je 378. Pridelki koruze na hektar so se v tem obdobju podvojili, pridelek krompirja na ha pa je leta 1976 enak kot je bil leta 1965.

Kmetijska proizvodnja v občini je v družbenem, kakor tudi v zasebnem sektorju usmerjena v živinorejo. Podatki o številu živine z dne 31/12-1976 za družbeni sektor in z dne 15/1-1977 za zasebni sektor kažejo, da je od 9405 goved v zasebnem sektorju 7927 in v družbenem 1478, kar predstavlja 15,7 %.

ŠTEVILO ŽIVINE PO VRSTAH V LETU 1976

		Skupaj	Družbeni sektor	Zasebni sektor	Odstotek družbenega sektorja
Goveda	— vsa	9.405	1.478	7.927	15,7
	— krave in breje junice	4.819	780	4.039	16,2
Prašiči	— vsi	34.532	30.370	4.162	87,9
	— plemenske svinje	3.247	2.790	457	85,9
Ovce		37	5	32	13,5
Konji		786	7	779	0,9
Perutnina		133.419	115.156	18.263	86,3

Prašičev in perutnine je največ v družbenem sektorju in sicer prašičev 87,9 % in perutnine 86,3 %.

Nominalno je družbeni proizvod v kmetijstvu naraščal, v obdobju 1965—1975, po poprečni letni stopnji 15,5 %. Družbeni proizvod družbenega sektorja je naraščal hitreje — po stopnji 17,9 % kot zasebni, kjer je ta porast 14,0 % poprečno letno. Delež družbenega sektorja v skupnem družbenem proizvodu kmetijstva se je tako povečal od 35,4 % v letu 1965 na 43,4 % v letu 1975. Realno se je družbeni proizvod družbenega sektorja kmetijstva v tem obdobju povečal za 17 % oziroma 1,6 % poprečno letno.

REALNI DRUŽBENI PROIZVOD, ZAPOSLENOST IN PRODUKTIVNOST V DRUŽBENEM SEKTORJU KMETIJSTVA (CENE 1970)

Leto	Družbeni proizvod		Zaposleni		Produktivnost
	000 din	indeks	število	indeks	indeks
1965	24.632	—	564	—	—
1966	25.618	104	498	88	118
1967	26.898	105	510	102	103
1968	25.821	96	441	86	112
1969	21.947	85	419	95	89
1970	22.166	101	429	102	99
1971	23.718	107	406	95	113
1972	25.852	109	383	94	116
1973	26.369	102	388	101	101
1974	28.742	109	416	107	102
1975	28.742	100	424	102	98

Število zaposlenih se je v tem obdobju zmanjšalo za 140 delavcev, to je za 25 %. Produktivnost se je v družbenem sektorju kmetijstva v celotnem obdobju povečala za 55,2 %, poprečna letna rast produktivnosti je 4,5 %.

Družbeni proizvod v gozdarstvu je nominalno naraščal počasneje kot v kmetijstvu, realna rast pa je hitrejša, ker so cene v gozdarstvu počasneje naraščale kot v kmetijstvu.

TRGOVINA, GOSTINSTVO IN TURIZEM

Blagovni promet je v občini Domžale hitro naraščal in je v letu 1975 več kot desetkrat večji kot v letu 1965. Na povečan promet v trgovini je, razen povečanja prebivalstva od 29 tisoč v letu 1965 na 35 tisoč v letu 1975, močno vplival narodni dohodek na prebivalca, ki se je v tem obdobju povečal za šestkrat (od 7160 din v letu 1965 na 40.109 din v letu 1975) in nove prodajne površine. Prodajne površine so se v tem obdobju več kot podvojile. Promet v trgovini na debelo je v teh letih naraščal hitreje od prometa v trgovini na drobno, vendar je ta delež v skupnem prometu trgovine še vedno majhen — 6,9 %.

PROMET V TRGOVINI

prodaja v 000 din

Leto	Skupaj	Trgovina na drobno	Trgovina na debelo
1965	56.392	54.992	1.400
1966	72.816	69.250	3.566
1967	80.619	76.393	4.226
1968	99.287	95.134	4.153
1969	124.700	124.700	—
1970	173.535	158.238	15.297
1971	223.866	203.653	20.213
1972	280.882	263.528	17.354
1973	335.463	311.164	24.299
1974	476.745	440.557	36.188
1975	635.125	591.159	43.966

Promet v trgovini je v letu 1975 za 11,3-krat večji kot v letu 1965, kar predstavlja porast prometa 27,4 % poprečno letno. Če upoštevamo porast cen v trgovini, ki so v tem obdobju naraščale po poprečni letni stopnji 14,5 % (v letu 1975 so bile približno 3,8-krat višje kot v letu 1965) dobimo, da je promet realno naraščal po stopnji 11,2 % poprečno letno.

Realni družbeni proizvod (po stalnih cenah iz leta 1970) je v trgovini naraščal skoraj še enkrat hitreje kot poprečno v gospodarstvu. Povečanje družbenega proizvoda trgovine, ki je naraščal po poprečni stopnji 13,7 % na leto je bilo v prvih letih hitrejše, kot v zadnjih letih obravnavanega obdobja.

REALNI DRUŽBENI PROIZVOD, ZAPOSLENOST IN PRODUKTIVNOST V TRGOVINI (CENE 1970)

Leto	Družbeni proizvod		Zaposleni		Produktivnost
	000 din	indeks	število	indeks	indeks
1965	18.285	—	268	—	—
1966	23.588	129	329	123	105
1967	27.125	115	320	97	119
1968	35.532	131	384	120	109
1969	42.640	120	445	116	103
1970	46.479	109	470	106	103
1971	61.352	132	500	107	123
1972	65.535	107	537	107	100
1973	63.676	97	573	107	91
1974	64.606	101	606	106	95
1975	65.898	102	639	105	97

Za trgovino je značilno, da se je izredno hitro povečalo število zaposlenih, v trgovini je poprečna rast zaposlenosti 9,1 % poprečno letno, medtem ko je v celotnem gospodarstvu družbenega sektorja ta rast le 1,2 % poprečno letno. Kljub hitri rasti družbenega proizvoda v trgovini pa produktivnost v trgovini narašča počasneje kot poprečno v gospodarstvu.

Promet v gostinstvu je naraščal nekoliko počasneje od prometa v trgovini in je v letu 1975 za 8,6-krat večji kot v letu 1965. Skladno s povečanjem prometa (iztržka) se je povečalo tudi število gostišč od 43 na 79 in število sedežev od 2401 v letu 1965 na 4166 v letu 1975.

ŠTEVILO GOSTIŠČ, IZTRŽEK IN ŠTEVILO SEDEŽEV V GOSTINSTVU

Leto	Število gostišč	Iztržek v 000 din	Število sedežev
1965	43	7.850	2401
1966	61	10.700	3135
1967	70	12.303	3465
1968	80	13.829	3531
1969	84	18.081	4296
1970	77	20.008	3594
1971	82	24.809	3966
1972	82	27.700	3814
1973	85	38.341	3913
1974	84	66.652	4062
1975	79	67.647	4166

Rast družbenega proizvoda gostinstva in turizma je bila hitrejša v letih 1966 do 1970 (27,9 % poprečno letno) kot v obdobju 1971 do 1975 (21,2 % poprečno letno). Različna dinamika rasti družbenega proizvoda gostinstva in turizma je vplivala, da se je delež te panoge v celotnem gospodarstvu od 1,4 % v letu 1965 povečal na 2,4 % v letu 1970, po tem letu pa se je njen delež ponovno zmanjšal na 1,7 % v letu 1975. Družbeni sektor gostinstva se je v 10-letnem obdobju razvijal hitreje (25,5 % poprečno letno) kot zasebni, kjer je bila poprečna letna rast 22,4 %. Do leta 1970 se je izredno hitro razvijal zasebni sektor, tako da se je udeležba zasebnega sektorja v družbenem proizvodu gostinstva in turizma povečala od 37,0 % v letu 1965 na 56,2 % v letu 1970, po tem letu pa je za zasebni sektor gostinstva in turizma značilna stagnacija, tako da se je delež zasebnega sektorja zmanjšal na 31,3 % v letu 1975.

Turistični promet je v občini slabo razvit. Prevladujejo nočitve prehodnih gostov. Podatki o številu gostov in prenočitev kažejo, da je število gostov kakar tudi prenočitev v letu 1975 nižje, kakor v letu 1965.

TURIZEM

Leto	Gostje			Prenočitve		
	skupaj	domači	tuji	skupaj	domače	tuje
1965	4137	3039	1098	6050	4519	1531
1966	4605	2136	2469	6927	2982	3945
1967	4211	1961	2250	8873	5805	3068
1968	4038	2179	1859	5744	3635	2105
1969	4174	2189	1985	6640	4228	2412
1970	4235	2431	1804	9762	6861	2901
1971	2874	1196	1678	8502	6244	2258
1972	1646	685	961	5843	4869	974
1973	2096	1007	1089	4298	3088	1210
1974	2115	1188	927	5115	3889	1226
1975	1903	1075	828	5684	4805	879

Poprečna doba bivanja gostov se je povečala od 1,5 na 3,0 dneve, pri domačih gostih se je ta doba povečaa od 1,5 na 4,5 dni,, medtem ko se je pri tujih zmanjšaa od 1,4 na 1,1 dan.

POVZETEK GOSPODARSKIH GIBANJ

Domžalsko gospodarstvo, ki ga tvori 60 organizacij združenega dela in preko 65 poslovnih enot ter dobro razvit zasebni sektor, dosega v letih 1965 do 1975, kakor tudi po letu 1975 stabilno gospodarsko rast. Do leta 1970 se je hitreje razvijal zasebni sektor, po tem letu pa beleži hitrejši razvoj družbeni sektor. Izrazitega nosilca gospodarskega razvoja v občini Domžale ni, saj nobena delovna organizacija ne presega 15 % družbenega proizvoda celotnega gospodarstva v občini.

Odločilen vpliv na porast gospodarstva ima industrija, ki v tem obdobju ustvarja več kot polovico družbenega proizvoda in zaposluje približno 2/3 vseh zaposlenih v občini. Od posameznih sektorjev gospodarstva najhitreje narašča tercialni sektor (promet, trgovina, gostinstvo in turizem), tako da se je delež tega sektorja v tem obdobju skoraj podvojil, nasprotno pa delež primarnega sektorja (kmetijstvo, gozdarstvo) hitro upada; delež sekundarnega sektorja (industrija, gradbeništvo, obrt) se v tem obdobju ni bistveno spremenil.

Akumulativna sposobnost gospodarstva je do leta 1970 hitro naraščala, po tem letu pa se delež akumulacije in skladov v družbenem bruto proizvodu postopoma zmanjšuje. Realna rast družbenega proizvoda je hitrejša v zadnjih letih in se je družbeni proizvod v desetih letih skoraj podvojil. Nominalno bo družbeni proizvod na prebivalca v letu 1978 dosegel okoli 70.000 din in bo preseženo republiško poprečje. Porast realnega družbenega proizvoda gre pretežno na račun produktivnosti in deloma na račun novih zaposlitev. Porast zaposlenosti je do leta 1975 sorazmerno majhna (1,6 % letno), po tem letu je ta rast hitrejša in sicer 3,5 % letno. Kljub izboljšavi kvalifikacijske strukture zaposlenih je ta še vedno slaba in je polovica vseh zaposlenih nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev.

Majhna investicijska aktivnost v preteklem obdobju je povzročila, da je bila stopnja odpisanosti osnovnih sredstev velika. To zaostajanje investicij je narekovalo velik porast naložb v letih 1976, 1977 in 1978. Vrednost investicij v teh treh letih dosega polovico vrednosti doseženega družbenega proizvoda. Porast zunanjetrgovinske menjave je hiter in to porast izvoza kakor tudi uvoza, tako da se pokrivanje uvoza z izvozom ni bistveno spremenilo.

Janez Kovač - Franc Škrjanc

KOMUNALNA IN STANOVANJSKA GRADNJA

KOMUNALNA DEJAVNOST

Razvoj občine Domžale in njena lega v slovenskem prostoru pogojuje živahno komunalno dejavnost ne samo občinskega pomena, temveč tudi regijskega oziroma republiškega pomena.

Tako potekajo skozi občino Domžale magistralne in regionalne ceste, magistralni visokotlačni plinovod, daljnovodi visokih napetosti 110 kV, 220 kV in 380 kV, vključno z razdelilnimi trafopostajami, kot sta RTP Ljubljana II — Beričevo in RTP Podrečje ter PTT omrežje. Širšega pomena je tudi centralna čistilna naprava, ki je skupnega pomena za občini Kamnik in Domžale ter vodovodni sistem Krvavec, ki je širšega pomena za občine Kranj, Kamnik, Ljubljana Šiška in Domžale.

OSKRBA Z VODO

Na območju občine Domžale je od skupno 166 naselij 79 priključenih na javna vodovodna omrežja, kar predstavlja 48 % vseh naselij občine. Tako se iz javnih vodovodnih omrežij oskrbuje s pitno vodo ca. 82 % vseh prebivalcev občine. Razen javnega vodovodnega omrežja se s pitno vodo oskrbuje prebivalstvo še iz internih zajetij in lokalnih vodovodov.
Skupna kapaciteta javnega vodovodnega omrežja znaša 122 litrov na sekundo, dolžina omrežja 201 km, kapaciteta vodohramov pa 2480 m^3 vode.

KANALIZACIJA

Količina objektov za odvajanje odplak in meteornih voda je v občini Domžale sorazmerno majhna. Kanalizacijsko omrežje je zgrajeno delno v krajih: Domžale, Mengeš, Rodica, Srednje in Spodnje Jarše, v novem naselju Trzin — Mlake in v Lukovici.

Po oceni je od vseh zgradb v občini Domžale na kanalizacijo priključenih le okoli 20 %. Po podatkih iz leta 1976 znaša skupna dolžina kanalizacijskega omrežja okoli 40 km. Zgrajeno kanalizacijsko omrežje je mešanega sistema za odvajanje fekalnih in meteornih voda.

Med bistvene dosežke na področju odvajanja fekalnih in meteornih voda štejemo izgradnjo medobčinskega kolektorja Kamnik—Domžale, skupne centralne čistilne naprave v Študi, izgradnjo lokalnih čistilnih naprav v Mengšu in Trzinu, izgradnjo industrijskih kanalizacijskih objektov in naprav v kompleksu industrijske cone LEK Mengeš, novega obrata KS III Papirnica Količevo, FILC Mengeš, INDUPLATI Jarše in TOSAMA Domžale.

V Domžalah so dokaj intenzivno rasli stolpiči in bistveno spremenili samo podobo mesta

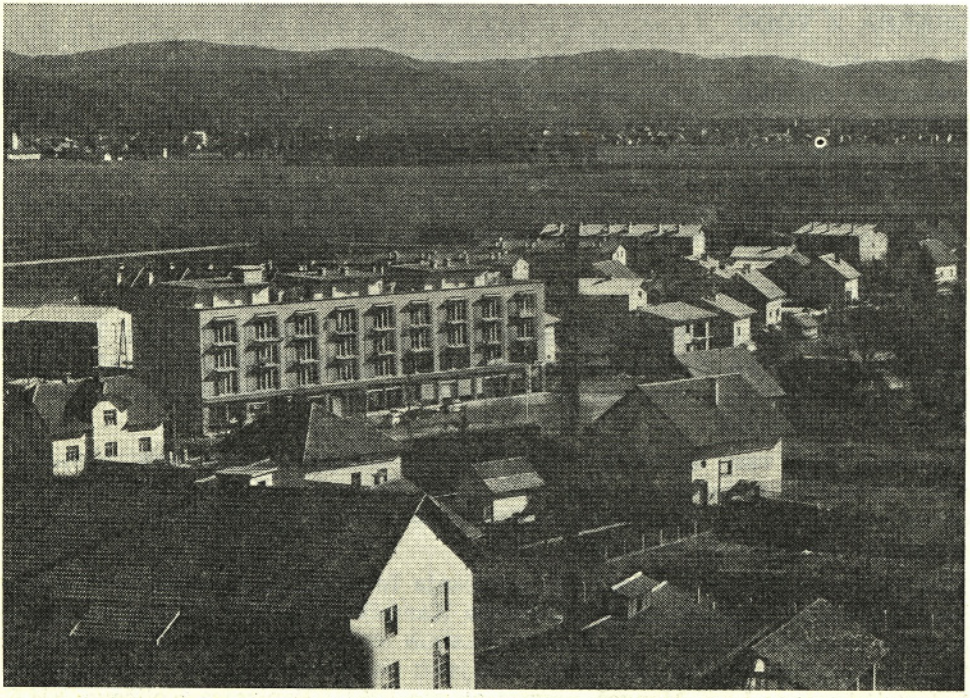

Tudi v Mengšu je bil zgrajen poslovno-stanovanjski blok iz združenih sredstev stanovanjskega sklada

S temi objekti in napravami se je bistveno izboljšalo stanje glede zaščite podtalnice in vodotokov občine Domžale.
V izgradnji je tudi levoobrežni kolektor Domžale—Vir—Radomlje, ki bo omogočal odvajanje odpadnih voda naseljem in industriji levo od Kamniške Bistrice.

CESTE

Skozi občino Domžale potekajo pomembne prometne poti:
magistralna cesta I/10 Ljubljana—Maribor v dolžini 31 km
regionalne ceste:
II/322 Trzin—Mengeš—Brnik z odcepom
II/322 a Mengeš—Duplica
II/371 Ljubljana—Domžale—Kamnik
II/336 Želodnik—Moravče—Izlake in
II/336 a Trojane—Izlake
Skupna dolžina regionalnih cest znaša 38 km.
Poleg navedenih cest je v občini Domžale še 250 km lokalnih cest IV. reda in 129 km nekategoriziranih cest. Od tega je 54 km cest IV. reda asfaltiranih.

Moderniziranih cest v letu	1975	8770 km
	1976	3850 km
	1977	7740 km
v prvem polletju	1978	4155 km

ELEKTROENERGETSKO OMREŽJE

Poraba električne energije se je zaradi dinamične rasti gospodarstva predvsem industrije in obrti ter stalnega porasta gospodinjskih aparatov močno povečala. Zaradi rasti gospodarstva se je v zadnjih letih zgradilo več novih trafopostaj

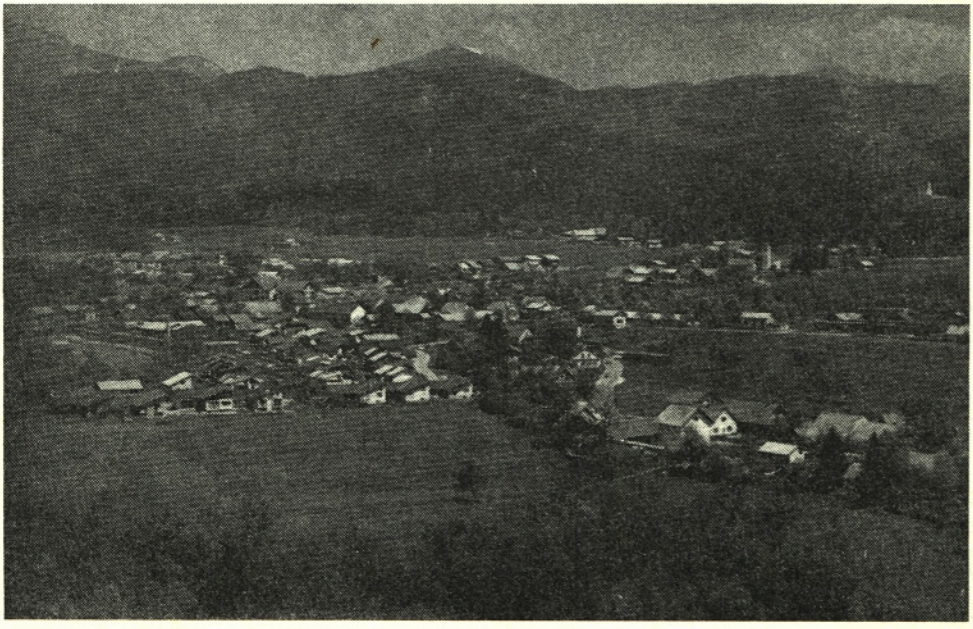

Tudi na območju Radomelj poteka intenzivna individualna gradnja

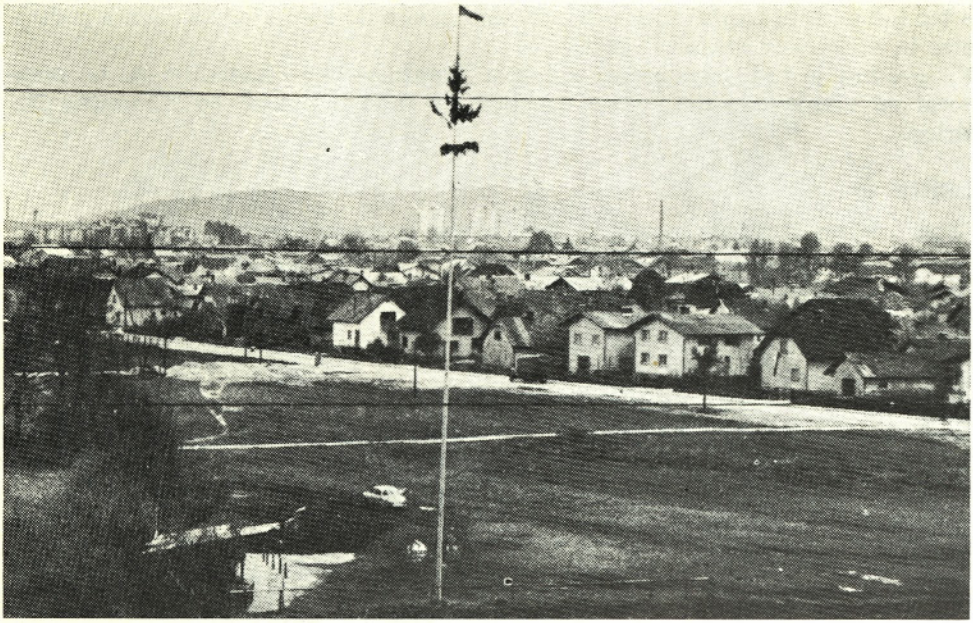

Med zvezno cesto in delovno organizacijo Papirnica Količevo, na levem bregu Kamniške Bistrice je v povojnem času zraslo strnjeno naselje individualnih hiš

v industrijskih obratih, obrtnih delavnicah, novih stanovanjskih soseskah, v vzhodnem predelu občine pa predvsem zaradi modernizacije zasebnega kmetijstva. Za potrebe industrije je v gradnji elektroenergetska kabelska zanka, ki bo povezovala industrijo na desnem in levem bregu Kamniške Bistrice in bo napajala naslednje industrijske obrate: Tosama, Helios, Papirnica, Količevo, Lek, Bayer Pharma, novo industrijsko cono v Jaršah in Induplati Jarše.

Tako je bilo v letih 1973—1977 zgrajeno skupaj 29 transformatorskih postaj, od tega:

1973	4
1974	7
1975	6
1976	8
1977	4

Istočasno so bili zgrajeni tudi 20 kV priključki in izvršeno nizko napetostno omrežje.

PTT OMREŽJE

V občini Domžale je na območju prometa PTT nezadovoljivo stanje, saj pridejo po podatkih podjetja za PTT promet Ljubljana na sto prebivalcev samo trije telefonski priključki, kar je znatno manj kot znaša poprečje za omrežno skupino 061. Zato je Podjetje za PTT promet Ljubljana v letošnjem letu pristopilo k razširitvi telefonskega omrežja, in to na območjih mest Domžal in Mengša ter v naseljih Vir, Radomlje, Trzin, Lukovica in Moravče. V izgradnji je telefonska kabelska kanalizacija Domžale—Vir—Količevo, Domžale—Center, Mengeš in Domžale—Trzin ter položitev telefonskih kablov v

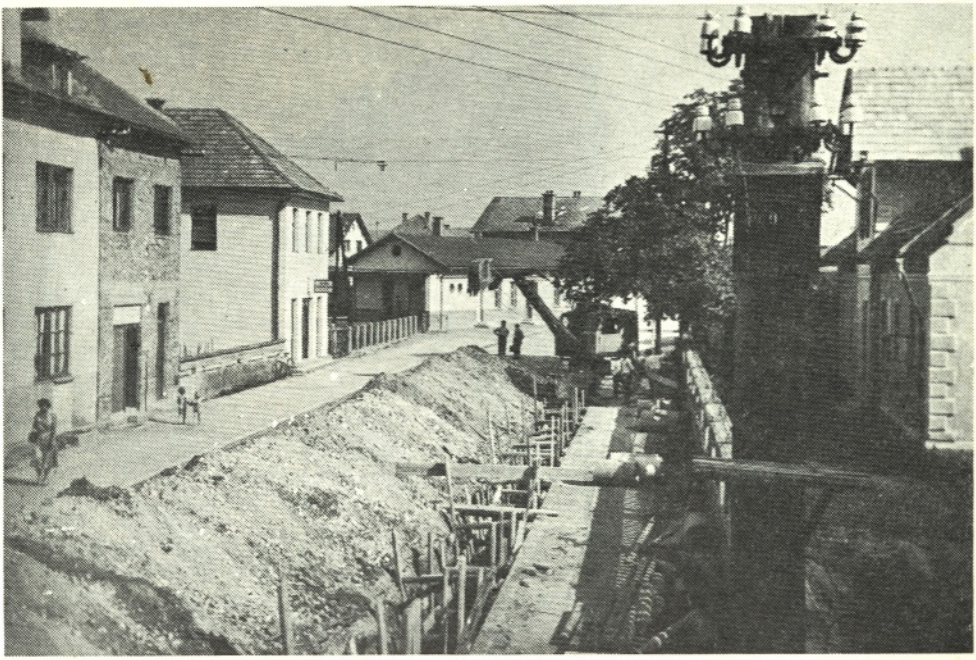

Polaganje kanalizacije v Kolodvorski ulici v Domžalah

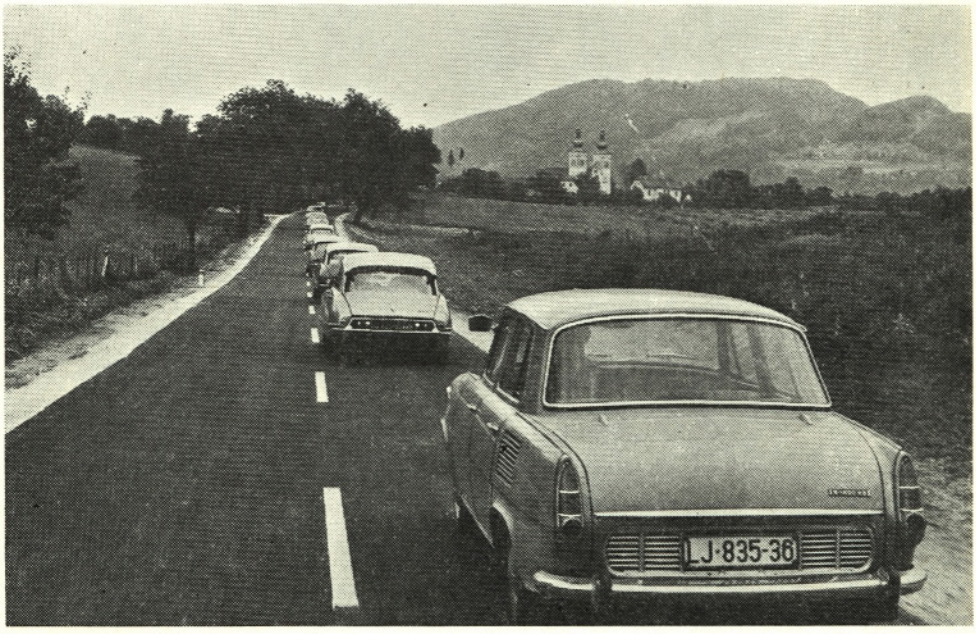

Pri povezovanju posameznih krajev v naši občini so bila opravljena številna dela. Tako je asfaltni trak stekel tudi do Moravč

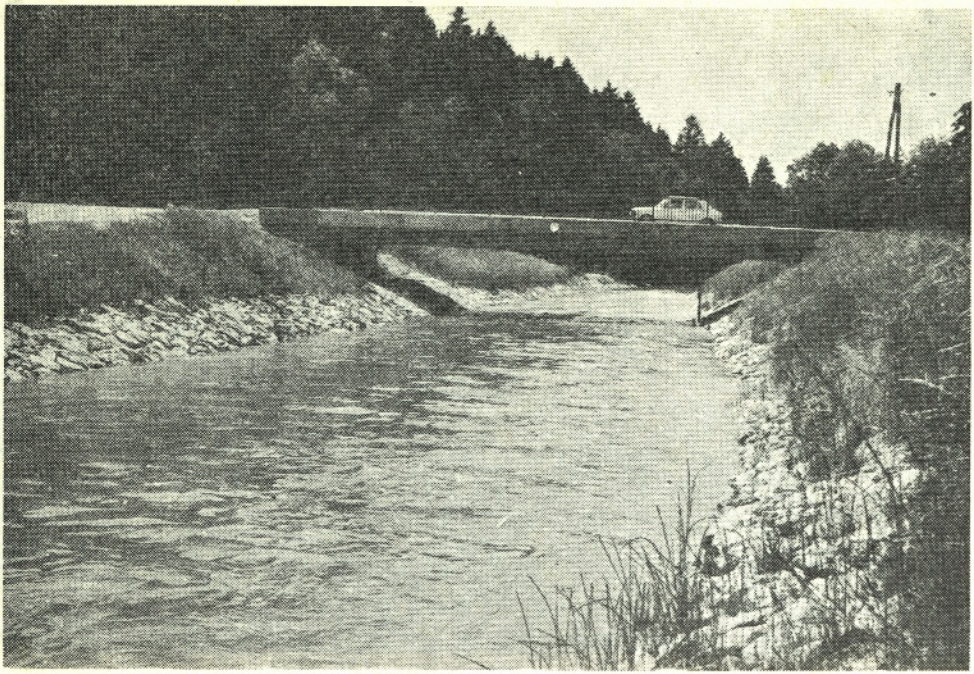

Regulacija Rače, ki poteka že dalj časa, je zahtevala zgraditev tudi novega mostu za Šumberkom

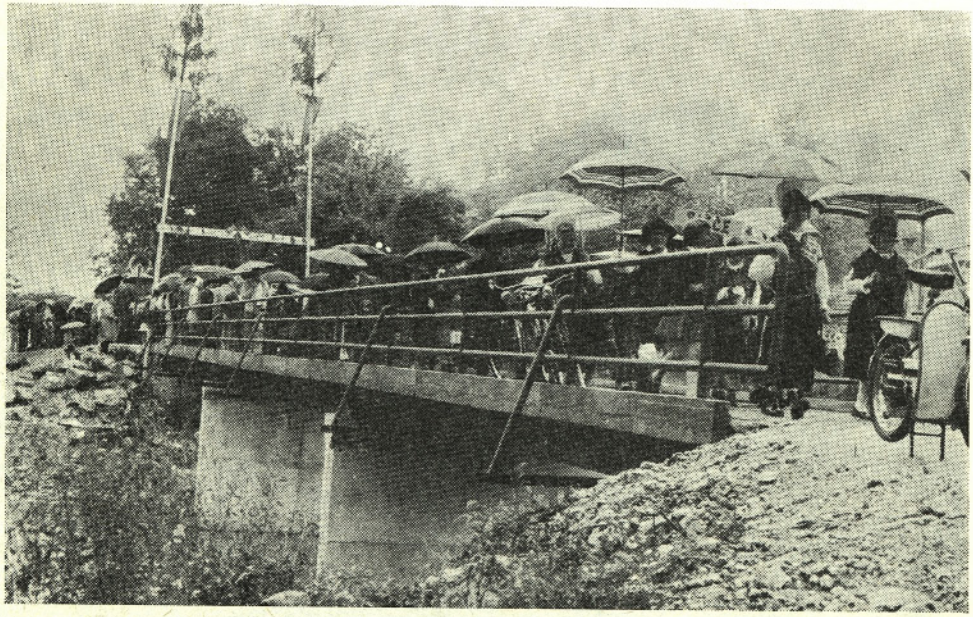

Leta 1976 je Kamniška Bistrica porušila sedem lesenih mostov od Kamnika do Domžal. S sredstvi, zbranimi v občini, in s prispevkom krajanov je bil odprt nov most v Biščah

naseljih Lukovica in Moravče. Istočasno z gradnjo omrežja je v programu tudi razširitev VATC Domžale in izgradnja ATC Mengeš.

STANOVANJSKA GRADNJA

V skladu z dinamiko rasti števila prebivalcev se je razvijala tudi stanovanjska gradnja. Značilno za obdobje pred stanovanjsko reformo je, da je bila večina stanovanj zgrajenih kot individualna gradnja. Razmerje individualna gradnja nasproti blokovni je znašalo ca. 70 : 30. Posledica takega načina stanovanjske gradnje je bila ekstenzivna izraba prostora, majhna gostota števila prebivalcev na ha, nezadostna komunalna oprema naselij in širjenje gradnje na kmetijske površine. Ta gradnja se je pretežno odvijala v zahodnem predelu občine Domžale, kjer so najboljše kmetijske površine.

V skladu z ustavo in zakoni s področja stanovanjskega gospodarstva se je po letu 1972 politika stanovanjske gradnje spremenila v smislu boljše izrabe prostora, izboljšanja razmerja individualna gradnja — blokovna gradnja v prid slednji, čuvanjem kvalitetnih kmetijskih zemljišč in boljše komunalne opremljenosti stanovanjskih sosesk.

Izdelan in sprejet je bil srednjeročni plan stanovanjske gradnje, podpisan samoupravni sporazum o izločanju minimalne stopnje za stanovanjsko gradnjo in družbeno pomoč v stanovanjskem gospodarstvu, ustanovljena je bila samoupravna stanovanjska skupnost občine, organizirana hišna samouprava in strokovna služba stanovanjske skupnosti.

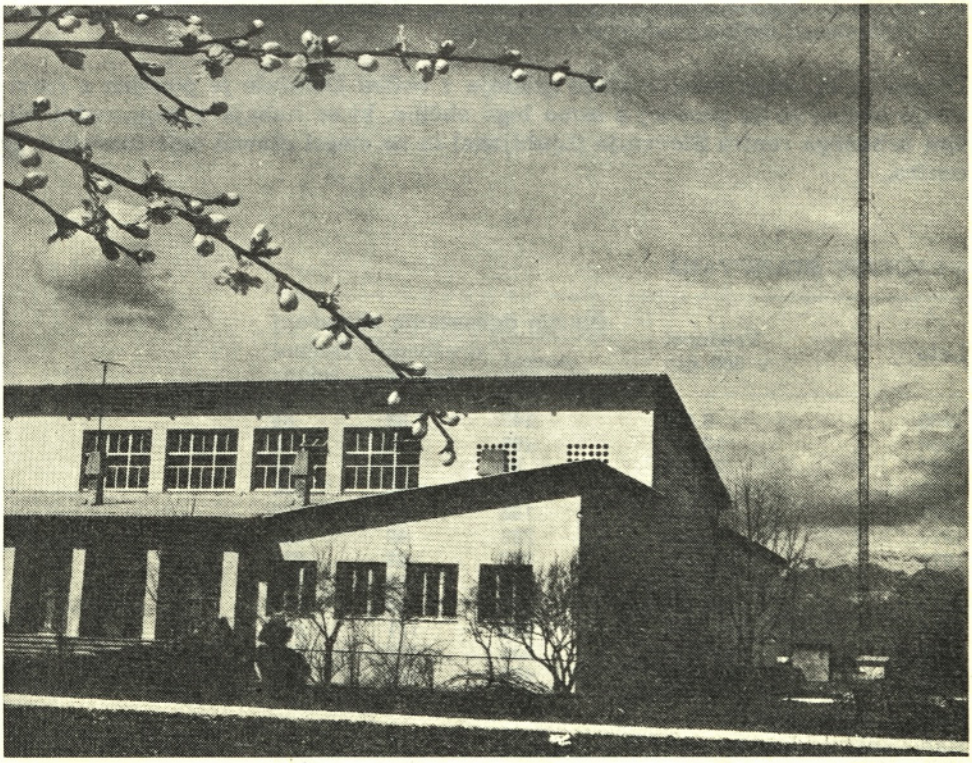

Takoj po osvoboditvi so v Domžalah zgradili Radio postajo, ki predstavlja ključni element pri širjenju govorjene besede po ožji in širši domovini

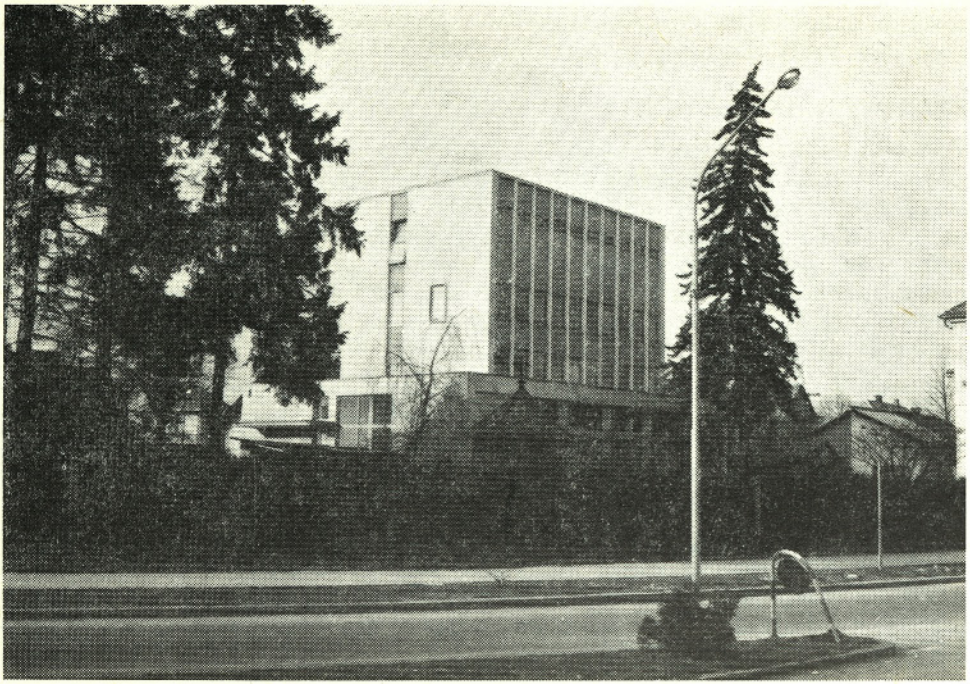

V središču Domžal je zraslo novo poslopje PTT, ki zadovoljuje potrebe občanov in ki bo v prihodnosti doživelo večjo rekonstrukcijo

Dinamika in obseg stanovanjske gradnje v občini Domžale je pogojen z razvitostjo občine in še posebej s samo lego občine, ki se nahaja v neposredni bližini urbanega centra Slovenije (Ljubljana) in na smeri glavne veje razvoja tega centra.

GRADITEV STANOVANJ

Leto	Vrednost v 000 din	Število dokončanih stanovanj		
		skupaj	družbeni sektor	zasebni sektor
1965	8.420	147	83	64
1966	12.032	107	17	90
1967	23.219	88	25	63
1968	34.717	429	141	288
1969	44.013	185	—	185
1970	54.038	222	42	180
1971	75.132	282	48	234
1972	73.299	270	144	126
1973	84.164	303	26	277
1974	161.494	231	111	120
1975	225.427	554	166	388
1976	222.919	409	168	241
Skupaj dokončanih stanovanj 1965—1976		3227	971	2256

	Število dokončanih stanovanj		
	skupaj	družbeni sektor	zasebni sektor
Poprečno letno	269	81	188
Razmerje med družbenim in zasebnim sektorjem	100	30,1	69,9
Poprečna površina dokončanih stanovanj v m²/stanovanje	80,4	53,7	91,9

Tako so najhitreje rasla naselja Domžale, Mengeš, Trzin, Vir, Količevo, Radomlje, Jarše, Preserje. Blokovna stanovanjska gradnja je koncentrirana predvsem v Domžalah, delno v Mengšu, Radomljah in Preserjah. V zadnjih letih pa se v skladu s policentričnim razvojem občine planira blokovna stanovanjska gradnja tudi izven urbanih središč v zahodnem delu občine (Lukovica, Dob, Moravče).

Značilno za občino Domžale je tudi precejšnje število nedovoljenih individualnih stanovanjskih gradenj. Te so se pojavljale predvsem v preteklem obdobju zaradi neizdelane urbanistične dokumentacije, visokih stroškov komunalne opreme v organiziranih stanovanjskih soseskah in predpisanih dolgih postopkov za pridobitev dovoljenj.

Dinamičen razvoj stanovanjske gradnje v občini Domžale in v zvezi s tem stalen porast števila prebivalcev, ki zadnja leta dosega celo 1000/leto, in to v glavnem priselitveni porast, in ima za posledico zaostajanje izgradnje infrastrukturnih objektov, kot so šole, vrtci, trgovine in komunalnih objektov ter naprav (ceste, vodovod, kanalizacija, ptt omrežje, elektroomrežja in podobno).

Karel Kušar

RAZVOJ NEKATERIH DELOVNIH ORGANIZACIJ NA OBMOČJU DOMŽALSKE OBČINE

INDUPLATI
tovarna platnenih izdelkov, Jarše

Delovna organizacija Induplati Jarše je zrasla na pogorišču starega mlina septembra leta 1923. V novo zgradbo so tedaj postavili nekaj na Češkem že odsluženih statev in začeli tkati platno. Lastniki tovarne so dobro pretehtali okoliščine in izkoristili ceneno delovno silo ter dobre prometne zveze v domžalskem kmečkem zaledju. Povpraševanje po domačem platnu je bilo večje kot pa sama proizvodnja, zaradi tega s prodajo ni bilo večjih težav. Izdelki iz Induplati so bili v tistih časih brez konkurence.
Po končani gospodarski krizi se je sredi tridesetih let začela spet nova rast tovarne, saj so lastniki videli nov vir dobičkov v doma predelani preji. Takratna tkalnica je dobila najprej oplemenitilnico (barvarno) in takoj še enonadstropno

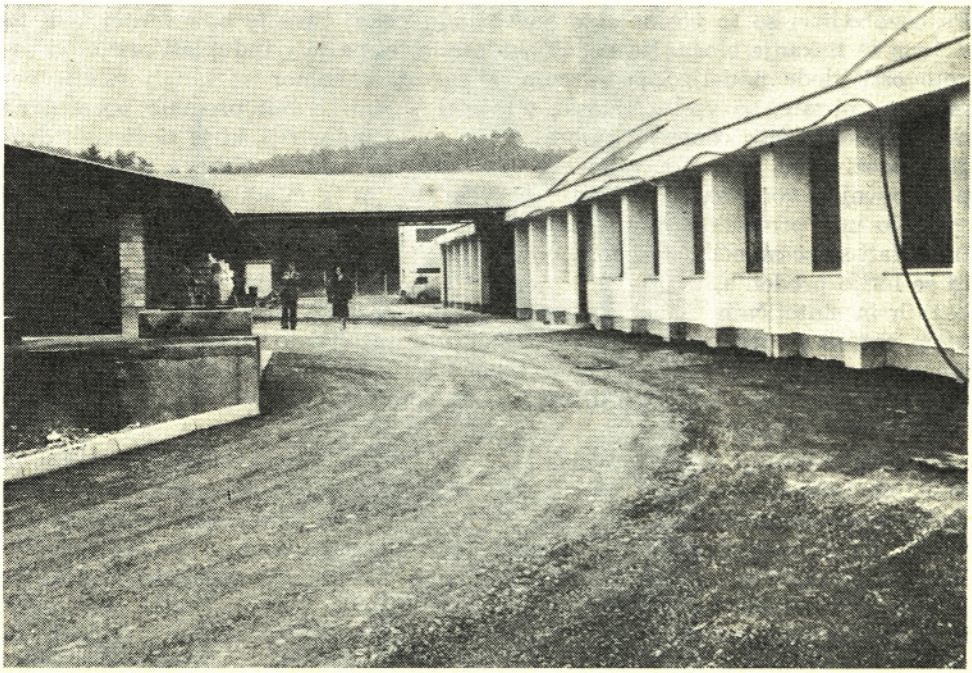

Zunanjost novih obratov Induplati v Radomljah

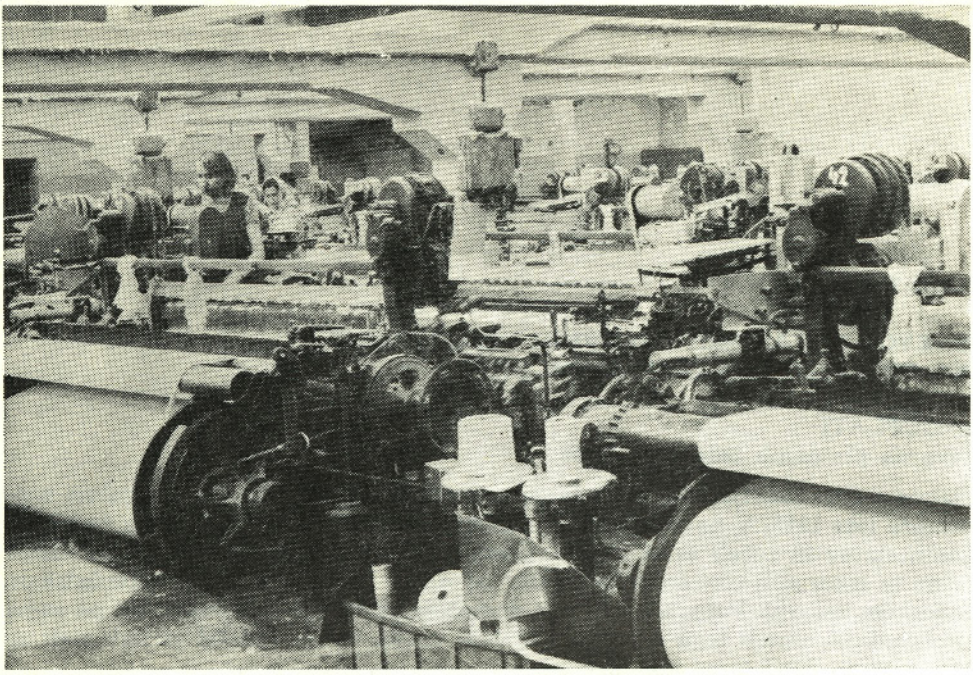

Tkalnica v Jaršah, ki je v zadnjih letih doživela številne obnovitve

stavbo s suho in mokro predilnico. Leta 1938 je bilo v podjetju zaposlenih okrog 230 delavcev.

Po osvoboditvi so to poslopje še povečali in nekaj časa je bila v njej tudi tiskarna za tiskanje blaga. Na koncu petdesetih let pa je v Induplati prišlo do negotovosti glede nadaljnjega razvoja. V zgradbe, kamor so hoteli vseliti pomembne obrate, so vselili tkalske stroje. Pri tem so bili premalo pozorni na modernizacijo tega osnovnega obrata v tekstilni industriji, ki je sicer tudi drugače preživljala krizo. Počasna modernizacija ni kazala velikega upanja, toda peto povojno vodstvo, ki je bilo v pretežni večini iz mladih strokovnjakov, je sprejelo nov proizvodni program in ga začelo tudi postopoma uresničevati. V Induplati so se odločili, da popolnoma opustijo predrago predelavo trdih vlaken in se lotijo predenja, tkanja, oplemenitenja in konfekcioniranja tkanin iz bombažnih in sintetičnih vlaken. Sprememba je bila sicer drzna, toda z analiziranjem potreb po tekstilu je delovni kolektiv dosegel tisto mesto, ki si ga je zagotovil v svojem načrtu. Induplati je ponovno specializirana delovna organizacija za izdelovanje posebnih tkanin in za konfekcioniranje v končne izdelke proizvedenih tkanin.

Leta 1976 zaposluje Induplati več visoko specializiranih strokovnjakov, kot je bilo leta 1924 sploh zaposlenih vseh delavcev. Samoupravni organi in vodstvo podjetja so podpirali takšno tedenco pri zaposlovanju strokovnih kadrov, saj so vedeli, da je perspektiva v pravilnem odnosu med strokovnjaki in delavci.
Delovni kolektiv pa je v svojem programu načrtoval tudi razširitev in tako se je leta 1973 odločil, da odpre v Pečah, na vzhodnem predelu občine, nov obrat in to zaradi tega, ker je bilo tam na razpolago dosti delovne sile. V ta obrat so preselili del konfekcijske proizvodnje. Skoraj istočasno so odprli podobne obrate v Ljubljani, Postojni in Majšperku. Pri tem ne gre za dislocirane oddelke, ampak

za delovne enote, ki so prevzele delo, ki ga v Jaršah niso več zmogli. Samostojen obrat pa so ustanovili septembra leta 1975 v Mokronogu, vendar oddaljenost predstavlja oviro v medsebojnem komuniciranju in seveda vsakodnevno težavo pri transportu blaga in izdelkov. Zaradi tega so začeli iskati možnosti v sami občini. Tako so dobili nove prostore v opuščeni opekarni v Radomljah, kjer so zgradili potrebne objekte in prenesli del težke konfekcije v nove prostore. Ravno tako so dobili dodatne prostore v bivšem podjetju Slamnik v Mengšu. Tudi tu so modernizirali prostore, jih opremili z novimi stroji in ustvarili možnost za rentabilno poslovanje.
S sodobnimi izdelki za gospodinjstvo ter z zavesami za opremo stanovanj in poslovnih prostorov so že dolgo časa med najboljšimi proizvajalci v državi. Vzporedno s tem pa je treba omeniti še šotore za individualno taborjenje, šotore za pokritje zunanjih igrišč ter šotore za skladiščne namene ali za delovne hale. Specializirano opremo za visokogorske pohode pa lahko zasledimo povsod, kamor so se odpravljale jugoslovanske alpinistične odprave. Za živilsko in petrokemično industrijo izdelujejo tehnične tkanine (filtre), ki so največkrat izdelani po zahtevi naročnika. Ta specialnost proizvodnje je ponesla sloves delovne organizacije daleč izven Jarš, ker je potreba po tehničnih tkaninah bila in bo v stalnem porastu.

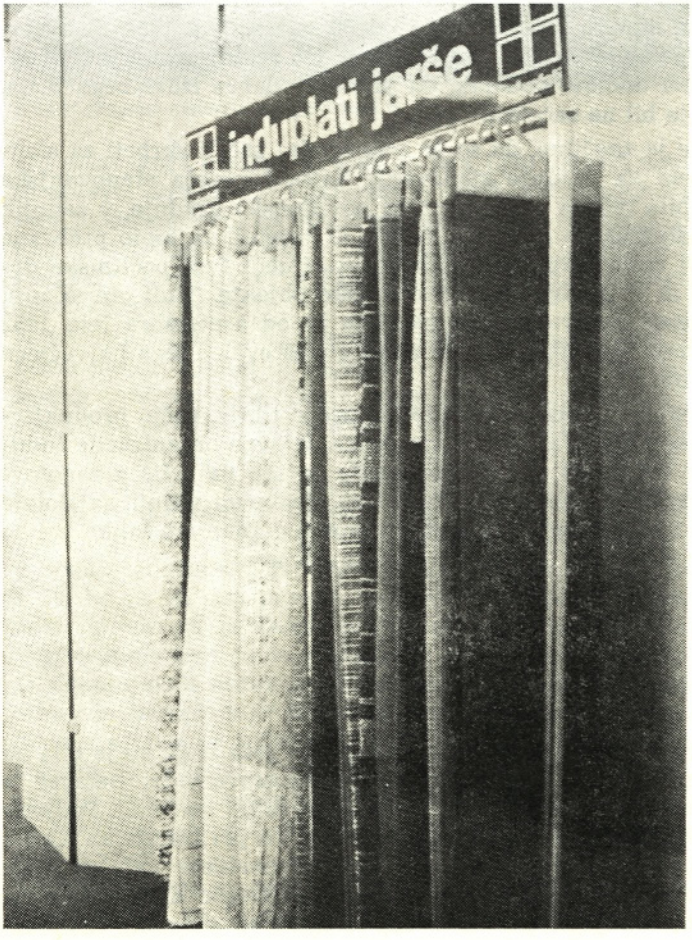

Zavese Induplati predstavljajo pojem kvalitete

Na področju izvoza bodo skušali obdržati predvsem trg v skandinavskih državah in v zahodnem svetu, raziskali pa bodo tudi potrebe v deželah v razvoju, kjer obstajajo realne možnosti za izvoz izdelkov, ki jih izdelujejo. V letu 1977 so izvozili za več kot 558.000 dolarjev in to v Zvezno republiko Nemčijo, Dansko, Finsko, Švedsko, Avstrijo, Italijo, Anglijo, Norveško, Nemško demokratično republiko in Kanado. V nadaljnjem razvoju bodo zanimive analize marketinga. Obdelava podatkov bo tekla na domačem računalniku, ki že prerašča okvir klasičnega obračunavanja osebnih dohodkov in komercialno-finančnega evidentiranja. Sodobne IBM naprave, predvsem pa strokovni kader v računskem centru dovoljujejo nadaljnje izkoriščanje zmogljivosti tega stroja.

Samoupravna organiziranost je glede na programsko usmeritev v stalnem prilagajanju. Tako imajo sedaj TOZD Proizvodnja sintetičnih vlaken in TOZD Konfekcija, ki ima posamezne obrate ter TOZD Maloprodaja in TOZD Restavracija in počitniški domovi ter delovno skupnost skupnih služb. V vseh temeljnih organizacijah združenega dela je bilo leta 1977 zaposlenih 1110 delavcev, osebni dohodki pa so znašali v poprečju 3800 din. V letu 1977 je znašal celotni prihodek (brez TOZD Maloprodaja in TOZD Restavracija) 385,4 milijona din, v TOZD Maloprodaja 28,7 milijona din in v TOZD Restavracija in počitniški domovi 10,7 milijona din.

V 55-letni zgodovini delovne organizacije se je vrednost proizvodnje povečala za okoli sedemtisočkrat, število zaposlenih je od 50 naraslo na 1110 delavcev, količinska proizvodnja pa se je povečala za 300-krat. Ob realni primerjavi vrednosti denarja v tem času dobimo podatek, da je meter danes izdelanega blaga trikrat več vreden, kot je bil na začetku.

Za samoupravne organe je značilno, da so že zelo zgodaj začeli skrbeti za standard delavcev, predvsem za gradnjo stanovanj. Najbolj pereča stanovanjska vprašanja delavcev so bila rešena z blokovno in paviljonsko gradnjo, v zadnjih letih pa s krediti za individualno gradnjo. Veliko so naredili za toplo prehrano delavcev in uredili tudi restavracijo, h kateri so priključili tudi počitniške domove (na Mali planini in v Umagu) ter rekreacijske objekte. Tudi obveščanju delavcev so posvetili dosti pozornosti, saj izdajajo že od septembra leta 1952 glasilo Konoplan, ki izhaja vsak mesec in je zvest obveščevalec tega največjega kolektiva v domžalski občini.

Razvoj do leta 1980 predvideva večjo posodobitev proizvodnje, večjo produktivnost in nadaljnje izboljševanje kvalitete. Perspektiva delovne organizacije Induplati je zaradi sodobne tehnologije in zasledovanja potreb na tržišču zagotovljena. Poleg tega pa posvečajo veliko pozornost tudi strokovni vzgoji, saj šolajo ob delu vrsto kadrov, ki bodo s pridobljenim strokovnim znanjem lahko veliko prispevali k izvajanju sprejetega srednjeročnega programa.

TOSAMA
tovarna sanitetnega materiala, Domžale

Prvi začetki znane delovne organizacije Tosama segajo v leto 1923, ko je bila na Količevem ustanovljena tvrdka Kocjančič; ta je zaposlovala tri delavce v skromni obrtni delavnici, kjer so delali vato in drug obvezilni material. Podjetje se je neprestano razširjalo in leta 1928 se je preselilo na Vir pri Domžalah. Letna proizvodnja je znašala do 300.000 obvez in do 200.000 zavitkov vate in gaze. Podjetje je zaposlovalo vedno več delavcev — pretežno žensk, ki so delale na zastarelem in dotrajanem strojnem parku. Težke razmere so pospešile tudi raz-

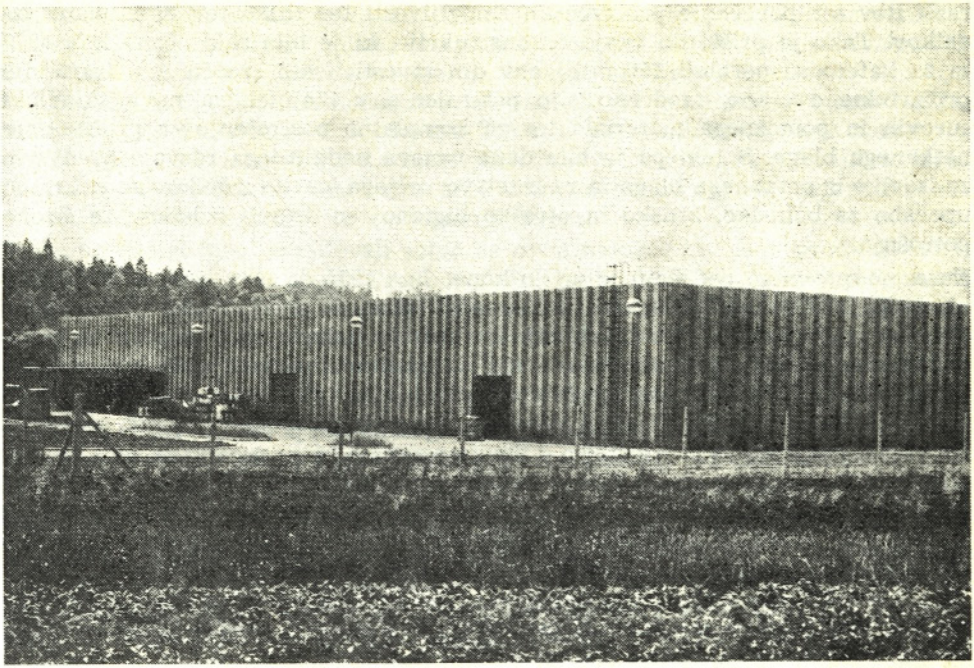

Novozgrajeni skladiščni prostori v Tosami

voj delavskega gibanja in tako so leta 1936 delavci ustanovili sindikat. V stavki so delavci dosegli 15 % povečanje mezd, s kolektivno pogodbo pa določili pravice in dolžnosti iz delovnih razmerij. Pred vojno je bilo v tovarni zaposlenih nad 50 delavcev in delavk. Med NOB je bila v tovarni zelo aktivna organizacija Delavske enotnosti, ki je pošiljala velike količine sanitetnega materiala narodnoosvobodilnim enotam.

Novo obdobje se je za Tosamo začelo po osvoboditvi. Kljub zastarelemu strojnemu parku, tesnim in neprimernim prostorom, nepopolno urejenemu tehnološkemu procesu, zelo slabim pogojem dela in predvsem nezadostnim zmogljivostim so se organi upravljanja leta 1955 odločili za prvo rekonstrukcijo. Naslednja leta so potekala v znamenju gradnje novih objektov in uvajanja nove strojne opreme za nekatere objekte, kot so belilnica, mikalnica, konfekcija in deloma tudi tkalnica ovojev. Toda zmogljivosti še vedno niso zadostovale in tako je prišlo do tesnega poslovno-tehničnega sodelovanja s Tekstilno tovarno v Senožečah. Razvoj in modernizacija proizvodnje se je nadaljevala vse do leta 1970, ko je bil dan največji poudarek tehnološkim postopkom v proizvodni in novi opremi za belilnico, avtomatsko tkalnico in za zgraditev nove kotlarne. Vzporedno s tem pa so v podjetju neprestano iskali nove programe, s katerimi bi dopolnjevali osnovno proizvodnjo. Tako je leta 1960 začel z obratovanjem obrat za proizvodnjo filtrov za cigarete, ki se je z moderno tehnologijo zelo hitro uveljavil na tržišču. Leta 1971 je bilo zaposlenih že preko 700 delavcev — več kot 80 % žensk. To leto predstavlja tudi zaključek druge rekonstrukcije in začetek uvajanja novega tehnološkega programa, ki obsega znane Mölny plenice za enkratno uporabo, Mölny hlačke za dojenčke, Mimosept higienske vložke in avto apoteke.

Tosama je tako postala velika delovna organizacija, ki se je vedno bolj uveljavljala tudi na tujem trgu. Dobri poslovni rezultati pa so zahtevali nadaljnjo

razširitev ter povečanje proizvodnih zmogljivosti ter razširitev asortimana izdelkov. Tako je prišlo do tretje rekonstrukcije, ki je bila zaključena leta 1977 in za katero so porabili 150 milijonov din investicijskih sredstev za izgradnjo proizvodne dvorane, modernizacijo postrojenja v tkalnici, za nova skladišča surovin in pomožnega materiala ter za kompletno postrojenje za proizvodnjo netkanega blaga. S tem pa je bila dana osnova nadaljnjega razvoja predvsem za izdelke iz netkanega blaga in za izdelavo večjega števila izdelkov za enkratno uporabo za bolniško, žensko in otroško higieno ter drugih izdelkov za široko potrošnjo.

Na samoupravnem področju je prišlo konec leta 1975 do ustanovitve TOZD Saniteta in TOZD Filtri ter delovne skupnosti skupnih služb. Samoupravna preobrazba še ni zaključena, saj zadnje investicije nakazujejo možnosti za nove oblike samoupravne organiziranosti, ker so posamezni obrati postali tehnološko zaokrožene družbenoekonomske celote.

Tosama je močno prisotna tudi na zunanjetrgovinskem področju, saj je s svojimi izdelki prodrla tako na zahodni kot na vzhodni trg, v zadnjih letih pa v veliki meri tudi v dežele tretjega sveta.

Primerjalni podatki za obdobje 1975—1977 nam pokažejo, da je leta 1975 znašal celotni dohodek 417 milijonov dinarjev, izvoz 5,8 milijona dolarjev, uvoz pa 5,6 milijona dolarjev, kar predstavlja 200.000 dolarjev zunanjetrgovinskega presežka. V tem letu so se povečali tudi skladi, saj so znašali prek 62 milijonov dinarjev. Leta 1977 je celotni prihodek znašal 493,6 milijona din, vendar je prišlo do zmanjšanja izvoza, ki je dosegel 2,7 milijona dolarjev nasproti uvozu, ki je znašal 5,2 milijona dolarjev, pri čemer predstavlja repromaterial kar 97 %. Do

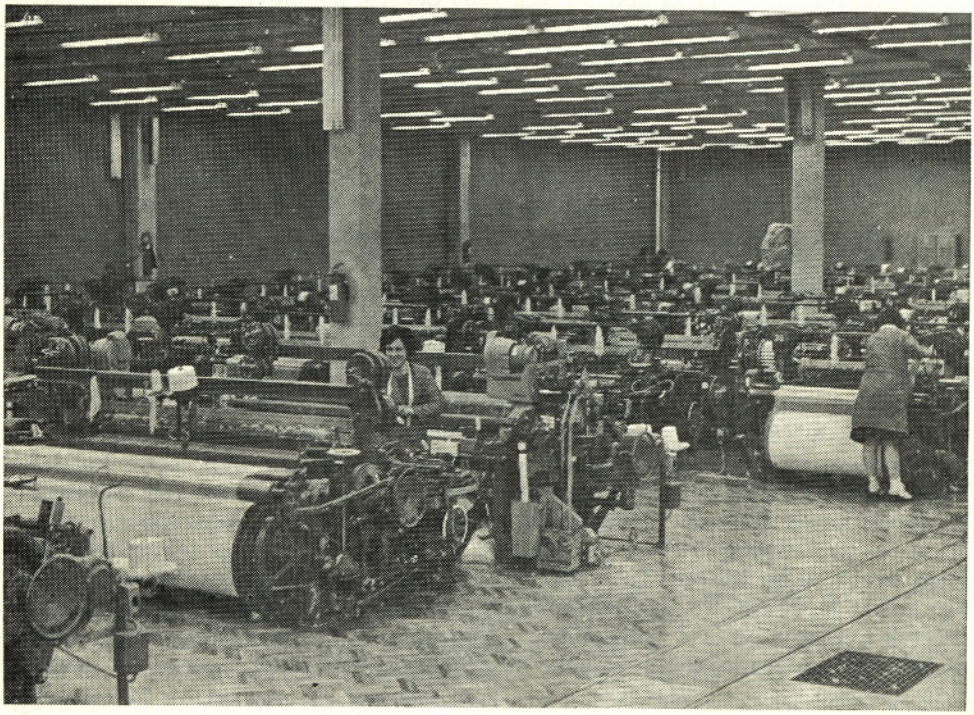

Sodobno opremljena tkalnica, v kateri je delo povsem mehanizirano in se opravlja na modernih tkalskih strojih

takšne situacije je prišlo predvsem zaradi nekaterih težav pri izvozu na vzhodno tržišče, kjer je na prvem mestu Sovjetska zveza in za njo Češkoslovaška. Na zahodnem tržišču se Tosama uveljavlja v Avstriji, Zvezni republiki Nemčiji, Danski, Holandiji, Švici in Finski, v tretjem svetu pa je na prvem mestu Libija, sledijo pa ji Alžir, Nigerija, Jordanija, Ciper, Kuba, velik izvoz pa je namenjen tudi v Turčijo. Prizadevanja so usmerjena predvsem v to, da s kvaliteto uveljavijo svoje izdelke na zahodnem tržišču in da doma najdejo reprodukcijski material, kar bi vplivalo na zmanjšanje uvoza.

V Tosami pa si niso prizadevali samo za nove naložbe in večjo produktivnost, ampak so posvečali dosti skrbi tudi počutju sedaj že 950-članskega delovnega kolektiva. Velike naložbe so omogočile tudi to, da je bilo leta 1975 ukinjeno nočno delo žensk, da so bili zgrajeni prostori za družbeno prehrano in vzporedno s tem tudi počitniške zmogljivosti. Dosti pozornosti posvečajo tudi izobraževanju ob delu, saj se zavedajo, da morajo nenehno dvigati izobrazbeni nivo zaposlenih, če hočejo dvigniti tudi produktivnost. Za boljšo informiranost delavcev izdajajo interno glasilo »Tosama«, ki mesečno obvešča delavce o vseh dogajanjih znotraj delovne organizacije, predvsem pa o gospodarjenju.

Osebni dohodki so v poprečju takšni kot v drugih panogah tekstilne oziroma predelovalne industrije in so leta 1977 znašali v poprečju 4360 din.

V srednjeročnem programu do leta 1980 predvidevajo v Tosami še nekaj investicij in to predvsem v opremo, posebno skrb bodo posvetili produktivnosti dela, izravnavi zunanjetrgovinske bilance, kjer naj bi uvoz nadomestili z domačimi surovinami, in zdravstvenemu varstvu žensk, saj ženske predstavljajo skoraj 75 % vseh zaposlenih. Predvidevajo pa tudi večjo poslovno-tehnično sodelovanje s Tekstilno tovarno v Senožečah in drugimi partnerji tako v občini kot s sorodnimi delovnimi organizacijami v širšem jugoslovanskem prostoru.

UNIVERSALE
tovarna klobukov, slamnikov in konfekcije, Domžale

Prvi začetki slamnikarske obrti so se pojavili v Domžalah in okolici že konec 18. stoletja. Dejstvo je, da so slamnikarsko obrt začeli gojiti Slovenci, v industrijsko proizvodnjo pa so jo razvili Tirolci, ki so prišli v Domžale največ po letu 1866. Prava letnica, ki jo dejansko lahko imamo za ustanovitev prvega podjetja, je 1870, ko je bilo ustanovljeno prvo podjetje v obliki delniške družbe (ustanovil jo je Jakob Oberwalder starejši). Poleg te so bile ustanovljene še druge tovarne, ki so bile za tiste čase dokaj velike. Ekonomsko so uspevale vse do svetovne gospodarske krize, ki jih je popolnoma uničila. Proizvodnjo so morali leta 1931 osredotočiti v tovarni Universale, v kateri je bilo leta 1938 zaposlenih okrog 130 delavcev in delavk.

Domžale so bile že od nekdaj znane po vsej Evropi zaradi izdelave kvalitetnih in lepih slamnikov, ki so jih prodajali po vseh večjih evropskih mestih. Dejstvo je, da je ravno slamnikarstvo predstavljalo prehod od obrtnega k industrijskemu razvoju Domžal.

Po težkih letih gospodarske krize so v Universale nadaljevali z izdelavo slamnikov in leta 1936 začeli izdelovati tudi klobuke. V začetku so jih izdelovali iz uvoženih polizdelkov tulcev, vendar so že naslednje leto osvojili celotno tehnologijo, kar je bistveno vplivalo na povečanje celotne proizvodnje. Po drugi svetovni vojni je tovarna Universale nadaljevala z izdelavo slamnikov in klobukov. Oba izdelka sta vezana tako na sezono kot tudi na vpliv mode, kar se neposredno odraža tudi v organizaciji proizvodnje. Omeniti pa velja, da je

Sodobno opremljena šivalnica v delovni organizaciji Universale Domžale

podjetje izgubilo tudi nekdaj zelo široko razvito domačo obrt — pletenje kit iz slame, za kar lahko iščemo vzroke v odseljevanju ljudi s kmetij in tudi v spremembi kmetijskih posevkov. Vendar je kljub temu bilo v podjetju leta 1950 zaposlenih 80 delavcev in celotni dohodek leta 1956 je znašal 1,648.000 din.
Ker podjetje ni videlo perspektive in nadaljnje razširitve proizvodnje, je leta 1966 dopolnilo proizvodni program z izdelavo konfekcije. S tem si je ustvarilo večje pogoje za obstoj in tudi uveljavljanje na trgu. Proizvodni program sta leta 1966 sestavljala oddelek pokrival — klobuki, slamniki in kape in oddelek konfekcije, v katerem so izdelovali oblačila za prosti čas — športna in zimska oblačila. Od celotne proizvodnje so pokrivala predstavljala 1/3, konfekcija pa 2/3 proizvodnje. V oddelku konfekcije je bilo kar 70 % izdelkov otroške konfekcije.
Kot v mnogih drugih delovnih organizacijah so tudi v Universale vsa leta izvajali mnoge adaptacije in dograjevali nove objekte. Tako so leta 1962 najprej uredili prostore za izdelovanje klobukov in istočasno uredili tudi okolico. Večjo gradnjo so opravili 1972, ko so preoblikovali posamezne obrate za izdelovanje slamnikov, klobukov in kap ter konfekcije. Skladiščne prostore pa so gradili v letih 1974 in 1977. Ob vseh teh gradbenih delih pa so uvajali sodobno tehnologijo in strojno opremo. Vsi oddelki so sedaj opremljeni s sodobnimi stroji domače proizvodnje, le nekaj specialnih šivalnih strojev je iz uvoza.
Istočasno pa je potekala tudi samoupravna organiziranost, ki je ob zaključku leta 1977 pripeljala do oblikovanja TOZD Pokrivala, TOZD Konfekcija in delovne skupnosti skupnih služb. TOZD Konfekcija je leta 1977 prevzela tudi obrat v Mariboru, kjer je zaposlenih 60 delavcev in to od bivšega ljubljanskega podjetja Krim. Pomanjkanje delovne sile za delo v Domžalah pa je dalo spodbudo za razvijanje kooperacije, ki poteka v drugih republikah. Ta odnos je oblikovan tako, da kooperantom dostavljajo material za izdelavo posameznih vrst konfekcijskih izdelkov.

Kvalitetni izdelki so delovni organizaciji Universale omogočili tudi izvoz, in sicer pokrival ter konfekcije — razmerje v izvozu je približno enako. V letu 1977 so izvozili za več kot 648.000 dolarjev, in sicer v Zvezno republiko Nemčijo, Češkoslovaško, Avstrijo, Anglijo, Švedsko in Italijo. V letu 1976 so ustvarili velik presežek pri izvozu — nad 797.000 dolarjev, vendar je v letu 1977 nastal primanjkljaj in to predvsem zaradi obračunavanja razlik dolarja na zahodnem in vzhodnem tržišču.

V letu 1977 je znašal celotni prihodek 155 milijonov din, ki ga je ustvarilo 580 zaposlenih, od katerih je 88 % žensk (od avgusta dalje so v tej številki všteti tudi delavci obrata Maribor). Osebni dohodki so v poprečju znašali 4270 din in so v sredini lestvice tekstilne industrije v naši republiki.

Ko so izvajali adaptacije in preureditve, so uredili tudi prostore za družbeno prehrano.

Veliko so v Universale v zadnjih letih naredili za izboljšanje kvalifikacijske strukture zaposlenih. Čeprav imajo več kot 100 kvalificiranih delavcev, omogočajo šolanje ob delu, saj se zavedajo, da bodo potrebovali tehnični in delovodski kader, če bodo hoteli povečevati proizvodnjo in produktivnost, za kar imajo dano močno osnovo v sodobni tehnologiji in strojni opremi.

V srednjeročnem programu so si zadali nalogo, da bodo s kvalitetnimi izdelki obdržali in širili zunanje tržišče, posvetili veliko pozornosti iskanju domačih surovin in skušali slediti modi in sezonskemu načinu proizvodnje, saj se zavedajo, da je od tega odvisen tudi njihov nadaljnji razvoj.

Poleg tega se zavedajo, da morajo nadaljnji razvoj tudi povezati z rastjo obratov na tistih območjih, kjer je še dovolj delovne sile, kajti v domači okolici je ne morejo dobiti dovolj, kar bi lahko imelo za posledico zmanjševanje sprejetega programa. Istočasno pa bodo večjo skrb posvetili tudi vprašanjem stanovanj in objektov za rekreacijo.

TRAK
tovarna pozamenterije, Mengeš

V Mengšu sta začela dva delavca leta 1933 izdelovati v zasebni delavnici Ivana Kanca vrvice in trakove. Pred vojno je bilo podjetje obrtnega značaja in je v letu 1941 zaposlovalo 20 delavcev. Proizvodnja se je razširila še na izdelovanje pletenih in tkanih elastičnih in neelastičnih trakov. Po nacionalizaciji aprila leta 1948 je podjetje do junija 1950 poslovalo samostojno, vendar brez prave možnosti za razvoj, ker ni imelo za to primernih prostorov. Zaradi tega je bilo od 30. junija 1950 do 1. septembra 1952 v sklopu štirih manjših tekstilnih podjetij združeno v Tekstilno industrijo Domžale. Z osamosvojitvijo 1. septembra 1952 je dobila sedanje ime Tovarna pozamenterije Trak Mengeš. Takrat so bili v podjetju izvoljeni tudi organi upravljanja, ki so se soočili z vsemi težavami, predvsem pa s pomanjkanjem prostorov in zastarelimi strojnimi napravami. Toda kljub takšnim pogojem dela je število delavcev v letu 1953 naraslo že na 63. Nove možnosti za razvoj so bile dane leta 1957, ko se je nekdanja parketarna preselila v Domžale in ko so v Traku začeli s prvo večjo rekonstrukcijo — ureditvijo novih proizvodnih obratov in uvajanjem novih strojev. V tem času se je stalno večalo tudi število zaposlenih, ki je leta 1965 doseglo že 186 delavcev. Za to obdobje je značilna velika produktivnost, ki je omogočala pridobivanje novih prostorov in uvajanje novega asortimana proizvodnje in sintetičnih vlaken v tkane izdelke. Z ureditvijo nove oplemenitilnice in z barvanjem trakov so

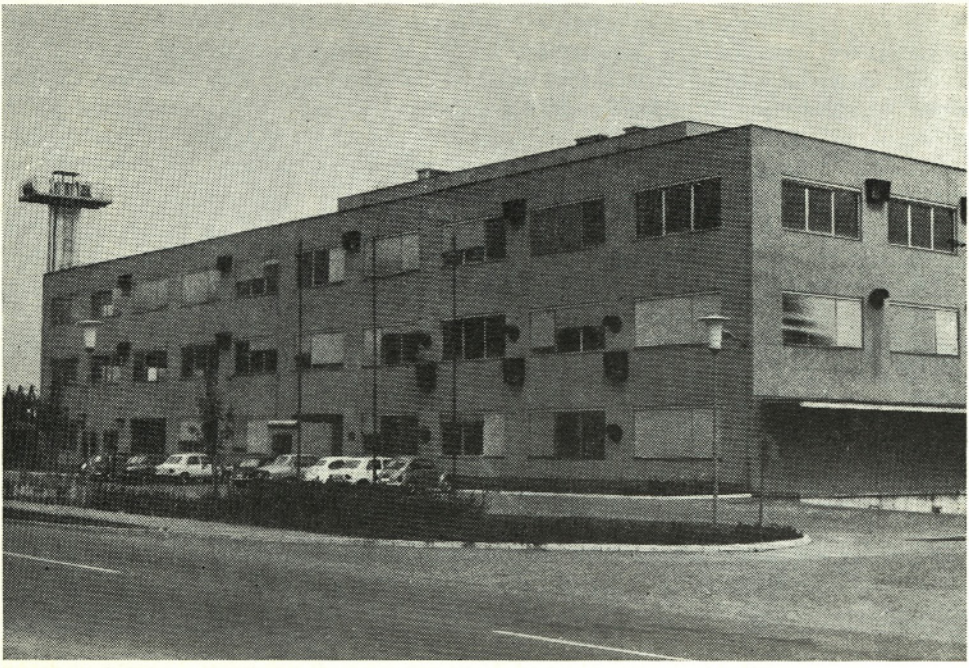

Novi delovni prostori delovne organizacije Trak Mengeš

povečali proizvodnjo, kupili stroje za pletenje elastičnih čipk in neprestano izboljševali tehnologijo.

Vedno večje potrebe na trgu pa so prisilile kolektiv, da je leta 1970 začel razmišljati o gradnji novih objektov in to na novi lokaciji zaradi tega, ker se v središču Mengša ni moglo več širiti. Pobudo v novi gradnji je delovni kolektiv sprejel 27. aprila 1973, ko je slavil 40. obletnico obstoja. Čeprav delovni pogoji niso bili najboljši, so vendar kupovali moderne stroje in s tem ustvarjali možnosti za izvedbo načrtovane investicije. Novi delovni prostori, za katere je bilo potrebno skoraj 40 milijonov din, so bili zgrajeni z lastnimi sredstvi, s kreditom Ljubljanske banke — podružnice Domžale, s kreditom izvajalca del Slovenija ceste in s soudeležbo delovne organizacije Lisca iz Sevnice. Nova tovarna je bila predana svojemu namenu 15. julija 1977.

Tako se je za 197-članski delovni kolektiv začelo novo obdobje in uresničitev zastavljenega cilja, da bo Trak izdeloval 180 ton različnih elastičnih izdelkov. S sodobno tehnologijo je bilo mogoče uvesti še več novih artiklov, z združevanjem dela in sredstev z delovno organizacijo Lisco iz Sevnice pa je zagotovljeno poslovno-tehnično in ekonomsko sodelovanje. S tem dogovorom je bilo namreč doseženo, da bo 70 % celotne proizvodnje služilo tej delovni organizaciji kot repromaterial za proizvodnjo intimne damske konfekcije, 30 % pa bo podjetje pošiljalo na jugoslovansko tržišče. To pa istočasno pomeni, da konfekcijska industrija ne bo v tolikšni meri odvisna od uvoza, saj Trak s svojimi izdelki vpliva tudi na uravnovešenje zunanjetrgovinske bilance v širšem smislu, kajti za proizvodnjo uporablja izključno domače surovine. Kljub temu, da je bila v teku leta 1977 opravljena preselitev strojev in opreme, je delovni kolektiv Trak, med katerim je kar 86 % žensk, dosegel celotni prihodek v višini 49,3 milijona dinarjev. Za osebne dohodke velja ista ugotovitev, kot za vso tekstilno industrijo, da so med najnižjimi in so v letu 1977 znašali v poprečju 3700 din.

V srednjeročnem planu so predvideli, da bodo do leta 1980 dosegli 50 milijonov celotnega prihodka in da bodo proizvedli 257 ton gotovih izdelkov. Toda uspešno izpeljane naložbe in pravilna poslovna usmeritev bodo te številke močno presegle, s tem pa bo dana večja možnost za stalno skrb za delavce, njihovo zdravje, ki v novih prostorih ne bo več izpostavljeno neprimernemu delovnemu okolju in večje možnosti bodo za vlaganja v reševanje stanovanjskih in rekreacijskih zmogljivosti, katerim se je moral kolektiv dolgo časa odpovedovati. Pri vsem tem pa v Traku niso pozabili tudi na kadre, saj so z izobraževanjem ob delu prišli do tekstilnih tehnikov, s šolanjem delavcev v večerni delovodski šoli pa si bodo zagotovili tudi še druge potrebne strokovne kadre. Investiranje in sočasno šolanje daje velike razvojne možnosti Traku, ki bo lahko razširil proizvodni asortiman s sedanjimi 60 artikli in se še bolj uveljavil na domačem tržišču. Veliko gradijo na samoupravnem sporazumevanju in združevanju dela ter sredstev, saj skušajo povezati med seboj vse delovne organizacije, ki se ukvarjajo s tovrstno proizvodnjo.

FILC
TEKSTIL — TOZD Filc, Mengeš

Delovni kolektiv Tovarne filca Mengeš se je leta 1977 na referendumu odločil, da postane TOZD delovne organizacije Tekstil Ljubljana, ki ima pomembno mesto v slovenski tekstilni industriji.
Začetki obstoja tovarne segajo v leto 1937, ko je skupina delničarjev ustanovila prvo jugoslovansko tovarno filca z imenom Jugofilc. Prostori, v katerih je delalo 6 delavcev, so bili v najetem objektu v Malem Mengšu. Novo podjetje je našlo ugodno tržišče, saj se je do tedaj filc v celoti uvažal. Tik pred drugo svetovno vojno se je tovarna povezala z Borovom, vendar je vojna prekinila nadaljnje sodelovanje.
Po vojni je podjetje doživelo več reorganizacij in leta 1948 je bila ustanovljena Tovarna filca Mengeš, ki je zaposlovala 15 delavcev. V tem letu se je začela gradnja novih obratov, vendar je pozneje prišlo do mnogih reorganizacij in združevanj s tekstilno industrijo. Končno se je podjetje leta 1952 osamosvojilo, vendar se je 31-članski delovni kolektiv znašel v težavnem položaju. Šele nanaslednje leto so nadaljevali z gradnjo in to s požrtvovalnim delom samih delavcev. Kolektiv je sicer številčno rasel, več proizvajal, vendar je le s težavo premagoval obstoječe stanje ob pomoči širše družbene skupnosti. Novo obdobje se je začelo leta 1962, čeprav tudi tedaj problemov ni primanjkovalo. Povezava s Crveno zastavo iz Kragujevca je močno vplivala na nadaljnji razvoj, čeprav je v delovni organizaciji bila stara strojna oprema, veliko pomanjkanje tehnološke vode in prostorov za sušilnice. V Filcu so leta 1968 izdelali prvi v naši državi iglano talno oblogo fimelon in kmalu nato iglani talni pod. Uvedba teh proizvodov je predstavljala osnovo vsega nadaljnjega razvoja. Poslovno sodelovanje pa se je razširilo tudi z delovno organizacijo Pretis iz Sarajeva. Poslovanje Filca kažejo tudi podatki iz posameznih let. Tako je leta 1952 delalo 28 delavcev in je količinska proizvodnja znašala 19 ton v vrednosti 11.800 din, leta 1971 pa je 88 delavcev že proizvedlo 697 ton izdelkov in ustvarilo 12,638.000 din. V letu 1977 je znašala proizvodnja okoli 900 ton, celotni prihodek pa 40,8 milijona din, ki ga je ustvarilo 83 delavcev, katerih poprečni osebni dohodek je znašal 4520 din.
Dosedanje investicije so znašale 8,5 milijona din, vendar pa predvidevajo večje investicije, ki so ocenjene na 12 milijonov din in to v strojno opremo za proiz-

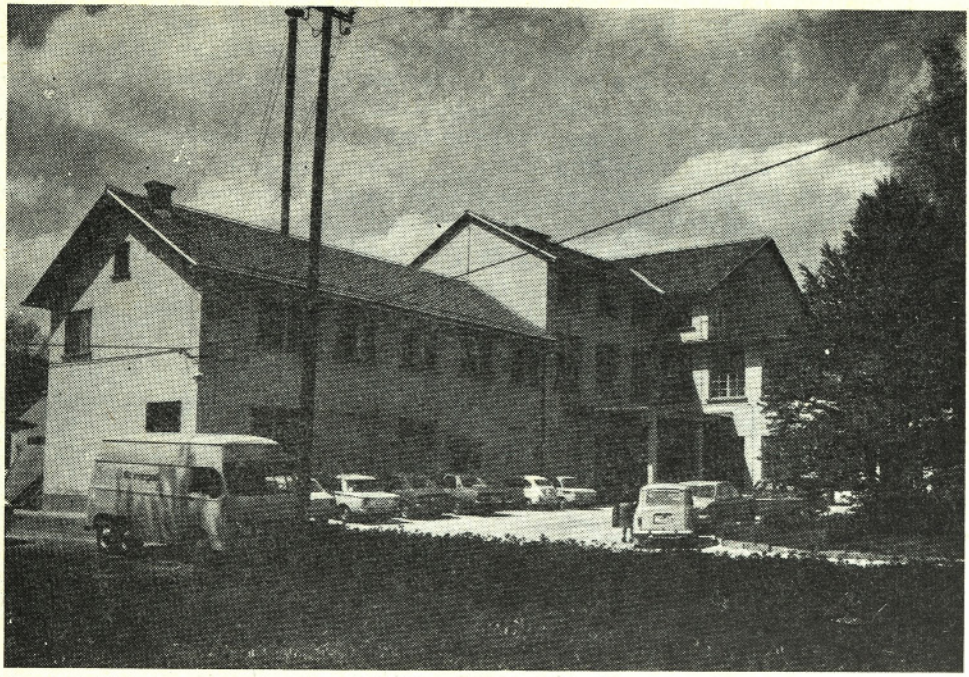

Prostori delovne organizacije Tekstil — TOZD Filc Mengeš

vodnjo iglanega filca. Kljub mnogim težavam so vendar uspeli poskrbeti za ureditev družbene prehrane, za rekreacijo delavcev in za njihovo strokovno izpopolnjevanje.
Nadaljnji razvoj je zagotovljen v sklopu delovne organizacije Tekstila, saj bo delovni kolektiv Filca lahko na podlagi združevanja dela in sredstev širil proizvodni program, obnavljal in povečeval proizvodne obrate, obnavljal strojno opremo in se s kvalitetnimi izdelki še bolj uveljavljal na tržišču.

TOKO
tovarna kovčkov in usnjenih izdelkov, Domžale

Izdelovanje predmetov iz usnja zasledimo v domžalski občini že v začetku tega stoletja v manjših obrtnih delavnicah. Med obema vojnama pa je ta dejavnost prerasla v industrijski način proizvodnje in to leta 1922, ko je Zorn odprl prvi večji obrat in ga leta 1937 preselil na mesto, kjer so danes prostori delovne organizacije Toko. Veliko povpraševanje po izdelkih iz usnja je imelo za posledico, da so leta 1939 izstopili iz omenjenega industrijskega obrata trije bratje Okršlar in osnovali svojo tovarno »alenat Okršlar« in zgradili še en obrat ob Savski cesti v Domžalah. Vse to je omogočilo večjo zaposlenost in tako je število delavcev tik pred vojno naraslo na preko 100, kar je tedanjemu prebivalstvu omogočilo boljše življenjske pogoje.
Novo obdobje v razvoju na usnjarsko-galanterijskem področju pa se začenja z nacionalizacijo tovarne Zorn (17. 12. 1945) in z izročitveno pogodbo bratov Okršlar (1. 8. 1946), ko je bila ustanovljena nova tovarna, ki je dobila ime Tovarna kovčkov in usnjenih izdelkov — Toko Domžale.
Za nadaljnji razvoj so pomembna tri obdobja, ki so bila pogojena tako v pro-

izvodno-planskem, kakor tudi v tehnološkem procesu. Za prvi dve obdobji je značilna rast števila zaposlenih in večanje proizvodnje ter spreminjanje kvalifikacijske strukture zaposlenih. Predvojni pretežno »obrtniški« značaj dela je zamenjala postopna notranja delitev dela, ki pa je imela za posledico veliko ekstenzivno zaposlovanje in to ljudi, ki so v teh letih zapuščali zemljo in iskali delo v tovarnah. Tako je leta 1965 dosegla zaposlitev kar 1100 delavcev, med katerimi je bilo 80 % žensk. Ta pretežno ženski delovni kolektiv si je začel utirati pot na tržišče, saj je 900 najrazličnejših artiklov našlo kupce ne samo na domačem, ampak tudi na tujem trgu. Dejstvo je, da je Toko ena izmed prvih delovnih organizacij, ki se je s svojimi izdelki uveljavila v zahodnem svetu.
V tem obdobju se začenja proces preoblikovanja obstoječih delovnih enot v temeljne organizacije združenega dela. Tako so nastale naslednje: do leta 1977 TOZD Galanterija, TOZD Usnjarna, TOZD Maloprodaja in delovna skupnost skupnih služb. Število zaposlenih se je postopoma zmanjševalo in to zaradi modernizacije proizvodnje, uvajanja strojnega dela in zaradi pomanjkanja delavcev, saj osebni dohodki niso šli v korak z drugimi delovnimi organizacijami na območju občine. Toko danes zaposluje nekaj nad 850 delavcev.

TOZD Galanterija zaposluje največje število delavcev in je tisti del delovne organizacije, ki proizvaja nad 850 najrazličnejših artiklov. Pri načrtovanju proizvodnje pa je treba upoštevati dva momenta: sezono in modo. To pa je tisto, kar zahteva stalno zasledovanje potreb na trgu in kar narekuje tudi stalno preusmerjanje proizvodnje. Med množico izdelkov je drobna galanterija — listnice, denarnice, različni etuiji itd., torbice vseh vrst, ženske in moške, aktovke, potovalne in šolske, kovčki usnjeni in navadni, rokavice in številni izdelki iz reptilij, ki jih pri nas izdelujejo le v delovni organizaciji Toko.

Proizvodni programi se stalno dopolnjujejo in tako se je na trgu pojavila nova kolekcija potovalnih kovčkov Meteor, ki ima tudi zaščitni znak. Čeprav se proizvodnja stalno posodablja in dobiva vse bolj industrijski značaj, pa je vendar prisotno veliko ročnega dela, kar je povsem razumljivo glede na spremembe trga, njegove potrebe in glede na izdelovanje manjših količin določenih artiklov. Leta 1977 je bila zaključena večja investicija v nov proizvodni objekt v višini 27 milijonov din, ki je dala osnovo za boljšo organizacijo dela in tudi za posodobitev strojne opreme. Vendar pa so v delovni organizaciji pri tem soočeni z dejstvom, da tudi v svetu ni velike izbire novejših strojev, saj je to tista panoga predelovalne industrije, ki ustvarja manjšo akumulativnost in je istočasno odvisna od stalno spreminjajočega se povpraševanja.
TOZD Usnjarna predeluje vse vrste usnja za domače potrebe, vendar je pri tem izpostavljena vsem nihanjem na tržišču, kjer je ponudba dokaj skromna in tudi nestalna.

TOZD Maloprodaja opravlja trgovsko dejavnost v okviru delovne organizacije. Svoje prodajalne ima v Domžalah, Ljubljani, Mariboru in Beogradu. Vse trgovine so založene tudi z drugimi modnimi artikli, kar omogoča široko in sodobno izbiro.

Toko brez dvoma predstavlja pojem kvalitete tako doma kot na zahodnem in vzhodnem trgu. Ne samo, da je bil leta 1977 na šestem mestu v domžalskem izvozu s 1,446.000 dolarji, se lahko pohvali tudi z domačimi in mednarodnimi priznanji. Zlata plaketa Zvezne gospodarske zbornice (leta 1978), enajst zlatih košut, štirje zlati zmaji in poseben pokal Mednarodnega inštituta za promocijo, eleganco in prestiž iz Londona so sad vestnega dela, oblikovne dovršenosti in nenehnega spremljanja želja in potreb številnih potrošnikov doma in v svetu.
Toko izvaža tako na vzhodna, kot na zahodna tržišča. Med vzhodnimi je na

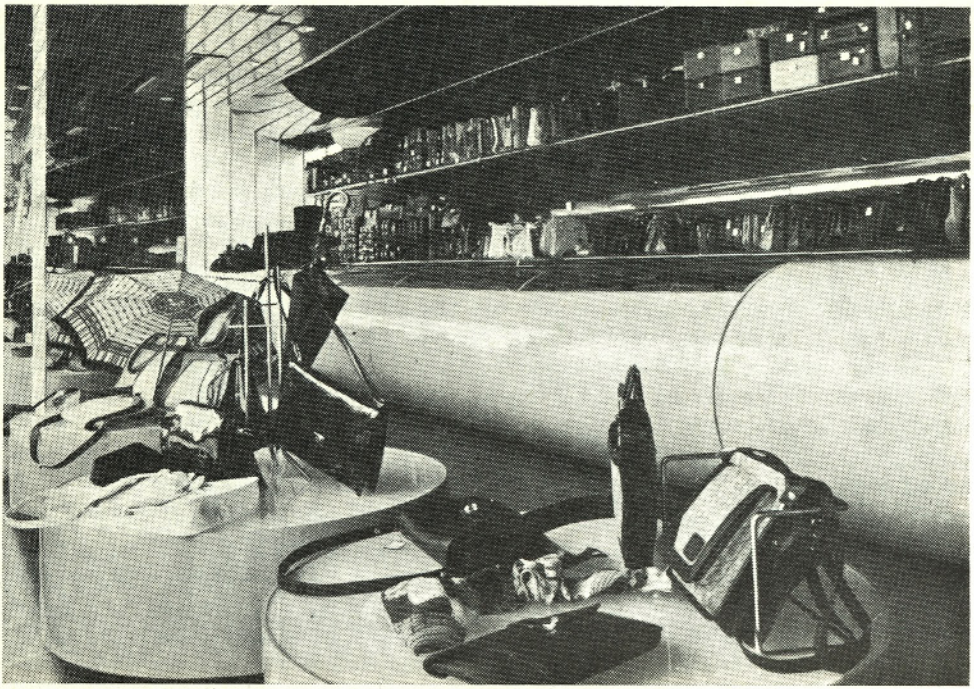

TOKO se je s svojimi izdelki že zdavnaj uveljavil doma in v svetu ter prejel številna odličja za kvalitetno delo

prvem mestu Sovjetska zveza, med zahodnimi pa ZDA, Zvezna republika Nemčija in Italija, tem pa sledijo skandinavske države, Poljska, Švica, Francija, Anglija, Grčija, Kanada, Avstrija, Holandija in Belgija. Izvoz je v stalnem porastu in v celoti pokriva tudi uvoz. V zadnjih letih pa si močno prizadevajo, da bi našli tržišča tudi v deželah tretjega sveta, vendar je glavni vzrok težavnega plasmaja njihovih izdelkov skromna kupna moč prebivalstva.

Sedanja struktura zaposlenih je odsev na eni strani velikega števila artiklov, na drugi strani pa organizirane industrijske proizvodnje in novih tehnoloških postopkov. Med 850 zaposlenimi (od tega je 80 % žensk) je 3 % delavcev z visoko in višjo ter srednjo izobrazbo, 27 % je kvalificiranih in visokokvalificiranih delavcev, ostali pa so priučeni ali pomožni delavci. Čeprav se število delavcev zmanjšuje, pa je celotni prihodek v stalnem porastu. Tako je leta 1975 900 zaposlenih delavcev ustvarilo 180 milijonov celotnega prihodka, v letu 1977 pa je 850 zaposlenih delavcev ustvarilo 189 milijonov celotnega prihodka. Te številke kažejo na večjo produktivnost in na posodabljanje proizvodnje.

Glede osebnih dohodkov je Toko v skupini usnjarske in tekstilne industrije, za katero so značilni mnogi vplivi trga, mode in cen surovin. Poleg tega je prisotna tudi preteklost, ko je ravno predelovalna industrija ustvarjala osnovo za razvoj bazične industrije, sama pa ni mogla zaradi tega slediti hitremu razvoju drugih panog, ker ni imela možnosti za vlaganje v lastni razvoj. Posledica tega in ne nazadnje tudi velikega števila artiklov in ročnega dela je tudi raven osebnih dohodkov, ki je leta 1977 znašala v poprečju 4450 din.

Srednjeročni plan predvideva ob zmanjšanju števila zaposlenih povečanje usnjene galanterije za okoli 60 %, tekstilne in kartonske za 33 %, pri predelavi usnja pa načrtujejo 15% povečanje. Maloprodaja bo sledila temu povečanju in to

predvsem s tesnejšim povezovanjem na področju trgovine, s katero si prizadeva ustvariti boljše družbenoekonomske odnose, ki ne bodo sloneli samo na kupoprodajnih osnovah. V planu do leta 1980 predvidevajo tudi večji izvoz na že ustaljena tržišča in iskanje novih možnosti izvoza tudi v dežele tretjega sveta. Vsi njihovi načrti pa so pogojeni z nadaljnjim zaposlovanjem. Ker se zavedajo, da bo nastal pri tem problem, saj imajo že sedaj velike težave z delavci (predvidevajo pa tudi upokojitev 120 delavcev), iščejo nove možnosti za nadaljnji razvoj v vzhodnem predelu Slovenije — v Prekmurju, kjer je na razpolago še dovolj delovne sile. Zaradi tega načrtujejo odprtje novega obrata oziroma temeljne organizacije združenega dela v bližini Lendave, saj bi s tem omogočili izpolnitev začrtanih nalog. S tem bodo še bolj razvili samoupravno organiziranost in razširili svoj interes izven meja domžalske občine.
Tudi vprašanju družbenega standarda delavcev so v zadnjih letih posvetili več pozornosti, ravno tako pa tudi izobraževanju, saj se zavedajo, da sodobna tehnologija zahteva tudi strokovno izobražene kadre. Trdno so odločeni, da bodo obdržali renome, ki so si ga ustvarili doma in v svetu in njihovi napori so nenehno usmerjeni v to, da Toko ostane pojem sodobnosti in kvalitete.

MOJCA
Industrijski kombinat Planika, Kranj, TOZD Mojca, Lukovica

Sedanja TOZD Mojca Lukovica, ki je sestavni del Industrijskega kombinata Planika Kranj se je razvila iz privatne obrti, ki je leta 1956 spadala pod Kmetijsko zadrugo Lukovica. Leta 1958 se je osnovala Čevljarska delavnica Lukovica, v kateri je bilo sprva zaposlenih 5 delavcev. Začetna proizvodnja je znašala 15 parov čevljev dnevno, ki jih je najprej kupovala Planika iz Kranja, pozneje pa Alpina Žiri. Leta 1968 se je porodila ideja, da bi pričeli izdelovat otroško obutev, vendar jim je primanjkovalo obratnih sredstev. Ta problem je bil rešen s

Planika Kranj — TOZD MOJCA Lukovica

kreditom v višini 260.000 din in tako je leta 1969 prišlo do registracije Čevljarskega podjetja Mojca Lukovica. Število zaposlenih se je povečalo na 40 priučenih delavcev, predvsem žensk, in naslednje leto je dnevna proizvodnja znašala že 200 parov čevljev.
Zopet so se začele težave in leta 1970 bi skoraj prišlo do likvidacije, osebni dohodki so bili nizki in izplačevani v višini 80 %. Podjetje je sicer dobilo 300.000 din kredita, vendar je bilo prisiljeno spremeniti proizvodni program. Tako je prišlo leta 1971 na pobudo Planike Kranj do tega, da so začeli izdelovati gornje dele obutve. Strokovna usposobitev delavcev, ki jih je bilo 77, je pripomogla k temu, da je bila dnevna proizvodnja od 1200 do 1400 parov gornjih delov obutve. Nastalo pa je vprašanje prostorov, saj tedanji niso več dopuščali širitve proizvodnje. Zato so se odločili za gradnjo nove tovarne na novi lokaciji. Sredstva so bila zagotovljena s posojili rezervnega sklada, Ljubljanske banke — podružnice Domžale, Industrijskega kombinata Planike in z lastno udeležbo. Višina celotne naložbe je znašala 5,9 milijona din. S tem je bila dana možnost nadaljnjega razvoja in tudi večjega zaposlovanja delovne sile na območju Črnega grabna.
Proizvodni program je sestavni del kombinata in Mojca je obdržala proizvodnjo gornjih delov obutve. Tudi sodobni stroji so omogočili večjo proizvodnjo in tako je bilo leta 1977 ustvarjenega 56,4 milijona din celotnega prihodka. V istem letu je bilo 137 delavcev — med njimi nad 85 % žensk — poprečni osebni dohodek pa je znašal 4220 din. Z novogradnjo so rešili tudi družbeno prehrano, čeprav jih tare še veliko drugih vprašanj družbenega standarda, ki jih niso mogli rešiti v težkih letih obstoja.
Razvoj Mojce je v sklopu Industrijskega kombinata Planike zagotovljen, ravno tako pa tudi zaposlitev ljudi na širšem območju Črnega grabna in njihov nadaljnji obstoj v tem manj razvitem območju domžalske občine ni več odvisen samo od hribovite zemlje, ampak tudi od stalne zaposlitve v industriji.

PAPIRNICA KOLIČEVO

Papirnica Količevo je v srednjeročnem programu domžalske občine 1976 do 1980 nosilka največje investicije na območju občine. Gre za izgradnjo novega stroja za proizvodnjo kartona s pripadajočimi energetskimi in drugimi objekti.
Leto 1920 je rojstno leto tovarne, ko je Bonač končal prvi obrat za izdelavo lepenke. V začetku je bila letna zmogljivost 45 vagonov »bele, sive, rjave in barvaste lepenke«. Leta 1924 je začel obratovati prvi parni stroj, ki pa je bil že rabljen, vendar je njegova zmogljivost znašala 3000 kg papirja na dan. Ta stroj obratuje še danes! Leta 1928 so na Količevem začeli izdelovati karton, saj so bile potrebe po tem izdelku vedno večje zlasti zaradi razvoja živilske industrije. Spet je podjetnik kupil star stroj, ki je bil sicer predelan; tudi ta stroj obratuje še danes in ga imenujejo kartonski stroj I. V letih 1928 in 1929 so bili zgrajeni tudi energetski objekti, in sicer na Duplici in na Količevem, tako je tovarna dobivala lastno energijo. Proizvodnja je leta 1930 znašala že 200 vagonov kartona, 60 vagonov lepenke in 73 vagonov papirja. Do leta 1940 je proizvodnja narasla na 412 vagonov kartona, 248 vagonov papirja, proizvodnja lepenke pa je ostala približno enaka; tedaj je bilo zaposlenih v tovarni 272 delavcev in delavk.
Od srede tridesetih let, zlasti od velike stavke leta 1935, je bila Bonačeva tovarna eno žarišč delavskega gibanja na domžalskem območju. Med NOB pa je

tovarniški odbor Delavske enotnosti poskrbel za velike pošiljke papirja partizanskim tehnikam in tiskarnam.
Do druge svetovne vojne so med delavci prevladovali tuji strokovnjaki, že od osvoboditve naprej pa so tovarno vodili izključno domači strokovnjaki. Po osvoboditvi je Papirnica Količevo začela poslovati po izvedeni nacionalizaciji 19. julija 1946. Takoj so začeli z modernizacijo in širitvijo posameznih oddelkov v tovarni. Med ta dela spada gradnja novega industrijskega tira od tovarne do železniške postaje v Jaršah, postavitev novega skladišča za surovine ter poslopja za skladiščenje tehničnega materiala in gradnja sodobnejših delavnic. Konec leta 1954 so zgradili nov oddelek za proizvodnjo lepenke s štirimi lepenčnimi stroji in ustrezno pripravo snovi, postavili visokotlačni parni kotel in sezidali obratne kopalnice. Leto kasneje so kartonskemu stroju dodali nov prečni rezilnik in uredili veliko garažno poslopje.
Konec leta 1960 sta začela obratovati kartonski stroj II in parna turbina. Prav ta kartonski stroj je pomenil velik uspeh v razvoju podjetja, saj so podvojili dotedanjo proizvodnjo in zaposlili večje število novih delavcev. Po uspehu po tem letu pa se je začel počasnejši razvoj, čeprav so bili v tem obdobju zgrajeni pomembni objekti, kot so lesobrusilnica, trafo postaja, lesni prostor in skladišča za papirne odpadke. Od postavitve kartonskega stroja II v tovarni niso nabavili nobenega večjega stroja za proizvodnjo kartona in papirja. Prav ta daljši presledek je zavrl do tedaj dokaj hitro rast podjetja. Večji korak je bil storjen šele leta 1973, ko so z večjo rekonstrukcijo kartonskega stroja II povečali proizvodnjo za 50 %.
Leta 1975 so se pričele prve priprave za gradnjo novega kartonskega stroja III. Z dograditvijo tega objekta se bo proizvodnja kartona povečala za 150 ton na dan oziroma za 50.000 ton letno. Celotna predračunska vrednost investicije znaša 850 milijonov din, pri čemer predstavlja vrednost gradbenih del 110 milijonov

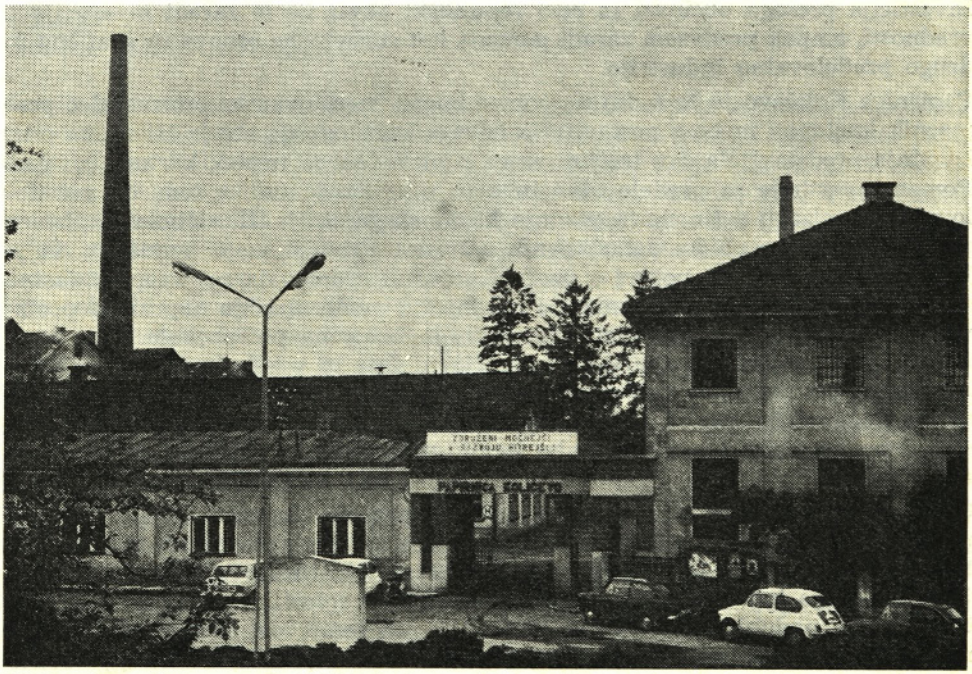

Takšen je pogled na stari del Papirnice Količevo, ki pa bo kmalu popolnoma drugačen

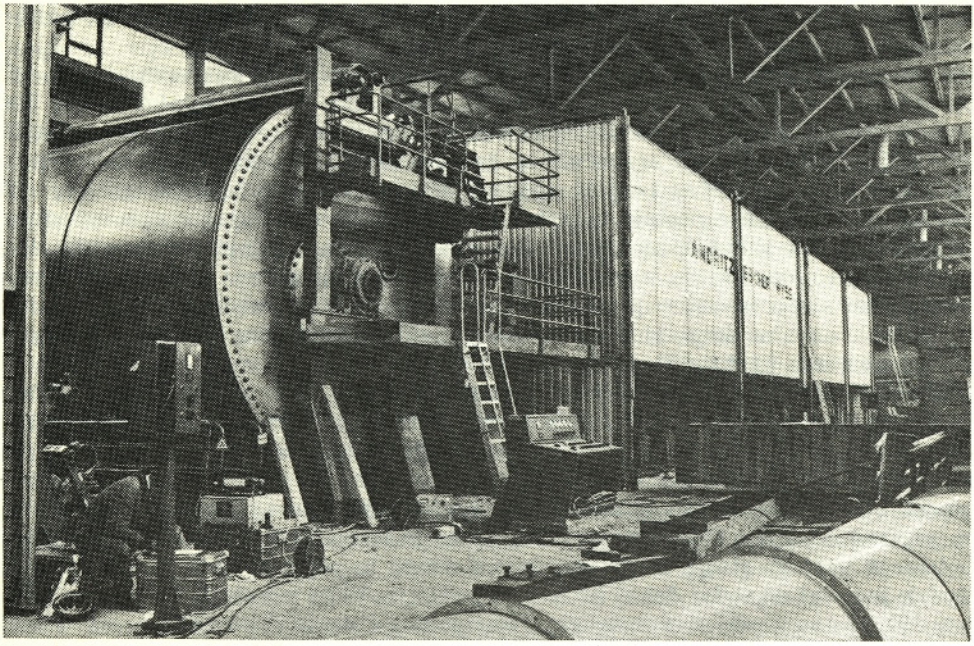

Montaža novega kartonskega stroja v Papirnici Količevo, ki bo močno povečala proizvodnjo kartona za domače potrebe in za izvoz

din, uvozna oprema 500 milijonov din, carina 140 milijonov din in ostalo 65 milijonov din, povečana obratna sredstva pa 35 milijonov din.

Investicija presega občinski in celo republiški okvir ne le zaradi investicijske vrednosti, ampak predvsem zaradi pomena kot surovinske osnove za grafično in drugo predelovalno industrijo.

Papirnica Količevo je že sedaj najpomembnejši jugoslovanski proizvajalec premaznik kartonov in bo s postavitvijo novega kartonskega stroja III njena proizvodnja predstavljala dve tretjini vsega proizvedenega triplex kartona pri nas. Pomen investicije za predelovalno industrijo se izraža tudi v tem, da več delovnih organizacij sofinancira gradnjo kartonskega stroja III, s čimer Papirnica razvija tudi nove oblike dohodkovnih odnosov. Pri tem velja poudariti, da je Papirnica Količevo že poprej s svojimi sredstvi sodelovala pri krepitvi lastne surovinske baze, ko je sofinancirala gradnjo in modernizacijo naprav za proizvodnjo celuloze in drugih materialov, ki jih bo sama potrebovala.

Dela na kartonskem stroju III so v zaključni fazi in vse kaže, da bodo kljub nekaterim podražitvam med gradnjo zaključena v predvidenem roku. Čeprav se bo z izgradnjo kartonskega stroja III povečal fizični obseg proizvodnje od 40.000 ton na 90.000 ton letno, se bo število zaposlenih povečalo le za okoli 160 delavcev.

Od nekdanje skupne proizvodnje kartona, papirja, lepenke in lesovine — preko 6000 ton v letu 1946 — se je proizvodnja povečala na preko 12.000 ton v letu 1960 in je v letu 1977 že presegla 40.000 ton teh izdelkov. Najpomembnejša je proizvodnja kartona, ki predstavlja več kot dve tretjini vseh proizvedenih izdelkov. V obdobju od 1970 do 1975 so kljub temu, da je celotni dohodek naraščal počasneje kot je naraščal poprečno v domžalski industriji, vseeno investirali v tem času preko 102 milijona din.

V letu 1977 je celotni dohodek znašal 360 milijonov din, ki ga je ustvarilo 721 zaposlenih delavcev, katerih poprečni osebni dohodek je znašal 5240 din.

Papirnica Količevo je v letu 1977 izvozila za preko 821.000 dolarjev svojih izdelkov in to v Zvezno republiko Nemčijo, Nizozemsko, Anglijo, Češkoslovaško, Kanado, Libanon, Iran, Jordanijo, Ciper, Sirijo, Nigerijo, Sudan in Malto.

V letu 1977 so se tudi samoupravno organizirali in oblikovali temeljne organizacije združenega dela: TOZD Proizvodnja papirja in kartona, TOZD Proizvodnja lepenke, TOZD Vzdrževalna dela, TOZD Energetika in delovno skupnost skupnih služb. Proces samoupravne organiziranosti še ni zaključen, ker bo nastala nova samoupravna organiziranost z začetkom obratovanja kartonskega stroja III. Svoj razvojni program imajo vključen v okviru SOZD Slovenijapapir, ki združuje vso slovensko papirno industrijo.
Za boljšo obveščenost delavcev izdajajo skupaj s papirnico Vevče glasilo Naše delo.

Vzporedno z razvojem proizvodnih zmogljivosti in naprav je kolektiv Papirnice ves čas po vojni posvečal posebno pozornost družbenemu standardu in socialni varnosti zaposlenih. V domžalski občini je Papirnica Količevo med tistimi delovnimi organizacijami, ki je uspešno reševala stanovanjske probleme, saj so sezidali blizu sto družinskih in samskih stanovanj, poleg tega pa je več kot 250 delavcem pomagala s krediti. Imajo urejen obrat družbene prehrane in tudi počitniške zmogljivosti v Fiesi, Izoli, Savudriji in na Veliki planini, ki omogočajo članom delovne skupnosti oddih in rekreacijo.

Kolektiv vlaga vse napore v to, da bi ob sodelovanju in pomoči širše družbene skupnosti uspešno izvedel veliko investicijo in se s tem še bolj uveljavil na tržišču ter obdržal renome, ki ga uživa zaradi svojih kvalitetnih izdelkov.

HELIOS
kemična industrija, Domžale

Kemična industrija ima v občini bogato in dolgo tradicijo in zavzema pomembno mesto v domžalskem gospodarstvu. Začetek razvoja te panoge sega v leto 1924, ko je bila na Količevem ustanovljena tovarna lakov. To je bila znana Marxova tovarna, v kateri so izdelovali lake, emajle in druge artikle. Tudi v Domžalah je industrijska družba Bistra leta 1926 spremenila kovinsko lesni program in začela izdelovati barve, lake in olja. V domžalski Medic-Zankl je bilo leta 1938 zaposlenih 53 delavcev, v Marxovi tovarni pa 25.
Novo obdobje se začenja leta 1959, ko so se kemijski delavci združili v delovno organizacijo Helios. Z reorganizacijo 1976 sta nastali dve temeljni organizaciji združenega dela, in sicer TOZD Kemična tovarna Domžale in TOZD Tovarna barv, lakov in umetnih smol Količevo. Tema dvema se je nekaj let kasneje priključila tudi tovarna kemičnih izdelkov in krede v Srpenici na Primorskem, leta 1977 pa še Oljarna, ki je bila prej povezana v Industrijskem kombinatu Servo Mihajl iz Zrenjanina.

Proizvodni program sloni na šestdesetih skupinah različnih izdelkov, ki predstavljajo okoli 800 proizvodov. Glavni izdelki so premazna sredstva, pigmenti, proizvodi iz škroba, umetne smole, kreda, tesnilni materiali za sušenje in različni dodatki za beton. Večji del široko razvejanega proizvodnega programa je namenjen raznim vejam industrije.
Delovni kolektiv Heliosa je v povojnih letih hitro širil svoje proizvodne zmogljivosti in hkrati krepil samoupravne odnose in poslovanje. Leta 1974 se je

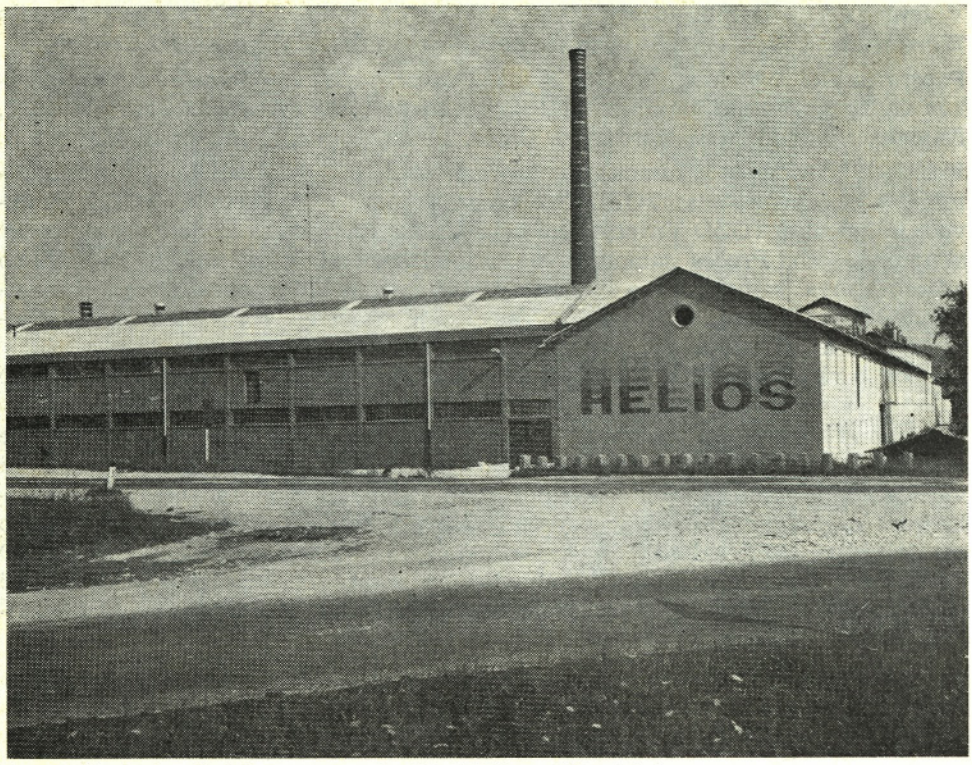

Prenovljeni obrati delovne organizacije Helios v Domžalah

pridružil sorodnim podjetjem in se povezal v SOZD Polikem — združeno podjetje za kemijo, gumo in plastiko.

Velika prizadevanja je Helios posvetil novim naložbam, ki so bile zaključene v letu 1977. V Domžalah so bile opravljene naložbe v skladiščne prostore, na Količevem, kjer so zgradili nov obrat pigmentiranih premazov v vrednosti 96 milijonov din in nov obrat za povečanje proizvodnje alkidnih in poliestrskih smol v vrednosti 62 milijonov din. Poleg tega so investirali tudi v Srpenici, kjer so investicije znašale 13 milijonov din, opravljene pa so bile po potresu, ki je prizadejal tej delovni organizaciji večje poškodbe. Vse te naložbe pa ne bodo povečale samo proizvodnje, ampak bodo omogočile boljše pogoje dela, večjo modernizacijo in s tem tudi produktivnost, ki je ni bilo mogoče doseči na zastarelih napravah in v tesnih prostorih predvsem v Domžalah.

V letu 1977 je 684 zaposlenih ustvarilo 633,88 milijona din celotnega prihodka, vendar pa pričakujejo, da se bo le-ta glede na nove naložbe še povečal. Osebni dohodki so poprečno znašali v navedenem letu 5560 din.

Osnovno vprašanje, s katerim se že vrsto let srečujejo v Heliosu, je vprašanje uravnavanja zunanjetrgovinske menjave. Dejstvo je, da so vezani na velik uvoz repromateriala in da so v ta namen potrebovali v letu 1977 več kot 9,400.000 dolarjev, izvozili pa so za 4,433.000 dolarjev. Sedanja prizadevanja potekajo v tej smeri, da bi za določene izdelke našli surovinsko osnovo na domačem tržišču. Sedaj izvažajo največ v Sovjetsko zvezo in Madžarsko, katerima sledijo Francija, Avstrija in Kuvajt. V takšni orientaciji izvoza pa moramo iskati tudi velik zunanjetrgovinski primanjkljaj. Repromateriale uvažajo predvsem iz zahodnega sveta, poslujejo pa predvsem z vzhodnim trgom. Zaradi tega

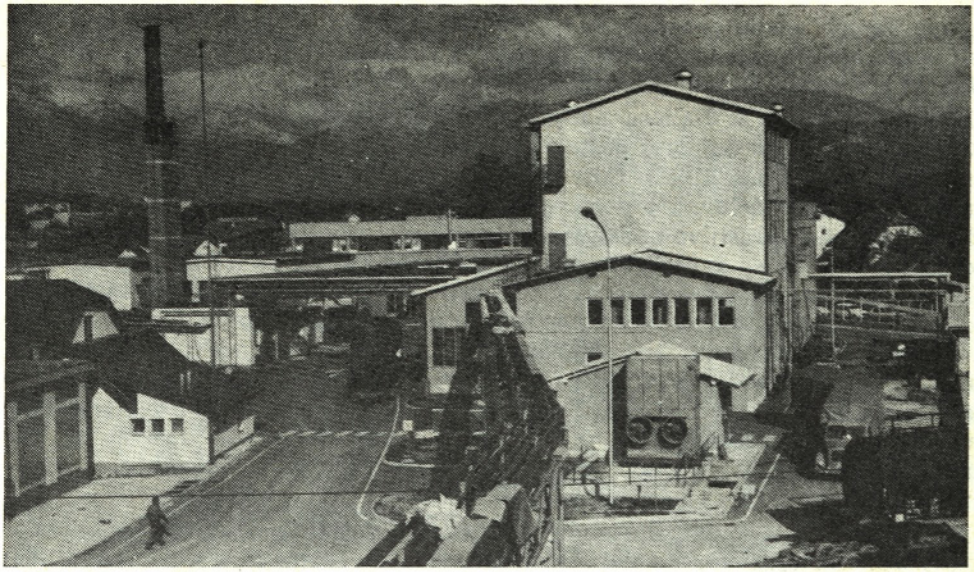

Del novih obratov delovne organizacije Helios na Količevem

so tudi v srednjeročnem planu zapisali, da bodo stopnjo pokritja do leta 1980 skušali doseči v višini 75 %, kar pa ne bo lahka naloga.
Poleg naložb pa so v Heliosu posvečali vseskozi veliko pozornost tudi družbeni prehrani delavcev, posebno skrb pa posvečajo zdravstvenemu varstvu delavcev. Vzporedno s tem so skrbeli za rekreacijske zmogljivosti, kar je bila tudi nujnost

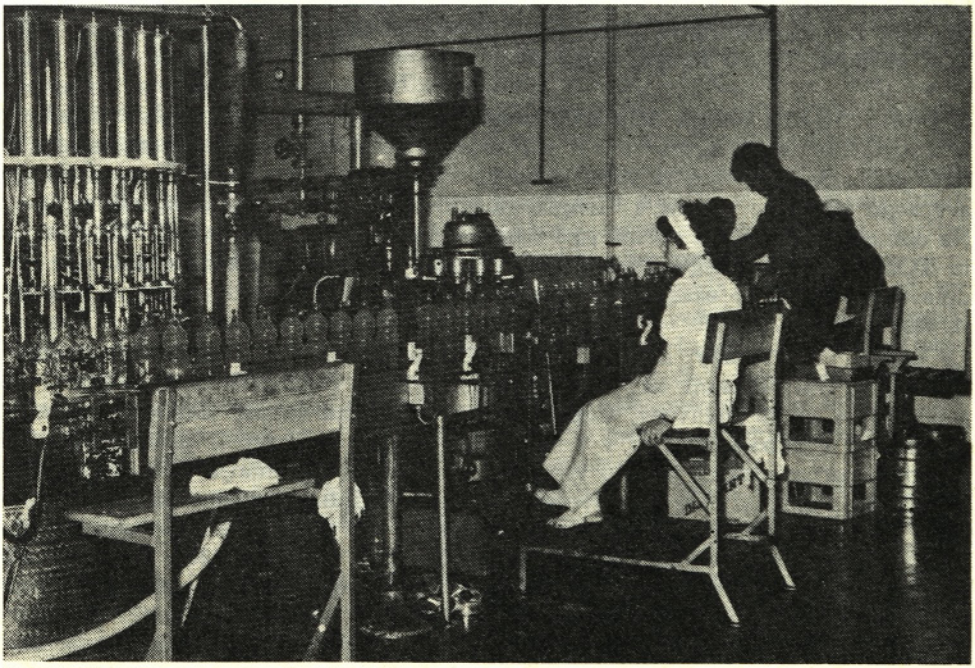

Nekdanja delovna organizacija Oljarna je sedaj TOZD Heliosa, vendar je ohranila svojo prvotno dejavnost, to je embaliranje jedilnih olj

glede na proizvodni program in težavne pogoje dela. Pri obveščanju kolektiva se poslužujejo internega glasila Kemilak, v katerem skušajo seznanjati delovni kolektiv o poslovanju in problemih, s katerimi se srečujejo pri svojem delu.

Leta 1977 je bila k Heliosu na podlagi referenduma priključena tudi TOZD Oljarna, ki je leto dni prej postala iz delovne enote IPK Servo Mihajl iz Zrenjanina samostojna TOZD. Čeprav je celotni dohodek leta 1977 znašal 162,8 milijona din, je delovna organizacija oziroma TOZD zašla v gospodarske težave in je bilo vprašljivo nadaljnje poslovanje in zaposlitev 94 delavcev, katerih osnovni dohodki so v poprečju znašali 3880 din. Težave so nastale zaradi tega, ker je proizvodni program slonel v pretežni meri v dodelavi surovih rastlinskih olj, za katere pa na jugoslovanskem tržišču ni bilo dosti surovin. Izdelki Oljarne so bila jedilna rastlinska olja, tehnična rastlinska olja in maščobne kisline. V novi organiziranosti predvidevajo spremembo proizvodnega programa, ki bo organsko povezan z drugimi TOZD Heliosa. Obdržali bodo tisti del proizvodnega programa, ki ga bodo lahko vključili v program celotne delovne organizacije, preusmerili pa se bodo na večje količine izdelave tehničnih olj in predelave odpadnih maščob.

V Heliosu je močno razvita tehnična služba in zaradi tega tudi delovna skupnost skupnih služb predstavlja strokovno močan team, ki obravnava na eni strani proizvodni program, na drugi strani pa skrbi za uvajanje nove sodobne tehnologije in raziskavo trga. Za prihodnja leta načrtujejo še nekaj novih investicij, ki pa bodo usmerjene predvsem v tisti del proizvodnje, ki bo zadovoljevala potrebe tržišča, z večjo produktivnostjo pa bodo skušali ustvariti tudi pogoje za izvoz na zahodna tržišča.

LEK
tovarna farmacevtskih in kemičnih izdelkov, Ljubljana
TOZ Kemija, TOZD Droge, Mengeš

Organizacija združenega dela Lek, tovarna farmacevtskih in kemičnih izdelkov iz Ljubljane, je v jugoslovanski farmacevtski industriji na četrtem mestu in daje danes šestino vseh zdravil, ki se uporabljajo v Jugoslaviji. Že pred drugo svetovno vojno je začela v Mengšu obratovati kemična tovarna Sallus.
Na območju domžalske občine ima danes Lek dve TOZD, in sicer TOZD Kemija in TOZD Droge. Poleg teh dveh TOZD ima Lek v Mengšu zaposlenih še več delavcev iz delovne skupnosti skupnih služb iz TOZD Razvoj in TOZD Invest servis.

Le bežen pogled nazaj nam priča o velikem uspehu te delovne organizacije. Začetki so bili skromni, saj je tovarna zdravil v svojih treh obratih leta 1946 zaposlovala le 85 delavcev. Čeprav je bila tovarna takrat slabo opremljena, so delavci s prizadevnostjo v nekaj letih desetkrat povečali proizvodnjo. Za razvoj tovarne zdravil je bilo vsekakor pomembno spoznanje delavcev, da bo proizvodnjo zdravil mogoče povečati le s proizvodnim programom, ki bo zagotovil pospešen razvoj lastne surovinske osnove. Na podlagi teh spoznanj so delavci začeli razvijati kemično industrijo v Mengšu, kjer so v letih 1950 do 1965 postopoma zgradili obrate za proizvodnjo dušikovega oksidula, za ekstrakcijo drog, za proizvodnjo digitalisovih glikozidov in alkaloidov rženih rožčkov, za derivate oksinolina in za živosrebrne organske spojine. Prenovili so anorganski obrat, obrat organskih sintez, obrat sirupov in raztopin.
Za Lek je seveda pomembno stalno povezovanje proizvodnje, razvojno razisko-

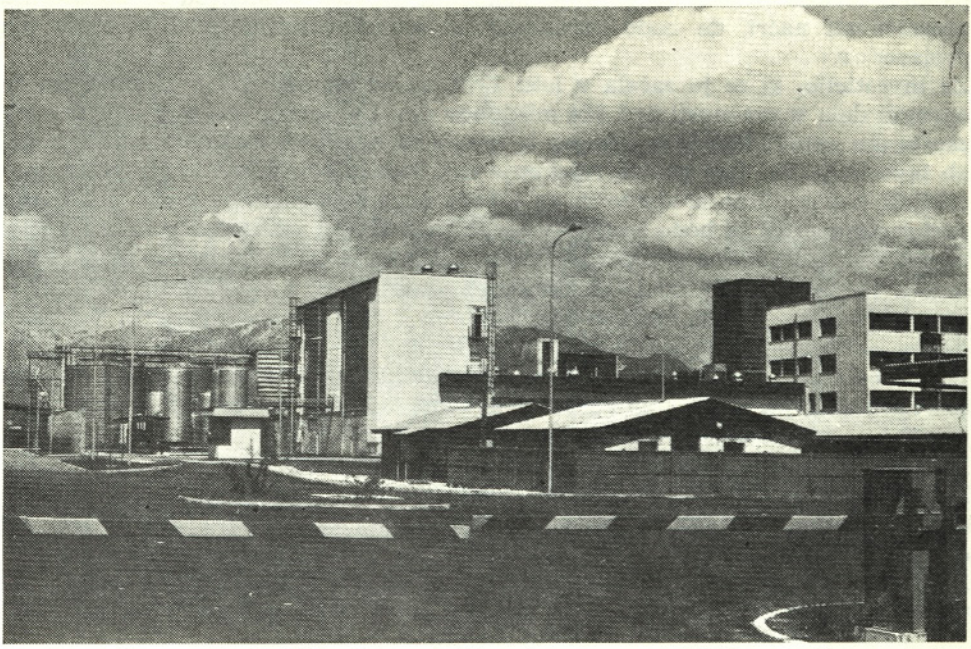

Na Mengeškem polju je bila odprta sodobna tovarna za pridobivanje drog, v kateri poteka sodobna proizvodnja, ki je namenjena tudi izvozu

valno in poslovno posvetovanje z jugoslovanskimi univerzami in raziskovalnimi inštituti in svetovnimi proizvajalci zdravil.

Celotno kemično proizvodnjo daje prav TOZD Kemija Mengeš. Proizvodnja obsega bogat asortiment kvalitetnih kemičnih spojin. Med jugoslovanskimi farmacevtskmi tovarnami so po številu in izbiri (ne pa količinsko) — kar zadeva večino izdelkov kemičnega proizvodnega programa — edini proizvajalec v Jugoslaviji. Kemična proizvodnja daje dobršen del surovin za lastno farmacevtsko proizvodnjo, nekateri izdelki pa so namenjeni zdravstvu. Del proizvodnje predstavlja priprava kemičnih surovin za nadaljnjo predelavo drugim uporabnikom. Izdelki kemične proizodnje so: bizmutove bazične soli, barijeve in magnezijeve soli, živosrebrne organske soli in kovinski stearati.

Posebno področje je pridobivanje zelišč. Zaradi povečanja zmogljivosti za proizvodnjo glikozoidov, digitalisa in alkaloidnih rženih rožičkov so morali poskrbeti za lastno surovinsko bazo; kooperacijsko pa sodelujejo tudi s kmetijskimi zadrugami in zasebnimi kmetovalci. Najbolj so povečali plantaže, posejane z ržjo, kjer pridobivajo ržene rožičke. Od nekaj hektarov površin so plantaže v zadnjih letih povečali na okoli 2500 ha. Prvotno ročno cepljenje rženih rožičkov so zaradi velikih plantažnih nasadov mehanizirali.

V svetu je zelo cenjen Redergin, ki je pridobljen iz rženih rožičkov, s katerim zadovoljuje Lek vse domače potrebe, delno pa ga tudi izvaža. Z investicijami, ki so sedaj že v teku, se bo Lek uvrstil med največje svetovne proizvajalce te substance, ki jo bo z lastno tehnologijo proizvajal iz domačih surovin. Večina proizvodnje bo namenjena izvozu in tako bo Leku omogočeno, da bo večji del uvoza kril z lastnim izvozom.

Pri organskih sintezah je pomembna proizvodnja narkoznih sredstev, s katerimi Lek kot edini domači proizvajalec zadovoljuje jugoslovanski trg, del proizvodnje

pa tudi izvaža. S sedanjo gradnjo kemičnih obratov v Mengšu se že začenja uresničevati načrt, da bodo proizvedli od sedanje tretjine nad polovico teh proizvodov.
Za investicijo, ki se je začela v letu 1977, so od skupno 427 milijonov din že opravili dela v vrednosti nad 124 milijonov din. Celotna investicija je v delnem zaostanku zaradi kasnitve opreme iz uvoza in nekaterih manjših sprotnih del ob investiciji. Pri tem gre za reševanje tudi trdnih odpadkov, ki jih bodo uporabljali kot gnojilno sredstvo in za tekoče odpadke, ki jih je treba očistiti do tolikšne mere, da ne bodo kvarno vplivali na podtalnico. Istočasno rešujejo tudi plinske odpadke, da ne bo prihajalo do ekološkega uničevanja okolja.
V letu 1977 so v obeh TOZD Leka v Mengšu ustvarili nad 323 milijonov celotnega prihodka. V tem letu je bilo zaposlenih 210 delavcev, katerih poprečni osebni dohodek je znašal 6110 din.
Lek je bil leta 1977 največji izvoznik v domžalski občini in je izvozil za več kot 5,311.000 dolarjev in to v 30 držav na zahodu, vzhodu in v države v razvoju. V celoti je z izvozom pokrival tudi uvoz.
Istočasno z razvojem podjetja so v Leku skrbeli tudi za družbeni standard delavcev in za reševanje njihovih socialnih vprašanj. Urejene imajo obrate za družbeno prehrano in tudi počitniške zmogljivosti so v okviru celotne delovne organizacije vseskozi dobro urejali.
Za obveščanje delavcev izdajajo interno glasilo Kolektiv, v katerem skušajo posredovati pestro problematiko celotne organizacije združenega dela, ki ima vidno mesto v naši farmacevtski proizvodnji.
Ko bodo investicije zaključene, pričakujejo še večje proizvodne uspehe in s tem ob stalnem izpopolnjevanju tehnologije tudi še večje uveljavljanje v zunanji trgovini in nadaljnjem združevanju dela in sredstev z drugimi delovnimi organizacijami na domačem območju.

TERMIT Domžale

Sedanja delovna organizacija Termit Domžale je nastala iz dveh podjetij, ki sta bili ustanovljeni po drugi svetovni vojni. Prvo je bilo ustanovljeno leta 1945 kot okrajno podjetje Kremen Domžale, ki se je ukvarjalo z dobavo kremenovega peska železarnam in livarnam. Peskokopi so bili v Moravčah, kjer so že konec 19. stoletja kopali kremenov pesek in tlačilno maso. Pozneje, od leta 1952, so spadali pod Kemično industrijo Kamnik, ki se je leta 1959 preimenovala v Svit Kamnik. Naslednje leto je prišlo do ustanovitve podjetja Termit Domžale in »peskokopi« so postali del novega podjetja.
Drugi del podjetja Termit pa je predstavljal Tobi (tovarna barv Ihan), ki ima za seboj tudi pestro zgodovino, saj je nastal iz nekdanjih mlinov za žito, ki so bili konec 19. stoletja preurejeni za mletje zemeljskih barv. Leta 1948 je bila izvedena nacionalizacija in Tobi je bil priključen h keramično-kemični industriji Kamnik in leta 1960 k novemu podjetju Termit Domžale. Osnovna dejavnost je bila izdelava suhih zemeljskih barv in mletje kamenin.
Osamosvojitev obratov »Peskokopi« Moravče in obrata »Ihan« ter ustanovitev podjetja Termit Domžale je bila posledica specifične proizvodnje in zahtev tržišča. Z uvedbo livarskega pomožnega materiala je novo podjetje kot prvo v državi postavilo temelje proizvodnje v obliki livarskega servisa, saj je bil proizvodni program izključno namenjen oskrbovanju železarn in livarn s pomožnimi livarskimi sredstvi.

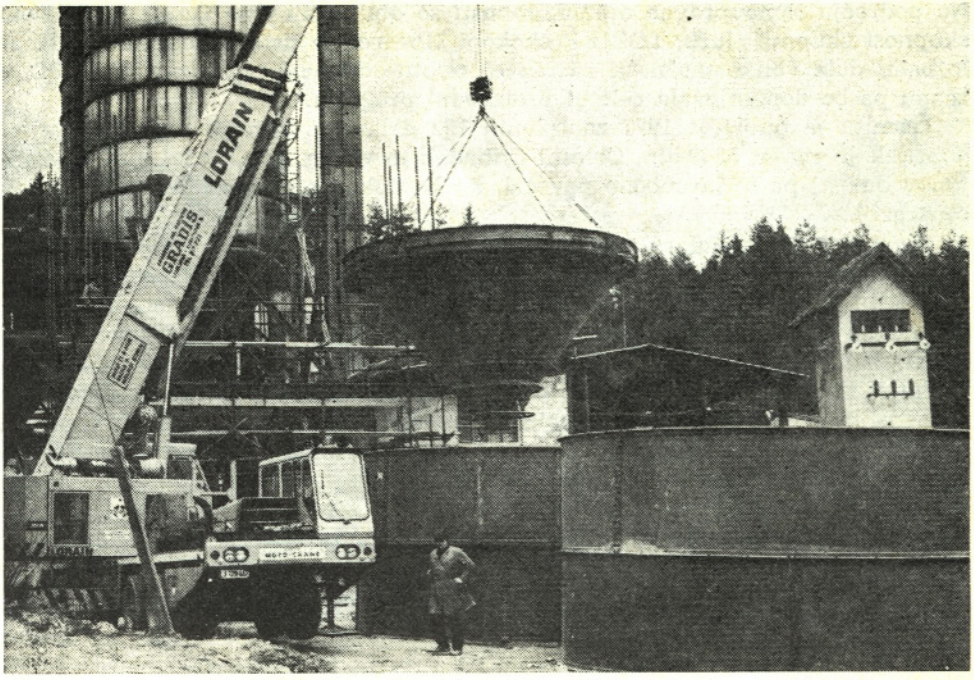

Delovna organizacija Termit gradi v Moravčah sodobne obrate za izkoriščanje kremenčevega peska

Izpopolnjevanje proizvodnega programa pa je zahtevalo opuščanje nerentabilnih proizvodov, uvajanje novih in istočasno nove naložbe v opremo in objekte. V Ihanu je prišlo do modernizacije leta 1962, ko so bile zgrajene delavnice, lastni laboratorij in skladišča. Večja vlaganja pa so se začela v obratu »Peskokopi« v Moravčah leta 1965, ko je bila postavljena prva sušilnica kremenovega peska. Naložbe so se nadaljevale v naslednjih letih, saj je bilo treba zgraditi nove separacije za lovljenje finega peska iz odpadnih voda. Ročno delo so vse bolj nadomestili stroji tako v peskokopih kakor tudi pri razkladanju peska na železniških postajah. Leta 1971 je bila opravljena ponovna rekonstrukcija v separaciji in nabavljene so bile sodobne opreme za pranje in klasiranje peska.

Hiter razvoj livarske tehnologije in pa velike možnosti za izkoriščanje naravnih bogastev je imelo za posledico, da je bilo podjetje vsa leta v dograjevanju. Osvojitev trga, prizadevanja za zmanjšanje uvoza vseh livarskih pomožnih sredstev je postavilo pred kolektiv zahteve po večjih naložbah predvsem v Moravčah. Sedaj poteka investicija v vrednosti preko 36,7 milijona din, s čimer bo dosedanja proizvodnja od 107.000 ton narasla na 200.000 ton in kar je najvažnejše, je to, da bo od celotne proizvodnje več kot 50 % suhega peska, ki je najbolj iskan na tržišču. Poleg tega se bo tudi celotna izkoriščenost povečala do skrajnih meja, saj bo pesek pod granulacijo 100 služil kot osnovna surovina za izdelavo opeke, nad granulacijo 500 pa za izdelavo ognjenostalnih mas v lastnih obratih in za izdelavo azbestnih plošč v Anhovem.

Tudi v Ihanu so povečali proizvodnjo izolacijskih praškov »Litoterm« in »Izomil«, ki se uporabljata v livarstvu kakor tudi vrsto drugih artiklov, med katerimi so predvsem talila za barvne kovine, premazi za tlačno in kokilno litje ter kite za vse kovine za livarne in avtomobilsko industrijo.

Na področju samoupravne organiziranosti so oblikovali dve TOZD in delovno skupnost skupnih služb. TOZD Peskokopi Moravče je tista, ki bo z novimi naložbami dala velike možnosti za razvoj celotne delovne organizacije, TOZD v Ihanu pa bo dopolnjevala celotni proizvodni program.
V Termitu je bilo leta 1977 zaposlenih 192 delavcev, katerih poprečni osebni dohodek je znašal 5840 din. Celotni prihodek je v tem letu znašal nad 76 milijonov din, ki pa se bo močno povečal, ko bo dokončana prva faza investicij v separaciji.
Tudi za družbeni standard so v zadnjih letih poskrbeli z uvedbo toplih obrokov in nekaterih rekreacijskih zmogljivosti. Več pozornosti so začeli posvečati tudi reševanju stanovanjskih vprašanj, ki jih v preteklih letih niso mogli reševati v zadostni meri. Za obveščanje članov kolektiva izdajajo glasilo Delavec — delavcu, v katerem seznanjajo kolektiv o bistvenih vprašanjih življenja in dela.
Nadaljnji razvoj Termita je zagotovljen, saj to omogočajo velike količine naravnega kremenovega peska in sklenjeni poslovni dogovori z železarskimi delovnimi organizacijami. Pomožni materiali iz Termita pa bodo posredno vplivali tudi na uravnavanje zunanjetrgovinske bilance, saj so domače surovine kvalitetnejše in cenejše od tistih, ki jih morajo naše železarne uvažati.
Rast Termita je tudi velikega pomena in osnova za razvoj celotne Moravške doline in tudi južnega dela naše občine, saj njihova proizvodnja omogoča ohranjevanje prebivalstva na tistih območjih, kjer dosedaj ni bila v tolikšni meri razvita industrija.

SLOVENIJALES
Radomlje

Delovna organizacija Slovenijales Radomlje se je razvila iz majhnega Staretovega lesnega obrata, kjer je bilo pred drugo svetovno vojno zaposlenih okrog 30 delavcev. Do leta 1948, ko je bil obrat v zasebni lasti, so žagali les, izdelovali zaboje in lesno moko. Po tem letu pa so začeli načrtovati nadaljnji razvoj podjetja in izvedli temeljito rekonstrukcijo in modernizacijo. Proizvodni program so razširili na izdelovanje kosovnega pohištva. Za delovno organizacijo je pomembno leto 1968, ko so se priključili k Slovenijalesu. Tedaj je bilo zaposlenih 420 delavcev, kar je največje število zaposlenih delavcev v celotnem obdobju obstoja delovne organizacije. Smotrne investicije so bile v prvi vrsti usmerjene v modernizacijo proizvodnje in tako so zrasli posamezni med seboj povezani obrati: stolarna, žaga, sušilnica in skladišče žaganega lesa.
Slovenijales Radomlje je tista delovna organizacija v domžalski občini, ki je načrtno delala pri raziskavah na tujih tržiščih in ki je našla svoje mesto v zunanjetrgovinski menjavi. Toda za to je bilo potrebno veliko prizadevanj, posebno še zaradi tega, ker se z izvozom lesnih izdelkov ukvarja sorazmerno veliko slovenskih in jugoslovanskih delovnih organizacij in tudi sama akumulativnost te veje gospodarstva ni takšna, da bi dopuščala stihijske posege na tržišču. Vse naložbe so bile usmerjene v modernizacijo in večjo produktivnost ter zmanjševanje neproizvodnih stroškov. Res je, da 95 % surovin dobijo doma, toda visoka stopnja obdelave je dosegla najvišjo možno mero. Pri nekaterih izdelkih predstavlja vloženo delo kar 59 % lastne cene, kar pomeni, da nad polovico vrednosti izdelka predstavlja izvoz dela.
Proizvodne in prodajne programe pripravljajo skupaj s trgovinsko organizacijo Slovenijales oziroma njenimi izvoznimi službami. Njihovo prizadevanje je ne-

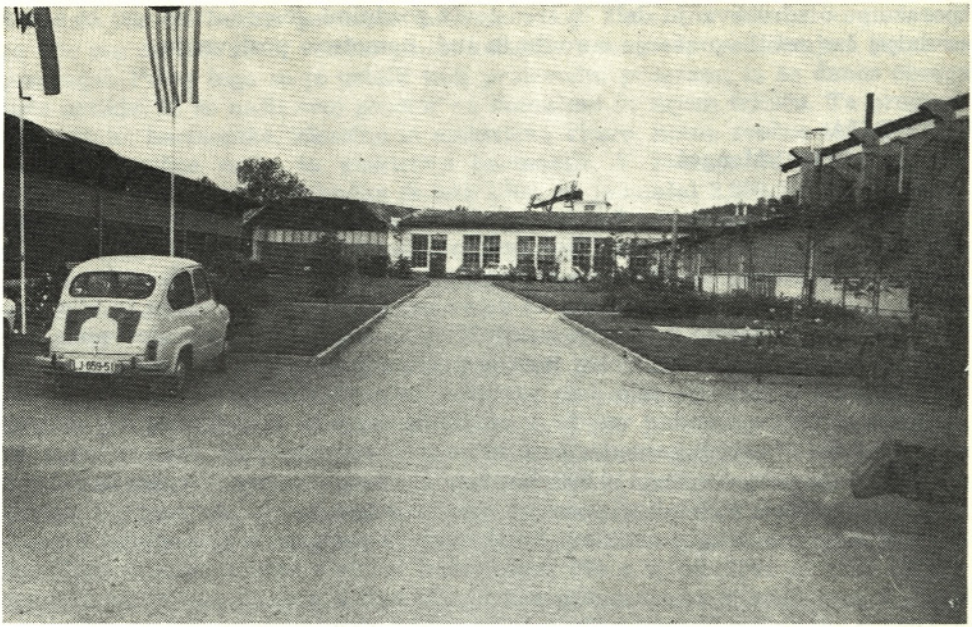

Delovni kolektiv Slovenijales Radomlje se je s svojimi kvalitetnimi izdelki uveljavil na zahodnem tržišču, kamor izvaža večji del svoje proizvodnje

prestano analiziranje tržišča v državah, kamor izvažajo in na osnovi ugotovitev prilagajanje tekočih in srednjeročnih programov proizvodnje. Poleg tega odgovorno in stalno ugotavljajo stroške in njihov trend ter tako usklajujejo lastne in prodajne cene.

V času zaostrenih pogojev gospodarjenja, ko so marsikje zašli v težave, so v Slovenijalesu vztrajno delali, proučevali trg, povečevali proizvodnjo in izvažali ter tako obdržali zunanje tržišče. Kar 80 % proizvodnje izvažajo na zahodno tržišče, prodirajo pa tudi v države tretjega sveta. Leta 1977 so izvozili za več kot 4,543.000 dolarjev — uvoz pa je znašal le nekaj nad 717.000 dolarjev. Največ izvažajo v ZDA, Zvezno republiko Nemčijo, Japonsko, skandinavske države, Belgijo, Holandijo, Italijo, Kanado, Francijo in še v nekatere druge države; na vzhod pa na Madžarsko in v Nemško demokratično republiko. Poleg tega izvažajo tudi na bližnji vzhod — Saudsko Arabijo in celo v Avstralijo.
Produktivnost in smotrnost modernizacije je omogočila temu 386-članskemu kolektivu, da je v letu 1977 ustvaril 120,6 milijona skupnega prihodka. Osebni dohodki so znašali 4240 din, kar je odsev velike prizadevnosti smotrnega gospodarjenja in pravilne izvozne politike.

Tudi za standard delavcev si močno prizadevajo, saj imajo zagotovljeno družbeno prehrano in tudi zmogljivosti za oddih delavcev.

V svojem srednjeročnem programu načrtujejo nove investicije predvsem v posodobitev nekaterih obratov in uvajanje še modernejše tehnologije. Tako predvidevajo, da bodo v te namene vložili okoli 20 milijonov din in da bodo obdržali tudi izvoz na dosedanji višini. V ta namen stalno spremljajo gibanja na tržišču in zasledujejo povpraševanje po kvalitetnih izdelkih. Veliko pričakujejo tudi od renomeja, ki so si ga ustvarili v zahodnem svetu, istočasno pa skušajo tudi doma rešiti nekatera odprta vprašanja v smotrnem povezovanju predelovalne pohištvene industrije. Že več let si prizadevajo, da bi sklenili samoupravne

sporazume o združevanju dela in sredstev z gozdnimi gospodarstvi, saj bi s tem za daljši čas rešili vprašanje surovin in tudi nemoteno poslovanje.

MELODIJA
tovarna glasbil, Mengeš

Pred ustanovitvijo Državne tovarne glasbil maja 1946 s sedežem v Mengšu smo imeli v Sloveniji le nekaj manjših obrtnih delavnic za izdelovanje in popravilo glasbenih instrumentov. Tovarna je nastala z nacionalizacijo petih zasebnih delavnic in je v začetku zaposlovala 25 delavcev. Začetna proizvodnja je bila zelo skromna, ker zastarelo orodje in razdrobljenost neprimernih obratov nista dopuščala večje proizvodnje. Poleg tega je primanjkovalo tudi sredstev za nakup nove opreme in tako je bilo delo pretežno ročnega značaja. Proizvajali so 21 različnih artiklov, vendar vse le v majhnih serijah. Podjetje se je večkrat znašlo v težkih pogojih gospodarjenja in na robu rentabilnosti. Tako je leto 1950 zaključilo z izgubo v višini 120.000 din, vendar so samoupravni organi in delavci z odpovedovanjem vzdržali in ponovno začeli z izdelovanjem harmonik, klasičnih kitar in številnih drugih artiklov. Višek svojega poslovanja je podjetje doseglo v letih 1961 in 1962, ko je s 470 zaposlenimi izdelalo 5800 harmonik in 25.000 kitar. V tem času je zelo uspešno sodelovalo tudi z znanim podjetjem Höhner iz Zvezne republike Nemčije. Toda že naslednji dve leti je podjetje preživljalo ponovno krizo, ki je nastala zaradi nepredvidenega uvoza 14.000 harmonik iz Demokratične republike Nemčije. To je popolnoma zavrlo prodajo, saj je jugoslovanski trg zmogel kupiti, glede na kupno moč prebivalstva, največ 12.000 harmonik. Nakopičena skladišča so imela za posledico zmanjšanje števila zaposlenih na 230 delavcev, spremembo in preusmeritev proizvodnega programa in sklenitev pogodbe o poslovnem sodelovanju z Jugotehniko, ki se je s pogodbo

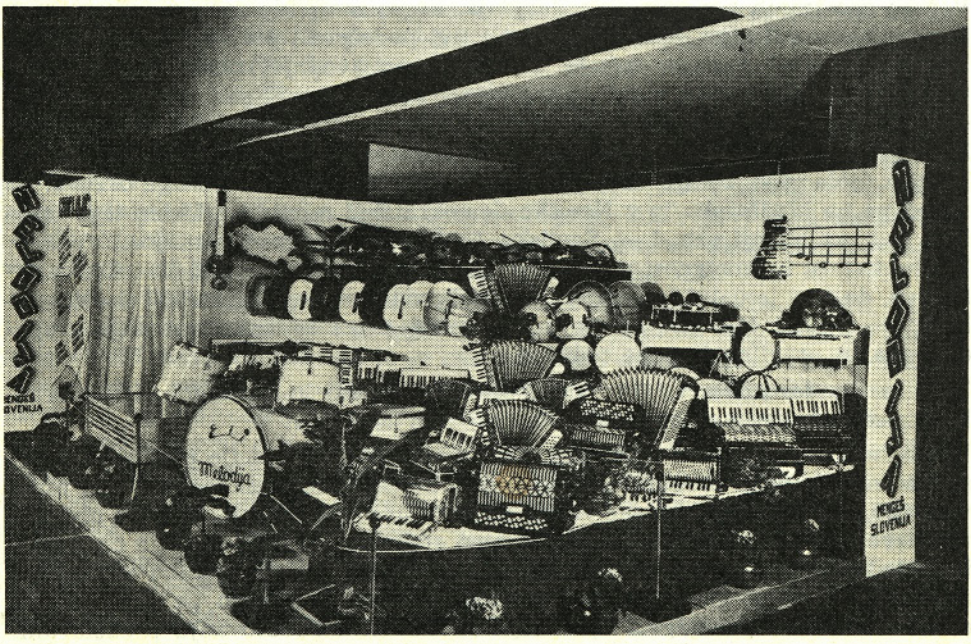

Inštrumenti, ki jih proizvajajo v Melodiji Mengeš

obvezala, da bo kupila pretežno količino zalog. Težave v delovni organizaciji so bile vse do leta 1970, vendar jih je kolektiv s samoodpovedovanjem ponovno premagal. Poleg tega se je ustalil tudi proizvodni program; ta še danes obsega tiste artikle, ki so našli svoj prostor na domačem in tujem tržišču. Ta program sestavljajo: harmonike, klasične in električne kitare, notne zvočne table, ojačevalci, električne orgle in električni harmoniji. V razvoju Melodije pomeni štartno osnovo ostanek dohodka iz leta 1969, ki je znašal 2,890.000 din in povečan izvoz, ki je znašal skoraj 30.000 dolarjev. Od tedaj naprej ni bilo večjih težav, čeprav proizvodnja poteka v neprimernih proizvodnih prostorih. Veliko pozornost so posvetili tehnološki organizaciji delovnega procesa in proučevanju potreb na domačem in tujem tržišču.
V letu 1977 je 193-članski delovni kolektiv ustvaril 31,6 milijonov din celotnega prihodka in s tem bistveno povečal možnost, da uresniči postavljeni srednjeročni plan do leta 1980. Še posebno ugodno pa posluje Melodija na zunanjem tržišču in to predvsem v zahodnih državah. Tako je v letu 1977 izvozila za 240.000 dolarjev svojih izdelkov in to v ZDA, Zvezno republiko Nemčijo, Italijo, Švico, Francijo, Anglijo in Avstrijo. Ustvarili so si tudi dokaj ugodno izvozno-uvozno bilanco, saj je znašal presežek 173.000 dolarjev. Takšni gospodarski dosežki brez dvoma dokazujejo visoko kvaliteto in s tem tudi konkurenčnost na zunanjem tržišču.
Glede osebnih dohodkov so v spodnjem predelu lestvice, saj so poprečni osebni dohodki v letu 1977 znašali 3900 din. Kolektiv se je v zadnjem obdobju močno prizadeval, da bi rešil tudi mnoga odprta vprašanja družbenega standarda, predvsem pa možnost oddiha za svoje delavce.
Nadaljnji razvoj Melodije bo v prvi vrsti odvisen od novih vlaganj v prepotrebne proizvodne objekte in uvajanjem sodobne tehnologije ter s tem zmanjševanja ročnega dela. Čeprav so v bistvu edini proizvajalci harmonik v državi, pa so vendar izpostavljeni močni konkurenci, saj so na trgu velike količine uvoženih instrumentov. Kljub temu pa so trdno odločeni, da obdržijo zunanji trg in da navežejo tesno poslovno sodelovanje tudi s trgovino in samoupravnimi interesnimi skupnostmi na področju kulture, saj le-te lahko v veliki meri zadovoljujejo njihove interese pri razširjanju kvalitetne proizvodnje.

TAMIZ
Mengeš

Začetki delovanja današnje obrtne delovne organizacije Tamiz segajo v leto 1946, ko je 2. novembra Okrajni ljudski odbor ustanovil Krajevno mizarstvo Mengeš, ki se je leta 1950 preimenovalo v Splošno mizarstvo Mengeš in nato leta 1959 v Obrtno podjetje Tamiz; tako je dobilo podjetje današnje ime Tamiz — izdelovanje notranje opreme in pohištva.
Ob ustanovitvi je v neprimernih prostorih delalo 5 delavcev in to na zastareli strojni opremi. Toda velika požrtvovalnost vodilnih in vseh drugih delavcev ter stalno zaposlovanje je imelo za posledico, da se je število zaposlenih leta 1959 povečalo na 10 delavcev. Delovni kolektiv se je odločil, da razširi svoj program še na tapetništvo in ključavničarstvo. Ker so se leta 1960 odprle nove možnosti za najetje kredita, so se v podjetju odločili za nakup novega zemljišča in za gradnjo novih delovnih in poslovnih prostorov, ki so bili že leta 1961 izročeni svojemu namenu. Z nakupom modernih obdelovalnih strojev in s stalnim samoodpovedovanjem se je podjetje hitro širilo in preusmerilo tudi proizvodnjo: začeli so izdelovati posebno opremo po posebnih naročilih in načrtih. Ker se je

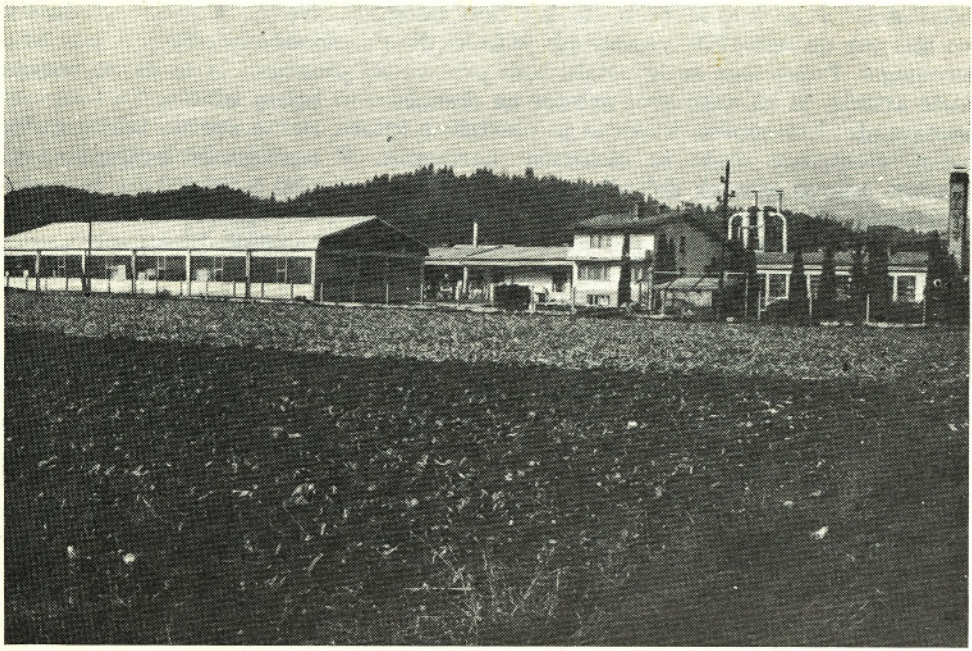

Novi obrati delovne organizacije Tamiz Mengeš, v katerih izdelujejo sodobno opremo za lokale in hotele

pri tem pokazala potreba tudi po pasarski dejavnosti, so leta 1972 zaposlili več pasarjev in uredili tudi sodobno delavnico. Tako se je podjetje specializiralo za izdelavo notranje opreme hotelov, poslovnih prostorov, bank, veletrgovin, trgovin, šol in še drugih objektov.S svojimi kvalitetnimi izdelki so opremili vrsto novih zgradb v vsej državi.
Zanimivi so podatki, ki kažejo razvoj delovne organizacije. Leta 1960 je 26 zaposlenih ustvarilo 602.000 din celotnega dohodka, v letu 1977 pa je 61 delavcev ustvarilo 21,7 milijona din celotnega prihodka. Takšne rezultate pa je bilo mogoče doseči s kvalificiranimi delavci, visoko produktivnostjo in s solidnim ponašanjem do naročnikov, ki so bili mnogokrat zelo zahtevni.
Podjetje je posvečalo veliko skrb tudi delavcem, saj so le-ti že leta 1962 dobivali tople obroke in tudi za letni odmor so odvajali toliko sredstev, da so lahko primerno letovali. Osebni dohodki so bili predvsem po izgradnji novih objektov na primerni višini in so v lanskem letu znašali v poprečju 5510 din.
V srednjeročnem programu načrtujejo povečanje celotnega prihodka, nakup novih sodobnih strojev in povečanje produktivnosti in s tem tudi konkurenčnosti na zahtevnem področju izdelovanja notranje opreme in pohištva. Močno si prizadevajo, da bi s svojo solidnostjo tako, kot so dosedaj, izpolnjevali vse zahteve naročnikov in s tem obdržali zahtevno tržišče na območju celotne Jugoslavije.

MLINOSTROJ
tovarna strojev, Domžale

Začetki razvoja delovne organizacije segajo v čas, ko so se po vojni pokazale potrebe po podjetju, ki bi skrbelo za obnovo mlinov in mlinskih strojev. Ker

je bila mlinska industrija v Sloveniji razvita na širšem domžalskem območju in v sosednjih občinah, na voljo pa so bili tudi strokovno usposobljeni ljudje, je vlada LR Slovenije leta 1950 z odločbo ustanovila Podjetje za remont mlinov v Študi pri Domžalah. Direkcija za prehrano pa je dala novemu podjetju obstoječi mlin Klas (preje Vovkov mlin). Tako se je začela iz starega mlina in pripadajočih gospodarskih poslopij razvijati skromna delavnica, v kateri je bilo zaposlenih 8 izkušenih delavcev. Najprej so adaptirali nekaj prostorov in s tem omogočili, da je že naslednje leto stekla tudi proizvodnja. V nekaj letih se je obseg del povečal in so poleg remonta začeli izdelovati tudi prve stroje. Glede na to, da so sprva popravljali in izdelovali le lesene stroje, je bilo zaposlenih več mizarjev, kakor kovinarjev. Toda nadaljnji razvoj je šel v to smer, da je kovinska izdelava strojev nadomestila les in s tem so mizarske delavnice postale odvečne. To je imelo za posledico, da so se leta 1957 mizarji ločili in priključili Mizarstvu Domžale.

Kvalitetni izdelki so se hitro uveljavili na jugoslovanskem trgu, popravila so se zmanjševala in vedno bolj je rasla nova proizvodnja. To je pripeljalo do tega, da se je v začetku leta 1957 podjetje preimenovalo v Tovarno mlinskih strojev — Mlinostroj. Do nove reorganizacije je prišlo še leta 1959, ko je bila opuščena tudi delavnica za izdelavo mlinskih kamnov. Pri vsem tem pa je raslo število zaposlenih in s tem so prostori postajali pretesni, pogoji dela pa posebno v zimskih mesecih zelo težavni. Kolektiv je presežek svojega dela začel vlagati v razširjanje strojnega parka in v gradnjo novih delavnic. S tem se je začelo obdobje adaptacij in že leta 1959 je bila zgrajena nova proizvodna hala s površino 1200 m² in kurilnica, leta 1963 je bila urejena strojna delavnica in leta 1964, po izselitvi mizarskega obrata, pa je bila adaptirana stara stavba mlina za upravne prostore in skladišče.

Uvajanje modernih strojev, vedno večje povpraševanje po izdelkih, je postavljalo delovni kolektiv Mlinostroja pred vedno odprta vprašanja novih delovnih prostorov. Zato so se leta 1970 ponovno odločili za gradnjo proizvodne hale s površino 2000 m² in v katero so bila preseljena nekatera opravila in dela, ki so se še vedno opravljala na dvorišču. Tudi v naslednjih letih gradnja ni zastala in tako so leta 1974 pridobili nove prostore za tehnično službo, naslednje leto pa še prostore za družbeno prehrano in dvorano. V letu 1977 pa so zgradili še nove pokrite površine, kar jim je omogočilo, da so tudi razrez pločevine prenesli v pokrite obrate. Toda pri vsem tem je kolektiv preživljal tudi težka obdobja, saj so morali sprejemati marsikdaj vsako delo. Toda s kvaliteto na področju izdelovanja strojev za mlinsko industrijo so si ustvarili zaupanje, tako da so vse zmogljivosti bile že večkrat vnaprej prodane. Ker so veliko investirali v nakup sodobne opreme, so lahko sprejemali tudi večja naročila. Te prakse niso opustili tudi v zadnjih letih, saj se zavedajo, da brez tega ne bodo mogli uspešno sodelovati v okviru SOZD Združenega podjetja strojegradnje.

Tako sedaj v Mlinostroju proizvajajo vse vrste strojev, transportne naprave za zunanji in notranji transport, opremo za mline, pekarne, silose, tovarne močnih krmil, opremo za čiščenje zraka in drugo opremo za industrijo, popravljajo proizvodne stroje, opravljajo njihovo montažo, projektirajo in nudijo inženiring za silose, skladišča, tovarne močnih krmil in drugo.

Iz podatkov je razvidno, da je leta 1957 bilo zaposlenih 76 delavcev, ki so ustvarili 105.000 din celotnega dohodka, deset let kasneje je 141 delavcev ustvarilo 12 milijonov din skupnega dohodka, medtem ko je leta 1977 bil zaposlen 201 delavec, ustvarjeni celotni prihodek pa je znašal 850 milijonov din. Osebni dohodki so v tem letu znašali v poprečju 5310 din.

Takšne rezultate pa so lahko dosegli zaradi tega, ker so vseskozi skrbeli tudi za strokovni kader. Poleg tega, da se je veliko število delavcev šolalo ob delu in si pridobilo kvalifikacije, se je v času obstoja podjetja izučilo preko 130 ključavničarjev in strugarjev. Ravno tako so vseskozi vodili načrtno kadrovsko politiko pri štipendiranju, kar jim sedaj omogoča nemoteno načrtovanje proizvodnje.

Ker so vsa leta sredstva vlagali v objekte in strojno opremo, so šele leta 1975 prišli do družbenih prostorov in začeli skrbeti tudi za rekreacijske objekte in za reševanje stanovanjskih vprašanj v obliki kreditov.

V srednjeročnem programu do leta 1980 predvidevajo, da bodo še več vlagali v nabavo sodobnih strojev in skušali ponuditi tržišču še nove proizvode, saj se zavedajo, da se morajo razvijati še naprej tako, kot so se razvijali v tistem obdobju, ko so iz obrtniške delavnice zgradili sodobno industrijsko delovno organizacijo. S tem pa Mlinostroj dobiva še vidnejše mesto v okviru svoje SOZD in s tem v slovenskem gospodarstvu na področju strojegradnje.

HIDROMETAL
Mengeš

Sedanja delovna organizacija Hidrometal se je razvila iz komunalnega podjetja, ki je v lastni režiji gradilo primarno in sekundarno mrežo gravitacijskega vodovoda »Izviri pod Krvavcem — Vodice — Mengeš«, v skupni dolžini okoli 150 kilometrov z vsemi pripadajočimi objekti. Zajetja, rezervoarji in prečrpovalne naprave so omogočile širšemu območju zdravo pitno vodo in tudi industriji zadostne količine tehnološke vode. Pri samem razvoju podjetja je bila pomembna tudi gradnja kanalizacijske mreže in čistilne naprave. Leta 1968 pa se je podjetje kot komunalno podjetje Vodovod začelo ukvarjati z izdelavo strojne

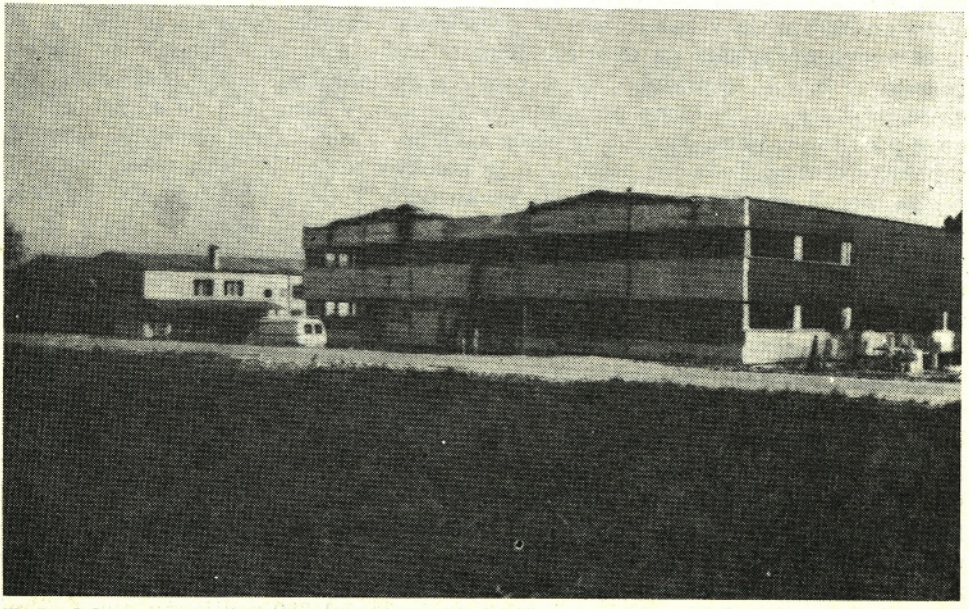

Tudi delovna organizacija Hidrometal Mengeš gradi nove proizvodne prostore, kar bo temu kolektivu omogočilo še večjo proizvodnjo

opreme za čistilne naprave industrijskih in meteornih odpadnih voda. Vse čistilne naprave razen agregatov so takrat izdelovali le v Mengšu. Leta 1971 se je podjetje preimenovalo v Hidrometal z dokaj razvejanim proizvodnim programom. Ta program obsega proizvodnjo in montažo opreme za čistilne naprave komunalnih odpadnih voda, opreme za čistilne naprave industrijskih odpadnih voda, naprave za pripravo pitne in tehnološke vode ter objektov za regionalne vodovode in črpališča.

Hidrometal je vključen v SOZD Združenega podjetja strojegradnje Ljubljana, ki združuje skoraj vse slovenske zmogljivosti na področju strojegradnje. Taka organiziranost jim omogoča ne le nastop na slovenskem, ampak tudi na ostalem jugoslovanskem tržišču.

Izdelava opreme sloni na najsodobnejših tehnologijah čiščenja, priprave in distribucije vode. Uspešno sodeluje s številnimi projektantskimi organizacijami in inženiringi, kar jim omogoča vključevanje tudi v mednarodno delitev dela.

V Hidrometalu je zaposlenih 99 delavcev, ki se ukvarjajo s proizvodnjo navedene opreme, obstaja pa posebna enota, ki se ukvarja z oskrbo z zdravo pitno vodo. Razvoj delovne organizacije je v stalnem porastu, tako je celotni prihodek v letu 1977 dosegel 39,6 milijona din. Osebni dohodki so v tem letu znašali 5010 din.

Razvoj delovne organizacije je močno povezan s prizadevanji za zaščito človekovega okolja. Sodelovanje s proizvajalci cevovodov in armatur jim omogoča oblikovanje lastnega dopolnilnega specializiranega programa. Pomembna je proizvodnja opreme, ki jo morajo številni investitorji tudi uvažati. To so na primer filtri za filtriranje rečne vode s samodejnim izpiranjem oziroma regeneracijo ter filtri za dekloriranje in izboljšanje okusa vode. Njihova prizadevanja so usmerjena v izpopolnitev celotnega programa in s tem kompleksne zaščite človekovega okolja.

Hidrometal sodeluje tudi pri eni izmed največjih medobčinskih investicij, to je pri gradnji kolektorja Domžale — Kamnik in pri opremi centralne čistilne naprave v Študi pri Domžalah, kjer bodo izdelali celotno opremo za mehansko in biološko čiščenje odpadnih voda.

V srednjeročnem programu razvoja predvidevajo postavitev novih proizvodnih prostorov in s tem tudi zaposlitev novih delavcev. Osnova njihovega prizadevanja pa izhaja iz tega, kako ohraniti ravnotežje v naravi in s tem stalno skrbeti, da bo okolje vse manj izpostavljeno učinkovanju škodljivih snovi, predvsem v vodah, ki smo jih zadnja leta dokaj zanemarili; s tem pa bodo vplivali na ohranjevanje biološkega ravnovesja v rekah in vodotokih.

AVTOSERVIS
Domžale

Avtoservis Domžale je obrtna delovna organizacija, ki je nastala leta 1967 z združitvijo treh manjših delavnic. Začela se je ukvarjati s storitveno dejavnostjo, saj opravlja servise, popravila, dodelavo in predelavo vseh vrst motornih vozil, prodajo nadomestnih delov, izdelavo opreme in izdelavo aluminijastih nadgradenj za vse vrste motornih vozil.

Konec leta 1975 je začela izdelovati tudi PALK 7302 (paletni aluminijasti keson), ki je opremljen po TIR predpisih. Največjo investicijo so zaključili leta 1975, ko so zgradili proizvodne prostore za izdelavo aluminijastih nadgradenj in dodatne poslovne prostore. V ta namen so investirali 4,800.000 din. V Avtoser-

visu je predvsem značilen hiter porast celotnega dohodka, ki je leta 1970 znašal 3,964.900 din in je v letu 1977 narasel na 51,9 milijona din celotnega prihodka. Ravno tako je hitro raslo tudi število zaposlenih, in sicer od 82 v letu 1970 na 131 v letu 1977. Poprečni osebni dohodek je v tem letu znašal 4980 din. Pri zaposlenih je več kot 50 % visoko kvalificiranih in kvalificiranih delavcev.
Nadaljnji razvoj Avtoservisa je v povečanju proizvodnih prostorov za izdelovanje aluminijastih nadgradenj in v povečanju servisnih zmogljivosti za osebne avtomobile, tovornjake in avtobuse.

SEMESADIKE
Mengeš

Poleg proizvodnje semena in sadik za pogozdovanje in okrasna drevesa, spada v dejavnost delovne organizacije Semesadike Mengeš tudi proizvodnja in izvoz raznih okrasnih storžev, semen in sadik.
Delovna organizacija Semesadike je bila ustanovljena leta 1948. Ob ustanovitvi je bilo v tej delovni organizaciji združeno 40 gozdnih drevesnic in obrat semenarna. Ker so bile te drevesnice razdrobljene, so nekatere opustili oziroma oddali v upravljanje gozdnim gospodarstvom. Obdržali so samo šest večjih drevesnic s površino 13 ha. Ob ustanovitvi je bilo v delovni organizaciji zaposlenih 125 delavcev, vendar so načrtno začeli delati na povečanju drevesnic, tako da jih imajo sedaj okoli 40 ha. Istočasno so začeli uvajati mehanizacijo in s tem zmanjševati število zaposlenih, ki je v letu 1977 znašalo samo 48 delavcev. Drevesnice so razporejene na različnih območjih Slovenije in to zaradi potrebnih različnih klimatskih pogojev in pedoloških razmer. V Mengšu imajo nad 35 ha, v Tišini

Delovna organizacija Semesadike Mengeš že trideset let skrbi za pomlajevanje in obnovo gozdov v naši širši domovini

pri Murski Soboti 18 ha in v Radvanju pri Mariboru nad 8 ha površin. Na teh drevesničarskih površinah dosega proizvodnja 18 milijonov sadik letno.

Čeprav delovna organizacija od leta 1971 dobro posluje, je imela pred tem veliko težav. Najtežje je bilo v letih 1968—1970, ko so doživljali močno stagnacijo. Temu je bila kriva nesmotrna naložba v farmo kuncev. S to naložbo so hoteli izboljšati poslovne rezultate, vendar le-teh niso dosegli, ampak so »prigospodarili« precej velike izgube. Farmo so opustili in začeli skrbeti za lastni razvoj. Najprej so prodali stare poslovne prostore in poslopje, kjer je bila stara sušilnica in tako leta 1971 začeli graditi nove poslovne prostore, leto kasneje pa novo semenarno s skladiščem, kateremu je sledilo novo gospodarsko poslopje, v katerem imajo sortirnico, žveplarno, prostor za stroj za luščenje macesnovih storžev in druge pomožne prostore. Leta 1975 so zgradili nekaj novih prostorov v Tišini in Radvanju ter uredili okolico. Nove naložbe so izvedli tudi v letu 1973, ko so zgradili novo semenarno horizontalnega — tunelskega tipa z dnevno zmogljivostjo okrog 4000 storžev. Velikega pomena pa je sodobna hladilnica s kapaciteto 15—18 ton semena iglavcev. V hladilnici se seme obdrži pri določeni stalni temperaturi tudi do 10 let, ne da bi se zmanjšala kaljivost, kar je pri visokih cenah gozdnega semena še kako pomembno. V enem letu predelajo oziroma posušijo do 800 ton različnih storžev, iz katerih dobijo 24—26 ton semena iglavcev. Z gozdnim semenom krijejo do 90 % potreb v Jugoslaviji. Poleg tega pridobivajo posebne vrste semen tudi iz posameznih predelov širše domovine in to od tistih iglavcev, ki rastejo samo v nekaterih narodnih parkih (Paklenica).

V zadnjih letih se povezujejo tudi z znanstvenimi institucijami in to doma ter v tujini. Namen tega sodelovanja je proučevanje pogozdovanja in ohranjanja gozdnih površin in pogozdovanje s tistimi vrstami, ki najbolje uspevajo na posameznih območjih. Poleg sodelovanja so začeli svojo proizvodnjo semen tudi izvažati in tako je izvoz v letu 1977 znašal več kot 276.000 dolarjev. Izvažajo v Zvezno republiko Nemčijo, Avstrijo, Dansko, Francijo, Italijo, Češkoslovaško in Iran.

Celotni prihodek je v letu 1977 znašal nad 25 milijonov din in se je glede na prejšnja leta bistveno povečal. Poprečni osebni dohodki so v tem letu znašali 4390 din.

Čeprav je njihova proizvodnja močno odvisna od mnogih vremenskih pogojev in vplivov, pa vendar skušajo navezati tesnejše vezi z gozdnimi gospodarstvi in tudi z vsemi drugimi, ki so zainteresirani za okrasne rastline.

V srednjeročnem programu razvoja do leta 1980 načrtujejo povečano proizvodnjo gozdnih sadik in okrasnih rastlin. To povečanje načrtujejo na večjih obdelovalnih površinah drevesnic in z gradnjo nove hladilnice za sadike in novega steklenjaka, za kar predvidevajo 1,225.000 din, vendar s tem ne predvidevajo večjega zaposlovanja.

AGROEMONA, TOZD PRAŠIČJEREJA IHAN

Farma v Ihanu je bila zgrajena leta 1958. Začetna naložba je bila predvidena za pitanje okrog 10.000 prašičev, vendar je že med samo gradnjo prišlo do povečanja in tako so zgradili hleve za 20.000 prašičev. Velika koncentracija živali je kaj hitro pokazala tudi vse pomanjkljivosti, zlasti je bilo to vidno pri reprodukciji. Zaradi tega je bilo velikega pomena delo strokovnjakov, ki so uvedli razdelitev dela in strokoven pristop do industrijskega koncepta v prašičereji.

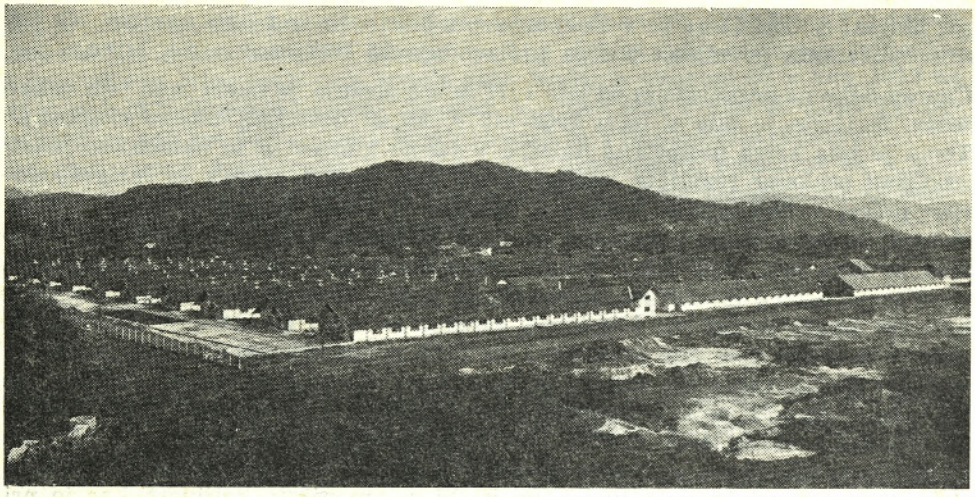

Obrati v Ihanu predstavljajo eno izmed največjih »mesnih« tovarn v Sloveniji

Pri tem je farma v Ihanu postala zanimiva tudi za tuje strokovnjake, vendar so domači ugotovili, da izvirajo vse težave iz nerešenega tehnološkega procesa. Z reorganizacijo tega procesa so naredili to, da so obstoječe hleve preuredili v štiri tipe objektov, vsakega za eno od proizvodnih faz. Tako je bila izvedena tudi specializacija delovnih opravil in s tem tudi povečana produktivnost. Živali so vključili v serijsko proizvodnjo z industrijsko tehnologijo, kar omogoča maksimalno izrabo razpoložljivega prostora. Lahko govorimo o proizvodnji na tekočem traku. V skladu z izkušnjami farme v Ihanu so projektirali in gradili mnoge farme po vsej Jugoslaviji.

Vse reorganizacije so bile zaključene leta 1960 in označujejo začetek industrijskega načina proizvodnje v prašičereji. Med drugim je to omogočilo boljši nadzor nad živalmi in tudi programirano dnevno proizvodnjo. Na ta način se je proizvodnja povečevala za približno 10.000 pitancev letno.

Farma je zaključen in na zunaj zaprt organizem in vse gradbene rešitve so podrejene temu načelu.

Ker je bilo vedno več dela za strokovnjake, so se za delovanje farme začeli zanimati strokovnjaki nekaterih znanstvenih ustanov: Beotehnične fakultete, Kmetijskega inštituta in Veterinarskega znanstvenega zavoda. Kasneje se je sodelovanje razširilo izven meja Slovenije in to na znanstvene ustanove v Zagrebu in Beogradu. V sklopu tega sodelovanja je bilo izvedenih veliko znanstvenih raziskav, ki so pospešile moderno tehnologijo na tem področju. Mnogi izsledki so bili objavljeni v domači in tuji strokovni literaturi.

Oblikovana je bila močna selektivna služba, ki je uvedla novo dokumentacijo, pripravljeno v skladu z množično proizvodnjo; ni manjkala niti elektronska obdelava podatkov. Rezultati strokovnega dela niso manjkali. Plodnost svinj se je povečala za 10 %, pitalna sposobnost za 5 % in klavniške značilnosti za 2 %. Vsi podatki in uspehi so postali dragocena osnova za nadaljnji študij in raziskave.

V devetnajstih letih je proizvodnja sicer počasi, vendar zanesljivo naraščala. Leta 1960 so spitali 8720 prašičev, leta 1965 prek 29.000, leta 1970 prek 40.000 in v letu 1977 že prek 50.000 prašičev. V letu 1977 je znašal celotni dohodek 125,3 milijona din, kar je v primerjavi z letom prej za 17 % več. Zaposlenih je bilo 106 delavcev in poprečni osebni dohodek je znašal 5480 din.

Do leta 1980 imajo predvidene nove naložbe tako, da se bo zmogljivost še povečala. Z rekonstrukcijo in modernizacijo obstoječih objektov bodo dosegli zmogljivost 60.000 prašičev, z gradnjo dveh novih objektov pa bodo dosegli, da bo leta 1980 znašala zmogljivost že 80.000 prašičev. Poleg tega bodo uredili tudi vse potrebne čistilne naprave. V ta namen imajo predvidenih 83,5 milijona din, vendar se s tem zaradi modernizacije število delavcev ne bo bistveno povečalo. Tako bodo na farmi v Ihanu uspešno uveljavili vse tehnološke in znanstvene dosežke in s tem dvignili produktivnost do najvišje možne mere v industrijski proizvodnji vzreje prašičev.

ŽITO
TOZD Mlini Ljubljana

Živilski kombinat Žito Ljubljana je nastal leta 1958 iz združenih podjetij: Mlinska industrija Ljubljana, Mlinsko podjetje Lesce, Mlinska industrija Domžale ter trgovski podjetji Žito - Moka iz Ljubljane in Klasje iz Kranja. Pozneje je prišlo še do novih pripojitev na Gorenjskem in Dolenjskem. S temi pripojitvami pa je kombinat Žito prevzel velike obveznosti, saj so bili mnogi obrati zastareli in tudi tehnološko na nizki stopnji. Zaradi tega je prišlo do novih naložb v mnogih krajih, prvenstveno pa se je bilo treba lotiti obnove mlinske industrije za predelavo pšenice, silosnih kapacitet in skladišč. Med te je spadala tudi delovna enota v Domžalah, ki sestoji iz dveh obratov za predelavo pšenice, embalažnega skladišča in prevoznega parka. Ta delovna enota spada pod TOZD Mlini Ljubljana — področje Domžale in združuje mlin na Viru in Homcu, kjer je bilo leta 1977 zaposlenih 56 delavcev. Poleg tega obstoji na območju občine še Pekarna Radomlje, v kateri je zaposlenih 9 delavcev.

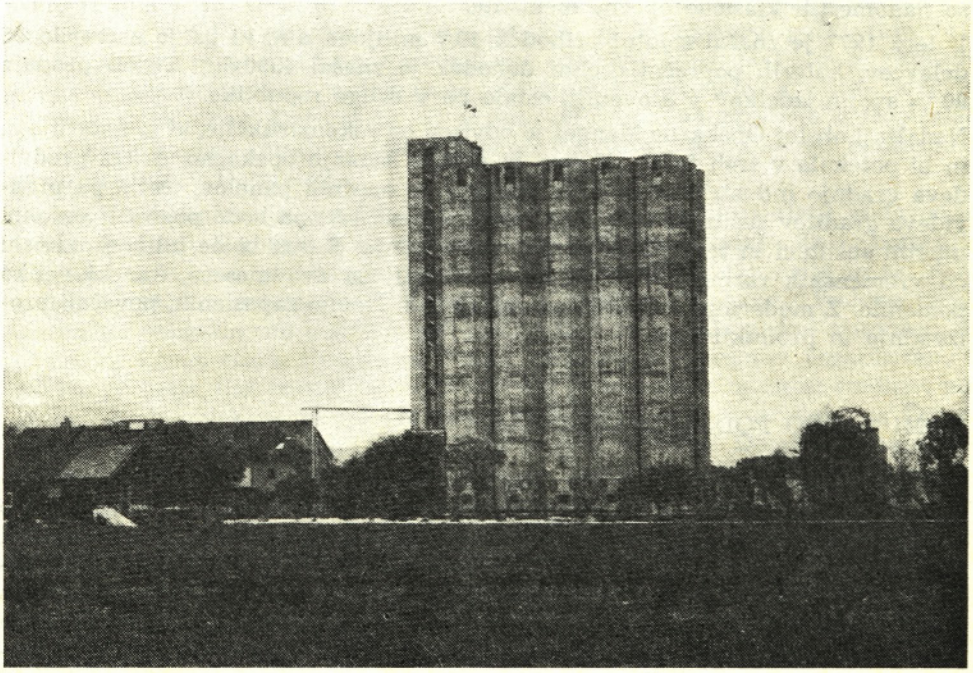

Na Viru je zrastel velik silos, ki ga uporablja Kombinat Žito za svoje namene

V prihodnjem letu je predvidena rekonstrukcija obeh mlinov na domžalskem območju, gradnja silosov in dograditev skladišča za moko v skupni vrednosti okoli 40 milijonov din. V tej zvezi je predvideno tudi povečanje števila zaposlenih za 5 %.

SLOVENIJA CESTE
TOZD Opekarna Mengeš

Opekarna Mengeš je od leta 1962 delovna enota SGP Slovenija ceste in ima dolgoletno tradicijo in ne majhne perspektive, o čemer najbolj zgovorno priča podatek, da je pri Opekarni še okrog 650.000 kubičnih metrov gline, kar bi zadostovalo še za 30-letno proizvodnjo. Obstoj Opekarne je še toliko bolj potreben, ker je bila ukinjena Opekarna v Radomljah in tudi na Črnučah gre proizvodnja h koncu. Glede na to, da se veliko gradi, je mengeška Opekarna tista, ki pokriva neprestane potrebe po opečnih gradbenih materialih.
Kljub temu pa so v preteklih letih v Opekarni v Mengšu doživljali težke trenutke, ki pa niso posledica številčne proizvodnje, temveč zastarele in dotrajane opreme. Zaradi tega je potrebna nujna popolna rekonstrukcija Opekarne, za kar govori tudi dejstvo, da so leta 1975 kljub rekordni proizvodnji 9,3 milijona opečnih enot zašli celo v izgubo.

Zanimivi so podatki, da so pred rekonstrukcijo leta 1962 izdelali 5 milijonov opečnih enot — tedaj je bilo zaposlenih okoli 70 delavcev. Že nekaj let po rekonstrukciji pa je 56 delavcev izdelalo že 8 milijonov opečnih enot, vendar rentabilno poslovanje ni bilo zajamčeno.

Najpomembnejši so izdelki za nosilne elemente (različni zidaki in votlaki), stropni elementi (monta) in pregradni elementi (porolit, pregradni blok). S tem so nadomestili klasične opečne elemente.

V letu 1977 je znašal celotni prihodek 13,7 milijona din, ki ga je ustvarilo 55 delavcev, katerih poprečni osebni dohodek je znašal 4390 din. TOZD prodaja 90 % svojih izdelkov v Sloveniji, ostalo pa v druge republike.

Nadaljnji obstoj Opekarne Mengeš je odvisen od rekonstrukcije, ki jo načrtujejo, in bi potekala v treh fazah. V prvi bi uredili sedanjo opekarno, druga predvideva gradnjo industrijske hale za izdelovanje opečnih panelov, tretja pa predvideva graditev sušilnice za glino. Posebno pozornost pa bodo posvetili sodobni umetni sušilnici in transportu surove proizvodnje. S tem bi ne bili več odvisni od vremenskih razmer in bi sezono podaljšali za dva meseca, kar bi veliko pomenilo. Z modernizacijo pa bi zmanjšali tudi število zaposlenih, povečali proizvodnjo in produktivnost.

KOMUNALNO PODJETJE DOMŽALE

Sedanje Komunalno podjetje Domžale je nastajalo več let z različnimi reorganizacijami vodnih skupnosti za preskrbo posameznih naselij z zdravo pitno vodo. Za območje Domžal je bila takšna Vodna skupnost ustanovljena leta 1959, delovala pa je na zadružnih načelih, vendar je bila na podlagi odloka Občinskega ljudskega odbora 26. 12. 1962 preimenovana v Vodno skupnost za preskrbo vode iz vodovoda za Domžale, Ihan, Dob, Vir in Jarše. Na osnovi domžalskega primera so bile ustanovljene vodne skupnosti še za: Količevo-Radomlje, Preserje-Homec, Črni graben in Moravče.

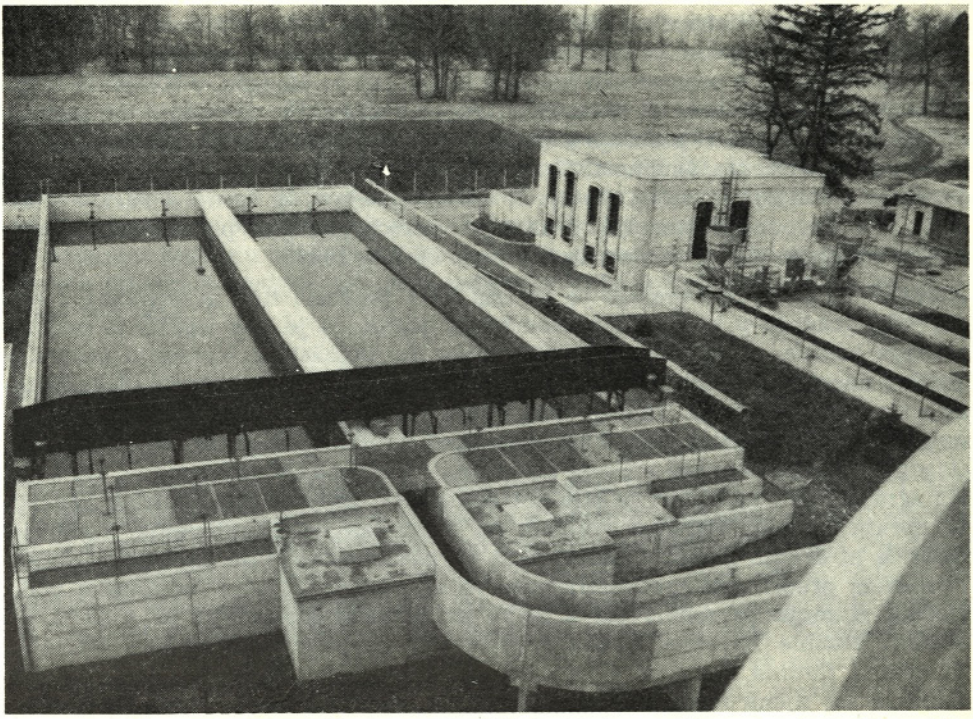

Sodobna čistilna naprava v Študi pri Domžalah, ki je zgrajena za potrebe kamniške in domžalske občine

Nato je bilo 4. 12. 1965. leta ustanovljeno podjetje Vodovod Domžale. Osnovna sredstva so tedaj predstavljala: dvoje črpališč na Mengeškem polju, rezervoar na Šumberku in okoli 25 km vodovodnega omrežja. Novo podjetje je razširilo svojo dejavnost tudi na vzdrževanje obstoječe kanalizacije, gradnjo nove in glavnih zbiralnikov. Dejstvo je, da je bilo od leta 1959 zgrajeno v Domžalah 6 km kanalizacije, katero je bilo potrebno vzdrževati in razširjati istočasno s samo gradnjo v Domžalah.

Do nove reorganizacije je prišlo leta 1970, ko sta se združili podjetji Vodovod in Cestno podjetje Domžale v novo Komunalno podjetje Domžale. To je pomenilo istočasno združitev poslovanja na področju vodovoda, kanalizacije in skrbi za ceste ter njihovo modernizacijo. V obdobju od 1966 do 1972 so se k Vodovodnemu oziroma Komunalnemu podjetju priključile tudi vse ostale vodne skupnosti na območju občine, razen Mengša in Trzina, ki imata to dejavnost organizirano v okviru podjetja Hidrometal. S to združitvijo je bila dana možnost smotrne povezave vseh objektov za zdravo pitno vodo v nižinskem predelu, v Črnem grabnu in Moravški dolini. V teh letih je bilo v občini Domžale namenjeno skrbi za zdravo pitno vodo, posebno še na vzhodnem območju občine veliko sredstev s strani proračuna in Komunalnega podjetja, ki so bila oplemenitena z udeležbo prebivalcev posameznih krajev. Od leta 1966 do 1974 je bilo vloženih skupaj 7,860.000 din, kar je omogočilo izgradnjo okoli 100 km vodovodnega omrežja, 214 priključkov hidrantov, 74 različnih črpališč, 960 m^3 rezervoarjev in še 34 tehničnih jarkov. Istočasno je potekala tudi gradnja kanalizacije v posameznih naseljih in na novih gradbiščih, kjer je bilo zgrajenih nad 3 km nove kanalizacijske mreže. V zadnjem obdobju potekajo velika tovrstna dela na levem

bregu Kamniške Bistrice od Radomelj do Vira. Od leta 1974 poteka izgradnja novega vodovodnega in kanalizacijskega omrežja v novem naselju v Trzinu, v novih soseskah in v posameznih ulicah v Domžalah in Mengšu, v Krajevni skupnosti Peče in na nekaterih območjih Črnega grabna. Pri izgradnji teh zadnjih objektov v veliki meri sodeluje s sredstvi tudi novo ustanovljena Samoupravna komunalna interesna skupnost. Tako se akcija za zdravo pitno vodo v občini Domžale nadaljuje in sedaj obstoja le nekaj zaselkov, ki še nima zdrave pitne vode iz vodovodnega omrežja, vendar je v srednjeročnem planu občine Domžale predvideno, da bo to vprašanje rešeno do leta 1980.

Komunalno podjetje Domžale pa je leta 1976 prevzelo tudi investitorstvo nad največjo gradnjo v kamniški in domžalski občini, to je nad izgradnjo povezovalnega kanala — kolektorja od Kamnika do Domžal in izgradnjo centralne čistilne naprave v Študi pri Domžalah, za kar je bila dana pobuda obeh občinskih skupščin leta 1969. Tako je bila v letu 1976 dokončana gradnja povezovalnega kanala v dolžini nad 8 km v skupni vrednosti nad 19 milijonov din. Gradnja čistilne naprave v Študi pa je bila načrtovana v treh etapah. Do sedaj sta zgrajeni dve, za kateri je bilo potrebnih 59,9 milijona din. Čistilna naprava že obratuje in bo bistveno vplivala na zmanjšanje onesnaževanja Kamniške Bistrice in drugih potokov, kakor tudi na nevarnost onesnaženja podtalnice v nižinskem predelu, ki predstavlja osnovo za zdravo pitno in tehnološko vodo. Občina Kamnik je sodelovala z 20 % pri gradnji kolektorja in s 40 % pri gradnji čistilne naprave, ostala sredstva pa je zagotovila občina Domžale. Centralna čistilna naprava je povsem mehanizirana in projektirana za daljše obdobje, saj njena zmogljivost znaša 230.000 enot, kar pomeni zmogljivost, da zadostuje za enako število prebivalcev. Celotna naprava bo postala posebna TOZD, ki bo zaradi sodobne opreme zaposlovala le 5 delavcev.

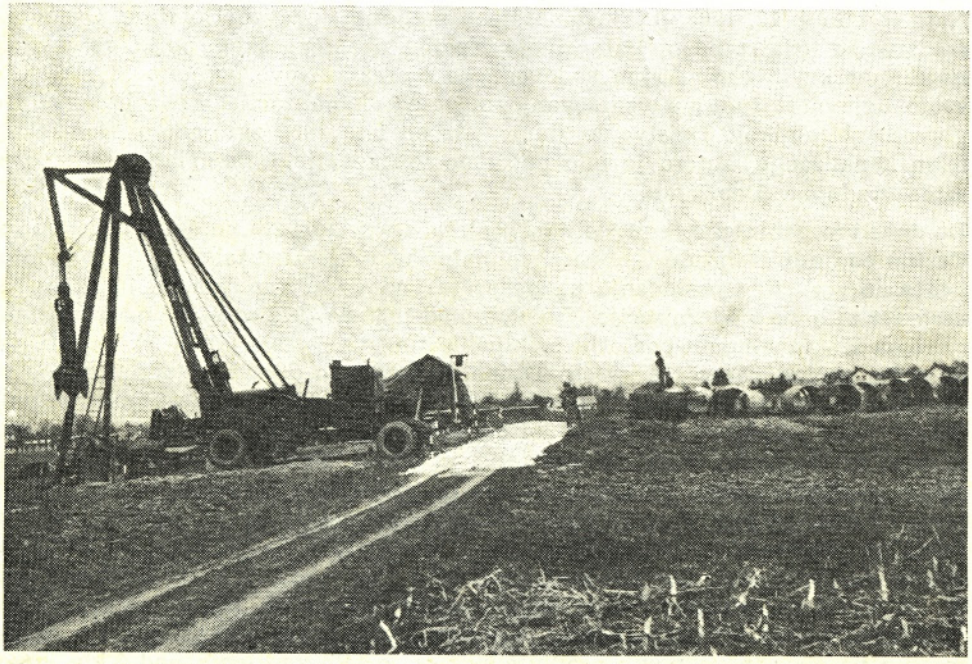

Vrtanje na Mengeškem polju, odkoder dobivajo prebivalci Domžal in širše okolice zdravo pitno vodo

Leta 1977 je Komunalno podjetje ustvarilo 17,1 milijona celotnega prihodka, imelo 65 zaposlenih delavcev, katerih poprečni minimalni osebni dohodki so znašali 5060 din.
Komunalno podjetje Domžale se nahaja pred novo samoupravno organiziranostjo, saj bi naj delovne enote: vodovod, kanalizacija, odvoz smeti, vzdrževanje cest in čistilna naprava postale samostojne TOZD, ki bi skupaj s samoupravno komunalno interesno skupnostjo in krajevnimi skupnostmi reševale vrsto odprtih problemov na komunalnem področju v občini.
V zadnjem obdobju vlagajo velika sredstva v nabavo cestne mehanizacije in drugih tehničnih sredstev za večje zadovoljevanje potreb občanov na komunalnem področju.

POZD PLASTENKA
Radomlje

Pogodbena organizacije združenega dela Plastenka Radomlje je nastala 1. 1. 1975, ko so trije zasebni obrtniki za predelavo plastičnih odpadkov združili proizvajalna sredstva in ustanovili Pogodbeno organizacijo združenega dela Plastenko. Njihova odločitev je izhajala predvsem iz prostorske nuje, saj so njihove delavnice in skladišča bila raztresena vse od Radomelj do Štude in tudi možnosti za postavitev novih sodobnih predelovalnih strojev ni bilo. Z ustanovitvijo POZD si je 20-članski kolektiv zadal nalogo, da zgradi nove proizvodne prostore, v katerih bo lahko razvil sodobno predelavo odpadnih plastičnih mas in si zagotovil tudi dovolj velike skladiščne prostore. Istočasno s tem prizadevanjem, pa je potekala tudi raziskava tržišča in povečanje asortimenta izdelkov, predvsem pa izdelava plastične posode do 100 l prostornine.
Investicijska sredstva za izgradnjo in nakup sodobnih predelovalnih strojev so do polovice zagotovili sovlagatelji, drugo polovico pa je v obliki kredita dala

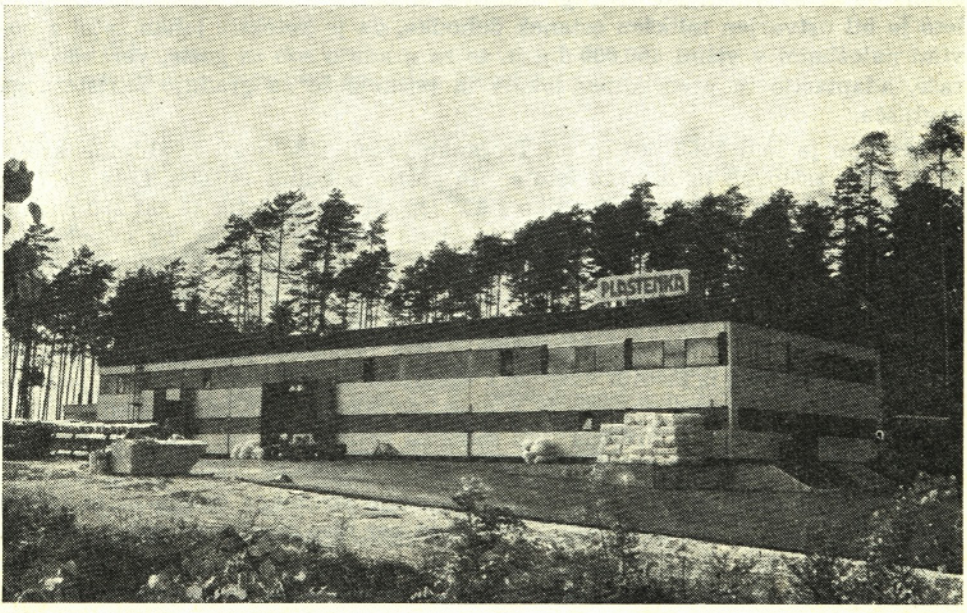

Prostori POZD Plastenka v Radomljah

Ljubljanska banka — podružnica Domžale. Tako je bilo v objekt investiranih nad 9 milijonov din, v nabavo novih strojev pa štiri milijone din. Novi obrati Plastenke imajo tudi vse potrebne poslovne prostore, sanitarije, skladišča in prostor za družbeno prehrano.

Proizvodni program predvideva predelavo tudi takšnih odpadkov, ki jih do tedaj v Jugoslaviji ni nihče predeloval. Tako imajo v načrtu izdelavo posod s prostornino tudi do 1000 litrov. Poleg tega so istočasno zgradili tudi dovolj velike zmogljivosti za lastno proizvodnjo električne energije in pripravili vse potrebne prostore za postavitev regeneracijskih linij za predelavo in čiščenje odpadkov, ki jih dnevno meljejo štirje mlini, katerih zmogljivost presega nad 5000 kg.

Glede surovin niso v skrbeh, saj predelujejo odpadno plastično embalažo, ki jo je povsod dovolj, in ki je tudi v bistvu zelo težko uničljiva. To pa pomeni, da bodo z organiziranim zbiranjem močno vplivali na zmanjševanje onesnaževanja okolja s plastičnimi odpadki.

Celotni prihodek je bil v letu 1977 ustvarjen v višini 11,7 milijona din, zaposlenih je bilo 21 delavcev, katerih poprečni nominalni osebni dohodki so znašali 6640 din.

POZD Plastenka ima sedaj v novih prostorih velike možnosti razvoja posebno še zato, ker so njihovi izdelki močno iskani in tudi surovinska osnova ne dela nobenih težav. To pa pomeni zadovoljevanje številnih potreb mnogih delovnih organizacij po tovrstni embalaži.

GOSTIŠČE KONŠEK
Trojane

V domžalskem gostinstvu je Gostišče Konšek Trojane tista delovna organizacija, ki si je ustvarila sloves daleč izven meja domžalske občine.

Sodobni gostinski obrat se je začel razvijati leta 1960, ko je delovna organizacija dobila od bivše Kmetijske zadruge osnovna sredstva v višini 98.000 din. Že prvo leto je bil ustvarjen tolikšen ostanek dohodka, da je kolektiv lahko začel z novimi naložbami v višini 460.000 din in to za gradnjo sob za goste, verando, garaže, adaptacijo in preureditev lokala in pozneje še za gradnjo štiristeznega kegljišča.

Pomembno je leto 1962, ko so na Trojanah začeli izdelovati kvalitetne krofe, ki so hitro zasloveli in že prvo leto so jih gostje pokupili 140.000. Leta 1977 pa je prodaja krofov že dosegla številko 1,925.750 ali v vseh letih 16,931.380 znanih krofov. Druga pomembnost, po kateri je znano Gostišče Konšek, pa so pečenice, ki so resnično domač proizvod. Tudi piščanci so med tistimi živilskimi artikli, ki pomenijo kvalitetno ponudbo številnim gostom. Ker so se vsa leta soočali s pomanjkanjem prenočitvenih zmogljivosti, so se odločili, da zgradijo nov objekt s prenočišči. Gradnja novega objekta je veljala 14,500.000 dinarjev, sredstva pa so bila zagotovljena iz lastnih virov in s kreditom Ljubljanske banke — podružnice Domžale. V novem objektu je v devetindvajsetih sodobno urejenih sobah 63 postelj. Poleg tega je urejena tudi sodobna zajtrkovalnica. S tem je gostišče dobilo še večje možnosti, da se razvije v pravo turistično središče.

Problem, s katerim se srečujejo, je pomanjkanje strežnega osebja in to zaradi tega, ker je kraj oddaljen od večjih središč in ker niso mogli vzporedno reševati tudi stanovanjskih vprašanj.

V letu 1977 je znašal skupni prihodek 24,5 milijona din, ki ga je ustvarilo 44 delavcev, katerih poprečni osebni dohodek je znašal 6170 din. Pri tem velja

Znano gostišče KONŠEK na Trojanah

poudariti, da gre za gostinsko delovno organizacijo in za kolektiv, ki si mora močno prizadevati, posebno še takrat, ko je sezona na višku.
Velika prizadevnost in skrb, da si obdržijo renome, bo tudi v bodoče stalna skrb gostišča Konšek ob spoznaju, da gost ne sme nikoli oditi nezadovoljen.

NAPREDEK
ABC Pomurka — trgovsko podjetje, Domžale

Leta 1952 je bilo v Domžalah ustanovljeno trgovsko podjetje Potrošnik, ki se je leta 1956 preimenovalo v TP Napredek Domžale, kateremu sta se leta 1961 pridružili še Planina iz Domžal in Rašica iz Mengša. Vsa našteta podjetja so nastala iz poslovalnic leta 1952, ki so bile združene v Okrajnem magazinu in v Okrajni zadružni zvezi, ki sta imeli sedež v Kamniku. Kmalu po ustanovitvi je bilo zaposlenih pri Potrošniku 50, Planini 30 in Rašici 20 delavcev. Tako je leta 1961 TP Napredek pokrivalo več kot 70 % potreb na področju trgovine v domžalski občini. Trgovske poslovalnice v posameznih krajih so bile zastarele in tudi razvijajočim se krajem neprimerne. Zaradi hitre rasti naselij, predvsem v zahodnem predelu občine, je bilo TP Napredek prisiljeno investirati v nove poslovalnice in tako so zrasle številne samopostrežne trgovine v Domžalah, Mengšu, Radomljah in Količevem in opravljene so bile obnove poslovalnic še v drugih krajih v občini. Največji uspeh TP Napredek pa je zgraditev prvotne Veleblagovnice in njene dograditve v letu 1976. Nova sodobna blagovna hiša z gostinskimi prostori je zahtevala okoli 70 milijonov investicij, ki jih je podjetje zmoglo ob velikem sodelovanju kreditov Ljubljanske banke — podružnice Domžale. Veleblagovnica je bistveno povečala prodajne površine in s tem dala večje možnosti ponudbe blaga in to v trgovini na debelo in drobno. Vendar je treba

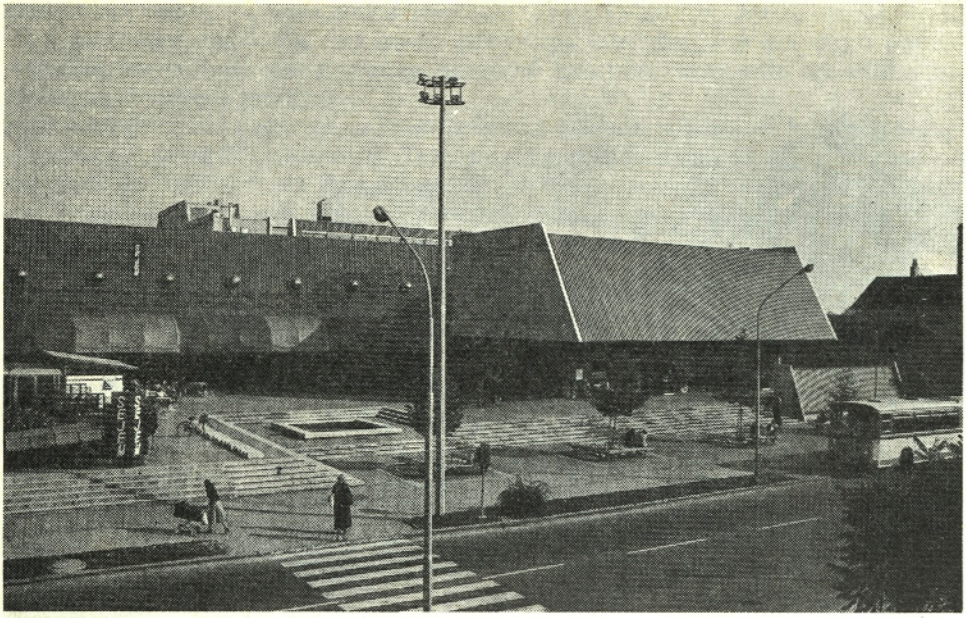

Veleblagovnica v Domžalah

pri tem poudariti, da samo Veleblagovnica ne predstavlja celotne preskrbe, saj posluje v občini nad 50 poslovalnic in tudi klavnica, kjer je organizirano klanje živine in predelava mesa za domačo porabo in za potrebo drugih delovnih organizacij.

Največja pridobitev pa je brez dvoma samopostrežna restavracija v gostinskem delu Veleblagovnice, kakor tudi klasična restavracija in slaščičarna.

V letu 1977 so se samoupravno organizirale in ustanovile posamezne TOZD, ki smiselno združujejo pestro dejavnost celotnega podjetja. Dejstvo je, da posluje podjetje z vsemi živilskimi in drugimi potrošnimi dobrinami, močno pa ima razvito tudi dejavnost na področju prodaje tehničnega blaga, vseh vrst gradbenih materialov, tekstila in konfekcije ter drugih predmetov široke potrošnje. Tako so organizirali: TOZD Opremotehna; ta združuje vse poslovalnice, ki prodajajo tehnične predmete, blago in konfekcijo, pohištvo, gradbeni material in različna kuriva. TOZD Prehrana združuje vse tiste poslovalnice, ki prodajajo živilske dobrine in stvari za gospodinjsko uporabo. V sklopu te TOZD deluje tudi klavnica. TOZD Gostinstvo, ki združuje vse tovrstne prostore v Veleblagovnici, bifeje pri posameznih samopostrežnih trgovinah in obrate bivšega Gostinskega podjetja Domžale. Ravno oblikovanje te TOZD je velikega pomena za same Domžale, saj so se s tem vsaj delno odprle prenočitvene zmogljivosti in tudi primerni prostori za poslovne sestanke, ki jih organizirajo v Domžalah posamezne delovne in druge organizacije.

V skladu s širitvijo podjetja je rasla tudi zaposlenost in je v letu 1977 dosegla že 595 delavcev in okoli 150 učencev v gospodarstvu na podlagi učne pogodbe. Ravno tako je rasel tudi celotni dohodek, ki je leta 1975 znašal 310 milijonov din, v letu 1977 pa je celotni prihodek znašal že 691 milijonov din. Poprečni osebni dohodki so v tem letu znašali 4370 din, pri tem velja poudariti, da so osebni dohodki v zaostanku predvsem zaradi velikih investicijskih obveznosti, ki jih ima podjetje do banke in drugih soinvestitorjev.

TP Napredek je bilo do leta 1976 povezano v SOZD ABC Ljubljana, po združitvi le-te pa je povezano v SOZD ABC Pomurka.
Hitra gradnja v zahodnem predelu občine in nujnost obnove poslovalnic na vzhodnem predelu nalaga TP Napredku še veliko odgovornost, saj so sodobne trgovine in njihova založenost z živilskimi in drugimi potrošnimi dobrinami pogoj za dobro počutje ljudi. To pa pomeni, da bodo morali zasledovati cilje, ki so jih sprejeli v srednjeročnem planu in ki predvideva do konca leta 1980 nove naložbe v višini 150 milijonov din. Ravno tako si bodo morali prizadevati, da bodo z domžalsko, pretežno predelovalno industrijo sklenili takšne samoupravne sporazume in dogovore, ki bodo omogočali večjo dohodkovno povezanost, kar bo brez dvoma v korist tako same industrije, kot tudi trgovine.
Vsako leto organizirajo spomladanski in jesenski potrošniški sejem, na katerih skušajo potrošnikom ponuditi čim več raznovrstnega tehničnega in drugega blaga. Za boljšo obveščenost kolektiva izdajajo interno glasilo Naš napredek, v katerem obveščajo delavce o razmerah v delovni organizaciji.

LJUBLJANSKA BANKA
Banka Domžale

Pri ocenjevanju razvoja gospodarstva, izgradnje infrastrukturnih objektov in stanovanjske gradnje v domžalski občini lahko skoraj v vseh primerih zasledimo soudeležbo bančnih sredstev, ki so mnogokrat odločilno pripomogla pri sami realizaciji njihove izgradnje.
Denarni zavod v Domžalah je nastal leta 1950, ko je Narodna banka odprla podružnico v Domžalah. Glede na to, da je v jugoslovanskem merilu prihajalo do številnih reorganizacij v bančnem sistemu, tudi v naši občini lahko sledimo tem reorganizacijam. Tako je od oktobra 1955 obstajala Komunalna banka Ljubljana — podružnica Domžale. Sprememba denarnega sistema je imela za posledico, da je 1. decembra 1960 nastala Komunalna banka in hranilnica Domžale, od katere se je v letu 1961 odcepila Služba družbenega knjigovodstva, ki je postala samostojna. V času samostojnosti banke se prvič pojavi tudi upravni odbor kot organ družbenega upravljanja denarnega zavoda. Julija leta 1962 je ponovno prišlo do sprememb na denarno-monetarnem področju in spet je nastala Komunalna banka Ljubljana — podružnica Domžale. Tega leta so podjetja oziroma delovne organizacije prvič podpisale pristopnice kot komitenti banke in tudi vplačala ustanoviteljske deleže, katerih višina je bila odvisna od zaključnih računov oziroma poslovanja posameznih podjetij. Ponovno pride do reorganizacije v januarju leta 1966, ko se banka preimenuje v Kreditno banko in hranilnico Domžale — le-ta pa se oktobra 1970 preimenuje v Ljubljansko banko — podružnico Domžale. V tem času pride leta 1972 na osnovi ustavnih dopolnil in novih določb zakona o bankah ter kreditnem in finančnem poslovanju do sklenitve pogodbe o ustanovitvi Ljubljanske banke, katere osnovo za dejavnost pomeni sprejeti statut, v katerem je podana tudi organizacija in način upravljanja banke in s tem tudi podružnice. Na osnovi določil tega statuta je bil 20. novembra 1972. leta sklican I. zbor Ljubljanske banke — podružnice Domžale. Pomembno je to, da je na zboru sodelovalo 24 ustanoviteljev in da je 21 od njih podpisalo oziroma prevzelo tudi riziko za obstoj same podružnice v Domžalah. Zbor banke je postal najvišji organ upravljanja, ki je za izvajanje sprejetih odločitev izvolil izvršilni odbor.
Zbori banke — do leta 1977 jih je bilo 11 — so usmerjali bančno politiko in pripravljali skupaj z gospodarstvom v občini vse potrebno, da bi z reorga-

Poslovni prostori Ljubljanske banke — Banke Domžale

nizacijo bančništva v smislu zakona o temeljih kreditnega in bančnega sistema ter zakona o združenem delu prišlo do ustanovitve samostojne banke. Ta proces se je začel že leta 1976, ko se je zamenjala polovica članov izvršilnega odbora. Intenzivne priprave so se nadaljevale v letu 1977 in so bile usmerjene na konstituiranje samostojne banke. Ta prizadevanja so bila močno pogojena tudi v srednjeročnem planu razvoja občine Domžale za obdobje 1976—1980, ki je predvideval največje naložbe v domžalsko gospodarstvo v vsem njegovem dosedanjem razvoju. Vse naložbe so bile tudi sestavni del srednjeročnega plana Ljubljanske banke — podružnice Domžale, saj sta bila oba dokumenta usklajena in sta le skupaj dajala osnovo za usmerjeni gospodarski in družbeni razvoj.

Po predhodni javni razpravi o posameznih konstitutivnih aktih med vsemi bodočimi članicami banke je bil 26. 12. 1977 ustanovni zbor Ljubljanske banke — Banke Domžale. Samoupravni sporazum o združitvi je podpisalo 54 ustanoviteljev, kar v bistvu pomeni, da so svoja sredstva združile v novo banko skoraj vse delovne in druge samoupravne organizacije v občini Domžale. Da je prišlo do ustanovitve Banke Domžale gre brez dvoma zasluga predsednikom izvršilnih odborov, samoupravnim organom, delovnim organizacijam in vodstvu banke, ki je skrbelo za nemoten potek javne razprave.

Ne da bi se spuščali v letna poslovna poročila, pa vendar moramo ugotoviti — in to ne glede na različne naslove, ki jih je imela v posameznih obdobjih banka — da je bila tista denarna ustanova, ki je bila stalno prisotna s svojimi sredstvi v gospodarskem življenju domžalske občine. Mnoge rekonstrukcije gospodarskih organizacij v 60-letih, nakup nove strojne opreme in pomoč v obliki obratnih sredstev je bilo mogoče izvajati le s pomočjo kratkoročnih in dolgoročnih kreditov. Takšno pomoč lahko zasledujemo ne samo na področju izgradnje gospodarskih objektov, ampak tudi družbenih — šol, vrtcev, trgovine — in

komunalne dejavnosti ter stanovanjske izgradnje. Tudi srednjeročni program za obdobje 1976—1980 je bilo mogoče tako smelo načrtovati ravno zaradi tega, ker so bančna sredstva predstavljala zagotovilo, da bodo soudeležena pri skoraj vseh gospodarskih investicijah v občini.
Zanimivo je gibanje in struktura bilančne vsote od leta 1971 dalje, saj nam ta pregled najbolj nazorno kaže rast in s tem tudi finančno zmogljivost banke.

(v tisočih din)

Vrta sredstev	1971	1972	1973	1974	1975	1976
Sredstva OZD gospodarstvo	57.000	80.000	188.000	157.000	230.000	297.000
Sredstva OZD negospodarstvo	37.000	46.000	66.000	86.000	100.000	101.000
Sredstva prebivalstva	48.000	58.000	79.000	102.000	146.000	239.000
Sredstva za stanovanjske in komunalne dejavnosti	64.000	73.000	91.000	109.000	152.000	134.000
Sredstva drugih bank	—	—	—	—	4.000	28.000
Druga sredstva	9.000	5.000	33.000	8.000	48.000	187.000
Skupaj	214.000	262.000	387.000	462.000	680.000	989.000

Po istih postavkah so se sredstva v letu 1977 gibala v naslednji višini: gospodarstvo 334.000, negospodarstvo 121.000, sredstva prebivalstva 341.000, sredstva za stanovanjsko in komunalno dejavnost 166.000, sredstva drugih bank 6000, druga sredstva 198.000, kar pomeni skupaj 1,252.000 din.
Pri tem velja posebej omeniti sredstva prebivalstva, ki so v letu 1977 predstavljala že 27 % vseh sredstev, s katerimi je razpolagala banka. Brez dvoma je to plod načrtne politike na tem področju, delovanja pionirske hranilnice in izplačevanja osebnih dohodkov na hranilne knjižice. Pri tem pa ne smemo mimo dejstva, da je banka vseskozi posvečala veliko pozornost tudi notranji organizaciji in si prizadevala postati servis na področju plačilnega prometa. V ta namen ni širila samo dejavnosti v Domžalah, ampak je odprla poslovalnico tudi v Mengšu, načrtuje pa podobne poslovalnice tudi na Viru, v Radomljah in Moravčah. Pravilna poslovna politika, odprtost do reševanja čestokrat zapletenih gospodarskih naložb in tudi izgradnje na stanovanjskem in komunalnem področju so tudi v dosedanjem času zagotovilo, da je ta denarna ustanova krepko soudeležena v celotnem občinskem gospodarstvu. V letu 1977 je bilo zaposlenih 53 delavcev, katerih nominalni poprečni osebni dohodki so znašali 5770 din.
Nova organiziranost in organi upravljanja, predvsem pa soglasnost ustanoviteljev pri dajanju kreditov posameznim prosilcem dajejo realne možnosti, da bo ob realnih predpostavkah realiziran srednjeročni plan tako banke kot tudi občine, kar brez dvoma predstavlja velike možnosti nadaljnjega razvoja domžalskega gospodarstva in spremljajočih družbenih dejavnosti.

Jakob Černe

NEKATERI KAZALCI RAZVOJA DRUŽBENIH DEJAVNOSTI V OBČINI DOMŽALE

Otroško varstvo

Varstvo predšolskih otrok se je v skromnejših oblikah začelo razvijati takoj po osvoboditvi. Prvo organizirano varstvo v občini Domžale zasledimo v letu 1948, ko se je našlo mesto v stanovanjski hiši na Savski cesti, kjer je še danes sedež Vzgojnovarstvenega zavoda Domžale. Iz tega skromnega zametka, kjer je bilo vključenih le manjše število otrok, so kasneje zrasli novi vrtci skoraj v vseh večjih krajih občine.

Pred ustanovitvijo Skupnosti otroškega varstva Domžale, ki se je konstituirala med prvimi v Sloveniji, je za dejavnost družbenega varstva otrok skrbela sekcija pri Temeljni izobraževalni skupnosti. V tem času sta se združila vrtca v Domžalah in Mengšu, kar je dalo osnovo za enoten zavod na območju sedanje občine Domžale. Takrat je bil uveden že pravičnejši diferenciran način plačevanja oskrbnine v vrtcih, vidni uspehi pa so bili doseženi tudi pri investicijah na tem področju. Zgrajen je bil nov vrtec na Količevem v Šubičevi ulici, opremljen vrtec v Preserjah ter odprt nov vrtec v Mengšu. Tako se je proti koncu leta 1969 povečalo število otrok v varstvu na 244.

Na osnovi potreb po še bolj organiziranem družbenem varstvu otrok in poglobljeni samoupravni organiziranosti je bila septembra 1970 ustanovljena Temeljna skupnost otroškega varstva občine Domžale. Ugotovimo lahko, da se nova skupnost ni omejevala le na graditev vrtcev in vključevanje otrok vanje, temveč se je v svoji širši samoupravni organiziranosti posvečala predvsem vsebinskim vzgojnoizobraževalnim ciljem ter razvijala druge oblike varstva, kot so: šolska prehrana, mala šola, zdravstveno varstvo, socialna varnost predšolskih otrok in drugo. Tvorno je sodelovala s krajevnimi skupnostmi in organizacijami združenega dela skladno z izhodišči družbenopolitičnih organizacij. Pri tem pa je v mejnih področjih sodelovala z drugimi samoupravnimi in družbenopolitičnimi skupnostmi.

V letu 1971 je bila Temeljna skupnost otroškega varstva pobudnik za oblikovanje in sprejem družbenega dogovora s področja skrbi za otroka in krepitev materialne osnove otroškega varstva. S sprejetjem tega dogovora se je zopet bistveno spremenil način financiranja otroškega varstva. Okrepil se je sistem združevanja sredstev na solidarnostni osnovi. Družbeno dogovarjanje je postalo praksa vsako leto in se je v letih 1973—1975 razširilo na skupni program varstva otrok v vsej občini.

Prizadevanja skupščine te skupnosti o združevanju sredstev na temeljitih samoupravnih osnovah je potrdil sistem samoupravnega sporazumevanja, ki je bil opredeljen v ustavnih dopolnilih in sprejet v ustavi SRS.

Oddelek dojenčkov

Pri oblikovanju programskih zasnov na področju otroškega varstva so bila v ospredju predvsem naslednja načela:

— na vseh področjih družbenoekonomskega razvoja zagotoviti tudi osnovo, ki bo pospeševala razvoj predšolskih otrok,

— pospeševati tiste oblike otroškega varstva, ki zajemajo kar največje število otrok,

— ustvarjalno iskanje novih možnosti za razvoj otrokovih umskih in fizičnih dispozicij ter usmerjanje v kreativne dejavnosti.

Pomembna dejavnost je sistematično zdravstveno varstvo predšolskih otrok. Uvedeni so bili sistematični pregledi s poudarkom na zdravstvenem stanju starostnih skupin pred vstopom v šolo in celostnem zdravstvenem varstvu, kar je v zadnjih letih zajelo vse predšolske otroke. V sodelovanju z zdravstveno, sanitarno in epidemiološko službo so bili izvedeni programi preventivnih akcij na področju zdravstvenega varstva v vzgojnovarstvenih ustanovah. Obseg preventivnega dela se povečuje tudi na zobozdravstveno dejavnost, v katero so vključeni vsi otroci v starosti nad 4 leta.

V preteklem obdobju se je z graditvijo sodobnih kuhinj močno izboljšala prehrana predšolskih otrok. S stalnim nadzorom nad kalorično vrednostjo in sestavo obrokov, ki so za otroke na tej stopnji razvoja zelo zahtevni, se je izboljšalo tudi zdravstveno stanje v otroških vrtcih. Znatno se je povečalo tudi število obrokov. Uredili so se tudi prostori za spremljajoče kapacitete pralnic in drugih prostorov, pomembnih za nemoteno delo.

Znaten delež imajo vzgojnovarstvene ustanove pri organizaciji male šole, kar je še posebno pomembno, ker v osnovnih šolah primanjkuje prostora. Na tem področju se Skupnost otroškega varstva dogovarja z Občinsko izobraževalno

PREGLEDNA KARTA OBČINE

DOMŽALE

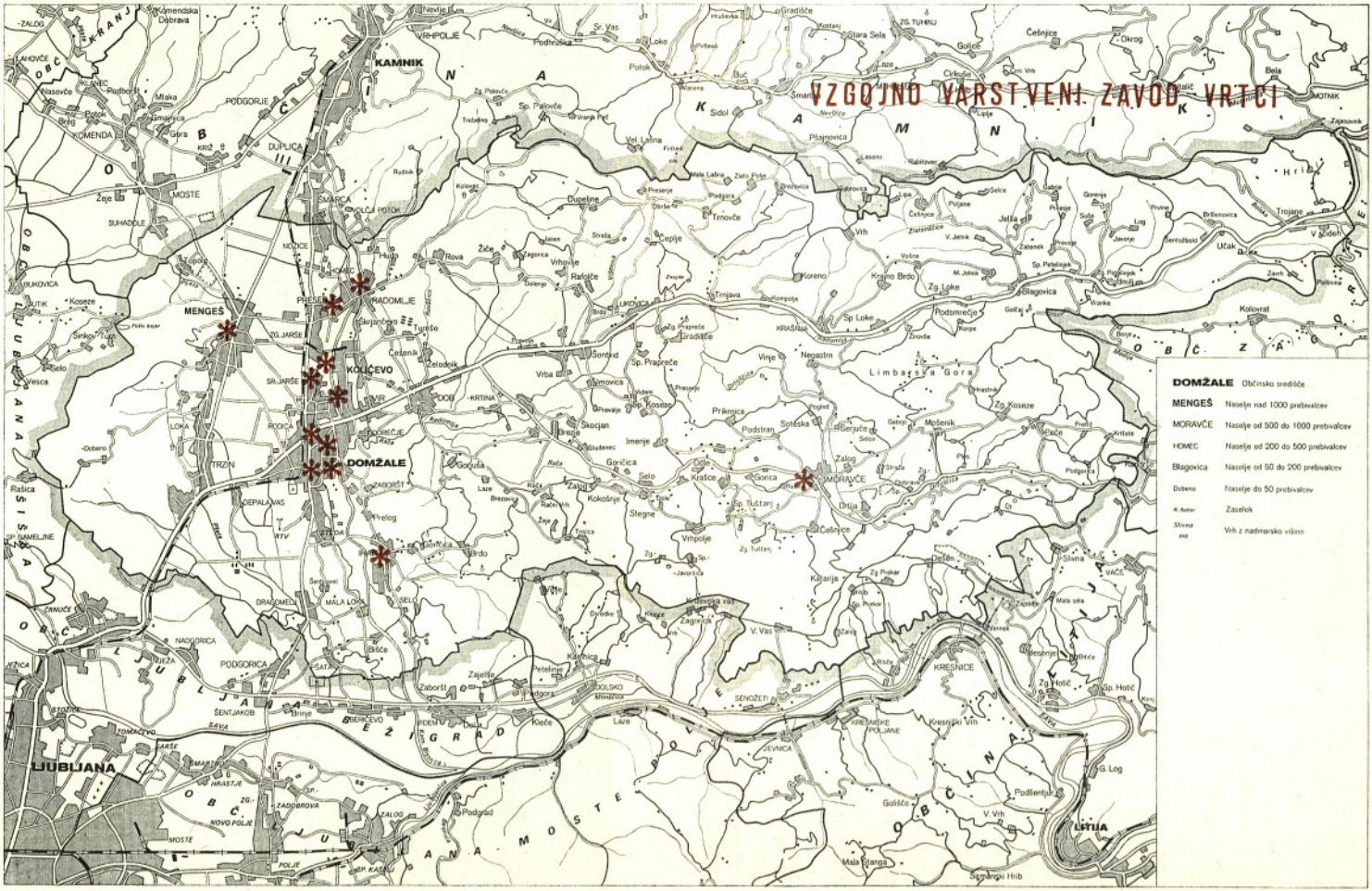

VZGOJNO VARSTVENI ZAVOD VRTCI

skupnostjo glede programa in delitve nalog v smislu medsebojne izmenjave izkušenj pedagoškega kadra. Opaziti je tesno sodelovanje šol in vrtcev ter krajevnih skupnosti. Tako nastajajo pravi »centri za predšolsko vzgojo« v krajevni skupnosti tudi za širše območje.
Za pravočasno odkrivanje razvojno motenih otrok so delavci v vzgojnovarstvenih ustanovah sodelovali s strokovnimi službami skrbstva in šolo Olga Avbelj na Homcu. Pri lažjih odklonih so z vrsto dejavnosti razvijali njihove sposobnosti, predvsem v obliki oddelkov za delovno usposabljanje pri šoli Olga Avbelj na Homcu. Za težje primere pa je bilo treba zagotoviti mesta v domovih za usposabljanje in je zato prišlo do sofinanciranja graditve doma za usposabljanje v Črni na Koroškem, kjer smo usposabljali naše predšolske in šolske otroke do starosti 18 let, ko smo jih zaposlili ali pa so ostali doma. Z delom Centra za usposabljanje in varstvom tudi tega ni več in prizadetega otroka lahko zaposlimo.
Temeljna skupnost otroškega varstva je podprla sistem in način socialnih intervencij in dajatev za otroke iz družin, ki so socialno ogrožene, kar je v skladu z načeli o zmanjševanju socialnih razlik, ki nastajajo že v najnežnejših letih človekovega razvoja. Sistem družbenih pomoči je namenjen predvsem staršem, katerih plačilne zmogljivosti ne zadoščajo, da bi poravnali oskrbnino v VVZ. To so predvsem otroci iz neurejenih družin in družin z edinim hranilcem.
V obdobju izvajanja družbenih skrbi za varstvo pred porodom, ob njem in po njem je bilo po Skupnosti otroškega varstva v letih od 1974 dalje precej storjenega. Dosledno se je uvedla predporodna svetovalna služba kot pomoč zaposleni materi. Za njeno vzgojo skrbi zdravstvena — babiška patronažna služba. Intenzivna je tudi skrb po porodu. Za socialno varnost zaposlene žene so pomembna določila obveznega podaljšanega porodniškega dopusta, ki ga z nadomestili osebnega dohodka izvajajo skupnosti otroškega varstva združene v zvezo skupnosti. V zadnjem času so se pravice povečale tudi za kmečko ženo,

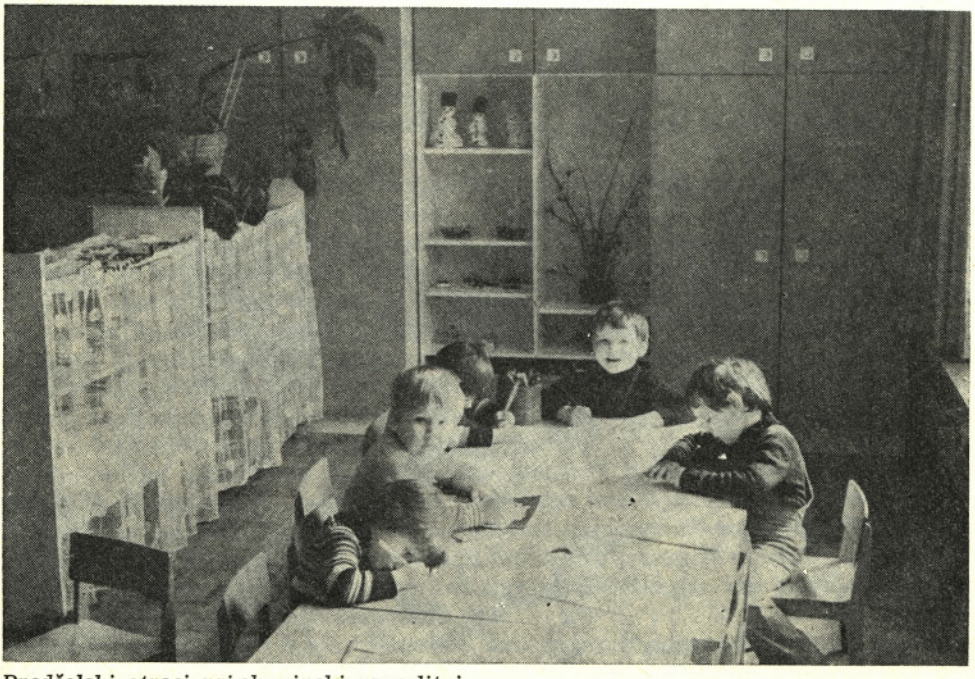

Predšolski otroci pri skupinski zaposlitvi

Otroci spoznavajo našo revolucionarno preteklost

če je v rednem odnosu v kmečki OZD, zadrugi ali drugje. Otroški dodatek prejemajo vsi otroci, katerih starši nimajo v skladu z dogovorjenimi merili dovolj sredstev, da preživljajo svoje otroke. Sledimo mnogim vrstam otroških in drugih dajatev, ki so najštevilnejše za delavske otroke. 7800 otrok prejema otroški dodatek, sledi otroški dodatek za kmečke otroke, ki ga prejema 190 otrok, nato otroški dodatek za prizadete otroke, otroke edinih hranilcev in tako naprej.

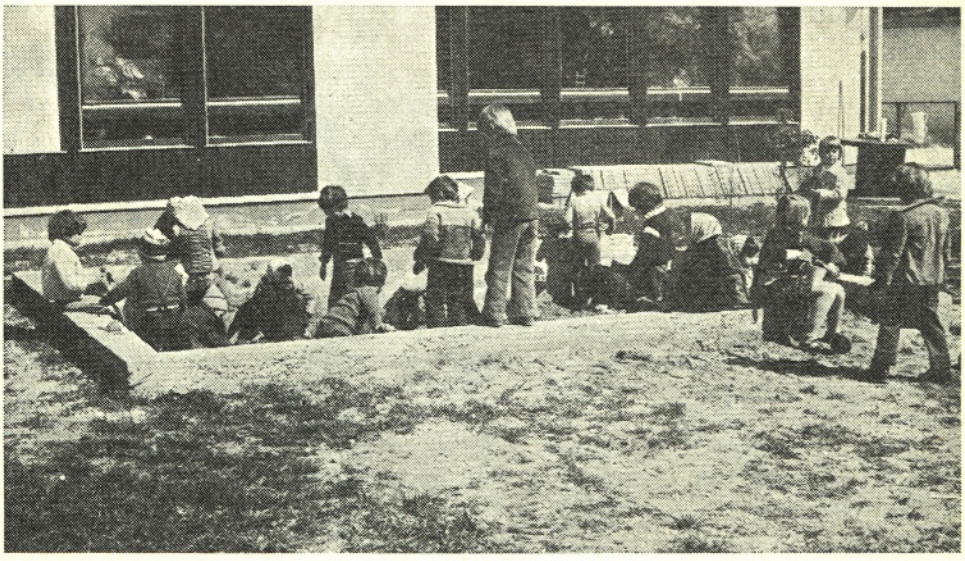

Vrtec Veljko Vlahović na Rodici

Programski cilji so v preteklih letih opredelili, da bi v dnevno varstvo vključili vsaj 20 % predšolskih otrok, ki so varstva najbolj potrebni glede na zaposlenost staršev ter stanje v družinah. Ta odstotek je bil dosežen, vendar pa je hitro naraščalo število prebivalstva v občini in s tem seveda tudi število predšolskih otrok. Zaradi skrbnega zdravstvenega varstva se je zmanjšala tudi umrljivost otrok, odstotek zaposlenih žena pa je porasel. Tako se je dogodilo, da je kljub intenzivni graditvi novih vzgojnovarstvenih ustanov odstotek vključenih otrok padel, absolutno število vključenih otrok pa naraščalo. Tudi pri tej dejavnosti moramo opozoriti na eno izmed osnovnih značilnosti v razvoju domžalske občine, to je na veliko zaposlenost žensk (kar 55 %), zaposlenost obeh staršev, mlado strukturo družin in hitro priseljevanje, kar je razvidno v drugih poglavjih, ki obravnavajo zaposlenost in gibanje prebivalstva v občini.

V preglednicah prikazujemo število predšolskih otrok po krajevnih skupnostih, vzgojnovarstvene ustanove in število vključenih predšolskih otrok v vrtec.

ŠTEVILO PREDŠOLSKIH OTROK PO KRAJEVNIH SKUPNOSTIH

Krajevna skupnost	Število predšolskih otrok		
	1971	1974	1977
Blagovica	62	62	75
Češnjice	8	6	4
Dob		195	192
Domžale	887	871	1335
Dragomelj	58	75	62
Homec	125	165	118
Ihan	173	150	182
Jarše	182	182	233
Krašnja	69	106	63
Krtina	79	74	82
Lukovica	118	150	126
Mengeš	479	650	587
Moravče	304	346	325
Peče	34	34	41
Preserje	152	160	124
Prevoje	82	80	145
Radomlje	128	223	173
Rafolče	41	47	38
Rova	41	48	39
Trojane	53	78	58
Trzin	128	170	183
Velika vas	32	25	31
Vir (skupaj z Dobom)	516	450	419
Vrhpolje	78	109	84
Zlato polje	25	37	33
Skupaj	3854	4493	4752

Začrtane so smeri razvoja varstva na domu, skladno s potrebami in možnostmi. Po nekaj letih imamo zrelo jedro dela z varstvenimi družinami pod skrbnim mentorstvom medicinskih sester in vzgojnega kadra. Dejavnost se širi in zajema vse večji krog varovancev, to je otrok v starosti 0—3 leta. Delavci, ki izvajajo varstvo, so enakopravni člani med izvajalci, starši pa so deležni subvencioniranja cene. Ugotovitev in praksa kažeta na mnogo manjšo obolelost otrok in seveda manjšo odsotnost z dela žena ali mož.

Za izenačevanje pogojev predšolskih otrok in njihovo vzgojo ter varstvo so za otroke, ki niso v vzgojnovarstvenih ustanovah, organizirane skrajšane oblike

vzgoje in varstva. Med njimi so najpomembnejše: počitniška bivanja, skrajšano popoldansko varstvo, potujoči vrtci, ure pravljic in gibalno ritmična vzgoja, športna značka, ciciban-planinec, v zvezi tabornikov pa se dela tudi s cicibani. Tri športne značke, ciciban planinec in druge varstvene oblike vzgoje pred-

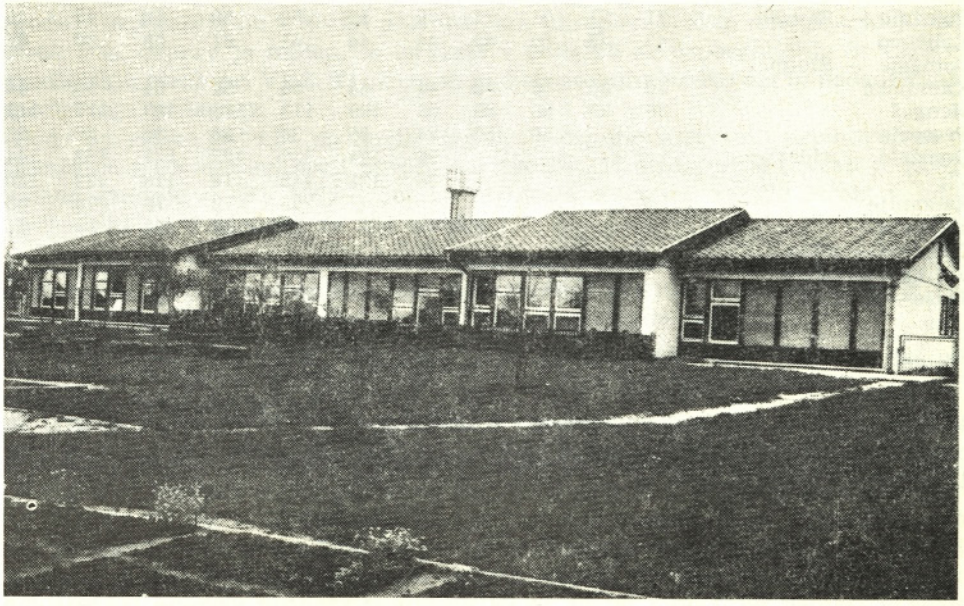

Vrtec Dr. Igor na Viru

Vrtec Janko v Ihanu

ŠTEVILO OTROK, VKLJUČENIH V VZGOJNOVARSTVENI ZAVOD KOT REDNI OSKRBOVANCI V OBDOBJU 1968—1978

Vrtec	Število otrok po letih od vselitve										
	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78
Domžale — Savska	71	71	71	71	70	50	50	50	50	49	45
Količevo	43	43	60	60	44	44	61	61	55	60	62
Domžale — Stolpič											
Kamniška	50	50	50	50	44	44	54	54	54	50	44
Mengeš	36	80	80	80	68	109	113	113	113	119	113
Preserje			50	50	44	35	36	36	36	20	25
Domžale — Kidričeva					96	124	127	127	127	132	144
Vir					96	121	118	118	118	122	130
Radomlje							73	73	73	79	88
Moravče							28	28	24	19	24
Domžale — ulica											
Veljka Vlahovića								18	15	5	5
Jarše — Rodica									60	65	70
Ihan									35	57	62
Skupaj:	200	244	311	311	484	527	662	678	760	777	812

šolskih otrok se izvajajo v dogovoru s telesnokulturno skupnostjo, društvi in organizacijami. V te dejavnosti je bilo v letu 1975 vključenih 920 otrok, v letu 1978 pa 600 otrok.

Kar 1525 otrok je deležno organizirane vzgojne dejavnosti v okviru obveznega 80-urnega vzgojnega programa in to v starosti 5—6 let, kar se šteje kot priprava na malo šolo. V občini zajemamo vse otroke v to aktivnost. Večina ostalih otrok v starosti od 3 do 7 let pa je vključenih v različne vzgojne rekreativne dejavnosti v okviru obstoječih VVZ. Med tiste, ki so stalno organizirane, štejemo 1750 otrok, kar skupaj s športno značko in vključenimi otroci v redni program VVZ pomeni 2/3 zajetja v primerjavi z vsemi predšolskimi otroci.

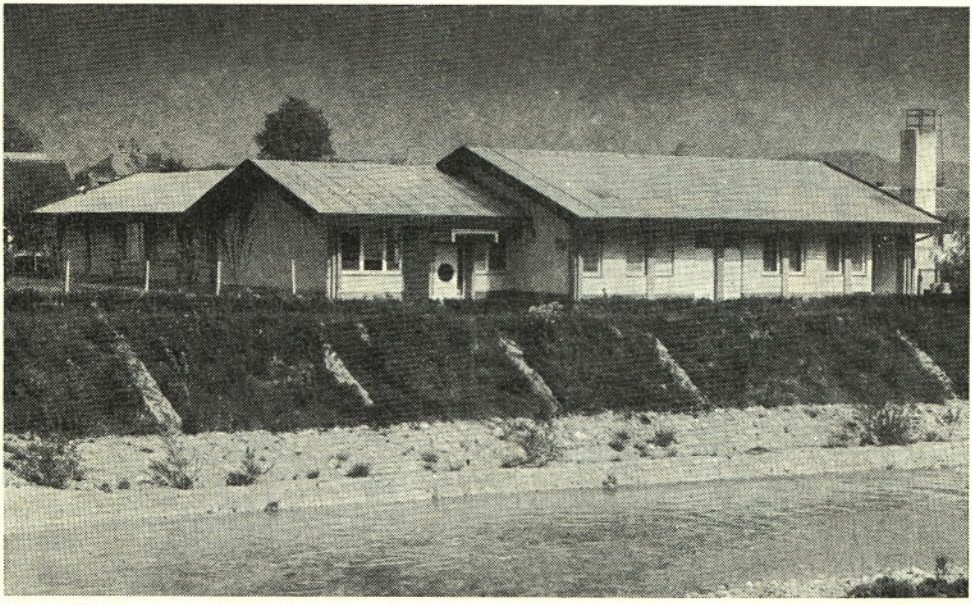

Vrtec Kekec v Radomljah

V intenzivnem vzgojnem procesu predšolskega obdobja imajo pomembno mesto vzgojitelji — delavci VVZ, ki izvajajo večino aktivnosti v predšolski dobi ter s svojim delom prispevajo, da se praktično uresničujejo zastavljeni programi in izvajajo nova psihološka in socialna dognanja pri otrocih.
Zgodnje odkrivanje prizadetosti ali zaostajanja otrok v razvoju prinaša tudi zgodnje usposabljanje v korist preventivnih ukrepov. Moč in energija, ki ju tak otrok ima, čeprav je moten, se izražata v oddelku za usposabljanje in varstvo predšolskih otrok pri VVZ. Ti otroci so pod strokovnim vodstvom in nadzorstvom specialnega pedagoga.
Glede na velike potrebe po novih mestih v vzgojnovarstvenih ustanovah se v Domžalah na Kidričevi cesti povečuje vrtec za 256 otrok, v Moravčah je predvidena gradnja v letu 1979—1980 za 36 otrok, v Trzinu za 120 otrok, v letih 1980—1981 pa v Mengšu za 204 otroke.

V prihodnosti se kažejo potrebe po jasličnih oddelkih za varstvo najmlajših. Pomembna skrb je namenjena tudi intenzivnejši graditvi otroških igrišč in zelenih površin, ki naj postanejo mesta igre in srečnega otroštva.

Vzgoja in izobraževanje

Področje vzgoje in izobraževanja je v povojnem obdobju doživljalo zelo hiter razvoj. V domžalski občini so mu vsi dejavniki posvečali veliko pozornost zaradi pomena, ki ga ima za skladen družbenoekonomski razvoj. Osnovna prizadevanja za kakovostno delo v šolah in drugih oblikah vzgoje ter izobraževanja so težila k razredni usmerjenosti na osnovi politike Zveze komunistov za oblikovanje

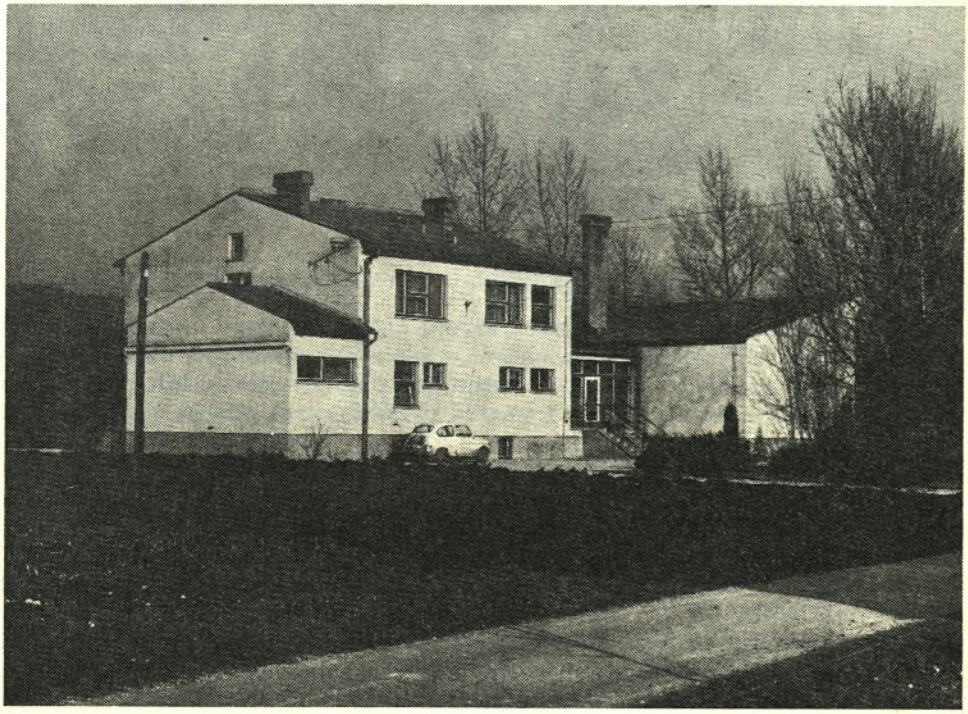

Podružnična osnovna šola v Ihanu

vsestransko razvite samoupravne socialistične osebnosti. Pri tem je bila stalno prisotna velika družbena skrb za materialno osnovo, ki je potrebna za uresničevanje postavljenih vzgojnoizobraževalnih ciljev.
Obdobje, ki ga obravnavamo, je med najbolj dinamičnimi glede preobrazbe šolstva, kamor v tem času sodijo uvajanje kabinetnega pouka v višjih razredih osnovne šole, mala šola za otroke pred vstopom v prvi razred osnovne šole in podaljšano bivanje ter celodnevna šola.
V šolskem letu 1978/79 je na območju občine Domžale 6 osrednjih, 2 samostojni in 8 podružničnih šol.

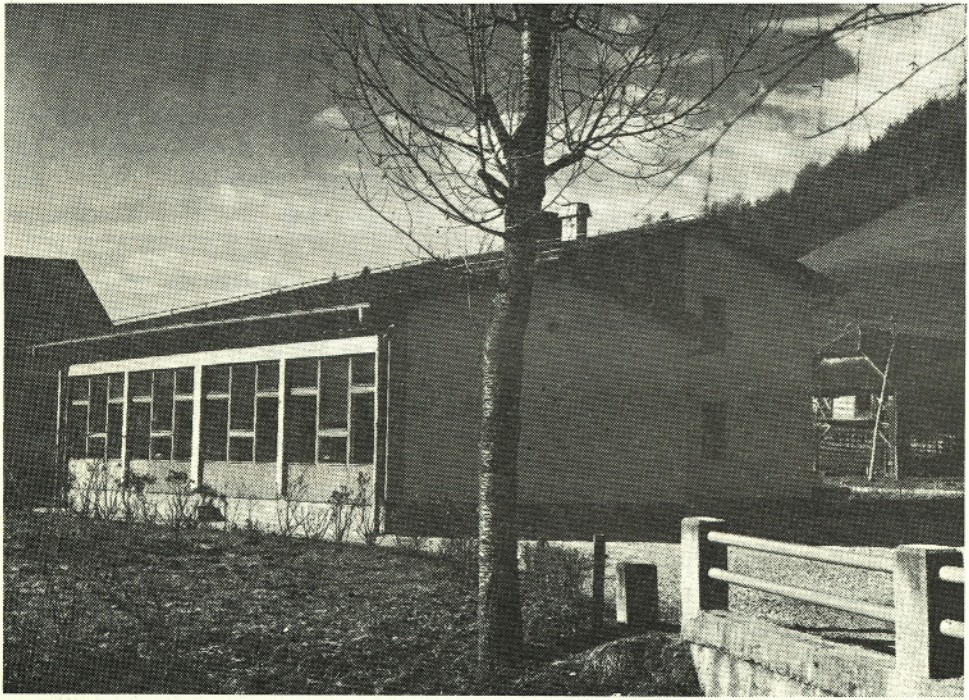

Podružnična osnovna šola v Blagovici

Iz podatkov o družbenoekonomskem razvoju občine Domžale je razviden velik porast števila prebivalcev. Pomembno za organizacijo šolstva je, da se priseljujejo predvsem mlade družine, kar znatno povečuje število šolskih otrok. Zato v preglednici navajamo število v 1. razred vpisanih otrok od leta 1960 do 1978.

Podatki nam povedo, da je bila leta 1972 zgrajena in ustanovljena osnovna šola Josip Broz-Tito na Rojah, ki je vključila tudi učence bivše podružnične osnovne šole Jarše.
Učenci iz Ožbolta, z Zlatega polja, iz Peč in Rov se vozijo v osrednje šole. V primeru, da se bo število otrok v navedenih krajih povečalo, bo lahko pouk zopet stekel v teh šolah.
Osrednje in samostojne šole imajo organiziran pouk od 1. do 8. razreda z vsemi dejavnostmi, ki sodijo v program na tej stopnji, urejeno prehrano in kabinetni pouk na višji stopnji.
Podružnične šole so še ohranile nekatere kombinirane oddelke iz več razredov.

ŠTEVILO VPISANIH OTROK V 1. RAZRED PO ŠOLSKIH LETIH

Naziv šole	60/61	61/62	62/63	63/64	64/65	65/66	66/67	67/68	68/69	69/70	70/71	71/72	72/73	73/74	74/75	75/76	76/77	77/78	78/79
Brdo — Janko Kersnik	43	45	42	46	44	43	36	35	27	38	41	46	52	54	53	34	60	46	46
Blagovica	10	12	11	9	20	11	10	18	17	8	10	15	14	13	15	12	25	18	19
Češnjice	6	8	7	4	5	5	7	4	—	6	—	9	—	8	—	6	—	7	—
Krašnja	11	14	15	9	13	22	22	15	17	13	13	17	21	20	15	13	16	13	18
Ožbolt		6	—	2	2	13	—	—	7	—	11	—	7	—	—	—	—	—	—
Zlato polje	7	5	5	5	2	9	3	6	—	9	—	10	—	—	—	—	—	—	—
Skupaj	77	90	80	75	93	103	78	78	68	74	75	97	94	95	83	65	101	84	83
Dob — Martin Koželj	40	42	38	46	48	55	48	48	57	60	51	55	55	45	38	32	37	44	42
Krtina	9	7	6	6	13	9	4	10	6	7	13	13	9	15	10	12	11	13	8
Trojica	7	6	5	2	1	5	4	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Skupaj	56	55	49	54	62	69	56	58	67	67	64	68	64	60	48	44	48	57	50
Domžale —																			
Šlandrova brigada	55	57	59	54	54	62	77	72	83	90	81	105	135	102	82	123	106	116	123
Ihan	18	19	20	16	19	22	23	24	26	16	28	35	43	23	25	20	22	23	25
Jarše	27	28	30	21	16	21	24	21	19	26	27	26	24	—	—	—	—	—	—
Skupaj	100	104	109	91	89	105	124	117	128	132	136	166	202	125	107	143	128	139	148
Domžale —																			
Vencelj Perko	54	56	58	40	63	46	44	59	55	59	64	66	81	52	60	58	53	40	45
Dragomelj	15	14	16	18	15	17	20	16	15	9	16	5	16	21	15	12	13	16	17
Skupaj	69	70	74	58	78	63	64	75	70	68	80	71	97	73	75	70	66	56	62
Domžale — Roje																			
Josip Broz-Tito	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	99	100	100	83	87	108	88
Mengeš —																			
Matija Blejc-Matevž	67	71	68	65	82	65	63	72	73	71	72	89	80	77	92	88	87	90	82
Trzin	18	20	19	21	22	16	28	17	22	24	20	35	33	24	25	23	25	22	33
Skupaj	85	91	87	86	104	81	91	89	95	95	92	124	113	101	117	111	112	112	115

	60/61	61/62	62/63	63/64	64/65	65/66	66/67	67/68	68/69	69/70	70/71	71/72	72/73	73/74	74/75	75/76	76/77	77/78	78/79
Moravče — Jurij Vega	51	53	54	45	57	43	43	44	41	32	45	50	55	57	52	56	51	77	77
Peče	8	5	4	3	7	9	11	5	13	7	—	7	11	—	—	—	—	—	—
Vrhpolje	13	11	12	14	10	7	7	13	9	12	8	8	18	16	9	10	10	12	8
Skupaj	72	69	70	62	74	59	61	62	63	51	53	65	84	73	61	66	61	89	85
Radomlje	29	31	33	23	49	51	51	59	52	70	60	74	76	94	77	75	95	93	76
Rova	7	6	8	5	6	4	8	3	4	5	13	11	5	7	13	5	—	—	—
Skupaj	36	37	41	28	55	55	59	62	56	75	73	85	81	101	90	80	95	93	76
Vse šole skupaj	495	516	510	454	555	535	533	541	547	562	573	676	735	728	681	662	698	738	454

PREGLEDNICA ŠTEVILA UČENCEV NA ŠOLAH V PRETEKTLIH DESETIH LETIHDESETIH LETIH

Naziv šole	68/69	69/70	70/71	71/72	72/73	73/74	74/75	75/76	76/77	77/78	78/79
Brdo — Janko Kersnik	426	429	426	473	481	471	478	479	500	511	531
Blagovica	66	61	57	56	48	52	52	64	69	68	63
Češnjice	22	23	14	15	14	17	17	14	13	12	11
Krašnja	75	64	48	53	57	62	66	66	59	58	58
Ožbolt	23	11	18	17	16	17	14	—	—	—	—
Zlato polje	17	18	18	—	—	—	—	—	—	—	—
SKUPAJ	629	606	581	614	616	619	627	623	641	649	663
Dob — Martin Koželj	450	421	427	436	317	312	311	317	321	335	339
Krtina	35	35	34	38	41	45	43	44	46	48	46
SKUPAJ	485	456	461	474	358	357	354	361	367	383	385
Domžale —											
Šlandrova brigada	691	735	746	802	603	694	723	840	897	935	982
Ihan	98	98	99	106	119	120	119	110	93	91	89
Jarše	85	91	95	98	—	—	—	—	—	—	—
SKUPAJ	874	924	940	1006	722	814	842	950	990	1026	1071

	68/69	69/70	70/71	71/72	72/73	73/74	74/75	75/76	76/77	77/78	78/79
Domžale — Vencelj Perko	516	517	528	547	496	506	502	479	478	498	484
Dragomelj	67	65	62	52	52	51	51	61	55	40	55
SKUPAJ	583	582	590	599	548	557	553	540	533	538	539
Domžale — Roje											
Josip Broz-Tito	—	—	—	—	581	621	658	666	679	700	721
Mengeš —											
Matija Blejc-Matevž	604	590	595	614	604	621	644	671	706	729	747
Trzin	86	91	84	94	100	99	102	102	97	95	106
SKUPAJ	690	681	679	708	704	720	746	773	803	824	853
Moravče — Jurij Vega	469	442	423	430	430	423	423	414	423	464	496
Peče	43	44	24	24	—	—	—	—	—	—	—
Vrhpolje	43	42	41	41	46	44	40	43	43	42	40
SKUPAJ	555	528	488	595	476	467	463	457	466	506	536
Radomlje	471	476	483	509	546	589	599	622	675	681	689
Rova	10	9	17	21	16	13	19	16	—	—	—
SKUPAJ	481	485	500	530	562	602	618	638	675	681	689
Homec — Olga Avbelj											
s prilagojenim programom	100	120	173	168	185	201	223	220	224	196	205
Za delovno											
usposabljanje	—	—	—	—	—	—	—	12	16	19	22
SKUPAJ	100	120	173	168	185	201	223	232	240	215	227
SKUPNO VSEH V OBČINI	4397	4382	4412	4594	4752	4958	5084	5240	5394	5522	5684

Male šole so se kot posebna oblika organizirane priprave otrok za vstop v prvi razred osnovne šole v Sloveniji pojavile leta 1965, v občini Domžale pa so pričeli z delom prvi oddelki v šolskem letu 1968/69. Najprej je bila mala šola neobvezna in ni zajela vseh šolskih otrok, ki jim je bila namenjena. Leta 1970 je bilo pri nas vključenih v 17 malih šolah že 99 % otrok, leta 1973 je bila uvedena s 100 urami letno, leta 1975 pa se je razširila na 120 ur. V Moravčah, Dobu in na Brdu je bila uvedena mala šola s 350 urami letno, ker v teh krajih še ni vzgojnovarstvenih ustanov.

V oddelke podaljšanega bivanja so bili ob pričetku te oblike vzgojnoizobraževalne in varstvene dejavnosti vključeni predvsem učenci iz neurejenega okolja, kasneje pa se je podaljšano bivanje vsebinsko bogatilo in preraščalo v celodnevno šolo.

ŠTEVILČNI PRIKAZ RAZVOJA PODALJŠANEGA BIVANJA

Šolsko leto	Število vključenih učencev	Število oddelkov
1969/70	185	8
1970/71	185	8
1971/72	251	10
1972/73	295	13
1973/74	389	15
1974/75	387	16
1975/76	465	20
1976/77	375	15
1977/78	340	13
1978/79	326	14

Pomemben mejnik v razvoju osnovnega šolstva je uvedba celodnevne šole, ki s svojo zasnovo zagotavlja celovitejši vzgojnoizobraževalni proces in njegovo vsebinsko preobrazbo. Ker zahteva celodnevna šola ustrezne pogoje, predvsem kadre in primerne prostore, se tudi v domžalski občini razvija postopno. Zavedajoč se njenih prednosti so osnovne šole Josip Broz-Tito, Roje, Šlandrova brigada, Domžale in Martin Koželj, Dob poiskale vse možnosti in jo organizirale vsaj v nekaj oddelkih.

ŠTEVILO ODDELKOV IN UČENCEV, VKLJUČENIH V CELODNEVNO ŠOLO

Šolsko leto	Število učencev	Število oddelkov
1975/76	190	6
1976/77	793	28
1977/78	896	31
1978/79	938	32

V zadnjem letu so ustvarjeni prostorski pogoji za celodnevno šolo v Moravčah, Krašnji ter Krtini in bo v teh šolah uvedena leta 1980.

V vsem povojnem obdobju je bila posebna skrb posvečena graditvi novih šolskih objektov. Že pred letom 1962 so bile zgrajene podružnične šole v Ihanu, na Zlatem polju in v Ožboltu.

PREGLEDNA KARTA OBČINE

DOMŽALE

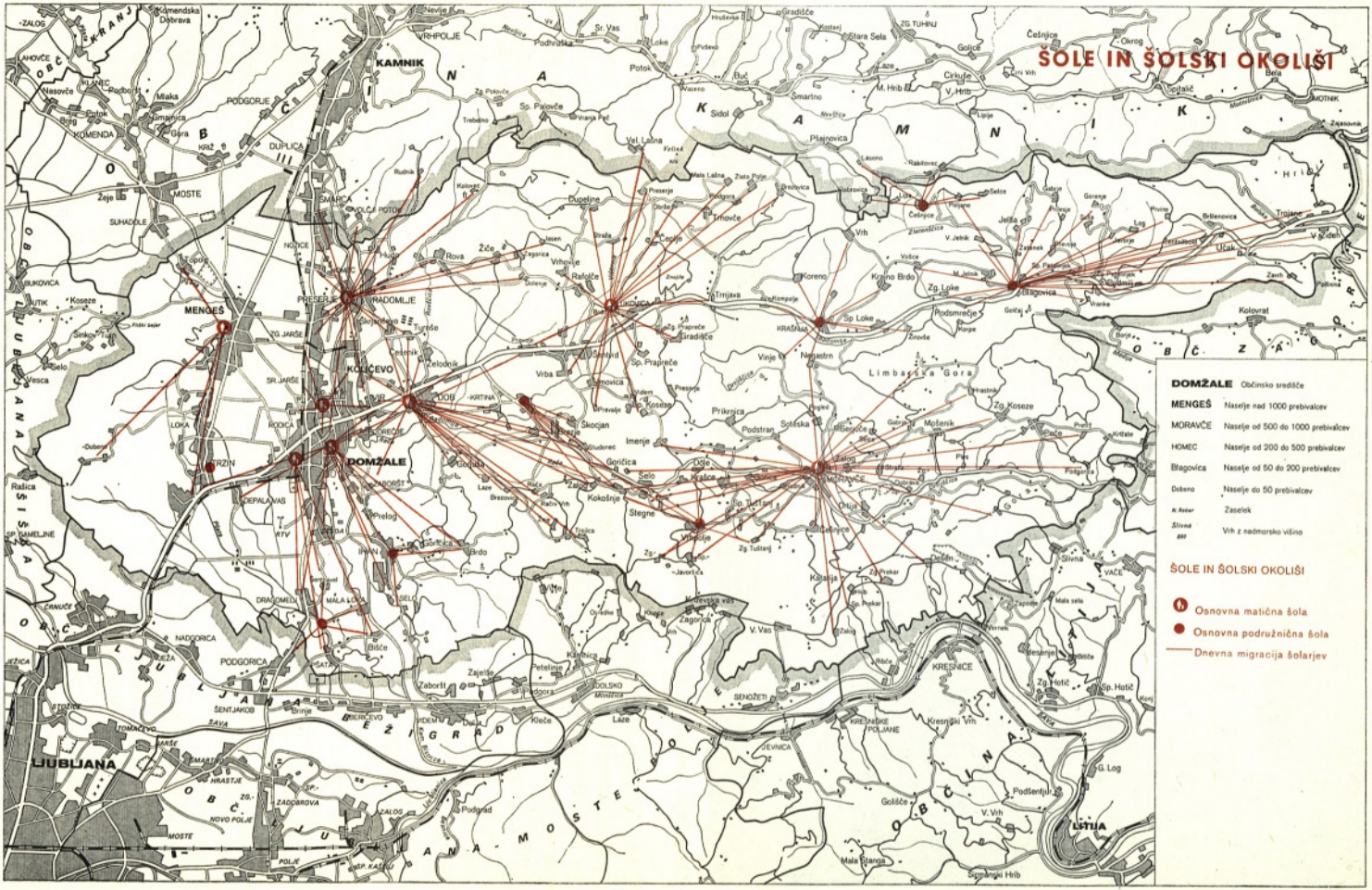

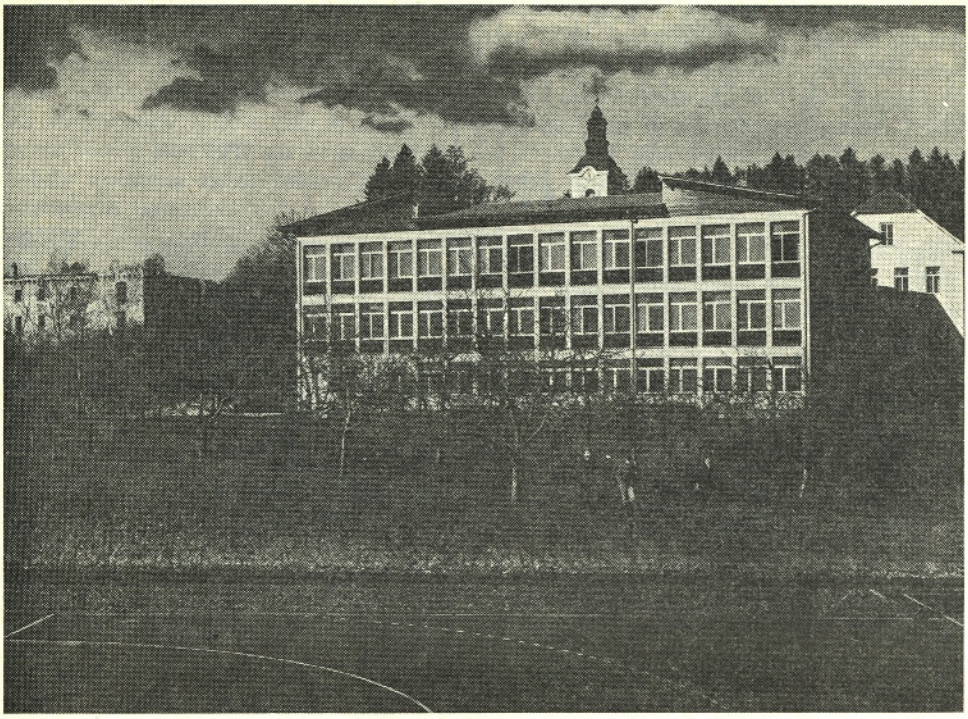

Osrednja osnovna šola Janko Kersnik na Brdu

Leta 1963 je bila zgrajena nova osnovna šola v Radomljah, kjer so krajani prispevali sami 10 odstotkov sredstev k celotni vrednosti tega objekta, leta 1964 je zrasla podružnična šola v Češnjicah, kjer so občani prispevali les. Nova osnovna šola na Brdu je bila odprta leta 1966, nova šola v Moravčah pa leta 1967.

Posebno intenzivno obdobje graditve novih osnovnošolskih prostorov se je pričelo z uvedbo samoprispevka na območju celotne občine, ki so ga občani plačevali od leta 1969 dalje v višini 1 % od svojih neto osebnih dohodkov.

NOVI ŠOLSKI OBJEKTI, KI SO BILI ZGRAJENI V LETIH 1970 DO 1979

Objekt	Leto vselitve	Vrednost
Podružnična šola Blagovica	1971	778.000
Osnovna šola Josip Broz-Tito Domžale	1972	13,985.000
Osnovna šola Šlandrova brigada Domžale	1973	16,423.000
Telovadnica, vezni trakt in 6 učilnic pri Osnovni šoli Radomlje	1973	4,419.000
Osnovna šola Matija Blejec-Matevž, Mengeš	1974	16,040.000
Telovadnica in adaptacija ter dozidava Osnovne šole Martin Koželj, Dob	1976	15,350.000
Telovadnica na Brdu	1978	12,500.000
Telovadnica v Moravčah	1978	12,800.000
Podružnična šola Krašnja	1978	9,940.000

Za območje občin Kamnik in Domžale je organizirano usposabljanje lažje telesno in duševno prizadetih otrok v Osnovni šoli Olga Avbelj s prilagojenim

programom, prej Posebne osnovne šole Homec. Ustanovljena je bila leta 1964. Šola usposablja svoje učence za zdravo, samostojno in uspešno življenje ter vključitev v združeno delo. V letu 1973 je šola organizirala mobilno ortopedagoško službo, leta 1974 pa ustanovila prvi oddelek za delovno usposabljanje. V šolskem letu 1978/79 so na osnovni šoli s prilagojenim programom trije oddelki za delovno usposabljanje, v kateri je 22 otrok. Na področju skrbi za duševno in telesno prizadete otroke je še pomembno, da je bil leta 1977 pri vzgojnovarstvenem zavodu odprt oddelek za predšolske srednje prizadete otroke, leta 1978 pa podpisan samoupravni sporazum o ustanovitvi Centra za varstvo in rehabilitacijo invalidnih oseb za občini Domžale in Kamnik.

PREGLEDNICA ŠTEVILA UČENCEV IN ODDELKOV NA POSEBNI OSNOVNI ŠOLI V PRETEKLEM OBDOBJU

Šolsko leto	Število učencev	Število oddelkov	Oddelki za delovno usposabljanje	Dislocirane enote	Kraj dislocirane enote
1964/65	40	5			
1965/66	50	5			
1966/67	65	7			
1967/68	90	8			
1968/69	100	10			
1969/70	120	13			
1970/71	173	15			
1971/72	168	16			
1972/73	185	18		2	Moravče
1973/74	201	17		2	Moravče
1974/75	223	18	1	2	Moravče
1975/76	232	18	1	2	Moravče
1976/77	240	20	2	4	Moravče, Stranje, Roje
1977/78	215	22	3	4	Moravče, Trzin, glasbena šola Stranje
1978/79	227	22	3	4	Moravče, Trzin, glasbena šola, Stranje

OPOMBA: V šolskem letu 1978/79 je iz domžalske občine 158 učencev.
V tabeli so učenci prikazani za obe občini skupaj.
Iz tabele je razvidno, da je šola delovala kot centralna šola z dislociranimi oddelki od leta 1972/73, ker je na Homcu primanjkovalo prostora.

Bogate tradicije glasbene kulture na območju občine Domžale so pogojevale, da je bila leta 1950 ustanovljena Glasbena šola v Domžalah, leta 1953 pa Glasbena šola v Mengšu, ki sta se leta 1959 združili.

Glasbena šola si je zadala kot glavno nalogo, da vzgoji kader, ki bo na temelju ljubiteljstva deloval v raznih amaterskih glasbenih skupinah v občini, ker bo taka usmeritev pripeljala na pravo pot rasti amaterizma. Naloga šole je tudi, da prilagaja svojo glasbeno dejavnost potrebam domačih glasbenih skupin v občini.

Druga in nič manj važna naloga je vzgoja strokovnega kadra za svoje lastne potrebe in kadra za poučevanje glasbenega pouka na osnovnih šolah.

Programska usmerjenost Glasbene šole s svojimi oddelki v Mengšu, Radomljah in Moravčah močno vpliva na razvoj in razgibanost amaterske glasbene dejavnosti v vseh središčih občine.

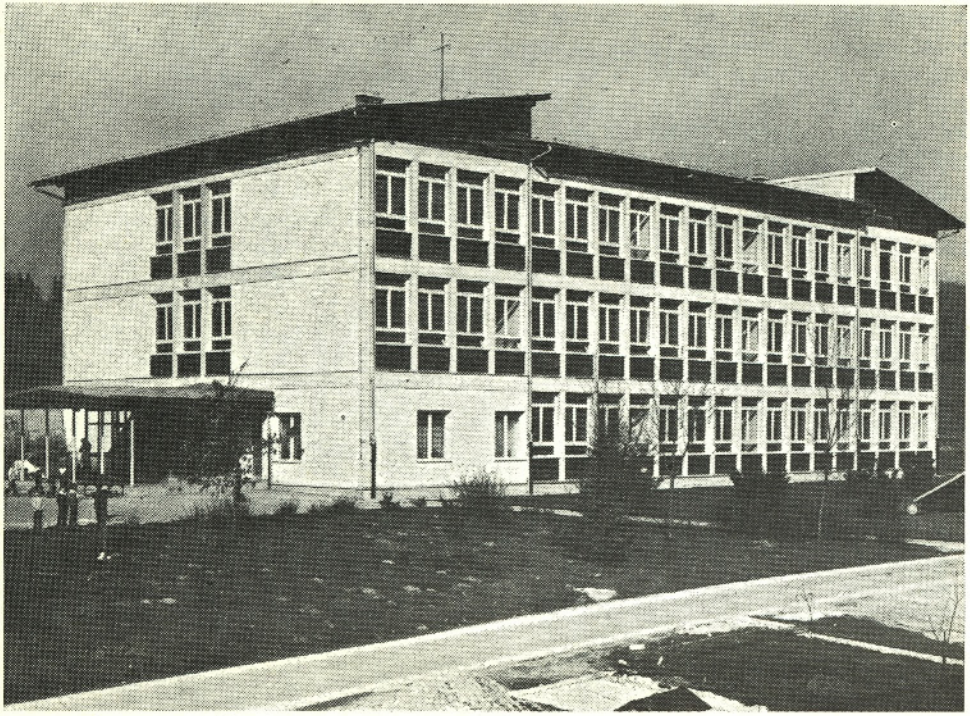

Osrednja osnovna šola Jurij Vega v Moravčah

Izrazito se ta vplivnost izraža v vseh titih krajih, kjer obstajajo oddelki glasbene šole. To trditev lahko podkrepimo z dejstvi, ki se kažejo v razmahu glasbene kulture. Neposreden vpliv glasbene šole je kakovostna in številčna rast mladih članov pihalnih orkestrov v Domžalah, Mengšu in Moravčah. Pester vzgojnoizobraževalni program se kaže pri vzgoji mladih instrumentalistov. Ob tesnem sodelovanju Zveze kulturnih organizacij in Kulturne skupnosti je šola pripomogla k ustanovitvi Simfoničnega orkestra in harmonikarskih orkestrov v Domžalah in Mengšu. Vse te skupine so nepogrešljiv del glasbene kulture v občini, saj nastopajo na samostojnih koncertih, proslavah, akademijah, komemoracijah in vseh večjih slovesnostih v občini.

ŠTEVILO UČENCEV GLASBENE ŠOLE PO LETIH

Šolsko leto	Število učencev	
1950/51	113	Domžale
1952/53	88	Mengeš
1959/60	302	ob združitvi šol
1968/69	385	
1978/79	487	

Posebno skrb je temeljna in kasneje Občinska izobraževalna skupnost posvečala dogovarjanju o združevanju sredstev za področje vzgoje in izobraževanja, pri čemer je usmerjala del sredstev tudi za investicije.

Ker beleži področje vzgoje in izobraževanja v zadnjih desetih letih zelo dinamičen razvoj, so se povečali tudi zneski, ki jih je bilo treba združiti za to področje.

PREGLED ODHODKOV OBČINSKE IZOBRAŽEVALNE SKUPNOSTI

v 000 din

Leto	Sredstva	Indeks
1969	9,197	—
1970	12,179	132
1971	15,871	130
1972	21,377	135
1973	28,411	133
1974	35,110	124
1975	45,009	128
1976	62,010	138
1977	70,491	114

OPOMBA: Do leta 1977 so se pri OIS združevala še sredstva Skupnosti otroškega varstva.

Srednje šolstvo, katerega zametki segajo v občini Domžale že 40 let nazaj, ko je bila ustanovljena meščanska šola, se je na osnovi potreb združenega dela prav v zadnjih desetih letih zelo razmahnilo.

V občini delujejo Poklicna kovinarsko in usnjarskogalanterijska šola, Usnjarska srednja šola, Galanterijska srednja šola in Srednja ekonomska šola. Usnjarsko-galanterijska in ekonomska srednja šola sta združeni v Centru srednjih šol.

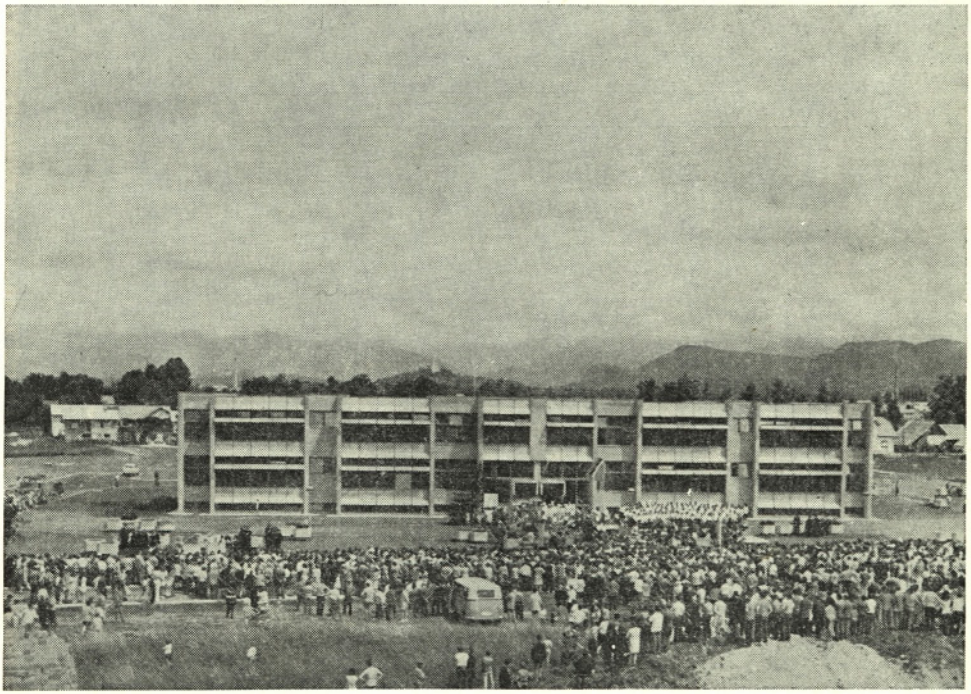

Otvoritev samostojne osnovne šole Josip Broz Tito na Rojah

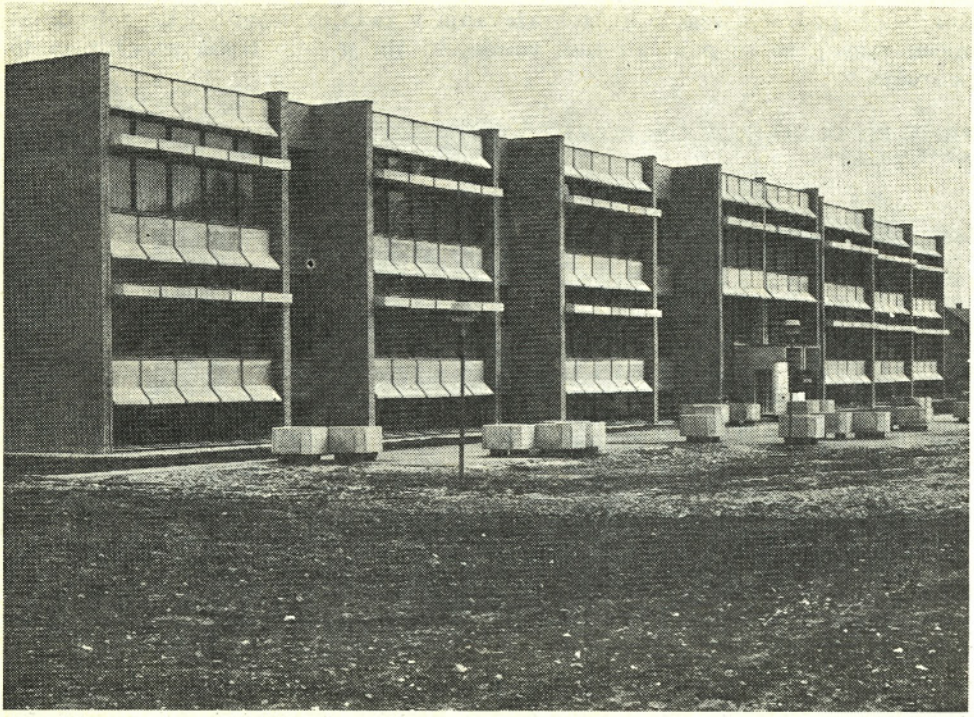

Osrednja osnovna šola Šlandrova brigada v Domžalah

ŠTEVILO UČENCEV IN ODDELKOV V SREDNJIH ŠOLAH DOMŽALSKE OBČINE

Poklicno kovinarska in usnjarskogalanterijska šola

Šolsko leto	Poklici							Skupaj	
	strojni ključavničar	ključavničar	orodjar	kovinostrugar	avtomobilski klepar	usnjarski galanterist	usnjarski konfekcionar	učencev	oddelkov
1968/69								243	10
1969/70	111	15	32	35		53		246	10
1970/71	132	36	21	27	37	43		296	11
1971/72	47	122	31	32	42	43		317	12
1972/73	46	117	49	27	31	46		316	12
1973/74	198	172	92	83	34	39		618	23
1974/75	233	204	49	73	20	31		610	25
1975/76	256	203	75	68	35	37		674	25
1976/77	236	228	47	70	65	45		691	25
1977/78	198	268	29	94	47	24	25	685	25
1978/79	233	224	61	85	54	23	12	692	25

Šolsko leto	Šola									
	usnjarska		galanterijska		ekonomska		poklicna za usnjeno in krzneno konfekcijo		Skupaj	
	učen./odd.		učen./odd.		učen./odd.		učen./odd.		učen./odd.	
1967/68	90	4	68	4					1958	8
1968/69	95	4	67	4					1962	8
1969/70	90	4	61	4					151	8
1970/71	77	4	62	4					139	8
1971/72	84	4	90	4					174	8
1972/73	85	4	85	4					170	8
1973/74	81	4	79	4	67	2			227	10
1974/75	80	4	86	4	136	4			302	12
1975/76	76	4	79	4	199	7			354	15
1976/77	73	4	73	4	295	10			441	18
1977/78	73	4	68	4	307	10	37	3	485	21
1978/79	78	4	75	4	324	11	34	3	511	22

Delavsko univerzo Domžale je Občinski ljudski odbor ustanovil 24. decembra 1959 z namenom, da izvaja izobraževanje za odrasle in mladino na družbenem, strokovnem in splošnem področju. V prvih letih ugotavljamo največjo dejavnost na področju družbenega izobraževanja, ko so bile organizirane daljše oblike političnh šol za člane ZK, mladino in prosvetne delavce. Vsa leta so potekali še seminarji za predsednike delavskih svetov, upravnih odborov in osnovnih organizacij sindikata. Dejavnost na tem področju je bila odraz zahtev posameznih sredin in prizadevanj za boljšo usposobljenost kadrov za samo-

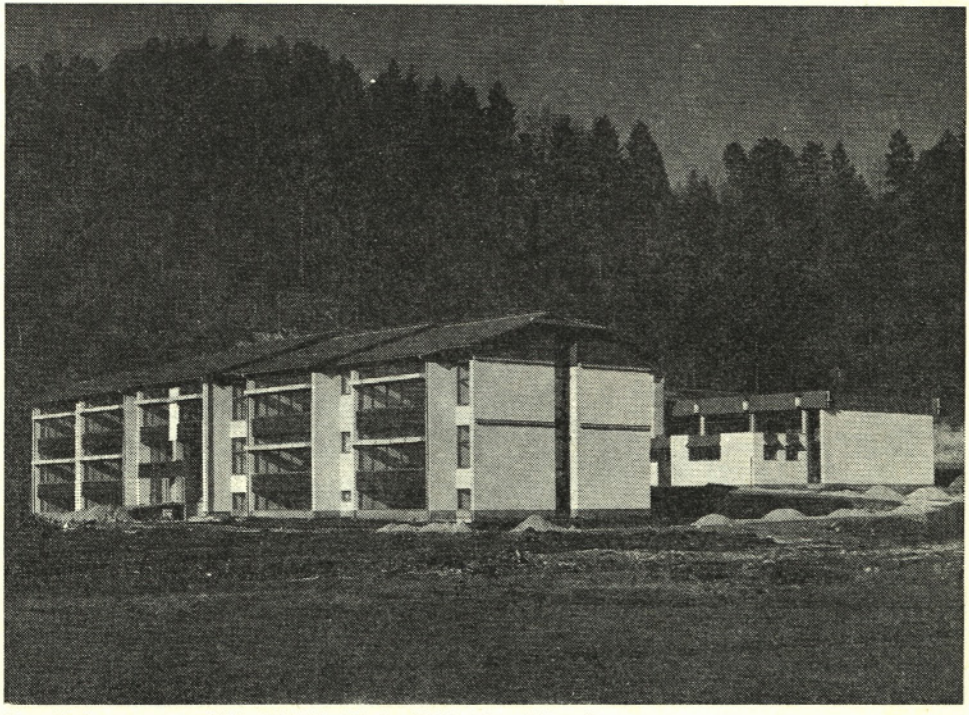

Osrednja osnovna šola Matija Blejc-Matevž v Mengšu

upravljanje. V teh oblikah izobraževanja je bilo usposobljenih več kot 3500 delavcev-samoupravljalcev in vodstev družbenopolitičnih organizacij. Opravljenih je bilo preko 9000 izobraževalnih ur.

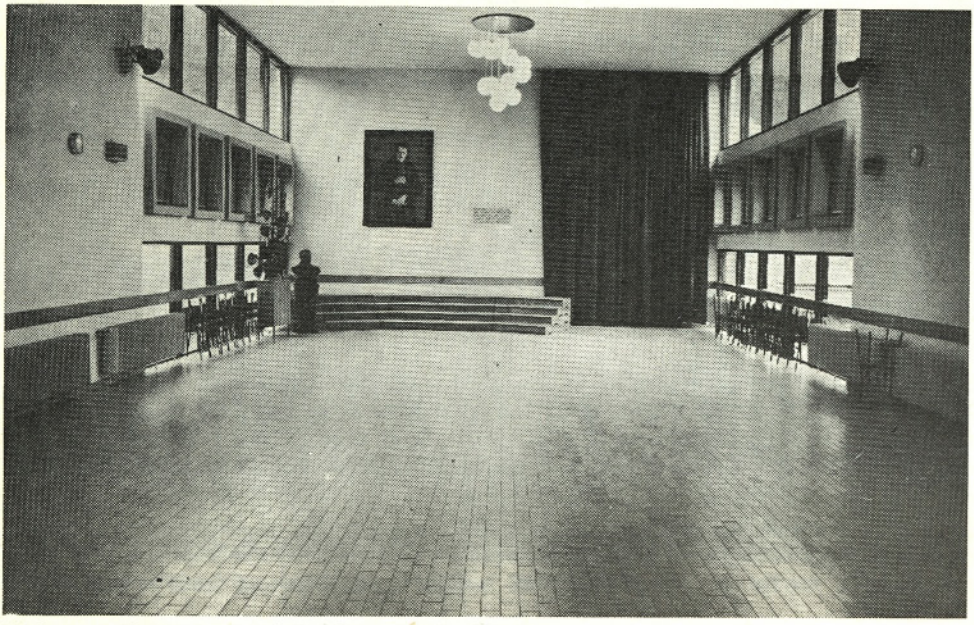

Večnamenski prostor v šoli Matija Blejc-Matevž

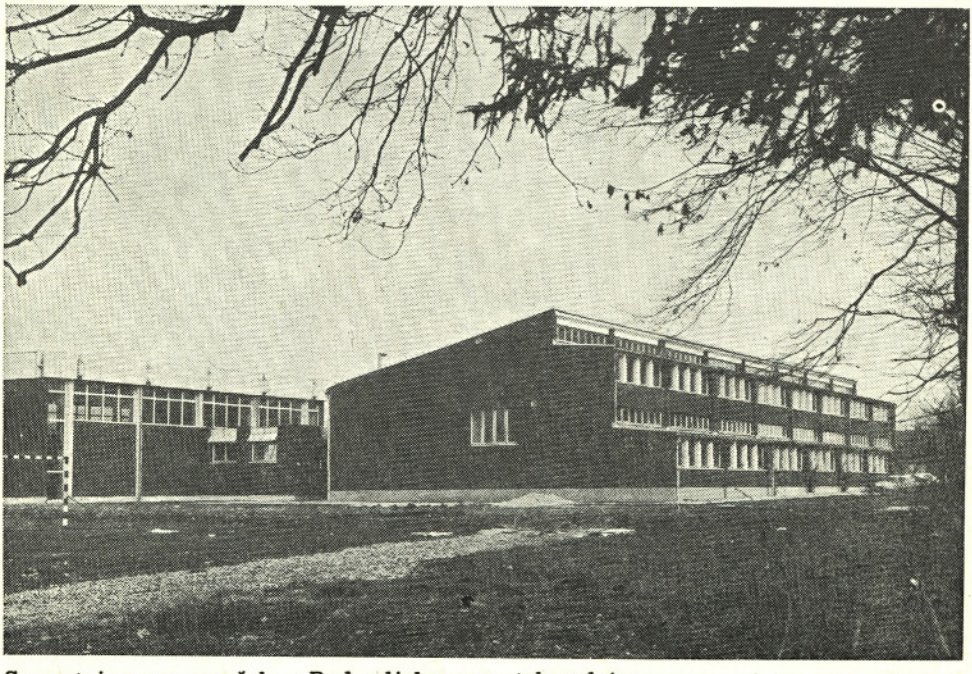

Samostojna osnovna šola v Radomljah z novo telovadnico

Na strokovnem področju je Delavska univerza organizirala oblike izobraževanja za pridobitev strokovne izobrazbe, prekvalifikacije in dokvalifikacije delavcev, in to za voznike viličarjev, elektrikarje, kovinarje, skladiščne delavce in tečaje strojepisja, higienskega minimuma, za upravljalce električnih naprav v plinotesni izvedbi ter druge tečaje za prekvalifikacijo. Vseh teh tečajev se je udeležilo preko 6500 delavcev, opravljenih pa je bilo več kot 12.000 izobraževalnih ur.

Pri splošnem izobraževanju je organizirala tečaje tujih jezikov, šole za starše in šole za življenje, tečaje krojenja in šivanja, kuharske tečaje, cikluse predavanj s področja prometne vzgoje, predavanja s področja obrambne vzgoje prebivalstva, tekmovanja »Kaj veš o prometu« in drugo, kar je vsako leto zajelo preko 30.000 delovnih ljudi in občanov ter mladine.

Na področju šolstva so bili organizirani inštruktažni oddelki za opravljanje izpitov na naslednjih šolah: Ekonomska srednja šola, Tehniška tekstilna šola, dvoletna Administrativna šola, dvoletna delovodska šola tekstilne smeri in osnovna šola za odrasle. Navedene šole je končalo preko 650 vpisanih slušateljev.

V zadnjih letih je bilo veliko usposabljanja na področju ljudske obrambe in družbene samozaščite za kadre v delovnih organizacijah in krajevnih skupnostih. S Klubom samoupravljalcev redno potekajo posvetovanja o bistvenih vprašanjih gospodarskega, političnega in družbenega sistema in permanentna oblika izobraževanja »Šola samoupravljanja«, ki je namenjena delegacijam in delegatom v občini. Leta 1970 je bila ustanovljena posebna delovna enota tiskarna, ki je bila registrirana pri Okrožnem gospodarskem sodišču kot dopolnilna dejavnost Delavske univerze. Njena osnovna dejavnost je tiskanje informativnih glasil delovnih organizacij, razmnoževanje samoupravnih aktov in zadovoljevanje naročil za tiskovine delovnih in drugih organizacij. V tej enoti so tiskali posebne brošure, ki so izšle ob svečanostih v občini.

Leta 1966 je bila k Delavski univerzi priključena do tedaj samostojna Občinska matična knjižnica. V zadnjih letih je prišlo do preureditve prostorov v

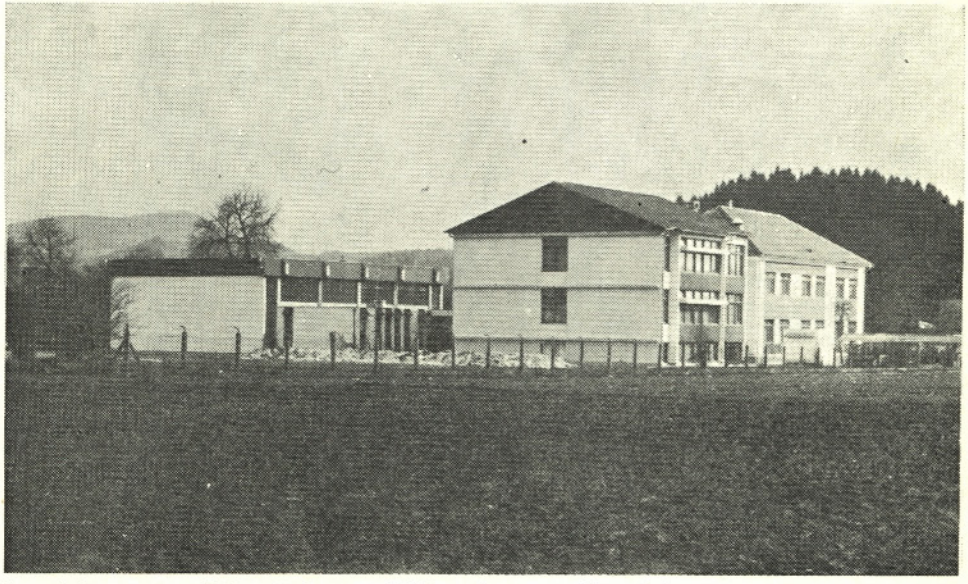

Osrednja osnovna šola v Dobu s prizidkom in novo telovadnico

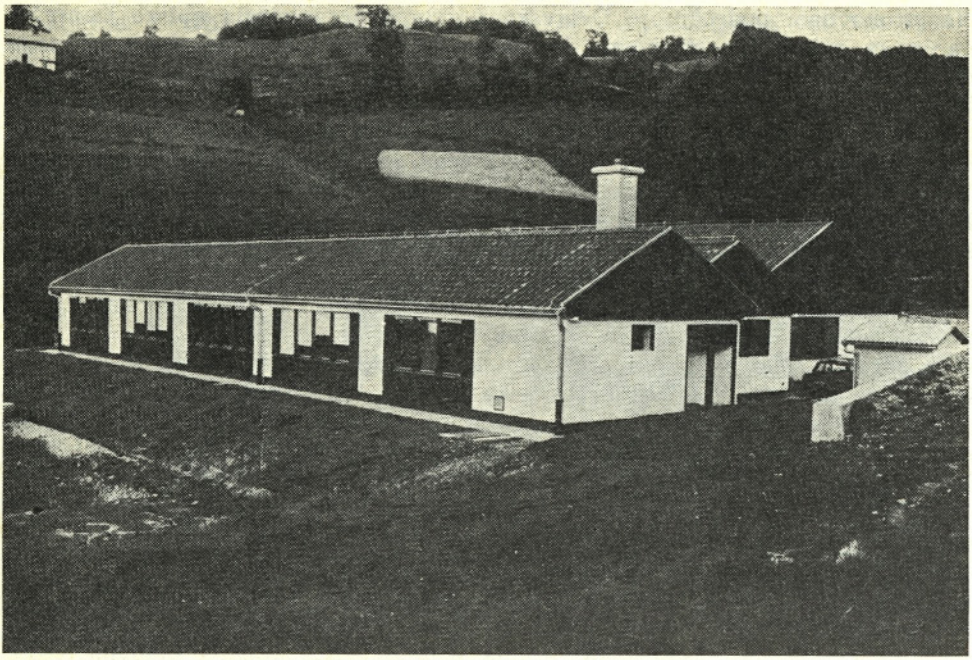

Podružnična šola v Krašnji, grajena za celodnevno šolo

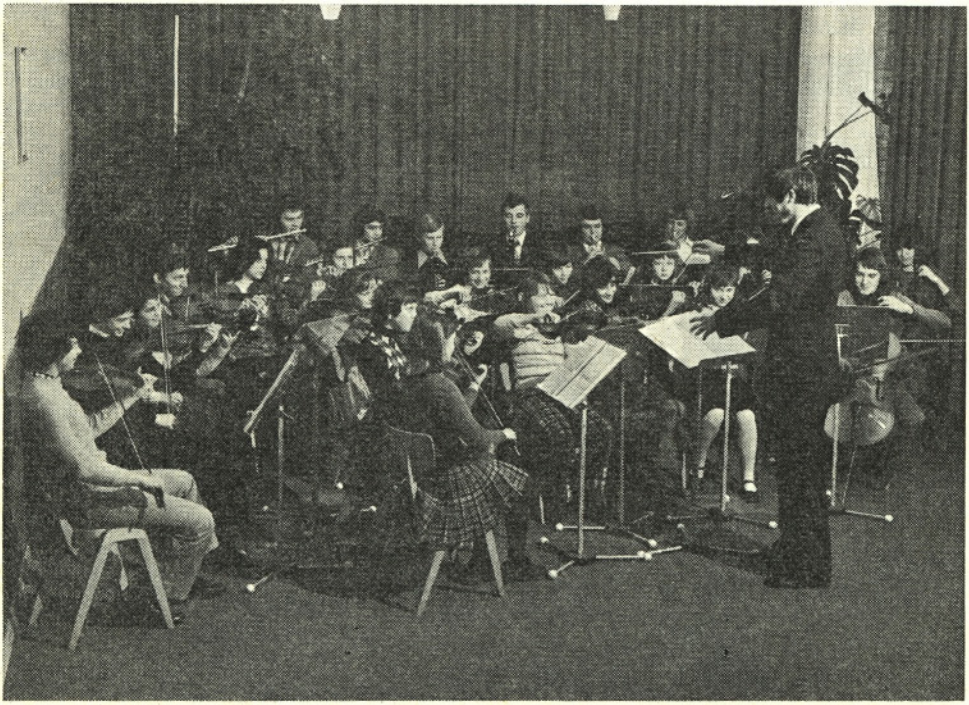

Orkester glasbene šole

Glasbena šola v Domžalah

Domžalah, Mengšu in Moravčah in adaptacije čitalnice, ki že uspešno deluje in se bo povezovala tudi s knjižnico pri Biotehniški fakulteti v Grobljah. Razvejana dejavnost Delavske univerze je brez dvoma opravičila svoj obstoj, saj je z izobraževanjem bistveno vplivala na spreminjanje izobrazbene strukture zaposlenih v gospodarstvu in delno tudi v družbenih dejavnostih. Pomembne zasluge ima pri osveščanju ljudi za delo v samoupravnih organih in delegatskih skupščinah, pri čemer si prizadeva skupno s Klubom samoupravljalcev doseči še večje uspehe.

Pomembno vzgojno-izobraževalno dejavnost opravlja dijaški dom, ki je bil najprej organiziran kot posebna organizacijska enota v skupni delovni organizaciji s Srednjo tehniško-usnjarsko galanterijsko šolo Domžale. Leta 1973 se je dom osamosvojil v samostojno delovno organizacijo in nato leta 1975 prešel k IMP Ljubljana kot TOZD Izobraževalni center Domžale. Po tem obdobju so TOZD Industrijsko montažnega podjetja iz Ljubljana vložile v adaptacijo in dograditev doma 15 milijonov dinarjev.

V letu 1978 je bilo v oskrbi doma 240 učencev. S tem zadovoljuje potrebe srednjih šol domžalske in drugih občin z območja SFRJ, v domu pa so stanovali tudi učenci iz mnogih tujih držav.

Prve zametke višjega in visokega šolstva na območju domžalske občine beležimo v letu 1954, ko je bila v Grobljah ustanovljena šola za kmetijske in gospodinjske učiteljice. Leta 1955 se je ta ustanova preimenovala v Višjo gospodinjsko šolo, ki je delovala do 30. septembra 1967.

Sedanja visokošolska temeljna organizacija združenega dela za živinorejo Biotehnične fakultete v Grobljah se je razvila iz samostojne študijske usmeritve na nekdanji Fakulteti za agronomijo, gozdarstvo in veterinarstvo.

S preselitvijo kateder živinorejskega področja v Rodico, se koncem leta 1967 začenja obdobje plodnega dela mladega kolektiva v okviru Raziskovalne postaje

Oddelek glasbene šole v Mengšu

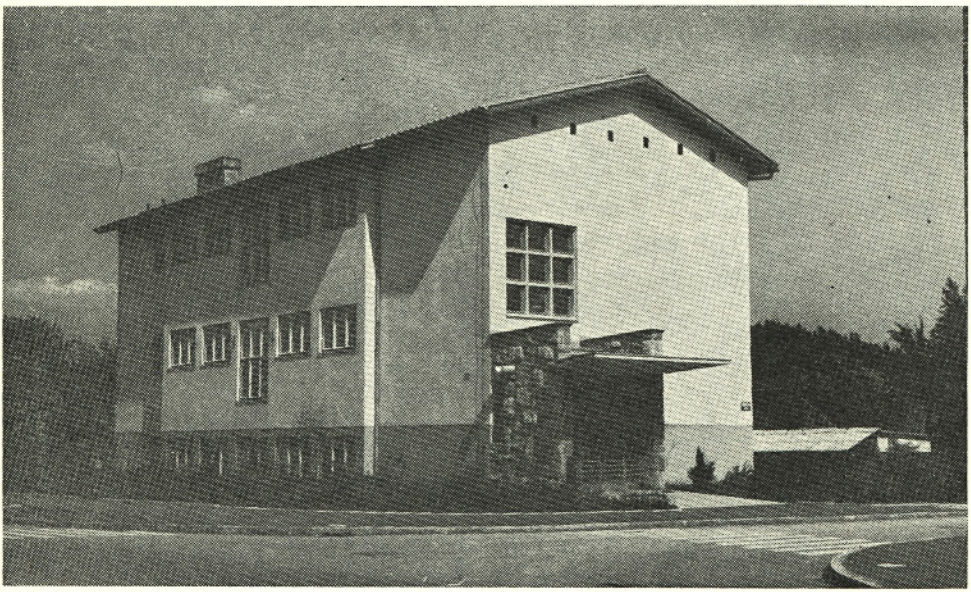

Poklicna kovinarska in usnjarska galanterijska šola v Domžalah

PREGLEDNA KARTA OBČINE

DOMŽALE

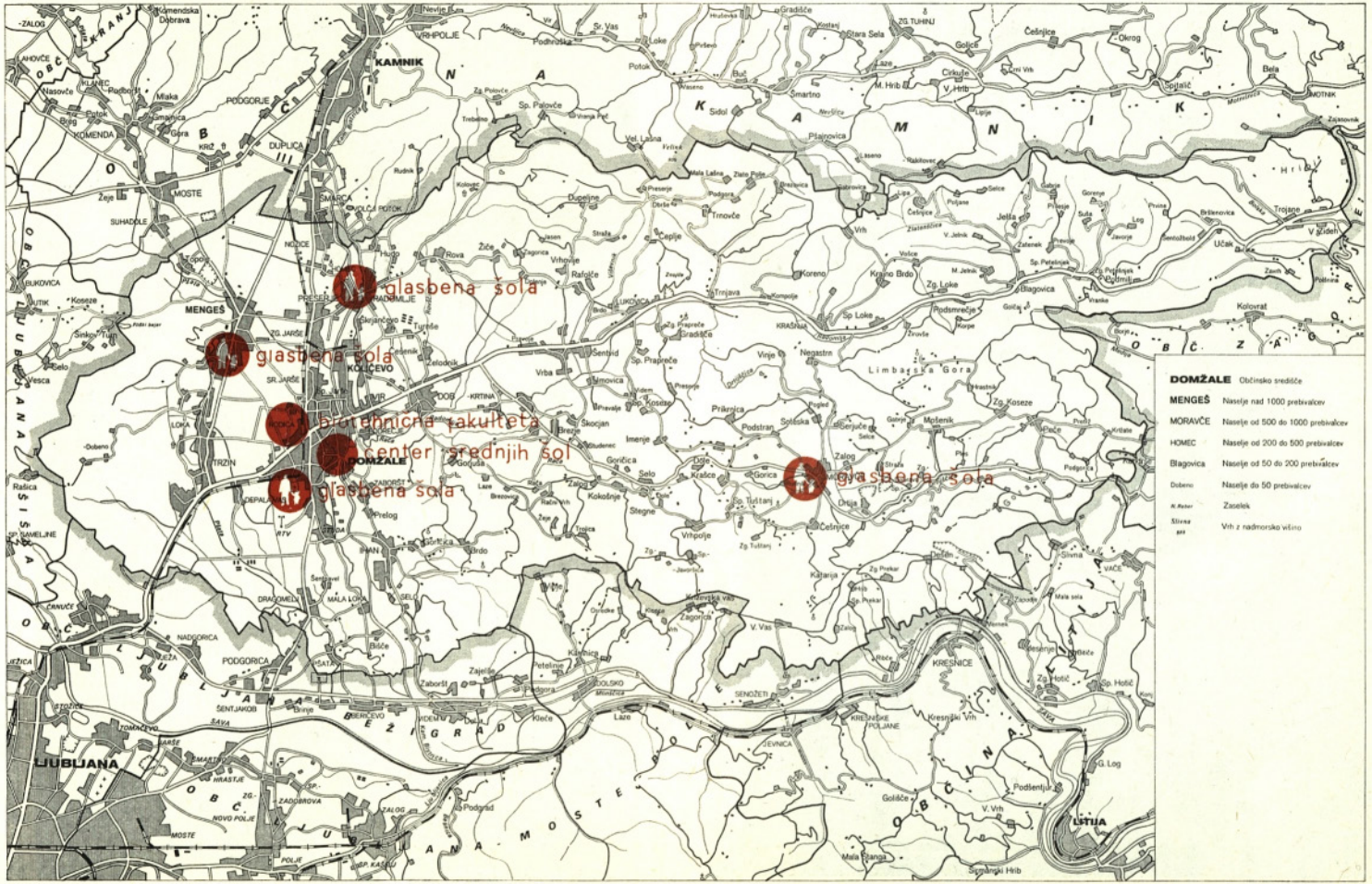

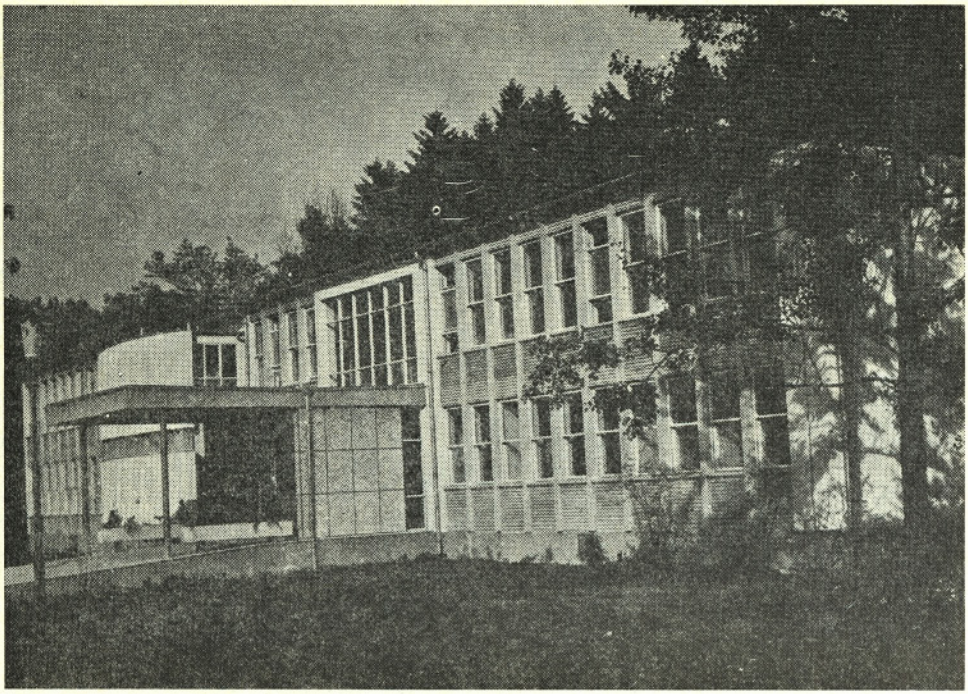

Center srednjih šol v Domžalah

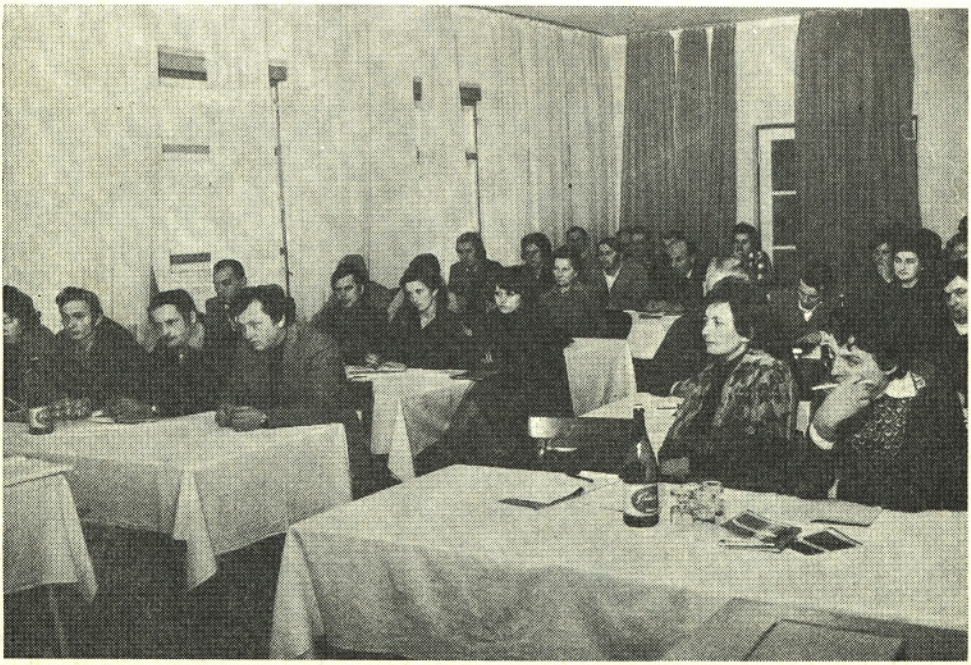

Šola samoupravljanja za delegate skupščin družbenopolitičnih in samoupravnih interesnih skupnosti

Rodica na področju raziskav, pospeševanja, uvajanja inovacij in pedagoškega dela v živinoreji.

Poleg sodelovanja s proizvodnimi organizacijami, je Raziskovalna postaja Rodica ustanovila obrate, ki služijo vsem navedenim področjem in to: Mlekarski center (skupno s KPC Jablje), perutninske farme, mešalnico močnih krmil, govedorejski obrat Logatec, Konjerejski center Krumperk in ribogojnico v Zalogu.

Pedagoško delo je bilo v začetku skromno zastopano kljub temu, da slovensko kmetijstvo potrebuje strokovnjake. Ko je bila ustanovljena VTOZD za živinorejo in je postala enakovreden center za izobraževanje z urejenim financiranjem, se je povečal interes za študij na tem področju. V zadnjih dveh letih se je povečal vpis v prvi letnik srednješolskega in visokošolskega študija na tem področju za preko 300 odstotkov.

Biotehniška fakulteta je v zadnjih letih pripravila tudi obsežen program o oblikovanju centra usmerjenega izobraževanja v Grobljah s področja agroživilstva od najenostavnejših do najzahtevnejših poklicev za potrebe širšega območja zahodne Slovenije.

Na področju vzgoje in izobraževanja teče tudi v domžalski občini korenita vsebinska preobrazba. Osnovne šole se tesneje povezujejo z organizacijami združenega dela in krajevnimi skupnostmi, čemur prilagajajo svojo vsebino in samoupravno organiziranost. Srednje šole se dogovarjajo o združitvi in za uvedbo usmerjenega izobraževanja.

Delovni ljudje in občani so 8. aprila 1979 glasovali o uvedbi samoprispevka za graditev in obnovo šol od leta 1979 do leta 1984. To pot so se z veliko večino, nad 70 odstotkov, odločili, da bodo združevali dva odstotka od svojih neto osebnih dohodkov za šole. S tem bodo zagotovljene prostorske možnosti za uvedbo enoizmenskega pouka v osnovnih šolah, za 60-odstotno vključitev učencev v celodnevno šolo, za novo šolo s prilagojenim programom in del sredstev za nove prostore usmerjenega izobraževanja.

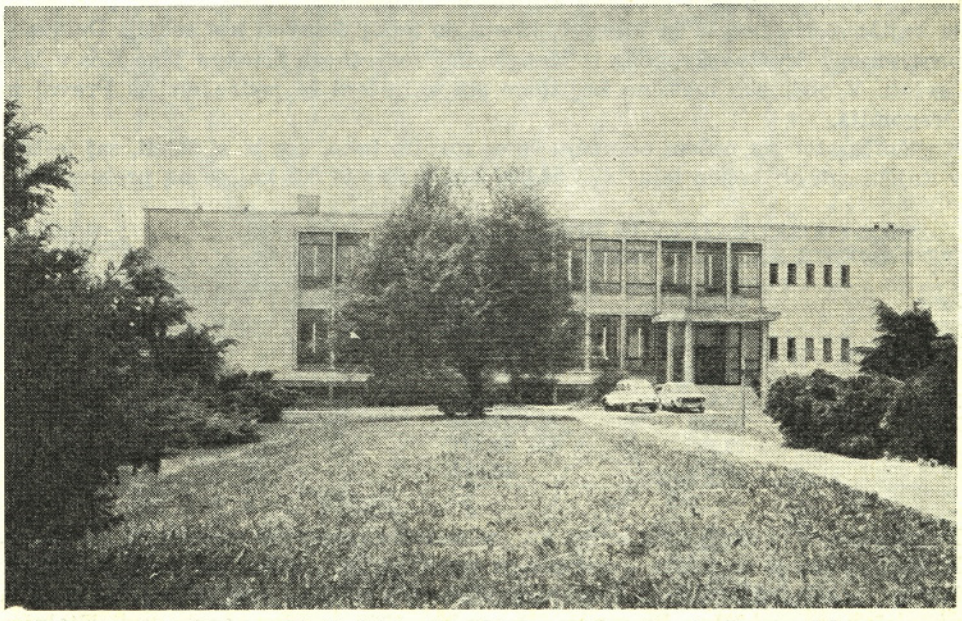

Biotehniška fakulteta — Visokošolska temeljna organizacija združenega dela za živinorejo v Grobljah

Kulturna dejavnost

Do ustanovitve Kulturne skupnosti je bila nosilka kulturnega razvoja Zveza kulturnoprosvetnih organizacij Domžale. Njeno delovanje je bilo uspešno, čeprav je svoje dejavnosti razvijala v sorazmerno skromnih materialnih pogojih.
Osnovna usmeritev temeljne Kulturne skupnosti Domžale, ki je pričela s svojim delom leta 1971, je bila v tem, da so se dotlej premalo povezana prizadevanja za hitrejši kulturni razvoj združila v skupno samoupravno dogovarjanje v katerem se mora zagotoviti tako kulturnim ustvarjalcem kot tudi občanom-uporabnikom njihovih storitev demokratičen vpliv na idejnopolitično usmerjenost in programsko usmeritev kulturnega razvoja.
Leta 1974 je bila druga prelomnica v razvoju kulture. Za organizirano in samoupravno zagotavljanje vsestranskega razvoja kulturnega življenja delovnih ljudi se je Kulturna skupnost oblikovala po novem delegatskem sistemu. Njena prizadevanja so ves čas usmerjena tako, da upošteva načela množičnosti, kakovosti, skladnosti razvoja posameznih kulturnih panog ter razvoja kulturne dejavnosti na vseh območjih občine Domžale. Dosežki na področju kulture so se v tem obdobju tako razmahnili, da so dobili svoje mesto v širšem slovenskem prostoru.
V Kulturni skupnosti se združujejo sredstva za vse oblike ustvarjanja in poustvarjanja, še zlasti za glasbeno, gledališko in likovno dejavnost, muzejsko in knjižničarsko dejavnost, varstvo kulturne dediščine ter založništvo.

Knjižničarska dejavnost

Sedanja knjižnica v Domžalah je začela s svojim delom takoj po osvoboditvi kot posebna sekcija pri Sindikalnem kulturnoumetniškem društvu v Domžalah, nato je prešla pod okrilje Delavsko prosvetnega društva Svoboda. Leta 1960 je bila ustanovljena Občinska matična knjižnica Domžale, h kateri sta se priključili še knjižnici iz Mengša in Moravč, ki sta do tedaj delovali kot sekciji Delavsko prosvetnega društva Svoboda iz Mengša in Prosvetnega društva Tine Kos v Moravčah. V občinsko matično knjižnico sta vključeni še podružnici iz Prevoj in Dragomlja.
Knjižničarstvo na našem območju še ni razvito tako, kot bi si želeli, saj je bilo v knjižnicah ob koncu leta 1978 34.000 knjig, kar je 0,9 knjige na prebivalca.

ŠTEVILO OBISKOVALCEV IN ŠTEVILO IZPOSOJENIH KNJIG PO LETIH

Leto	Obisk	Izposoja
1969	12.362	26.119
1973	15.090	29.103
1974	15.696	31.921
1975	18.433	38.003
1976	14.371	29.978
1977	19.327	41.431
1978	19.862	43.970

Letna nabava je okoli 1000 knjig, kar ne zadošča sprejetim merilom v republiki. Knjige pa imajo še šolske knjižnice in organizacije združenega dela, pri čemer ima prednost družboslovna literatura. Občinska matična knjižnica je že uredila oddelek z marksistično literaturo. Decembra 1978 je bila odprta tudi čitalnica v Domžalah, ki je še zlasti pomembna za mladino in za študijske namene.

PREGLEDNA KARTA OBČINE

DOMŽALE

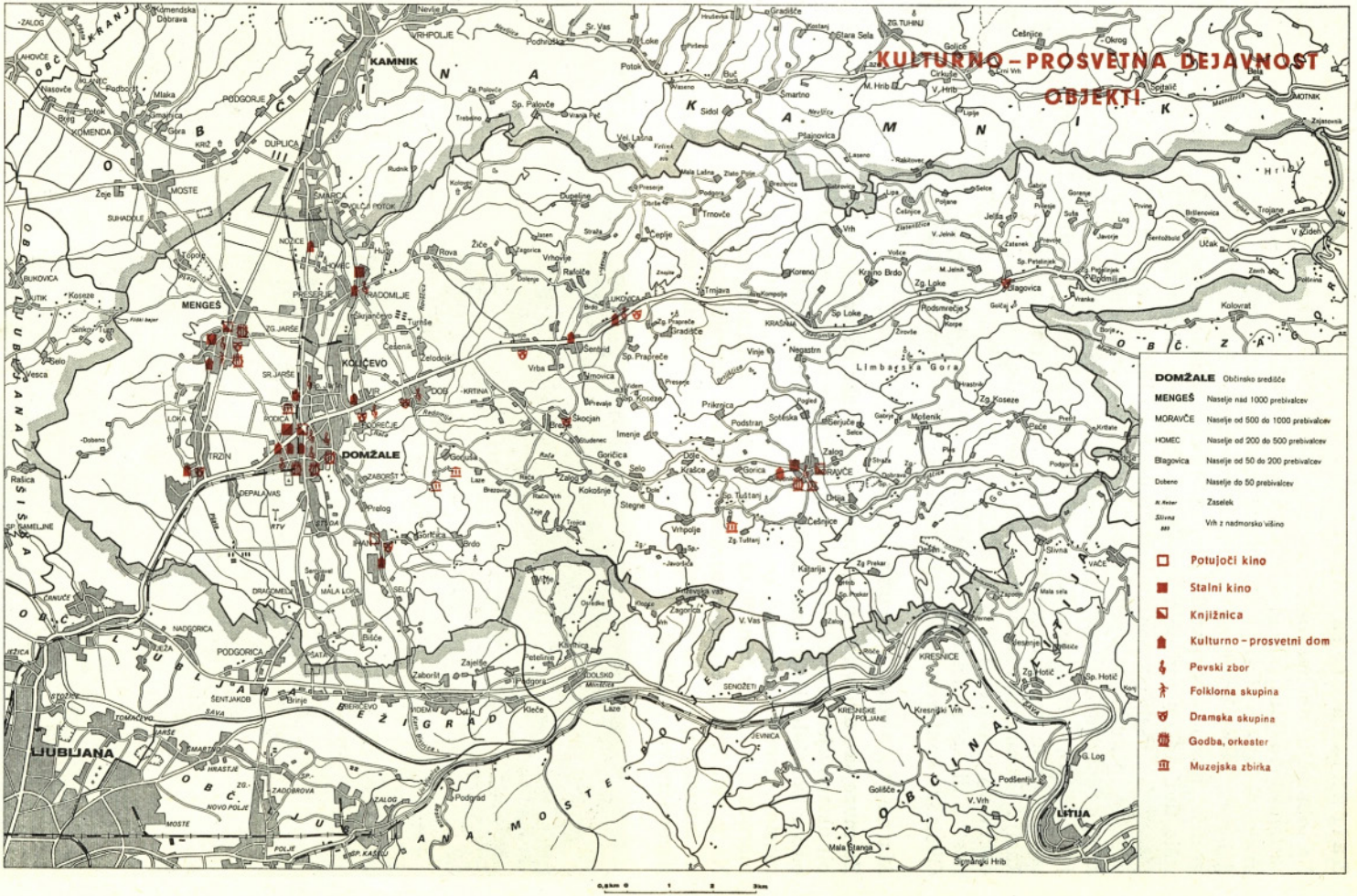

Založniška dejavnost

Na območju občine beležimo razgibano založniško dejavnost, saj Kulturna skupnost podpira prizadevanja za izdajo publikacij, pomembnih za posamezne kraje, občino in širši prostor. Izšlo je nekaj znanstvenih in poljudnoznanstvenih del s področja zgodovine, umetnostne zgodovine, literarne zgodovine in etnografije, ki so obravnavale problematiko domžalske občine. V tem obdobju so izšla tudi dela s področja leposlovne, glasbene in znanstvene literature domačih piscev. Ob vseh pomembnejših jubilejih so bile natisnjene publikacije z bogato vsebino in kulturno vrednostjo. Med najpomembnejša dela v tem obdobju sodi knjiga Šlandrova brigada dr. Miroslava Stiplovška, publikacija Kamniško okrožje v NOB, pesmarica Katka brez copatka prof. Tomaža Habeta, gradiva iz zgodovine delavskega gibanja in NOB na domžalskem območju ter publikacija Pomniki revolucionarnega delavskega gibanja in NOB v domžalski občini, ki je izšla ob 60-letnici KPJ, SKOJ ter revolucionarnih sindikatov. Skupnost tudi sofinancira štirinajstdnevno izdajo Občinskega poročevalca, glasila Občinske konference SZDL Domžale, ki ga prejema vsako gospodinjstvo v občini.

Muzejska dejavnost

Za muzejsko dejavnost na območju domžalske občine skrbi Muzej Kamnik, ki je bil ustanovljen leta 1961. Soustanovitelj tega muzeja je bil tudi Občinski ljudski odbor Domžale. Dejavnost na tem področju se je kazala s postavitvijo tematskih razstav, ureditvijo muzejske zbirke v Moravčah, ki prikazuje predvsem razvoj moravške doline v času NOB in pomembne kulturne spomenike na tem območju. Na gradu Krumperk je muzejska zbirka o razvoju slamnikarske domače obrti in industrije, ki sta s svojimi zametki vplivali na razvoj posameznih panog gospodarstva v občini.

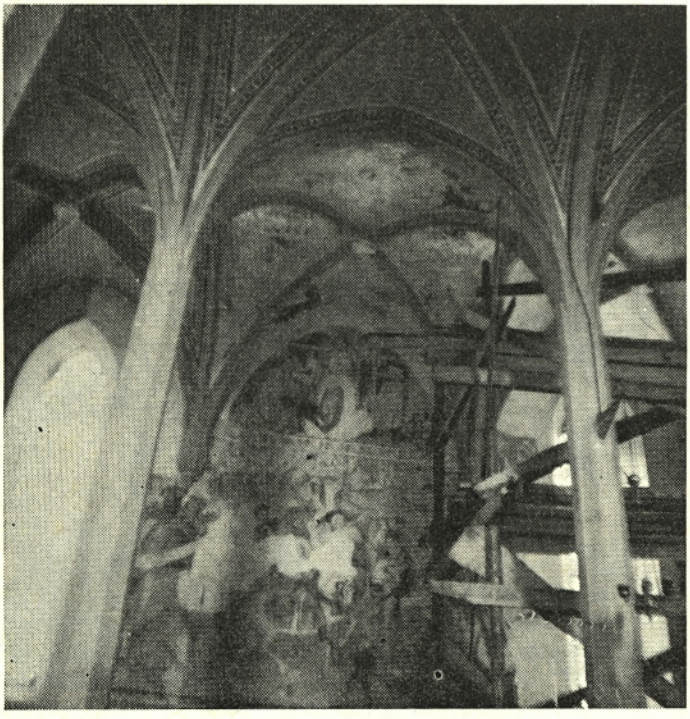

Odkrivanje gotskih fresk na Krtini

Združeni moški pevski zbori in harmonikarski orkester na proslavi

Združeni mladinski in odrasli pevski zbori ter instrumentalne skupine na skupni proslavi na Gorjuši 1977

Na območju domžalske občine so pomembna arheološka najdišča, ki še čakajo na temeljitejša znanstvena raziskovanja, kar pa je povezano z večjimi finančnimi stroški in ljubiteljskim delom poznavalcev tega področja. Posebne pozornosti so vredna izkopavanja na Trojanah, kjer so ostanki antičnega Atransa, ostanki jamskega življenja v okolici gradu Krumperka, kotlaškega kulturnega kroga v Mengšu, Hudem pri Radomljah, v Kandršah in Križatih. Zelo intenzivna gradbena dejavnost nam ob odpiranju večjih gradbišč odkriva nova najdišča, kot so ostanki keltske kulture v okolici Mengša. Zanimiva so domnevanja, da je v okolici Trzina in Mengša marsikaj iz Napoleonovih časov.

S skupnimi prizadevanji muzeja v Kamniku in Gorenjskega muzeja v Kranju so bile postavljene razstave Kmečki upori na Gorenjskem, Turški tabori na Gorenjskem, Mlini na Gorenjskem in druge. Kulturna skupnost je sodelovala tudi pri akcijah Muzeja delavskega gibanja na Jesenicah, ki je pripravil razstavo o stavkovnem gibanju leta 1935 na Gorenjskem s poudarkom na stavki koliških papirničarjev.

Posebno pozornost posvečajo kulturni delavci zbiranju muzejskih predmetov in gradiva za zgodovino NOB na domžalskem območju.

Spomeniškovarstvena dejavnost

Kulturna dediščina je v domžalski občini zelo bogata. Ohranili so se mnogi kulturni spomeniki različnih stilnih obdobij in izvirna dela ljudskega izročila vseh oblik umetniške izpovedi. Za ohranitev in obnovo te dragocene zapuščine skrbi od leta 1965 Zavod za spomeniško varstvo iz Kranja, ki ga od leta 1971 redno sofinancira Kulturna skupnost občine Domžale. Večja dela na tem področju so bila opravljena z ureditvijo Muzeja Jelovškove umetnosti v Grobljah, zavarovanjem razvalin na gradu Brdo pri Lukovici, restavriranjem gotskih fresk v Krascah pri Moravčah in Krtini.

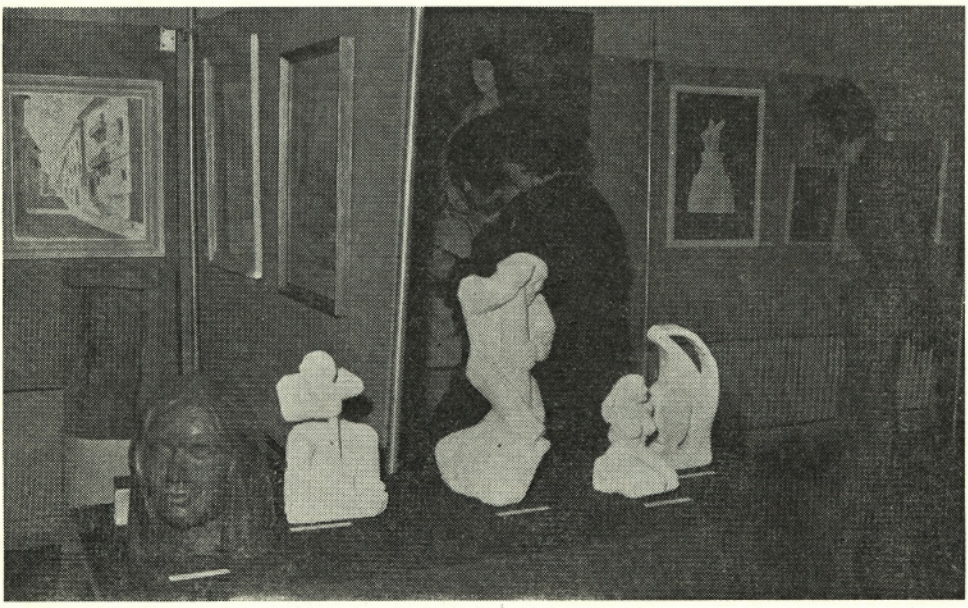

Razstava likovnega društva Peter Loboda iz Domžal

Dramska skupina DKD Svobode Mengeš

Baročne freske v Grobljah so najbolj uspelo delo slikarja Franca Jelovška iz Mengša, ki jih je slikal v letih 1759 do 1761. Grad na Brdu je izdelek renesančne arhitekture iz 16. stoletja in nekdanji dom pisatelja Janka Kersnika. Freske v Krascah sodijo po svojih slogovnih značilnostih v čas ob koncu 15. stoletja in so zelo kvalitetne. Na Krtini pa se je poleg gotskih fresk ohranil protiturški tabor, ki ga uvrščajo med najpomembnejše kulturne spomenike v Sloveniji.

V sodelovanju s komisijo za spomeniško varstvo, sedaj Svetom za ohranjevanje in razvijanje revolucionarnih tradicij ter spomeniško varstvo pri ZZB NOV Domžale, skrbi Kulturna skupnost za spomenike revolucionarnega delavskega gibanja in NOB. Ta dejavnost se je v zadnjem času zelo povečala, saj je obnovljenih večina spomenikov, ki ohranjajo pomembne trenutke bogate in težavne revolucionarne poti. V tem času so bili odkriti mnogi novi pomniki, med njimi leta 1974 spomenik Rezki Dragarjevi v Dragomlju, leta 1975 spomenika Borbe in dela v Domžalah in Milanu Janežiču v Moravčah, leta 1976 spomenik Jožetu Klanjšku-Vasji v Moravčah in leta 1977 spominsko obeležje na Taboru nad Ihanom.

Arhivska dejavnost

Značilnosti stanja pri ohranitvi arhivskega gradiva v občini Domžale kažejo, da so za čas pred letom 1945 ohranjene le manjše količine gradiva upravnih in sodnih organov, neznatno se je ohranilo tudi gradivo podjetij in šol. Iz prvega obdobja po osvoboditvi je nekaj več gradiva ljudskih odborov, manj pa s področja delovanja družbenopolitičnih organizacij. Tudi podjetja do leta 1950, pogosto pa celo do leta 1960, arhivskega gradiva niso razvrščala glede na

njegov pomen in ga shranjevala, kar je precejšnja škoda, ki pa jo je moč z zbiranjem podatkov in pisanjem zgodovine o razvoju gospodarstva in družbenih dejavnostih še vedno nadomestiti.

Prelomnica takšnemu stanju je leto 1972, ko je službo varstva arhivskega gradiva v domžalski občini prevzel Zgodovinski arhiv Ljubljana, ki ga je pričel sistematično, strokovno in tehnično urejevati. Leta 1976 je Kulturna skupnost uredila prostore v gradu Krumperk za shranjevanje ustrezno razvrščenega arhiva, ki je bila doslej ena njenih največjih naložb.

Zgodovinski arhiv je svojo vlogo širše opredelil in pripravil razstavi, ki sta prikazali vrednost ohranitve zbranih dokumentov preteklosti in sedanjosti: Zgodovina Domžal v arhivskih virih in razstava zgodovinskega gradiva iz starejšega obdobja zgodovine delavskega gibanja, NOB in socialistične graditve. V arhivu so tudi kopije dokumentov iz zgodovine delavskega gibanja in narodnoosvobodilne borbe na območju domžalske občine.

Del fresk iz Muzeja Jelovškove umetnosti v Grobljah (Skrajno desno je slikarjev avtoportret)

Mladinski pevski zbori šolskih kulturnih društev na skupni proslavi

Gledališka, glasbena in likovna dejavnost

Občani in delovni ljudje občine Domžale imajo možnost, da lahko obiskujejo vrhunske kulturne prireditve v Ljubljani, ker so v njeni neposredni bližini. Kljub temu organizira Kulturna skupnost gostovanja poklicnih in ljubiteljskih gledaliških skupin.

V muzeju Jelovškove umetnosti so od leta 1971 redni stilni koncerti, na katerih nastopajo najvidnejši jugoslovanski in tuji umetniki ter domače glasbene skupine, ki lahko pripravijo dovolj kakovostne programe. Ti koncerti so za domačo publiko in goste prijetno doživetje. Ambient, v katerem se zlijeta vrhunska likovna in glasbena umetnost z izredno akustiko, je znan v širšem slovenskem prostoru.

V zadnjem času se je močno razmahnila likovna razstavna dejavnost. Letno je poprečno po 6 do 10 razstav poklicnih in ljubiteljskih likovnih umetnikov in skupin.

Dejavnost društev v okviru ZKO

Za razvoj amaterske kulturne dejavnosti neposredno skrbi Zveza kulturnih organizacij občine Domžale, naslednica Občinskega sveta Zveze kulturnoprosvetnih organizacij, ki je od leta 1964 dalje združevala kulturnoprosvetna društva. Na splošno lahko ugotovimo razveseljivo dejstvo, da se v teh dejavnostih nenehno povečuje število ljubiteljskih ustvarjalnih in poustvarjalnih umetnikov, ustanavljajo se društva z dejavnostmi, ki so bile doslej slabše razvite, in to ne samo v večjih krajih, temveč na območju celotne občine. Ugodnejši pogoji so omogočili hitrejši razvoj kulturne dejavnosti do takšne stopnje, da nekatere skupine dosegajo sorazmerno visoko kakovostno raven. Vse te uspehe seveda spremljajo tudi mnoge težave, med njimi pomanjkanje strokovnega kadra in

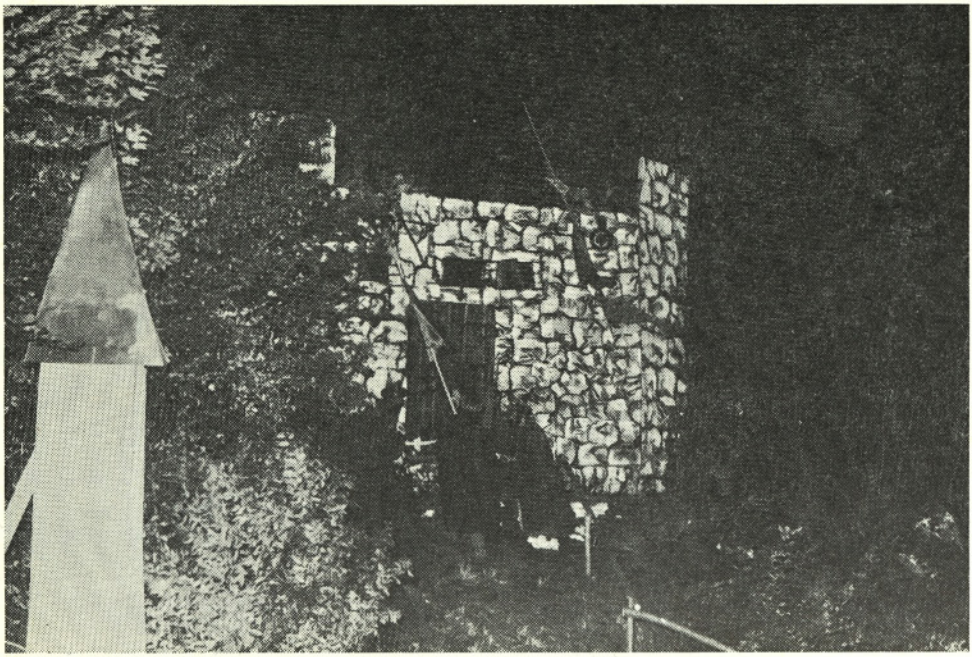

Prizor iz vsakoletne prireditve »Adam Ravbar« na Krumperku

Radomeljska folklorna skupina

Simfonični orkester Domžale-Kamnik in Mešani pevski zbor DKD »Svobode« Mengeš izvajata tradicionalni »novoletni koncert«

Osrednja knjižnica v Domžalah

organizatorjev za delo z društvi in kulturnimi skupinami. Zato Zveza kulturnih organizacij posveča tej problematiki posebno pozornost tudi s priporočili za dodelitev štipendij, seminarji, predlogi za Kersnikove nagrade, stimuliranjem najbolj aktivnih in kakovostnih društev in drugim. V zadnjem obdobju so se s prizadevanjem in sodelovanjem družbenopolitičnih organizacij in skupnosti, predvsem pa s pomočjo krajevnih skupnosti in organizacij združenega dela, tudi ta vprašanja hitreje reševala. Poseben uspeh pomeni ustanovitev kulturnih društev na vseh šolah in kasnejše vključevanje njihovih članov v društva starejših.

Med dejavnostmi v Zvezi kulturnih organizacij v domžalski občini zavzema najvidnejše mesto glasbena dejavnost. V občini delujejo kar tri godbe in to v Domžalah, Mengšu in Moravčah. Ob nespodbudni ugotovitvi, da so v Sloveniji začeli ljubiteljski simfonični orkestri v zadnjih letih rahlo odmirati, je vrednost številčnega in kakovostnega orkestra te vrste, združenega v občinah Domžale in Kamnik, še večja. S svojim resnim delom in programsko zasnovo si je pridobil tolikšen ugled, da je imel samo na treh koncertih ob novem letu nad 2000 poslušalcev. Simfonični orkester je gostoval po mnogih drugih mestih in krajih in je že reden gost tudi v pobrateni Koprivnici, s katero se je pričelo sodelovanje prav na kulturnem področju.

Visoko raven so dosegli tudi številni pevski zbori, njihova vrednost sega prek občinskih meja.

Dramska dejavnost je bila kmalu po vojni razvita, nato pa je nekoliko nazadovala. V zadnjih letih se ponovno uspešno razvija. Vse bolj se ustanavljajo mladinske gledališke in dramske skupine.

V zadnjih letih se uspešno razvija tudi folklorna dejavnost, ki ustvarjalno posega po nekaterih že skoraj pozabljenih dragocenih ljudskih izročilih.

V prizadevanjih, da bi se ljubitelsko udejstvovanje razširilo na vsa področja kulturnih dejavnosti, se je Zvezi kulturnih organizacij posrečilo ustanoviti aktiv-

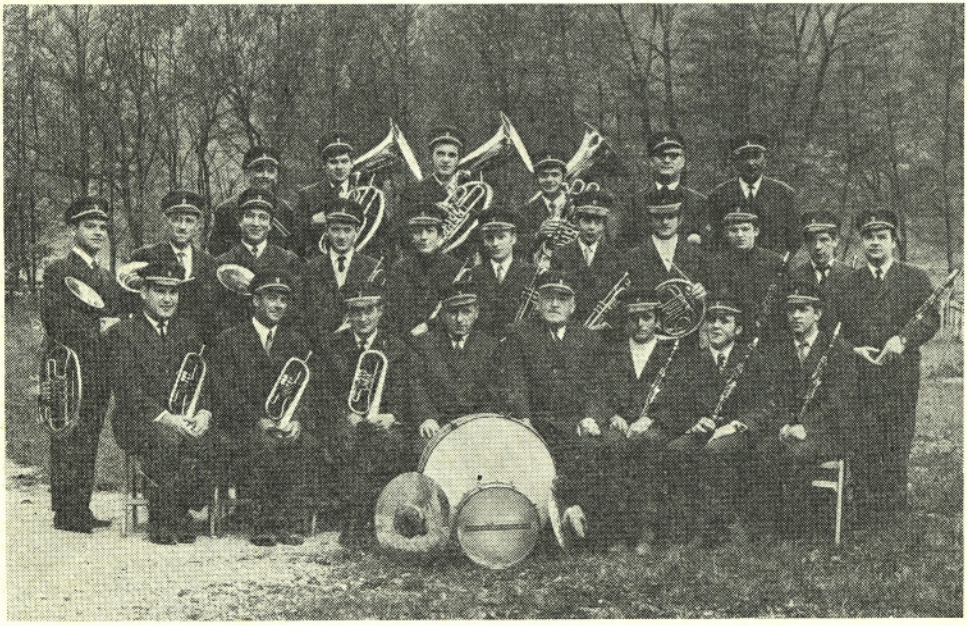

Mengeška godba ob 85-letnici, 1969

no likovno društvo, ki uspešno razstavlja v domači in drugih občinah. Njegova prisotnost je pogojevala že mnogo razstav tujih poklicnih in ljubiteljskih umetnikov, na katerih so lahko občani spoznavali kvalitetna likovna dela.

V zadnjih letih so se s pomočjo Kulturne skupnosti obnovili tudi mnogi kulturni domovi.

Povezovanje z organizacijami združenega dela in krajevnimi skupnostmi je dobilo povsem konkretne oblike, med katerimi zavzema vidno mesto akcija Človek — delo — kultura, katere nosilec je bila zveza komunistov.

Zveza kulturnih organizacij je nosilka vseh večjih prireditev v občini in pripravlja programe za proslave ob pomembnih jubilejih in praznikih. V občini je bilo organiziranih več medobčinskih in republiških prireditev (zbor gorenjskih aktivistov 1975, vsakoletno srečanje amaterskih simfoničnih orkestrov Slovenije, revija pionirskih folklornih skupin Slovenije, revije pihalnih orkestrov Slovenije). Zveza organizira vsako leto revije pevskih zborov (otroških, mladinskih in odraslih), vsako drugo leto (izmenjalno s Kamnikom) revijo pihalnih orkestrov občin Domžale in Kamnik, v prihodnje pa namerava organizirati tudi srečanje dramskih skupin občine Domžale.

DRUŠTVA IN ŠTEVILO ČLANOV

Naziv društva	Deluje od leta	Število članov 1971	Število članov 1978
Mešani pevski zbor Domžale		35	36
Moški pevski zbor upokojencev Janez Cerar, Domžale		22	24
Dekliški pevski zbor ZKO Domžale	1974	—	33
Godba na pihala Domžale		35	50
Mengeška godba		32	38
Pihalna godba Moravče	1974	—	28
Simfonični orkester Domžale-Kamnik		50	53
Likovno društvo Peter Loboda, Domžale	1973	—	18
Oktet bratov Pirnat		8	8
DKD Svoboda, Mengeš		110	176
— dramska skupina		110	83
— mešani pevski zbor	1972	—	54
— harmonikarski orkester	1972	—	19
— folklorna skupina	1972	—	20
KUD Janko Kersnik, Lukovica		50	51
— dramska skupina		32	26
— moški pevski zbor		18	25
Kulturno društvo Miran Jarc, Škocjan		32	60
Kulturno društvo Jožef Virk, Dob		28	67
— dramska skupina		28	30
— mešani pevski zbor	1976	—	37
Kulturno društvo Tine Kos, Moravče		35	28
— dramska skupina		19	8
— moški pevski zbor		16	20
KUD Zarja Prevoje		24	54
Kulturno društvo Blagovica	1975	—	20
DKD Svoboda, Ihan		48	70
KUD Franc Kotar, Trzin		60	60
Stobljanski oktet	1975	—	8
Moški pevski zbor gasilcev Rudolf Božič, Radomlje		20	22
KD Franc Bukovec, Vir	1974	—	60
Harmonikarski orkester Domžale	1976	—	14
Skupina ljubiteljev gledališča pri ZKO Domžale	1978	—	11
Skupaj		589	989

Šolska kulturna društva delujejo na naslednjih šolah:

1. ŠKD Osnovne šole Josip Broz-Tito, Domžale
2. ŠKD Osnovne šole Šlandrova brigada, Domžale
3. ŠKD Osnovne šole Vencelj Perko, Domžale
4. ŠKD Osnovne šole Martin Koželj, Dob
5. ŠKD Osnovne šole Matija Blejec-Matevž, Mengeš
6. ŠKD Osnovne šole Janko Kersnik, Brdo
7. ŠKD Osnovne šole Jurij Vega, Moravče
8. ŠKD Osnovne šole Radomeljske čete, Radomlje
9. ŠKD Osnovne šole Ihan
10. ŠKD Centra srednjih šol Domžale
11. ŠKD Glasbene šole Domžale

Godba na pihala Domžale ob 95-letnici 1979

Telesnokulturna dejavnost

Domžalska občina je znana po mnogih športnih dejavnostih in je v njih dosegala vidne uspehe, kljub temu, da je to področje kadrovsko in materialno zaostajalo za drugimi. Iz tega vzroka so si športni delavci prizadevali, da bi okrepili vlogo te dejavnosti, kar daje tudi vidnejše rezultate.

Z ustanovitvijo telesnokulturne skupnosti, ko se je športna dejavnost enakopravno z drugimi družbenimi področji vključila v družbeno dogovarjanje za financiranje in programiranje, so bili temu področju postavljeni trdnejši temelji za še hitrejšo rast.

V letu 1976 so bili na republiški ravni sprejeti nekateri pomembni dokumenti o uresničevanju vprašanj nadaljnjega razvoja telesne kulture, ki so izhajali iz ustavnega določila, da je redno udejstvovanje pravica in dolžnost slehernega občana ter iz ugotovitve, da so na področju vrhunskega športa potrebne

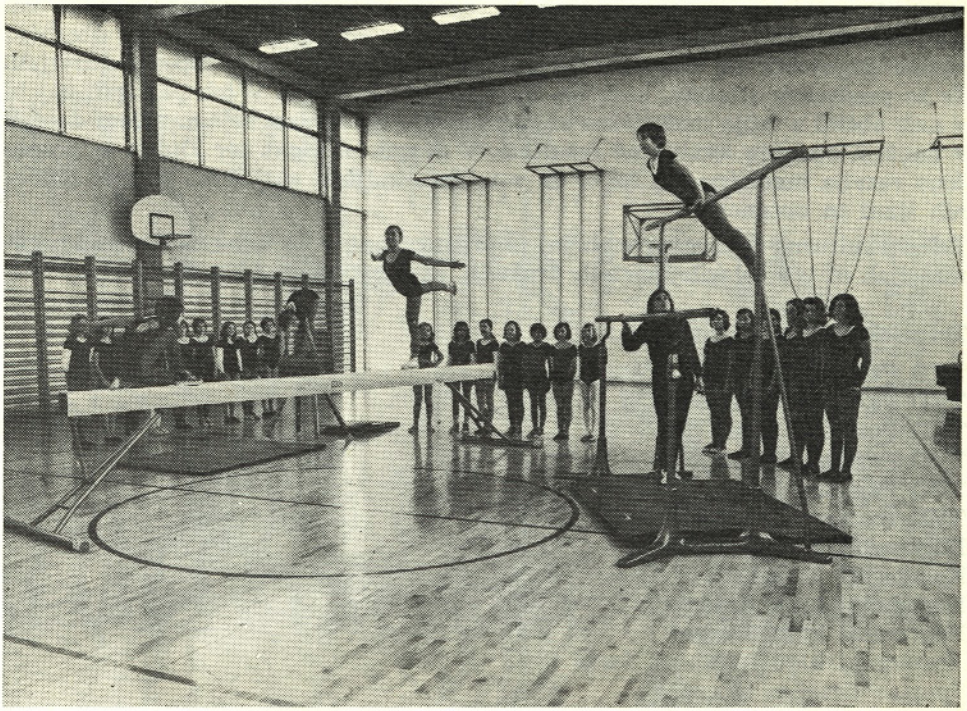

Telesna vzgoja na osnovni šoli Šlandrova brigada

Državni in republiški prvaki Smučarskega kluba v Ihanu

temeljite vsebinske in organizacijske spremembe, če želimo v prihodnje na tem področju dosegati kvalitetne premike. V istem letu smo se tudi na območju občine dogovorili za tiste športne panoge, ki jih bomo bolj uspešno razvijali. Te so predvsem: atletika, košarka, nogomet in smučanje. V teh panogah naj bi v naši občini z večjo materialno angažiranostjo ter strokovnejšim delom dosegli v daljšem obdobju kvalitetne rezultate. V drugih panogah ter klubih se pospešeno razvija množičnost z željo, da v telesno kulturo vključimo čimveč delovnih ljudi in občanov.

Telesnokulturna dejavnost v občini je organizirana v 34 telesnokulturnih organizacijah in v 9 šolskih športnih društvih, ki imajo okoli 5000 članov.

Telesnokulturne organizacije:

TVD Partizan Domžale
TVD Partizan Mengeš
TVD Partizan Jarše
TVD Partizan Preserje
TVD Partizan Dob
TVD Partizan Lukovica
Nogometni klub Domžale
Nogometni klub Ihan
Nogometni klub Krašnja
Nogometni klub Mengeš
Nogometni klub Induplati Jarše
Športno društvo Moravče
Športno društvo Radomlje
Športno društvo »Invalid«, Domžale

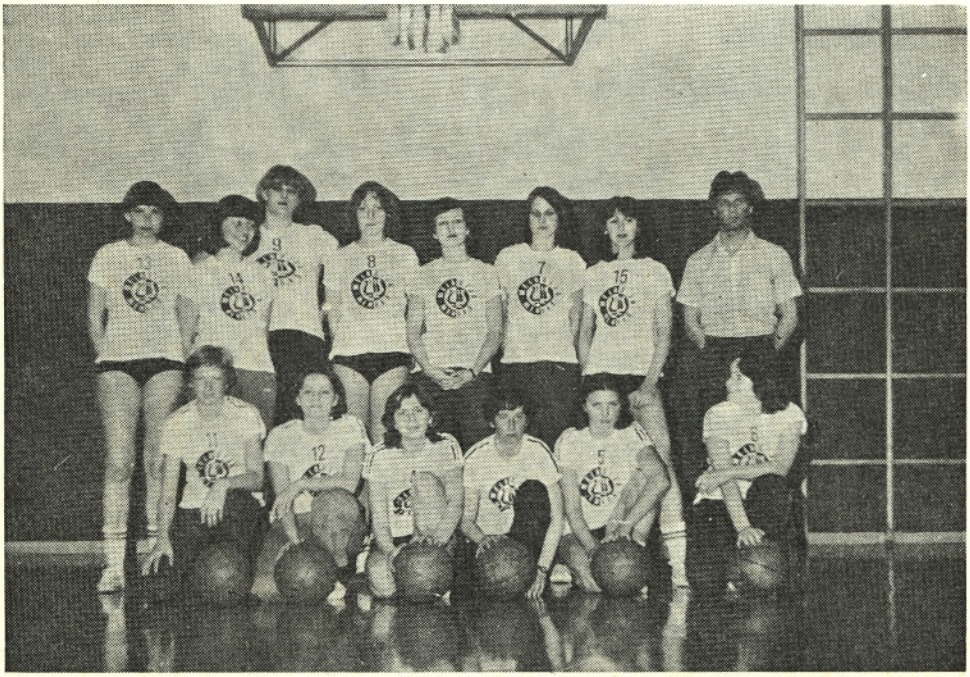

Košarkarice iz Mengša, ki so bile v sezoni 1978/79 druge v Sloveniji

PREGLEDNA KARTA OBČINE

DOMŽALE

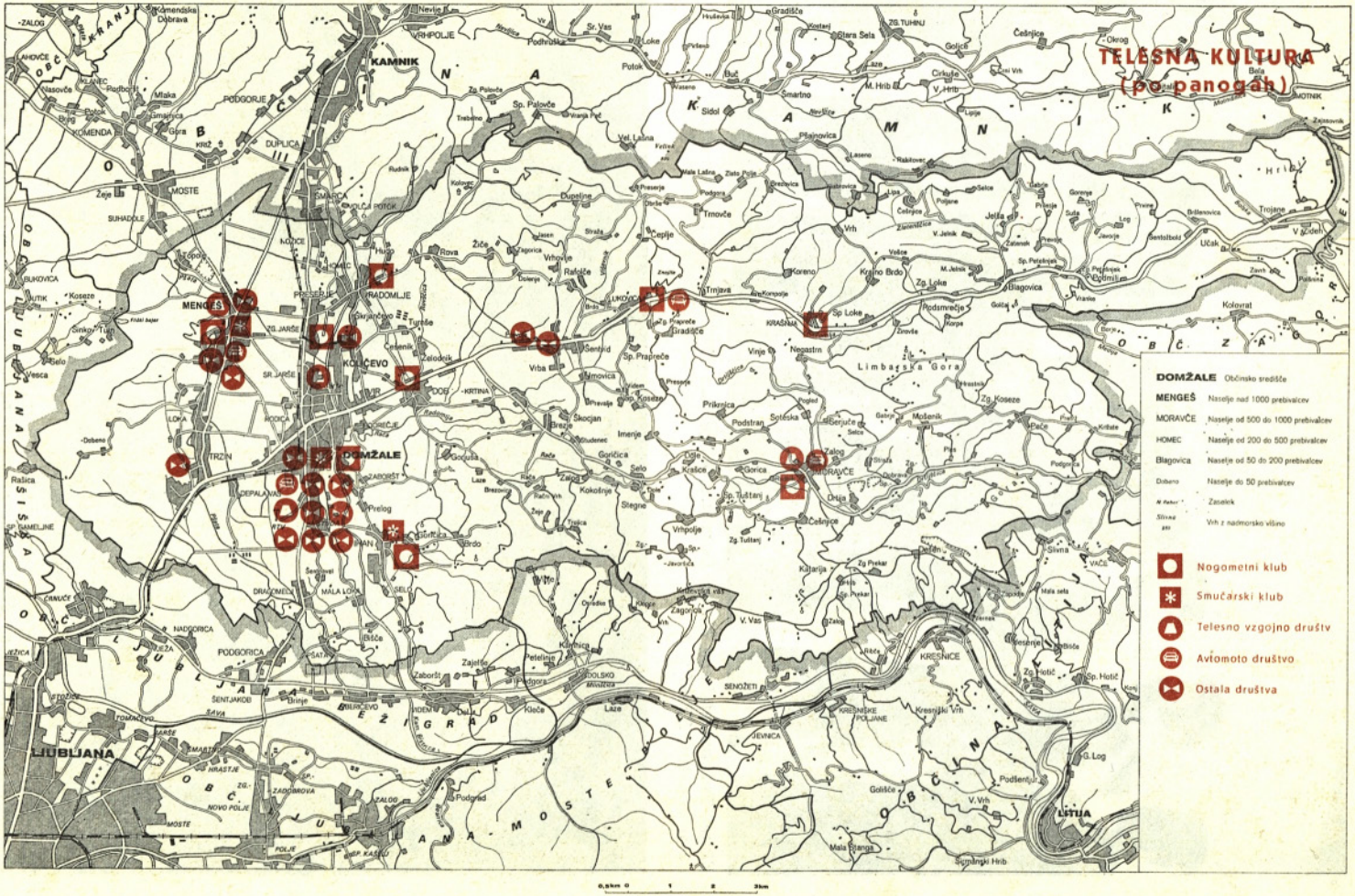

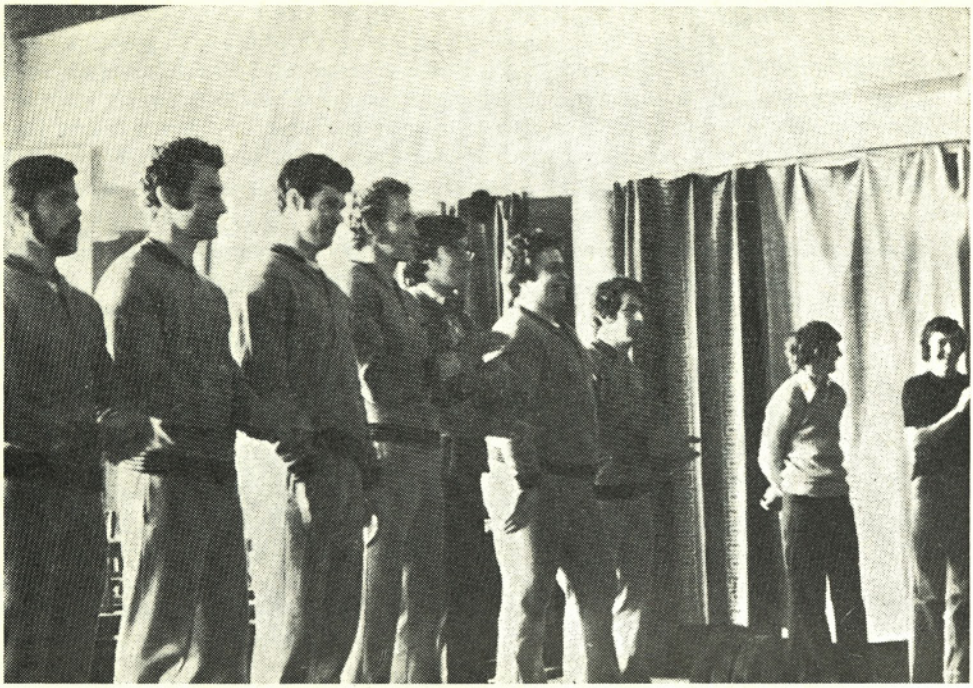

Ekipa Težkoatletskega kluba Domžale, ki je leta 1977 dosegla tretje mesto na prvenstvu SFRJ

Udeleženci enega od številnih spominskih šahovskih turnirjev Hering-Zupančič v Domžalah. Med njimi so člani prve ekipe Šahovskega društva Domžale, ki uspešno nastopajo na najvidnejših zveznih in republiških tekmovanjih

Smučarsko društvo Mengeš
Smučarsko društvo Domžale
Smučarski klub Ihan
Planinsko društvo Mengeš
Planinsko društvo Domžale
Šahovsko društvo Domžale
Kegljaški klub Domžale
Težkoatletski klub Domžale
Strelska družina Domžale
Hokejski klub Prevoje
Zveza tabornikov Domžale
Budokai karate klub Domžale
Plavalni klub Domžale
Košarkarski klub Domžale
Športno društvo Trzin
Strelska družina Trzin
Teniški klub Domžale
Atletski klub Domžale
Konjeniški klub Biotehniške fakultete na Krumperku
Strelska družina Radomlje

Šolska športna društva:

Osnovna šola Josip Broz-Tito, Domžale
Osnovna šola Šlandrova brigada, Domžale
Osnovna šola Vencelj Perko, Domžale

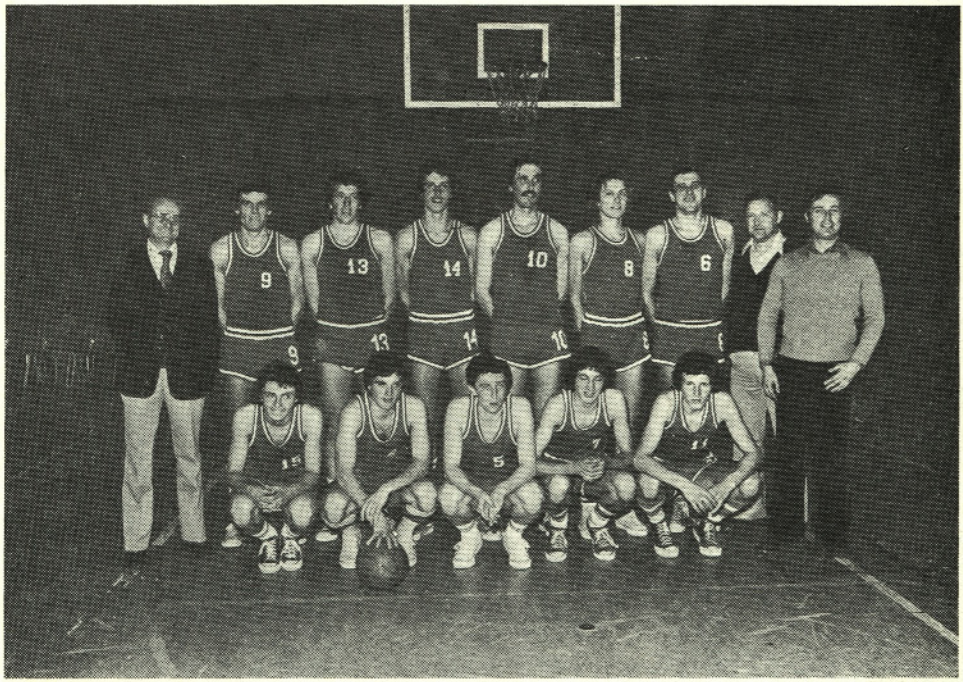

Košarkarsko moštvo, ki je tekmovalo v drugi zvezni ligi in v sezoni 1976/77 osvojilo republiško prvenstvo

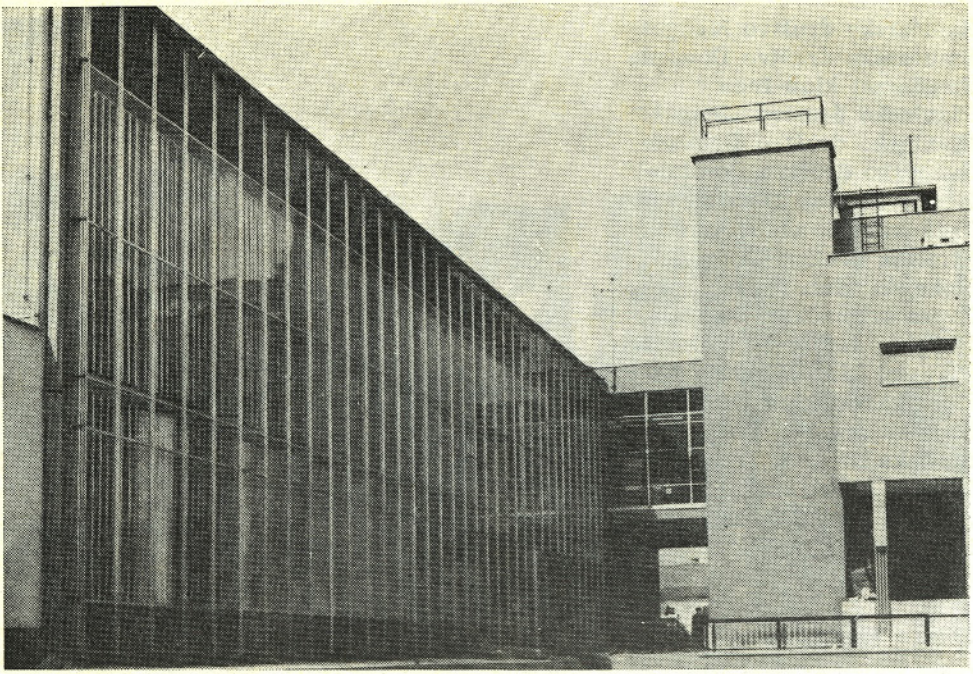

Dvorana Komunalnega centra v Domžalah

Ekipno prvenstvo Jugoslavije prve šahovske zvezne lige

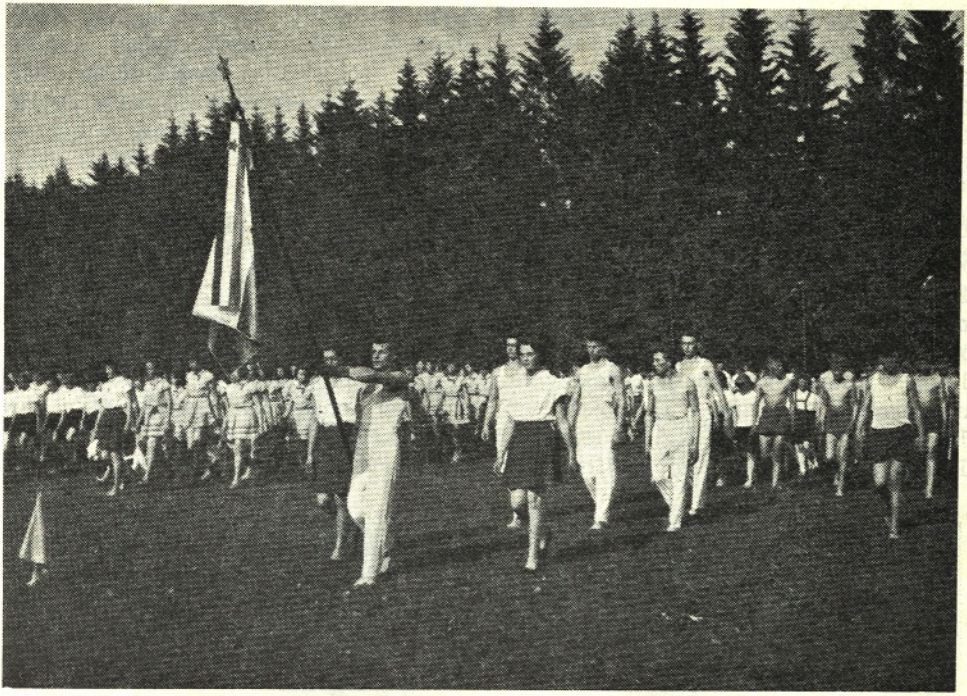

Množični telovadni nastop društev Partizan občine Domžale, leta 1957

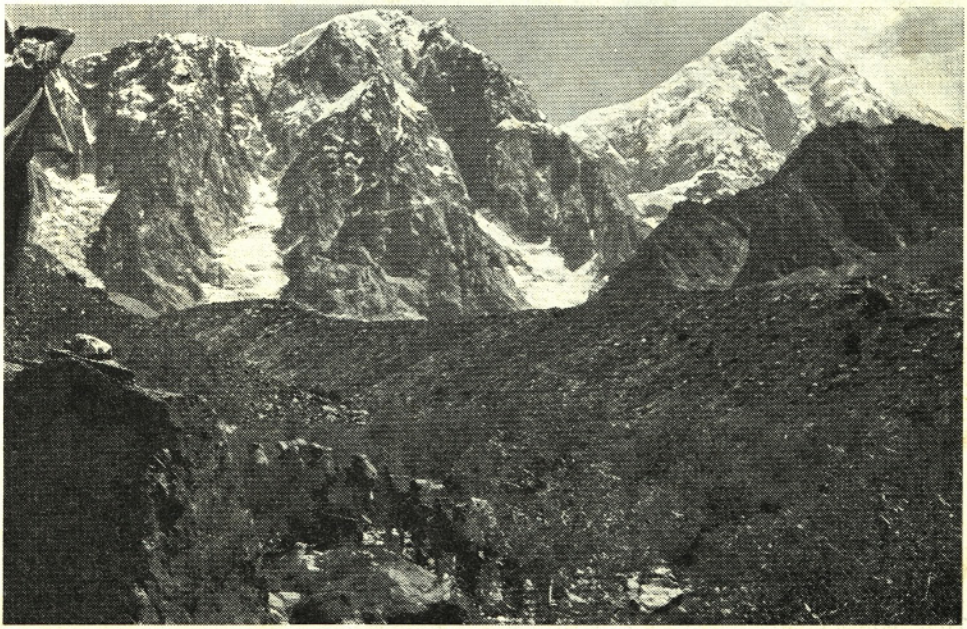

Mešana poljsko-jugoslovanska planinska odprava na Tirič Mir (7706 m), v kateri so leta 1978 sodelovali člani planinskih društev iz Domžal, Mengša in Kamnika

Osnovna šola Matija Blejec-Matevž, Mengeš
Osnovna šola Radomlje
Osnovna šola Jurij Vega, Moravče
Osnovna šola Martin Koželj, Dob
Osnovna šola Janko Kersnik, Brdo
Osnovna šola Olga Avbelj, Homec

Največ članov, nad 1500, imajo planinska društva, smučarji okoli 500, TVD Partizan 400, v nogometnih klubih 400 in tako naprej.

Najpomembnejši uspehi, ki so bili v obdobju preteklih let tega srednjeročnega obdobja doseženi, so: osvojitev slovenskih in državnih prvenstev v mlajših kategorijah pri smučarjih-tekačih, vidnejše kvalitetne uvrstitve v alpskih disciplinah v mlajših kategorijah, naslov slovenskih prvakov pri članih v košarki ter sodelovanje te ekipe v II. zvezni ligi, uvrstitev ženske košarkarske ekipe na II. mesto v slovenski ligi, sodelovanje Šahovskega kluba in TAK Domžale v I. zvezni ligi ter osvojitev naslova državnega prvaka med mladinci v dviganju

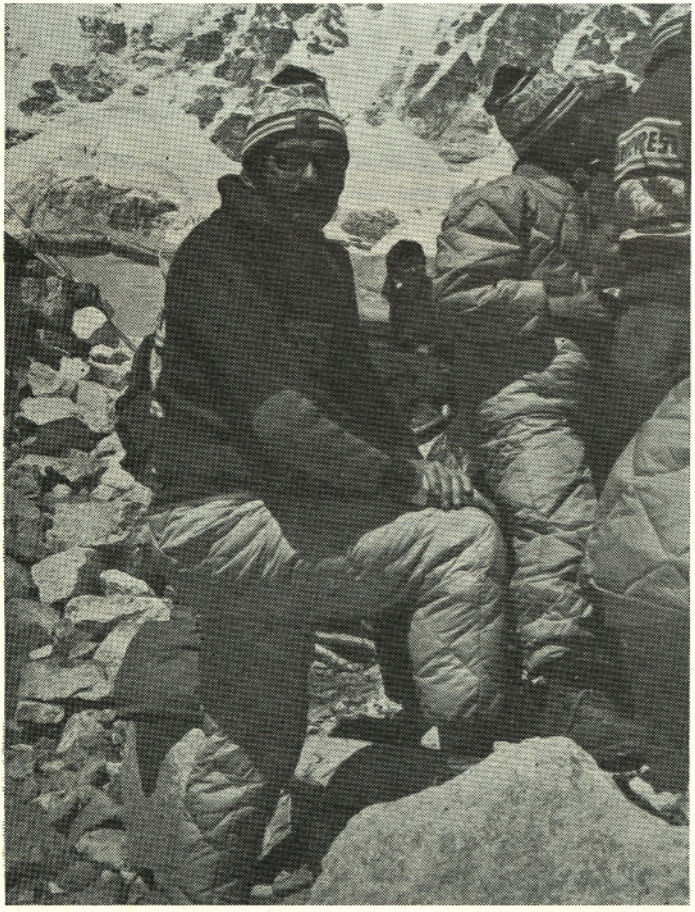

Tone Škarja iz Mengša, vodja 7. jugoslovanske alpinistične himalajske odprave Everest 1979, ki je prišla na najvišjo goro sveta po novi, doslej najzahtevnejši smeri

uteži ter pomembni alpinistični dosežki, med njimi vzponi na Kangbačen, Elbrus, Nošak, Makalu, Mont Everest in najvišje vrhove ter plezalne smeri v Centralnih Alpah.

Kljub temu, da so se naloge ob postavljenih ciljih s sprejeto politiko znatno povečale, se gmotno stanje v telesnokulturni dejavnosti ni temu ustrezno izboljšalo. Zato so bili programi telesne kulture okrnjeni, sredstva pa so bila v glavnem usmerjena v izobraževanje strokovnih kadrov vseh profilov, ki smo jih v tem planskem obdobju vzgojili okoli 230, ter zagotovitvi prostorov za vadbo vsem telesnokulturnim organizacijam. Znaten del sredstev je bil usmerjen v obnovo telesnokulturnih objektov, saj na območju občine skoraj ni zgradbe te vrste, v katero niso bila sovložena sredstva TKS. Ugotoviti pa moramo, da smo premalo vlagali v gradnjo novih objektov. Delno je bil ta problem rešen s tem, da so ob novih šolah, ki so bile grajene s samoprispevkom, rasle tudi telovadnice, ki jih v veliki meri uporabljajo telesnokulturne organizacije.

V letu 1977 je bil v občini izveden popis vseh objektov za šport in rekreacijo. Pokritih vadišč je v občini 15 in to: 7 velikih telovadnic, 4 male telovadnice, 3 avtomatska kegljišča in 2 strelišči za zračno puško. Koristna površina znaša 4365 m², kar pomeni 0,13 m² na prebivalca. To uvršča občino v republiškem merilu na 8. do 12. mesto. Tako visoka uvrstitev je posledica velikega števila telovadnic ob šolah.

Odprtih vadišč je v občini 33, med njimi: 8 nogometnih igrišč, 5 košarkarskih, 2 odbojkarski, 2 kombinirani, 4 krožna tekališča, 1 ravno tekališče, 1 skakališče, 3 bazeni, 2 smučarski skakalnici, 2 balinišči, 2 trim stezi in 1 planinska koča. Koristna površina znaša 56.441 m², kar je 1,66 m² na prebivalca. To občino uvršča na 9. mesto v republiki, predvsem zaradi velikega števila nogometnih igrišč.

Za razvoj športne dejavnosti je bila nujna povezava s šolstvom in otroškim varstvom. V obdobju zadnjih dveh let je organizirano tekmovanje predšolskih in šolskih otrok za športno značko, kjer imajo vsi otroci na območju občine osnovo za vključevanje v vse vrste telesnokulturnih dejavnosti.

V preteklem obdobju so bili na področju telesne kulture doseženi lepi uspehi, cilji pa so seveda dolgoročnejši. Ta dejavnost je poleg kulture edina, ki temelji na ljubiteljskem delu, to je tisti prvini, ki jo moramo še nadalje negovati. V smernicah za oblikovanje novih srednjeročnih načrtov je telesnokulturni dejavnosti posvečena večja pozornost.

Zdravstvo

Zaradi nenehne gospodarske rasti in nadpoprečnega porasta prebivalstva v občini Domžale, se je morala tudi zdravstvena služba ustrezno organizirati in prilagoditi novim potrema občanov.

Zdravstvo se je tudi samoupravno organiziralo, skladno s potrebami družbenopolitične skupnosti.

Na področju občine Domžale delujejo:

TOZD Službe osnovnega zdravstvenega varstva (SOZV) v naslednjih strokovnih enotah: Splošna ambulantna služba, dispanzer za medicino dela, športa in prometa z ustreznimi obratnimi ambulantami (Induplati, Helios, Papirnica Količevo, Toko in Universale), dispanzer za varstvo žena, otrok in mladine, služba aktivnega zdravstvenega varstva bolnika na domu in dispanzer za borce NOV.

TOZD Zobozdravstveno varstvo Domžale (ZV) v naslednjih strokovnih enotah:

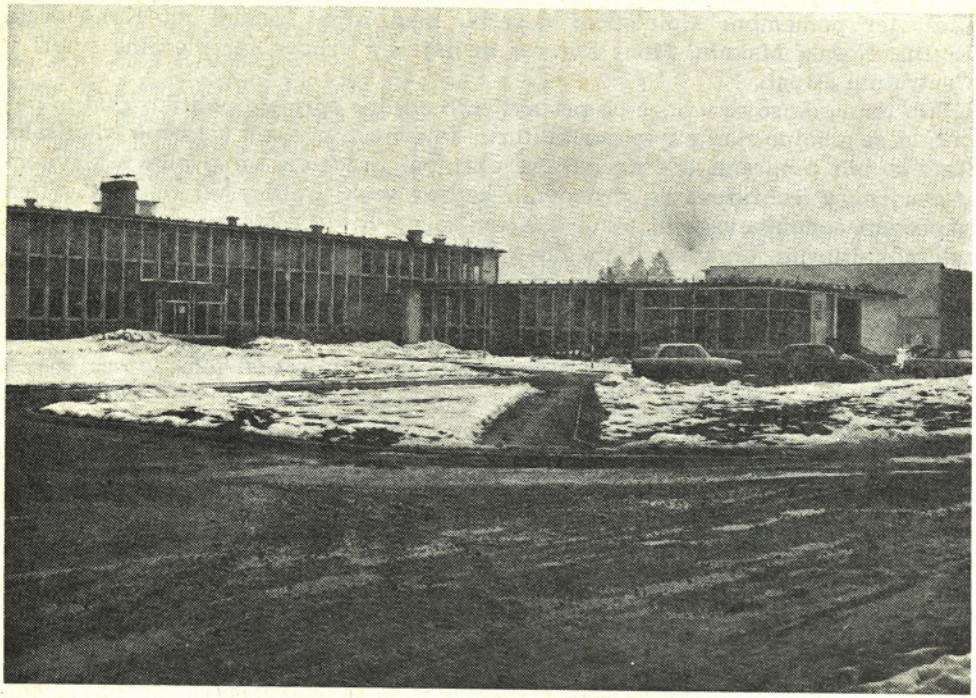

Zdravstveni dom v Domžalah po dograditvi prvega dela prizidka B, leta 1972

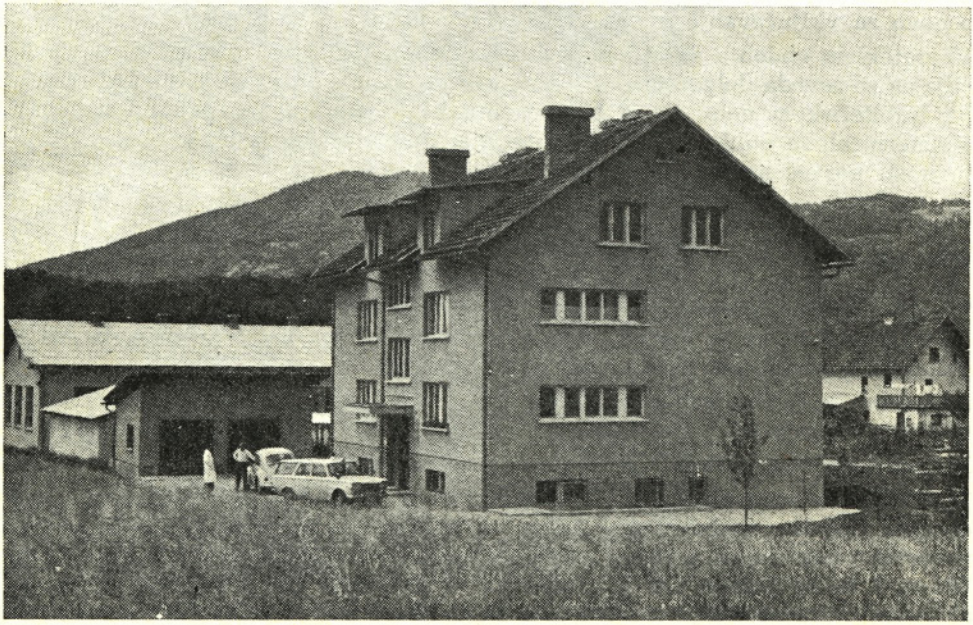

Zdravstvena postaja v Moravčah

Splošno zobozdravstveno varstvo, mladinsko zobozdravstveno varstvo, ortodontska služba, zobozdravstvena prosveta in vzgoja in zobni laboratorij.
V zdravstveni postaji Mengeš je splošna ambulanta, dispanzer za žene in otroke, patronažna in babiška služba, priročni diagnostični laboratorij ter zobna ambulanta za odrasle in mladino z zobnim laboratorijem.
V zdravstveni postaji Moravče deluje splošna ambulanta, posvetovalnica za žene, patronažna in babiška služba ter zobna ambulanta.
V zdravstveni postaji Lukovica, ki vključuje tudi ambulanto v Blagovici, je splošna ambulanta, posvetovalnica za žene, patronažna in babiška služba ter zobna ambulanta.
V občini deluje kot temeljna skupnost samoupravna interesna skupnost za zdravstvo, v kateri se vedno bolj združujejo interesi uporabnikov in izvajalcev za osnovno, zobozdravstveno, bolnišnično ter specialistično zdravstveno varstvo.
Izvajalci in uporabniki se dogovorijo za obseg in financiranje zdravstvenega varstva s samoupravnimi sporazumi o svobodni menjavi dela.

ŠTEVILO ZDRAVSTVENIH DELAVCEV TOZD »SOZV DOMŽALE«

	Leta 1974	Leta 1979
zdravniki	22	28
inženir kemije	1	2
višje medicinske sestre	8	16
srednje medicinske sestre	37	51
laboratorijski tehniki, šoferji-reševalci	4	8

ŠTEVILO ZOBOZDRAVSTVENIH DELAVCEV TOZD »ZV DOMŽALE«

	Leta 1974	Leta 1979
stomatologi	15	19
višji zobotehniki	4	5
srednji zobotehniki	9	10
višja medicinska sestra za prosveto in vzgojo	0	1
srednje medicinske sestre stomatološke smeri	15	22

PREGLEDNICA O ŠTEVILU PACIENTOV V POSAMEZNIH SLUŽBAH TOZD SOZV IN ZV

	Leta 1974	Leta 1977
splošna ambulanta	66.374	75.128
dispanzer za borce	—	5.035
dežurna služba	3.443	4.805
dispanzer za otroke	31.257	36.425
šolska ambulanta	15.580	21.893
dispanzer za žene	6.493	8.414
medicina dela		
— kurativa	36.860	37.506
— preventiva	4.703	6.273
fizioterapija	31.182	36.823
laboratorijska služba	189.779	277.799
babiška služba — obiski	4.773	9.493
patronažna služba	6.060	5.513
nega bolnika na domu	1.583	2.175
tuberkulozni dispanzer	5.677	5.086
zobna ambulanta		
— šolska	16.895	20.049
— splošna	29.256	38.112

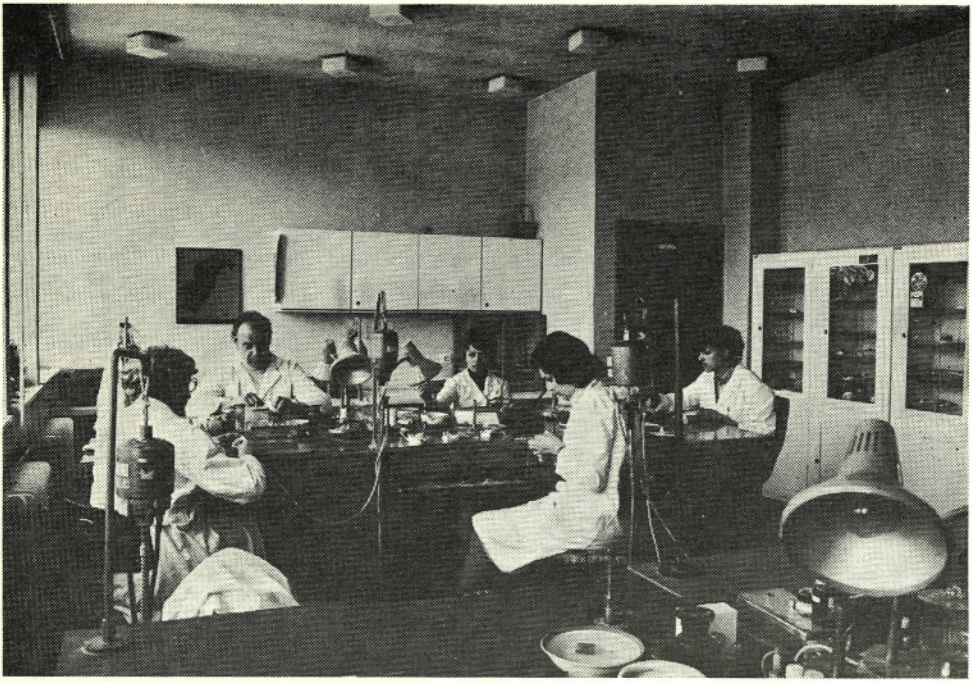

Zobotehnični laboratorij v Domžalah

ZDRAVSTVENO VARSTVO JE V DOMŽALSKI OBČINI GLEDE ŠTEVILA PREBIVALCEV NA ZDRAVNIKA NA TEJ STOPNJI:

	Normativ na zdravnika	Stanje v občini
Zdravstveno varstvo otrok 0—6	1200—1400	1.357
Zdravstveno varstvo mladine 7—18	2500—3000	2.439
Zdravstveno varstvo aktivnega prebivalstva	2300—3300	4.294
Zdravstveno varstvo drugih starih nad 19 let	1800—3000	2.544
Zdravstveno varstvo žensk nad 15 let	7000—8000	13.058

PRIMERI ZAČASNE ZADRŽANOSTI OD DELA PO VZROKIH ZADRŽANOSTI ZA LETO 1977

Občina	Skupaj	Nesreče pri delu, poklicne bolezni	Bolezni in nesreče izven dela
Domžale	21.105	1025	15.150

Nega družinskih članov	Izolacije in spremstvo
3285	1675

Število skupno izgubljenih dni v letu 1977 je znašalo 145.595.

PREGLED AKTIVNIH ZAVAROVANCEV IN ZAVAROVANIH OSEB

	Leta 1976	Leta 1978
število aktivnih zavarovancev	11.764	13.218
vse zavarovane osebe	28.693	prek 31.000

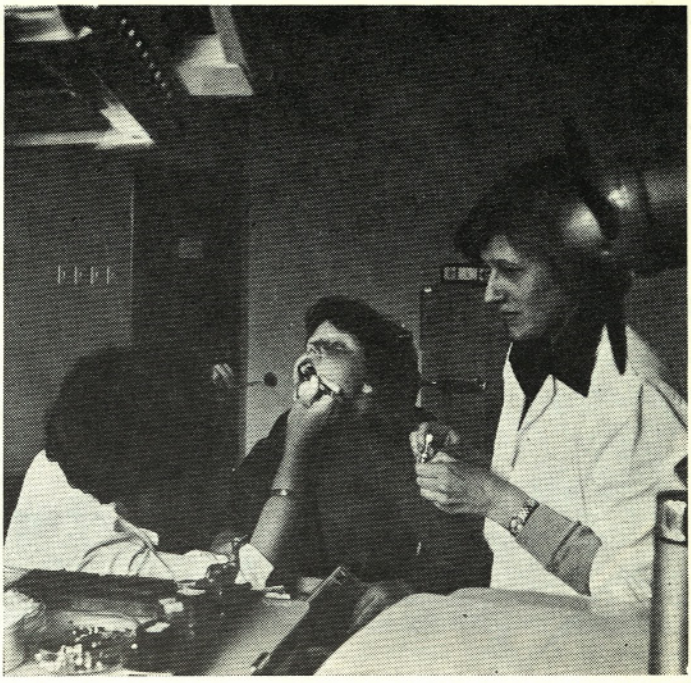

Otroška zobna ambulanta

Poraba sredstev

	Leta 1977	Plan 1979
Splošno ambulantno in dispanzersko zdravljenje	13,630.229	22,226.000
Zobna nega in protetika	4,948.695	10,189.000

V organizacijskem smislu je zdravstveno varstvo doživljalo mnoge spremembe. Prvi samostojni zdravstveni zavod za opravljanje osnovnega zdravstvenega varstva na območju občine Domžale je bil ustanovljen julija 1955, ko je prenehal z delom Zdravstveni dom Ljubljana-okolica. Leta 1960 je prišlo do združitve do takrat samostojnih zavodov Zdravstvenega doma iz Domžal, Zdravstvenega doma iz Mengša in Zdravstvenega doma v Moravčah v skupni Zdravstveni dom dr. Tine Zajc, Domžale. Leta 1968 so se združili Zdravstveni domovi dr. Tine Zajc, Domžale, dr. Jurij Polc, Kamnik, Zdravstveni dom Litija, obratna ambulanta STOL Kamnik, obratna ambulanta TITAN Kamnik in obratna ambulanta Kamnik iz Kamnika v združeni Zdravstveni dom Domžale, ki se mu je še istega leta pridružila Obratna ambulanta INDUPLATI Jarše.

Leta 1972 se je v združenem zavodu pričel proces organiziranja temeljnih organizacij združenega dela. Po uskladitvi sta leta 1974 začeli poslovati TOZD Službe osnovnega zdravstvenega varstva Domžale in TOZD Službe zobozdravstvenega varstva Domžale s sedežem v Domžalah. Obe TOZD sta obsegali območje občin Domžale, Kamnik in Litija in se združili v delovno organizacijo Zdravstveni dom Domžale s skupno delovno skupnostjo skupnih služb.

Leta 1976 je prišlo do spremembe samoupravne organiziranosti. Namesto prejšnjega koncepta organizacije TOZD po strokovnem načelu se je tedaj uveljavil koncept območne pripadnosti. Delavci so sklenili organizirati štiri TOZD, in to: v Domžalah TOZD Službe osnovnega zdravstvenega varstva Domžale in TOZD

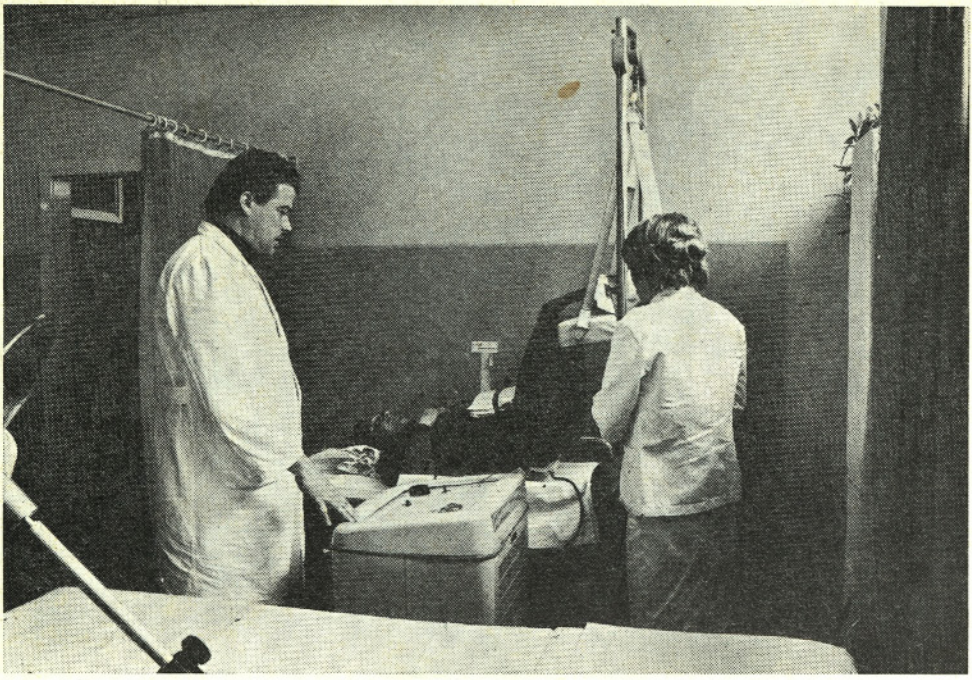

Fizioterapija v Domžalah

zobozdravstveno varstvo Domžale, v Kamniku TOZD Zdravstveno varstvo Kamnik in v Litiji TOZD Zdravstveno varstvo Litija. Sprejele so samoupravni sporazum o združitvi v delovno organizacijo Zdravstveni dom Domžale s sedežem v Domžalah.

V srednjeročnem planu Občinske zdravstvene skupnosti do leta 1980 je sprejet tudi program investicij, za katere združuje 18 občin ljubljanske regije 50 % sredstev, 50 % sredstev pa Skupščina občine Domžale.

Gradili bomo naslednje objekte:

Lekarno v Domžalah, novo zdravstveno postajo v Mengšu in prizidek »C« pri Zdravstvenem domu v Domžalah.

Socialno skrbstvo

Področje socialnega skrbstva je v vsej svoji današnji razsežnosti še sorazmerno mlado in je v popolnosti zaživelo šele z ustanovitvijo samoupravne interesne skupnosti.

Občina Domžale s svojim hitrim razvojem in strnjenim naseljevanjem odpira nove probleme. Za to področje se je razvila močna strokovna služba, ki rešuje skupno z drugimi dejavniki vprašanja s področja varstva in kategorizacije otrok, domskega varstva, dela z mladoletnimi prestopniki, skrbništva mladoletnih in odraslih ter preventivnega klimatskega zdravljenja otrok. Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih nalaga socialnemu skrbstvu še nove naloge. Iz pristojnosti sodišča je preneseno odločanje o sklenitvi zakonske zveze mladoletnih oseb in oseb z zakonskimi zadržki, spravni poskus, urejanje preživnin in ustanavljanje zakonskih svetovalnic.

Skupnost socialnega skrbstva je zagotovila otrokom z lažjimi motnjami v duševnem in telesnem razvoju šolanje, kjer se bodo usposobili za vključitev v delo. Preskrbljeno je skrbništvo za otroke, ki so ostali brez staršev ali drugih skrbnikov. Oblika skrbi za otroke je tudi rejništvo za otroke, ki iz različnih razlogov ne morejo živeti v lastni družini. Taki otroci so ogroženi v telesnem in duševnem razvoju, če bi ostali v lastni družini. Število rejencev iz domžalske občine je od leta 1975 do 1978 naraslo od 40 na 54 otrok. Od leta 1975 se rejništvo prizna kot samostojna poklicna dejavnost in so rejnice v rednem delovnem razmerju ter invalidsko in zdravstveno zavarovane. Zavarovanih je 39 rejnic.
Daljšanje življenjske dobe se kaže tudi v problematiki domskega varstva. Vedno več ostarelih se seli v domove za ostarele, ker ne želijo biti v breme mladim ali nimajo svojcev, potrebni pa so stalne nege in pomoči. Občani, ki jim je potrebna domska oskrba, imajo na voljo Dom počitka v Mengšu in Dom upokojencev v Domžalah. Kapacitete znašajo skupno 720 ležišč. Leta 1977 so se ostareli preselili v nov dom upokojencev v Domžalah, ki je sodoben in zagotavlja visoko življenjsko raven občanom, ki so s svojim minulim delom prispevali k današnji stopnji razvoja. Graditev tega doma je veljala 42,302.000 din, ki so jih delovni ljudje združili preko samoupravne stanovanjske skupnosti. V domžalskem domu je bilo leta 1978 126 oskrbovancev, v Mengšu pa 145 oskrbovancev.
Stalno denarno pomoč prejema v naši občini kot edini vir dohodka 57 oseb, v poprečnem znesku 989,50 din. Najnižja denarna pomoč znaša polovico varstvene pokojnine iz preteklega leta. Družbeno denarno pomoč kot edini vir preživljanja imajo občani, ki niso sposobni za delo in nimajo drugega dohodka ali premoženja ter svojcev, ki bi jih bili po zakonu dolžni preživljati.
Družbeno denarno pomoč kot dopolnilni vir preživljanja v letu 1978 prejema 107 oseb v poprečni višini 546,40 din. Do te vrste pomoči so upravičeni občani,

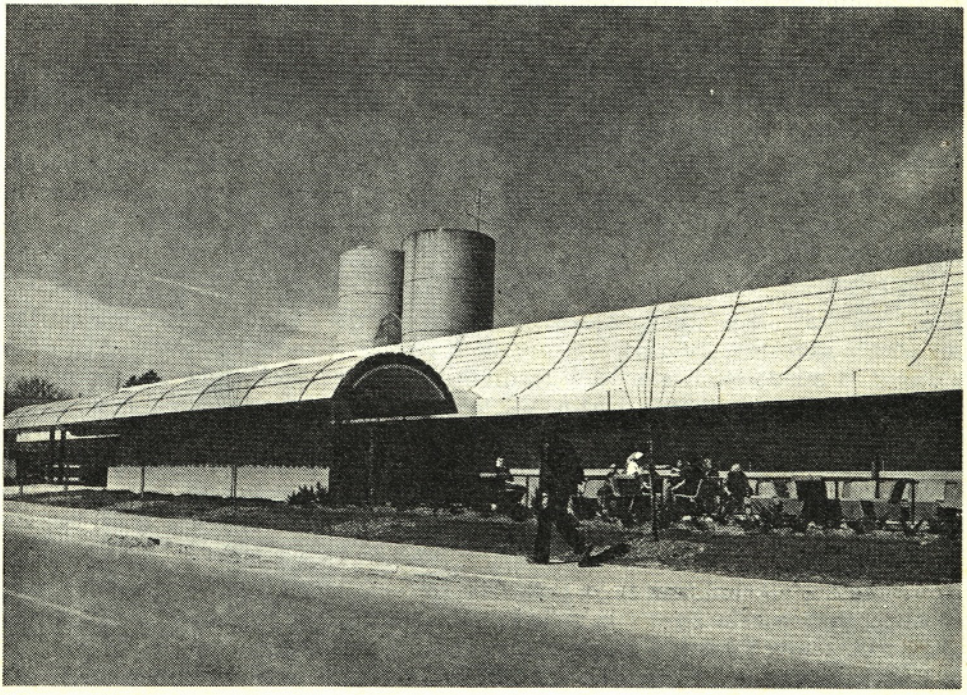

Dom upokojencev v Domžalah

Pridne roke v domu upokojencev

ki z lastnim delom in premoženjem ne morejo pridobiti zadostnih sredstev za preživljanje.

Pomembno področje socialne varnosti za duševno in telesno motene osebe so delavnice pod posebnimi pogoji v Mengšu za občini Domžale in Kamnik. Njihovo delo je v usposabljanju in varstvu invalidov.

Skupnost socialnega skrbstva Domžale omogoča vsako leto kategorizacijo otrok, ki jo opravi posebna komisija za razvrščanje otrok z motnjami v telesnem in duševnem razvoju. Vsako leto je razvrščenih približno 40 otrok in število prizadetih otrok narašča. Od leta 1971 do 1978 se je število dvignilo od 149 na 322 otrok.

Problematika mladoletnega prestopništva se rešuje v okviru strokovne službe socialnega skrbstva. Delo na tem področju vključuje individualno in skupinsko obravnavo mladoletnih storilcev kaznivih dejanj ter prekrškov in vzgojno težavne mladine ter njihovih družin. V letu 1978 je bilo na področju dela z mladoletniki obravnavanih 76 novih primerov. Od teh je bilo 24 mladinskih storilcev kaznivih dejanj, ki so bili v obravnavi pri sodišču, 13 prestopnikov, zoper katere je bil uveden postopek pri sodniku za prekrške, v 39 primerih pa je socialno skrbstvo pričelo obravnavati mladoletne osebe na pobudo staršev, šole ali postaje milice.

Problematika alkoholizma se je pokazala kot ena izmed najbolj perečih, saj so njene posledice zelo široke in dolgotrajne. Pri tem ni prizadet le posamezen alkoholik, temveč celotna njegova družina, njegovo delovno okolje in večkrat tudi širše okolje, v katerem človek živi. V letu 1978 je bilo obravnavanih 138 primerov, pri katerih so nastale težave zaradi zasvojenosti z alkoholom.

Delavnice za usposabljanje in varstvo invalidnih oseb v Mengšu

Dom počitka v Mengšu

ŠTEVILČNI PRIKAZ OBRAVNAVANIH PRIMEROV PRI SOCIALNEM SKRBSTVU V LETIH OD 1971 DO 1978

Oblike	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978
1. Rejništvo	27	22	28	33	40	39	43	54
2. Skrbništvo	44	40	122	127	131	129	125	169
3. Domsko varstvo	95	101	91	116	108	112	125	129
4. Otroci z motnjami v telesnem in duševnem razvoju	149	164	175	212	231	261	282	322
5. Denarne pomoči — stalne	65	126	129	118	106	137	156	164
6. Mladoletni prestopniki	47	62	49	56	56	78	77	76
7. Oddaja v vzgojni zavod	1	8	7	3	7	8	2	—

Število obravnavanih primerov narašča, kar je popolnoma razumljivo, saj boljši življenjski standard, daljšanje življenjske dobe prebivalstva, hitra industrializacija in naseljevanje pogojujejo nastanek socialnih težav, ki se lahko javljajo na različne načine.

Posebna pozornost socialnega skrbstva je posvečena preučevanju družbenih pojavov, ki povzročajo težave na tem področju in izvajanju ukrepov, s katerimi se lahko preventivno preprečuje porast problemov socialnega skrbstva.

Karel Kušar

DRUŠTVENA DEJAVNOST

Za občino Domžale je značilno, da dela na njenem območju vrsta najrazličnejših društev, ki združujejo veliko število delovnih ljudi in občanov. Dejavnost teh društev je na eni strani pogojena v tradiciji, na drugi strani pa v velikem prizadevanju prebivalstva, da se združuje in uresničuje svoje interese v organiziranih skupinah. Poleg kulturno-umetniških in telesno-kulturih društev, katerih dejavnost je opisana v drugih poglavjih, obstaja še cela vrsta drugih društev, ki združujejo občane. Delovanje teh društev je brez dvoma velikega pomena, ker se v njih dopolnjujejo številne aktivnosti, predvsem pa organizirano izvajajo družbeno vrednoteni in sprejeti programi. Glede na različno vsebino in razširjenost te dejavnosti je smotrno, da jo opišemo po posameznih interesnih področjih.

Gasilska društva

Na območju občine deluje 27 gasilskih društev v krajevnih skupnostih in 7 društev oziroma gasilskih desetin v organizacijah združenega dela. Vsa ta društva so povezana v občinski gasilski zvezi in se pojavljajo tudi kot izvajalci v samoupravni interesni skupnosti za varstvo pred požarom. Značilno za številna gasilska društva je večdesetletna tradicija in humana zavest, da je treba nesebično pomagati in to ne samo v primeru požarov, ampak tudi ob drugih elementarnih nesrečah. S to dejavnostjo so gasilska društva močno povezana z okoljem, v katerem delujejo in zaradi tega je zanje značilno, da imajo tudi veliko podpornih članov.

V občini obstajajo gasilska društva v naslednjih krajih, po katerih so tudi poimenovana: Blagovica, Dob, Domžale, Dragomelj-Pšata, Homec, Ihan, Jarše-Rodica, Krašce, Krašnja, Krtina, Loka (pri Mengšu), Lukovica, Mengeš, Moravče, Peče, Prevoje, Radomlje, Rova, Stob, Študa, Topole, Trojane, Trzin, Velika vas, Vir, Vrhpolje in Žeje-Trojica. Industrijska gasilska društva oziroma desetine delujejo v naslednjih delovnih organizacijah: Helios, Induplati, Lek, Toko, Trak, Tosama in Slovenijales.

V vseh društvih je včlanjenih okoli 1500 aktivnih članov in to od najmlajših — pionirjev do najstarejših veteranov. Pri sedmih gasilskih društvih obstajajo tudi ženske desetine. Poleg tega šteje gasilstvo v občini še okoli 1500 podpornih članov.

V zadnjih letih je bilo veliko sredstev vloženih v sodobno opremo in obnovo gasilskih domov, ki jih imajo vsa društva v občini. Sredstva za to so gasilci v veliki meri zbrali sami in tudi s prostovoljnim delom veliko prispevali pri obnovi objektov in modernizaciji opreme. Z ustanovtvijo samoupravne interesne skupnosti za varstvo pred požarom je nadaljnji razvoj te dejavnosti zagotovljen in

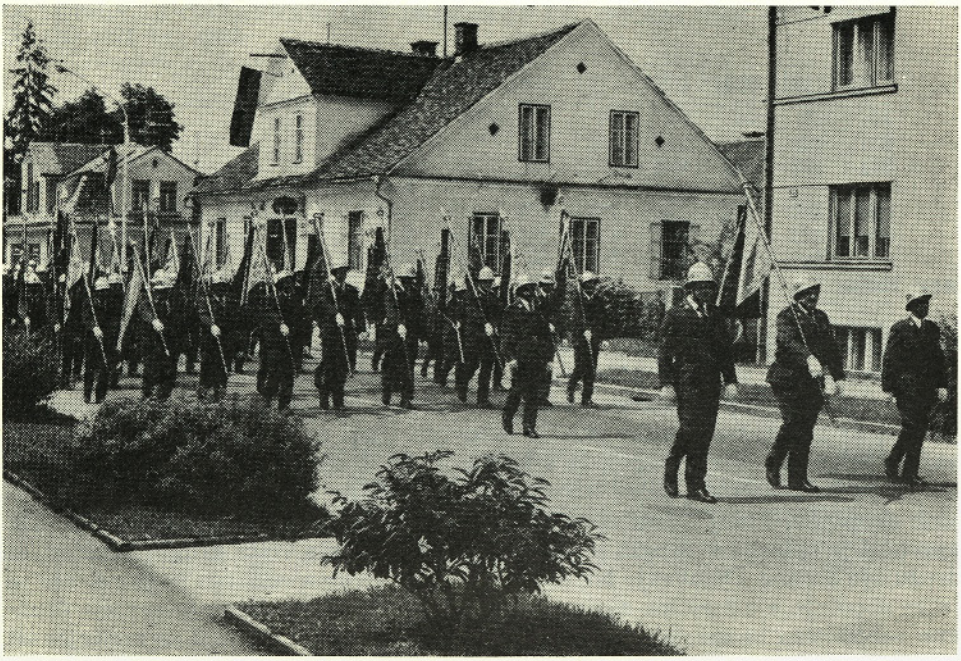

Gasilci mnogokrat sodelujejo s svojimi prapori na različnih svečanostih v občini

Organizacije Rdečega križa skrbijo s svojimi člani in podmladkom tudi za zbiranje oblačil v humanitarne namene

tudi uresničljiva zamisel o gradnji doma družbene samozaščite, v katerem bi našla svoj prostor tudi polpoklicna gasilska brigada, ki je potrebna zaradi hitrega razvoja industrije in gradnje velikih stanovanjskih sosesk v posameznih krajih. Gasilstvo je pomemben dejavnik tudi pri organizaciji civilne zaščite in pri podružbljanju te dejavnosti, saj lahko veliko prispeva k reševanju kakršnihkoli naravnih ali drugih nesreč.

Humanitarna društva

Občinski odbor Rdečega križa združuje 21 društev, v katerih je včlanjenih nad 5000 delovnih ljudi in občanov. Društva delujejo v naslednjih krajih: Blagovica, Dob, Domžale, Dragomelj-Pšata, Homec, Ihan, Jarše-Rodica, Krašnja, Krtina, Lukovica, Mengeš, Moravče, Peče, Prevoje, Radomlje, Rafolče, Trojane, Trzin, Vir, Vrhpolje in Zlato polje.

Osnovna dejavnost teh društev je predvsem organizacija krvodajalstva in usposabljanje občanov za samopomoč ter dajanje prve pomoči ob kakršnihkoli naravnih in drugih nesrečah. Člani društev zbirajo tudi obleko in druge uporabne predmete, kadar je to potrebno, skrbijo za pomoč ostarelim in še posebno skrb posvečajo skupaj z drugimi družbenopolitičnimi organizacijami in samoupravnimi interesnimi skupnostmi obiskovanju ljudi na domovih.

Občinski odbor Rdečega križa posveča veliko skrb tudi podmladku v šolah in skrbi za povezavo s socialnimi službami v krajevnih skupnostih. Vsakoletne krvodajalske akcije dobivajo vedno večji odziv med delovnimi ljudmi in občani in jih podpirajo tudi samoupravni organi v organizacijah združenega dela in drugih samoupravnih organizacijah.

Društva prijateljev mladine

Na območju občine je v občinsko Zvezo prijateljev mladine združenih 5 društev, v katerih je včlanjenih okoli 2200 članov. Društva delujejo v Domžalah, Mengšu, Moravčah, Lukovici in Radomljah. Občinska zveza in društva imajo za seboj pestro dejavnost, ki se že 25 let izraža v organiziranem letovanju otrok v Izoli. Organizacija teh letovanj ima dvojni namen: omogočati zdravstveno nego telesno slabotnejšim otrokom in dajati tudi socialno šibkejšim otrokom možnost, da spoznajo obmorsko naravo in življenje. Poleg tega pa takšna letovanja poleg šole v naravi pomagajo otrokom, da se naučijo plavati, za kar v občini ni danih veliko možnosti.

Druga dejavnost, ki se je v zadnjih letih dokaj razvila, je organizacija pustnega karnevala otroških mask in s tem sproščanja številnih in domiselnih pobud najmlajših. Zveza oziroma društva prijateljev mladine pa skušajo na družabnih prireditvah zbliževati tudi starše, kar je brez dvoma velikega pomena predvsem v večjih krajih, kjer te vezi niso tako tesno oblikovane kot v manjših. Vsebina in programska usmerjenost delovanja društev prijateljev mladine je tesno povezana z dejavnostmi drugih društev, ki povezujejo starše in mladino in prihaja do izraza tudi pri delu v vzgojnovarstvenih in vzgojnoizobraževalnih ustanovah. Občinska zveza prijateljev mladine se za izvajanje skupnih nalog povezuje tudi z republiško Zvezo prijateljev mladine.

Tehnična dejavnost

Občinska zveza organizacij za tehnično kulturo združuje 6 društev, ki delajo na področju ljudske tehnike. Poleg radijskih klubov v Domžalah, Moravčah in

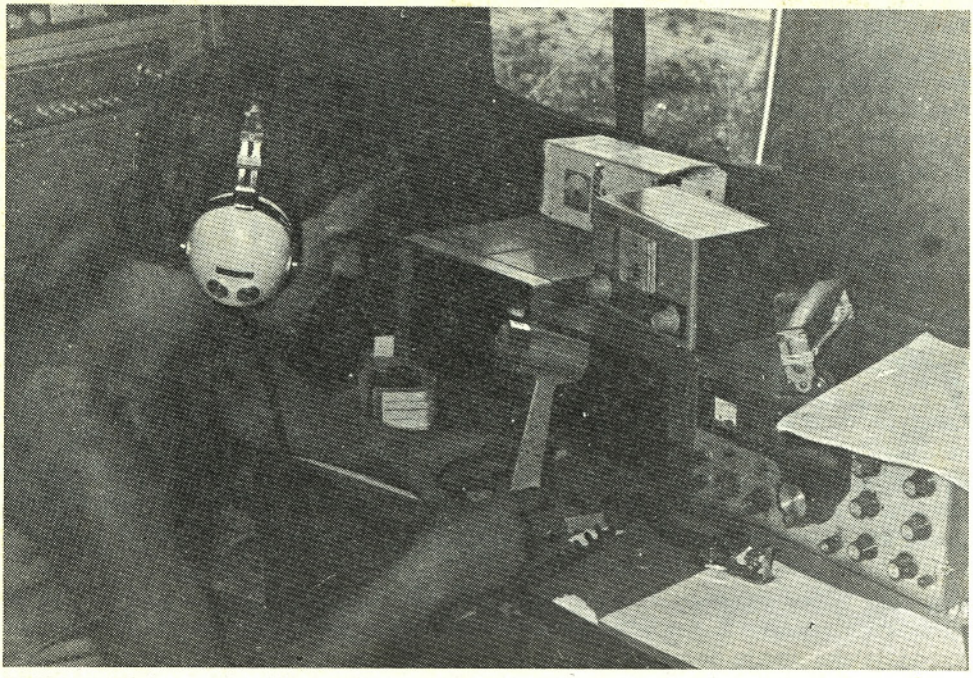

Radioamaterji vzpostavljajo številne zveze v občini in se uveljavljajo v mednarodnem radioamaterskem delovanju

Radomljah delujejo v njenem okviru tudi aeronavtično društvo Modra ptica Vir, Jamarsko društvo Simon Robič Domžale in Foto-kino klub Mavrica Radomlje. Čeprav so združeni v enotno občinsko zvezo, je njihova dejavnost zelo raznolična, v bistvu pa izhaja iz osnov ljudske tehnike, ki ima svoje zametke v tehniškem pouku na osnovnih šolah.

Za radijske klube lahko rečemo, da so se kljub skromnim finančnim sredstvom in opremljenosti povzpeli v vrh amaterske dejavnosti na tem področju in da so sposobni vzpostaviti številne UKV in relejne zveze s podobnimi organizacijami ne samo v Evropi, ampak tudi na drugih celinah. Največji pomen teh klubov je v tem, da stalno usposabljajo mladino za to zahtevno dejavnost, s čimer odkrivajo njeno uporabnost in usmerjajo mlade ljudi v tehniške poklice.

Jamarsko društvo »Simon Robič« je s svojim delom veliko pripomoglo pri odkrivanju lepot podzemskega sveta, predvsem kapniško bogatih in eksotičnih jam na vzhodnem območju občine. Društvo nadaljuje pionirsko delo svetovno znanega speleologa Simona Robiča, ki je prvi opozoril na kraške pojave v naši občini. Čeprav društvo številčno ni veliko, pa se lahko pohvali z veliko prizadevnostjo svojega članstva, ki je raziskalo kraške jame v okolici Doba, Krtine in Velike vasi v Moravški dolini. Tako so mnogi biseri podzemnega sveta postali dostopni širšemu krogu ljudi. Poleg tega pa je društvo organizator za prikazovanje starih ljudskih običajev in Adama Ravbarja, igre, ki posega v čas turških vpadov na Slovensko.

Foto-kino klub Mavrica Radomlje je nastal pred desetimi leti. Člani kluba imajo veliko zaslug, da je ostala na filmskem traku ohranjena marsikatera znamenitost naše občine in številni dogodki, ki so se dogajali v tem času. Vendar dejavnost kluba ni usmerjena samo na kroniko, ampak se razvija tudi na področju

amaterske filmske dejavnosti in v zadnjem času tudi umetniške fotografije. V preteklih letih je bil klub organizator revije amaterskih filmov, na katerih so sodelovali vsi slovenski klubi, poleg tega pa nastopa na številnih festivalih amaterskega filma. Na teh tekmovanjih prejemajo člani kluba tudi najvišja priznanja za filmske, režijske in tehnične ustvaritve na področju kratkometražnega filma. V zadnjem obdobju prodira s svojo dejavnostjo tudi v šole, kjer skuša pritegniti mladino za umetniško fotografijo in filmsko dejavnost.

Aeronavtično društvo Modra ptica obstoji sicer krajši čas, vendar je našlo širok odmev med mladino in je svojo dejavnost prikazalo tudi na razstavah, s katerimi je zbudilo veliko obiskovalcev. V zadnjem obdobju društvo razširja svojo dejavnost tudi na šole, kjer se povezuje z učitelji tehniškega pouka.

Brez dvoma je raznolična dejavnost na tem področju velikega pomena tako v tehničnem pogledu, kakor tudi pri odkrivanju naravnih lepot in ohranjanju značilnih navad in običajev ter manifestacij, na katerih sodelujejo s svojimi vsebinsko bogatimi programi številni občani, povezani v najrazličnejše kulturne in druge dejavnosti.

Turistična društva

V Domžalah, Mengšu in Lukovici delujejo turistična društva, katerih člani so predvsem občani, ki jih je združila skrb za lepše okolje in delno tudi hotenje po ohranjanju turističnih zanimivosti. Temu sta se v zadnjem obdobju priključili še Turistično društvo Radomlje in Hortikulturno društvo v Ihanu.

Članom vseh teh društev gre zahvala za privlačnejši videz objektov in krajev, za številno cvetje in lepše urejeno okolje. Vsakoletna akcija »Uredimo naš kraj« je velikega pomena še posebno zaradi tega, ker hitra urbanizacija dostikrat

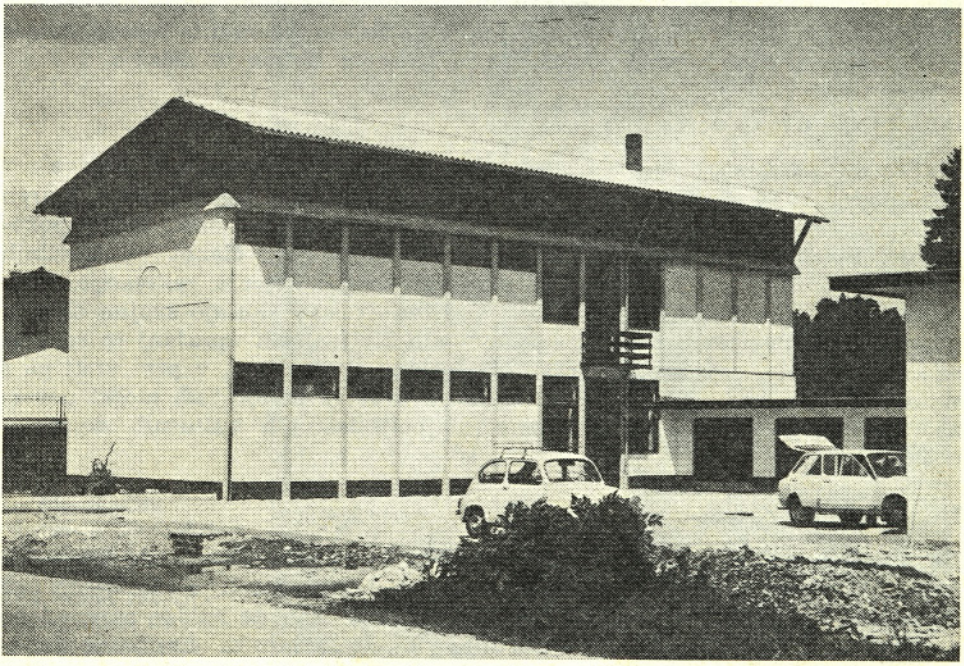

Avto-moto društvo Domžale je zgradilo nov dom, v katerem se usposabljajo vozniki motornih vozil

Foto kino klub MAVRICA je bil organizator XI. festivala amaterskega filma Slovenije

pozablja na zelene in parkovne površine, ki jih vse bolj pogrešamo. Številne akcije prizadevnih članov so dobro uspele, vendar pa niso povsod našle tiste odmevnosti, ki bi bila nujna, kajti skrb za zdravo okolje in kulturen odnos do narave ni vedno takšna, kat bi morala biti. Programska usmerjenost teh društev pa skuša vplivati na kulturno zavest ljudi v najširšem pomenu te besede, kamor brez dvoma sodi tudi odnos do okolja, v katerem živimo in delamo.

Društva upokojencev

Čeprav ugotavljamo, da je domžalska občina po starostni strukturi prebivalcev mlada občina, vendar živi na njenem območju nad 4000 upokojencev. V treh društvih: Domžalah, Mengšu in Moravčah je včlanjenih okol 2500 upokojencev. Društva si prizadevajo za večjo aktivnost svoji članov na številnih področjih družbenega, političnega in samoupravnega življenja, rekreacije, izletništva in drugih klubskih dejavnosti. Vodstva društev skušajo svojim članom pomagati pri reševanju številnih pomembnih življenjskih vprašanj in se v ta namen povezujejo s samoupravnimi interesnimi skupnostmi, v prvi vrsti pa s socialnim skrbstvom. V okviru domžalskega društva deluje tudi moški pevski zbor »Janez Cerar«, ki je ena izmed najbolj delavnih kulturnih skupin v občini.

Lovske in ribiške družine

Na območju občine deluje 6 lovskih družin, in sicer v Domžalah, Lukovici, Mengšu, Moravčah, na Pšati in na Trojanah. V teh družinah je včlanjenih nad 200 lovcev in pripravnikov. Lovske družine imajo osnovne naloge opredeljene v svojih samoupravnih aktih, iz katerih se vidi, da skrbijo za ohranjanje divjačine, ki še obstaja na območju občine, in da uničujejo tisto divjačino, ki povzroča na kmetijah gospodarsko škodo.

Ribiči so povezani v ribiški družini Bistrica Domžale, ki ima 180 članov in upravlja z vsemi vodami širšega kamniško-domžalskega in vodiškega območja. Veliko pozornost posvečajo graditvi ribnikov in tako so zgradili ribnik na Prevojah in na Križu pri Kamniku. Skupaj z drugimi dejavniki, ki se ukvarjajo z varstvom okolja, si prizadevajo, da bi ohranili življenje v rekah in potokih, kolikor že ni popolnoma uničeno zaradi nesnage in strupenih snovi. Člani družine so močno zainteresirani, da začne z delom čistilna naprava v Študi in da bi bili na povezovalni kanal te čistilne naprave priključene vse delovne organizacije in tudi kraji, saj bi se s tem bistveno izboljšalo stanje voda na celotnem območju, s katerim upravlja ribiška družina.

Druga društva

Na območju občine delujejo še:
Avto-moto društva v Domžalah, Mengšu, Lukovici in Moravčah. Ta društva pripravljajo kandidate za voznike motornih vozil in organizirajo različna rally tekmovanja;
Planinski društvi v Domžalah in Mengšu, v katerih je včlanjenih nad 1500 občanov vseh starostnih skupin. Planinci oskrbujejo planinske domove na Veliki in Mali planini in skrbijo za vzdrževanje planinskih in spominskih poti iz časa

Pri Planinskem društvu v Domžalah in v Mengšu delujeta tudi alpinistični sekciji, katerih člani so opravili številne vzpone v najtežjih pogojih

Društvo šoferjev in avtomehanikov Domžale organizira vsako leto ob dnevu šoferjev svečano prireditev

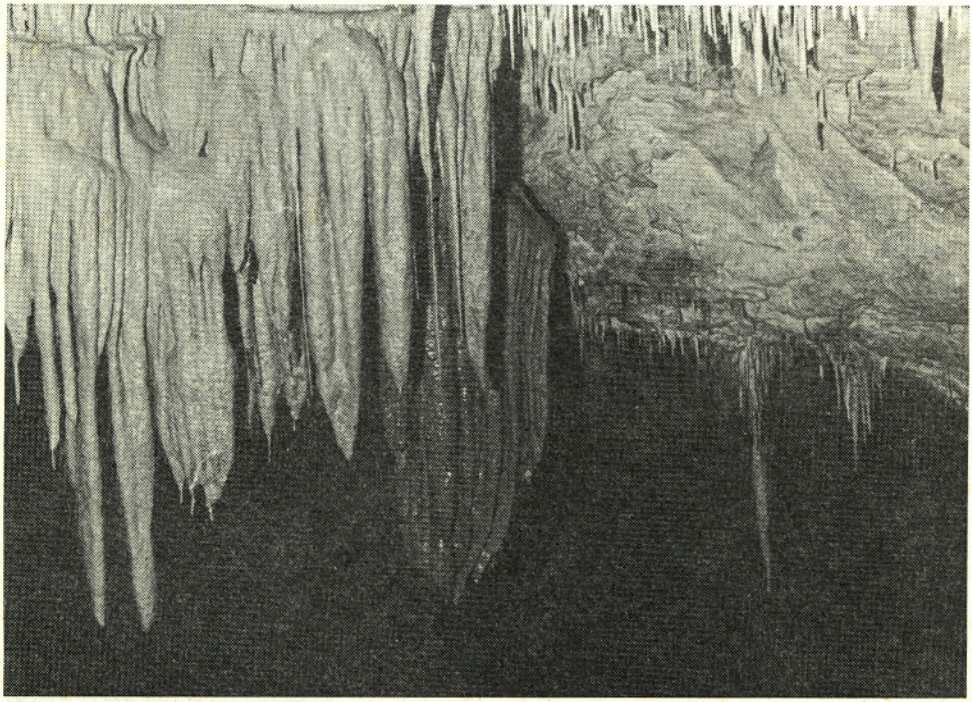

Tako izgledajo kapniki v Osoletovi jami pri Dešnu

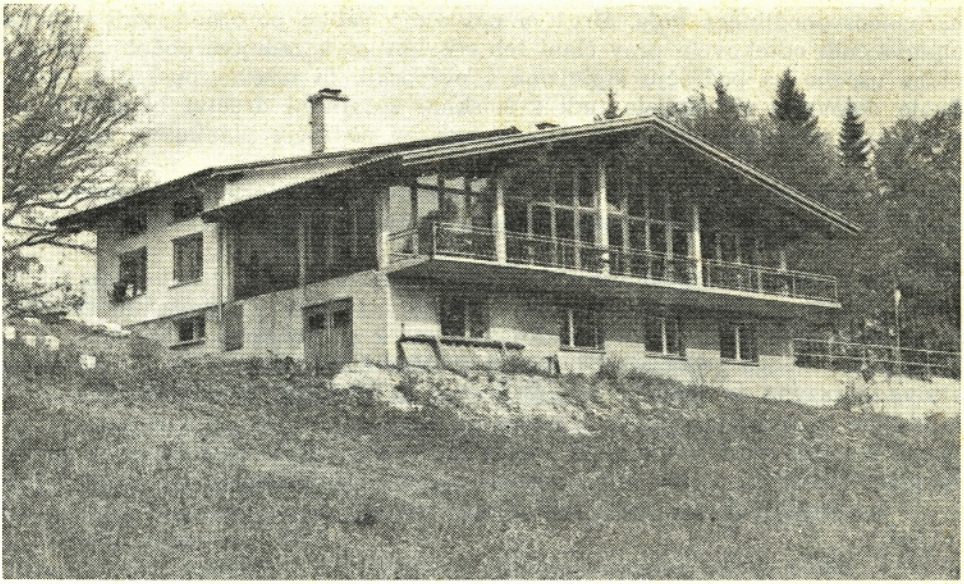

Jamarsko društvo Simon Robič Domžale raziskuje podzemni svet in odkriva številne čare tega sveta tudi turistom in obiskovalcem podzemnih jam

Ribiška družina Bistrica Domžale gradi tudi številne ribnike, v katerih goji ribji zarod. Takšen ribnik je zgradila tudi na Križu pri Komendi

narodnoosvobodilnega boja. Društva posvečajo veliko pozornost tudi razvoju alpinističnih odsekov in prav člani teh odsekov so v zadnjem obdobju dosegli vidne uspehe na področju alpinizma v evropskih in izvenevropskih gorstvih. Svojo dejavnost povezujejo tudi s šolskimi športnimi društvi in skrbijo za rekreacijo, ki v zadnjem času dobiva tudi na področju planinstva vse večjo veljavo.

Društvo šoferjev in avtomehanikov združuje poklicne šoferje in avtomehanike, skrbi za njihovo strokovno usposabljanje in tudi za pridobitev višjih kvalifikacij.

Poleg tega delujejo še nekatera kot so: Filatelistično društvo v Domžalah, Kineloško društvo v Domžalah, Društvo telesnih invalidov v Domžalah, Društvo zdravljenih alkoholikov, Društvo zbiralcev značk na Vrhpolju in še nekatera.

Iz tega skromnega prikaza o delovanju društev lahko vidimo, da je društvena aktivnost razvita na območju celotne občine, da združuje številne delovne ljudi in občane in usmerja njihove interese na posameznih področjih delovanja. Za razvoj teh dejavnosti imajo velik pomen tudi posamezne samoupravne interesne skupnosti, družbenopolitične in družbene organizacije, predvsem pa Socialistična zveza delovnih ljudi, v okviru katere se ta društvena dejavnost tudi razvija.

KAZALO

UVODNA BESEDA 5

I. REFERATI S PRVEGA ZNANSTVENEGA POSVETOVANJA SLOVENSKIH ZGODOVINARJEV O KRAJEVNI ZGODOVINI 7

Ignacij Voje, Prvi simpozij slovenskih zgodovinarjev o krajeni zgodovini v Domžalah 9—13

Mirina Zupančič, Arheološki najdišči Trojane in Mengeš 15—22

Ferdo Gestrin, Obdobje fevdalizma na ozemlju domžalske občine v luči zemljiškega gospostva Jablje 23—59

Tone Ravnikar, Domžale v luči gospostev, hišnih posestnikov, ulic in hišnih številk (1811 do 1955) 61—80

Vasilij Melik, O upravnem razvoju na domžalskem območju od začetka 19. stoletja do leta 1941 81—94

Jože Žontar, Domžalsko območje v prvi polovici 19. stoletja 95—102

Katarina Kobe-Arzenšek, Iz preteklosti slamnikarstva v domžalski okolici s poudarkom na domačih proizvajalcih 103—130

Miroslav Stiplovšek, Razmah delavskega gibanja na domžalskem območju v drugi polovici tridesetih let in krepitev vloge partije v njem 131—149

Ivan Vidali, Vstaja na domžalskem in kamniškem območju 151—170

Tone Ferenc, Polom raznarodovalnih načrtov nemškega okupatorja v okrožju Kamnik 171—221

Metod Mikuž, O pomenu preučevanja zgodovine NOB na posameznih območjih in o nekaterih posebnostih razvoja NOB na domžalskem in kamniškem območju 223—237

II. NEKAJ ZNAČILNOSTI RAZVOJA DOMŽALSKE OBČINE V OBDOBJU SOCIALISTIČNE GRADITVE 239

Jernej Lenič, Nekaj poglavitnih značilnosti razvoja domžalske občine po osvoboditvi 241—249

Jernej Lenič, Prebivalstvo domžalske občine 251—266

Janko Gedrih, Razvoj občine Domžale kot družbenopolitične in samoupravne skupnosti 267—284

Milan Marolt - Franc Škrjanc, Gibanje gospodarstva v letih 1965 do 1975 285—311

Janez Kovač - Franc Škrjanc, Komunalna in stanovanjska gradnja 313—321

Karel Kušar, Razvoj nekaterih delovnih organizacij na območju domžalske občine 323—369

Jakob Černe, Nekateri kazalci razvoja družbenih dejavnosti v občini Domžale 371—430

Karel Kušar, Društvena dejavnost 431—440

ZBORNIK OBČINE DOMŽALE

Uredil uredniški odbor: *Janko Gedrih, Ferdo Gestrin, Jernej Lenič, Milan Marinič, Vasilij Melik, Miroslav Stiplovšek, Jože Žontar*

Zemljevide izdelal *Zmago Čermelj*

Tehnični urednik *France Cerar*

Oprema *Peter Žebre*

Izdala in založila *Kulturna skupnost Domžale,* zanjo *Stane Habe*

Klišeje izdelala klišarna *Ljudske pravice v Ljubljani*

Natisnila in vezala *Tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani*

Septembra 1979 v *3000 izvodih*

Domžale SK
os 908(Domžale)
ZBORNIK
908.497.12 Domžale(082)
0090891187
COBISS
KNJIŽNICA DOMŽALE